

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН
МУЗЕЮ ШЕРЕМЕТЬЄВИХ

ГЕНЕАЛОГІЯ

ЗБІРКА

НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК I

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН
МУЗЕЮ ШЕРЕМЕТЬЄВИХ

ГЕНЕАЛОГІЯ

Збірка
наукових праць

Випуск I

Київ
Видавничий дім «Простір»
2013

УДК 929.5(082)

ББК 63.2я43

Г34

Видання здійснено коштом Олексія Шереметьєва

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Інституту історії України
НАН України. Протокол № 11 від 18 грудня 2012 р.

Генеалогія. Збірка наукових праць / Голова редколегії В.А. Смолій;
упорядник В.В. Томазов. — К.: ВД «Простір», 2013. — Вип. I. — 440 с

Збірка наукових праць вміщує матеріали Перших генеалогічних читань, що відбулися у Києві 27–29 травня 2011 р. Видання розраховане на фахівців у галузі генеалогії та суміжних спеціальних історичних дисциплін, архівних, бібліотечних, музейних працівників, викладачів, аспірантів, студентів вузів гуманітарного профілю.

Редакційна колегія:

д.і.н, проф., акад. НАН України **В.А. Смолій** (голова),
д.і.н., проф., член-кор. НАН України **Г.В. Боряк** (заступник голови),
О.Є. Шереметьєв (заступник голови), к.і.н. **В.В. Томазов** (відповідальний редактор), к.і.н. **О.А. Алфьоров** (відповідальний секретар), д.і.н. **Я.В. Верменич**,
д.і.н. **А.Б. Гречило**, д.і.н., проф., член.-кор. НАН України **В.М. Даниленко**,
д.і.н., проф. **М.Ф. Дмитрієнко**, д.і.н., член-кор. НАН України **М.Ф. Котляр**,
д.і.н. **О.А. Однороженко**, к.і.н. **В.П. Перкун**, д.і.н., проф.,
член-кор. НАН України **О.П. Реснт**, д.і.н., проф. **В.І. Ульяновський**.

Упорядник:

к.і.н. **В.В. Томазов**.

Рецензенти:

д.і.н., проф. **І.Н. Войцехівська**;
д.і.н., проф., член-кор. НАН України **Л.А. Дубровіна**;
д.і.н., проф. **І.Б. Матяш**

Автори вміщених статей висловлюють власну думку,
що не обов'язково співпадає з поглядами членів редколегії,
і несуть відповідальність за дотримання наукової етики
та достовірність наведених фактів.

У разі передруку статей із даної збірки узгодження з редколегією обов'язкове.

© Автори, 2013

© Інститут історії України НАН України, 2013

© Інститут спеціальних історичних дисциплін
Музею Шереметьєвих, 2013

ISBN 978-966-2068-33-7

Від редколегії

Книга, яку Ви зараз тримаєте в руках, є, без сумніву, визначною подією в розвитку української генеалогії та спеціальних історичних дисциплін взагалі. У збірці вміщено статті, які торкаються різних актуальних проблем родознавства, порушують дискусійні питання, пропонують нові напрями досліджень.

Видання побудовано на матеріалах доповідей учасників «Українських генеалогічних читань», що відбулися у Києві 27–29 травня 2011 р. зусиллями Інституту історії України НАН України та Музею Шереметьєвих, а також за допомогою Історико-меморіального музею Михайла Грушевського в Києві та багатьох зацікавлених осіб. Треба зазначити, що за рівнем представництва, науковим значенням, суспільно-інформаційним резонансом цей генеалогічний науковий форум не мав собі рівних на українських теренах. Серед учасників були провідні фахівці з Польщі (4 особи), Білорусі (7 осіб), Росії (8 осіб) та різних міст України (Київ, Харків, Львів, Одеса, Вінниця, Острог, Біла Церква, Дрогобич, Луцьк, Суми, Полтава, Обухів, Севастополь). Оскільки, починаючи від останніх «Читань пам'яті Вадима Модзалевського» (1997 р.), спеціальних генеалогічних конференцій в Україні не відбувалося, то оргкомітетом було вирішено не обмежувати учасників наукового форуму заздалегідь обраною темою, надавши можливість всім розповісти про власні дослідження, обмінятися думками, ближче познайомитися та визначити основні проблеми, що цікавлять дослідників і потребують подальшого обговорення. Однак, незважаючи на різноманітність тем виголошених доповідей, можна умовно поділити їх на три блоки: теорія, методика і практика генеалогії; генеалогія окремих родів та соціальних груп; генеалогія та геральдика: до проблеми взаємозв'язків.

Саме такі рубрики має і ця книга. Звичайно, що розділи неоднакові за наповненням. Другий з них є найбільшим, що ще раз наочно демонструє зацікавлення дослідників генеалогією окремих родів, їхнім місцем в історії, впливом на розвиток різних регіонів України та країни в цілому, а також практичною генеалогією — саме реконструкцією родоводів. Не можемо не вітати процес «демократизації» родознавства, що активно відбувається останнім часом — зростання зацікавлення до генеалогії непривілейованих станів та прошарків суспільства різних історичних періодів. Відчувається також посилення інтересу і до генеалогії різних етнічних груп, що мешкали та мешкають на українських теренах, роблячи свій внесок у розвиток країни.

Однак, на наш погляд, надзвичайно цікавими є також проблеми, порушені у першому та третьому розділах, а саме проблеми генеалогічної

освіти, викладання основ родознавства аматорам та майбутнім історикам, джерелознавства, методики дослідження, міждисциплінарних зв'язків.

Ми дуже тішимося з того, що «Українські генеалогічні читання» мали значний науковий та суспільний резонанс, і не тільки у нас в Україні, але й за кордоном. Думаємо, що ця конференція займе своє місце серед найавторитетніших наукових генеалогічних форумів та далі буде збирати найвідоміших фахівців світу.

Сподіваємось, що перший випуск збірки наукових праць «Генеалогія» викличе такий же інтерес науковців, як і конференція, а також посприє подальшому динамічному розвитку української генеалогії та інтеграції вітчизняної історичної науки до європейської.

**ТЕОРІЯ, МЕТОДИКА
І ПРАКТИКА ГЕНЕАЛОГІЇ**

ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ГОСУДАРСТВЕННОМ АРХИВЕ ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Освещая данную тему, стоит остановиться на таких вопросах, как становление и развитие генеалогии в Государственном архиве Одесской области, формирование и использование комплексов документов генеалогического характера, международное сотрудничество и его результаты.

Государственный архив Одесской области был образован в 1920 г. За более чем 90-летний период в нем сконцентрировалось свыше 13 тыс. фондов, более 2 млн. дел за период с конца XVIII в. по настоящее время. Одесский архив имеет ряд особенностей, выделяющих его из числа архивных собраний других областей Украины. Уникальное положение Одессы как административного центра Новороссии еще в дореволюционный период создало условия для сосредоточения на ее территории фондов учреждений регионального значения — таких, например, как Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора, Попечительный комитет об иностранных поселенцах Юга России, Херсонская духовная консистория и др. В них — история всего юга Украины, от Крыма до Дуная. С другой стороны, следует отметить и такую особенность, как значительный массив документов по истории национальных общин — немцев, греков, евреев, болгар, французов, поляков, итальянцев, шведов и др. История иностранной колонизации, государственная этнополитика в Новороссийском крае, миграции различных национальных групп — эти вопросы были и остаются актуальными для изучения. Все это делает богатый Одесский архив чрезвычайно популярным как для отечественных, так и зарубежных исследователей, в частности, для потребителей ретроспективной информации генеалогического характера.

Становление и развитие генеалогии в Госархиве Одесской области — это процесс, начало которого во многом связано с иностранным, в частности американским, туристическим бумом в Украину в начале 1990-х годов.

Немецкая генеалогия

В начале 1990-х годов канадская туристическая фирма «Unger Travel» организовала в Украине специальный тур для 180 туристов из США и Канады — потомков меннонитов и российских немцев. Они пересекали океан, чтобы совершить увлекательное путешествие на земли своих предков. Круиз по Днепру на теплоходе от Киева до Севастополя предполагал не только посещение по пути бывших немецких колоний в Запорожской, Днепропетровской областях и Крыму, но и знакомство

с историей своих этнических групп и собственных семей. Тур сопровождали профессоры университетов, знакомившие туристов с историей меннонитов и российских немцев, осваивавших Новороссийский край с конца XVIII до начала XX века.

В 1994 г. владельцы фирмы супруги Уолтер и Марина Унгер пришли в наш архив с просьбой организовать презентацию архивных документов по данной теме, с уклоном в генеалогию. Зная особенности доступа иностранцев в госучреждения, они ожидали услышать «нет» и рассматривали свою идею как визит вежливости. Но мы сказали — «да!». С этого момента Уолтер Унгер 16 лет подряд открывает осенью специальную, только для участников этого тура, выставку архивных документов. Мы показываем уникальные материалы из 2-х фондов — «Менонитской общины на реке Молочной Бердянского уезда Таврической губернии» (ф. 89) и «Попечительного комитета об иностранных поселенцах Южного края России» (ф. 6).

На этой выставке история немецкой колонизации была лишь фоном для представления семейных историй. В экспозиции — паспорта эмигрантов из Пруссии, списки первых поселенцев меннонитских колоний, семейная переписка духовного лидера общины Иоганна Корниса с зятем Филиппом Вибе, избирательные списки, метрические свидетельства, духовные завещания, списки учителей, журналы успеваемости учеников и другие документы, рассказывающие о конкретных людях. Наибольший же трепет обычно вызывают такие материалы как Перепись населения колонии Молочной за 1835 г. («Библия» меннонитов, по определению самих туристов) и альбом цветных акварельных рисунков 1837 г. учеников начальной школы колонии Ферейн — более 100 работ, подписанных маленькими авторами. Популярность этой выставки подкреплялась тем фактом, что фонд молочанской общины, или так называемый Архив Питера Брауна с 1930-х годов считался утраченным. Питер Браун, школьный учитель колонии Молочной, собрал более 3 тыс. дел, но не смог вывезти свой архив в Германию. Каким-то образом этот фонд попал в Одесский архив и до приезда в 1990 г. профессор Харви Дика (Университет Торонто, Канада) о его уникальности в Одессе даже не подозревали.

Подобные туры в то же время организовывал еще один уникальный человек — профессор Майкл Миллер, главный библиограф Библиотеки Университета Северной Дакоты, г. Фарго, США (Germans from Russia Heritage Collection, North Dakota State University Libraries). Он и глава Ассоциации глюкстальских немцев Маргарет Фримен внесли неоценимый вклад в развитие украино-американских связей в библиотечной и архивной сфере.

Для этих туров под названием «Немцы на родину предков» в архиве организовывались специальные выставки по истории тех семей, предки которых посещали и посещают Украину до сегодняшнего дня. Работа по подготовке таких экспозиций проводилась на протяжении всего года, от

тура до тура, и, по сути, была генеалогическим исследованием, а туристам представлялась возможность поработать с выявленными документами в читальном зале. Такие мероприятия были обречены на успех, поскольку вызывали огромный эмоциональный подъем. Нередко мы видели слезы на глазах людей, прикасавшихся к подписям своих прадедов или заполнивших пустую нишу в генеалогической схеме.

История немецких колоний одесского анклава и Бессарабии получила свое отражение не только в документальных экспозициях, которые организовывал Одесский архив вплоть до 2003 г. Начали реализовываться другие проекты. Университет Северной Дакоты спонсировал публикацию в США 2-х справочников — аннотированных указателей дел фонда № 252 «Одесская контора иностранных поселенцев Южного края России» и фонда 53 «Гросс-Либентальская (Мариинская) уездная управа» (на англ. и рус. яз.)¹. В результате сотрудничества с Germans from Russia Heritage Collection были изучены и описаны фонды архива, которые многие годы были вне поля зрения исследователей — сведения о них отсутствовали в путеводителе 1961 г. Это документы сельских и волостных правлений, исполнительных комитетов немецких поселений, немецких учебных заведений, фонды евангелическо-лютеранских и католических церквей, консисторий.

Доклады об архивных источниках по истории немецких колоний представлялись в 2004 г. на 2-х международных конференциях в США (г. Модесто, Калифорния и г. Бисмарк, Северная Дакота). Украинских историков познакомили с американскими архивами в городах Фресно, Солт-Лейк Сити, Фарго, Ричмондтоне. Доклады размещались на сайтах библиотеки и генеалогических обществ российских немцев, опубликованы в сборниках материалов конференций².

По всем изданиям в архиве есть электронная база данных, которая активно используется для исполнения генеалогических запросов.

Центр исследований Меннонитского братства (Center for Mennonite Brethren Studies), США, Калифорния, г. Фресно — еще один давний партнер Одесского архива в области генеалогических исследований.

Сотрудничество с 1996 г. с директором архива Меннонитского братства, профессором Меннонитского колледжа в г. Фресно Полом Тевсом принесло такие результаты, как создание компьютерной базы данных по теме «Документы Госархива Одесской области по истории меннонитов

¹ Fond 252: Odessa Office for Foreign Settlers in Southern Russia (1806, 1807, 1814–1834, 1843, 1850) // Guide prepared by Lilia Belousova and Vlad Buga. — Fargo, North Dakota, 2001. — 163 с.; Fond 53: Grosslibental (Mariinsky) Volost Office (1815, 1850, 1852–1920) // Guide prepared by Lilia Belousova and Vlad Buga. — Fargo, North Dakota, 2002. — 178 с.

² Belousova L.G. History of Russian Germans: Records of the State Archives of Odessa Region // American Historical Society of Germans from Russia (AHSGR Fall). — 2004 — № 3. — P. 6–14

в Новороссии» — описано около 3 тыс. дел (на англ. яз., сост. Л.Г. Белоусова).

В 1992 г. начался еще один масштабный совместный проект архива с представителем Института германских и восточноевропейских исследований доктором Альфредом Айсфельдом. Согласно протоколу переговоров от 17 июля 1992 г., предметом соглашения обеих сторон стало выявление, копирование, создание компьютерной базы данных на документы по истории немецких колоний, публикация аннотированного указателя к фонду 6 «Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России».

В результате работы за 20 лет архивистами описано около 17 тыс. дел (работа завершена в 2003 г.); издано 7 из запланированных 20-ти томов аннотированного указателя к фонду 6. Проект финансировался Институтом германских и восточноевропейских исследований, Геттинген-Люнебург (Германия), редактор — О.В. Коновалова-Айсфельд³.

Созданная электронная база данных — аннотированный указатель к делам фонда 6 — находится в пользовании немецкой стороны (теперь «Nord Ost Institut» (an der Universtat Hamburg), куратор проекта — зам. директора доктор А. Айсфельд). Соглашение 1992 г. требует просмотра и заключения нового договора на взаимовыгодных условиях, с учетом требований времени и с детальным перечнем обязательств обеих сторон, в частности, возможностью использования созданной общими усилиями электронной базы данных обоими участниками соглашения и правом размещения вышеупомянутых изданий архива в сети Интернет.

В целом, почти за 20 лет сотрудничества с иностранными партнерами в области истории российских немцев архивом проделана огромная работа: составлены реестры «немецких» фондов, выявлены тысячи документов, опубликованы обзоры материалов и аннотированные описи дел фондов. Все это значительно облегчает в настоящее время изучение семейных историй.

³ Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России. — Одесса, 1998. — Т. 1. Аннотированная опись дел. 1799–1818 / Сост. О.В. Коновалова, О.М. Набока, Э.Г. Плесская, ред. О.В. Коновалова. — 364 с.; 1999. — Т. 2. Аннотированная опись дел. 1819–1826 / Сост. О.В. Коновалова, О.М. Набока, Э.Г. Плесская, ред. О.В. Коновалова. — 242 с.; 2000. — Т. 3. Аннотированная опись дел. 1727–1833 / Сост. О.В. Коновалова, О.М. Набока, В.Ф. Оноприенко, Э.Г. Плесская, ред. О.В. Коновалова. — 304 с.; 2001. — Т. 4. Аннотированная опись дел. 1834–1876 / Сост. О.В. Коновалова, О.М. Набока, В.Ф. Оноприенко, Э.Г. Плесская, ред. О.В. Коновалова. — 312 с.; 2002. — Т. 5. Аннотированная опись дел. 1836–1839 / Сост. О.В. Коновалова, О.М. Набока, В.Ф. Оноприенко, Э.Г. Плесская, ред. О.В. Коновалова. — 360 с.; 2005. — Т. 6. Аннотированная опись дел. 1840–1841 / Сост. О.В. Коновалова, О.М. Набока, В.Ф. Оноприенко, Э.Г. Плесская, Э.А. Солончук, ред. О.В. Коновалова. — 360 с.; 2010. — Т. 7. Аннотированная опись дел. 1842–1844 / Сост. О.В. Коновалова, О.М. Набока, В.Ф. Оноприенко, Э.Г. Плесская, Э.А. Солончук, ред. О.В. Коновалова. — 412 с.

Еврейская генеалогия

Генеалогию еврейских семей можно смело назвать самым популярным направлением работы Одесского архива. Об этом свидетельствуют статистические данные: из 226 генеалогических запросов 2010 г. 185 — по евреям. География обращений обширна, большинство — из США, Израиля, Аргентины, Англии, Германии, Франции, Италии. Это объяснимый факт с учетом истории эмиграции евреев: с конца XIX в. через Одессу — в Сирию и Палестину, в Аргентину; после погромов 1905–1906 годов — в страны Европы и США; после революции 1917 г. — по всему миру.

В Одесский архив обращаются родственники и потомки мировых знаменитостей, например, мать Сильвестра Сталлоне — Жаклин Сталлоне, сестра Джо Дассена — Рики Дассен. Учитывая генеалогический бум в мире, мы составляем перечень знаменитостей, у которых прослеживаются одесские корни (таких, как Дэвид Копперфилд (Коткин), Джордж Лукас и др.).

Одесские документы часто запрашивают биографы — для будущих книг сотрудниками архива производились исследования о супершпионе Якове Блюмкине, семьях банкиров Ефрусси и Барбашей и др.

Из огромного комплекса документов по истории еврейских общин можно выделить несколько фондов, особенно ценных для генеалогов.

Одесский городской раввинат (ф. 39, 1846 г., 1854 г., 1875–1920 гг., 499 дел) содержит метрические книги о рождении, браке, разводе и смерти евреев г. Одессы и алфавиты к ним — базовый источник для генеалогических исследований (документы раввината за 1835–1874 годы погибли в годы ВОВ).

Канцелярия Одесского градоначальника (ф. 2, 1802–1837, 1848–1854, 1856–1917 гг., 20890 дел) — материалы фонда систематизированы по 16 описям, составленным в соответствии со структурой канцелярии: столы распорядительный, секретный, хозяйственный, строительный, паспортный, обществ и собраний, Первой Всероссийской переписи населения. Материалы по истории евреев не составляют единой коллекции, а носят разрозненный характер и включены во все структурные части. Мало разработан такой комплекс документов как паспортный стол градоначальника (1808–1898) — включает билеты на жительство с указанием всех членов семьи, особых примет; паспорта, разрешения на въезд в Россию и выезд за пределы империи. Особый интерес представляет Первая Всероссийская перепись населения 1897 г. (описи 8, 9, 10) — листы переписи по 3 тыс. адресам. В них зарегистрированы фамилия, имя и отчество жителя, его возраст и место рождения, подданство, сословие, образование, вероисповедание, социальное положение, профессия, источники доходов. В 1897 г. число одесситов, показавших родным языком еврейский, составило 124511 чел. — 2-я по численности национальная группа, после русских. По этому комплексу документов сотрудником

архива Г.Л. Малиновой была создана электронная база данных по евреям Одессы.

Одесское городское по воинской повинности присутствие (ф. 315, 1884–1920 гг., 1022 дела) — списки военнообязанных и их метрические выписи (начиная с 1884 г. рождения), личные дела призывников, переписка по отсрочкам воинской службы (материалы по евреям не выделены в отдельный комплекс).

Одесская городская дума, Одесская городская управа (ф.ф. 4, 16, 1796–1920, 67818 дел) — *Еврейское отделение*⁴ содержит сведения о включении (исключении, переводе) евреев в мещане и купцы; посемейные и персональные списки (мещан, купцов и ремесленников по разрядам и цехам). Имеются также метрические книги и списки родившихся и умерших евреев (мужчин), не зарегистрированных в Одесском городском раввинате, в частности, не принадлежащих ни к какой конфессии. Интересны также переписка по удостоверению метрических свидетельств о рождении, браке, смерти и исправлению ошибок в метрических записях; постановления управы об установлении факта рождения лиц, которые не значатся по метрическим книгам раввината, и алфавитные списки таких граждан⁵. Имеется переписка о выдаче паспортов, видов на жительство, свидетельств и других документов. Представляют интерес податные ведомости, переписка и списки по рекрутским наборам, по раскладке свечного и коробочного сборов; списки благотворителей и их духовные завещания. Из особенных документов можно выделить «Журнал почётных граждан Одессы. 1854–1897 гг.», в который были занесены 304 фамилии именитых и наиболее авторитетных в одесском обществе граждан, в том числе 96 евреев и караимов с членами их семей⁶.

Дела магистрата, банков, судов, учебных заведений содержат огромное количество персональных материалов.

Фонды высших учебных заведений г. Одессы, общеобразовательных гимназий, училищ, школ и органов их управления (68 фондов) позволяют исследовать такие вопросы, как формирование интеллектуального слоя в еврейской среде, уровень образования евреев. Так, в материалах Ришельевского лицея (ф. 44, 1817–1865 гг., 3262 дела) немало ценной информации об обучавшихся в этом первом в Одессе высшем учебном заведении евреях. Созданный на базе лицея в 1865 г. Новороссийский университет (ф. 45, 1865–1920 гг., 44688 дел), единственный на Юге Украины, сыграл значительную роль в формировании еврейской интеллигенции Одессы. Личные дела студентов — замечательный исторический источник, позволяющий исследователю персонифицировать эпоху.

⁴ Государственный архив Одесской области (далее — Госархив Одесской обл.), ф. 4, оп. 107 (1824–1872 гг., 1034 дела), оп. 108 (1884–1895 гг., 120 дел); ф. 16, оп. 109 (1896–1903 гг., 76 дел); оп. 110 (1904–1912 гг., 183 дела); оп. 124, ч. 2 (1870–1920 гг.) и др.

⁵ Там же, ф. 16, оп. 124, ч. 2, д. 15945, 15948, 15949, 16006–16015.

⁶ Там же, ф. 16, оп. 125, д. 2.

Дело содержит, как правило, прошения о приеме в учебное заведение и увольнении по его окончанию, копии метрического свидетельства о рождении, аттестата зрелости, сведения о поведении и успеваемости, фотографии студента. В Новороссийском университете обучались многие представители еврейских семей, потомки которых сегодня — известные люди. Например, российский писатель Эдвард Радзинский был удивлен ценной находкой сотрудника архива С. Желяскова — личного дела его отца, студента-юриста Новороссийского университета.

Такие фонды, как Канцелярия попечителя Одесского учебного округа (ф. 42, 1834–1920 гг., 16392 дела), Одесское 6-классное училище Ефрусси (ф.125, 1898–1901 гг., 714 дел), Одесское ремесленное училище общества «Труд» (ф. 108, 1873–1920 гг., 62 дела), Талмуд-Тора, Училище при евангелическо-лютеранской церкви св. Павла (ф. 52), в котором учился Лев Троцкий, и другие — для генеалогии представляют особый интерес.

С целью помочь исследователю разобраться во всем многообразии материалов архивом были подготовлены два справочных издания, опубликованные на средства Международной общественной организации «Еврейский общинный центр «Мигдаль»» (г. Одесса, директор Кира Верховская).

«Евреи Одессы и юга Украины: история в документах. Книга 1 (кон. XVIII — нач. XX вв.)»⁷ содержит обзор фондов архива, сборник документов и раздел «Генеалогия», в котором опубликован алфавитный список глав семей одесских мещан-евреев из фонда *Одесская мещанская управа, еврейское отделение* (ф. 359). Сам фонд — ценнейший источник по генеалогии: 200 дел с посемейными списками за 1828–1919 гг., в том числе 44 дела по Еврейскому отделению за 1894–1918 гг. Списки содержат имена всех членов семьи с указанием их возраста или даты рождения, отношение к воинской службе, адрес проживания на момент составления документа за подписью главы семьи.

Ценным источником является также «Ревизская сказка одесским мещанам-евреям за 1850 год по 9-й народной переписи», которая хранится в фонде Статистического комитета⁸.

«История Холокоста в Одесском регионе. 1941–1944. Сборник статей и документов»⁹ — издание, подготовленное еврейским центром «Мигдаль» совместно с Госархивом Одесской области, Одесским еврейским музеем «Шорашим», Литературным музеем и др. Архивный раздел — публикация документов, в частности посемейных списков евреев Одессы в первый месяц немецко-румынской оккупации (октябрь 1941 г.) и списков заключенных в гетто Транснистрии.

⁷ Евреи Одессы и юга Украины: история в документах / Авт. сост. Л.Г.Белоусова, Т.Е. Волкова. — Одесса, 2002. — Кн. 1: (кон. XVIII — нач. XX вв.). — 300 с. — (Труды Государственного архива Одесской области. — Т. VII).

⁸ Госархив Одесской обл., ф. 3, оп. 1, д. 84.

⁹ История Холокоста в Одесском регионе. 1941–1944. Сборник статей и документов. — Одесса, 2006.

Одесский архив имеет опыт сотрудничества с редакцией специализированного генеалогического журнала «Avotaynu / The International Review of Jewish Genealogy» (издается в США), в котором в 2007 г. была опубликована статья о еврейских фондах и документах¹⁰.

Греческая генеалогия

В начале 1990-х годов интерес отечественных и зарубежных исследователей к материалам Одесского архива по истории греческих общин Юга Украины резко возрос. Этому способствовали события, в орбите которых оказался архив — в Одессе начали действовать филиал Фонда греческой культуры и Генеральное консульство Греции, организационно оформились общины одесских греков (2 тыс. чел.). Началось активное сотрудничество архива с Институтом истории Украины НАН Украины (Н.А. Терентьева), с Центром исследования и развития греческой культуры Причерноморья (г. Салоники, Греция), Центром новоэллинистических исследований (г. Афины, Греция), Греко-украинской торговой палатой (г. Пирей, Греция).

Для греческих ученых история украинских греческих общин представлялась перспективным направлением, но затруднительным оказалось изучение архивных материалов на русском языке. Поэтому возникла идея создания именного справочника по одесским грекам, которую архив предложил Одесскому филиалу Греческого фонда культуры в ответ на инициативу его директора Софрониса Парадисопулоса о сотрудничестве.

Для первого совместного проекта под названием «Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. 1799–1920» в качестве базового источника были выбраны одни из наиболее ранних одесских метрических документов, сохранившиеся с небольшими пробелами более чем за 120 лет. С 1999 г. было издано 6 томов¹¹. В 2011 г. подготовлен к переизданию 1-й том (1799–1834, 1836), дополненный информацией из метрических книг за первую половину XIX в., считавшихся до недавнего времени утраченными.

Создание электронной базы данных по метрическим книгам оказалось не простой технической задачей, а кропотливой работой со сложны-

¹⁰ *Belousova L. Jewish History as Reflected in the Documents of the State Archives of Odessa Region // Avotaynu / The International Review of Jewish Genealogy. — 2007, Fall. — Volume XXIII. — № 3. — P. 41–52.*

¹¹ *Греки Одессы: Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. — Одесса, 2000. — Часть I. 1800–1831 / Авт. и сост.: Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова, Г.Л. Малинова, В.В. Харковенко. — 364 с.; 2002. — Часть II. 1834–1852 / Авт. и сост. Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова, Г.Л. Малинова, В.В. Харковенко. — 372 с.; 2004. — Часть III. 1852–1874 / Авт. и сост. Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова, Г.Л. Малинова, В.В. Харковенко. — 242 с.; 2005. — Часть IV. 1875–1891 / Авт. и сост. Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова, Г.Л. Малинова, В.В. Харковенко. — 333 с.; 2006. — Часть V. 1892–1906 / Авт. и сост. Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова, Г.Л. Малинова, В.В. Харковенко. — 320 с.; 2009. — Часть VI. 1907–1920 / Авт. и сост. Л.Г. Белоусова, А.В. Мартыненко, А.М. Паниван, М.Г. Батурина, А.Э. Бух. — 344 с.*

ми рукописными документами и текстами с палеографическими особенностями. Греческие фамилии и имена в русской интерпретации воспроизводились во всевозможных вариантах, иногда весьма далеких от оригинальных. Указатель не является точной копией метрических книг, в которых записи велись в хронологическом порядке — погодично и помесечно. В компьютерном варианте указатель представлен в двух версиях — хронологической (как в документах) и в алфавитной, публикация — только в алфавитной версии.

Информация представлена в табличном варианте. Основные данные — это систематизированные в алфавитном порядке фамилии, имена и отчества родившихся (или принявших православную веру), вступивших в брак и умерших прихожан церкви за 1799–1920 гг. Таких имен в итоге — 23144 (без учета имен родителей, приемников и свидетелей). Это преимущественно греки, среди которых военнослужащие Одесского греческого пехотного батальона, негоцианты, священнослужители, представители греческого национально-освободительного движения. Но есть и представители других вероисповеданий и национальностей — болгары, русские, украинцы, молдаване, поляки, итальянцы, немцы, цыгане.

По горизонтали каждое имя снабжено следующей информацией: событие — рождение (буква «Р»), брак («Б»), смерть («С»), переход взрослых в православие из другой веры — крещение («К»); дата рождения, брака, смерти — число, месяц, год; сословие, подданство, национальность, звание, чин и возраст; родители (для новорожденных) или супруги (для брачующихся и умерших); приемники (для новорожденных), свидетели (для брачующихся) — фамилия, имя и отчество, сословный статус (подданство, национальность, звание, титул, чин); поисковые данные — номера фонда, описи, дела и актовой записи.

В 2011 г. этот 6-томный проект завершен. Именной указатель снабжен приложениями: обзором фондов архива по греческой тематике, перечнем хранящихся в архиве метрических книг одесской греческой Свято-Троицкой церкви за 1799–1920 гг., сведениями о причте церкви, примерами вариантов написания в метрических книгах греческих имен, списком долгожителей в возрасте от 100 лет, а также экстрактом из метрической книги одесского кафедрального Преображенского собора за 1838 г. с актовыми записями о крещении и венчании греков греческим архимандритом Сергием (книга греческой церкви за 1838 г. утрачена).

Что дала эта база данных? Мы узнали персональный состав греческого населения; появилась возможность дать ответ на такие вопросы как: кого из греков можно считать первыми жителями Одессы; как формировалась община, откуда прибывали греки (ионические острова, Анатолия, Хиос), подданными каких стран они были (Османская империя, Великобритания, Австрия, Франция, итальянские княжества и др.). В целом это отличная база для дальнейших научных исследований, в частности, по персоналиям.

Следует отметить, что этот справочник имеет и прикладное значение в плане развития украино-греческих связей — это существенная помощь этническим грекам Украины и Приднестровья в подтверждении национальности и получении наследства, гражданства, видов на жительство в Греции и пр. Идея подготовки публикации указателя нашла горячую моральную и материальную поддержку у Генерального консульства Греции в Одессе, в частности, у первого генконсула г-жи Ифигении Кондолеондос, а также генконсула г-на Алексисоса-Павлоса Стефану (его дядя — известный одесский историк Ф.Ю. Феохариди, репрессированный в 1937 г.).

С 1999 по 2011 годы в проекте приняли участие 10 сотрудников Госархива Одесской области (идея, руководитель проекта — Л.Г. Белоусова). Финансирование осуществляла греческая сторона. Ввиду специфики источниковой базы и своей масштабности проект стартовал в 1999 г. как не имевший аналогов на постсоветском пространстве и в Греции¹². В настоящее время исторические общества Греции предложили перевести этот справочник на греческий язык и опубликовать сводную базу данных.

Указатель оказался очень ценным для начала другого важного исследования — истории хиосских родов в Украине. С 2003 г. Госархив Одесской области активно сотрудничает с Греко-украинской торговой палатой (г. Пирей, Греция). Председатель Палаты г-н Иоаннис Полихронопулос является горячим сторонником развития украино-греческих культурных и экономических связей. Именно он предложил украинским и греческим ученым уникальный генеалогический проект — 12 книг о хиосских семьях. Уже издано три монографии — о роде Родоканаки (автор К. Авгитидис), Петрокино (автор Л.Г. Белоусова) и Маврокордато (автор — В.В. Томазов).

Указатель «Греки Одессы» стал опорным источником для очередного архивного генеалогического проекта «Федор Флогаити — первый бургомистр Одессы».

Фонды личного происхождения семей Д.С. Инглези (ф. 268, 16 дел, 1787–1848) и его зятя Л.Л. Байкова, мужа В.Д. Инглези (ф. 171, 8 дел, 1905–1917), Гагариных-Стурдза (ф. 141, 79 дел, 1783–1919), Родоканаки-Юрьевичей (ф. 188, 123 дела, 1847—1920), Г.Г. Маразли (ф. 751, 1 дело, 1902–1906), являются ценнейшими источниками по семейной истории греков, породнившихся с русскими, польскими, молдавскими аристократическими родами.

Польская генеалогия

Генеалогические запросы о поляках требуют обращения к разным фондам. В Одесском архиве хранится незначительная часть документа-

¹² Через несколько лет по аналогии с ним был опубликован именной указатель греков греко-болгарской колонии Малый Буялык (руководитель проекта — Н.Н. Калмакан)

ции Прихода одесской римско-католической церкви (ф. 628) — всего 5 дел, в числе которых одна метрическая книга по имению Потоцких — с Севериновке Одесского уезда¹³. Римско-католическая приходская церковь (костел) города Балты Подольской губернии (ф. 921) содержит 16 метрических книг и 10 алфавитов к ним за 1848–1920 гг., которые поступили в архив в 2007 г. из отдела РАГС Балтского районного управления юстиции Одесской области.

Важные сведения можно обнаружить в фонде *Одесского коммерческого суда* (ф. 18), например: о секвестре имений участников польского восстания (1820–1831)¹⁴; о следствии по бегству из Одессы ксендза Шелеховского, Козловского, Стыпульковского (1826–1864)¹⁵ и др.

Фонд таможенных учреждений, в частности, *Одесской портовой таможни* (ф. 88) содержит списки участников польского восстания, которых объявили изгнанниками (1853)¹⁶, переписку о польских выходцах (1857)¹⁷ и прочие материалы о поляках, которые пересекали границы Российской империи. В документах *Канцелярии начальника Одесского таможенного округа* (ф. 40) — переписка о подозреваемых в связях с польскими повстанцами — титулярном советнике Крушевском (1831–1832), купце Залевском (1863), таможенном чиновнике Софронском (1863), сообщения о смерти польских изгнанников, которым был запрещен въезд в Россию (1865)¹⁸.

Фонд *Одесского строительного комитета* (ф. 59, 1800–1869 гг.) содержит немало сведений о поляках, которые селились в Одессе, в частности, известных польских аристократических семьях — Потоцких, Собаньских, Чарторийских, Грохольских и др. Это документы о выдаче открытых листов на дома, акты о выделении земельных участков под строительство, сведения о конфискации в 1832–1834 гг. их имущества как участников восстания и передачу его в воинское ведомство, также материалы о недвижимости этих семей в Одессе в 1847–1853 гг.

Много интересных документов отложилось в *Фондах учебных учреждений*. Так, в фонде *Новороссийского университета* (ф. 45) есть личные дела польских студентов, в частности, членов известной семьи одесских фармацевтов Гаевских и Поповских. В фонде *Ришельевского лицея* (ф. 44) немало материалов за 1825 г. о кандидате Виленского университета Адаме Мицкевиче — просьба о принятии его в состав преподавателей

¹³ Фонды римско-католических церквей на территории нынешней Одесской области утрачены в годы гражданской и Великой Отечественной войн. Дубликаты метрических книг XIX — начала XX вв. хранятся в Государственном архиве Саратовской области (Россия).

¹⁴ Госархив Одесской обл., ф. 18, оп. 5, д. 15, 16.

¹⁵ Там же, ф. 18, оп. 5, д. 8.

¹⁶ Там же, ф. 88, оп. 3, д. 12.

¹⁷ Там же, ф. 88, оп. 1, д. 221.

¹⁸ Там же, ф. 45, оп. 18 (1902), д. 107, л. 4.

лица, свидетельство о направлении его в Москву на службу в канцелярию московского генерал-губернатора князя Д.В. Голицына и др.¹⁹

Личные фонды занимают особое место в коллекции Одесского архива, поскольку именно они содержат неофициальные, очень часто уникальные материалы известных общественных деятелей, ученых или простых граждан. Среди 153-х таких коллекций есть и частные документальные собрания представителей одесских дворянских родов польского и украинно-польского происхождения:

Скальковский Аполлон Александрович (ф. 147, 1779–1891 гг., 36 дел), историк, археограф, член-корреспондент Петербургской академии наук, директор Статистического комитета Новороссийского края. Фонд включает документы семьи Скальковских, рукописи его работ по истории и статистике края, истории черноморской торговли и черноморского торгового флота, Крымской войны 1853–1856 гг., об иностранных колонистах, молоканах и раскольниках, о крестьянском вопросе и землевладениях в Новороссии, об организации исторического архива в Одессе. В фонде есть тексты трактатов, заключенных Россией с Турцией (1779) и Францией (1807). Особенно ценными представляются такие документы, как карта местности от Киева к Очакову, составленная Дебоксетом в 1751 г., грамоты на ордена А.А. Скальковскому (1864–1867), работа К. Сикарда «О черноморской торговле» (1829), письма участников Крымской войны, заметки об организации Музея естественных богатств Новой России, данные хронологической и статистической истории Новороссийского края (1834) и др.

Шемиоты (ф. 199, 1786–1920 гг., 216 дел) — известная одесская семья помещиков Могилевской и Херсонской губерний. Викентий Леонтьевич Шемиот в начале XIX в. занимал должность екатеринославского гражданского губернатора, Александр Викентьевич (1815–1866) был дипломатом, Викентий Станиславович (1837–1902) — лейтенантом флота, Казимир Викентьевич (1891–?) — инженером. В семейном архиве этой семьи отложились уникальные материалы — патент 1784 г. на звание адъютанта 2-й Украинской кавалерийской бригады, подписанный национальным героем Польши генералом Тадеушем Костюшко; списки стихов А. Пушкина, К. Рылеева, рукопись «Последний день жизни Екатерины II» (1796); выписки из следственного дела о декабристах (1826); тексты украинских, молдавских и персидских народных песен, хозяйственные документы и переписка об имениях. Поражают «Дорожные заметки по Турции и Ирану» А.В. Шемиота, рукописи на арабском языке, списки письма Сперанского Александру I (1813), обращения русского правительства к высшим чиновникам Османской империи (1827), могилевского дворянства к Николаю I (1832), командующего русскими войсками на Кавказе к горцам (1844) и др. Большинство документов — на польском языке.

¹⁹Госархив Одесской обл., ф. 40, оп. 3, д. 6, 11 а, 13, 15, 16, 19, 24, 25.

Березовский Конрад Генрихович (ф. 626, 1727–1918 гг., 3 дела), присяжный поверенный. В его фонде — свидетельства, выписки из метрических книг о рождении и смерти членов семьи, нотариальные акты о приобретении недвижимости. Но самые интересные документы этого фонда — это частная переписка Конрада Березовского с разными лицами, в частности, с известным писателем Генриком Сенкевичем (на польском языке).

Сабанские (Собаньские) (ф. 144, 1834–1884 гг., 11 дел) — известная одесская семья. В их фонде — документы Юзефины Сабанской по вопросам опеки (1847); описания долгов Станислава и Конрада Сабанских (1843–1869); счета по удержанию поместья Ипполиты Сабанской (1861–1868); договор о разделе имущества между Михаилом и Александром Сабанскими (1869); документы о передаче в наследство Александру Сабанскому имущества графа Иосифа Мощенского, умершего в Париже (1869); договор о разделе поместья волынского помещика Пеньковского между сыном Иосифом Пеньковским, дочерью Геленой Сабанской и другими детьми (1835); документы о передаче поместья Карашино братьями Конрадом, Константином и Станиславом Либеровичами Сабанскими сестре Ипполите Сабанской (1857–1868), хозяйственные ведомости Карашинского поместья (1859–1875) и прочие финансовые документы.

Обух-Вощатинские (ф. 189, 1895–1917 гг., 10 дел) — польская семья, представитель которой — Цезарь Иванович Обух-Вощатинский — занимал должность судебного следователя. Сохранились фотографии, переписка Цезаря Ивановича, Яна Цезаревича и Марии Цезаревны с разными лицами (на польском языке), школьные и студенческие тетради Марии Обух-Вощатинской, частная переписка членов семьи Веры Константиновны и Иосифа Иосифовича Жолинских. Сохранился список преподавателей одесского Сергиевского артиллерийского училища за 1913–1914 гг.

Сцибор-Мархоцкие (Стиборы, Мархотские) (ф. 140, 1740–1918, 12 дел) — семья польских аристократов. В их семейном фонде переписка о недвижимости (на польском и русском языках), выписки из имущественных актов; копия патента на звание кастеляна, выданная Адальберту Сцибор-Мархоцкому в 1780 г. польским королем Станиславом (1893); переписка с предводителем дворянства Балтского уезда (1846–1867). 19 дел этого фонда были утрачены в годы Великой Отечественной войны, в том числе такие ценные, как свидетельства об образовании и папская грамота А.К. Сцибор-Мархоцкого, материалы о подтверждении его графского титула, грамоты польского короля Станислава-Августа на имя кастеляна Мархоцкого, документы об освобождении из тюрьмы Игнатия Адальбертовича Сцибор-Мархоцкого (1823); материалы Одесского окружного суда по делу помещиков Кароля и Казимира Сцибор-Мархоцких о подтверждении графского титула и возвращении им конфискованных в 1840-х годах земель в Херсонской, Подольской и других губерниях (1814–1918), частная переписка и др.

В документации советского периода, в частности, в фонде *Одесского облисполкома* (ф. Р-2000, оп. 3) находятся материалы отдела по переселению граждан из Польши (1944–1951) — посемейные списки переселенцев из Польши в Украину и из Украины в Польшу, директивы и инструкции по переселению. Эти материалы в данное время активно используются архивными работниками в связи с запросами социально-правового характера, как со стороны поляков, так и украинцев. Да и сами запросы этой категории являются интересным историческим источником — свидетельством участников политических событий, которые привели к социальным изменениям послевоенного украинского и польского села.

Метрические книги — универсальный генеалогический источник Наши волонтеры

У Одесского архива много друзей — исследователей, с которыми архив поддерживает многолетние контакты. Взаимопомощь, доброжелательность и уважение к исследователю — такие принципы культивируются многие годы, и это приносит свои прекрасные плоды.

Одним из таких ярких примеров сотрудничества с общественностью является проект по описанию метрических книг фонда Херсонской духовной консистории (ф. 37). Идея принадлежал киевлянину — кандидату экономических наук, заведующему отделом аппарата Верховной Рады Украины Анатолию Васильевичу Пивовару в 2007 г. предложившем сформировать группу исследователей и составить внутренние описи к каждой метрической книге. Изучая административно-территориальное деление Украины с помощью такого источника, как метрические книги, он столкнулся с проблемой «глухих заголовков», большинство из которых за конец XVIII — первую половину XIX вв. не дают полного представления о содержании документов (например, «Метрическая книга Тираспольского уезда» — без указания населенных пунктов и т. п.). Актуальность проекта была очевидной, однако масштабность работы (в фонде более 6,2 тыс. дел) требовала дополнительных усилий хранителей по нумерации листов, выдаче и подкладке дел, реставрации документов. В результате 3-летней работы в 2008 г. вышел в свет ценнейший для генеалогов справочник «Фонд Херсонской духовной консистории: сведения о метрических записях 1780–1812 гг.»²⁰.

Следующим изданием, подготовленным под руководством А.В. Пивовара и опубликованном при содействии Института общественных исследований (директор — В.Г. Панченко), стали описи фондов земельных банков Новороссийского края второй половины XIX — начала XX ст.²¹ Они

²⁰ Фонд Херсонської духовної консисторії: відомості про метричні записи 1780–1812 років / Авт.-упор.: А.В. Пивовар, М.В. Ковтун. — К., 2008. — 312 с.

²¹ Земельні банки Новоросійського краю (за описами фондів Одеського, Дніпропетровського та Кіровоградського архівів) / Авт.-упор. А.В. Пивовар, О.І. Пеший, К.В. Шляховий. — К., 2010. — 620 с.

представляют большой интерес для изучения семейных историй, поскольку сведения о персоналиях вынесены в заголовки дел.

Электронный архив

2 января 2006 г. в Одессе был заключен «Цифровой договор между Государственным архивом Одесской области, Украина, и Генеалогическим обществом Юта, США» о создании цифровых копий метрических книг и других документов генеалогического характера. Результаты работы на 01.01.2011: оцифровано 5378 дел / 242194 листов документов (кадров) по таким фондам:

Херсонская духовная консистория (ф. 37) — 2605 метрических книг;

Канцелярия одесского градоначальника (ф. 2, оп. 8–10 — переписные листы Первой Всероссийской переписи населения 1897 г. по г. Одессе) — 2773 дела.

Архив решает задачу предоставления оцифрованных материалов для использования через сеть Интернета.

Сводный каталог метрических книг — это проект Государственного комитета архивов Украины, в котором Одесский архив принимает участие с 2006 г. За это время составлен хронологический перечень метрических книг по разделам «Православие», «Католицизм», «Протестантизм», «Армянское исповедание», «Иудаизм» и «Ислам». Разработано 11 фондов, усовершенствованы описи, систематизированы сведения о метрических книгах всех православных церквей Одессы (1797–1925); воинских подразделений, дислоцировавшихся в Одессе; пароходов; «сектантов»; лиц, не исповедовавших ни одной из религий. Результаты работы опубликованы — в 2011 г. вышел в свет первый выпуск каталога, в котором даны сведения об имеющихся в наличии метрических книгах 53-х православных церквей Одессы; Армянской церкви г. Одессы; евангелическо-лютеранских кирх Одессы, Херсонской, Таврической, Екатеринославской и Бессарабской губерний; римско-католических костелов Одессы, Балты; немецких колоний Мангейм и Красна; Одесского и Балтского городских раввинатов, синагог и молитвенных домов сел Абазовки и Песчана Балтского уезда; татарской мечети г. Одессы и др.²² На 2012–2016 гг. запланирована разработка 24-х новых фондов, которые поступили в архив в 2007–2011 гг. из районных и городских отделов РАГС Главного управления юстиции в Одесской области. Это метрические книги благочиний Херсонской, Каменец-Подольской и Кишиневской консисторий, которые сформированы в 24 отдельных фонда по географическому принципу. Хронологические рамки дореволюционных материалов расширились до 1934 г. в связи с поступлением метрических книг церковью Бессарабии, которая находилась с 1918 по 1940 гг. под властью Румынии. Такие дела за последующие годы будут поступать в архив ежегодно.

²² Державний архів Одеської області. Зведений каталог метричних книг. — Одеса, 2011. — Вип. 1. 1797–1926 / Ред. Л.Г. Білоусова. — 407 с.

Популяризация генеалогических исследований

Документы по генеалогии чаще всего используются для популяризации архива в СМИ, на радио и в телепередачах. Только в 2010 г. архив приглашали участвовать в 10 телерадиопрограммах, посвященных семейным историям. Темы весьма разнообразны — исследование родословных легендарных имен мирового уровня — Сильвестра Сталлоне, Анны Ахматовой (Горенко), Леонида Утесова (Лазаря Вайсбейна), физика Джорджа Гамова, астронома Николая Циммермана, советского писателя Юрия Олеши, профессора истории Петра Карышковского, одесского городского головы Григория Маразли и др.

Генеалогии посвящается значительное время при проведении архивной практики, которую проходят в архиве ежегодно студенты пяти учебных заведений, где изучаются история, архивное дело, документоведение, делопроизводство, компьютерный набор. Практиканты исторического факультета Одесского национального университета им. И.И. Мечникова, Политехнического университета, Южноукраинского педагогического университета им. К.Д. Ушинского, Одесского училища машиностроения, Одесского техникума пищевпромавтоматики принимают участие в создании электронных вариантов описей фондов личного происхождения и подготовке путеводителя. Студентов учат методике генеалогических исследований, предлагая самостоятельно произвести поиск по конкретным запросам. Результаты публикуются в ведомственном информационном бюллетене «Одеські архіви» (издается архивом с 2007 г.). В 2009 г. на ТРК «Град» и «Арт» студентами был подготовлен цикл передач «Архивная Одиссея» по истории Одессы — 42 сюжета, включая 20 биографий известных одесситов.

Мы постоянно освещаем на телевидении визиты в архив интересных людей. С 2009 г. архив ежегодно посещает г-н Спиридон Флогаитис — доктор юридических наук, профессор университетов Афин, Сорбонны и Кембриджа, президент Европейской ассоциации права, бывший Министр внутренних дел Греции. Цель его визитов — ознакомление с документами о своем знаменитом предке Федоре Флогаити, уроженце острова Левкада (Греция), первом бургомистре Одессы (1796). Благодаря таким контактам архив имеет возможность участвовать в разнообразных международных событиях. Так, в мае 2010 г. между мэрией о. Левкада и Приморской райгосадминистрацией г. Одессы был заключен договор о сотрудничестве, предполагающий в том числе установление памятных знаков Федору Флогаити, презентацию архивных документов и результатов генеалогического исследования о роде Флогаити в Одессе и на Левкаде, издание книги и пр.

Сотрудники Одесского архива дважды участвовали в телепрограммах «Моя родословная» (Первый канал, Россия). 14 апреля 2010 г. архив посетил известный российский актер Эммануил Виторган. В архиве были выявлены и представлены документы Одесской мещанской управы,

Одесского городского раввината и Одесской киностудии по истории семьи Виторганов и об актерской деятельности главного героя. Годом ранее гостем Одесского архива и участником очередного выпуска «Моя родословная» был известный актер театра и кино Юрий Николаев, для которого сотрудник архива А. Паниван выявила значительное количество сведений. Документы архива также представлялись для выпуска, посвященного семейной истории популярной актрисы Нонны Гришаевой.

Сотрудничество с исследователями является важной составной работы Одесского архива. Мы заботимся не только об обеспечении польза-вателей делами, но стараемся создать комфортную атмосферу взаимного сотрудничества. У нас работают такие формы совместной работы, как интервью с интересным исследователем, участие краеведов в коллегиях архива, совместная подготовка выставок, формирование фондов личного происхождения одесских краеведов, совместные издательские проекты. Эта политика дает замечательные результаты.

Практикуются телепередачи прямо из читального зала архива. Сенсационным сюжетом 2010 г. стала находка краеведом А.П. Чилеем актовой записи о смерти в 1806 г. казака с. Усатово (предместье Одессы) Исидора Белого, «по прозвищу Старый», в возрасте 153-х лет. Это положило начало новому исследованию о долгожителях — людях, которым удалось пере-шагнуть 100-летний юбилей. Не менее популярными стали и спецвы-пуски «Тема Дня» на ТРК «Град» с нашими исследователями. В 2010 г. генеалог Сергей Решетов знакомил одесситов с результатами своей многолетней поисковой работы об одесском городском голове Григории Маразли; Александр Андросов — потомок одесских купцов Андросовых — регулярно представляет свои архивные находки о М.С. Воронцове, Э. де Ришелье, В. Васнецове и др.

Проблемы организации генеалогических исследований в архиве и возможности их решения

Нехватка времени и недостаточный штат не позволяет архиву исполнять генеалогические запросы в полном объеме. В 2010 г. архив получил 226 таких запросов, треть — из-за границы на английском, немецком, французском, румынском языках. Часть из них не отвечала профилю архива, и таким заявителям обычно даются детальные рекоменда-ции относительно местонахождения фондов в других архивах. На другие запросы были предоставлены частичные ответы относительно методики проведения поиска — с чего начинать, куда обращаться, какие фонды исследовать. И только в том случае, если информацию можно было обнаружить по автоматизированным базам данных, по нашим раз-работкам и справочникам — заявитель получал положительный ответ. Практикуется детальное консультирование и приглашение самостоя-тельно работать в читальном зале, где генеалогические исследования ведутся пользователями годами. Так, в 2010 г. в архиве работало 90 иностранцев из 16 стран мира, из них больше половины — по генеалогии.

Каков выход? Для широкой массы желающих работать в архиве выход видится в информатизации архивной отрасли. Первым шагом может быть создание электронных версий перечней фондов и описей. Это должно финансироваться государством и предоставляться людям бесплатно. В Одесском архиве уже осуществляется такой проект — на веб-портале Одесской облгосадминистрации, на веб-странице архива размещены списки всех фондов, а также сканированные описи дореволюционных фондов. До конца 2013 г. будут оцифрованы и размещены в сети Интернет все описи фондов советского периода.

Второй этап — создание копий (сканированием, фотографированием) самих дел, прежде всего метрических книг и другой генеалогической документации. Доступ пользователей к таким документам предполагается платный.

В настоящее время выполнение генеалогических запросов архивистами весьма проблематично. Работа требует значительных затрат времени, почти универсальных знаний в области архивоведения, истории, генеалогии, географии, этнографии и, как минимум, английского языка. Однако в штатном расписании областных архивов не предполагается должность генеалога. Также отсутствует и материальный стимул — государственный служащий не имеет права на дополнительную оплату за платные виды услуг.

Для того, чтобы эта область развивалась, ее необходимо целенаправленно финансировать, разрабатывать специальные государственные программы информатизации, публикации источников и т. д. На практике пока что это осуществляется в Одесском архиве исключительно за счет иностранных спонсоров и личных контактов.

Разнообразие исследовательских тем и введенных в научный оборот новых источников свидетельствуют о желании представителей разных исторических учреждений зарубежья поддерживать и развивать контакты с Государственным архивом Одесской области. Это дает основание сделать вывод о том, что генеалогия является мощным стимулом для развития международного сотрудничества. Это уже не вспомогательная историческая дисциплина, а отдельная наука со своими законами, методологией. Это — интересная и увлекательная сфера деятельности в отечественной архивной отрасли, которая повышает престиж профессии архивиста и дает широкие возможности для осуществления взаимовыгодных и интересных научных проектов.

Генеалогия осуществляет и важнейшую социальную функцию — коммуникации. Для многих это средство не только найти применение своим способностям в другой сфере, расширить знания, узнать свою семью, а также избавиться от депрессии, одиночества, даже болезней. Американский психиатр Александра Кроник, сам увлекающийся генеалогическими исследованиями, настоятельно рекомендует своим пациентам именно этот вид деятельности. Ведь изучение истории своей семьи ведет,

как правило, к обнаружению новых родственников и восстановлению семейных связей, что положительно сказывается на эмоциональном здоровье человека.

В музее «Метрополитен» (Нью-Йорк, США) представлен любопытный экспонат: пять стилизованных человеческих фигурок, вырезанных из дерева, расположены по вертикали в виде цирковой этажерки, стоящими последовательно на плечах друг у друга. Эта удивительная конструкция оказалась не чем иным, как выражением связи поколений и памяти о своих предках.

Лілія Білоусова

ГЕНЕАЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті міститься огляд фондів Державного архіву Одеської області, які можуть бути використані генеалогами під час реконструкції родоводів. Автор детально аналізує інформаційні можливості різних документів, зокрема, для дослідження різних етнічних груп — євреїв, поляків, греків, німців, знайомить з науковими проектами, які здійснюються архівом разом з генеалогічними товариствами й інституціями, та іншими видами діяльності, спрямованої на пропаганду генеалогічних досліджень.

Ключові слова: Державний архів Одеської області, Одеса, фонди, генеалогія, німці, євреї, греки, поляки, меноніти.

Лилия Белоусова

ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ГОСУДАРСТВЕННОМ АРХИВЕ ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье содержится обзор фондов Государственного архива Одесской области, которые могут быть использованы генеалогами во время реконструкции родословий. Автор подробно анализирует информационные возможности различных документов, в том числе для изучения различных этнических групп — евреев, поляков, греков, немцев, знакомит с научными проектами, осуществляемыми архивом совместно с генеалогическими обществами и институциями, и другими видами деятельности, направленной на пропаганду генеалогических исследований.

Ключевые слова: Государственный архив Одесской области, Одесса, фонды, генеалогия, немцы, евреи, греки, поляки, менониты.

Liliia Belousova

GENEALOGICAL RESEARCH AT THE STATE ARCHIVES OF ODESA OBLAST: PRACTICES AND PROSPECTS

The article contains the review of the fonds of the State Archives of Odesa Oblast which might serve as a useful resource for genealogical reconstructions. The author provides thorough analysis of information capacities of the documents, including research of different ethnic groups: Jews, Poles, Greeks, Germans; provides insight into some research projects and other activities aimed at genealogical research popularization.

Keywords: the State Archives of Odesa Oblast, Odesa, fonds, genealogy, Germans, Jews, Greeks, Poles, Mennonites.

ФОНДЫ ВЕДОМСТВЕННЫХ И НЕКОТОРЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ВОЕННЫХ АРХИВОВ РОССИИ КАК ИСТОЧНИК ДЛЯ ИСТОРИКО-БИОГРАФИЧЕСКИХ И ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Все чаще люди, начинающие заниматься своей родословной, располагают более-менее точной информацией только о тех своих предках, которые родились в 20–30-е гг. XX века, а про более ранних просто ничего не знают, а спросить уже не у кого... Запросы в органы ЗАГС не всегда дают положительный результат, особенно если семья жила на оккупированной в годы Великой Отечественной войны территории. Вообще, поиск материалов за этот период особенно труден, связано это, прежде всего, с тем, что необходимые материалы рассредоточены по архивам самых различных министерств и ведомств. О методике поиска генеалогических источников этого периода и их особенностях уже писалось¹.

В этой статье коснемся возможности получения информации в архивах, где хранятся материалы о бывших военнослужащих². Только за годы Великой Отечественной войны через ряды армии, флота и военные формирования других ведомств прошло более 34,4 миллионов человек. И именно в военных архивах отложились сведения об этих людях. По этой причине военные архивы представляют для генеалога существенный интерес. Самым крупным из них является Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (ЦАМО РФ), расположенный в г. Подольске Московской области.

Но надо учитывать, что если исследователи — граждане Российской Федерации допускаются к несекретным архивным документам с разрешения начальника ЦАМО РФ, то иностранные граждане — согласно решению начальника Управления делами Министерства обороны Российской Федерации.

ЦАМО хранит материалы о деятельности различных штабов и управлений, объединений и соединений, частей, учреждений и военно-учебных заведений Министерства обороны, начиная с 1941 г. и практически до

¹ Буслова Л.И. Документальные богатства РГА ВМФ как источник для генеалогического поиска // Известия РГО. — 1996. — № 6. — С. 12–20; Рыхлаков В.Н. Об особенностях генеалогического поиска материалов XX века // Известия РГО. — 1998. — № 9. — С. 12–23; Борисенко М.В. Архивная сеть учреждений и поиск материалов по учету сельских жителей России советского периода // Известия РГО. — 1998. — № 9. — С. 23–28; Анисимова И.А. О некоторых генеалогических источниках советского периода // Известия РГО. — 1998. — № 9. — С. 29–32; Иофе В.В. Документация репрессий // Генеалогический вестник. — 2001. — № 3. — С. 27–29.

² Ранее автор уже писал об этом (см.: Богинский А.В. Архивы «силовых» ведомств Российской Федерации // Генеалогический вестник. — 2001. — № 2. — С. 40–45), но приведенная в той публикации информация уже сильно устарела.

настоящего времени. Встречаются дела и более раннего времени (например, есть некоторое количество личных дел командного состава РККА 1930-х и даже 1920-х годов). Именно эти дела могут помочь исследователю в установлении судьба своего предка и фактов его биографии.

Но при этом надо учитывать, что в последние годы доступ к материалам архива несколько ограничен. Вызвано это принятием федеральных законов РФ от 27 июля 2006 г. № 149-ФЗ «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» и № 152-ФЗ «О персональных данных». Согласно этим законам персональные данные конкретного человека (а персональными данными считаются личные дела и подобные документы) являются конфиденциальными. Но пункт 2 статьи 1 «Сфера действия настоящего Федерального закона» [те есть ФЗ № 152] гласит, что «Действие настоящего Федерального закона не распространяется на отношения, возникающие при: 1) обработке персональных данных физическими лицами исключительно для личных и семейных нужд, если при этом не нарушаются права субъектов персональных данных». А пункт 7 статьи 9 этого закона говорит, что «В случае смерти субъекта персональных данных согласие на обработку его персональных данных дают в письменной форме наследники субъекта персональных данных, если такое согласие не было дано субъектом персональных данных при его жизни».

Поэтому, если исследователь имеет документы, подтверждающие его родство с человеком, о котором он ищет материалы (или нотариально заверенную доверенность от родственников с подтверждающими родство документами), то исследователь получит доступ к нужным делам. Итак, Вы написали заявление на имя начальника архива, где указали какие именно люди и материалы о них Вас интересуют, и, после оформления в читальном зале, Вас допустили к работе.

И уже в этот же день Вы сможете просмотреть документы из некоторых картотек.

Что же в ЦАМО можно достаточно быстро найти? Прежде всего, это:

1. Личные дела офицеров. Они содержат наиболее полную информацию об офицере, его службе, наградах, в деле должны быть автобиография и фотографии. Но материалы аттестаций, хранящиеся в деле, Вам, скорей всего, не покажут. Личные дела всех старших офицеров (от майора и выше) хранятся постоянно; личные дела младших офицеров (до капитана включительно) — в течение 75 лет, за исключением личных дел младших офицеров — участников боевых действий, которые хранятся постоянно. Личные дела офицеров, являющихся в настоящее время пенсионерами МО РФ, находятся в военных комиссариатах по месту жительства.

Правда, надо учитывать, что допуск к личным делам высших офицеров, то есть генералов, ограничен.

2. Учетно-послужные карточки офицеров (в ряде случаев есть и карточки офицеров запаса, не служивших на офицерских должностях в армии). Карточки содержат следующую информацию: год и дата рожде-

ния, место рождения, национальность, партийность, образование, данные о прохождении службы, участии в боевых действиях, наградах, семейном положении.

По политработникам есть отдельная картотека.

3. Карточки учета безвозвратных потерь (то есть убитых и пропавших без вести) **офицерского состава** в годы Великой Отечественной войны.

4. Карточки учета безвозвратных потерь рядового и сержантского состава в годы Великой Отечественной войны. Содержат следующие графы: фамилия, имя, отчество, часть, воинское звание, должность, партийность, уроженец какой местности, год рождения, кем призван, время и причина выбытия, где похоронен, адрес родственников. Карточки составлялись по донесениям той воинской части, где воевал военнослужащий, на которого составлена карточка, или по донесениям РВК (обыкновенно для пропавших без вести). В последнем случае сведения могут быть неполными. На карточке указан номер входящего донесения.

Но материалы, по которым составлялись данные карточки (сами донесения), хранящиеся в 9-м отделе ЦАМО, полностью отсканированы и находятся на сайте [http:// www.obd-memorial.ru/](http://www.obd-memorial.ru/), поэтому данные документы можно просмотреть с помощью Интернета, не приезжая в архив.

Надо сказать еще об одной особенности этой картотеки. Большое количество карточек были составлены уже после войны. Дело в том, что 24 апреля 1946 г. была издана директива Главного штаба Сухопутных войск Советской Армии за № орг/4/751524, где работникам военкоматов предписывалось провести «подворный опрос» с целью уточнения безвозвратных потерь. В таких карточках нет наименования воинской части, в которой служил погибший (пропавший без вести) солдат. И в подобных случаях установить судьбу солдата бывает крайне сложно.

5. Карточки учета награжденных за военные заслуги с 1941 по 1974 год (карточки заводились при награждении орденом СССР или медалями «За отвагу», «За боевые заслуги»). Содержит следующие графы: фамилия, имя, отчество, воинское звание, год рождения, место рождения, партийность, образование, национальность, с какого времени в Красной Армии, воинская часть и должность, должность в настоящее время (для тех, кто уже уволен из армии), домашний адрес, перечень всех наград (в том числе и юбилейных медалей) с указанием кем, когда и каким приказом (или Указом Президиума Верховного Совета СССР) военнослужащий был награжден каждой из наград.

6. По номеру и дате приказа (Указа) о награждении в фонде № 33 («Наградные материалы») можно найти **представление к награде (наградной лист)** с описанием конкретного подвига, за который был награжден военнослужащий, и краткими биографическими сведениями о данном человеке.

7. По рядовому и сержантскому составу, **по наименованию воинской части**, взятому из карточки учета безвозвратных потерь или из карточки учета награжденных, можно посмотреть **книгу учета рядового и сержантского состава** этой **части**, где должны быть указаны должность, звание, фамилия, имя, отчество, год рождения, когда и каким РВК призван, адрес и имя, отчество и фамилия одного из родственников (обыкновенно, это жена, а если солдат был холост, то кто-то из родителей), номер приказа о назначении на должность, когда и куда убыл из части. Для того, чтобы найти эту книгу, необходимо заказать описи фонда того полка, в котором служил Ваш родственник.

Теперь о некоторых особенностях работы в архиве.

Главное отличие в методике поиска в ЦАМО от поиска, например, в РГВИА, состоит в том, что в ЦАМО нужно запрашивать материалы на конкретное лицо — фамилия, имя, отчество, год и место рождения. Если в РГВИА, выписав из указателей к фондам 395, 400, 409 **всех** представителей интересующей Вас фамилии или рода, по каким-то своим критериям определяете, кто конкретно Вам нужен, и заказываете соответствующие дела, то в ЦАМО подобное практически невозможно, так как непосредственного доступа к картотекам и некоторым описям нет. В требовании Вы должны написать, к примеру, что просите выдать учётно-послужную карточку офицера Иванова Ивана Ивановича, родившегося в 1913 г. в г. Казани (но Вы, может быть, как раз точно и не знаете год и место рождения интересующего Вас лица). Что делать?

Поэтому, прежде чем ехать в ЦАМО, следует предварительно зайти на сайты:

<http://www.obd-memorial.ru/> — На этом сайте размещены материалы о безвозвратных потерях за время Великой Отечественной войны (донесения о потерях из воинских частей, донесения из военкоматов, Книги Памяти и другие материалы).

<http://www.podvignaroda.ru/> — На этом сайте приведены наградные листы и выписки из приказов о награждении в годы Великой Отечественной войны, а также документы по оперативному управлению войсками. Но в наградных листах закрыты строки с домашним адресом награжденного! Таким образом, мы в ряде случаев не можем идентифицировать человека. А сделано это во исполнение закона РФ от 27 июля 2006 г. № 152-ФЗ «О персональных данных». К тому же, работа по сканированию наградных документов еще не закончена, на сайте представлены далеко не все награжденные.

<http://www.soldat.ru/> — Документы, различные справочники, карты, методика поиска и т.д., в том числе, очень интересные статьи Игоря Ивановича Ивлева (Архангельск) о послужном солдатском учете во время войны («Махонькая, из бородатого прошлого, но сенсация»), а также «Особенности работы с архивными документальными материалами по

ВОВ и документами военкоматов в целях создания, пополнения, изменения Книг Памяти».

Полезен также сайт <http://www.rkka.ru/> — На этом сайте приводят-ся сведения организации и составе Красной Армии, описания отдельных операций.

Если же Вы хотите узнать боевой путь своего родственника, то Вам надо заказать опись фонда той воинской части (соединения), в которой он служил, и по этой описи заказать исторический формуляр полка (дивизии), журналы боевых действий полка, полезны также будут и книги приказов по этой воинской части. Чтобы получить эти документы, родство доказывать не требуется.

ЦАМО хранит документы политических органов, партийных и комсомольских организаций Советской Армии и Военно-Морского Флота за 1941–1991 гг., в ряде случаев по этим документам также можно узнать биографию интересующего Вас лица.

И хотелось бы обратить внимание еще на одну вещь — в ЦАМО находятся только документы Красной Армии, документы же Военно-Морского Флота, пограничных войск, а также внутренних войск НКВД, хранятся в других архивах.

Далее мне хотелось бы привести адреса некоторых архивов, обращение в которые может помочь установить судьбу военнослужащего и получить о нем биографическую, а иногда и генеалогическую информацию:

- Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации.

142100, Московская область, г. Подольск, ул. Кирова, 74.

Тел.: (496) 763-77-07, читальный зал: (4967) 52-76-68

web-сайт: http://archive.mil.ru/archival_service/central.htm

- Центральный военно-морской архив Министерства обороны Российской Федерации.

Хранит документы управлений, учреждений, частей и кораблей ВМФ. Материалы по личному составу: картотека учета безвозвратных потерь личного состава ВМФ за период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.; картотеки учета рядового и старшинского состава; личные дела адмиралов и офицеров ВМФ; наградные материалы. Документы с 1941 г. до середины 1990-х годов.

188300, Ленинградская обл., г. Гатчина, Красноармейский пр-т, д. 2

Тел.: (813) 719-48-81, 719-44-76, 719-39-93

- Архив военно-медицинских документов Военно-медицинского музея Министерства обороны Российской Федерации.

Хранит документы частей и учреждений военно-медицинской службы. Учет (неполный) раненых и больных, лечившихся в лечебных учреждениях Советской Армии в период 1941–1945 гг. Истории болезней личного состава Советской Армии.

191180, г. Санкт-Петербург, пер. Лазаретный, д. 2

Тел.: (812) 315-73-28, 315-72-91

- **Российский государственный военный архив (РГВА).**

125884, Москва, ул. Адмирала Макарова, д. 29.

Тел. читального зала: (495) 159-8523

Документы учреждений и частей РККА за период 1918–1941 гг. Есть указатель командно-начальствующего и политического состава РККА, проходящего по приказам РВСР и РВС СССР; коллекция послужных списков, личных дел и учетно-послужных карточек на командный, начальствующий и политический состав РККА. Есть документы формирования Белой Армии, послужные списки белогвардейских офицеров. Документы личного состава внутренних войск МВД и других формирований. Сведения о лицах, находившихся в концлагерях и лагерях военнопленных (созданных нацистами) и прошедших после освобождения госпроверку в проверочно-фильтрационных лагерях НКВД-МВД СССР. Имеется «Именной список военнослужащих Советской Армии, погибших и пропавших без вести в боях против белофиннов 1939–1940 гг.» (фонд 34980, год 1939–1940, опись 15). Он включает в себя **126875** человек погибших в боях, пропавших без вести и умерших от ран в госпиталях. На основе этого списка, а также материалов учета личного состава воинских частей издана «Книга Памяти. 1939–1940 гг.».

Нельзя не упомянуть **Центральный музей Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.**

121170, г. Москва, ул. Братьев Фонченко, д. 10.

Отдел «Книга Памяти»: (499) 145-00-18

Научная библиотека: (499) 142-08-67

Для увековечивания памяти защитников Родины, не вернувшихся с Великой Отечественной войны, в 1995 г. была создана электронная «Книга Памяти», где в электронном именном каталоге записаны имена погибших, пропавших без вести, умерших от ран и болезней воинов (только имя, отчество и фамилия, и не во всех случаях указаны годы жизни), но использование этой информации к настоящему времени потеряло смысл, прежде всего из-за создания сайта www.obd-memorial.ru, а также из-за того, что по электронной «Книге» было невозможно узнать источник конкретной записи.

Но в музее собрана поистине уникальная коллекция печатных «Книг Памяти», там находится около 1700 томов «Всесоюзной Книги Памяти», изданных во всех регионах России и на территории бывших республик СССР. В ряде региональных «Книг Памяти» содержатся краткие исторические справки о боевых действиях на их территории, данные о войсковых подразделениях, местах дислокации госпиталей и захоронений, статистические данные, описание работы тыла в годы войны, статьи о героях-земляках. В поименных перечнях этого уникального издания, совмещающего в себе функции справочника и мартиролога, приведены краткие сведения о судьбах миллионов воинов.

Кроме того, в отделе «Книга Памяти» музея имеются следующие издания:

- «Книга Памяти пограничников, погибших и без вести пропавших в годы Великой Отечественной войны» в 3-х томах;

- «Книга Памяти пограничников, погибших и без вести пропавших в войне с Финляндией и при выполнении воинского долга по защите Отечества (1923–1951 гг.)»;

- «Книга Памяти пограничников, погибших, умерших, без вести пропавших при исполнении обязанностей военной службы с 1952 по 2000 годы»;

- «Книга Памяти советских воинов и добровольцев, погибших в боях, умерших от ран и болезней, пропавших без вести в период ведения боевых действий на КВЖД, в Испании, Китае, у озера Хасан, на реке Халхин-Гол, в Западной Украине и Западной Белоруссии. 1923–1939 гг.»;

- «Книга Памяти советских воинов, погибших в боях, умерших от ран и болезней, пропавших без вести или погибших в плену в ходе советско-финляндской войны. 1939–1940 гг.»;

- «Книга Памяти погибшим советским воинам и гражданам, принимавшим участие в боевых действиях за пределами СССР после Второй мировой войны. 1946–1982 гг.»;

- Книги памяти Ленинграда «Блокада. 1941–1944. 900 дней и ночей», содержащие имена погибших жителей блокадного Ленинграда.

Из ряда областей поступили книги «Солдаты Победы» — поименный перечень всех участников Великой Отечественной войны, живущих в данной области.

Это лишь краткий обзор наиболее крупных архивов различных ведомств (есть еще ряд архивов, содержащих информацию по отдельным категориям военнослужащих), с которыми может столкнуться исследователь при поиске необходимых ему сведений. Но не надо забывать, что много документов находится не в центральных ведомственных архивах, а в региональных.

Олександр Богинський

ФОНДИ ВІДОМЧИХ ТА ДЕЯКИХ ДЕРЖАВНИХ ВІЙСЬКОВИХ АРХІВІВ РОСІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНИХ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті детально аналізується інформаційний потенціал різних відомчих та державних військових архівів Росії, пропонується методика пошуку необхідних відомостей, акцентується увага на особливостях роботи з фондами цих закладів.

Ключові слова: *Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації, Велика Вітчизняна війна, офіцер, військовослужбовець, Книга Памяті.*

Александр Богинский

**ФОНДЫ ВЕДОМСТВЕННЫХ И НЕКОТОРЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ
ВОЕННЫХ АРХИВОВ РОССИИ КАК ИСТОЧНИК ДЛЯ ИСТОРИКО-
БИОГРАФИЧЕСКИХ И ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ**

В статье детально анализируется информационный потенциал различных ведомственных и государственных военных архивов России, предлагается методика поиска необходимых сведений, акцентируется внимание на особенностях работы с фондами этих учреждений.

Ключевые слова: *Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации, Великая Отечественная война, офицер, военнослужащий, Книга Памяти.*

Aleksandr Boginskiy

**THE FONDS OF RUSSIA'S DEPARTMENTAL AND STATE
MILITARY ARCHIVES AS A SOURCE FOR HISTORICO-BIOGRAPHICAL
AND GENEALOGICAL RESEARCH**

The article offers thorough analysis of information capacities of Russia's different departmental and state military archives; provides research methods, with a special emphasis on documentary research specificities.

Keywords: *the Central Archives of the Ministry of Defense of the Russian Federation, the Great Patriotic War, officer, serviceman, the Book of Memory.*

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ГЕРАЛЬДИЧНОГО ТОВАРИСТВА «ГЕНЕАЛОГІЧНІ ЗАПИСКИ» ТА «РЕЄСТР ОСОБОВИХ ГЕРБІВ»

У статуті створеного 9 липня 1990 р. Українського геральдичного товариства (далі — УГТ) як основна мета діяльності визначалося «сприяння відродженню та розвитку української геральдичної науки і суміжних з нею наук (сфрагістики, емблематики, прапорництва, уніформістики, генеалогії, фалеристики)».

Хоча при створенні Товариства вважалося, що з огляду на самостійну й широку проблематику генеалогії ця дисципліна не буде входити до сфери діяльності УГТ, хіба що для розгляду окремих аспектів геральдики чи сфрагістики, але генеалогічна тематика стала висвітлюватися в різних доповідях і повідомленнях учасників перших наукових геральдичних конференцій, які почали проводитися з 1991 р. Українським геральдичним товариством щорічно у Львові¹. А, починаючи від VI конференції (1997), у програмах стали виділятися окремі генеалогічні секції². Також

¹ *Бушаков В.* Тамга та династійне ім'я кримських ханів // Друга наукова геральдична конференція. — Львів, 1992. — С. 11–13; *Романюк Т.* Українські дослідники геральдики та генеалогії на еміграції (матеріали до бібліографії) // Там само. — С. 62–64; *Бірюліна О.* Герб та генеалогія Данила Братковського // Третя наукова геральдична конференція. — Львів, 1993. — С. 5–6; *Друзь Л., Ліповцин Є.* Родовід Петра Могили // Там само. — С. 35–37; *Матеуш В.* До проблем генетичного права // Там само. — С. 54; *Рудецький П.* Липинські та їх герби // Там само. — С. 63–64; *Собчук В.* Походження волинської шляхетської родини Сенют // Там само. — С. 78–80; *Бандрівський М.* До проблеми походження шляхетських родів герба Сас // Четверта наукова геральдична конференція. — Львів, 1994. — С. 3–5; *Верба І.* До питання про походження Олександра Оглоблина // Там само. — С. 20–22; *Геровська О.* Родовід Голянських як спроба побудови родоводу малородовитого здрібнілого шляхетського роду // Там само. — С. 25–27; *Дашкевич Я.* Проблеми вивчення генеалогії вірменів України // Там само. — С. 30–32; *Собчук В.* Дениско Мукусійович і Денисовичі на півдні Волині в XV — другій половині XVI ст. // Там само. — С. 69–71; *Томозов В.* Про перспективи розвитку історичної генеалогії // Там само. — С. 75–77; *Бушаков В.* Відтамгові родоплемінні імена тюркських народів // П'ята наукова геральдична конференція. — Львів, 1995. — С. 12–15; *Верба І.* Рід і земля Лашкевичів // Там само. — С. 15–17; *Вінюкова В.* Родовід Широцьких // Там само. — С. 17–18; *Геровська О.* До питання про родовід графів Грохольських // Там само. — С. 18–19; *Дзюбан Р.* Генеалогічні замітки до роду Партицьких // Там само. — С. 23–24; *Козлов О.* Родовід Харитоненків // Там само. — С. 38–40; *Сварник І.* Генеалогічні джерела у ЦДІА України у Львові // Там само. — С. 59–60; *Служинська З., Чума Б., Салаяк Н.* Генеалогічний аналіз — показник втрат генофонду // Там само. — С. 72–74; *Смольський І.* Рід Боїмів у XVI–XVII ст. // Там само. — С. 74–76; *Шестакова Н.* Білорусько-литовські княжі роди XVI–XVIII ст. (за матеріалами ЦДІА України у Львові) // Там само. — С. 72–74; та інші.

² Генеалогія, просопографія, родоводи // Шоста наукова геральдична конференція. — Львів, 1997. — С. 101–165.

цій тематиці були присвячені окремі публікації в віснику «Знак»³, який став виходити з 1993 р. За участю УГТ також проводилися Генеалогічні читання пам'яті Вадима Модзалевського в Києві та заходи секції «Український родовід» при Львівській «Просвіті», а також видавалися збірники матеріалів і окремі видання⁴.

«Генеалогічні записки»

Оскільки після 1997 р. припинено видавати збірники тез чи матеріалів щорічних конференцій, тому, відповідно до рішення VIII наукової геральдичної конференції (1999), було засноване періодичне видання «Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства». Воно планувалося як збірник різних матеріалів з проблем генеалогії, родознавства, просопографії, особової геральдики та сфрагістики. Записки складалися з окремих тематичних блоків: генеалогічні студії, дослідження окремих родоводів, публікації джерельних матеріалів і повідомлень, а також бібліографічні огляди та рецензії. Збірник став виходити друком з 2000 р. Мова видання — українська, обсяг — 100–310 сторінок формату А4, наклад — 150–300 примірників. Поширювався серед членів УГТ, а також розсилався основним бібліотекам України та зарубіжним генеалогічним товариствам. Перші три випуски видавалися Білоцерківським відділенням УГТ за редакцією Є. Чернецького. Випуски 4–6 (2004–2007) вийшли у Львові й видавалися за сприянням Львівського національного університету ім. Івана Франка та Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Перші випуски були різними за обсягом: 1 (2000) — 192 с., 2 (2001) — 310 с., 3 (2002) — 168 с., 4 (2004) — 118 с., 5 (2006) — 160 с., 6 (2007) — 160 с.

³ Бушаков В. Про походження родового знака Рюриковичів // Знак. — 1994. — Ч. 5. — С. 5; Дашкевич Я. Чи була українська шляхта? // Там само. — С. 14–15; Назаренко Є. Леон Бялковський про генеалогію подільської шляхти // Знак. — 1994. — Ч. 7. — С. 2; Дашкевич Я. Дослідницькі проблеми української генеалогії // Знак. — 1995. — Ч. 9. — С. 6–7; Бельський О. Проблема визначення віку Ярослава І Мудрого // Знак. — 1996. — Ч. 11. — С. 2; Дашкевич Я. Хмельницькіана // Там само. — С. 4–5; Бельський О. Ілля Ярославич — перший син Ярослава Мудрого // Знак. — 1996. — Ч. 12. — С. 2; Його ж. Про проблему вступу Ярослава Мудрого в перший шлюб // Знак. — 1997. — Ч. 14. — С. 2; Скочиляс І. Метричні книги в Галичині першої половини XVIII ст. // Там само. — С. 4–5; Бельський О. Діти Ярослава Мудрого // Знак. — 1998. — Ч. 15. — С. 2; Мицько І. Про нащадків воеводи Богдана, засновника Молдавського князівства // Знак. — 1999. — Ч. 19. — С. 4–5; Його ж. Історія Галицько-Волинської держави у генеалогічних сюжетах // Знак. — 2000. — Ч. 20. — С. 2–3; Вінюкова В. Родовід Сіцінських-Січинських // Знак. — 2000. — Ч. 22. — С. 6; Скочиляс І. «Метрика церковна» Антонія Винницького 1675 року та її поширення в Україні // Знак. — 2001. — Ч. 24. — С. 2–4; Його ж. Метрична реформа у Львівській єпархії 1680 року // Знак. — 2001. — Ч. 25. — С. 2–3; Сварник Г. До питання про шляхетство і герб родини Захер-Мазохів // Там само. — С. 8–9 та інші.

⁴ Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика. Матеріали I генеалогічних читань пам'яті Вадима Модзалевського. — К., 1996. — 165 с.; Служинська З. Рід Білинських. — Львів, 1998. — 262 с.

З метою підвищення фаховості видання його було перереєстровано Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського Національної академії наук України (свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ, № 15044-3616Р, видане Міністерством юстиції України 17 березня 2009 р.) під назвою «Генеалогічні записки», хоча вони продовжують виходити зі збереженням старої нумерації. У 2009–2012 рр. у Львові побачили світ випуски 7–10 (нової серії 1–4). Обсяг кожного випуску — 100 сторінок формату А4. Наклад — по 110–150 примірників. Збережено основні рубрики: студії, родоводи, рецензії, огляди, хроніка. Ширшою стала проблематика публікованих матеріалів. Тепер вона охоплює генеалогію, просопографію, біографістику, некрополістику, антропонімію, а також особову чи родову геральдику та сфрагістику.

1 липня 2010 р. «Генеалогічні записки» затверджено постановою президії Вищої атестаційної комісії (ВАК) України за № 1-05/5 як фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата історичних наук.

Детальна інформація та зміст випусків видання подані на сайті та форумі УГТ⁵. Цифрові версії нових випусків «Генеалогічних записок» розміщуються на сайті Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського⁶. Також планується оцифрувати й випуски 1–6.

«Реєстр особових гербів»

Ще один видавничий проект УГТ, дотичний до генеалогічної проблематики, отримав назву «Реєстр особових гербів Українського геральдичного товариства». Започаткований він також відповідно до ухвали VIII конференції УГТ (1999) із метою впорядкування процесу сучасного герботворення в Україні в галузі особової геральдики та ведення його на фаховому рівні.

Використання окремими особами власних гербів (особових) чи вживання таких знаків представниками цілого роду (родових) стає все більш популярним в українському суспільстві. В сучасних умовах функція таких знаків змінилася й відрізняється від ролі давніх приватних гербів, які мали підкреслювати станову приналежність до привілейованих прошарків суспільства. В державах з республіканським устроєм формуються нові підходи до особового герботворення. Виходячи з чинного законодавства України та міжнародних норм, які декларують рівність усіх членів суспільства, а також із досвіду застосування особових гербів у багатьох країнах світу, можна твердити, що кожна людина має сьогодні право обирати й вживати для своїх потреб власний геральдичний знак. При розробці принципів формування Реєстру враховувався досвід країн із

⁵ Див.: <http://uht.org.ua/ua/articles/genzapysky/> ;
<http://uht.org.ua/forum/viewtopic.php?f=25&t=534>

⁶ Див.: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Genz/index.html

подібним до України історичним розвитком — тривалий період бездержавності, відсутність особливих монархічних традицій, формування національної державності з республіканським устроєм протягом ХХ ст. (наприклад, Фінляндія чи Словаччина).

До Реєстру включаються символи фізичних осіб — громадян України, а також інших країн або осіб без громадянства (для двох останніх категорій у разі, якщо вони проживають (працюють) в Україні, або при підтвердженні, що вони чи їхні предки є вихідцями з України). Реєстрації передуює проведення фахової експертизи герба на відповідність основним геральдичним принципам і нормам (за змістом, колористикою та композицією). Підставою до розгляду питання про внесення герба до Реєстру є подача замовником:

- 1) відповідної заяви (довільної форми);
- 2) ілюстративних додатків (малюнки герба графічні та кольорові (на листах формату А4)) та описів і пояснень змісту символів;
- 3) реєстраційної анкети (встановленої форми).

Для громадян інших країн та осіб без громадянства також необхідно подати копії документів, які б підтверджували їхнє проживання в Україні або походження (чи їхніх предків) з українських земель.

Для нащадків колишньої шляхти чи дворян право використання давніх гербів фіксується після представлення документів, що підтверджують прямі генеалогічні зв'язки з користувачами цих символів та засвідчують надання чи конфірмацію такого герба предкам. При цьому слід зазначити, що факт внесення давнього герба до Реєстру є лише визнанням права використовувати символ предків, але не дає ніяких підстав до використання їхніх титулів чи станових звань, які в сучасній Україні не функціонують і не визнаються.

Отже, призначенням цього Реєстру є впорядкування сучасного особового герботворення, яке не має (та мабуть і не матиме) жодного законодавчого регулювання, але стає все більш популярним. Зверну увагу на прийняте визначення **«особовий герб»**. Цим підкреслюється індивідуальне використання герба конкретною особою. Хоча це не забороняє іншим її родичам (очевидно, за спільною згодою) використовувати цей же символ. Натомість визначення «родовий герб» не застосовується, оскільки поняття «родина» може охоплювати й кілька поколінь, і різні генеалогічні лінії, та й немає гарантії, що всі члени цієї родини матимуть бажання вживати такий символ. Тому як користувачі «особового герба» можуть вписуватися одна або за згодою кілька споріднених осіб. Новостворені знаки фіксуються як «новий герб».

Використання давніх гербів предків у Реєстрі УГТ визнається, з огляду на сучасні тенденції, як за чоловічою, так і за жіночою лінією. Інша річ, що необхідним є засвідчення легітимності права предка на використання конкретного герба та підтвердження прямого кровного зв'язку з цим предком.

Тобто, включення герба до Реєстру є фактичним підтвердженням з боку УГТ відповідності цього знака геральдичним нормам і вимогам сучасного герботворення. Оскільки в Україні протягом століть функціонували різні геральдичні системи, та й серед теперішніх громадян України є люди з різними культурними традиціями, тому не приймалося строгої регламентації щодо використання позашитових елементів. Наприклад, шолом трактується тепер як символ особового герба (на відміну від, скажімо, міського, територіального чи корпоративного). Натомість форма та розміщення шолома мають доволі різні трактування в різних геральдичних системах, тому вирішено не прив'язуватися в цьому конкретному разі до жодної з них. Зважаючи на певну експериментальність сучасного герботворення, все ж довелося запровадити окремі обмеженнями:

- 1) заборонено використовувати чужі (історичні чи сучасні) герби;
- 2) заборонено використовувати історичні геральдичні рангові корони, які в різних системах підкреслювали титул чи статус власника;
- 3) вимагається дотримуватися усталеного порядку розміщення традиційних позашитових елементів (наприклад, намет може покривати шолом, але не використовується без нього).

Реєстр видається окремими випусками (по 20 гербів у кожному) й розсилається основним бібліотекам України. Також герби розміщуються на сайті УГТ⁷. Протягом 2003–2012 рр. до Реєстру надійшло понад 440 гербів і вже вийшло друком 22 друковані випуски.

Підбиваючи підсумки цього проекту за останні 10 років можна сказати, що він сприяв популяризації в Україні як сучасної особової геральдики, так і генеалогічних досліджень. Також вдалося випрацювати та узгодити основні принципи сучасного герботворення, залучити до цих процесів нових людей.

Андрій Гречило

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ГЕРАЛЬДИЧНОГО ТОВАРИСТВА «ГЕНЕАЛОГІЧНІ ЗАПИСКИ» ТА «РЕЄСТР ОСОБОВИХ ГЕРБІВ»

Стаття ознайомлює з двома видавничими проектами Українського геральдичного товариства, пов'язаними з генеалогічною тематикою. Перший — «Генеалогічні записки» — фаховий часопис, присвячений різним матеріалам з генеалогії та суміжних дисциплін. Другий — «Реєстр особових гербів» — проект, спрямований на впорядкування і популяризацію особової геральдики та дослідження власних родоводів.

Ключові слова: *генеалогія, Українське геральдичне товариство, періодичні видання.*

⁷ Див.: <http://uht.org.ua/ua/part/osobovi/>

Андрей Гречило

**ПЕРИОДИЧЕСКИЕ ИЗДАНИЯ
УКРАИНСКОГО ГЕРАЛЬДИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА
«ГЕНЕАЛОГІЧНІ ЗАПИСКИ» И «РЕЕСТР ОСОБОВИХ ГЕРБІВ»**

Статья знакомит с двумя издательскими проектами Украинского геральдического общества, связанными с генеалогической тематикой. Первый — «Генеалогические записки» — профессиональный журнал, посвященный различным материалам по генеалогии и смежным дисциплинам. Второй — «Реестр личных гербов» — проект, направленный на упорядочение и популяризацию личной геральдики и исследование родословных.

Ключевые слова: *генеалогия, Украинское геральдическое общество, периодические издания.*

Andriy Grechylo

PERIODICALS OF THE UKRAINIAN HERALDRY SOCIETY «HENEALOHICHNI ZAPYSKY» (GENEALOGICAL NOTES) AND «REYESTR OSOBOVYKH HERBIV» (REGISTER OF THE PERSONAL COATS OF ARMS)

Article introduces two publishing projects of the Ukrainian Heraldry Society associated with genealogical topics. The first is a professional magazine «Henealohichni zapysky» (Genealogical Notes) dedicated to the different materials on genealogy and related subjects. The second is a «Register of the personal arms» — a project aimed at organizing and promoting personal heraldry and researching of family trees.

Keywords: *Genealogy, Ukrainian Heraldry Society, Periodicals.*

УСТНЫЕ ИСТОЧНИКИ ГЕНЕАЛОГИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ В ВЕЛИКОМ КНЯЖЕСТВЕ ЛИТОВСКОМ В КОНЦЕ XV — ПЕРВОЙ ТРЕТИ XVI вв.

Те сведения, о которых мы будем говорить, известны исторической науке, они опубликованы и даже использовались в исследованиях, правда, в решении иных задач — исследовании процесса доказательств шляхтою своей принадлежности к привилегированному сословию, своих прав на владения. Между тем, эти сведения заслуживают внимания с точки зрения истории практической генеалогии и устной памяти. Они отложились в основном в результате деятельности судебных органов власти — это приговоры судей, в которых излагается процесс. Сам процесс подразумевал использование данных о происхождении, памяти о предках. Попытаемся выяснить, какие социальные слои и группы прибегали к устной памяти, насколько глубокой она была, кто был её носителем. Внесём коррективы в объект нашего исследования. Память, о которой пойдёт речь ниже, это, во-первых, та память, которая имела правовую ценность, признавалась органами власти (из объекта внимания мы исключаем семейные легенды, ритуальная память); во-вторых, данная память не всегда относится к родовой памяти, это — не только память потомков о собственных предках, но также и память посторонних людей о представителях чужого рода.

Генеалогическая память отличается от иных её видов, например от памяти о социальной принадлежности предков, выполняемых ими платежах и повинностях. Эти виды памяти основывались на представлениях о нерушимости существующего порядка, старине. Старина представляла собой одностороннюю информацию как по цели, так и по характеру. Она помнила то, что сохранялось неизменным, и должна была подтвердить то, что существовало сейчас. Память о старине была типичной¹. И наоборот, генеалогическая информация являлась более разнообразной. Это была память не только об именах предков, но также и событиях, в которые они были вовлечены.

Прежде, чем мы попытаемся ответить на поставленные вопросы, отметим следующее. Люди, жившие в конце XV — первой трети XVI в., часто вспоминали предков, живших во времена Витовта и в более позднее время. Но, как оказывается, эта память основывалась на документальных источниках. Вот несколько примеров. Полоцкие мещане Иван и Гридко Артёмовичи Буцковичи били челом господарю и сообщили, что великий князь Витовт дал их «пращуру» (в данном случае прапрадеду) Фёдору

¹ Груша А. Власть памяти: «старина» и её трансформация в XV — первой трети XVI в. (в печати).

Суцёву сельцо в Полоцком повете. В своей духовнице Фёдор отписал его внуку Зеновью — деду Ивана и Гридки. В распоряжении последних были как лист Витовта, так и духовница². Господарю били челом мещане Полоцкого места: «брат(ь)я одног(о) роду» — Антушко Селивестрович, Федко Коношевич, Микита и Андрей Ортемовичи, Максим Евлашкович, Агапон Илинич, Марко Яковлевич и показывали лист великого князя Витовта, данный их прадеду Селивестру. В листе говорилось, что великий князь разрешил Селивестру проживать в Полоцке «во-в покои» и никто не мог их оттуда выводить³.

Однако в первой трети XVI в. в процессах о шляхетстве предпочтение часто отдавалось устным показаниям. Это видно из отдельных примеров⁴. Характерный пример — устава о выводе шляхетства, которую великий князь принял вместе с панами радой на Виленском сойме 1522 г. и приказал вписать её в книги Метрики. В случае возникшего конфликта ответчик обязан был предоставить двух шляхтичей. Эти шляхтичи должны были показать, что ответчик «с одного роду от прадеда, от деда, съ одное крови имь есть братъ». Свои признания эти два шляхтича подтверждали присягой. Если ответчик представлял только одного «кровного» родственника, то присягу приносил сам ответчик, если же ответчик не мог представить ни одного шляхтича, то своё шляхетство он мог доказать при помощи документов⁵. «...А естли бы на то мель листь у себе *старьи* (тут и далее выделено нами. — А. Г.), великого князя Витольта и Жикгимонъта, або отца нашего Казимера короля его милости, або

² Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6 / Par. A. Baliulis. — Vilnius, 2007 (далее — LM-6). — № 479. — P. 282 [1502]; О роде Суцёвых, см.: Полоцкие грамоты XIII — начала XVI вв. / Сост. А.Л. Хорошкевич. — М., 1982. — Вып. 4. — С. 168–171.

³ Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija) / Par. E. Gudavičius, J. Karpavičienė, G. Kirkiene ir kt. — Vilnius, 1997 (далее — LM-224). — № 469. — P. 379 [1530].

⁴ Шляхетство доказывалось устными признаниями шляхтичей-родственников, которые готовы были принести в доказательство своих признаний присягу. Например: «Ино тыи Сасыны на тотъ рокъ передъ нами сами стали и родъ свой шляхту передъ нами становили: дворянина господарского Ивана Резанца, а бояръ Слонимского повету Ивана Свитича а братанича его, Андрея Лазаревича, зъ ихъ родовъ, а Одинца Гринькевича. Они передъ нами визнавали, ижъ тыи Сасыны въ роду имь близкии, кровныи, а хто бы дей къ намъ мовиль, ради быхмо съ ними мовили; и надто братью свою шляхту на колькосъдесять поставили, и шляхотство свое выводили; и надто присягу вчинити хотели» (Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою Археологическою комиссиею (РИБ). — СПб., 1903. — Т. 20: Литовская метрика. — Т. 1 (далее — РИБ. — Т. 20). — № 87. — Стб. 1352–1353, 1519 г.).

⁵ «Естли хто кому приганить, ижъ бы не былъ шляхтичомъ, тогды тотъ, кому бы было приганено, маеть двема шляхтичы выводитися тымъ обычаемъ. Естли бы тыи два шляхтичы поведили, ижъ тотъ, кому приганено, съ одного роду от прадеда, от деда, съ одное крови имь есть братъ, а на томъ бы присягнули, таковыи маеть таковою братьею родъ свои шляхотскии очистити. А естли жъ бы хто одного мель шляхтича кровного себе, а двух не могъ достатчити, тогды тотъ маеть шляхтичъ съ тымъ, кому наганено, присегнути такимъ же обычаемъ, какъ и тыи верхуписаныи шляхтичы присягнутъ» (РИБ. — Т. 20. — № 388. — Стб. 1114 [1522]).

некоторых пановъ радъ высокихъ, а въ томъ бы листе писано его бояриномъ, не подле его поведанья, нижли або у праве съ кимъ будетъ стоялъ, або от кого до него листъ будетъ, писанъ шляхтичомъ, — тымъ онъ листомъ маеть шляхетство свое вывести»⁶. Обратим внимание, что о доказательстве при помощи документов говорится в последнюю очередь. В данном случае больше ценились устные показания. И это имеет объяснение. Не всегда у бояр-шляхты имелись письменные подтверждения их социального положения. Речь идёт не о привилеях на шляхетство (которые в данное время не издавались, есть только единичные исключения⁷), а о документах на владения, судебных листах, где б данный человек или его предки назывались боярами-шляхтой. Поэтому и в тех случаях, когда надо было доказать принадлежность к шляхетскому сословию, часто обращались к устным показаниям. В 1522 г. виленский пан, жомойтский староста пан Станислав Янович был послан от великого князя на «выведане шляхты, которые, за великими упадками своими не могучы послуги военной служыти з домовъ своихъ, почали великому князю податокъ давати». К Станиславу Яновичу обратился господарский боярин Росенской волости Ловцы Янович, который обеднел и стал давать подать, и просил, чтобы его оставили при шляхетстве. Что же предпринял жомойтский староста? Он опросил околичных бояр — соседей Ловцы, «если бы былъ» он «правы боярынъ»? Бояре показали, что он «есть зъ давныхъ часовъ боярынъ». По результатам опроса судья утвердил Ловцы Яновича в шляхетстве⁸. Подобных примеров, когда в деле доказательства шляхетства признавались имеющими юридическую силу устные показания свидетелей, можно привести и больше. Поручение Станиславу Яновичу «выведасть» жомойтскую шляхту и, в частности, связанный с ним данный случай нам интересен и с той точки зрения, что эти мероприятия могли послужить поводом для издания устава о выводе шляхетства. Важность устной информации при обосновании шляхетских прав следует учитывать при ответе на поставленные выше вопросы. А теперь обратимся к решению самих вопросов.

Великому князю жаловались любецкие бояре (Любча на реке Неман) Першко и Андрей Игнатовичи, Павел с братом Петром Яцковичи, что дворянин пан Мартин Мелешкович «вернетъ» их с их землями к имению Любче «за» простых людей, забрал их земли, «а они суть шляхътичы». По утверждению же Мартина Мелешковича, они служили в Любче при его предшественниках по владению — при пане Михайле Кезгайловиче и при тесте Мартина пане Федьке Григорьевиче, «а суть люди простые; и я деи

⁶ РИБ. — Т. 20. — № 388. — Стб. 1114 [1522].

⁷ Например: *Любавский М.К.* Литовско-русский сейм: Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. — М., 1900. — С. 455–456.

⁸ Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов (АВАК). — Вильна, 1897. — Т. 24. Акты о боярах. — № 19. — С. 20; № 20. — С. 20–21.

держу, какъ и тесть мои держаль, и какъ ся мне остало». Бояре заявили о готовности поставить свою «родъ братью» и доказать шляхетство. Судьи приняли данное заявление. «Родъ братью» репрезентовали: Кмита Стретович, Иван Никонович и Юрий Андреевич. Они показали следующее. Дед Першка и Андрея Игнатовичей и прадед Павла и Петра Яцковичей — Олизар, был родным братом деда Кмиты, Ивана и Юрея — Василья, у которого родились Стрет и Никон⁹. Суд признал эти показания. Дело выиграла истцы¹⁰.

Общий предок

Олизар				Василь		
Игнат		NN		Стрет	Никон	Андрей
Першко	Андрей	Яцко		Кмита	Иван	Юрий
		Павел	Петр			

Неки Немира — человек пожилого возраста — давал показания по тяжбе между Сурином и Доротичем о владениях и повинностях последнего. По его словам, киевский князь Семён разгневался на деда, отца и дядек Доротича, отобрал их дедину и отчину и передал её пану Федьке Горловичу. Пострадавшие от княжеского гнева поселились на Волыне. После смерти Семёна они били челом великому князю Казимиру, чтобы последний пожаловал им земли взамен отобранных владений. Казимир дал им те земли, которые позже и выпросил у господаря Сурин. «А какъ я запомню, за своею памяти, — продолжал Немира, — штожь то и зъ веку слывуть бояре Велавскии»¹¹.

Борти Петко Станкович и Пётр Билтунович подали иск на бортина Яцка Вештортовича «о трёх следах земли» в Переломском повете, которые пожаловал великий князь Витовт прадеду Петки и Петра — Крупшу. Последний не имел сыновей, а дочерей отдал за их дедов — Петра и Грозима¹². В источнике ничего не говорится о жалованном листе Витовта, его действительно могло и не существовать, поскольку не все

⁹ «...Ижь дедъ того Першка а Аньдреевъ, а того Павла Яцковича и его брата прадедъ, былъ деду ихъ Василью рожоныи братъ, Олизаровъ сынъ Игнатъ, отецъ тыхъ боярь, а Васильевы дети — Стретъ а Никонъ» (РИБ. — Т. 20. — № 394. — Стб. 1121, 1522 г.).

¹⁰ Любавский М.К. Указ. соч. — С. 410.

¹¹ РИБ. — Т. 20. — № 482. — Стб. 1190–1191 [1510]. Немира давал показания: «Смотрели есмо того дела, стояли перед нами очевисто, жаловали намъ тыи бояре Вруцкого повета вилавский Малко а Андреи Доротичи, а Сенютичи, а Нестергеивич на дворанина нашего Сурина, штожь онъ выпросилъ их в насъ за простых дюдеи, а они поведили передъ нами, штожь они звечныи бояре вилавскии, и сослали ся о томъ на всих боярь вруцких» (Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga 8 / Par. A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius (далее — LM-8). — Vilnius, 1995 — № 515. — Р. 371, 1510 г.; LM-224. — № 140. — Р. 127, 1524 г.); Любавский М.К. Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени издания первого Литовского статута. — М., 1892. — С. 543.

¹² РИБ. — Т. 27: Литовская метрика. — Отд. 1. — Ч. 1: Книги записей. — Т. 1 / Под ред. И.И. Лаппо (далее — РИБ. — Т. 27). — СПб., 1910. — № 86. — Стб. 602 (1495).

пожалования этот великий князь сопровождал изданием листов¹³. Этот случай замечателен тем, что указанная информация относится к материнской линии, причём представителей крестьянского сословия.

Можно предположить, что устные свидетельства о роде — удел мелкой шляхты и крестьян. Но это не так. К устным источникам обращались тогда, когда надо было выяснить происхождение отдельных представителей аристократических родов. Поводом для воспоминаний служили, конечно же, не сомнения относительно принадлежности к тому или иному сословию, социальной прослойке и группе, а претензии, касающиеся прав на владение. Господарский маршалок, марковский наместник пан Ян Петрович обладал информацией, что его прадед Петраш Монтыгирдович держал людей Скорбеевичей к двору Княжичи. Существовал лист короля Казимира, содержащий данную информацию, но он не принадлежал Яну Петровичу¹⁴. Другой пример. Князь Иван Ярославич жаловался на пана Станислава Петровича, что он держал близость его жены — Лоск. Сохранились свидетельства двух князей — крайчего Ивана Васильевича, Андрея Константиновича Прихабского, и одного пана — Андрея Александровича Дрожда, сделанные по запросу великого князя относительно её происхождения. Князь Иван Васильевич: «...Штож Корибутова дочка Олкирдовича Маря была у великого кн(я)зя Витовта на сенех и кн(я)зь великий Витовтъ дал ее замужъ за кн(я)зя Федора Воротынского, за дадю моего, а кн(я)зя Федорова дочка Воротынського за кн(я)зем Иваном Ярославичомъ». Князь Андрей Константинович Прихабский: «Што твоя м(и)л(о)сть мене пытаешъ, сведом ли я роду кн(я)зя Ивана Ярославич кн(я)г(и)ни. *Ино я тому гораздо сведом.* Отец мои был у кн(е)г(и)ни Витовтовое чашникомъ, и я слышал от отца моего, што тая Маря Корибутовна, matka кн(е)г(и)ни Ивановое Ярославича, и выдал ее кн(я)зь великий Витовтъ за кн(я)зя Федора Воротынского. *А матъка моя поведала, штож ездил отец ее кн(я)зь Семень Вяземский и [с] своею кн(я)г(и)нею проводить ее до Воротынска, а кн(я)зь Дмитрей Шутиха а Григорей Протасевъ*». Пан Андрей Александрович Дрожд: «*Слышалъ от бабки своєї, от кнегини Борисовое, а перед тымъ, поведаетъ, была за княземъ Иваномъ Корибутовичом, и она тое поведывала, што кн(я)зя Иванова сестра Корибутовича была за княземъ Федоромъ Воротынскимъ, а кн(я)зя Федорова дочька, Корибутова внука, за княземъ Иваномъ Ярославичомъ*»¹⁵.

¹³ Груша А.І. Мянoўная грамата князя Васіля Нарымонтавіча і фарміраванне пісьмовай культуры ў прававой сферы Вялікага княства Літоўскага ў апошняй трэці XIV — першай трэці XV ст. — Мінск, 2010. — С. 71.

¹⁴ LM-6. — № 310. — Р. 203 [1499].

¹⁵ LM-6. — № 530. — Р. 312 [1505]. О лицах, фигурирующих в данном источнике, см.: *Boniecki A. Poczet rodów w Wielkim księstwie Litewskim w XV i XVI wieku.* — Warszawa, 1883. — S. 104, 264, 365, 389 и др.; *Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku.* — Warszawa, 1895. — S. 154–155, 178–179, 212–213, 396–397 и др.

Рассмотрим память в виде структуры. Структура памяти может быть одночастной, если память основывалась на первичной информации, то есть, когда носитель данной памяти видел и слышал о том, о чём свидетельствовал, знал об этом из достоверных источников. Например, это случай Немиры. Структура памяти может быть двучастной или трёхчастной, когда в основе памяти лежала вторичная или третичная информация. Князь Андрей Константинович Прихабский слышал о матери княгини Ивановой Ярославича княгине Марье Корибутовне от его отца, служившего у Витовтовой княгини чашником, и матери; пан Андрей Александрович Дрожд — от своей бабки, которая в первом браке была замужем за князем Иваном Корибутовичем — братом Марьи. Крайчий князь Иван Васильевич знал, что дочь Корибута Ольгердовича Марья была у великого князя «на снях», от своего дяди князя Федора Воротынского — мужа Марьи. Главным компонентом памяти любой структуры являлась глубина воспоминаний, которая зависела от возраста носителя памяти. Наиболее глубокими воспоминаниями обладали старики. Их судебные показания часто имели наивысшую ценность. Немира, свидетельствуя о роде Доротича, рекомендовал «для лепшого сведомья» обратиться к представителям старшего поколения, которые владели согласно его словам ещё большим объёмом информации: «А для лепшого сведомья, ешче старей мене, во Вручомъ панъ Мезь а Костюшко Митьковичъ, и мещанъ много старыхъ: нехаи господаръ кажетъ надто опытати ихъ, бо они ешче большеи помнятъ»¹⁶.

Устная память по истории рода сродни устной социально-правовой памяти. Пределом обеих были времена Витовта. И тот, и другой вид памяти объединяет связь с личностью Витовта. Генеалогическая и социально-правовая виды памяти отличались от ритуальной, которая была глубже двух первых — она хранила информацию о временах до Витовта¹⁷.

¹⁶ РИБ. — Т. 20. — № 482. — Стб. 1190-1191 [1510]. Мез, Костюшко Миткович и вруцкие мещане дали показания: «Ино панъ Янко Мезь и Костюшко Митковичъ, и инши земляне и мещане вруцкии писали к намъ (господарю. — А. Г.) поведаючи, штожь они бояре звечные а не простыи люди, а служатъ намъ посполъ з ынъшими земляны вруцкими» (LM-8. — № 515. — P. 371, 1510 г.).

¹⁷ В 1499 г. в полоцкой Софии поминали одного из вкладчиков — князя Скиргайлу (владел Полоцком до начала 1390-х годов) («...и тою данью крылошане (св. Софии. — А. Г.) у кажъный годъ по князи Киргайле мають на память делати подле давъного обычая и подъ нашихъ предковъ...») (РИБ. — Т. 27. — № 225. — Стб. 787, 1499 г.). Одним из немногих примеров социально-правовой памяти, которая удерживала информацию о довитовтовом времени, следующий. Князь Фёдор Иванович Ярославич разбирал тяжбу между человеком Говеном Печищевичем из с. Волчичи и священниками Иваном и Яковом из с. Погост о половине дворища. Священники утверждали: «...Под нами есть целое дворище, здавъна прыданое на церковь Божую, а того не ведаемъ, хто тое дворищо прыдалъ на церковь Божую, какъ тая церковь Б(о)жая стала в Погосте, такъ тое дворищо прыдано на церковь Б(о)жую здавна». Судья опросил истца: «Какъ давно тое дворищо попы держатъ». Они ответили «За прадедовъ нашихъ еще они тое дворищо держатъ». Судья принял решение на том основании, что священники держали тое дворище к церкви «ещё до князя великого

Главным отличием генеалогической памяти от политической и социально-правовой памяти являлся её не избирательный, нейтрально-объективный характер.

Генеалогические сведения были тесно связаны с информацией о владениях, выполняемых с них платежах и повинностях, социальной принадлежности предков. Тут типичная информация о владении, платежах и повинностях существовала в единстве с более разнообразной генеалогической информацией, частью сливалась с ней. Все эти сведения представляли единый комплекс информации. Упомянутый выше Немира сообщал, что, владея дедиными и отчинными землями, дед, отец и дядя Доротичей служили конями в панцирях совместно с вруцкими боярами, а с коланными людьми и ордынскими слугами они не служили, и никакого «потягу» с ними «не тягнули». С владений, пожалованных Казимиром, они выполняли те же повинности, что и с дедины и отчины. Служили конём и их потомки.

Приведённые источники свидетельствуют о существовании такой глубины памяти, которая хранила информацию о предках в третьем и в четвёртом поколениях. Такая глубина объясняется тем, что данная память служила преимущественно практическим задачам. Иные ценности, например древность рода, имели меньшее значение. Память была необходима для сохранения социального положения, подтверждения прав на владение. Сведений о трёх-четырёх поколениях было вполне достаточно, чтобы доказать свою принадлежность к шляхетскому сословию, а сведений о двух-трёх поколениях хватало, чтобы обосновать право на владение.

Связь генеалогической памяти со сведениями о владениях, выполняемых с них платежах и повинностях, социальной принадлежности предков, наследственный характер владений, социального положения, податных и повинностных отношений, распространение на это положение и отношения принципа старины ослабляли в делах о выводе шляхетства значение отдельных персон рода. Важно было не то, кто именно владел этими именами, занимал то или социальное положение, выполнял данные платежи и повинности, а что это делали предки: отец, дед, прадед.

Витовъта», «а того веома неть, хто тое дворицо прыдалъ на церковь Божую» (АВАК. — Вильна, 1908. — Т. 33. Акты, относящиеся к истории Западно-русской церкви. — № 9. — С. 14, 1512 г., см. также: № 10. — С. 15, 1512 г.). Данный пример не относится к числу ритуальной памяти, хоть и связан с церковным землевладением. Ритуальная память — письменная, основанная на указании конкретного лица, сделавшего вклад в пользу церкви.

Олександр Груша

**УСНІ ДЖЕРЕЛА ГЕНЕАЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ
ЛИТОВЬСЬКОМУ НАПРИКІНЦІ XV — ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XVI ст.**

У статті робиться спроба з'ясувати, які соціальні прошарки та групи зверталися до усної генеалогічної пам'яті, наскільки глибокою вона була, хто був її носієм. Структура пам'яті може бути одночасною, двочасною чи тричасною. Головним компонентом пам'яті кожної структури була глибина спогадів, яка залежала від віку носія пам'яті. Пам'ять зберігала інформацію про предків у третьому та четвертому поколіннях. Така глибина пам'яті пояснювалася тим, що дана пам'ять слугувала переважно практичним завданням. Пам'ять необхідна для збереження соціального становища, підтвердження прав на володіння. Відомостей про три-чотири покоління було цілком достатньо, щоб довести свою приналежність до шляхетства, а відомостей про два-три покоління вистачало, щоб обґрунтувати права на власність.

Ключові слова: пам'ять, спогади, предки, рід, дід, прадід, покоління.

Александр Груша.

**УСТНЫЕ ИСТОЧНИКИ ГЕНЕАЛОГИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ В ВЕЛИКОМ
КНЯЖЕСТВЕ ЛИТОВСКОМ В КОНЦЕ XV — ПЕРВОЙ ТРЕТИ XVI вв.**

В статье делается попытка выяснить, какие социальные слои и группы прибегали к устной генеалогической памяти, насколько глубокой она была, кто был её носителем. Структура памяти может быть односторонней, двучастной или трёхчастной. Главным компонентом памяти любой структуры являлась глубина воспоминаний, которая зависела от возраста носителя памяти. Память хранила информацию о предках в третьем и в четвёртом поколениях. Такая глубина памяти объясняется тем, что данная память служила преимущественно практическим задачам. Память была необходима для сохранения социального положения, подтверждения прав на владение. Сведений о трёх-четырёх поколениях было вполне достаточно, чтобы доказать свою принадлежность к шляхетскому сословию, а сведений о двух-трёх поколениях хватало, чтобы обосновать право на владение.

Ключевые слова: память, воспоминания, предки, род, дед, прадед, поколение.

Aleksandr Hrusha

**THE ORAL ORIGINS OF GENEALOGICAL INFORMATION IN THE GRAND DUCHY
OF LITHUANIA IN THE LATE 15th — THE 1st THIRD OF THE 16th CENTURIES**

The article presents an attempt to identify the social strata and groups with regard to oral genealogical memory, its scope and carriers. It examines the one-, two- or three-part memory structures, the key memory components, genealogical direct knowledge (related to ancestors' property, payments, duties, social identity).

Keywords: memory, recollections, ancestors, family, grandfather, greatgrandfather, generations.

НАСУЩНЫЕ ЗАДАЧИ ГЕНЕАЛОГИЧЕСКОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ: ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ ПЕТЕРБУРГСКИХ ГЕНЕАЛОГОВ

С конца 1980-х годов в обществе отчетливо проявилось стремление к изучению реальной истории своей страны, и одним из самых действенных способов такого познания является исследование семейных родословных. Начался процесс консолидации людей, которые и раньше занимались генеалогическими изысканиями в разных регионах России: стали создаваться родословные общества и объединения.

В ноябре 1987 года в Ленинграде при Государственной публичной библиотеке им. М.Е. Салтыкова-Щедрина (ныне Российская национальная библиотека), где находится богатейшая коллекция генеалогической литературы, начал работу научный семинар «Генеалогия и история семей». Возглавил работу семинара И.В. Сахаров, в то время старший научный сотрудник ГПБ. Этот семинар действует и в настоящее время.

Опыт работы семинара показал, что число людей, которые в нем сотрудничали, неуклонно возрастало, возникла необходимость придать ему иную организационную форму. При поддержке библиотеки в мае 1991 года в городских органах юстиции был зарегистрирован Устав Русского генеалогического общества (РГО). Библиотека предоставила юридический адрес и возможность проводить на ее базе мероприятия РГО (научные и учебные семинары, конференции, встречи членов РГО и т.д.).

Одновременно появились историки-энтузиасты, которые посчитали крайне важным приобщать молодое поколение к изучению истории своих семей, сформировалась когорта педагогов, проводящих такую работу среди школьников.

В.С. Мартышин, учитель средней школы поселка Борисоглебский на Ярославщине, обобщил опыт своей работы с детьми в книге «Твоя родословная» (М., 2000). Аналогичную книгу опубликовала в 2004 году педагог из Волгограда *С.В. Воротилова*. *И.Ю. Протащук* из Казани написала учебное пособие для старших классов «Введение в генеалогию» (первое издание вышло в 2008 году).

Возникли первые спецкурсы в вузах, разработаны и опубликованы учебные программы и пособия для студентов. В 2002 году такой спецкурс разработал *И.Ю. Усков* из Кемеровского университета, в 2005 году — *И.В. Савицкий* из Петрозаводского университета. В помощь тем, кто проводит генеалогические исследования, переиздали «Лекции по русской генеалогии» *Л.М. Савелова* (М., 1994). В 1999 году группа московских историков и генеалогов выпустила энциклопедию «Русская генеалогия».

Однако большинство тех, кто желал бы заниматься изучением истории своей семьи — это взрослые люди, преимущественно пенсионного возраста.

В течение долгого времени консультирование новичков велось на индивидуальном уровне, бессистемно, а поток их все нарастал. Еще одной формой обучения стали доклады, читаемые на семинарах «Генеалогия и история семей». В предварительной беседе с выступающими руководителем семинара всегда просят говорить не только о результатах исследования, но и об источниках информации, этапах поиска, методических и источниковедческих особенностях данного поиска.

Аналогично, доклады, читаемые на научных конференциях, число которых только в Петербурге весьма значительно, способствуют обучению методике и практике генеалогического поиска.

Редакционная коллегия журнала «Известия Русского генеалогического общества», который выходит с 1994 года, взяла за правило просить авторов статей более подробно раскрывать источниковую базу: сообщать не только номер фонда, описи и листа архивного документа, но и давать название фондообразователя, название дела и конкретного документа. Начинаящий исследователь получает, таким образом, представление о том, к каким архивам и каким фондам он может обратиться в сходной ситуации.

В 1992 году в РНБ был создан новый научный отдел — Институт генеалогических исследований (ИГИ РНБ), который возглавил И.В. Сахаров. Согласно положению об ИГИ, одной из его задач является консультирование и обучение практике и методике генеалогического исследования. Таким образом, консультирование стало для научных сотрудников ИГИ производственным заданием. Во время консультации решаются следующие задачи: на базе известных фактов осуществляется анализ ситуации, определяются возможности и пути поиска информации, что побуждает человека самостоятельно начать поиск, оказывается методическая помощь.

В последнее десятилетие вышло несколько пособий в помощь тем, кто проводит генеалогическое исследование. Среди них можно назвать такие, как «Изучаем историю своего рода» Э.А. *Калистратовой* (Екатеринбург, 2007), «Практические рекомендации по составлению крестьянских родословных» (Москва, 2001) и «Компьютер в генеалогических исследованиях» (Москва, 2004) М.Б. *Петриченко*.

В 2004 году группа сотрудников Всероссийского научно-исследовательского института документоведения и архивного дела (ВНИИДАД) выпустила справочное издание «Генеалогическая информация в государственных архивах России».

Эти и другие подобные издания, все нарастающий поток литературы по истории и генеалогии отдельных родов и семей, наличие генеалогиче-

ческой периодики — все это также играет важную роль в генеалогическом просвещении.

Необходимость наладить непосредственное обучение методике генеалогического поиска и дать необходимые знания по генеалогическому источниковедению породила единственную (пока) Школу практической генеалогии, которая начала свою работу в Санкт-Петербурге осенью 2009 года.

Программа Школы была разработана автором этой статьи, при участии нескольких заинтересованных членов Русского генеалогического общества. Первоначально она была рассчитана на 24 академических часа лекционно-семинарских занятий, впоследствии увеличена до 30 часов. Принципиальная особенность программы — акцент на практических рекомендациях для начинающих генеалогов.

ПРОГРАММА **Школы практической генеалогии**

Занятие 1. Ваши первые шаги.

Занятие 2. Правила и приемы оформления генеалогической информации.

Занятие 3. Законы образования российских фамилий; некоторые аспекты брачного права (до 1917 года).

Занятие 4. Методика поиска генеалогической информации, относящейся к советскому периоду.

Занятие 5. Печатные источники в генеалогическом поиске.

Занятие 6. Печатные источники в генеалогическом поиске. Продолжение темы.

Занятие 7. Государственные архивы и правила работы в них. Основные виды архивных документов в генеалогическом поиске.

Занятие 8. Специфика источниковой базы для составления поколенных росписей родов различной сословной принадлежности. Дворянские роды. Часть 1.

Занятие 9. Дворянские роды. Часть 2.

Занятие 10. Источники для генеалогии духовенства.

Занятие 11. Источники для генеалогии сословий «городских обывателей». Часть 1. Купечество и почетные граждане (потомственные и личные).

Занятие 12. Источники для генеалогии сословий «городских обывателей». Часть 2. Продолжение темы.

Занятие 13. Источники для генеалогии сословий «городских обывателей». Часть 3. Продолжение темы.

Занятие 14. Источники для генеалогии крестьянских родов.

Занятие 15. Компьютерные технологии и Интернет в помощь генеалогии.

Программа Школы практической генеалогии не раз корректировалась. Так, после первых лекций, которые носят вводный характер, решено было поставить занятие, посвященное источникам и методике поиска генеалогической информации в советское время. Исследование семейной родословной все чаще приходится начинать с изучения жизни семьи в 1920—1930-е годы, а стало быть, надо иметь представление о печатных и архивных источниках, относящихся к этому времени. Подобно тому, как генеалоги старшего и среднего поколения еще недавно увлеченно изучали исторические реалии XVIII — начала XX веков (по Савелову, по Лотману), так теперь молодому поколению исследователей надо изучать реалии советского времени. Поэтому я хотела бы выразить особую благодарность тем коллегам, которые уже сейчас осваивают и публикуют содержание архивных фондов этого исторического периода.

Занятия, посвященные источникам и методике генеалогического поиска о семьях различной сословной принадлежности, всегда начинаются с краткого экскурса в историю сословия, с обзора основных законов, которые регулировали жизнь сословия (в динамике). Это помогает начинающим генеалогам лучше ориентироваться в массиве печатных и архивных материалов, которые им рекомендуется использовать.

Еще при записи в Школу проводится собеседование, в ходе которого выясняется базовое образование будущих слушателей, уровень общеисторических знаний и те цели, которые преследует человек. В Школу приходят разные по возрасту люди — пенсионеры, люди среднего поколения и молодежь. По сравнению с 1990-ми годами изменилась мотивация тех людей, которые желают изучать свою родословную: если первоначально люди нередко желали найти «знаменитых предков» (часто мифических), теперь задача формулируется иначе: «просто хочу знать о своих предках». Наш опыт ясно показывает, что интерес в обществе «к корням» действительно усиливается, становится «всесословным», имеет новые мотивации.

Осенью 2011 года начались занятия со слушателями 12-го набора Школы. Всего обучение в Школе прошли около 200 человек. Многие из слушателей Школы практической генеалогии вступают затем в члены РГО и продолжают активную исследовательскую работу.

Занятия проходят по вечерам в будние дни в помещениях РНБ, поскольку в ходе занятий широко используются многочисленные печатные издания из фондов Библиотеки, подсобной библиотеки ИГИ

и библиотеки РГО. Обучение в Школе платное, стоимость одного занятия скорее символическая — она соответствует стоимости 4-х поездок в метро, причем оплачиваются только те занятия, которые слушатель посещает. Члены РГО имеют скидку 20%. К проведению занятий привлекаются известные петербургские генеалоги (А.А. Бовкало, М.А. Доммес, В.Б. Колокольцов, Ю.Н. Полянская, И.В. Сахаров, И.А. Анисимова, С.О. Экземпляров, Ю.Е. Подгурский).

Нам представляется, что Школа практической генеалогии будет востребована и дальше. На основе опыта, полученного в ходе проведения занятий, автором этих строк подготовлено к печати методическое пособие.

Однако очевидно, что в дальнейшем процесс обучения основам генеалогической грамотности должен стать «двухуровневым» — для изучающих азы поиска и для «продвинутых» исследователей. Для этого нужно найти таких генеалогов-практиков, которые имеют не только знания, но и стремление передать свой опыт другим. Возможно, из дополнительных специальных семинаров Школы практической генеалогии они в будущем и вырастут.

Алла Краско

НАГАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ГЕНЕАЛОГІЧНОГО ПРОСВІТНИЦТВА: З ДОСВІДУ РОБОТИ ПЕТЕРБУРЗЬКИХ ГЕНЕАЛОГІВ

Стаття присвячена проблемі викладання генеалогії широкому колу аматорів. Автор, який має значний досвід, отриманий у Школі практичної генеалогії (Санкт-Петербург), щедро ділиться ним, акцентуючи увагу на особливостях такої просвітницької діяльності.

Ключові слова: Школа практичної генеалогії, генеалогія, Російське генеалогічне товариство, Інститут генеалогічних досліджень, генеалогічний пошук, генеалогічна інформація.

Алла Краско

НАСУЩНЫЕ ЗАДАЧИ ГЕНЕАЛОГИЧЕСКОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ: ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ ПЕТЕРБУРГСКИХ ГЕНЕАЛОГОВ

Статья посвящена проблеме преподавания генеалогии широкому кругу любителей. Автор, имеющий большой опыт, приобретенный в Школе практической генеалогии (Санкт-Петербург), щедро делится им, акцентирует внимание на особенностях такой просветительской деятельности.

Ключевые слова: Школа практической генеалогии, генеалогия, Русское генеалогическое общество, Институт генеалогических исследований, генеалогический поиск, генеалогическая информация.

Alla Krasko

**THE BASIC TASKS OF GENEALOGICAL EDUCATION: PRACTICES OF
ST. PETERSBURG'S GENEALOGISTS**

The article covers the issue of genealogy teaching of the general public. The author shares her experience obtained at the St. Petersburg School of Practical Genealogy, with a special emphasis on the School's specific educative activities.

Keywords: *School of Practical Genealogy, genealogy, the Russian Genealogical Society, the Genealogical Research Institute, genealogical research, genealogical information.*

ГЕНЕАЛОГІЧНІ МАТЕРІАЛИ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ФОРМИ РОБОТИ З НИМИ

З року в рік зростає кількість запитів генеалогічного характеру, які виконуються центральними і обласними архівами України. Це відображення загального процесу посилення уваги до свого родинного походження, який охопив наше суспільство від останніх десятиліть ХХ ст. і триває донині. Помітні такі тенденції й у повсякденній роботі Державного архіву Вінницької області (далі — ДАВіО). Впродовж 2011 року на адресу архіву надійшов та виконаний 5171 запит (3798 — від фізичних осіб, 1373 — від юридичних), з них 2202 (42,5%) — запити про народження, шлюб та смерть; 581 (11,2%) — майнового характеру; 273 (5,2%) — підтвердження трудового стажу та розмір зарплати; 711 запитів (13,7%) — перебування в гетто та концтаборах. Якщо ж врахувати, що до архіву зверталися за відомостями про репресії, виселення і розкуркулення родичів, навчання, нагородження, то вийде, що переважна більшість звернень громадян за своєю суттю є генеалогічними.

Хоча ця тенденція має загальноукраїнський характер, у кожному регіоні існують свої певні особливості, які відображають специфіку історичних процесів та властивості формування і збереження відповідної джерельної бази.

Перша особливість генеалогічного портрету Вінниччини полягає у мізерному відсотку нащадків шляхетських родин серед місцевих жителів. ХХ століття докорінно змінило станово-соціальний рельєф регіону, призвівши до винищення або еміграції переважної більшості осіб шляхетського і священицького походження. Тому, коли у перші роки незалежності представники таких вцілілих родів у Києві, Галичині, Закарпатті і на Лівобережжі почали відроджувати традиції родознавства, на аграрній Вінниччині у цій сфері працювали рідкісні ентузіасти. Ознаки цієї ситуації зберігаються і донині, виявляючи себе в абсолютному домінуванні серед генеалогів-аматорів представників наймасовішої місцевої верстви — селянства.

Аналізуючи особливості розвитку генеалогічних досліджень у нашому регіоні, відзначимо, що для Вінниччини, як і для багатьох інших областей України, характерною особливістю була наявність значного відсотка єврейського населення. Слід зазначити, що саме євреї були зачинателями масового пошуку в архівах інформації про своїх предків у період масового виїзду за кордон у 1990-х роках. Однак сьогодні їхні запити переважно пов'язані зі встановленням фактів періоду II світової війни, найперше — перебування у гетто. Генеалогічні інтереси представників цієї національної групи рідко виходять за межі подібної конкретної інформації.

Ще одна прикмета нашої області — чималий прошарок польського населення. Основне джерело з генеалогії цієї національної меншини — метрики костелів, які переважно сконцентровані в окремих фондах від метричних книг православних парафій. Тому при роботі з родоводами католиків застосовується самостійна система пошуку, яка потребує специфічного науково-пошукового апарату, окремих баз даних. Розробка таких довідкових систем — це вимога часу, оскільки Державний архів області в повному обсязі відчуває стимулюючий вплив запровадженої Польською республікою «карти поляка», яка надає громадянам України польського походження низку відчутних привілеїв. Зрозуміло, що чимало жителів Поділля прагнуть ними скористатися і звертаються до Державного архіву Вінницької області за відомостями про своїх предків.

І мабуть визначальною рисою розвитку родознавства на Вінничині слід назвати надзвичайно поганій, якщо не найгірший в Україні стан збереженості архівних документів генеалогічного характеру. Територія Східного Поділля, Брацлавщини протягом XVIII століття була прикордонною зоною, територією постійних військових і соціальних конфліктів. Наслідком цих обставин стало запровадження тут більш-менш системного обліку населення тільки від моменту появи російської адміністрації у 1793 році. Хоча метричні книги на Правобережжі масово уклалися ще від 1740-х років, але з часом цей комплекс джерел зазнав великих втрат і нині ми маємо лише одну колекцію таких збірок у ЦДІАК України.

Сьогодні відчувається активне зростання інтересу жителів області до вивчення власної генеалогії. Головний стимул — особистий інтерес, зацікавлення історією. Але зберігаються і чинники матеріального характеру, які підживлюють інтерес до історії власних сімей — фінансові виплати жертвам фашизму, пільги володарям «карти поляка» тощо.

Сприяє актуалізації пошуку відомостей про предків і тривала послідовна діяльність місцевих краєзнавців, істориків, окремих наукових інституцій, спрямована на стимулювання інтересу до генеалогії. До прикладу, ось уже понад 15 років всі студенти 1-го курсу Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського (ВДПУ) обов'язково укладають власні родоводи. Таке завдання вони отримують під час вивчення курсу «основи українського родознавства». Таким чином, щорічно біля 1000 родин нашого краю займаються з'ясуванням інформації про імена, соціальний статус, місця проживання, причини смерті своїх пращурів. Як наслідок цієї роботи, в регіоні сформований позитивний образ генеалогії, люди переконані у доцільності і вартості родознавчих досліджень.

Щоправда, таке посилення суспільного інтересу приносить архівістам чимало проблем — збільшення кількості запитів, потоку відвідувачів, постійні загрози для стану документів, що вимагає від архівної системи України швидкого реагування на нові виклики життя. На жаль, у багатьох вітчизняних архівних установах йдуть традиційним шляхом ускладнення

доступу до історичних матеріалів, створення штучних перешкод на шляху дослідника до інформації. Розповсюдженим явищем є і запровадження необґрунтовано високих цін за копіювання документів. Такі кроки закономірні — адже головним завданням архівістів є збереження матеріалів, передача їх наступним поколінням у вигляді, близькому до оригінального. Однак абсолютизація цього принципу може набути абсурдних ознак, коли ми охороняючи документ, приховуємо його від суспільства.

Практика свідчить, що вихід з цієї суперечності є лише один — максимально швидке створення цифрового фонду використання і переведення дослідника від роботи з оригіналами до роботи з електронними копіями. Кілька останніх років цей напрям є магістральним у роботі Державного архіву Вінницької області. Лише за 2011 рік тут засканували майже 250 тис. відбитків (близько 1000 справ). Сьогодні в архіві над переведенням зображень документів у електронний формат працює три особи, використовуючи високотехнологічний імпортований бук-сканер і розроблену в архіві установку цифрового копіювання на основі звичайного побутового фотоапарату.

Відзначимо, що в першу чергу копіюються найбільш затребувані матеріали, зокрема генеалогічні. Наприклад, зараз у роботі перебуває колекція метричних книг (ф. 904), уже переведені в цифровий формат всі наявні в архіві ревізійні списки Могилів-Подільського казначейства (ф. 177).

Підхід до розв'язання проблеми оцифрування архівних документів повинен бути комплексним. Важливо не тільки копіювати архівні справи, але й створити ефективну систему роботи відвідувачів архіву з цими матеріалами. У ДАВіО ось уже кілька років функціонує мережа прямого і безпосереднього доступу дослідників до наявної бази цифрових копій, яка діє в читальному залі архіву, завдяки чому ознайомитися з потрібною справою можна протягом кількох хвилин.

Інший важливий момент, що дозволить покращити співпрацю між архівами та істориками, зокрема у сфері генеалогічних досліджень — вдосконалення пошуково-довідкового апарату, розробка і створення різноманітних баз даних. На наш погляд, архівні установи зацікавлені в якнайширшому інформуванні громадськості про вміст своїх фондів, поширенні такої інформації через Інтернет. На сайті ДАВіО розміщено кілька довідників, які не були надруковані і доступні лише у цифровому варіанті: путівник, анотований реєстр фондів дорадянського періоду, список фондів архіву, список репресованих громадян, архівно-слідчі справи яких зберігаються в архіві. Завершується робота над укладанням каталогу метричних книг і анотованого реєстру фондів радянського періоду.

Ми вважаємо, що не можна обмежуватися розміщенням на сайті тільки загальних довідкових матеріалів. Архів працює над підготовкою і поступовою публікацією у всесвітній мережі описів найбільш популярних фондів, у першу чергу з генеалогічними матеріалами. Кілька років, як

розпочато спільний з Інститутом історії, етнології і права ВДПУ проект — оцифрування описів фонду Вінницького окружного суду. Фонд цієї установи (ф. 172) є одним з найбільших у ДАВіО за обсягом — понад 20 тис. справ. Заголовки переважної більшості одиниць зберігання містять вказівки на місце події і прізвища фігурантів справи. Тому описи цього фонду є неоціненним довідником з генеалогії краю. Передбачається за участі студентів педуніверситету набрати їх у форматі word і розмістити на сайті архіву. Ця форма роботи надалі буде використовуватися і щодо інших фондів ДАВіО.

Завершуючи загальний огляд роботи Державного архіву Вінницької області у родознавчій сфері, зробимо невеликий розбір вмісту основних колекцій генеалогічних матеріалів, що зберігаються у сховищах цього архіву. На нашу думку, аналізуючи наявні джерельні комплекси, слід застосовувати систематизацію за станово-соціальними категоріями населення. Адже загальновідомо, що Російська імперія (а у нашому архіві використовуються переважно генеалогічні матеріали цього періоду), майже до останніх часів свого існування залишалася становою державою, для якої характерним є відображення фактів життя представника певної соціальної групи у визначеній групі документів.

Отже, до матеріалів з генеалогії **міщан** Східного Поділля перш за все віднесемо ревізійні списки (ф. 177 «Могилів-Подільське повітове казначейство»¹; ф. 603 «Вінницька повітова ревізька комісія»; невеликі збірки інших ревізьких комісій у загальній кількості 7-и фондів, які містять 97 справ за 1795–1878 рр.).

Велике значення у пошуку інформації про предків мають посімейні списки другої половини XIX — початку XX ст. (ф. 230 «Вінницька міська управа»; ф. 286 «Гайсинська міська управа»: є певна інформація про міщан у 80-и фондах волосних правлінь, які нараховують 6608 справ за 1861—1920 рр.).

Характеризуючи генеалогічні джерела, не можна оминати увагою документи церковного походження, перш за все — метричні книги церков, костелів та синагог, які зберігаються у ф. 904 (2200 справ, 1772–1923 рр.) та ф. 905 (168 справ, 1827–1834, 1840–1841, 1844–1920 рр.).

Нарешті, згадаємо і специфічні документи, що творилися у процесі життєдіяльності міських жителів — паспорти, особисті заяви, листування, списки домогосподарів та власників будинків, які відклалися у фондах міщанських управ другої половини XIX — початку XX ст. (20 фондів, 719 справ, 1879–1915 рр., зокрема ф. 49 «Вінницька управа»). Фонди комісій з виборів до Державної Думи 1905–1912 рр. містять списки виборців-міщан із зазначенням національності та майнового цензу.

¹ Детальніше див: *Легун Ю.В.* Матеріали фонду Могилів-Подільського повітового казначейства у складі Державного архіву Вінницької області // Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. — Могилів-Подільський - Кам'янець-Подільський, 2009. — С. 143–148.

Фонди нотаріусів 1880–1920 рр., зокрема старшого нотаріуса Вінницького окружного суду (1909–1920 рр.), містять різні майнові документи, заповіти з власноручними підписами міщан і купців.

Ф. 208 «Вінницьке повітове у військовій повинності присутствіє» зберігає витяги з метричних книг, ревізійних списків 1858 р., посімейних списків, приватні заяви про надання відстрочок або звільнення від служби селян, міщан та дворян.

У складі фондів міських магістратів 1796–1861 рр. зустрічаємо книги запису нотаріальних актів, у яких зафіксовані заповіти міщан, купчі на майно тощо.

Окрему групу документів складають архівні матеріали, в яких збереглися персональні дані представників **дворянського** стану. В актових книгах земських судів початку XIX ст. (ф. 480 — Вінницький, ф. 507 — Брацлавський, ф. 865 — Махнівський та ін.) містяться так звані легітимації, тобто рішення про підтвердження дворянства польських шляхетських родів, а також супутні документи: витяги з метричних книг, ревізійних списків, свідоцтва про належність до шляхетського стану і т.д.

Схожі документи, а також списки дворян відклалися в фондах повітових предводителів дворянства (5 фондів, 937 справ за 1796–1916 рр., з них майже всі справи — у фонді вінницького повітового) та повітових дворянських опік (7 фондів, 523 справ, 1795–1915 рр.). Розповсюдженою є теза, що дворянські родини не виступали суб'єктами ревізійних переписів. Однак у частині ревізійних списків (1795, 1811, 1816 і 1834 рр.) переписуванню підлягали усі стани, пізніше — тільки непривілейовані (селяни і міщани).

Головна увага сучасних дослідників генеалогії у Державному архіві Вінницької області спрямована на матеріали, пов'язані з історією **селянських** родів. Детальний аналіз цієї групи архівних матеріалів здійснений нами у виданій ще 2005 року монографії². Головною ідеєю цього дослідження було обґрунтування реальності реконструкції більшості селянських родоводів Поділля до середини XVIII ст. та виокремлення основних груп архівних матеріалів для таких студій: державно-адміністративного характеру, церковного походження, господарських і судово-поліцейських. Тому, не зупиняючись тут на характеристиці архівних матеріалів Державного архіву Вінницької області з селянської генеалогії, відзначимо лише великий потенціал наявних писемних історичних джерел для розвитку подібних досліджень на теренах Східного Поділля. Але повноцінна реалізація цього потенціалу можлива лише за суттєвої модернізації роботи архівних установ, активізації громадськості, залучення до генеалогічного пошуку ширших верств українського суспільства.

² Легун Ю.В. Генеалогія селян Подільської губернії: джерела. — Вінниця, 2005. — 516 с.

Юрій Лезун**ГЕНЕАЛОГІЧНІ МАТЕРІАЛИ У ФОНДАХ
ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
ТА ФОРМИ РОБОТИ З НИМИ**

У статті охарактеризовані основні колекції матеріалів Державного архіву Вінницької області, які містять генеалогічну інформацію. Окремо описані форми та методи роботи архіву з реалізації генеалогічних запитів, у першу чергу — пов'язані з комп'ютерними технологіями.

Ключові слова: *Вінниччина, архів, документ, фонди, генеалогічне джерело.*

Юрій Лезун**ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ
В ФОНДАХ ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА
ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ И ФОРМЫ РАБОТЫ С НИМИ**

В статье охарактеризованы основные коллекции материалов Государственного архива Винницкой области, которые содержат генеалогическую информацию. Отдельно описаны формы и методы работы архива по реализации генеалогических запросов, в первую очередь — связанные с компьютерными технологиями.

Ключевые слова: *Винниччина, архив, документ, фонды, генеалогический источник.*

Yurii Lehun**THE GENEALOGICAL RECORDS AT THE FONDS
OF THE STATE ARCHIVES OF VINNYTSIA OBLAST
AND FORMS OF WORK WITH THEM**

The article sheds light on the key genealogical fonds of the State Archives of Vinnytsia Oblast. It describes the forms and methods of the Archives' activities with regard to genealogical inquiries, including, first and foremost, the IT-based ones.

Keywords: *Vinnytsia area, archives, document, fonds, genealogical source.*

ГЕНЕАЛОГІЯ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ СТУДЕНТІВ-ІСТОРИКІВ

Останні роки відзначились певним поступом у розвитку цілого ряду спеціальних/допоміжних історичних дисциплін, що особливо помітно на фоні кількох попередніх десятиліть, коли значна частина зазначених історичних дисциплін знаходилась на маргінесі наукових досліджень. Причини цього загальновідомі та, очевидно, не потребують нагадування¹. Відзначимо лише, що довгий час в українських університетах, за поодинокими винятками, не було ані відповідних кафедр, ані достатнього числа викладачів, а до часів незалежності в Україні було видано лише один підручник із допоміжних історичних дисциплін², до якості якого було багато зауважень, а деякі дисципліни, зокрема генеалогія, у ньому взагалі не були представлені.

Сьогодні викладання спеціальних історичних дисциплін у рамках єдиного курсу та дисциплін вільного вибору студентів ведеться як у класичних, так і педагогічних університетах, щоправда у різному обсязі та наповненні. Вивчення інформації з інтернет-сторінок офіційних сайтів цих освітніх закладів засвідчує, що генеалогія як окрема навчальна дисципліна присутня у програмах Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (доцент І. Піддубний)³, Таврійського національного університету імені В. Вернадського (доцент О. Латишева)⁴, Одеського національного університету імені І. Мечникова (доцент С. Мілевич)⁵, Національного університету «Києво-Могилянська академія» (доцент Т. Люта)⁶, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (доцент І. Кривошея)⁷. Виходячи з цього факту, необхідним є, на нашу думку, обговорення змісту та наповнення відповідних навчальних програм, обмін досвідом викладання тощо. У даній публікації хочемо

¹ Про перипетії розвитку генеалогії у СРСР див.: *Томазов В.* Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII — початок XXI ст.). — К., 2006. — С. 37–40, 50–51; *Легун Ю.* Генеалогія селян Подільської губернії: джерела. — Вінниця, 2005. — С. 52–53; *Войтович Л., Целуйко О.* Генеалогія. Навч. посібник. — Львів, 2008. — С. 42–43.

² *Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В.* Допоміжні історичні дисципліни. Короткий курс. — К., 1963. — 207 с.

³ [http://www.newhist.chnu.edu.ua/index.php?page=ua/02personnel&data\[3134\]\[caf_pers_id\]=476&commands\[3134\]=item](http://www.newhist.chnu.edu.ua/index.php?page=ua/02personnel&data[3134][caf_pers_id]=476&commands[3134]=item)

⁴ http://www.crimea.edu/tnu/ua/structure/hist_fac/ukr/index.html

⁵ http://www.onu.edu.ua/uk/structure/faculty/history/new_hist

⁶ http://history.ukma.kiev.ua/undergraduate_program/courses/genealogy-and-prosopography-research-methodology

⁷ http://udpu.org.ua/viewpage.php?page_id=215

коротко зупинитись на тому, як реалізується вивчення генеалогії у Львівському національному університеті імені Івана Франка.

Очевидно, що необхідність поглибленого вивчення генеалогії викликана тим, яке місце повинна зайняти згадана дисципліна в наші дні при підготовці істориків. Дозволимо собі вказати кілька завдань, які допомагає вирішувати генеалогія істориків:

1. З'ясування часу створення, інформаційної вартості та автентичності джерела (допоміжна функція).

2. Вивчення питань політичної, економічної, соціальної, культурної історії (допоміжна функція)⁸.

3. Вирішення самостійних завдань при дослідженні суспільства та його станової організації, окремих соціальних груп, формальних та неформальних систем влади тощо.

Зрештою, генеалогія дозволяє побачити за тими чи іншими подіями конкретних людей з їхніми переживаннями та інтересами.

Усе це ставить на порядок денний необхідність перегляду нашого ставлення до викладання генеалогії в університетах. Зрозуміло, що в швидкому майбутньому в умовах програми «вільного вибору траєкторії навчання», коли студент буде мати можливість самостійно обирати курси, які він хоче прослухати в тому чи іншому університеті, самостійно укладати свій навчальний план, проблема оволодіння знаннями, вміннями та навичками з тих чи інших дисциплін буде вирішуватись інакше — студенту достатньо буде лише змінити місце навчання. Однак зараз цей процес утруднений цілим рядом об'єктивних причин, головними серед яких є економічні. У зв'язку з цим, необхідно у тих освітніх інституціях, в яких для цього є наукова й педагогічна база, організовано доступ до навчальної та фахової літератури⁹ та відповідних джерел (що дозволить на практиці застосовувати отримані знання та навички), формувати центри розвитку окремих спеціальних історичних дисциплін та переносити їх досвід та напрацювання в інші університети.

Львів може похвалитись наявністю достатньої джерельної бази (ЦДІАЛ України, фонди Національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника та Наукової бібліотеки ЛНУ імені Івана Франка), а викладання спеціальних/допоміжних історичних дисциплін у Львівському університеті має давні традиції. Не зупиняючись детально на них¹⁰, лише зазначимо, що це було

⁸ Так, наприклад, ми не уникнемо питання ролі династичних шлюбів при реалізації володарями зовнішньої політики в епоху середньовіччя, ранньомодерного та модерного часу.

⁹ В наші дні це завдання суттєво полегшується завдяки існуванню електронних версій видань та можливості доступу до них через всевітню мережу Інтернет.

¹⁰ Див. про це: *Ciara S. Nauki pomocnicze historii* на Uniwersytecie Lwowskim do 1918 r. // *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* / Pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka. — Rzeszów, 2005. — Т. III. — S. 199–211; *Кісь Я.* До історії розвитку допоміжних історичних дисциплін у Львівському університеті // *Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР.* — К., 1963. — № 2. — С. 37–40;

пов'язано із наявністю відповідних фахівців, об'єднаних у рамках різноманітних шкіл і напрямків та інституцій. Очевидно, що для Львівського університету такими постатями були Готфрід Уліх, Фома Вучіч, Ксаверій Ліске, Владислав Семкович, Тадеуш Войцеховський, Ян Птасьнік, Кароль Малечинський, Мар'ян Гайсіг, Теофіль Модельський, Михайло Грушевський, Іван Крип'якевич, Іван Шпитковський, Ярослав Кісь, Володимир Зварич та інші.

Новий етап у розвитку спеціальних історичних дисциплін в Львівському університеті розгорнувся у 1990–2010-х роках, коли було створено кафедру давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін (нині — кафедра давньої історії України та архівознавства), кабінет спеціальних історичних дисциплін (1996), реорганізовано ряд інших кафедр. Львів є одним із осередків діяльності Українського геральдичного товариства, комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін Наукового товариства імені Шевченка. Усе це сприяє ознайомленню студентів із основами спеціальних історичних дисциплін, зокрема і генеалогії.

Власне, у Львівському університеті оволодіння знаннями, вміннями та навичками генеалогічних досліджень проходить на кількох рівнях.

Перший з них реалізується через початкове знайомство студентів із комплексом спеціальних історичних дисциплін у рамках двох загальних курсів — «СІД: мова і письмо» (обсяг 36 лекційних та 36 семінарських годин) та «СІД: предмет і символ» (загальний обсяг 216 годин, з яких 36 лекційних та 36 семінарських годин, 144 години самостійної роботи), які читаються відповідно у другому та третьому семестрах для бакалаврів історії (перший та другий рік навчання). Завдання цих курсів визначається авторами програм (професор Р. Шуст, доцент В. Кметь) наступним чином: отримання основних теоретичних знань, необхідних для практичної роботи з писемними джерелами (тобто *класифікацією СІД, історією формування СІД; ознайомлення із найважливішими теоретичними розробками у даній царині; відомостями щодо джерельної вартості історичних пам'яток; місця та особливостей умов зберігання різних видів історичних*

Кріль М. Кафедра дипломатики, геральдики і хронології у Львівському університеті (кінець XVIII — перша половина XIX ст.) // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка. Зб. наук. праць. — Львів, 1999. — Вип. 2. — С. 73–75; *Шуст Р.* Нумізматична наука у Львівському університеті (кінець XVIII–XIX ст.) // Львів: місто — суспільство — культура. — Львів, 1999. — Т. 3: Зб. наук. праць / За ред. М. Мудрого (Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск). — С. 249–257; *Лаврецький Р.* Реформування структури навчально-наукових підрозділів відділення «Історія» філософського факультету Львівського університету в 1918–1921 рр. // Наукові зошити історичного факультету. — Львів, 2000. — Вип. 3. — С. 111–117; *Його ж.* Студії з давньої історії у Львівському університеті (1920–1939) // Наукові зошити історичного факультету. — Львів, 2005. — Вип. 7. — С. 274–282; *Шуст Р., Целуйко О.* Допоміжні/спеціальні історичні дисципліни у Львівському університеті імені Івана Франка у 1939–2005 рр. // Наукові зошити історичного факультету. — Львів, 2009. — Вип. 10. — С. 188–198.

джерел, оволодіння основними принципами, методикою і технологією історичного пізнання через роботу з джерелами (тобто основами евристики)) та власне вироблення навичок і вміння застосовувати на практиці набуті теоретичні знання (у тому числі, виявляти необхідні джерела; із застосуванням методів СІД визначати джерельну вартість та репрезентативність пам'яток історії; працювати з різними видами джерел, застосовуючи методику СІД; застосовувати критерії визначення автентичності історичного джерела; узагальнювати отриману в процесі дослідження інформацію при розробці наукової тематики; виявляти, систематизувати, аналізувати та узагальнювати джерельну інформацію в процесі педагогічної та культурно-освітньої діяльності).

Якщо у першому з цих курсів студенти отримують знання із загальної теорії спеціальних історичних дисциплін, таких наук як палеографія, неографія, філігранологія, дипломатика, то у рамках другого з них — більш детально ознайомлюються з нумізматику, боністикою, сфрагістикою, геральдику та, що нас найбільше цікавить, генеалогією. Діючий навчальний план відводить для цієї дисципліни по 4 години лекційних та семінарських занять (усього — 8 годин). На цих заняттях студенти ознайомлюються із такими питаннями: генеалогія як спеціальна історична дисципліна; основні поняття генеалогії; предмет і завдання генеалогії; об'єкти генеалогічного дослідження (рід, родина, сім'я, людина); зв'язок генеалогії з іншими історичними та неісторичними науками: геральдику, сфрагістикою, біологією, демографією, генетикою та ін.; історією виникнення та розвитку генеалогії від часів античності до наших днів; основними генеалогічними джерелами та методикою роботи з ними; методикою оформлення генеалогічних даних.

Окремим питанням семінарського заняття передбачено ознайомлення студентів із походженням та родинними зв'язками перших Рюриковичів та, враховуючи територіальну специфіку нашого університету, галицьких династій Ростиславичів та Романовичів.

Поточний контроль за засвоєнням цих знань та вмінь передбачено у формі оцінювання роботи на семінарських заняттях та проміжному колоквиумі. Курс закінчується іспитом, до часу проведення якого студенти повинні подати викладачу у встановлені терміни власноруч укладене генеалогічне дерево (таблицю) свого роду, а також підготувати генеалогічне досьє на певну особу.

Другий рівень оволодіння студентами знаннями та навичками із окремих спеціальних історичних дисциплін відбувається у рамках інших нормативних курсів та курсів за вибором студента (спецкурсів)¹¹. Серед останніх назвемо ті, які передбачають поглиблене вивчення основ теоретичної генеалогії та її окремих практичних аспектів.

¹¹ Детальніше із навчальними планами підготовки бакалаврів, спеціалістів та магістрів можна ознайомитись за адресою: <http://www.lnu.edu.ua/faculty/webhistory/educ.html>

Так, на кафедрі історії середніх віків і візантиністики для бакалаврів спеціальності «історія» професор Л. Войтович читає курс «Правлячі династії Європи: стан досліджень». Цей курс покликаний ознайомити студентів із історіографією і станом досліджень генеалогії головних правлячих династій Європи, титулатурою середньовічних правителів, принципами успадкування престолів, династичними зв'язками європейських правлячих родин та Рюриковичів і Гедиміновичів. Загальний обсяг курсу 72 години, з яких 28 лекційних годин та 44 години самостійної роботи. У ньому, поряд із з'ясуванням ряду теоретичних та понятійних питань (місце та роль династичних зв'язків в епоху середньовіччя, ранньомодерний та модерний часи, формування станової титулатури, проблеми спадковості влади), студенти ознайомлюються із генеалогією таких правлячих родин, як Арпади, П'ясти, Пшемислиди, Каролінги, Капетінги, Гогенштауфени, Габсбурги, Романови, Саксонська, Франконська, Анжуйська династії, скандинавські та візантійські династії. Особлива увага акцентується на ролі та місці представників цих династій у владній ієрархії відповідних епох, їхніх зв'язках із князівськими (Рюриковичі, Гедиміновичі) та можновладськими родами України. Завершується курс теоретичним заліком.

Для бакалаврів історії доцент О. Целуйко читає курс «Генеалогія як спеціальна історична дисципліна». Його обсяг — 54 години, з яких 36 годин лекційних занять та 18 годин самостійної роботи. Мета курсу полягає у поглибленому вивченні генеалогії як спеціальної історичної дисципліни, формування у студентів на основі використання найновіших здобутків джерелознавства, історіографії та інших спеціальних галузей історичної науки вміння та навиків щодо аналізу джерельного матеріалу, його опрацювання та узагальнення. В підсумку студенти не лише повинні орієнтуватись у сучасній генеалогічній літературі, системах соціального етикету, знати історії розвитку генеалогії в Україні та Західній Європі, але й вміти класифікувати та опрацьовувати генеалогічні джерела, вести їх пошук та встановлювати їх автентичність, самостійно провадити генеалогічні дослідження та оформлювати їх результати у вигляді генеалогічних таблиць та розписів, використовувати під час таких досліджень відкриті джерела інформації, аналізувати та розуміти роль і значення родинних зв'язків в епоху середньовіччя, ранньомодерний час, новітній період. Важливість такого курсу саме для студентів-архівістів пояснюється тим, що, як засвідчує практика останніх років, працівникам архівних установ часто доводиться виконувати запити громадян, пов'язані із пошуком родичів та близьких.

Структура курсу є наступною:

Табл. 1. Структура курсу «Генеалогія як спеціальна історична дисципліна»

Назва теми	Кількість годин
Тема 1. Генеалогія як спеціальна історична дисципліна. Основні поняття та терміни.	2
Тема 2. Розвиток генеалогії від античності до наших днів.	6
Тема 3. Розвиток української генеалогії.	6
Тема 4. Генеалогічні джерела та методика роботи з ними.	4
Тема 5. Методика оформлення генеалогічних даних.	4
Тема 6. Методика ідентифікації осіб в генеалогії та встановлення окремих генеалогічних фактів.	4
Тема 7. Системи соціального етикету в епоху середньовіччя, ранньомодерного та модерного часу (IX–XIX ст.).	4
Тема 8. Генеалогія української шляхти та козацької старшини XIV–XIX ст. Генеалогія українського селянства.	6
Усього годин	36

З інформаційним наповненням тем цього курсу можна детально ознайомитися на веб-сторінці університету. Дозволимо собі лише для прикладу навести розшифрування кількох тем.

Табл. 2. Інформаційна структура тем «Генеалогічні джерела та методика роботи з ними» та «Системи соціального етикету в епоху середньовіччя, ранньомодерного та модерного часу (IX–XIX ст.)» курсу «Генеалогія як спеціальна історична дисципліна»

Тема	Інформаційне наповнення	Кількість лекційних годин	Кількість годин самостійної роботи
Тема 4. Генеалогічні джерела та методика роботи з ними.	Історичні джерела та їх класифікація. Поняття генеалогічних джерел та їх класифікація. Прямі і непрямі генеалогічні джерела. Літописи та хроніки, сімейні родоводи та інші приватні генеалогічні записки, гербовники, церковні пом'яники (синодики),	4	2

	актові матеріали як джерела генеалогії та методика роботи з ними. Робота із масовими джерелами XIX–XX ст. Сучасні бази генеалогічної інформації.		
Тема 7. Системи соціального етикету в епоху середньовіччя, ранньомодерного та модерного часу (IX–XIX ст.).	Поняття про системи соціального етикету та їх еволюція у країнах Західній Європі. Розвиток систем соціального етикету в Речі Посполитій. Системи соціального етикету у Російській та Австрійській імперіях. Титули, почесні звання, нагороди. Система цивільних та військових відзнак у Європі.	4	2

Даний курс завершується заліком. Студенти у рамках виконання встановлених завдань повинні провести генеалогічне дослідження обраного ними роду (як правило, це шляхетські, рідше — селянські роди), підготувати огляд або ж рецензію на одну із запропонованих генеалогічних праць українських дослідників.

Наступний рівень підготовки фахівців — написання курсових, бакалаврських та магістерських робіт. Протягом останніх років робота в цьому напрямку суттєво активізувалась. Зокрема, під керівництвом викладачів кафедр давньої історії України та архівознавства та історії середньовіччя та візантиністики було підготовлено ряд студентських робіт з історії окремих шляхетських родів, укладено просопографічні портрети представників деяких правлячих династій.

Ще один, завершальний етап — підготовка фахівців вищого рівня у рамках докторських студій, котрі обрали для свого дисертаційного дослідження генеалогічну тематику. Тільки у даний час на кафедрі давньої історії України та архівознавства аспірантом В. Каміньським готується робота по родині Третерів (керівник — доцент О. Вінниченко); на кафедрі історії середньовіччя та візантиністики робота І. Папи по так званій «генеалогічній війні» 1901–1939 рр. та проблемам походження

князівських родин у Великому князівстві Литовському (керівник — професор Л. Войтович).

Нові потреби дня ставлять і нові завданнями, зокрема перехід у перспективі до інтердисциплінарних студій, до яких, окрім істориків, було б залучено правників, біологів (особливо з огляду на зростання зацікавлення до так званої ДНК-генеалогії), антропологів¹². Необхідним є і подальша розробка джерельної бази генеалогії, створення ґрунтового навчального посібника чи, навіть, підручника з генеалогії.

Сподіваємось, що колеги з інших університетів розкажуть про своє бачення місця і ролі генеалогії у навчальному процесі істориків.

Олександр Целуйко

ГЕНЕАЛОГІЯ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ СТУДЕНТІВ-ІСТОРИКІВ

У публікації автор торкається проблеми викладання генеалогії на історичних факультетах українських університетів. Подано досвід викладачів історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка з даного питання.

Ключові слова: спеціальні історичні дисципліни, генеалогія, викладання історії.

Александр Целуйко

ГЕНЕАЛОГИЯ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ СТУДЕНТОВ-ИСТОРИКОВ

В публикации автор затрагивает проблему преподавания генеалогии на исторических факультетах украинских университетов. Приведен опыт преподавателей исторического факультета Львовского национального университета им. Ивана Франко по данному вопросу.

Ключевые слова: специальные исторические дисциплины, генеалогия, преподавание истории.

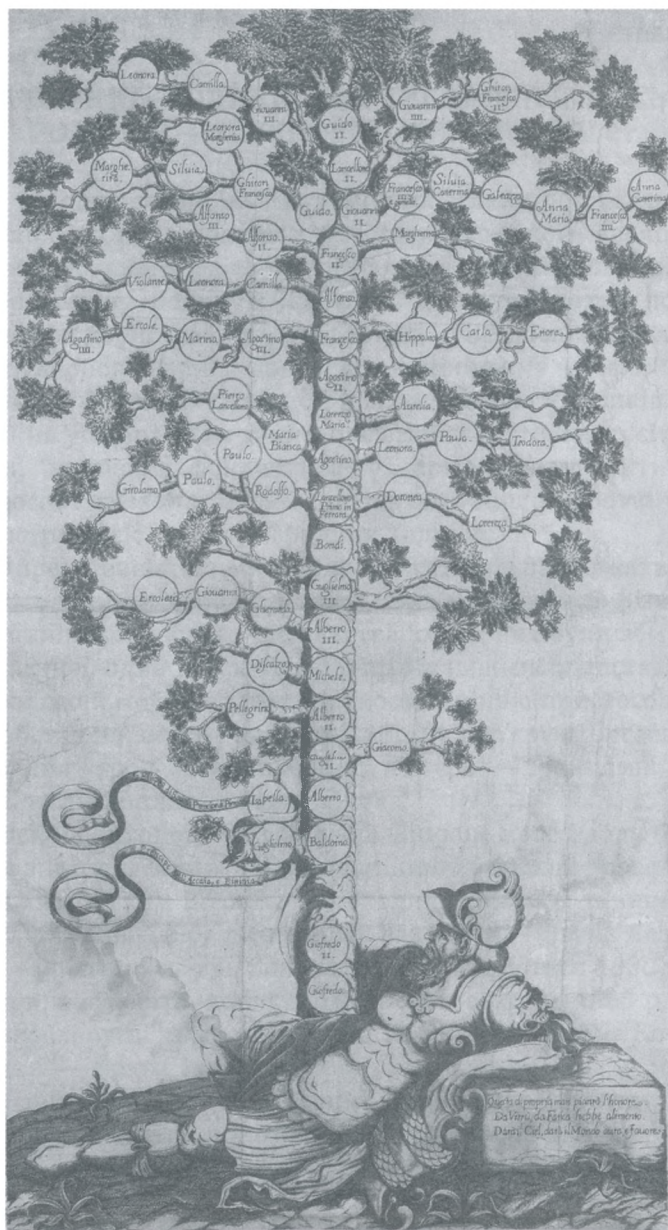
Oleksandr Tseluiko

GENEALOGY IN THE LEARNING PROCESS OF HISTORY STUDENT

The article deals with the issues related to genealogy teaching at History Departments of Ukrainian universities. It presents the teaching practices of the History Department faculty members at the Lviv Franko National University.

Keywords: special historical disciplines, genealogy, history teaching.

¹² Цікавими є, зокрема, спроби поєднання методів антропології та генеалогії, продемонстровані вченим Сергієм Горбенком. З останніх його робіт цього плану — дослідження одного із найвідоміших представників польського шляхетства-лицарства кінця XV — початку XVI ст. — Фредеріка Гербурта. Див.: *Горбенко С. Фредерік Гербурт-Одновський — лицар XVI ст.: досвід комплексного дослідження на підставі історіографічних, археологічних та антропологічних даних // Наукові студії: Збірник наукових праць. — Львів-Винники, 2011. — Вип. 4. — С. 118–134.*

ГЕНЕАЛОГІЯ ОКРЕМИХ РОДІВ ТА СОЦІАЛЬНИХ ГРУП

«БАГАТОЛИКІ» ХОДИКИ: ДО ГЕНЕАЛОГІЇ КИЇВСЬКОГО РОДУ XVI — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

Ходики — одна з найбільш відомих київських родин ранньомодерного часу. Їхня історія захопила відомого українського вченого Володимира Антоновича, якому на сьогодні належить найповніше дослідження про цю непересічну родину¹. На жаль, автор не подав посилань на джерела, якими користувався, й оформив своє дослідження у вигляді науково-популярного нарису, допустивши при цьому чимало фактологічних помилок, що потрапляли згодом до праць інших істориків. Щоправда, без урахування усіх архівних даних, пов'язаних з історією цієї родини, які розпорошені по різних фондах кількох архівів, відтворити повний її життєпис досить складно. Наразі пропонуємо лише короткі біографічні дані з реконструкцією генеалогії родини Ходиків.

Деяких представників цього роду справді можна вважати непересічними і «багатоликими» особистостями. Вони належали до різних соціальних груп і станів тогочасного суспільства: серед них були зем'яни-бояри, міщани, шляхтичі, один козак. Будучи прибульцями, представники цього роду завдяки своїй мобільності, спритності, вмінню пристосовуватись до будь-яких обставин, змогли зробити стрімку кар'єру в органах міського самоврядування: троє стали війтами, п'ятеро — райцями. Троє були нобілітовані та долучилися до шляхетства.

За версією В. Антоновича, родоначальником цього роду був татарин Кобиз, який знаходився серед одноплемінників-бранців, поселених великим князем литовським Вітовтом на околицях Мозиря та приписаних до замкових слуг². Вірогідно, деякі його нащадки — Іван, Дашко, Миско Кобизевичі — оселилися у м. Волковийськ і згадуються 1530 р. як господарські бояри, а «Реєстръ попису войска Литовского» 1565 р. у переліку Волковийської хоругви зафіксував імена Тимофія і Мартина Кобизів³. Інші його нащадки — брати Іван і Федір — увійшли до складу мозирського боярства, отримавши невелику боярську землю — третину Боківської землі та «дворец пашчый, в котором, дей, ест волок вымероных чотыры,

¹ Антонович В.Б. Паны Ходыки — воротилы городского самоуправления в Киеве в XVI-XVII ст. // Киевская старина. — 1882. — № 2. — С. 235-261, передрук: Киевские войты Ходыки // Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. — К., 1995. — С. 160-185.

² Антонович В.Б. Указ. соч. — С. 236.

³ Русская историческая библиотека. — Петроград, 1915. — Т. 33: Литовская метрика. — Отд. 1. — Ч. 3: Книги публичных дел. Переписи войска литовського. — Стб. 320.

прозывается Пашковщина і Чортковщина», а також двір у Мозирі⁴. Оскільки ця земля накладала обов'язок несення військової служби на її користувачів і не підлягала дробленню, мозирський староста передав її старшому з братів — Федорові, а молодший — Іван — переїхав до Києва.

Федір після одруження мав десятьох дітей — вісьмох синів: Лазаря, Кузьму, Василя, Федора, Яцька, Силу, Федорця молодшого, Ієва та двох дочок — Федору і Овдотю⁵. Певно, на батьківщині справи у Федора Кобизевича склались не дуже вдало, тому на початку 1550-х років «мещанин мозырский Ходыка Кобизевич отшол был з Мозыра до Киева и там в месте Киевском некоторый час мешкал»⁶. Цей факт підтверджується даними ревізії Київського замку 1552 р., де серед міщан міської юрисдикції згадується Ходика-Кобизевич⁷. Наприкінці 1557 р. він з родиною вирішив повернутись до Мозиря, але міський уряд став йому на заваді («весь статок ему там загамовали»), через те, що той, мешкаючи у Києві, «маетности немалое набыл»⁸, мабуть, нечесним шляхом. Виправдовуючись, Ф. Кобизевич стверджував, що «жив працою своею, ездечи с куплями по землям обчим»⁹. Обставини змусили його звернутися за допомогою до мозирського старости Миколая Юрієвича Радзівіла, який, у свою чергу, звернувся до короля Сигізмунда Августа. В результаті своїм листом від 20 грудня 1557 р., адресованим київському воєводі Григорію Олександровичу Ходкевичу, король наказав війтові, бурмистрам і міщанам випустити Федора Кобизевича з міста без перешкод «яко приржонца мозырского»¹⁰. Повернувшись на батьківщину, Ф. Кобизевич жив з доходів від своєї землі, про що свідчить квит мозирських бирчих Герасима Балакиря і Степана Ловецького від 16 грудня 1568 р. про отримання податку з його маєтностей на загальну суму 40 гр.¹¹ На початку 1569 р. Федір Ходика-Кобизевич помер. 6 лютого того ж року у земському суді в Мозирі видали дільчий лист про поділ спадщини померлого між його дружиною Зонею Семенівною Ходичиною та дітьми. Старшим братам — Кузьмі і Василеві — дісталось «по котлу меди», по шаблі, сагайдаку, срібний посуд, деяка сума грошей — на цьому їх обмежили, оскільки вони дещо ще «за живота отца своего справили»¹². Решта рухомого і нерухомого майна залишилась пані

⁴ Російський державний архів давніх актів (далі — РДАДА), ф. 1473, оп. 1, спр. 122. У Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (далі — ЦДІАК України) зберігаються мікрофільми цього фонду, однак тут і далі подаємо посилання на РДАДА, оскільки київський архівіст при складанні опису фонду (Ф. КМФ-7, оп. 2) припустився багатьох помилок.

⁵ Там само, спр. 575, 577а.

⁶ Там само, спр. 574.

⁷ Там само, ф. 389, оп. 1, спр. 563, арк. 40.

⁸ Там само, ф. 1473, оп. 1, спр. 574.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само, спр. 961.

¹² Там само, спр. 575.

Ходичиній з малолітніми дітьми¹³. У червні 1569 р., під час перебування брата Кузьми на господарській військовій службі у Києві, Василь Кобизевич пограбував братові речі, залишені у спадок від батька¹⁴. 29 грудня 1569 р. Кузьма Ходичич подав на нього скаргу до Мозирського земського суду, але Василь так і не повернув пограбоване¹⁵.

Відсутність будь-яких перспектив розбагатіти на батьківщині штовхала молодих братів Кобизевичів до пошуку кращої долі. Як колись їхній батько, два брати — Василь і Федір — подались до Києва, віддавши перевагу торгівлі і лихварству. На початку 1570-х років у місті мешкав їхній родич — Устим Фіц-Кобизевич. Батько Устима, Іван Кобизевич, оселившись у Києві в першій третині XVI ст., займався торгівлею та накопичив значне майно, яке з часом передав синові. З 1564 р. і до смерті 1578 р. Устим обирався райцею до міського уряду. Заповітом від 21 лютого 1578 р. він залишив у спадок усе своє майно синові-підліткови Ієву¹⁶, подальша доля якого невідома. В. Антонович вважав, що Устим помер бездітним¹⁷.

У середині XVI ст. у Києві мешкала ще одна гілка цього великого роду — родина згаданого брата Устима — Богдана Кобизевича. Син останнього — Микита — також займаючись торгівлею, накопичив чимале майно, яке після загибелі своєї родини (дружини Марії і сина Павла) від чуми заповітом від 17 липня 1572 р. передав своєму дядькові Устиму¹⁸. Будинок у Києві, що знаходився «подле дому Кузьми Мантуша» та який тестатор колись придбав у Федора Ходики, розпорядився передати Софії Ходичиній та її синові Федорові, чий батько був близьким родичем померлого. Отже, у родинних стосунках з Кобизевичами перебувала інша київська міщанська родина Ходиків, представники котрої — Федір, Софія та їхній син також на ім'я Федір — померли від чуми у 1572 р.¹⁹ Того ж року брати Федір та Василь Кобизевичі перейняли прізвище (або прізвисько) «Ходики»²⁰ та стали київськими міщанами.

¹³ РДАДА, ф. 1473, оп. 1, спр. 577а.

¹⁴ Там само, спр. 576.

¹⁵ Там само, спр. 577.

¹⁶ Там само, спр. 177, арк. 1–4; опубл.: Білоус Н. Тестаменти киян середини XVI — половини XVII століття. — К., 2011. — С. 120–125.

¹⁷ Антонович В.Б. Вказ. пр. — С. 236.

¹⁸ РДАДА, ф. 1473, оп. 1, спр. 19; опубл.: Білоус Н. Вказ. пр. — С. 115–119.

¹⁹ Білоус Н. Вказ. пр. — С. 71.

²⁰ «Ходика» означало «прийшлий, новоприбулий». Слід зауважити, що це були не перші носії цього прізвища. Так, в «Записи о денежных и медовых данях, взываемых с Киевской Софийской митрополичьей отчины» за 1425 р. серед «софійських людей» згадується Ходика, який «ведро меду дает» (Акты Западной России. — СПб., 1846. — Т. 1. — № 26. — С. 37). Серед документів Литовської метрики (кн. 6) в «Записи о том, кому король имени роздал» зазначається: «Ходыце Басючу берег боброве гоны у Вересе под его двором по Устыне од Днепра до Княжич» (Архив Юго-Западной России. — К., 1886. — Ч. 7. — Т. 1. — С. 67). У люстрації Київської землі 1471 р. серед «данников» Грежанського двору згадується тивун Ходика, який «землю держит Лазоревщину, а с тое земли дани дает копу грошей, а полюдья две куницы» (Архив

Детальніше зупинимося на старшому з братів — Василеві, який був найвідоміший і найуспішніший з усієї родини. Після одруження з Єфросинею Митківною, дочкою заможного київського купця Митка Богдановича (родина якого майже уся за винятком молодшого сина Федора померла від чуми 1572 р.²¹), перед ним відкрився шлях до багатства і слави. Василь отримав опікунство над малолітнім Федором й успадкував ледве не усе майно Митковичів, став членом міської еліти. У шлюбі мав дев'ятеро дітей: сина Федора та дочок Ганну, Марушу, Людмилу, Тетяну, Настасію, Федору, Олену, Богдану, яких видав заміж за шляхтичів²². У 1570–1580-х роках він активно займався торгівлею, їздячи до Любліна. У цей же час щороку обирався райцею до міського уряду. В Києві мешкав на вул. Воскресенській, неподалік від Ринкової площі. Поступово Василь став власником значної нерухомості в місті: купивши нерухомість у своїх сусідів, утворив власну юридику. Він був ініціатором гучного судового процесу середини 70-х років XVI ст. у справі заможного київського міщанина Андрія Кошколдейовича, в результаті чого весь київський міський уряд був відсторонений від виконання своїх обов'язків і обрано новий²³. А Василю Ходиці при цьому за безцінь вдалося купити містечка на лівому березі Дніпра Басань і Биків, які до того належали потерпілому²⁴.

Скуповувати нерухомість В. Ходика продовжував і в наступні роки. 16 серпня 1586 р. він придбав у київського зем'янина Богуша Гулькевича-Глібовського та його дружини Федори Тишанки «вечне з грунтами» с. Креничі²⁵. Від того часу він почав іменуватися Ходикою-Креницьким і передав це прізвище своєму синові, поклавши початок новій шляхетській родині. (Його син і онуки залишили собі згодом лише другу половину прізвища — Креницькі). 5 травня 1591 р. Василь отримав закладний запис на 100 кіп гр. лит. від шляхтича Івана Шадьковського на с. Бугаївку²⁶. Протягом 1593–1597 рр. він подав позов на власника села Юр'євичі Василя Кривковича, який нібито йому заборгував 120 кіп гр. лит. під заставу цього маєтку²⁷. В результаті тривалих судових суперечок потерпілий визнав за собою обов'язок сплатити позивачеві борг і видав на цю суму заставний запис на с. Юр'євичі. В. Ходику-Креницького справді можна назвати першим київським приватним банкіром, оскільки він позичав

Юго-Западной России. — К., 1890. — Ч. 7. — Т. 2. — С. 7). При складанні «Попису війська литовського» 1528 р. до «Реестру бояр перелайских» було вписано Богдана і Федора Ходиків, які ставили по одному коню (Русская Историческая Библиотека. — СПб., 1915. — Т. 33. — Стб. 82).

²¹ Див. науково-популярну статтю: Білоус Н. Епідемія чуми в Києві 1572 року // Країна. — 2012. — № 34 (137). — С. 54–57.

²² Детальніше про це див. його заповіт: Білоус Н. Тестаменти киян... — С. 139.

²³ Матеріали про розгляд цієї багаторічної справи потрапили до книг Луцького городського суду, книг Коронного трибуналу у Любліні та Асесорії.

²⁴ РДАДА, ф. 1473, оп. 1, спр. 598.

²⁵ Там само, спр. 588.

²⁶ Там само, спр. 592.

²⁷ Там само, спр. 596, 597, 599, 601, 602.

під проценти гроші киянам, купуючи в такий спосіб вплив і владу в місті. Усіх своїх боржників і суми, записані на них, В. Ходика згадав наприкінці життя у своєму тестаменті. Серед них було чимало представників міської еліти²⁸.

З часом, займаючись судовими махінаціями та використовуючи своє службове становище, Василь Ходика-Креницький накопичив значне майно і став заможним землевласником, що надало йому можливість отримати шляхетство. Королівським привілеєм від 27 березня 1589 р. на вальному сеймі у Варшаві київських жителів Василя Ходику-Кобизевича і його братів Федора та Івана було визнано шляхтичами за військові заслуги під час московсько-польської кампанії 1578–1581 рр. (участь у якій насправді вони не брали). Для «оздоби шляхетської» їм дозволялося вживати герб: «підкови і три ромби на червоному полі», «на сеймиках, на роках земських і гродських бути і всіляких прав, привілеїв, вольностей, прерогатив шляхетських уживати»²⁹. 17 листопада 1609 р. В. Ходика-Креницький отримав привілей на київське скарбництво — титул земського урядника³⁰. У колекції Музею Шереметьєвих зберігається його особиста печатка, яка має довгу ручку, надпис латинськими літерами: «VFH» — скорочення від «Василь Федорович Ходика-Креницький»³¹. Бачимо ренесансний щит у вигляді букви «М» під хрестом. Батько Василя користувався печаткою з аналогічним гербом у напівкруглому щиті з надписом «Федоръ»³².

Набувши шляхетство, Василь ще тривалий час не полишав занять торгівлею. Цей факт, а також незаконне набуття ним деякої нерухомості не сприяли доброзичливому ставленню до нього місцевої шляхти, яка із заздністю дивилася на блискавично нажите ним багатство. Неприязне ставлення до нього було і в райців, які добре уявляли джерела прибутків цього «шляхтича» і пам'ятали про те, що він для отримання шляхетства скористався з міських грошей, про що принагідно й нагадали: «...кгда был в нас ты, Ходыко, райцюю и бурмистром с тых часех место тебе выправивши в справе своей местской ратуша Киевского до его корол. милости, на тот час ты, Василей Ходыко, себе привилей свою братю выправил на шляхецтво... и за гроши меские киевские выправили шляхецтво...»³³.

²⁸ Білоус Н. Тестаменти киян... — С. 133–141.

²⁹ РДАДА., ф. 1473, оп. 1, спр. 583. Нобілітаційний привілей опубліковано: Білоус Н. Привілей на шляхетство киянам Ходикам-Кобизевичам 1589 року // Сфрагістичний щорічник. — К., 2012. — Вип. 2. — С. 297–302.

³⁰ ЦДІАК України, ф. 2168, оп. 2, спр. 44а, арк. 1–1 зв.

³¹ Музей Шереметьєвих. Сфрагістика, МЦ–1246.

³² Детальніше див.: Білоус Н., Однороженко О. Геральдика київських міщан другої половини XVI — першої половини XVII ст. // Сфрагістичний щорічник. — К., 2012. — Вип. 2. — С. 284.

³³ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 51, арк. 104.

На схилі свого життя він піддався нападам з боку впливових осіб — київського земського судді Яна Аксака і краківського каштеляна князя Януша Острозького, а також шляхтичів Юрія Рожиновського, Михайла та Костянтина Ратомських, які намагалися довести його незаконне шляхетське походження й відібрати усі маєтності³⁴. 15 квітня 1609 р. возний генерал вручив йому позов до Коронного трибуналу в Любліні за звинуваченням «о неслухное уживане титулу и прерокгатив шляхетских ку затлуменю вольностей народу шляхетского»³⁵. А 10 лютого 1610 р. Василь Ходика-Креницький змушений був узяти лист-свідчення від магістрату про те, що не займається торгівлею³⁶ та до кінця життя обстоювати свої інтереси в різних судових інстанціях. У 1615 р. князь Януш Острозький подав на нього позов до Головного трибунальського суду у Любліні, звинувачуючи у причетності до смерті шляхтича Василя Шаули-Іллінського та у привласненні його майна³⁷, але до кінця цього судового процесу обвинувачений не дожив. Помер він, будучи старою людиною, наприкінці 1616 р., залишивши усе майно синові Федорові³⁸.

Син Василя — Федір (Теодор) Ходика-Креницький, діставши чималу спадщину (два містечка, десять сіл у Київському повіті, нерухомість у Києві), намагався її зберегти та захистити від сусідських зазіхань. Упродовж 1618–1641 рр. він організовував часті наїзди на маєтки сусідньої шляхти, через що зажив собі лихої слави (про це, зокрема, свідчать записи у житомирських замкових книгах³⁹). 1633 р. Федір Креницький отримав уряд чернігівського підстоля⁴⁰. Після його смерті, згідно з королівським привілеєм від 24 грудня 1641 р., цей уряд дістався Олександрові Киселю⁴¹. Ф. Креницький був одружений з дочкою Вацлава Садковського Анною⁴². Від неї мав дочку, яку віддав заміж за шляхтича Казимира Кульчевського, та синів Францішка і Стефана.

Усе своє майно Ходики-Креницькі втратили під час козацьких повстань та воен середини XVII ст. Після битви під Берестечком удова Анна Креницька з дітьми повернулися до Басані, але вже у червні 1652 р. змушена була залишити маєток і тікати на Волинь від «ребелии хлопское и войны козацкой». По дорозі з Басані до Брусилова на їхній обоз напав козацький загін (близько 500 осіб). Козаки забили челядь і пограбували

³⁴ РДАДА, ф. 1473, оп. 1, спр. 627, 629, 631, 637, 640, 642, 643, 645, 647, 648.

³⁵ ЦДІАК України, ф. 11, оп. 1, спр. 5, арк. 212 зв.

³⁶ РДАДА, ф. 1473, оп. 1, спр. 635.

³⁷ Там само, спр. 643.

³⁸ Білоус Н. Тестаменти киян ... — С. 133–141.

³⁹ ЦДІАК України, ф. 11, оп. 1, спр. 7, 8.

⁴⁰ Номінація: 21.03.1633. Див.: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі — AGAD), Summariusz Metryki Koronnej, t. II, № 233.

⁴¹ Див. копію вписаного до луцьких гродських книг королівського привілею на уряд чернігівського підстоля для О. Киселя: ЦДІАК України, ф. 25, спр. 225, арк. 1469 зв. — 1471.

⁴² ЦДІАК України, ф. 11, оп. 1, спр. 8, арк. 729–729 зв.

обоз, забравши усі цінні речі і документи на маєтності, про що збереглося свідчення Францішка Креницького у володимирському гроді від 7 квітня 1655 р.⁴³ Сам Францішек на той час служив у коронному війську і був занепокоєний долею матері та молодшого брата. Подальша доля нащадків Федора Креницького невідома. Маємо лише згадку про житомирського чашника Стефана Креницького (1691–1696)⁴⁴ та Олену Креницьку (1693), яка відписала Київському Богоявленському братському монастирю двір «креницький», що знаходився навпроти того монастиря⁴⁵.

Рідний брат Василя Ходики-Креницького — Федір — зробив кар'єру у міському самоврядуванні: 1587–1601 рр. був райцею Київського магістрату. У 1580–1590-х роках він активно займався торгівлею, їздячи до Любліна⁴⁶. У 1612 р. отримав привілей на київське вйтівство⁴⁷. Федір Ходика вперше був одружений з дочкою бурмистра Андрія Кошколдейовича — Агрофеною (Богданою)⁴⁸, від якої мав сина Івана, котрий, як можемо припустити, подався у козаки, про що опосередковано свідчить згадка за 1644 р.⁴⁹ Від другого шлюбу зі шляхтянкою Марією Шишчанкою мав четверо дітей: Юзефа, Андрія, Марію та Анну⁵⁰. Київський вйті Федір Ходика був задіяний у кримінальних справах, зокрема, був причетний до вбивств Юзефа Оклинського, слуги старости київського уніатського митрополита Вацлава Садковського, та волинського шляхтича Адама Хом'яка-Смордовського⁵¹. Нащадки останнього намагалися притягнути злочинців до кримінальної відповідальності і примусити до «седеня въ вежи», але ці намагання виявилися марними. Невдовзі, київський вйті загинув: у червні 1625 р. був страчений козаками в шести милях від містечка Трипілля⁵².

⁴³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 91, арк. 250 зв.–252. Дякую Ігореві Тесленку за надання посилання на це джерело.

⁴⁴ *Urządnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy /* Оргас. Е. Janas, W. Kłaczewski. — Kórnik, 2002. — S. 112, № 802.

⁴⁵ Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов. — К., 1896. — Т. II. — Отд. I. — № XXIX. — С. 301.

⁴⁶ *Archiwum Państwowe w Lublinie, Księgi miejskie lubelskie, sygn. 17, k. 750, 159, k. 246, 160, k. 24 v. — 25.*

⁴⁷ Привілей опубліковано: *Білоус Н. Привілеї на київське вйтівство XVI — першої половини XVII ст. //* Архіви України. — К., 2003. — № 1–3. — С. 120.

⁴⁸ РДАДА, ф. 1473, оп. 1, спр. 584.

⁴⁹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, ф. II, спр. 4104, *Powtórna kwerenda*, № 1448.

⁵⁰ AGAD, *Metryka Koronna, sygn. 168, k. 74 v.–75.*

⁵¹ ЦДІАК України, ф. 11, оп. 1, спр. 7, арк. 1023–1023 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 59, арк. 43–43 зв.

⁵² Докладніше про ці обставини див.: *Kempa T. Sprawa zabójstwa wójta kijowskiego Teodora Chodyki przez kozaków. Przyczynek do wyjaśnienia sytuacji na Kijowszczyźnie w przededniu powstania kozackiego 1625 r. (publikacja źródeł) //* *Między Zachodem a Wschodem. Studia ku czci prof. Jacka Staszewskiego.* — Toruń, 2003. — Т. 2. — S. 289–300; *Білоус Н. Київ наприкінці XV — в першій половині XVII ст. Міська влада і самоврядування.* — К., 2008. — С. 259–263.

Сини Федора Ходики — Юзеф та Андрій — подібно до батька, пройшли усі сходинки у структурі органів міського самоврядування, досягнувши найвищої посади — привілейованого вйта. У 1620-х роках Юзеф обирався райцею, 1631 р. — був лентвійтом — заступником вйта. Привілеєм короля Владислава IV від 28 березня 1633 р. йому було надано київське вйтівство⁵³. Помер у середині 1641 р.⁵⁴ Андрій Ходика у 1630 р. обирався старшим лавником, у 1631–1637 рр. — райцею. Згідно з королівським привілеєм від 18 травня 1644 р., йому було надано київське вйтівство⁵⁵.

Напередодні та в перші роки Хмельниччини, виконуючи волю королівського уряду, Андрій Ходика переслідував у Києві осіб, підозрюваних у зв'язках з козаками. Серед таких осіб були київські шляхтичі Тиші-Биковські, які залишили скарги у книгах Житомирського замкового суду на протиправні дії вйта, котрий під час «своеволи и ребелии козацкой» у 1648–1649 рр. пограбував їхній будинок, що знаходився поруч з його власним, вивіз їхні речі до свого двору, вирубав сад з фруктовими деревами, чим заподіяв збитків скаржникам на 2 тисячі зол. пол.⁵⁶ Утім, незабаром становище і влада вйта у місті похитнулися. 16 вересня 1650 р. він подав скаргу до того ж суду на деяких високопоставлених осіб — «principalis» (імена яких він не вказував), звинувачуючи їх у тому, що коли під час «козацкой заверухи» він намагався покарати деяких «зуфалих» осіб, то його хотіли позбавити не тільки вйтівського уряду, але й вчинили замах на життя⁵⁷. Після входження військ литовського гетьмана князя Януша Радзивіла до Києва 25 липня 1651 р. Андрій Ходика присягнув йому на вірність, але вже з відступом військ гетьмана 25 вересня 1651 р. назавжди залишив Київ⁵⁸. Відтоді прізвище Ходиків більше не згадувалося у місцевих джерелах. Вірогідно, їхні нащадки оселилися у різних містах Великого князівства Литовського. Підтвердженням цьому є численні згадки у білоруських міських і гродських книгах про осіб з прізвищем «Ходика».

⁵³ Білоус Н. Привілеї на київське вйтівство XVI — першої половини XVII ст. ... — С. 122.

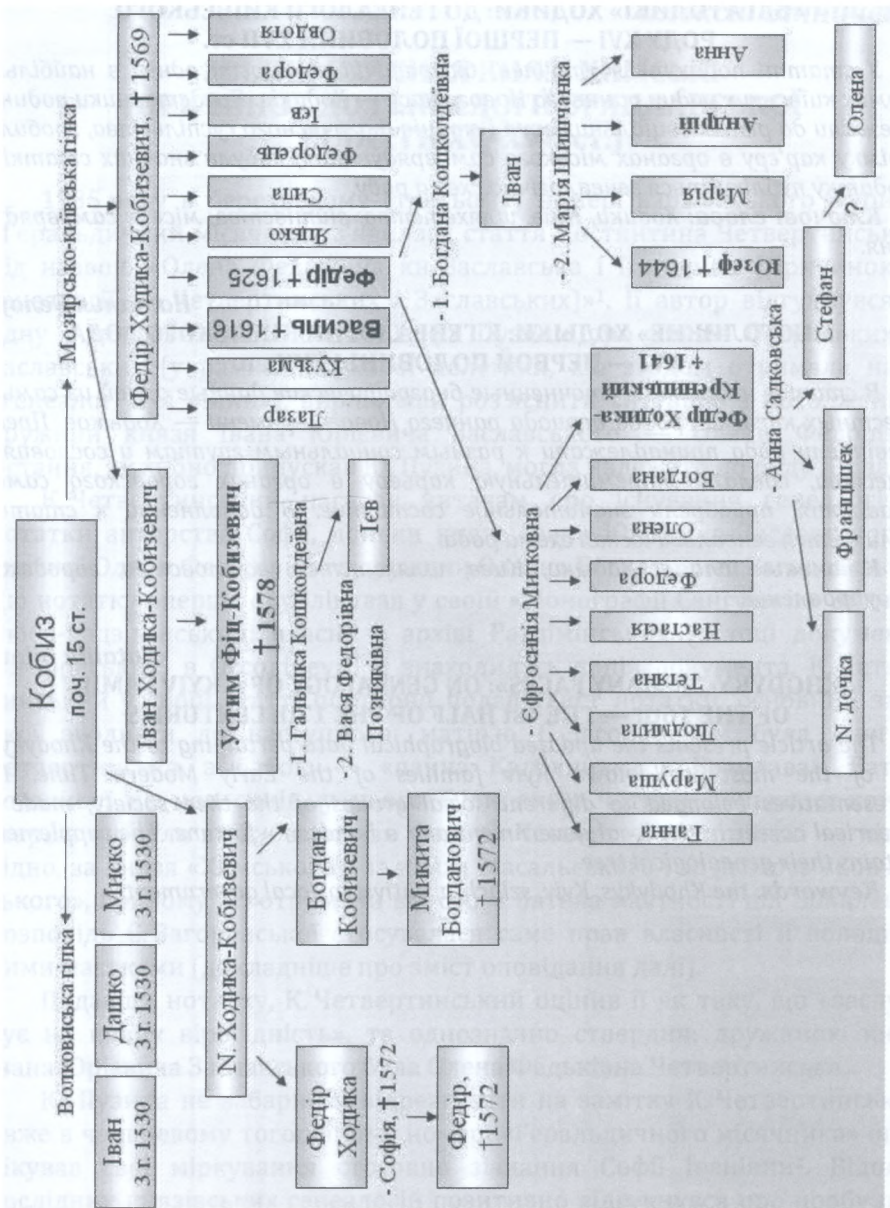
⁵⁴ AGAD, Метрыка Koronna, sygn. 186, k. 349 v.

⁵⁵ Білоус Н. Привілеї на київське вйтівство XVI — першої половини XVII ст. ... — С. 123—124.

⁵⁶ ЦДІАК України, ф. 11, оп. 1, спр. 13, арк. 470 зв.-472.

⁵⁷ Там само, арк. 534–534 зв.

⁵⁸ Білоус Н. Київ наприкінці XV — в першій половині XVII ст. ... — С. 111–112.

Ходики. Фрагмент родовідної схеми

Наталія Білоус

**«БАГАТОЛИКИ» ХОДИКИ: ДО ГЕНЕАЛОГІЇ КИЇВСЬКОГО
РОДУ XVI — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.**

У статті подаються уточнені біографічні відомості однієї з найбільш відомих київських родин раннього Нового часу — Ходиків. Представники родини належали до різних соціальних груп і станів тогочасного суспільства, зробили стрімку кар'єру в органах міського самоврядування, набули значних статків. У додатку публікується генеалогічна схема роду.

Ключові слова: Ходики, Київ, шляхетство, війтівство, міське самоврядування.

Наталья Белоус

**«МНОГОЛИКИЕ» ХОДЫКИ: К ГЕНЕАЛОГИИ КИЕВСКОГО РОДА
XVI — ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XVII вв.**

В статье приводятся уточненные биографические данные одной из самых известных киевских родов периода раннего Нового времени — Ходыков. Представители рода принадлежали к разным социальным группам и сословиям общества, сделали стремительную карьеру в органах городского самоуправления, приобрели значительное состояние. В дополнении к статье публикуется генеалогическая схема рода.

Ключевые слова: Ходыки, Киев, шляхетство, войтовство, городское самоуправление.

Nataliia Bilous

**«KHODYKY-OF-MANY FACES»: ON GENEALOGY OF A KYIV FAMILY
OF THE 16th — THE 1st HALF OF THE 17th CENTURIES**

The article presents the updated biographical data pertaining to the Khodykys, one of the most well-known Kyiv families of the Early Modern Time. Its representatives belonged to different social groups of the then society, made a meteorical career in the local government and a handsome fortune. The supplement contains their genealogical tree.

Keywords: the Khodykys, Kyiv, szlachta, viitivstvo, local government.

ЗВІДКИ ВЗЯЛИСЯ КНЯЗІ ХИМСЬКІ (ПРИЧИНОК ДО ГЕНЕАЛОГІЇ БРАЦЛАВСЬКОЇ ШЛЯХТИ XV–XVII ст.)

1935 року в березневому (третьому) номері варшавського журналу «Геральдичний місячник» з'явилася стаття Костянтина Четвертинського під назвою «Олена Федьківна кн. Заславська і її родина (Причинок до генеалогії кн. Четвертинських і Заславських)»¹. Її автор відгукнувся на одну з чергових публікацій Юзефа Пузини про князів Острозьких та Заславських (у рамках наукової полеміки, що згодом отримала назву «генеалогічної війни»), вирішивши роз'яснити ситуацію з походженням дружини князя Івана Юрієвича Заславського — Олени Федорівни. Остання, як хибно припускав Ю. Пузина, могла належати до роду Кірдеїв.

К. Четвертинський нагадав читачам про існування генеалогічної нотатки авторства Софії, доньки князя Івана Юрієвича Заславського й княгині Олени Федорівни та дружини Олехна Богдановича Загоровського. Цю нотатку вперше опублікував у своїй «Монографії Сангушків» Зигмунт Люба-Радзімінський: власне в архіві Радзімінських (у теці документів Загоровських) в Оссолінеумі й знаходилась копія документа. К. Четвертинський у своїй статті повторно подав текст нотатки, основний зміст якої зводився до наступного: матір'ю С. Загоровської була княгиня Четвертинська, а бабою — «панна Кальвицька з Брацлава». Батько останньої не мав синів, у нього були лише чотири доньки, з котрих старша вийшла заміж за князя Федора Четвертинського, інші — відповідно, за князя «Химського», за князя Масальського і за якогось «Совчинського», причому усі отримали від свого батька маєтності під Брацлавом. Розповідь С. Загоровської стосувалася саме прав власності й володіння цими маєтками (докладніше про зміст оповідання далі).

Подавши нотатку, К. Четвертинський оцінив її як таку, що «заслужує на повну вірогідність», та однозначно ствердив: дружиною князя Івана Юрієвича Заславського була Олена Федьківна Четвертинська.

Ю. Пузина не забарився відреагувати на замітку К. Четвертинського і вже в червневому тогорічному номері «Геральдичного місячника» опублікував свої міркування стосовно зізнання Софії Іванівни². Відомий дослідник князівських генеалогій позитивно відгукнувся про пробу пера «молодого колеги» та ретельно проаналізував документ, звернувши увагу

¹ *Czetwertyński K.* Olena Fedkówna ks. Zaslawska i jej rodzina (Przyczynek do genealogji ks. Czetwertyńskich i Zaslawskich) // *Miesięcznik Heraldyczny*. Wydawany przez oddział warsz. Polskiego Tow. Heraldycznego. — Warszawa, 1935. — Rok XIV. — № 3: Marzec. — S. 38–40.

² *Puzyna J., ks.* W sprawie pochodzenia ks. Oleny Fedkównej Zaslawskiej // *Miesięcznik Heraldyczny*. — 1935. — Rok XIV. — № 6: Czerwiec. — S. 88–91.

читачів на неясні місця у зізнанні. У підсумку Ю. Пузина виокремив низку питань, що виникали після розгляду нотатки, і з-поміж них: Ким був пан Кальвицький? Ким був князь Химський, зять пана Кальвицького? Ким був пан Совчинський? Якщо пана Кальвицького, керуючись назвою згаданого в нотатці його маєтку Немирів, Ю. Пузина ще наважився віднести до руського роду Корчак, то стосовно пана Совчинського і князя Химського дослідник мусив констатувати відсутність інших відомостей про них.

Від появи 1935 року цих двох публікацій в історіографії і почало побутувати переконання про існування на Брацлавщині княжого роду Химських. Відома дослідниця української шляхти (і особливо князівських родів) Наталя Яковенко кілька разів згадала їх на сторінках своєї праці, розмірковуючи над чисельністю роду і характером їх земельних володінь (зокрема, стосовно того, чи мали вони отчину) та віднісши їх до числа князів невідомого походження³. Натомість відомий генеалог Леонтій Войтович висловив припущення, що Химський був нащадком половецьких ханів⁴.

Між тим, князь Химський насправді є фікцією⁵, і історики, котрі намагалися з'ясувати його походження (починаючи вже з К. Четвертинського та Ю. Пузини), стали жертвами недобросовісності свого попередника — З. Люби-Радзімінського. Останній, публікуючи в 1911 р. зізнання С. Загоровської, невірно відчитав і поперекручував частину прізвищ, подавши «Кальвицький», «Химський» і «Совчинський» замість «Кальницький», «Глинський» і «Янчинський»⁶. До того ж, неуважний генеалог з невідомих причин подав лише частину акту⁷, опустивши його другу

³ Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — К., 1993. — С. 85, 96, 98, 333, 381; *Ії ж.* Українська шляхта з кінця XIV — до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. — К., 2008. — С. 88, 100, 101, 370, 422.

⁴ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. — Львів, 2000. — С. 361.

⁵ Додатковими доказами на користь «неавтентичності» князів Химських можуть послужити як відсутність будь-яких згадок про них у генеалогічно-геральдичних нотатках визнаного знавця української шляхти Вацлава Руліковського (ці нотатки більш відомі дослідникам як «гербовник Руліковського»: Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника НАН України (далі — ЛННБ), відділ рукописів, ф. 5 (Оссолінські), спр. 7444), так і брак поселення з подібною назвою (на кшталт Химськ чи Химки), від якого б такі князі могли отримати своє прізвище (Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod redakcją Filipa Sulimierskiego, Bronisława Chlebowskiego, Władysława Walewskiego (далі — SG). — Warszawa, 1880. — Т. I. — С. 580, 668; 1882. — Т. III. — С. 71, 240).

⁶ Monografia xx. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta-Fedora Olgerdowicza x. Ratneńskiego / Opracował Z.L. Radziwiński. — Lwów, 1911. — Т. II. — Cz. I: Linia Niesuchojeńska. — S. 6 (przypis).

⁷ У теці Загоровських, яка зберігається у складі архіву З. Люби-Радзімінського, виявити згаданий лист Софії Іванівни не вдалося, тож можна припускати, що З. Люба-Радзімінський користувався якоюсь іншою копією документа. Найважливіше — у нотатці про Олехна Богдановича Загоровського — чернеткова копія тієї частини зізнання, яку згодом було опубліковано в «Monografii Sanguszków» (ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91 (Радзімінські), спр. 193 [непагіновані сторінки]).

половину. Інформація з останньої не лише суттєво доповнює вже подані відомості, але й роз'яснює їх змістовно (див. документ).

Докладний зміст оповідання Софії Іванівни Заславської (дружини Олехна Загоровського) про її родичів (*o rodzicach moich*) — якщо уникати частого повторення одних і тих самих відомостей, властивого для того-часних наративів, — є таким.

Пан Кальницький (іноді в документі його справді записано як *Кальвицького [Kalwickiego]*⁸), брацлавський землевласник (у документі його окреслено як *Brasławca*), не мав синів, лише чотирьох доньок. Старша донька вийшла заміж за князя Федора Четвертинського (діда оповідачки), друга — за князя Глинського, третя — за князя Масальського, четверта (наймолодша?) — за володимирського (тобто волинського) хорунжого пана Івашка Янчинського. Про нащадків (*o potomstwie*) і, відповідно, спадкоємців другої й третьої доньок пана Кальницького Софії Іванівни нічого не було відомо, про останню ж доньку княжна змогла уточнити, що її чоловік був прадідом панів Петра і Прокопа (*Prokowa*) Янчинських. Більша ж частина розповіді, як і згадує на початку оповідачка, стосується її предків та безпосередніх родичів, тобто нащадків старшої доньки пана Кальницького.

Кожна з доньок пана Кальницького отримала рівну частку його нерухомого майна — по дванадцять маєтків (*po dwanascie maiętnosci*). Старшій доньці, княгині Федоровій Четвертинській (бабі оповідачки), дісталися маєтки під Брацлавом — Немирів з присілками та села Хвостове, Боблів, Медвежа, Лука, Соколець, Болочківці (інакше Сорокотиця), Бурграбинці (інакше Зарудинці), Ситківці, Животів, Обухівці, Стави. Після неї ці маєтки — як материнські (*prawem macierzystym*) — спільно, навпіл тримали її діти князь Василь Федорович Четвертинський та Олена (Олександра) Федорівна Четвертинська (мати оповідачки), котра вийшла заміж за князя Івана Юрієвича Заславського. Остання розповідала своїй донці (сама оповідачка цього не пам'ятала), що під час Сокальської битви князь Василь потрапив у татарський полон⁹. Княгиня Олена Заславська за

⁸ Прикметно, що в генеалогії князів Святополків-Четвертинських, опублікованій у 1793 р. в Луцьку (та передрукованій Войцехом Велондком у своїй «Геральдиці» 1798 р.), — зрештою доволі плутаній — це прізвище фігурує саме в такій формі: дружину *Кальвицьку* мав Теодор, третій син Олександра Четвертинського і дід Матвія Васильовича (Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S.J. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza. — Lipsk, 1839. — Т. III. — S. 264).

⁹ Битва між татарською ордою і об'єднаними польсько-литовськими загонами (складалася з коронного посполитого рушення під командуванням подільського воеводи Марціна Каменецького і коронного великого маршалка Станіслава Ходецького та волинської земської служби під керівництвом литовського великого гетьмана князя Костянтина Острозького), в якій останні зазнали тяжкої поразки і чималих втрат, відбулася над рікою Буг під Сокалем 2 серпня 1519 р. (Scriptores Rerum Polonicarum. — Cracoviae, 1874. — Т. II: Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochonieć kantora katedr. Krakowskiego / Wydał J. Szujski. — S. 162; Bielski M. Kronika / Wydanie K.J. Turowskiego. —

власні гроші викупила свого брата з Орди (*wykupowała z Ordý*), і за це він передав їй у держання свою половину «брацлавських» маєтків. Відтак, мати оповідачки тримала їх спокійно до кінця свого життя (*do zywota swego w spokoynym trzymaniu u uzywaniu była*), без жодної перешкоди з боку свого брата князя Василя і свого племінника (*bratowicza swego*) князя Матвія Четвертинських.

Олена Федорівна у шлюбі з князем Іваном Заславським народила синів князя Михайла і князя Кузьму Заславських та кількох доньок (крім оповідачки, княгиню Свистелецьку та інших доньок, котрі померли бездітними). Саме князь Кузьма Іванович став одноосібним посідачем (до своєї смерті) маєтків під Брацлавом, ними від його імені урядував якийсь «старий Кудло». Вочевидь, йшлося про ту частину «брацлавських» маєтків, яка від самого початку була власністю його матері та від неї дісталася йому, оскільки наприкінці оповідання Софія Іванівна зазначає, що Кузьма Іванович і, після нього, князь Януш впродовж двадцяти років тримали «брацлавські» маєтки навпіл з князем Четвертинським (Василем або Матвієм?).

Коли Софія Іванівна Заславська вийшла заміж, Олена Федорівна відказала маєтки під Брацлавом своєму зятеві, а після смерті Олехна Загоровського і князя Кузьми Івановича Заславського (брата оповідачки) вони опинилися у володінні князя Матвія Васильовича Четвертинського (він народився після повернення з ординського полону Василя Федоровича), двоюрідного брата оповідачки. Він також швидко помер¹⁰, і маєтності дісталися його синові (від першої дружини) князю Янушу Матвійовичу Четвертинському та його мачусі. Вже тоді Софія Іванівна зверталася до них через упоминальні листи (*upominalne listy*), домагаючись повернення їй маєтків. Князь Януш не мав дітей, його спадкоємицею стала рідна сестра княжна Ганна (донька Матвія Васильовича Четвертинського від другого шлюбу). Відтак, маєтки під Брацлавом стали власністю її чоловіка¹¹, брацлавського воєводи князя Януша Збаразького (у подружжя

Sanok, 1856. — Т. II (Ks. IV, V). — S. 1007–1009; *Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi.* — Warszawa, 1846. — Т. II. — S. 392). Каспер Несецький писав, що один з князів Четвертинських мужньо бився і загинув у цій битві (*Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego...* — Т. III. — S. 257).

¹⁰ Князь Матвій Четвертинський помер скоріше всього в першій половині травня 1562 р.: ще 5 квітня у Луцькому гроді на нього жалівся Яцко Добрилчецький (Опись актовї книги Киевского центрального архива № 2036 / Составил О.И. Левицкий. — К., 1883. — С. 12, № 2), а вже 16 травня так само у Луцькому гроді вдова князя — княгиня Овдотя розповіла, що відразу після наглої смерті князя його писар Богдан Іванович зняв з руки померлого і кілька днів потайки тримав в себе сигнет (з печаткою) покійного (Там же. — С. 16, № 21).

¹¹ 30 березня 1574 р. Ганна Матвійівна, ймовірно у зв'язку з народженням старшого сина, записує Немирівський маєток своєму чоловікові. Тоді Г. Четвертинська відказала Я. Збаразькому половини сіл і селищ Боблів, Немирів, Хвастів (Хвостівець), Бундурівці (Бандурівець), Медвежа, Толочківці (Болочківці), Соکیلці (Соколець), Стави, Бабанівці, Катасин, Нападів з присілками, Животів з присілками, Ситківці, Комо-

народилися сини князь Юрій і князь Криштоф Збараські). Останній оволодів не лише половиною Четвертинських, а й свавільно, всупереч праву захопив частку Заславських¹², віддавши маєтки під управління своїм урядникам, а в Немирові в 1575 році звів замок і осадив навколишню волость (*w roku 1575 zamek u miasto Niemirow włoscią osadził*).

Отже, оповідання Софії Іванівни Заславської містить низку цікавих відомостей з генеалогії князів Четвертинських, Заславських і Збараських в XV–XVI ст. (також з історії їх землеволодінь на Брацлавщині). Але сумнів стосовно автентичності цього акту викликає власне зміст документа, зокрема невідповідність між його датуванням (розповідь нібито записано в Заславі 9 серпня 1575 року) та згадкою в ньому про Олену Федорівну як про «прабабку теперішнього пана підляського воєводи» (*prababkę terazniejszego pana woiewody podlaskiego*), тобто князя Януша Янушовича Заславського — його було номіновано на уряд підляського воєводи щойно 18 березня 1591 року¹³. Пояснень такої недоречності може бути кілька: від механічної помилки переписувача або зробленого ним доповнення / уточнення (оповідання дійшло до нас у незасвідченій польськомовній копії) до фальсифікації. Проте в будь-якому випадку варто докладніше розглянути та спробувати верифікувати інформацію з документу про осіб, які згадуються в ньому.

Всього у своїй розповіді Софія Іванівна говорить про 31 особу, з них абсолютну більшість (29 осіб) — поза двома слугами або урядниками (якийсь «старий» Кудло, урядник князя Кузьми Заславського в брацлавських маєтках, і пан Васковський, через якого Софія Іванівна переказувала комусь упоминальні листи) — складають пан Кальницький та його нащадки або безпосередні родичі останніх (див. генеалогічну схему). Майже усі вони названі поіменно (за іменем і прізвищем або принаймні за прізвищем), виняток становлять лише чотири доньки пана Кальницького, «теперішній» підляський воєвода, прабабкою якого була княгиня Олена (Олександра) Четвертинська (йдеться про згаданого вище князя Януша Янушовича Заславського), та дві дружини князя Матвія Васильовича

рошків, Обухівці. Запис було облятовано у вінницькі земські акти 9 січня 1632 р. (ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 186, с. 37). Микола Крикун подав іншу дату запису — 30 березня 1564 р. (Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / Упорядники Микола Крикун, Олексій Піддубняк; вступ Миколи Крикуна. — Львів, 2008. — С. 107–108 [прим. 204]).

¹² Відомо, що з упоминальним листом — стосовно захоплення маєтків князів Четвертинських (Боблова, Бундурова, Медвежої, Немирова, Сокільця, Фастівців, Животова, Ставів, Носівців) — до Януша і Ганни Збараських 10 серпня 1574 р. зверталися урядники Брацлавського земського суду (*Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*. — Warszawa, 1894. — Т. IX: *Ziemie ruskie. Ukraina (Kijów—Braclaw)*. *Dział I-szy / Opisane przez Aleksandra Jabłonowskiego [Źródła dziejowe*. — Т. XX]. — С. 118–119).

¹³ Я. Заславський посідав уряд підляського воєводи до квітня 1604 р. (*Urzednicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy / Opracowali Ewa Dubas-Urwanowicz, Włodzimierz Jarmolik, Michał Kulecki, Jerzy Urwanowicz*. — Kórnik, 1994. — S. 153).

Четвертинського, перша і друга, відповідно, матір (*kniaź Matfj Czetwertynski splotdził syna kniazia Janusza z pierwszą żoną swoją*) і мачуха князя Януша Матвійовича (*z macochą swoją kniahynią Czetwertynska Matfiową*) — за Адамом Бонецьким¹⁴ та Н. Яковенко¹⁵ ними були Марухна Ваньківна Лагодовська і Овдотя Федорівна Вагановська.

Рід *Кальницьких* відомий в історіографії головно завдяки двом записам у Пом'янику Києво-Печерського монастиря: в одному поминальному реєстрі, озаглавленому «Рід Андрія Кальницького», названо понад 360 його покійних предків¹⁶, в іншому, під заголовком «Рід пані Кальницької», поіменовано 80 осіб¹⁷. Саме багаточисельність згаданих представників цього роду, який не представлений в актових джерелах, дають підстави твердити про старожитність Кальницьких, етимологія їх прізвища (від містечка Кальник на Брацлавщині) — про автохтонність чи давню осілість тут, а записані в пом'янику некалендарні імена (*Батура, Жихорь*) — про татарське коріння роду¹⁸. Вказані моменти назагал добре корелюються з розповіддю Софії Іванівни, яка суттєво доповнює і корегує наші знання про Кальницьких.

Прадід Софії Іванівни вочевидь був останнім представником роду Кальницьких. Його предки, ймовірно охрещені вихідці з Орди, після переходу під владу литовського великого князя зберегли свої чималі землеволодіння під Брацлавом і, дякуючи цьому, стали одними з найбільших місцевих землевласників. Заможність і старовинне походження, вірогідно, забезпечили Кальницьким особливий статус серед брацлавської шляхти, чії родові гнізда переважно складали великокнязівські вислуги¹⁹. Недаремно своїх доньок пан Кальницький видав заміж за вихідців з інших земель, причому троє з них були князями, а четвертий посідав престижний уряд володимирського хорунжого. Вибір представників саме цих князівських родів могли зумовити ситуативні обставини. Зокрема, у випадку Федора Четвертинського міг зіграти роль той факт,

¹⁴ Herbarz polski. Część I: Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich / Ułożył i wydał Adam Boniecki. — Warszawa, 1901. — Т. IV. — S. 4.

¹⁵ Яковенко Н. Українська шляхта... — 2008. — С. 352 [схема IV (7-6)].

¹⁶ Голубев С.Т. Древний помяник Киево-Печерской Лавры (конца XV и начала XVI столетия) // Чтения в историческом обществе Нестора летописца. — К., 1892. — Кн. 6. — Отд. III. — С. 26–27. Точну кількість предків Андрія Кальницького, названих у пом'янику, встановити складно, оскільки окремі імена виправлені, викреслені або дописані на маргінесі. Із врахуванням останніх усього записано 362 особи.

¹⁷ Там же. — С. 13–14.

¹⁸ Пор.: Яковенко Н. М. Українська шляхта... — 1993. — С. 138, 147, 153, 170, 173; *ІІ ж.* Українська шляхта... — 2008. — С. 151, 162, 163, 167, 188, 191.

¹⁹ Оповідючи про свої документи, що зберігалися у Вінницького замку і згоріли під час його пожежі 8 жовтня 1580 р., представники таких брацлавських шляхетських родів, як Бушинські, Козари, Короткі, Красносельські, Кропивницькі, Ободенські, Слупиці, Стрижовські, Чечелі, Яцковські та інші, у першу чергу називали найдавніші привілеї на свої родові маєтки, надані їх предкам великими князями литовськими Вітовтом, Свидригайлом, Казимиром і / чи Олександром та київським князем Володимиром (Документи Брацлавського воєводства... — С. 266–288, № 82–101).

що саме тоді, коли, ймовірно, старша донька пана Кальницького виходила заміж, двоюрідний брат нареченого — князь Федір Іванович Четвертинський — посідав уряд брацлавського намісника²⁰. Показово й те, що Четвертинські та Янчинські нерідко згадуються поряд у тогочасних джерелах²¹.

З-поміж нащадків пана Кальницького Софія Іванівна найбільш докладно розповіла про потомство його старшої доньки — князів **Четвертинських, Заславських і Збараських** (див. генеалогічну схему). Відомості про родинні зв'язки цих князівських родів, наведені у розповіді, назагал становлять вже відомі дослідникам генеалогічні факти. Тож немає потреби спеціально коментувати їх, зупинимось лише на окремих з них — сумнівних, суперечливих або дотепер невідомих.

Почнемо з особи самої оповідачки: у літературі, починаючи з Юзефа Вольфа²², Софію Іванівну традиційно плутають з іншою княжною Заславською — Софією Янушівною (донькою Януша Кузьмича), котра в 1587–1618 рр. була заміжня (нібито вдруге) за брестським воєводичем Фридрихом Тишкевичем²³.

Відомості про Софію Загоровську збереглися переважно з того часу, коли вона вже овдовіла (її чоловік Олехно Богданович Загоровський помер між лютим і червнем 1560 р.) і діяла як самостійна землевласниця.

Олехно Загоровський володів маєтками Суходоли, Дьогтів і Перевали на Волині, які дісталися йому від Дьогтів (Дьогтьовичів, Дьогтьовських) і Перевальських, а Софія Іванівна виступала як співвласник цих сіл. У лютому 1560 р. маєтності перебували в трьохрічній оренді (за 500 злотих) у подружжя Якуба і Софії з Дубовецьких Кросінських. Ще в 1551 р. чоловік Софії Іванівни позичив у неї 200 кіп литовських грошів, забезпечивши їх на двох частинах села Островець. 13 червня 1565 р. в Острівцю вона подарувала цю суму племінникові чоловіка Федору Петровичу Загоровському (рекогніцію про це здійснено у Володимирському гроді

²⁰ Федір Іванович Четвертинський (помер після 1507 р.) був брацлавським і звенигородським намісником у 1492–1498 рр. (Яковенко Н. М. Українська шляхта... — 1993. — С. 313; *ІІ ж. Українська шляхта...* — 2008. — С. 350).

²¹ Зокрема, в реєстрі «отправ», наданих великим князем волинській шляхті в 1509 р., Янчинський і князь Федір Четвертинський записані підряд (Lietuvos Metrika. Knyga № 8 (1499–1514): Užrašymų knyga 8 / Parengė Algirdas Baliulis, Romualdas Firkovičius, Darius Antanavičius. — Vilnius, 1995. — P. 418, № 569). А в 1527 р. князь Василь Четвертинський і Грицько Янчинський (син володимирського хорунжого) мали судити справу між дворянами Шишкініми та володимирським старостою князем Андрієм Олександровичем Сангушом (Lietuvos Metrika. Knyga № 14 (1524–1529): Užrašymų knyga 14 / Parengė Laimontas Karalius, Darius Antanavičius. — Vilnius, 2008. — P. 387, № 896).

²² Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 601.

²³ Н. Яковенко в генеалогічній схемі князів Заславських також подала, що дружиною Олехна Богдановича Загоровського була Софія Янушівна, натомість як доньку Івана Юрєвича Заславського вмістила Софію (Варвару) Іванівну, заміжною за Олехном Бранським: Яковенко Н. Українська шляхта... — 2008. — С. 309 [схема I (1a)].

14 лютого 1566 р.), а 19 січня 1571 р. у Володимирі видала дарчий запис (20 січня запис було внесено у володимирські земські книги)²⁴.

Після смерті Олехна Богдановича його маєтки дісталися братові, господарському маршалкові Петрові Богдановичові Загоровському. Той 18 червня 1560 р. у Вільні записав половину успадкованих маєтностей своєму синові від першого шлюбу Василеві, але на їх частині залишалось забезпечено віно С. Загоровської²⁵. Ці 800 кіп литовських грошів, записані їй покійним чоловіком на третій частині маєтків Суходоли, Дьогтів і Перевали, 13 червня 1562 р. у Володимирі С. Загоровська подарувала Василеві Петровичу Загоровському (рекогніція про це була здійснена у Володимирському гроді 18 жовтня того ж року).

Незважаючи на це, в 1570-х роках Софія Іванівна продовжувала володіти частиною сіл Суходоли, Дьогтів²⁶ і Перевали (разом із записаною на ній сумою 800 кіп литовських грошів). 15 січня 1571 р. вона відказала цю частину племінникові свого чоловіка — маршалку й володимирському городничому Василю Петровичу Загоровському (мав увійти у володіння після її смерті)²⁷. 7 жовтня 1579 р. її позивали Сахно (Ісак) Іванович і Юхно, Андрій та Мойсей Левковичі Дьогті стосовно повернення належної їм частини Дьогтівської маєтності²⁸. 6 жовтня 1581 р. у Володимирі Софія Іванівна і Федір Петрович Загоровський спільно заставили частину Дьогтьова за суму 120 кіп литовських грошів володимирському гродському писареві Андрієві Романовському.

У часи свого вдовування Софія Іванівна зберегла тісні зв'язки з родиною чоловіка не лише у майнових питаннях. У 1577 р. брацлавський каштелян Василь Петрович Загоровський, пишучи в татарському полоні тестамент, передав своїх малолітніх синів Василя й Максима під опіку і на виховання їх хресній матері Софії Іванівні — «яко матце моей велико ласкавой» (ставленню каштеляна до неї не шкодила навіть її участь у самовільному від'їзді його дружини)²⁹.

²⁴ Волинські грамоти XVI ст. / Упорядники В.Б. Задорожний, А.М. Матвієнко. — К., 1995. — С. 138–139, № 81; ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 193.

²⁵ Регести документів під заголовком «Perewaly, Suchodoły, Ostrowiec, Dziegiow» (ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 193).

²⁶ У лютому 1569 р. згадано підданих і слуг С. Загоровської з села Дьогтів (Володимирський гродський суд. Подокументні описи актових книг. — К., 2002. — Вип. 1: Справи 1–5. 1566–1570 / Складання описів Г. Сергійчук; наукова редакція: Г. Боряк, Л. Демченко. — С. 110).

²⁷ Волинські грамоти... — С. 127–128, 136–137, № 77, 80.

²⁸ Регести документів під заголовком «Notata kwerendy dla W. Dziekiowskiego z akt grodzkich włodziwskich» (ЛННБ, ф. 91, спр. 193). Тут Василь Загоровський помилково названий чоловіком Софії Іванівни.

²⁹ Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волыном генерал-губернаторе. — К., 1859. — Ч. I. — Т. I: Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России. — С. 70–77.

Отже, останні відомі нам згадки в джерелах про Софію Іванівну відносяться до початку 1580-х років, відтак — у випадку, коли датування її зізнання 1575 роком є хибним, — не можемо однозначно ані стверджувати, ані заперечувати можливість його укладення у наступні десятиліття (наприклад, у 1590-х роках³⁰, коли Януш Янушович Заславський вже став підляським воєводою).

Прикметним у зізнанні Софії Іванівни є відсутність будь-яких згадок про інших, крім своєї матері Олени та дядька Василя, дітей її діда князя Федора, одруженого з Кальницькою, зокрема князів Федора, Андрія і Семена Федоровичів Четвертинських. Таку мовчанку можна трактувати по-різному. Перше, більш простіше пояснення, запропоноване ще Ю. Пузиною³¹, полягає в тому, що князь Федір Четвертинський міг бути одружений не один раз і матір'ю решти його дітей не була Кальницька. Відповідно вони не мали прав на «брацлавські» маєтки (недаремно ті дісталися Василеві й Олені Федоровичам пополювині), і Софія Іванівна не вважала за потрібне згадувати про них.

Іншу гіпотезу також запропонував Ю. Пузина, не зовсім переконливо намагаючись довести спорідненість або спільне походження Четвертинських з князями Путятичами (Друцькими). Зокрема, він припускав, що князі Федоровичі Четвертинські мали різних батьків: Федір і Олена були дітьми Федора Михайловича, решта — дітьми Федора Івановича³². На наше переконання, більш вірогідним є інше батьківство: батьком Василя й Олени мав бути саме Федір Іванович, котрий під час свого перебування намісником у Брацлаві й міг би одружився з донькою пана Кальницького. Аргументи на користь цього припущення лише опосередковані. Василь Федорович неодноразово фігурує в джерелах з першої чверті XVI ст. разом з братом Федором³³. Проте, так само, по відношенню до Василя Федоровича — як брати — тоді виступали усі князі Четвертинські й Сокольські. Коли останні 1528 року судились за маєтності з луцьким зем'янином Федором Оношковичем (онуком за материнською лінією Юрія Михайловича Четвертинського), дворний підскарбій і віленський державця Іван Андрійович Солтан (чоловік Богдани Федорівни Четвертинської, «дочки князя Федора Вышковского»), котрий діяв спільно з родичами дружини,

³⁰ У теці Загоровських (архів З. Люби-Радзімінського) є чимало документів, пов'язаних із конфліктами (щодо підданих-втікачів, наїздів, грабунків тощо) в 1590-х роках Андрія Петровича Загоровського (племінника чоловіка Софії Іванівни) з брацлавським воєводою Я. Збаразьким та його синами (ЛНБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 193).

³¹ *Puzyna J.*, ks. Op. cit. — S. 89–90.

³² *Ibid.* — S. 89–91.

³³ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. — СПб., 1848. — Т. II: 1506–1544. — С. 110; Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / Wydane przez Bronisława Gorczaka. — Lwów, 1890. — Т. III: 1432–1534. — С. 31; Русская историческая библиотека, издаваемая Императорской археологической комиссией. — СПб., 1903. — Т. XX: Литовская метрика. — Т. I. — Стлб. 1355 (№ 89); Lietuvos Metrika. Knyga № 14... — P. 148, № 289.

називав своїми шуринами (*шурьею своєю*) і князів Василя, Федора та Андрія Четвертинських, і князів Василя, Солтана та Юрія Сокольських (синів Михайла Михайловича і племінників Юрія та Федора Михайловичів Четвертинських)³⁴. Можливо причиною цього було властиве для Четвертинських почуття родової єдності, тож усі члени роду виступали як брати — незалежно рідні чи стриєчні. Тому Василь Федорович міг і не бути рідним братом Федора й Андрія Федоровичів.

У своїй розповіді Софія Іванівна згадала, що в її батьків, крім неї (і двох синів), були інші доньки, котрі померли бездітними (очевидно, так і не вийшовши заміж), та якась княгиня Свистелецька (*Ta splotdziła synow dwoch kniazia Michała y kniazia Kuzmę Zastawskich y mnie Zahorowską y kniahynią Swistelecką y inne corki, ktore bezpotomnie zeszyły*). Про існування цих доньок Івана Юрійовича Заславського було відомо з листа його брата Андрія Юрійовича від 28 листопада 1520 р. (тут він згадав, усуваючи їх від прав на третю частину своїх володінь, своїх братаничів Михайла і Кузьму Івановичів та їх сестер)³⁵. Натомість нічого невідомо ані про княгиню Свистелецьку зокрема, ані про князів Свистелецьких загалом: можна лише припускати, що сестра Софії Іванівни вийшла заміж за представника одного зі знаних князівських родів, але той носив прізвище (або придомок), відмінне від родового — від назви свого маєтку чи від власного або батьківського прізвиська тощо. Подружжя не мало нащадків, відтак прізвище Свистелецький не усталилось і, з огляду на короткий час вживання, не відобразилось у джерелах. Зрештою, не слід виключати й імовірність механічної помилки писаря чи копіїста, котрі могли перекрутити якесь відоме прізвище.

Складнішою є ситуація з нащадками молодших доньок пана Кальницького. Про дітей, онуків чи правнуків його другої і третьої доньок Софії Іванівни нічого невідомо (*wiadomosci niemasz*), вона вказує лише прізвища (без імен) їхніх чоловіків. Обидва князівські роди, до яких ті належали, вже на зламі XV і XVI ст. були доволі розгалуженими, тож лишається тільки здогадуватися, хто саме з князів Глинських і князів Масальських став власником маєтків під Брацлавом.

Про зв'язок князів **Масальських** з Брацлавщиною маємо лише поодинокі згадки 1569 року. Тоді, під час складання брацлавською шляхтою присяги на вірність Короні, не названий на ім'я князь Масальський, власник половини Боблова, опинився в числі тих землевласників, котрі не присягали³⁶. Укладачі реєстру заприсяжених занотували його як такого, що постійно мешкає у «Литві» (тобто у землях, які після Люблінської унії залишилися у складі Великого князівства Литовського). Позаяк Софія Іванівна згадує Боблів поміж маєтками, які дісталися князям Четвертин-

³⁴ Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией. — Вильна, 1886. — Т. XIII: Акты Главнаго Литовскаго трибунала. — С. 86–88.

³⁵ Archiwum książąt Sanguszków... — Т. III. — S. 201.

³⁶ Документи Брацлавського воєводства... — С. 159.

ським від пана Кальницького, не викликає сумніву, що спадкоємцем останнього мав бути і згаданий князь Масальський. Отже, князі Масальські як спадкоємці / нащадки / родичі «третьої панни Кальницької» щонайменше до кінця 60-х років XVI ст. володіли маєтками на Брацлавщині — спільно (принаймні деякими з них) з князями Четвертинськими.

Таке кільканадцятилітнє співволодіння мусило б залишити певний слід у відносинах між двома князівськими родами. Під цим кутом зору привертає увагу постать князя Богуша (Богдана) Масальського. Він, за версією Ю. Вольфа (яку повторили й інші дослідники князівських родоводів), був одружений з невідомою на ім'я сестрою князів Федора й Василя Івановичів Четвертинських. Підставою для такого твердження послужили відомості з «Сумарія Четвертинських...»³⁷ (фрагменти з нього опублікував Александер Яблоновський³⁸), зокрема регестові записи про два документи, датовані 1632 і 1633 роками. Перший документ — це облята, здійснена у Вінницькому земстві 28 січня 1632 р. Вона містила недатований акт поділу маєтків на Брацлавщині між Федором і Василем Четвертинськими та Богушем Масальським, у результаті чого останньому дісталися половини «Толочківців» (очевидно спотворена назва *Болочківців*), «Фастівців» (*Хвостівців*), Немирова і Сокольця (з пасіками)³⁹:

Ead[em]. Die 28 januarj w ziem[stwie] winn[ickim]. Między x[ię]ciem Bohuszem // Massalskim (dobr nizey wyrazonych połowe wydzielona) a xx. Fedorem y Wasylem Czetwertynskiem, ktorым takoz połowę obydwom, jakową x[ię]ciu Massalskiemu samemu działem wyznaczono, to iest siedliszcza w powiecie bract[awskim] połowice siedliszcza Tołoczkwcow, połowice siedliszcza Fastowcow, połowice siedliszcza Niemirowa, połowice siedliszcza Sokolca, z pasziekami ekstraktu ruskiego z kopiami polskiemі 2 —

— — — — Oblata

У другому випадку під датою 19 квітня 1633 р. йшлося про конфірмацію (підтвердження) заповіту Федора Івановича Четвертинського, укладеного в Яровиці⁴⁰:

Ead[em]. Die 19 ejusdem w Jarowicy. Testament przez x. Fedora Iwanowicza Czetwertynskiego nadania ziemi, jeziora, młyna y sianozęci pod // manasterem y poddanych sześć z robotą, danią miodową y groszową przez dziada tegoz x. Fedora manasterowi czetwertynskiemu, na kopiję pol[skiej] z księgi Ewangelij teyze cerkwi wydanym — — — Konfirmacya

Tamze wyraza, ze dobra Zywotow, Sitkowce, Szkomoroszkow al[ias] z uroczyskami nad rzeką Dochną y Berszadą ku Dniestrowi wysłużył u hospodara. Takze wyraza, ze po corce swey, za x[ię]cia Zbarazkiego wydaney, w posagu dobra wypuścił, iakie non specificat (ale s tych podobno wysłuzonych u

³⁷ Wolff J. Op. cit. — S. 39 (przypisy 13, 14), 235 (przypis 9).

³⁸ Źródła dziejowe... — T. XX. — S. 118–129. Згаданих регестових записів серед опублікованих фрагментів немає.

³⁹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 186, с. 39–40.

⁴⁰ Там само, с. 45–46.

hospodara alias krola, ktore się byli u dom xx. Zbarazkich dostali), po siostrze zas przyrodniey, z Owdotyą spółdzoney, a za x. Massalskiego wydaney, w summię posagowey 100 kup groszy lit[ewskich] w dobrach Fostowcach u Bobłowie poddanych puscił do wykupna, w teyze Ewangeliy bydz mianuie xx. Czetwertynskich genealogię.

Зміст цього регестового запису, зокрема його другої частини, є вкрай плутаним. Зрештою розумів це і Ю. Вольф, справедливо пов'язавши деякі із зазначених у ньому фактів з князем Матвієм Васильовичем Четвертинським, проте саме на підставі обох регест дослідник дійшов висновку про зятівство князя Богуша Масальського. На наше переконання, наведені в другій регесті відомості стосуються кількох різних осіб і їх слід трактувати таким чином: «донька, заміжня за князем Збаразьким», яка отримала в посаг маєтки Животів, Ситківці і Скоморошки (перші два — зі спадщини пана Кальницького) — це Ганна Матвіївна Четвертинська, згадана тут як донька Матвія Васильовича Четвертинського; «рідна сестра, народжена від Овдотії» — це знову ж Ганна Матвіївна, але вже згадана як зведена сестра Януша Матвійовича Четвертинського (донька його мачухи Овдоті Вагановської). Відтак, неясно, хто саме був «виданий за князя Масальського», але очевидно, що немає підстав твердити про існування якоїсь невідомої на ім'я сестри князів Федора й Василя Івановичів Четвертинських, заміжньої за князем Масальським. Також сумнівно, що Федір Четвертинський, згаданий в обох регестах, одна і та сама особа.

Скоріше всього в першій регесті говориться про князя Федора Четвертинського (зятя пана Кальницького) і його сина Василя, поділ маєтків, які явно належали до «спадщини» пана Кальницького, мав би відбутися в перші роки XVI ст., а князь Богуш Масальський мусив бути або чоловіком третьої доньки пана Кальницького, або — що більш ймовірно — її сином. Батьком князя Богуша за Ю. Вольфом був Іван Васильович Масальський (син Василя Федоровича)⁴¹, за Н. Яковенко — Василь Федорович Масальський⁴² (можливо саме останній був одружений з панною Кальницькою). Зрештою не виключено, що йдеться про представника «вовковиської» гілки Масальських — Богуша Олександровича⁴³.

Так чи інакше в останній чверті XVI — першій половині XVII ст. князі Масальські вже не фігурують серед землевласників Брацлавського воєводства: очевидно їх маєтки тут стали власністю інших шляхетських родів, можливо тих самих Четвертинських або Збаразьких. Принаймні в іншому регестовому записі в «Сумарії Четвертинських...» стосовно

⁴¹ Wolff J. Op. cit. — S. 234–235.

⁴² Яковенко Н. Українська шляхта... — 2008. — С. 357 [схема IV (11)].

⁴³ Wolff J. Op. cit. — S. 253–254. Андрій Блануца і Дмитро Ващук помилково вважають, що Богуш Олександрович був нащадком Василя Юрійовича, тобто належав до тієї ж «волинської» гілки Масальських, як і згаданий вище Василь Федорович (Блануца А.В., Ващук Д.П. Князівський рід Масальських за матеріалами Литовської метрики (середина XV — перша половина XVI ст.) // Український історичний журнал. — К., 2007. — № 4. — С. 43).

обляти, також здійсненої у Вінницькому земстві (гроді?) 28 січня 1628 р., згадується про продаж Масальськими своїх володінь на Брацлавщині⁴⁴:

1632 Dnia 28 januar[ÿ]. Ibid[em] od xx. Massalskich p. Chodorowszczynskiemu dobr połowy Bobłowa y Fastowcy cale w powiecie bract[awskim] na Podolu za 800 kup groszy lit[ewskich] wieczystey przedazy z kopia[ą] polską

— — — — — Oblata

Tegoz oblata pierwey 1571 22 8bris w grodz[ie] trockim, oryginalna zas data 1568 w grodzie.

Eadem anno hoc loco od tegoz Chodorowszczynskiego xx. Januszowi y mał[żonce] jego z Czterwertynskich Zbarazkim tychze dobr połowe Bobłowa y wsiow Fastowcow y nową osadzonych na tymze gruncie sioła Bundurowcow y Medwezey za 4000 kup gr[oszy] lit[ewskich] przedaz. Cujus oryginał sub actu 1574 y oblata pierwsza w gr[odzie] bract[awskim] an[n]o ead[em] die 10 maÿ hoc loco pol[sk]a z ekstraktem ruskim — — — — —

— — — — — Kopia

Згідно з цією регестою, князі Масальські навечно продали половину Боблова і цілі Хвостівці (Фастівці) за 800 кіп литовських грошей пану Ходоровщинському⁴⁵. Продаж, очевидно, відбувся 1568 р. у Брацлавському (?) гроді, акт купівлі-продажу був вписаний до книг Троцького гроду 22 жовтня 1571 р. У листопаді 1572 р. пан Ходоровщинський жалівся в Брацлавському гроді на напад «немирівських» людей Януша й Ганни з Четвертинських Збараських⁴⁶, а в 1574 р. продав їм половину Боблова, Фастівці і новоосаджені села Бундурівці та Медвежу за 4 тисячі кіп литовських грошей (акт купівлі-продажу був облятований у брацлавські гродські книги 10 травня 1574 р.)⁴⁷.

Князі **Глинські** серед брацлавської шляхти в джерелах не згадуються: можна припускати, що вони порівняно швидко — ще на початку XVI ст. — позбулися (продали, відказали, заповіли або втратили) маєтки на Брацлавщині, які хтось з представників цього князівського роду набув як посаг другої «панни Кальницької». Ймовірними свідченнями колишньої присутності князів Глинських на Брацлавщині можуть бути їх шлюбні зв'язки в XVI ст. з брацлавськими шляхтичами (з Байбузами⁴⁸ і Ласками⁴⁹) та,

⁴⁴ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 186, с. 40.

⁴⁵ Йдеться про Олексія (Олексія) Ходоровщинського, котрий десь до 1585 р. купив у Полагії Охрімівни Прилуцької та її чоловіка Григорія Тебенки частину Прилуцького й Погребищенського маєтків (на Брацлавщині) і перепродав цю частину брацлавському й вінницькому старості Юрію Струсю (Документи Брацлавського воєводства... — С. 94, 433, 434). Очевидно О. Ходоровщинський і далі залишався брацлавським землевласником, бо в 1582–1585 рр. судився з брацлавським воєводою Я. Збараським через пограбування його (воєводи) підданого (Там само. — С. 427, 428).

⁴⁶ Źródła dziejowe... — Т. XX. — S. 118.

⁴⁷ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 91, спр. 186, с. 40.

⁴⁸ За представниками роду Грибуновичів-Байбуз були заміжні нащадки Василя Федоровича Домонта Глинського (Яковенко Н. Українська шляхта... — 2008. — С. 364): донька Огрофена Василівна — за невідомим на ім'я Байбузою (вийшла заміж не пізніше 1537 р.) та його невідома на ім'я онука (донька Василя Васильовича Домонта Черкашанина) — за Михайлом Івановичем Грибуновичем (вийшла заміж не пізніше

гіпотетично, існування Глинського городища (пізніше містечка Глинськ)⁵⁰, щоправда значно північніше від інших маєтків пана Кальницького.

Дещо більше відомо про потомство четвертої доньки пана Кальницького, яка вийшла заміж за володимирського хорунжого **Івашка Янчинського**. Останній належав до панського роду галицького походження (в 1388 році пан Олешко Янчинський став у Львові свідком продажу Глібом Дворсковичом села Коростно⁵¹), представники якого десь у середині XV ст. переселилися на Волинь⁵². 26 червня 1496 року Івашко Янчинський засвідчив продаж села князем Юрієм Васильовичем Заславським — як *зем'янин Волинської землі*, а 11 серпня 1502 р. брав участь у маєтковому поділі князів Сангушків — вже як *володимирський хорунжий*⁵³. В XVI ст. рід Янчинських розгалузився, число його членів різко збільшилося. Володимирський хорунжий залишив чотирьох синів (очевидно синів Кальницької), кожен з яких у свою чергу мав синів і доньок. З-поміж них маєтки на Брацлавщині дісталися в результаті чи то поділу, чи то купівлі-продажу між Янчинськими потомству Василя (Яна) та Андрія (Андріяса) Івановичів Янчинських. Зокрема, як брацлавські землевласники в середині — другій половині XVI ст. виступають донька першого — Марина Василівна⁵⁴ (разом зі своїми синами Іваном і Петром Гавриловичами Яковицькими) і син другого — Богдан Янчинський⁵⁵. Наприкінці XVI — на початку XVII ст. селами Кальник, Цибулів, Хрінівка та іншими на Брацлав-

1550 р.) (Дворцовые разряды. — СПб., 1851. — Т. II: (С 1628 по 1645 г.). — Стлб. 900; Wolff). Op. cit. — S. 52, 87). Варто відзначити, що відомості про перші покоління роду Байбуз є плутаними та уривчастими (*Tarnowski S. Baybuzowie Hrybunowiczowie herbu własnego // Zychliński T. Złota księga szlachechny polskiej. — Poznań, 1904. — Roczn. XXVI. — S. 9–17; Pułaski K. Baybuzowie h. własnego przydomku Hrybunowicz // Pułaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. Monografie i wzmianki. — Warszawa, 2004. — Т. II / Wstęp, opracowanie tekstu, przypisów oraz indeksu Tadeusz Epsztajn i Sławomir Górczyński. — S. 23–26*), відтак докладно невідомо, коли і в який спосіб вони стали брацлавськими землевласниками.

⁴⁹ Овдотя (Невидана), інша донька Василя Васильовича Домонта Черкашанина, вийшла заміж (до 1591 р.) за Михайла Ласка, вінницького гродського суддю (SG. — 1881. — Т. II. — S. 118; Яковенко Н. Українська шляхта... — 2008. — С. 364).

⁵⁰ Документи Брацлавського воєводства... — С. 334, 782–783, 794, 821–822, 837–841; Крикун М. Кількість і структура поселень Брацлавського воєводства в першій половині XVII століття // Крикун М. Брацлавське воєводство у XVI–XVIII століттях. Статті і матеріали. — Львів, 2008. — С. 218.

⁵¹ Молдован А.М. Пять новонайденных украинских грамот конца XIV — начала XV в. // Лингвистическое источниковедение и история русского языка. — М., 2000. — С. 265.

⁵² Herbarz Polski. Część I: Wiadomości historyczno-genealogiczne... — 1905. — Т. VIII. — S. 182–183.

⁵³ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Wyd. Z.L. Radziwiński, P. Skobielski, B. Górczak. — Lwów, 1887. — Т. I: 1366–1506. — S. 62 (LXVI), 147 (CXLVII).

⁵⁴ Документи Брацлавського воєводства... — С. 178–179. Марина (Маруша, Марія) Василівна Янчинська була другою дружиною Гаврила Івановича Яковицького, в 1575 р. — вже вдова (ЛННБ, відділ рукописів, ф. 5, спр. 7444, ч. IV, с. 151, 152, 248; Herbarz Polski. Część I: Wiadomości historyczno-genealogiczne... — 1908. — Т. VIII. — S. 156).

⁵⁵ Саме Богдан Янчинський фігурує серед землевласників Брацлавського повіту, котрі в 1569 р. присягали королівському комісару (Документи Брацлавського воєводства... — С. 158).

щині володіли або висували права на них й інші нащадки Андріяса Янчинського⁵⁶: його донька Федора (дружина Михайла Кустицького), онуки Іван і Ярош Богдановичі та онука Олександра Богданівна (першим шлюбом за Михайлом Остроухом, другим — за Павлом Плоським), а також їх діти й потомки. Натомість бракує ясності з названими Софією Іванівною правнуками Івашка Янчинського: серед брацлавської шляхти у тогочасних джерелах Петра й Прокопа Янчинських не зафіксовано. Можна припускати, що оповідачка, не орієнтуючись в реаліях віддаленої від Заслава Брацлавщини, з-поміж численних нащадків володимирського хорунжого пригадала тих, котрі, як і вона сама, мешкали на Волині і, відповідно, були добре їй відомі⁵⁷.

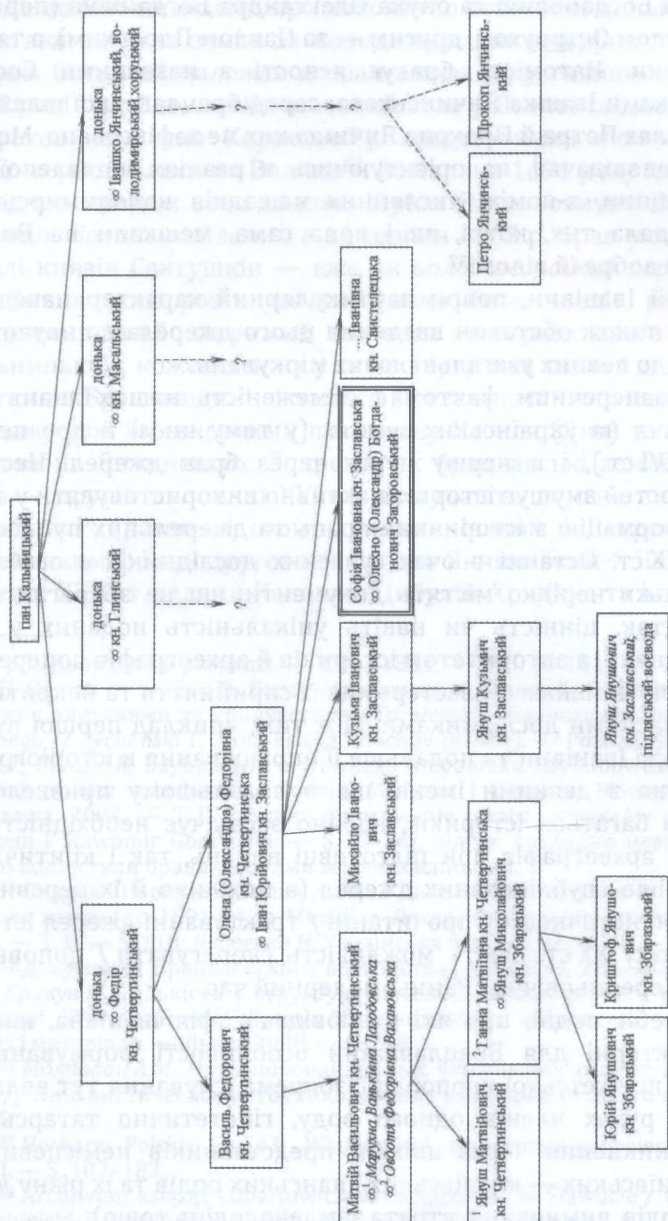
Зізнання Софії Іванівни, попри партикулярний характер наведеної нею інформації, а також обставин введення цього джерела до наукового обігу спонукають до певних узагальнюючих міркувань.

По-перше, незаперечним фактом є обмеженість наших знань про пізні середньовіччя на українських землях (у тому числі й про період XV — початку XVI ст.), і в першу чергу через брак джерел. Нестача історичних відомостей змушує істориків активно використовувати у своїх дослідженнях інформацію з історичних праць та джерельних публікацій XIX — початку XX ст. Останні в очах сучасних дослідників є особливо значущими, оскільки нерідко містять документи, що не збереглися до нашого часу. Відтак, цінність чи навіть унікальність поданих у них відомостей у поєднанні з авторитетом істориків й археографів попередніх поколінь зумовлюють майже беззастережне їх сприйняття та некритичне використання сучасними дослідниками. Між тим, приклад першої публікації розповіді Софії Іванівни та подальше її опрацювання в історіографії, зокрема плутанина з деякими іменами, що в подальшому призвело до хибних висновків багатьох істориків, наочно засвідчує необхідність як сумлінної роботи археографів при підготовці видань, так і критичного опрацювання раніше опублікованих джерел (а можливо й їх перевидання). Отже, ймовірні неточності у прочитанні / трактуванні джерел істориками XIX — початку XX ст. дають можливість скорегувати / доповнити наші знання про Середньовіччя і Ранньомодерний час.

По-друге, перебіг подій, про які розповідає Софія Іванівна, наочно ілюструють характерні для Брацлавщини особливості формування й еволюції місцевої шляхетської корпорації, зокрема існування тут великих землеволодінь в руках членів одного роду, гіпотетично татарського походження, проникнення через шлюби представників немісцевих — волинських або київських — князівських і панських родів та їх різну долю тут (дроблення родів, вимирання, втрата землеволодінь тощо).

⁵⁶ Документи Брацлавського воєводства... — С. 721–733, № 307–312.

⁵⁷ Зокрема, Іван Янчинський у 1569 р. був урядником господарського маршалка Петра Богдановича Загоровського (брата Олехна Богдановича) в селі Суськ Луцького повіту (Селянський рух на Україні 1569–1647 рр. Збірник документів і матеріалів / Відповідальний редактор М.Г. Крикун. — К., 1993. — С. 34–35, № 3.

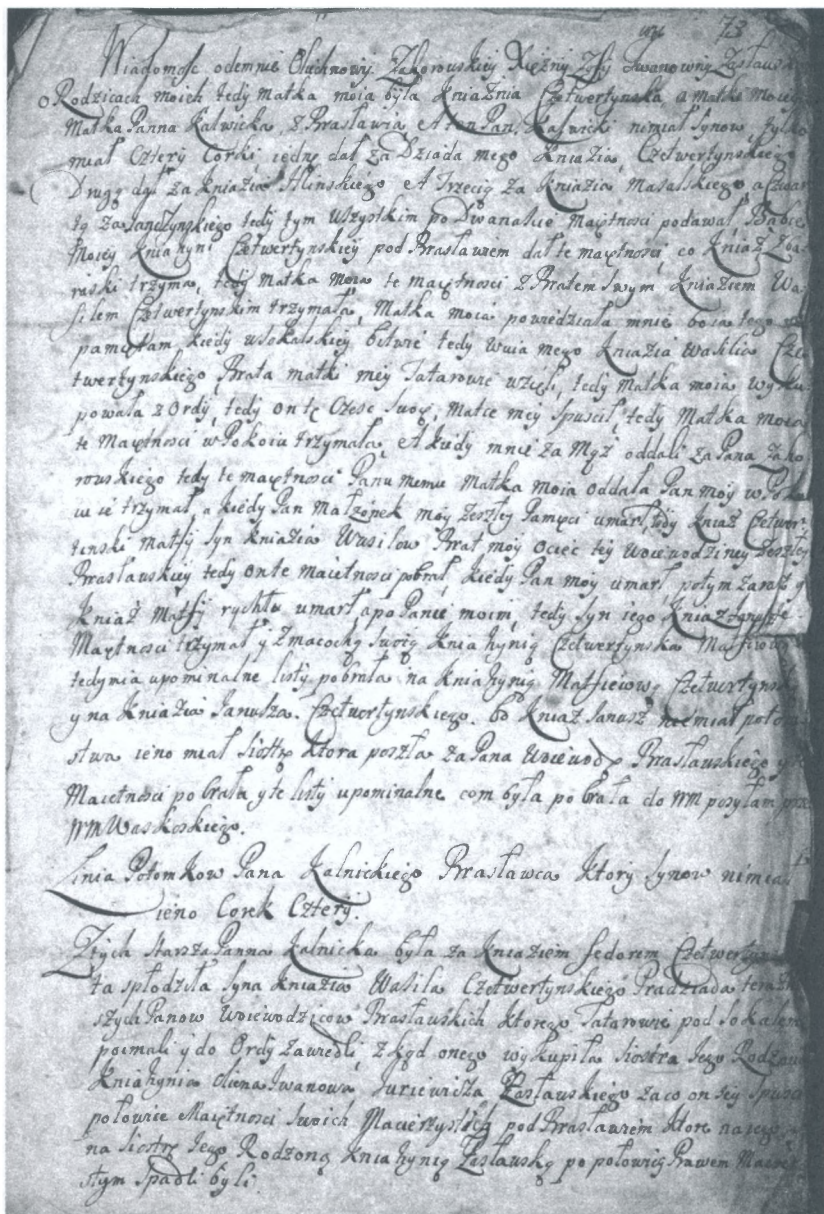

Генеалогічна схема. Наведені імена Калынівського, котрі згадувались в розповіді Софії Іванівни Загородської

Примітка: Курсивом позначено осіб, які в розповіді не названі на ім'я, але які прямо чи опосередковано згадуються.

ДОКУМЕНТ*

1575 р., серпня 9. Заслав. — Зізнання Софії Іванівни княжни Заславської, дружини Олехиа Загоровського, про своїх родичів та їхні землеволодіння на Брацлавщині

* При публікації документа зберігаємо оригінальне написання, лише модернізуємо пунктуацію та уніфікуємо вживання великої / малої літери. У квадратних дужках подаємо пошкоджені й реконструйовані фрагменти слів.

Aten Książ Wasil Czetwertynski wyzedł z Ordy splotził syna Książa
Matficia

Książ Matfij Czetwertynski splotził syna Książa Janusza z pieruszą żony
swoją którą bez potomstwa umarł a córki Książki Anny która była za
nubżem Woiewody Pracauskim tej Ociec Książ Matfij Czetwertynski
po śmierci Książki Kultny Zastawskiego podzielił wotempowac ulżwysz po
mynione Magstru Pracauskie a porim Zięc tego Pan Woiewoda Pracauski
w roku 1575 Lamek i miasto Kiecinow Włocisz Nadził z którym Zena tego
splotziła synow dwóch Książa Włocisz i Książa Krystofa Zastawskiego
terazniey tych Woiewodzicow Pracauskich

A córki Książki ~~Matficia~~ Alexandra Czetwertynska Panna była terazniey
tego Pana Woiewody Podlaskiego, która Prata swego Łodzonego Książa
Wasila Czetwertynskiego z Ordy pod Sobalem pojmanego przivedziła we
mi się kupiła. będc za Książem ^{Łodzianem} Turieńczyem Zastawskim zaco on się
puscił po to wiec tych Maestrosi swoich Ma cieżytych pod Pracauskiem
które na on y natęcy Prata tej Książki Wasila Czetwertynskiego potowic
Prapem Ma cieżytych spadli byli i akorż tych Maestrosi do Zyustas
swego uspokojnym trzymaniu y używaniu była. ad ulżwysz pomynio-
nego Prata swego Książa Wasila Czetwertynskiego y syna tego Książ-
ka Matficia Czetwertynskiego bratowicza swego przeszłody Zadeny
nie miała

Ta splotziła synow dwóch Książa Michala i Książa Kultny Zastawskich
y maie Zaborowski y Książynę Switeleckę y inne córki które bez po-
tomnie zeszy

A Książ Kuzma Prata moją splotził Książa Janusza y do śmierci swojej tych
Maestrosi pod Pracauskiem Ignieden używał. od którego do Zygria tego
nie było y Kultu Mary Włodnickim był

A ta wiadomosc drugich Cerek Pana Kalnickiego która Panna Kalnicka
była za Książem Alankim o tej Potomstwie wiadomosci nie ma

Trzecia była za Książem Masalskim która y tak z wiadomosci nie ma

Czwarta była za Panem Jurkiem Janowskim Choryzym Włodzimierzem Pradzi-
dem terazniey tego Pana Probra y Prokora Janowskich.

75
Władomje Małgoraty Jana Książkiego.

Kapitał Miemioru Sprzysiałkami.

Miasto ośmiadte Chustowc dymow — — — — — 30

Miasto Boblowo — — — — — 60

Miasto Metusza dymow — — — — — 40

Miasto Chosodiszette Luka nad tamurnicą dymow — — — — — 50

Miasto Lohobec na boku — — — — — 100

Miasto Bobelkowie na zwane kochotycia — — — — — 30.

Miasto Bugra bincy nazwane Zrudnici dymow. — — — — — 30

Miasto Syddowce — — — — — 9

Miasto Gurdow warstec nie miastec.

Miasteczec. Obuchowce pustec. warstec. Co baweni. Pafekanijskij. Pisan.

Miasteczec. Starzy Zrzeby Gossady. j. Zgonj. Bo. Pisan.

Miasteczec. Starzy Zrzeby Gossady. j. Zgonj. Bo. Pisan.

Miasteczec. Starzy Zrzeby Gossady. j. Zgonj. Bo. Pisan.

Miasteczec. Starzy Zrzeby Gossady. j. Zgonj. Bo. Pisan.

Miasteczec. Starzy Zrzeby Gossady. j. Zgonj. Bo. Pisan.

Miasteczec. Starzy Zrzeby Gossady. j. Zgonj. Bo. Pisan.

Miasteczec. Starzy Zrzeby Gossady. j. Zgonj. Bo. Pisan.

Miasteczec. Starzy Zrzeby Gossady. j. Zgonj. Bo. Pisan.

Miasteczec. Starzy Zrzeby Gossady. j. Zgonj. Bo. Pisan.

Miasteczec. Starzy Zrzeby Gossady. j. Zgonj. Bo. Pisan.

Miasteczec. Starzy Zrzeby Gossady. j. Zgonj. Bo. Pisan.

Miasteczec. Starzy Zrzeby Gossady. j. Zgonj. Bo. Pisan.

Je. Włdyshki Włdyshki mianowane Miasto. Nie boczny Książ Kuzma
a ponim Jan Książ Książ Zastawski po potowicy z Książem
twertynskim utrzymawia był przed swadzielcia lat aterał po Książem
Cetawstynskim Je. M. P. Włdyshki Graftawski usawodnie nadprawo Zastawski
potowicy Włdyshki Małgoraty Je. M. Książ Zastawskiego w Zyg. w Zyg.
swoich may trzymaćc uszodniki swoje namich.

Pisan. w Zastawiu. Roku. 1545

Miesiąca Augusta. g. dnia.

Wiadomosc odemnie Oliechnowj Zahorowskiey xiezny Zofy Iwanowny Zasławskiey o rodzicach moich, tedy matka moia była kniazna Czetwertynska, a matki moiey matka panna Kalwicka, z Brasławia. A ten pan Kalwicki nimiał synow, tylko miał cztery corki, iedną dał za dziada mego kniazia Czetwertynskiego, drugą dał za kniazia Hlinskiego a trzecią za kniazia Masalskiego a czwartą za Janczynskiego, tedy tym wszystkim po dwanasce maiętnosci podawał. Babce moiey kniahyni Czetwertynskiej pod Brasławiem dał te maiętnosci, co kniaz Zbaraski trzyma, tedy matka moia te maiętnosci z bratem swym kniazem Wasilem Czetwertynskim trzymała, matka moia powiedziała mnie, bo ia tego nie pamiętam, kiedy w sokalskiey bitwie, tedy wuia mego kniazia Wasilia Czetwertynskiego, brata matki mej tatarowie wzięli, tedy matka moia wykupowała z Ordj, tedy on tę czesc swoię matce mej spuscil, tedy matka moia te maiętnosci w pokoju trzymała. A kiedy mnie za mąż oddali za pana Zahorowskiego, tedy te maiętnosci panu memu matka moia oddała, pan mój w pokoju ie trzymał, a kiedy pan małżonek moy zeszęy pamięci umarł, tedy kniaz Czetwertynski Matfj, syn kniazia Wasilow, brat mój, ociec tey woiewodziney zeszęy brasławskiey, tedy on te maiętnosci pobrał, kiedy pan moy umarł, potym zaraz y kniaz Matfj rychło umarł, a po panie moim, tedy syn iego kniaz Janusz te maiętnosci trzymał y z macochą swoią kniahynią Czetwertynska Matfiiową, tedym ia upominalne listy pobrała na kniahynią Matfieiową Czetwertynską y na kniazia Janusza Czetwertynskiego. Bo kniaz Janusz niemiał potomstwa, ieno miał siostrę, koja poszła za pana woiewodę brasławskiego y te maiętnosci pobrała, y te listy upominalne, com była pobrała, do WM posyłam prze[z] WM Waskoskiego.

Linia potomkow pana Kalnickiego Brasławca, który synow nimiał, ieno corek czterj.

Z tych starsza panna Kalnicka była za kniazem Fedorem Czetwertynskim, ta spłodziła syna kniazia Wasila Czetwertynskiego, pradziada terazniejszych panow woiewodzicow brasławskich, ktorego tatarowie pod Sokalem poimali y do Ordj zawiedli, zkąd onego wykupiła siostra jego rodzona kniahynia Oliena Iwanowa Juriewicza Zasławskiego, za co on jej spuscil połowice maiętnosci swoich macierzystich pod Brasławiem, ktore na iego y na siostrę jego rodzoną kniahynią Zasławską po połowicy prawem macierzystym spadli byli. (C. 74)

A ten kniaz Wasil Czetwertynski wyszedzsy z Ordj spłodzil syna kniazia Matfieia.

Kniaz Matfj Czetwertynski spłodzil syna kniazia Janusza z pierwszą żoną swoią, który bez potomstwa umarł, a corkę kniaznę Annę, który była za Januszem, woiewodą braclawskiem. Tey ociec kniaz Matfj Czetwertynski po smierci kniazia Kuzmy Zasławskiego począł się ustempowac wzwyż pomienne maiętnosci braclawskie, a po nim zięc jego pan woiewoda braclawski w roku 1575 zamek y miasto Niemirow włoscią osadzil, z którym zona jego spłodziła synow dwoch kniazia Jrzego y kniazia Krysztofa Zbaraskich, terazniejszych woiewodzicow braclawskich.

A corkę kniazia ~~Olene~~* Alexandrę Czetwertynską, prababkę teraznieyszego pana woiewody podlaskiego, ktora brata swego rodzonego kniazia Wasila Czetwertynskiego z Ordy, pod Sokalem poymanego, piniędzmy swemi wykupiła, będąc za kniazem Iwanem** Juriewiczem Zasłaskiem*, za co on iey puscił połowicę tych maiętnosci swoich macierzystych pod Braclawiem, ktore na onę y na tego brata jey kniazia Wasila Czetwertynskiego połowicę prawem macierzystym spadli byli, iakosz tych maiętnosci do zywota swego w spokoynym trzymaniu y uzywaniu była, a od wzwyż pomienionego brata swego kniazia Wasila Czetwertynskiego y syna jego kniazia Matfieia Czetwertynskiego, bratowicza swego, przeszkody zadney niemiała.

Ta spółdziła synow dwoch kniazia Michała y kniazia Kuzmę Zasławskich y mnie Zahorowską y kniahynią Swistelecką y inne corki, ktore bezpotomnie zeszyły.

A kniaz Kuzma, brat moÿ, spółdził kniazia Janusza y do smierci swey tych maiętnosci pod Braclawiem sąm ieden używał, od ktorego do zeyscia jego nieboszyk Kudło stary urzędnikiem był.

A ta wiadomosc drugich corek pana Kalnickiego. Wtora panna Kalnicka była za kniazem Hlinskim, o tey potomstwie wiadomosci niemasz.

Trzecia była za kniazem Masalskim, o ktorey takze wiadomosci niemasz.

Czwarta była za panem Iwaskem Janczynskim, chorążym włodziimirskim, pradziadem terazneyszego pana Piotra y Prokowa Janczynskich. (C. 75)

Wiadomosc maiętnosci pana Kalnickiego.

Naprzod Niemirow s przysiołkami.

Sioło osiadłe Chwestowe dymow	—	—	—	—	30
Sioło Bobłow dymow	—	—	—	—	60
Sioło Metweza dymow	—	—	—	—	40
Sioło chorodiszcze Łuka nad Tamiernicą dymow	—	—	—	—	50
Sioło Sokoliec na Bohu dymow	—	—	—	—	100
Sioło Bołoczkwocze nazwane Sorokotyca dymow	—	—	—	—	30
Sioło Bugrabincy nazwane Zarudnici dymow	—	—	—	—	30
Sioło Sydkowce dymow	—	—	—	—	8

Sioło Zywowodow na rzecie Rusie nieosiadłe.

Siedliszcze Obuchowce puste na rzece bobrawemi s pasiekami y lasami.

Siedliszcze Stawy z rzeką Bersadią y z gonÿ bobrowemi.

Te wszystkie wzwyż mianowane sioła nieboszyk kniaz Kuzma a po nim Je^o M K Janusz Zasławski po połowicy z kniazem Cz[e]twertynskim w trzymaniu byli przez dwadziescia lat, a teraz po kniazu Czetwertynskim Je M p. woiewoda

* Так в тексті.

** Ім'я дописане над рядком.

braclawski wsawolne*** nad prawo pospolite połowicę wszystkich maiętnosci Je M. kniazia Zasławskiego wziął y w ręka[ch] swoich ma, trzymaiąc urzędniki swoje na nich.

Pisan w Zasławiu roku 1575 miesiąca augusta 9 dnia.

Регестовий запис на звороти (С. 76):

Informacya od Jey Mci pani Zahorowskiew z domu x[ięz]ny Zasławskiew, ktora informuie iakim sposobem niemirowskie dobra dostały się w dom xiążąt Czetwertynskich y daley

ta w roku 1575 dnia 9 augusta w Zasławiu pisana.

Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 5 (Оссолінські), спр. 4257/III, с. 73—76. Польськомовна копія XVII ст. (?)

Олексій Вінниченко

ЗВІДКИ ВЗЯЛИСЯ КНЯЗІ ХИМСЬКІ

(ПРИЧИНОК ДО ГЕНЕАЛОГІЇ БРАЦЛАВСЬКОЇ ШЛЯХТИ XV–XVII ст.)

У статті розглядається одне з давніх питань української генеалогії — про існування князів Химських та їхнє походження. Автор на значній джерельній базі розглядає родинні зв'язки брацлавської аристократії та приходить до висновку, що князі Химські — це фікція, яка виникла в результаті помилок дослідників-попередників.

Ключові слова: князі Химські, Софія Іванівна Заславська, Олехна Загорівський, шляхта, Брацлавщина.

Алексей Винниченко

ОТКУДА ВЗЯЛИСЬ КНЯЗЬЯ ХИМСКИЕ

(ДОПОЛНЕНИЕ К ГЕНЕАЛОГИИ БРАЦЛАВСКОЙ ШЛЯХТЫ XV–XVII вв)

В статье рассматривается одна из давних проблем украинской генеалогии — существование князей Химских и их происхождение. Автор на значительной источниковой базе рассматривает семейные связи брацлавской аристократии и приходит к выводу, что князья Химские — это фикция, которая возникла в результате ошибок исследователей-предшественников.

Ключевые слова: князья Химские, София Ивановна Заславская, Олехна Загоровский, шляхта, Брацлавщина.

*** Так в тексті. Має бути swawolne.

Oleksiy Vinnychenko

**LINEAGE OF THE KHYMSKY PRINCES
(TO THE GENEALOGY OF THE BRATSLAV'S NOBILITY
15th - 17th CENTURIES)**

This article describes one of the oldest questions about the Khymsky Princes and their origin. The author discusses family ties of the Bratslav aristocracy, using a large database, and comes to the conclusion that the Khymsky princes are a fiction which appeared as a result of mistakes committed by previous researchers.

Keywords: *the Princes Khymsky, Sofia Ivanivna Zaslavska, Olekhna Zogorovsky, nobility, Bratslavschina (Bratslav surroundings).*

АКТОВІ КНИГИ ГРОДСЬКИХ І ЗЕМСЬКИХ СУДІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ГЕНЕАЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: СКЛАДНОЩІ ТА ПАСТКИ ПРАКТИЧНИХ ПРОЦЕДУР

Західноєвропейські генеалоги XVI–XVII ст. мають у своєму розпорядженні метричні книги, на підставі яких вони відтворюють родоводи рицарських, міщанських і навіть селянських родинних структур. Крім метричних книг, в католицьких парафіях виникло ще одне демографічне джерело — так звані *Libri status animarum* (Книги стану душ). Облік такого типу в 40-х роках XV ст. було заведено в Італії, від кінця XVI ст. — в Англії, з 1607 р. — у Польщі. Йдеться про списки домогосподарств із зазначенням імені та прізвища глави родини та інших домочадців, їхнього віку, професійної кваліфікації, ступеня спорідненості тощо. Разом з метричними книгами це джерело допомагає з'ясувати різні демографічні показники, зокрема вік першого вступу у шлюб, частотність шлюбів, народжень та смертності, дозволяє відтворити персональний склад, величину родини, чисельні параметри родини-домогосподарства тощо.

На жаль, вітчизняні дослідники ранньомодерного періоду української історії подібних джерел не мають, адже метричні книги на Волині були заведені лише на початку XVIII ст. Тож єдиним джерелом масового характеру, яке містить необхідну інформацію для реконструкції тогочасних родинних структур, є документація гродських і земських судів, так звані актові книги. Саме матеріали актових книг лягли в основу 50-томного корпусного видання Київської археографічної комісії (далі — КАК) «Архив Юго-Западной России». Разом з тим, величезна маса документального актового матеріалу з найрізноманітніших проблем вітчизняної історії, у тому числі й генеалогічної інформації, залишається недослідженою. З погляду нашої проблеми лише єдиний дослідник — Адам Бонецький — використав, щоправда, не самі акти, а описи актових книг при створенні ним багатотомної праці «*Herbarz Polski*», присвяченої генеалогії шляхти Речі Посполитої. Проте співробітники КАК, створюючи описи наприкінці XIX ст., не ставили своїм завданням зафіксувати дані про родинні зв'язки, які занотовано в самих описаних актах. Описи лише подеколи, але далеко не завжди і не повністю, передають інформацію про склад та структуру шляхетських родин. Зокрема, в описах часто не зазначаються дівочі прізвища дружин або їхні прізвища у попередніх шлюбах, їхнє по-батькові, в той час, як в самому акті ці дані містяться, тобто в описах часто відсутня та інформація, яка має значення для

встановлення філіаційних зв'язків, необхідних для генеалогічних реконструкцій¹.

Родинна термінологія, яка міститься в актах, дає можливість зрозуміти систему спорідненості та свояцтва, в першу чергу щодо найближчих ступенів споріднення, зокрема першого по прямій і бічній лініях, але подеколи в окремих документах прослідковуються родинні зв'язки до четвертого-п'ятого ступенів спорідненості та свояцтва включно. Говорячи виразно про філіаційні зв'язки, що існують між двома особами, зазначаючи різні ступені споріднення, відповідно до вказаної термінології, актовий матеріал дозволяє безпосередньо встановити зв'язки між найближчими родичами та поколіннями (генераціями). Термінологічні назви спорідненості та свояцтва, які прикладаються в кожному окремому, документально зафіксованому випадку до конкретних осіб, дають можливість встановити систему родинних зв'язків і провести реконструкцію тогочасних шляхетських сімей, тобто відновити персональний склад конкретних родинних структур, а відтак і цілих шляхетських родів (детальна характеристика актової документації та родинної термінології, яка дозволяє проведення генеалогічних реконструкцій та відновлення родинних структур, подана нами в праці «Родоводи волинської шляхти»)². Разом з тим, під час практичного проведення реконструкційних процедур дослідник стикається з великими складнощами. Тож зупинімося на пастках, які документальні матеріали розставляють досліднику, та складнощах реконструкційної процедури.

Однією із засадничих проблем генеалогії є проблема ідентифікації особи, з чим стикаються усі дослідники, тож це настільки очевидно, що не вимагає додаткових обґрунтувань і пояснень. Часто ця проблема пов'язується з іменем особи і однією з таких пасток стає так званий іменний критерій. Як дослідницький метод іменний критерій виник у XIX ст. і пов'язаний з уподобанням деяких родів до певних імен³. Він спирається на той принцип, що з покоління до покоління в окремих родах уживалися певні імена, які дідилися представниками нових генерацій як по мечу (по чоловічій лінії), так і по куделі (тобто по жіночій лінії). Тож, історики підмітили здатність антропонімічних систем виконувати семантичну функцію (тобто визначати особу, вирізняючи її з-поміж інших), і, використовуючи її, навчилися поєднувати різні родинні генерації одного роду, вибудовуючи їх у родовідні структурні схеми. Історики XIX ст. широко

¹ Пор.: Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі — ЦДІАК України), ф. 26, оп. 1, спр. 70 (Опис актової книги № 8) і саму книгу — спр. 8, арк. 702-702 зв., 748-748 зв., 857-858 зв. та ін.

² *Ворончук І.* Родоводи волинської шляхти XVI — першої половини XVII ст. (реконструкція родинних структур: методологія, методика, джерела). — К., 2009. — С. 33-85.

³ *Mosingiewicz K.* Imię jako źródło w badaniach genealogicznych // *Genealogia — problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym.* — Toruń, 1982. — S. 72-97.

і досить вдало використовували іменний критерій, особливо при створенні рицарських генеалогій⁴.

Істотним є те, що через брак джерел часто лише ім'я може становити сліди родинних чи родових зв'язків. Саме ця можливість заповнення джерельних лакун на підставі інформації, що міститься в імені, є привабливою для істориків раннього середньовіччя, для якого було характерним визначати осіб за допомогою лише одного імені, оскільки прізвищ ще не існувало. Цей метод широко застосовували на практиці німецькі та польські дослідники, і серед останніх такі відомі історики, як Францишек Пекосінський, Александр Брюкнер, Владзімеж Семкович, Станіслав Козеровський. Завдяки цьому методу було встановлено родову приналежність окремих осіб, етнічне походження родів, в деяких випадках філіацію, а подеколи навіть і старшинство братів⁵.

Разом з тим, вже наприкінці XIX ст. у колі європейських дослідників з'являється скептичне ставлення до даної методики, поширюється думка, що без підтримки даними інших джерел застосування іменного критерію може спричинитися до значних помилок. Дехто з польських дослідників (щоправда, з тих, які особисто не займалися проблемами реконструкцій рицарської генеалогії), зокрема Й. Ададмук, Ю. Матушевський, не лише виявляли сумнів, але й взагалі піддали жорсткій критиці іменний критерій як дослідницький метод⁶.

Тож зауважу: саме іменний критерій і є однією з тих пасток, в яку може потрапити вітчизняний дослідник актового документального матеріалу з метою створення генеалогічних реконструкцій. Річ у тім, що досить часто прямі вказівки на філіаційні зв'язки в середині роду в документальних матеріалах відсутні. Проте навіть і тоді, коли зазначається ім'я, по-батькові та прізвище конкретної людини, треба бути дуже обережним, оскільки за сталої звички до використання однакових імен, які традиційно вживалися певними родинними кланами, та ще й коли споріднені сім'ї одночасно мешкали в одному маєтку, неважко й помилитись. Так, в родині Петра Васильовича Калусовського було два сина на ім'я Іван, яких розрізняли додаючи ідентифікаційні означення «старший» і «молодший» до самого імені, тобто Іван Старший та Іван Молодший⁷. У подружжя Опанаса Микитовича Лешницького та Параски Іванівни Бережецької було три сина, які мали однакове ім'я Іван: просто Іван, Іван Старший та Іван Молодший⁸. Як правило, синам надавались імена батька та діда, продовжуючи таким чином функціонування родових імен в наступних поколіннях. Так, у Олександра Дмитровича Козинського були

⁴ Grodziski E. Zarys ogólnej teorii imion własnych. — Warszawa, 1977. — S. 148.

⁵ Jasiński K. Dokumentacyjne funkcje imion w średniowieczu (na przykładzie dynastii piastowskiej) // Powstanie — przepływ — gromadzenie informacji. — Toruń, 1978. — S. 64–82.

⁶ Matuszewski J. Polskie nazwisko szlacheckie. — Łódź, 1975. — S. 18.

⁷ Ворончук І. Вказ. пр. — С. 233.

⁸ Там само. — С. 254.

сини Олександр і Дмитро⁹. У Григорія Федоровича Гулевича Піддубинського серед синів були Григорій і Федір, а також син Іван, а серед онуків Іван Григорович¹⁰. В одній генерації роду Киселів було три Яни, один — Ян Васильович, другий — Ян Янович, третій — Ян Гнівшович¹¹. Серед синів Михайла Васильовича Линевського були не лише Михайло і Василь, названі на честь батька та діда, але й Федір, названий на честь прадіда¹².

В родині Андрія Юхновича Куневського були дочки на ім'я Марія і Марина, тобто імена, які часто заміняли одне одне, та дві Ганни¹³. В родині Якова Васильовича Крокотки Єловицького з шістьох дочок двоє носили ім'я Марія¹⁴. У Василя Федоровича Дривинського було дві дочки Настасі, одна від першого шлюбу з невстановленою на ім'я Мощеницькою, а друга — у четвертому шлюбі з Тетяною Олександрівною Кейстутівною, що викликало значні складнощі з їхньою ідентифікацією. Спочатку їх було ототожнено¹⁵ і лише пізніше завдяки новим віднайденим документам вдалося встановити, що це були окремі особи. Зокрема, перша з них Настася у 1577 р., коли їхній батько Василь Дривинський перебував у шлюбі з Милкою Богданівною Ледуховською, була вже дружиною Тимоша Васильовича Дубницького¹⁶, а в 1593 р. — Федора Джуси¹⁷. Друга дочка на ім'я Настася, що була народжена в останньому шлюбі, 1598 р. фіксується як дружина боярина Тимоша Федоровецького (або Федоровського)¹⁸.

Ідентифікація осіб ускладнюється також через вживання в документальних матеріалах скорочених і повних імен. Для прикладу: Катерина — Каска — Кахна, Олександр — Олехно, Лев — Левко, Михайло — Михно тощо. З іменами пов'язана ще й проблема нестабільності самих іменних форм, коли одне ім'я могло мати іноді до чотирьох-п'яти форм, наприклад: Тит — Тихно — Тихон — Тимоха — Тимофій, Ян — Януш — Іван — Івашко — Івахно — Ванко, Мар'я — Марія — Маруша — Марухна — Марина, Анастасія — Настася — Настюхна, Анна — Ганна тощо, які могли вживатися як самостійні імена, але також і як замітники цих форм. Так, одна з дочок князя Якова Крокотки Єловицького називається в документах по-різному: Мар'я, Маруша або ж Марина, а одна з князівен Ружинських виступає під іменами Анна, Ганна, Огафія та Огапка. Утруднює ідентифікацію особи також і одночасне вживання подвійних імен, внаслідок чого одна особа може бути прийнятою за дві різні людини.

⁹ Ворончук І. Вказ. пр. — С. 243

¹⁰ Там само. — С. 210.

¹¹ Там само. — С. 234–235.

¹² Там само. — С. 255–256.

¹³ Там само. — С. 248.

¹⁴ Там само. — С. 247.

¹⁵ Там само. — С. 219.

¹⁶ ЦДІАК України, ф. 27, оп. 1, спр. 3, арк. 220–221; Волинські грамоти. — К., 1975. — С. 212–213.

¹⁷ ЦДІАК України, ф. 22, оп. 1, спр. 8, арк. 407–409.

¹⁸ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 31, арк. 37.

Отже, «іменний критерій» не може бути надійним інструментом для правильного встановлення тієї чи іншої людини, тож ідентифікація особи постає не лише однією з найважливіших, але одночасно однією з найскладніших проблем. Тут існують дві різновидності помилок. Перша — ототожнення двох різних осіб, а друга протилежна їй — роздвоєння однієї особи на двох окремих людей. Таких помилок досить багато в існуючих генеалогічних схемах української еліти. Так, наприклад, в одну особу були ототоженні дві князівни роду Чарторийських, одна з яких — Олександра Іванівна приходилась тіткою своїй племінниці по рідному братові Івану, яка мала однакові з нею ім'я та по-батькові і також називалась Олександрою Іванівною¹⁹. Ототожнивши їх, першій приписали й чоловіка другої — Миколу Єловицького. В одну особу об'єднали також двох представників роду Семашків, насправді ж один з них — Василь Михайлович, гродський луцький суддя — був дядьком по батькові, тобто стриєм, другого Василя, а саме — Василя Петровича, волинського хорунжого, а в подальшому кременецького старости²⁰. З волинським хорунжим Василем-Вацлавом Гостським (Гойським), який фігурує у джерелах як Василь, Базиль і Вацлав, відбулося протилежне, а саме роздвоєння однієї людини на двох різних осіб²¹.

Проблема ідентичності осіб ускладнюється також і через прізвища: антропоніми ще не були усталеними й подеколи шляхетські роди виступають в документах під прізвищами, які мають різні форми написання. Наприклад, Бранські називаються також Брянськими, Брамами та Бранами, Харлинські — Харленськими — Харлезькими — Харлежськими, Гуляницькі — Гуляльницькими тощо. Багато складнощів виникає з родами, які поділялися на кілька потужних родових відгалужень. Дуже складно, наприклад, ідентифікувати однойменних представників різних гілок роду Гулевичів, котрий мав декілька генеалогічних ліній, кожна з яких до основного антропоніма — Гулевичі — додавала інший, у залежності від назви маєтку, яким дане відгалуження володіло на той час. Причому з переходом одних і тих самих маєтків від однієї лінії до іншої часто змінювався і додатковий до основного прізвища антропонім. Тож, у документах вони називаються то просто Гулевичами, то за назвами своїх маєтків: Воютинськими, Дрозденськими, Затурецькими, Перекальськими, Радошинськими, Смолиговськими або ж подвійними прізвищами: Гулевичами Воютинськими, Гулевичами Дрозденськими, Гулевичами Перекальськими. Так само на декілька ліній розгалужувалися роди Білостоцьких, Гуляльницьких, Посників, Визгердів та ін.

¹⁹ ЦДІАК України, ф. 26, оп. 1, спр. 13, арк. 534–537 зв.

²⁰ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 16, арк. 3 зв. – 4 зв.; ф. 26, оп. 1, спр. 13, арк. 41–41 зв.; спр. 61, арк. 223 зв. – 224 зв., арк. 236 зв. – 237 зв.

²¹ Собчук В. Волинський шляхетський рід Гостських // Соціум: Альманах соціальної історії. — Вип. 5. — К., 2005. — С. 150.

Одним із негативних моментів дослідницьких процедур є представлення гіпотетичних уявлень як цілком вирішених. Так, маючи сумніви щодо князівни Василиці Ружинської, І.П. Новицький поставив проти її імені знак питання. Але пізніші дослідники безпідставно зробили її дружиною Федора Михайловича Ружинського, в той час, як вона була дочкою його брата Василя Михайловича, і ця помилка продовжує повторюватись і в новітніх працях²², попри те, що сама помилка давно виправлена²³.

Тож для правильної ідентифікації тієї чи іншої конкретної особи доводиться шукати іншу найрізноманітнішу інформацію, як-от: згадки про сестер, братів, дядьків, кривних та близьких, опікунів, зазначення по-батькові тощо, тобто відслідковувати конкретний матеріал за допомогою компаративного методу. Іноді ідентифікувати ту чи іншу особу чоловічої статі допомагає зазначення її уряду. Зокрема, за згадкою Филипа Гавриловича Бокія Печихвостського про свого вую як про хорунжого (при цьому в документі не називається його ім'я та прізвище), вдалося з'ясувати, що йшлося про Григорія Федоровича Гулевича Смолиговського. А на цій підставі встановити, що матір Филипа Бокія Печихвостського походила саме із цього відгалуження роду Гулевичів²⁴. Взагалі, за урядовою посадою можна ідентифікувати не лише особу чоловічої статі, але й жіночої, зокрема дружину або дочок, оскільки уряд чоловіка і батька переносився і на дружину, і на дітей. Так, Андрій Киверецький, позиваючи 1584 р. дочку покійного вже на той час володимирського підкоморія Михайла Сербина Хорохоринського щодо повернення, нібито приналежних йому, маєтків Битень і Пирковичі, заявив у суді, що його дід Іван Киверецький віддав у заставу два маєтки діду «отца пньны подкоморянки у двох тисечах копахъ грошей»²⁵, тобто називає її за урядовою посадою батька «подкоморянкою». А Іван Мишка Холоневський 1598 р. скаржився «на слуг его милости пна Марцияна Семашка, кашталяновича браславського, старостича луцкого»²⁶. Отже, знаючи, що брацлавським каштеляном та луцьким старостою був Олександр Богданович Семашко, легко встановлюються філіаційні зв'язки Марціяна з батьком та його родом.

Тим не менше, не завжди вдається реконструювати родоводи у повному обсязі та віднайти філіаційні зв'язки між родинами, оскільки

²² *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. — Біла Церква, 2006. — С. 624–626.

²³ *Герасименко В.* Родовід князів Ружинських // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. — Біла Церква, 2002. — Випуск III.— С. 70–71; *Ворончук І.* Родовід князів Ружинських: відоме і невідоме (доповнення і уточнення за матеріалами гродських і земських актів Волині) // *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Володимир-Волинській в історії України та Волині.* Зб. наук. праць. — Луцьк, 2004. — С. 15–19.

²⁴ ЦДІАК України, ф. 26, оп. 1, спр. 5, арк. 363–363 зв.

²⁵ Там само, спр. 4, арк. 578 зв.

²⁶ Там само, спр. 12, арк. 27.

часто відсутня та проміжна ланка, за допомогою якої можна було б встановити необхідну філіаційну послідовність та родинну спорідненість конкретних осіб.

Проблематичним є також встановлення за актами років життя конкретних тогочасних людей. Переважно невідомими залишаються дати народження, в той час, як дати смерті подеколи можна хоча б приблизно з'ясувати за тестаментом або ж за посередніми даними встановити певний проміжок часу, коли це могло статися. Складно також з'ясувати дати укладення шлюбів, якщо про це не говориться прямо у вінових записах або ж у «квитих» шлюбної пари родичам молодой, оскільки шлюбна церемонія не завжди відбувалась одночасно із самою угодою, іноді ці події розділяв досить тривалий час у два-три, а то й більше років. Проте подеколи за документами можна встановити час перебування певної особи на певній посаді або призначення її на той чи інший уряд, а також деякі факти публічної діяльності.

Безперечно, будь-які родовідні схеми волинської шляхти, створені на підставі актового документального матеріалу, не відтворюють родоводи з абсолютною повнотою. Причому, це стосується як чоловічої, так ще більшою мірою жіночої частини родини (роду), оскільки актовий матеріал зафіксував якісь випадкові моменти з життя певної родини. В актах не фігурують діти ані чоловічої, ані жіночої статі, які помирали малолітніми або ж навіть і в дорослому віці, якщо не було особливих причин для їх згадування. Так, загальновідомо, що у Якова Монтовта була лише одна дочка — відома своєю трагічною долею Анна Монтовтівна. І тільки одна фраза в його тестаменті, де він просить поховати його поруч з першою дружиною і своїми дітьми, засвідчує, що у нього були ще й інші потомки, які, очевидно, померли малолітніми. Проте і ця згадка не дає можливості зробити висновки про число померлих дітей. Досить часто потомство родини виступає в актах під збірною назвою «діти» або «потомки», «счадки», без вказівки на їх кількість, стать та вік.

Найчастіше в актах відсутня інформація про дорослих дочок. Адже видана заміж дівчина практично вже не вважалась приналежною до батьківської родини. Якщо дочка була випосажена і при виданні заміж одержала повністю свою долю, то, як правило, батьки не згадували про неї навіть у своїх тестаментах, де можна знайти розпорядження щодо малолітніх дітей. Зазвичай згадки про дочок є випадковими або ж вони фігурують в актах тоді, коли, не одержавши належний, але обіцяний посаг, звертались разом зі своїми чоловіками до судових установ, намагаючись його відсудити. Тому у родовідних схемах серед потомків спостерігається значно менше число дітей жіночої статі, аніж чоловічої. Щоправда, відсутня на даний час інформація про представників різних родів може бути віднайденою в подальших пошуках, оскільки про них може йтися в документах пізніших часів, де вже їхні потомки з тих чи

інших причин можуть згадувати про своїх предків або ж навіть подати стислий родовід.

Насамкінець зазначимо: документальні матеріали актових книг гродських і земських судів XVI–XVII ст. надають достатню інформацію, відкриваючи добрі перспективи для створення генеалогічних реконструкцій тогочасних шляхетських родів. Проте ця робота вимагає тривалих копітких і ретельних дослідницьких пошуків та зусиль.

Ірина Ворончук

**АКТОВІ КНИГИ ГРОДСЬКИХ І ЗЕМСЬКИХ СУДІВ
ЯК ДЖЕРЕЛО ГЕНЕАЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ:
СКЛАДНОЩІ ТА ПАСТКИ ПРАКТИЧНИХ ПРОЦЕДУР**

Для генеалогічних досліджень важливими є джерела масового характеру. Таким джерелом ранньомодерної доби України є актові книги гродських і земських судів, які дозволяють реконструювати філіаційні зв'язки та персональний склад конкретних родинних шляхетських структур. Проте деякі методичні засади реконструкційних процедур спричиняють помилки. Однією з таких засад є «іменний критерій». Значні складнощі викликають різні варіанти написання імен та прізвищ. Це спричиняє помилки щодо ідентифікації особи: ототожнення різних осіб або ж, навпаки, роздвоєння однієї особи на різних людей. Застерегаючи проти помилок, автор надає практичні рекомендації щодо їх уникнення.

Ключові слова: Волинь, шляхта, актові книги, гродські і земські суди, споріднення.

Ірина Ворончук

**АКТОВЫЕ КНИГИ ГРОДСКИХ И ЗЕМСКИХ СУДОВ
КАК ИСТОЧНИК ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ:
ТРУДНОСТИ И ЛОВУШКИ ПРАКТИЧЕСКИХ ПРАЦЕДУР**

Для генеалогических исследований важными являются источники массового характера. Таким источником раннемодерной эпохи Украины являются актовые книги гродских и земских судов, которые позволяют реконструировать филиационные связи и персональный состав конкретных семейных шляхетских структур. Однако некоторые методические подходы реконструкционных процедур приводят к ошибкам. Одним из них является «именной критерий». Значительные сложности вызывают разные варианты написания имен и фамилий. Это приводит к ошибкам идентификации личности: отождествление разных персон или же наоборот раздвоение одной личности на разных людей. Предостерегая от ошибок, автор дает практические рекомендации для того, чтобы их избежать.

Ключевые слова: Волинь, шляхта, актовые книги, гродские и земские суды, родство.

*Iryna Voronchuk***THE RECORD BOOKS OF HRODSKY AND ZEMSTVO COURTS
AS A SOURCE FOR GENEALOGICAL RESEARCH:
COMPLICATIONS AND TRAPS OF PRACTICAL PROCEDURES**

Mass sources are of significance for genealogical research. The record books of hrodsky and zemstvo courts of Early Modern Ukraine are the sources which enable to reconstruct affiliation relations and personal membership of certain szlachta structures. However, some reconstruction methodologies are false, including a «name criterion». Different spelling of names and surnames cause essential complications which result in mistaken personal identification. To avoid it, the author offers practical recommendations.

Keywords: *Volhynia, szlachta, record books, hrodsky and zemstvo courts, becoming relatives.*

ПРАБЛЕМЫ ГЕНЕАЛОГІІ ШЛЯХТЫ ПОЛАЦКАГА ВАЯВОДСТВА XVI–XVII СТАГОДДЗЯЎ

Стан даследаванасці пытання.

Для беларускай гістарыяграфіі гісторыя Полаччыны — гэта своеасаблівая «Святая зямля», галоўны арыенцір у гістарычнай памяці і адначасова адна з важнейшых міфалагем. Менавіта з гісторыі Полацка пачынае фармавацца генетычная памяць беларусаў, для якіх ужо з XIX ст. фактычна няма альтэрнатывы адносна прызнання Полацкага княства калыскай беларускай дзяржаўнасці. Сапраўды, Полаччына дае нашай гісторыі першаўзоры палітычнай незалежнасці, прыклады зацятага змагання за права на свабоду. Але не толькі. Беларуская генеалогія як галіна айчынай гістарыяграфіі была і будзе заўжды пачынацца з вывучэння паходжання полацкіх князёў. *Спадчына і кроў* апошніх застаецца не менш палітычным пытаннем, чым гістарычным. На пачатку 90-х гадоў XX ст. у пэўных колах беларускага грамадства нават жвава абмяркоўвалася ідэя «Каралеўства Беларусь» і прапаноўваліся прэтэндэнты на пасаду «чалыца» дзяржавы з ліку нашчадкаў шэрагу княжацкіх родаў.

З лакальных шляхецкіх грамадаў беларускіх павеатаў Вялікага Княства Літоўскага найболей даследаванай выглядае менавіта шляхта Полацкага ваяводства, але найболей — у дадзеным выпадку не адзначае найлепей.

Даследаванне генеалогіі полацкай шляхты фактычна пачынаецца з часоў з'яўлення першых гербоўнікаў. Інфармацыя пра полацкія роды змешчана ўжо ў В. Каяловіча¹. Шмат звестак ўвайшло ў польскія гербоўнікі К. Нясецкага², А. Банецкага³, С. Урускага⁴, Т. Жыхлінскага⁵. Але

¹ *Kojałowicz W.W. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium czyli o klejnotach albo herbach których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywają.* — Kraków, 1897. — S. 34 (Кланюўскія), 110–112 (Корсакі), 238–239 (Беганскія), 251 (Рыпінскія, Шчыты).

² *Korsak // Niesiecki K. Herbarz polski.* — Lipsk, 1840. — Т. V. — S. 241–244; *Biegański // Ibid.* — 1839. — Т. II. — S. 137; *Bystrzejski // Ibid.* — S. 381; *Hłaska // Ibid.* — 1839. — Т. IV. — S. 359; *Sczyt // Ibid.* — 1841. — Т. VIII. — S. 320–321; *Podbięta // Ibid.* — 1841. — Т. VII. — S. 342.

³ *Bystrzejscy // Boniecki A. Herbarz polski.* — Warszawa, 1900. — Т. II. — S. 295; *Hłaskowie // Ibid.* — 1904. — Т. VII. — S. 292; *Hrebniocy // Ibid.* — S. 371–373; *Korsakowie // Ibid.* — 1907. — Т. XI. — S. 171–192; *Epimachowie // Ibid.* — 1902. — Т. V. — S. 231–232; *Kubliccy // Ibid.* — 1909. — Т. XIII. — S. 69–71; *Kubliccy-Piottuchowie // Ibid.* — S. 71–75; *Jesmanowie // Ibid.* — 1906. — Т. IX. — S. 27–29.

⁴ *Korsak // Rodzina — herbarz szlachty polskiej / Opracowany przez Seweryna hrabiego Uruskiego.* — Warszawa, 1910. — Т. VII. — S. 220–230; *Podbięta // Ibid.* — 1917. — Т. XIV. — S. 123; *Rypiński // Ibid.* — 1931. — Т. XV. — S. 357; *Kublicki // Ibid.* — 1911. — Т. VII. — S. 150–151; *Kublicki-Piottuch // Ibid.* — S. 151–152; *Hłasko // Ibid.* — 1908. — Т. V. — S. 154–154; *Hercyk // Ibid.* — S. 133; *Hrebnicki // Ibid.* — S. 206–207; *Miennicki // Ibid.* — 1914. — Т. XI. — S. 17; *Bystrzejski // Ibid.* — 1905. — Т. II. — S. 117.

якасць звестак з польскіх гербоўнікаў пра асобныя полацкія роды часам не вытрымлівае крытыкі: да прыкладу, інфармацыя А. Банецкага пра некаторых прадстаўнікоў рода Глазкаў у XVI–XVII ст., мякка кажучы, не адпавядае рэчаіснасці: паведамленне пра займанне Ціханам і Траянам Глазкамі пасадаў полацкіх земскіх суддзяў (адпаведна ў 1590 г. і 1631 г.)⁶. Найбольш поўна прадстаўлены звесткі пра полацкую шляхту ў С. Урускага: Кланойскіх, Корсакаў, Падбіпентаў, Рыпінскіх, Кубліцкіх, Кубліцкіх-Пётухаў, Глазкаў, Быстрэйскіх. Безумоўна, не ўсе роды былі ахопленыя. Для некаторых сем'яў звесткі ў складальнікаў былі абмежаваныя як храналагічна, так і факталагічна. Прыкладам можа быць артыкул пра Падбіпентаў: першая дата пра гэты старажытны полацкі «*руска-літоўскі*» род адносіцца толькі да 1502 г. Мінімум інфармацыі пра Быстрэйскіх, Мянціцкіх: па тры радкі. Звесткі пра Глазкаў не сягаюць глыбей за XVII ст. Цікава, што ў адносінах цэлага шэрагу полацкіх кланаў у гербоўніку канкрэтызуецца, што гэта сям'я беларуская: Глазкі, Кубліцкія, Рыпінскія.

Фактычна польскія гісторыкі здолелі на падставе даступнай ім крынічнай базы стварыць пэўны падмурак пад генеалогіяй полацкай шляхты. Што праўда, падмурак — дастаткова абмежаваны, паколькі, за выключэннем Корсакаў, Эпімахаў, Есманаў, генеалагічная інфармацыя пачынаецца толькі з XVI ст. Найбольш поўна была рэканструяваная гісторыя Корсакаў.

Прабел у ведах пра пачатковае паходжанне галоўных полацкіх шляхецкіх родаў быў для свайго часу вычарпальна запоўнены Г.Л. Харашкевіч, якая ў даследчай частцы «Полацкіх грамат» прапанавала ўласную рэканструкцыю паходжання шэрагу найбольш заўважных родаў Полаччыны: Корсакаў, Быстрэйскіх, Мішкавічаў, Кубліцкіх, Палупятаў, Эпімахаў, Селяваў. Дыпламатычны матэрыял дазволіў пачаткі большасці полацкіх родаў надзейна звязваць з першай паловай XV стагоддзя, а пратапластаў Корсакаў адносіць да XIV ст. Былі абагульненыя звесткі пра баяраў, роды якіх не набылі ў наступныя стагоддзі вядомасць⁷. Дарэчы, генеалогія ўкраінскай (валынскай, кіеўскай і брацлаўскай) паноў-шляхты таксама глыбей другой паловы XIV — першай паловы XV ст. не сягае⁸.

На сёння даследаванні ў галіне генеалогіі полацкай шляхты абмяжоўваюцца літаральна некалькімі пазіцыямі. Яшчэ ў 2000 г. у часопісе «Спадчына» быў надрукаваны артыкул С. Рыбчонка і У. Свяжынскага пра род Корсакаў⁹. Дадаць можна яшчэ некалькі папулярных публікацый з «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі» і «Энцыклапедыі Вялікага княства

⁵ Напр.: Szczytowie Zabielscy herbu Radwan // Złota księga szlachty polskiej. — Poznań, 1882. — R. IV. — S. 356–360.

⁶ Hasko // Boniecki A. Herbarz polski. — Warszawa, 1908. — T. V. — S. 292.

⁷ Полоцкие грамоты XIII — начала XVI вв. — М., 1985. — Вып. 5 / Сост. А.Л. Хорошкевич. — С. 139–172.

⁸ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття (Волинь і Центральна Україна). — К., 2008. — С. 135–188.

⁹ Рыбчонак С., Свяжынскі У. Радавод Корсакаў гербу Корсак // Спадчына. — 2000. — № 2. — С. 200–216.

Літоўскага», куды трапілі артыкулы пра тых жа Корсакаў, Стаброўскіх¹⁰. Беларуская гістарыяграфія ў галіне вывучэння генеалогіі полацкай шляхты пакуль напрацавала нешмат. З найбольш заўважных прац трэба адзначыць неапублікаваную кандыдацкую дысертацыю Васіля Вароніна, галоўнай заслугой якога з’яўляецца высвятленне шляхоў пранікнення ў полацкую эліту шляхты немясцовага паходжання¹¹. Дадаць хіба можна яшчэ артыкул па гісторыі полацкай шляхты польскага паходжання, гісторыі земскага суда¹².

Такім чынам, перад гістарыяграфіяй паўстае відавочная задача: звядзенне і верыфікацыя назапашанага генеалагічнага матэрыялу ў адзіны кантынуўм. Істотным недахопам з’яўляецца таксама адсутнасць мэтанакіраванай праграмы вывучэння генеалогіі шляхты Полацкай зямлі.

Крыніцы па гісторыі полацкай шляхты і іх патэнцыял.

Глабальная праблема для полацкай генеалогіі — крынічная база. Становішча з дакументамі XV–XVI ст. яшчэ не выглядае так катастрафічна, як з матэрыяламі канца XVI–XVII ст. Выданні XIX ст. — пачатку XX ст. Віленскай археаграфічных камісій і Віцебскага архіва старажытных актаў, «Полацкая рэвізія 1552 г.», «Беларускі архіў», зборнікі Г. Харашкевіч і сучасныя публікацыі становяць надзейны падмурак для вывучэння генеалогіі полацакай шляхты. Безумоўна, не абыйсціся тут і без рукапісных крыніцаў, сярод якіх на першым месцы трэба паставіць Метрыку ВКЛ. Аднак, другую палову XVI ст. і першую палову XVII ст. фактычна няма чым прыкрыць. Крыніц па гісторыі полацкай шляхты проста не існуе, за выключэннем адзінкавых спраў. Вялікая частка дакументаў была страчана ў 1563 г., калі пасля захопу Полацка былі знішчаны архівы Святой Сафіі¹³. У выніку войнаў і нярупанасці былі страчаныя земскі і гродскі архівы за першыя сто гадоў пасля судовай рэформы ў ВКЛ. Захавалася толькі адзіная кніга Полацкага земскага суда са справамі 1623 г.¹⁴ Але нават гэтая кніга не выкарыстаная ў поўнай меры, хаця яе інфармацыйны

¹⁰ *Насевіч В.* Корсакі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. — Мн., 1997. — Т. 4. — С. 239–240; *Насевіч В.* Корсакі // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. — Мн., 2007. — Т. 2. — С. 137–138; *Насевіч В.* Друцкія-Саколенскія // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. — Мн., 2005. — Т. 1. — С. 602–603; *Якубаў В.* Стаброўскія // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. — Мн., 2010. — Т. 3. Дадатак. — С. 399.

¹¹ *Варонін В.* Сацыяльна-эканамічнае і палітычнае развіццё Полацкага ваяводства ў першай палове XVI стагоддзя. Дысертацыя на суісканне вучонай ступені кандыдата гістарычных навук. — Мн., 2000. — 109 с.

¹² *Радаман А., Галубовіч В., Вілімас Д.* Земскія ўраднікі Полацкага ваяводства (другая палова XVI — першая палова XVII стст.) // *Commetarii polocenses historici.* — 2004. — Т. 1. — С. 73–80; *Галубовіч В.У.* Шляхта польскага паходжання ў Полацкім ваяводстве ў канцы XVI–XVII стст. // Матэрыялы гісторыка-краязнаўчай канферэнцыі: (да 80-годдзя Полацкага краязнаўчага музея) / Уклад. В.Д. Краско. — Полацк, 2008. — С. 47–55.

¹³ *Mienicki R.* *Ekzulanци Połoccy* // *Atheneum Wileńskie.* — 1933–1934. — R. IX. — S. 52.

¹⁴ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Менску, ф. 1778, воп. 1, спр. 1.

патэнцыял дазваляе зрабіць неверагодныя па каштоўнасці знаходкі. Так, з дапамогай гэтага рукапісу ўдалося аднавіць і дапоўніць генеалогію шэрагу полацкіх родаў, такіх, як Арэхаўінскія. У «Полацкай рэвізіі 1552 г.» сярод іншых змянаў згадваецца Сямён Арэхаўінскі¹⁵. Яго сын Станіслаў займаў пасаду полацкага войскага ў 1598–1599 гг., а ў 1600–1606 гг. — пасаду гэтую займаў Пётр Арэхаўінскі¹⁶. Пра наступнага прадстаўніка гэтай сям’і — Валерыяна можна даведацца болей з Полацкай земскай кнігі 1623 г., дзе захаваны насычаны каштоўнай генеалагічнай інфармацыяй тэстамент гэтага шляхціца¹⁷.

«Міфалогія» супольнага паходжання.

У другой палове XVI — першай палове XVII ст. полацкая шляхта зазнала магутную свядомасную рэвалюцыю, і звязана гэта было не толькі з канфесійнымі зменамі, якія сталі відавочнымі ў гэты час. Полаччына мусіла адаптаваць новы назоў: на думку беларускага гісторыка Алега Латышонка, менавіта гэты час прыносіць распаўсюд назвы Беларусь на ўсходнюю частку тагачаснага Вялікага Княства Літоўскага, так званую Русь¹⁸. Але русінскае мінулае ад гэтага больш утульна не стала пачувацца ў тутэйшых «шляхецкіх ваколіцах». Цалкам наадварот, ад такога мінулага многія імкнуліся старанна пазбавіцца. У другой палове XVII ст. фантазія полацкіх шляхціцаў, што да свайго паходжання, не сягала глыбей за так званы літоўскі перыяд. Тыповым прыкладам такіх уяўленняў з’яўляецца зафіксаваная ў розных архівах фальшыўка: попіс шляхты літоўскай з часоў Уладзіслава Ягайлы. Адметна, што гэты дакумент успрымаўся ў той час як цалкам верагодная рэч, іначай бы яго не актыкавалі ў дзяржаўных судовых установах: Галоўным трыбунале ВКЛ і Полацкім земскім судзе, відымус з кніг якога ад 13 кастрычніка 1679 г. трапіў нават ў Архіў Радзівілаў¹⁹. Адметна, што менавіта полацкія суддзі чамусьці аказаліся такімі легкавернымі, ды і полацкі след у ім найбольш заўважальны. Сфабрыкаваны гэты дакумент быў для пацвярджэння шляхецтва, напэўна, яго падаўцы, Яна Астроўскага. Часы Полацкага княства і Кіеўскай дзяржавы Рурыкавічаў не выклікалі асаблівага сентыменту ў аўтара дакумента, а выбар часоў Ягайлы, не вельмі шанаванага на Полаччыне, сведчыў пра рэальнасць і аўтарытэт менавіта літоўскай традыцыі, а не русінскай. І ў гэтым няма нічога дзіўнага — архівы нават самых старажытных полацкіх шляхецкіх родаў абмяжоўваліся дакументамі XV–XVI ст.

¹⁵ Полоцкая ревизия 1552 года / Ред. И.И. Лаппо. — М., 1905. — С. 53, 144.

¹⁶ Радаман А., Галубовіч В., Вілімас Д. Земскія ўраднікі Полацкага ваяводства (другая палова XVI — першая палова XVII ст.) // *Commentarii polocenses historici*. — 2004. — Т. I. — С. 75.

¹⁷ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Менску, ф. 1778, воп. 1, спр. 1, арк. 279—283 адв.

¹⁸ Латышонка А. Нацыянальнасць — Беларус. — Вільня-Беласток, 2009. — С. 320.

¹⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, dział II, syg. 1688, s. 1–9.

Менавіта яны і станавіліся крыніцамі для пацвярджэння высокага паходжання, бо дзе яшчэ было шукаць звесткі. Тыповым прыкладам з'яўляецца часткі архіваў полацкіх Корсакаў і Падбіентаў, што захаваліся ў адзеле рукапісаў Варшаўскага ўніверсітэта²⁰.

Гэта растлумачвае і тое, што ў складзеных Дзяржаўнай герольдыяй у першай палове XIX ст. радаводных кнігах Віцебскай губерні, палачане прыводзілі звесткі пра сваё шляхецкае паходжанне пераважна пачынаючы з XVI ст., як, напрыклад, прадстаўнікі рода Нікановічаў²¹.

Менавіта на пласце дакументаў XVI ст. узніклі як глабальныя, так і адзінкавыя фальсіфікацыі. Да прыкладу, такім чынам свае правы на маёмасць Пліса спрабавалі абгрунтаваць у другой палове XVII ст. полацкія зямляне Петухі, няўключна падрабляючы дакумент з часоў Жыгімонта Старога²².

Родавыя легенды.

Вядомыя нам родавыя легенды полацкай шляхты XVI–XVII ст. не сягаюць вельмі далёка. Больш таго, няма прыкладаў атаясамлення сябе са старажытнай русінскай полацкай генеалогіяй. Для пацвярджэння шляхецтва ў той час дастаткова было зафіксаваць прыналежнасць найбліжэйшых сваякоў да шляхты, каб давесці ўласную ганаровасць. У XVI ст. полацкаму мяшчанскаму роду Шчытоў хапіла няпоўных 40 год, каб «усвядоміць» і пацвердзіць уласнае шляхецтва²³. На такіх жа храналагічна абмежаваных некалькімі дзесяцігоддзямі аргументах базаваліся доказы полацкага месцага пісара Дзягілевіча, шляхецтва якога было пацверджана манархам у 1644 г.²⁴

Тыповым узорам адыходу полацкай шляхты ад русінскай да літоўскай ідэнтычнасці з'яўляецца генеалагічная легенда найбольш разгалінаванага і шматлікага мясцовага шляхецкага рода Корсакаў. У вядомай з Віюка Каяловіча родавай легендзе сцвярджаецца, што «*продак гэтага дому прыйшоў на Літву з Корсікі за часоў Свідрыгайлы, які і сястру яму ў жонкі аддаў, а ў якасці пасага дадаў воласці ад Глыбокага пачынаючы і да Завалочча ў Полацкім ваяводстве*»²⁵. Відавочна, што аналогія пра перасяленне перанятая з вядомых летапісных паданняў пра знакамітага

²⁰ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Gabinet rękopisów, syg. 412, 413, 415.

²¹ Росийский государственный исторический архив, ф. 1343, оп. 51, д. 14, л. 77.

²² Полоцкие грамоты XIII — начала XVI вв. — М., 1982. — Вып. 4 / Сост. А.Л. Хо-рошкевич. — С. 184–186.

²³ Варонін В. Сацыяльна-эканамічнае і палітычнае развіццё Полацкага ваяводства ў першай палове XVI стагоддзя. Дысертацыя на суісканне вучонай ступені кандыдата гістарычных навук. — Мн., 2000. — С. 65–66.

²⁴ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Менску, ф. КМФ-18, воп. 1, спр. 114, арк. 394–395 адв.

²⁵ *Kojałowicz W.W. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium czyli o klejnotach albo herbach których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywają.* — Kraków, 1897. — S. 111.

Палямона, які кінуў Італію дзеля дзікунскага берагу Жамойці. Такім чынам, полацкія баяры «парадніліся» з літоўскімі князямі. Абраная легенда таксама мела звязць Корсакаў з заходняй цывілізацыяй, больш таго, праілюстраваць генетычную антымаскоўскасць гэтага клана. У гербоўніку асабліва падкрэслівалася, што ў маскоўскіх межах размяшчаецца поле, якое назваецца Корсаковым, паколькі на ім *«толькі адныя ў грамаду сабраныя Корсакі маскоўцаў перамаглі»*²⁶. Складальнік легенды быў заглыблены ў сучасны яму свет фобіяў, якія, тут не выпадае сумнявацца, не належалі да далітоўскіх часоў.

Родавая легенда гэтага найбольш заможнага і разгалінаванага полацкага рода сведчыць і пра свядомае вымыванне памяці пра русінскае паходжанне мясцовай шляхты, і пра існаванне ўстойлівай генетычнай сувязі лакальнай эліты з сацыяльным авансам, якім яна была абавязана менавіта літоўскай эпосе. Прамой пераемнасці ў полацкай шляхты з далітоўскай элітай не было, яна проста не перажыла пертурбацыі XIII–XIV ст.²⁷, пра што сведчыць адсутнасць княскага землеўладання на Полаччыне да пачатку XVI ст., канешне, калі выключыць амаль «князёў» Корсакаў.

Полацкія шляхецкія роды ў сярэдзіне XVI ст.

Полацкае баярства выкрышталізавалася ў асобную становую карпарацыю на працягу першай паловы XVI ст. На час перапіса войска ВКЛ 1528 г. у Полацкай зямлі зафіксаваныя прадстаўнікі такіх баярскіх родаў, як Корсакі, Быстрэйскія, Ракусы, Падбіпенты (Палупенты), Лавейкі, Сялявы, Эпімахі, Кубліцкія, Пётухі, Галубцэвічы, Прасёлкі і інш. Амаль усе гэтыя роды з'яўляюцца своеасаблівай вітрынай Полаччыны на працягу наступных стагоддзяў. Рэшта полацкага баярства займае ўласныя родавыя прозвішчы ўжо праз некалькі дзесяцігоддзяў. Княскія роды Полаччыны былі прадстаўленыя Сакалінскімі, Палубенскімі, Глінскімі, Лукомскімі і Вяземскімі. Сумарна апошнія складалі амаль 15% ад агульнай масы полацкай шляхты²⁸. Працэсы інфільтрацыі ў мясцовае грамадства чужых элементаў быў на працягу XV–XVII ст. няспынным. Аселасць тут здабывалі і выхадцы з украінскіх земляў. У сярэдзіне XV ст. зафіксаваны нейкі Даніла Валынец, слуга полацкага намесніка Андрэя Саковіча, нашчадак якога Іван Валынцаў, ужо цалкам утульна сябе адчуваў між мясцовым баярствам, як і яго сын Фёдар Іванавіч Валынцаў вядомы па рэвізіі 1552 г.²⁹

²⁶ Ibid. — S. 111.

²⁷ Полоцкие грамоты XIII — начала XVI вв. — М., 1985. — Вып. 5 / Сост. А.Л. Хорошкевич. — С. 171.

²⁸ Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. — Мн., 2003. — Кн. 523: Кніга публічных спраў 1. — С. 154–155.

²⁹ Полоцкие грамоты XII — начала XVI вв. — М., 1977. — Вып. 1 / Сост. А.Л. Хорошкевич. — С. 171; Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. — Мн., 2003. — Кн. 523. Кніга публічных спраў 1. — С. 154.

У XV ст. у полацкае баярства дадалося і чэскае крыві³⁰. У пачатку XVI ст. працэс размывання мясцовага элементу, пераважна праваслаўнага, паволі набывае хуткасць: праз вялікакняскія наданні на Полаччыне асели Геталты, праз набыццё маёмасці — кланы Ладзятаў, Белазораў, Есьманаў, князі Масальскія, Палубенскія, Глінскія³¹. Але ўласна надалей полацкімі засталіся толькі Есьманы і Ладзяты.

Стан шляхецкага землеўладання і персанальны склад эліты ваяводства на сярэдзіну XVI ст. адлюстроўвае такая крыніца, як «Полацкая рэвізія 1552 г.». У выніку правядзення перапісу на авансэне апынуліся акрамя ўжо вядомых носьбіты «новых» прозвішчаў полацкага паходжання: Ульскія, Невельскія, Цяпінскія, Мянцікія, Глазкі, Шаблоўскія, Чыжэвічы, Храшчы, Мялешкі і інш.³² Можна не сумнявацца, што носьбіты гэтых прозвішчаў-наватвораў паходзілі пераважна з мясцовых русінскіх родаў. Адметна, што Рэвізія фіксуе нязначнае, але змяншэнне долі княскай прысутнасці ў ваяводстве: князі складзі ўжо менш 10% агульнага спісаванага складу шляхты. Так ці іначай, гэтыя спісы прозвішчаў паўтараюцца. Адзначае Рэвізія 1552 г. з'яўленне такіх новых для мясцовага ландшафту постацей, як, напрыклад, Фронца Каспаравіч Радзімінскі, які асеў на Полаччыне дзякуючы прыхільнасці ваяводы Станіслава Давойны. Фактычна Фронцу, які стаў заснавальнікам полацкай галіны Радзімінскіх, хапіла дзесяцігоддзя, каб стаць заўважнай асобай³³. За стагоддзе з сярэдзіны XV ст. да сярэдзіны XVI ст. полацкае шляхта сфармавала фактычна стабільную па сваім складзе «мясцовую спадчынную» эліту.

Катастрофа 1563 г.

Страта Вялікім Княствам Літоўскім у 1563 г. Полацка мела адметныя наступствы для генеалагічнай гісторыі полацкай шляхты. У выніку акупацыі большай часткі ваяводства лакальная эліта была часткова знішчана, а рэшта фактычна на некалькі дзесяцігоддзяў выціснутая са сваіх спадчынных уладанняў. Напрыклад, у прывілеі ад 20 кастрычніка 1583 г. Лукашу Жарчынскаму на землі, якія раней належалі яго брату Станіславу, адзначана: *«за посягненьем замку Полоцкого от князя великого московского тот Жарчинский з женою и з детьми до Москвы взят и там*

³⁰ Полоцкие грамоты XIII — начала XVI вв. — М., 1985. — Вып. 5 / Сост. А.Л. Хорошкевич. — С. 158.

³¹ Там же. — С. 164–166; *Варонін В.* Сацыяльна-эканамічнае і палітычнае развіццё Полацкага ваяводства ў першай палове XVI стагоддзя. Дыссертацыя на суісканне вучонай ступені кандыдата гістарычных навук. — Мн., 2000. — С. 73.

³² *Лаппо И.И.* Великое княжество Литовское от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569—1586). Опыт исследования политического и общественного строя. — СПб., 1901. — Т. 1. — С. 495–496.

³³ *Галубовіч В.У.* Шляхта польскага паходжання ў Полацкім ваяводстве ў канцы XVI—XVII ст. // Матэрыялы гісторыка-краязнаўчай канферэнцыі: (да 80-годдзя Полацкага краязнаўчага музея) / Уклад. В.Д. Краско. — Полацк, 2008. — С. 48–49.

насмерць помордовани сунь»³⁴. Як сведчаць крыніцы, значная частка полацкіх родаў ператрывала акупацыю. Складзены ў жніўні 1563 г. рэстр палачанаў, якія атрымалі «оселости» у якасці кампенсацыі за страту маёнткаў, згадвае Корсакаў, Есманаў, Герцыкаў, Палачанінаў, Эпімахаў, Чаркасаў, Чыжоў, Мянціцкіх, Петухаў, Асоскаў, Ракусаў, Невельскіх, Карценяў, Кубліцкіх, Глазкаў, Цяпінскіх, Сяляваў, Стаброўскіх, Свалынскіх, князёў Сакалінскіх, Масальскіх і Агінскіх³⁵. Але гэта забеспячэнне, на думку Рышарда Мянціцкага, датычылася толькі адной траціны полацкай шляхты³⁶. Вяртанне палачанаў да сваіх былых уладанняў адбылося толькі пасля 1579 г. У 1580 г. Сцяпан Батура распарадзіўся на пяць год працягнуць карыстанне атрымаўшымі аселасць у сувязі з разарэннем Полаччыны³⁷. Фармальна сітуацыя павінна была стабілізавацца толькі напрыканцы 1580-х гадоў. Але за гэты час полацкі банк імёнаў зазнаў пэўныя змены: фактычна знікае цэлы шэраг вядомых з ранейшых крыніц сям'яў.

Полацкія шляхецкія роды ў сярэдзіне XVII ст.

Прынцыпова іншая сітуацыя мела месца на Полаччыне праз стагоддзе пасля рэвізіі 1552 г., што відаць нават па антрапаніміцы. У найбольш прадстаўнічым пераліку полацкіх абывацеляў, зафіксаваным у 1652 г. заўважаецца неверагодная інфільтрацыя немясцовых элементаў³⁸. Мясцовыя полацкія кланы *Корсакі*, *Падбіненцы*, *Шчыты*, *Жукі*, *Селявы*, *Рытінскія*, *Невельскія*, *Шыпілы*, *Герцыкі* не становяць ўжо дамінантнай маналітнай групы.

У Полацкім ваяводстве на працягу канца XVI — пачатку XVII ст. аселі выхадцы з некалькіх каронных сям'яў: *Беганьскія*, *Кланюўскія*, *Кунінскія*, *Ласоўскія*. Можна высветліць нават геаграфію паходжання польскіх шляхціцаў: *Беганьскія* герба Праўдзіц — пачаткова з Плоцкага ваяводства, дзе мелі родавае гняздо, пазней аселі ў Беганове ў Енджэўскім павеце; *Кланюўскія* герба Лешчыц — з Дабжыньскай зямлі, *Кунінскія* герба Ладдзя — з Сандамірскага ваяводства, *Ласоўскія* герба Прус-III пераехалі «у Літву і Беларусь» з Вансоскага павета³⁹. Адметна, што прадстаўнікі гэтых родаў нават пасля адаптацыі да мясцовых умоваў, добра памяталі пра сваё

³⁴ Метрыка Вялікага княства Літоўскага. — Мн., 2008. — Кн. 70 (1582–1586): Кніга запісаў 70 (копія канца XVI ст.) / Падрыхт. А.А. Мяцельскі. — С. 80.

³⁵ Там жа. — Мн., 2001. — Кніга 44 (1559–1566): Кніга запісаў 44 / Падрыхт. А.І. Груша. — С. 95–98.

³⁶ *Mienicki R. Ekzulaneci Połoccy // Atheneum Wileńskie. — 1933–1934. — R. IX. — S. 86.*

³⁷ *Ibid. — S. 124.*

³⁸ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Менску, ф. КМФ-18, воп. 1, спр. 126, арк. 70–71.

³⁹ *Галубовіч В.У.* Шляхта польскага паходжання ў Полацкім ваяводстве ў канцы XVI–XVII ст. // Матэрыялы гісторыка-краязнаўчай канферэнцыі: (да 80-годдзя Полацкага краязнаўчага музея) / Уклад. В.Д. Краско. — Полацк, 2008. — С. 50–52.

паходжанне, як пра гэта сведчыць гісторыя полацкага зямніна Станіслава Бажымоўскага⁴⁰.

Побач з палякамі на Полаччыне ў гэты час аселі і мясцовыя ВКЛаўскія роды. Фактычна феноменам полацкай гісторыі з'яўляецца кар'ера прадстаўнікоў рода Тышкевічаў у першай палове XVII ст.

Высновы.

Генеалогія полацкая шляхты вядомая параўнальна з іншымі рэгіёнамі Беларусі лепш, але гэта канстатацыя не ёсць падставай для таго, каб лічыць яе даследаванне менш актуальным. Галоўнай праблемай з'яўляецца адсутнасць скразных штудыяў па кожнай асобнай сям'і. Не гледзячы на велізарны крынічны правал другой паловы XVI — першай паловы XVII стст., перспектывы ёсць, паколькі ў навуковым абарачэнні амаль цалкам адсутнічаюць звесткі з кніг Метрыкі ВКЛ. Полацкая шляхта як асобная карпарацыя склалася на працягу XV–XVI стст. на аснове мясцовага баярства, сфармаванага з ліку асоб, якія здабылі сваю маёмасць спадчынай службай на карысць вялікіх князёў літоўскіх. Генеалагічная гісторыя полацкай шляхты мае відавочныя этапы, кожны з якіх звязаны з пранікненнем у шэрагі мясцовай эліты новых родаў. Захоп у 1563 г. Полацка і кантроль маскоўцамі значнай часткі ваяводства дэфармаваў структуру лакальнай эліты і шчыльней звязаў яе з агулам шляхты ВКЛ, а пазней і Кароны Польскай. Асабліва заўважным з'яўлялася хваля наплыву палякаў і шляхты немясцовага паходжання ў першай палове XVII ст., што далучае Полаччыну да агульнай генеалагічнай гісторыі Рэчы Паспалітай.

Віталь Голубовіч

ПРОБЛЕМЫ ГЕНЕАЛОГИИ ШЛЯХТЫ ПОЛОЦКОГО ВОЕВОДСТВА XVI–XVII СТОЛЕТЬ

У статці проаналізавана історыяграфія та джерыла з генеалогіі полацкай шляхты, зроблена спроба поясніць прычыны дэформацыі і історычнай памяці, паказана дынаміка змін у родавому складзе эліты Полотчыны у XVI–XVII вв.

Ключовыя слова: шляхта, Полоцк, рід, воеводства, генеалогія, легенда, паходжэння.

Віталь Галубовіч

ПРОБЛЕМЫ ГЕНЕАЛОГИИ ШЛЯХТЫ ПОЛОЦКОГО ВОЕВОДСТВА XVI–XVII ВЕКОВ

В статье проанализирована историография и источники по генеалогии полоцкой шляхты, сделана попытка объяснения причин деформации её исторической памяти, показана динамика изменений в родовом составе элиты Полотчины в XVI–XVII вв.

Ключевые слова: шляхта, Полоцк, род, воеводства, генеалогія, легенда, происхождение.

⁴⁰ Там жа. — С. 53.

Vital Halubovich

**THE ISSUES OF SZLACHTA GENEALOGY
OF THE POLOTSK VOIVODSHIP IN THE 16th – 17th CENTURIES**

The article offers analysis of historiography and the genealogical sources of the Polotsk szlachta; contains an attempt to identify the reasons of its historical memory deformation; provides changes dynamics within the elite families of the Polotsk area in the 16th – 17th centuries.

Keywords: *szlachta, Polotsk, kin, voivodeship, genealogy, legend, origin.*

O POŻYTKACH PŁYNĄCYCH Z CZYTANIA INSKRYPCJI NAGROBNYCH

Wśród licznych poloników znajdujących się na zamku w Montrésor zachował się obraz olejny (nieznanego autora?) przedstawiający tablicę kommemoratywną z kościoła Karmelitów we Lwowie, poświęconą Piotrowi Branickiemu herbu Korczak. Ten zabytek jest szczególną pamiątką, jaka znajduje się na zamku w Turenii, należącym od połowy XIX w. do hr. Branickich, a obecnie do hr. Reyów. Obraz nie znalazł się w części eksponowanej zwiedzającym. Dziwnym trafem Andrzej Ryszkiewicz, który wydał katalog obrazów obejmujący zbiory zamkowe, tego obiektu nie odnotował. Nie będąc historykiem sztuki, nie kuszę się nawet o opinię o wartościach artystycznych tego obrazu. Stanowi on dla mnie natomiast znaczną wartość informacyjną o zabytku, który jest we Lwowie. W tamtejszym kościele Karmelitów, po prawej stronie od prezbiterium, w nawie bocznej, znajduje się świeżo zrekonstruowana tablica z szarego marmuru, z inskrypcją i herbami, ta sama, którą przedstawia obraz w Montrésor. Tablica we Lwowie została niestety błędnie zrekonstruowana, o czym świadczy obiekt zachowany w Montrésor.

Lwowski nagrobek, czy też raczej epitafium, jest znany w literaturze od dawna. Inskrypcja była częściowo cytowana w literaturze historycznej, aczkolwiek nikt nie pokusił się o krytyczne wydanie tego tekstu. Prawdopodobnie brak wcześniejszych edycji i być może zły stan zachowania spowodowały, że podczas konserwacji tekst nie został odtworzony wiernie. Zaginął także portret zmarłego. Na szczęście zachowany obraz pozwala odtworzyć zarówno tekst, jak i konterfekt Piotra Branickiego.

O epitafium w kościele Karmelitów wspomniano także w przewodnikach i przy omawianiu zabytków Lwowa. Nie jest to dzieło wybitne, ale zapewne treść inskrypcji, a także fakt, że jest ona poświęcona ojcu jednej z bardziej znanych postaci historii Polski, sprawiły, że zwracano na ów zabytek uwagę¹.

¹ I. Chodynicki (o. karmelita). *Historia stołecznego królestw Galicyi i Lodomeryi miasta Lwowa od założenia jego aż do czasów terażniejszych przez...* — Lwów, 1829. — S. 385–386, gdzie mowa że nagrobek piękny, marmurowy, ale bez opisu; T. Żychliński w *Złotej Księdze Szlachty Polskiej* (T. 21. — S. 7), nawet autor biogramu Piotra Branickiego w PSB zacytował inny fragment inskrypcji (W. Hejnosz. *Branicki z Branic Piotr Franciszek h. Korczak* // PSB. — Kraków, 1936. — T. 2. — S. 409); B. Kaczorowski. *Zabytki starego Lwowa*. — Warszawa, 1990; S. Jedynak. *Lwów — na krawędzi nachylonej ku Zachodowi miasto obrzeżone smugą Wschodu* // Akcent. Literatura i Sztuka. — 1990. — XI. — № 1–2 (39–40). — S. 134; M. Ruszczyc. *Dzieje rodu i fortuny Branickich*. — Warszawa, 1991. — S. 12 (nota bene autor tej monografii, choć powołuje się na o. Trzeźniewskiego, to najwyraźniej nie przeczytał treści kazania, gdyż to nie rodzina, ale sam zmarły kazał nagrobek o treści niżej cytowanej wystawić w kościele Karmelitów) cytuje z licznymi zmianami i uwspółcześnieniem pisowni (bez zaznaczenia tego faktu). Inskrypcję cytuje, ale z licznymi zmianami w tekście, także Marian Kazimierz Morawski. *Dwie rozmowy Stanisława Augusta z Ksawerym Branickim* // Kwartalnik Historyczny. — (1910). — XXIV. — S. 121–162. Zamieszczono tam także portret P. Branickiego, zapewne pochodzący z nagrobka we Lwowie, dziś niezachowany.

Poniższe porównanie dwóch przekazów ikonograficznych (sprzed epoki fotografii dokumentacyjnej) pozwala na prawidłową rekonstrukcję inskrypcji.

Opis epitafium we Lwowie:

W zwieńczeniu obrazu brak tablicy zmarłego, w pustej kolistej przestrzeni powinno znajdować się przedstawienie głowy i lekko skrzywionych ramion znane z obrazu montresorskiego. Twarz pociągła z wąsami, tors okryty pancerzem z białą kryzą koszuli-kołnierza, na ramionach zarzucony czerwony płaszcz.

Poniżej znajduje się herb Korczak w okrągłej płycinie, ale bez tarczy, złote wręby tworzą pseudotarczę, na górnym wrębie osadzony hełm z labrami, nad hełmem potupies w czarze. Całość wykonana złoceniem, bez zaznaczania barw. Płycina zwieńczona koroną o dziwnym kształcie i okolona panopliami, z podwieszonym krzyżem orderowym na wstędze. Poniżej tekst inskrypcji:

«D.O.M.

TU LEŻE PIOTR BRANICKI CZŁOWIEK ZBYT UŁOMNY
 CAŁY CZAS ŻYCIA MEGO DO ROSPUSTY SKŁONNY².
 WYZNAIĘ ŻEM ZACIĄGNOŁ NA SIEBIE KARANIE.
 KTO PRZECZYTASZ PROŚ BOGA O ULITOWANIE
 NIEPRZYSZEDŁ BOWIEM CHRYSZTUS OSPRAWIEDLIWIONYCH³
 LECZ PRZYGARNĄC⁴ DO SIEBIE GRZEHEM OBCIĄŻONYCH
 Z TYCH LICZBY IESTEM PANIE NIEPOZWOL Z[*E*] ŁUPU⁵.
 CZARTOM ZNĘDZNEY MEI⁶ DUSZY, SZACUNEK OKUPU
 KRWI TWOIEY BY ZAGINOŁ PRZYIMIEY IA⁷ DO SIEBIE
 TAK Z CZARTA SZYDZIC BĘDZIE CIEBIE WIELBIC W NIEBIE
 CNY KARMELU WSPOCZYNEK WZIOŁES Z[M]A[RŁ]⁸E CIAŁO
 KTÓRE CI ZA ŻYWOTA WPAZ⁹ Z DUSZA SI ZYI ŁO¹⁰.
 PRZY BEZ KRWAWEYCH O[FIAR]ACH PAM[IE]TAIAC NA NIE
 SKŁANIAY [JA]K NAYSPIESZNIEYSZE PANSKI[E] ZMIŁOWANIE
 A. Dni 1762 Die [14] M. [Febr.]»¹¹.

U dołu, poniżej inskrypcji, herb większych rozmiarów, ale o rysunku tożsamym z opisanym powyżej, umieszczony na kartuszu-tarczy o fantazyjnym, rokokowym obramieniu. Wręby tworzą podstawę do osadzenia hełmu, a więc brak tarczy został zastąpiony wrębami! Naokoło panoplia liczniejsze w porównaniu z herbem powyżej, ale o podobnym zestawie symboli: sztandary,

² Na obrazie brak kropek kończących wersy.

³ Na obrazie prawidłowo: «USPRAWIEDLIWIONYCH».

⁴ Na obrazie: «PRZYGARNIAC».

⁵ Na obrazie lekcja bardziej prawidłowa: «Z TYCH LICZBY IESTEM PANIE, NIEPOZWÓLŹE ŁUPU», słowo PANIE jest oddane nieco wyższym stopniem pisma niż pozostałe słowa. Również umieszczenie przecinka po tym słowie oddaje prawidłowo treść.

⁶ Na obrazie «MEY».

⁷ Na obrazie prawidłowo: «IA».

⁸ Brak pojedynczych liter został zaznaczony nawiasami kwadratowymi.

⁹ Na obrazie: «WRAZ».

¹⁰ Na obrazie: «SPRZYIAŁO».

¹¹ Datacja została odkuta niechlujnie, z opuszczeniem daty dziennej, a nazwa miesiąca to trudno czytelne znaki, zbliżone do litery «F».

szable, armaty, bębny, strzały, piki. Nad tarczą na rokajach korona szlachecka o trzech fleuronach i dwóch perłach. Poniżej herbu podwieszony krzyż orderowy na szarfi¹², który bardziej przypomina zwykły krzyż niż odznakę Orderu Orła Białego, ponieważ jego krzyż był równoramienny o ośmiu rogach (krzyż rycerski).

Całość kompozycji jest obramowana listwowaniem. W tle, na ścianie, widoczny zarys kościoła-kaplicy zwieńczonej wysokim dachem kopułowym.

Na ogół jeśli inskrypcja na grobie, czy też tablicy kommemoratywnej jest dłuższa, otrzymujemy informacje o zasługach zmarłego, jego urzędach i godnościach pełnionych w społeczeństwie żywych. Prezentowana inskrypcja ma zupełnie inny charakter i choć kieruje prośby do Boga, to przede wszystkim charakteryzuje zmarłego w niecodzienny sposób. Czy wiemy o nim coś więcej, co mogłoby potwierdzić wersy zawarte w znanych przekazach?

Biogram w PSB, głównie oparty na literaturze genealogiczno-heraldycznej, a także nieliczne inne przekazy nie przynoszą zbyt wiele. Dlatego też należy poświęcić szczególną uwagę kazaniu wygłoszonemu podczas pogrzebu Piotra Branickiego w kościele Karmelitów. Kazanie to zostało zatytułowane: *Troista Powodz Na Trzech Korczaku Rzekach Zrzęsistych obficie też wylanych, od Trzech rozżalonych Serc Zony, Syna, Y Cory pochodzących Dla nieopłakaney dostatecznie wiekami śmierci S.P. Jaśnie Wielmożnego JMCI Pana Piotra Franciszka Branickiego Kasztelana Braclawskiego, Orderu Białego Orła Kawalera, Rotmistrza Chorągwi Pancernerney Woysk Koronnych Wezbranna Przez Kazanie Pogrzebowe Podczas Zwłok śmiertelnych, odprawuiących się w kościele Lwowskim pod tytułem S. Michała Archaniola XX. Karmelitów Bosych Troiste lego Uszczęśliwienie Ogłaszaiące W błogosławieństwie u Boga, w Pamięci niewygastej a Przechacney Skolligowaney Familij w Sławie nieśmiertelney u Oyczyzny. Dla utulenia wzmagających się z osierocenia przez śmierć Oycza płaczów Jaśnie Wielmożnemu JMCI Panu Franciszkowi Xaweremu Branickiemu Kasztelanicowi Braclawskiemu, Barwańskiemu, Jastrzębieckiemu &c &c Staroście, Rotmistrzowi Chorągwi Pancernerney, Pułkownikowi y Generałowi Adiutantowi J. K. Mci. y Rzeczypospolitey. Ofiarowane. Zatomowana Przez X. Grzegorza od S. Ducha Karmelitów Bosych w Kollegium Lwowskim S. Theologii Lektora. R.P. 1762. D. 22 Marca*¹³. Po karcie tytułowej umieszczono herb, o czym niżej.

Kazanie pogrzebowe rozpoczyna odwołanie do Pisma Świętego, które jednocześnie przez swą wieloznaczność jest odwołaniem do herbu zmarłego¹⁴; następnie autor kazania, karmelita o. Grzegorz Trześniewski, porównuje śmierć do sprowadzenia Rzek (herbowych) na pustynię, co oznacza ich wyschnięcie. Tekst kazania przynosi kilka niezmiernie istotnych szczegółów dotyczących

¹² Piotr Branicki był kawalerem Orderu Orła Białego.

¹³ Kazanie zostało wydrukowane we Lwowie, w Drukarni I. Filipowicza I. K. Mci Sekretarza y Uprzywiliowanego Typografa, fol., k. tyt. i k. 13 nlb. Egzemplarze zachowane w Bibliotece Narodowej, Ossolineum i Bibliotece Książąt Czartoryskich.

¹⁴ «Pan Rzeki na pustyni zsprowadzający, Rozbolał się Karmel, y kwiat Libanu omdlał / Do miejsca z którego wychodzą Rzeki wracaią się, ażeby znowu płynęły», Stary Testament, Ks. Izajasza, 33, 9.

biografii Piotra Branickiego. Po pierwsze, dowiadujemy się o drugim imieniu Piotra Branickiego — Franciszek¹⁵. Zmarły był — jak wiemy — kawalerem Orderu Orła Białego i rotmistrzem chorągwi pancерnej wojsk koronnych. Według kaznodziei odznaczał się hojnością dla ubogich i klasztorów¹⁶. Już na wstępie kaznodzieja zauważa, że zmarły będzie chowany «z Oycami swoimi», co stanowiło część rozporządzenia, jakie uczynił przed śmiercią¹⁷, a dokładnie obok ojca Józefa Branickiego, kasztelana halickiego i babki ojczystej Ligęziny-Minorowej, kasztelanowej chełmskiej¹⁸. Jest tu różnica w porównaniu z dotychczas proponowaną genealogią Piotra, który miał być synem Teresy Iskrzanki h. Topacz. Ta zaś miała być córką Anny Kosińskiej, a nie Ligęziny. Teresa wg Bonieckiego była córką Wacława Iskry, podstolego i stolnika buskiego. Duńczewski za Niesieckim¹⁹ natomiast w genealogii Ulenickich wymienia jako stolnika buskiego Władysława Iskrę, porucznika chorągwi podkomorzego koronnego Bielińskiego²⁰, który miał zginąć w walkach z Wołoszą w 1691 r. Mówi też o jego córce, niestety nie podając jej imienia, jako o żonie kasztelana halickiego Branickiego (Józefa, ojca Piotra Branickiego)²¹. Te związki pomiędzy Branickimi a Iskrami znane są także z *Herbarza* A. Bonieckiego²², ale ten podaje imię Iskry — Wacław, zna również jego tytuł, co stało się także podstawą do umieszczenia go w wykazie urzędników buskich²³, jednak informacja podana została za Bonieckim. Ten jednak nie zna szczegółów dotyczących tej osoby, nie wie o jego śmierci w walkach na Wołoszczyźnie w 1691 r. podczas próby osadzenia królewicza Jakuba na tronie

¹⁵ Jego syn to Franciszek Ksawery.

¹⁶ Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że w druku z 1752 r. wymieniany jest «J.W. Imć Pan Piotr Branicki, kasztelan bractwa, w Godności ziemskiej zacny z Antenatów Senator», jako współzałożyciel, czy też współbenefaktor bractwa wraz z pierwszymi senatorami Rzeczypospolitej. Druku tego u Estreichera nie odnalazłem.

¹⁷ Kaznodzieja najpierw przywołuje pogrzeb w miejscu spoczynku przodków i porównuje go do pogrzebu opisanego w Piśmie Świętym, w Księdze Rodzaju, gdy wspomniany jest pogrzeb Józefa Patriarchy (*Sepelite me cum Patribus meis*).

¹⁸ Na początku nazywa ją Ligęziną, a potem Ligęzianką. Byłaby ona zatem żoną lub córką Stanisława Kazimierza Minor-Ligęzy, kasztelana chełmskiego w latach 1699–1704, zmarłego przed 27 X 1709 r. (*Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII—XVIII wieku / Spisy, red. A. Gąsiorowski*. — Wrocław i in., 1985–1994 [dalej: *Urzednicy*]. — T. 3. — Z. 2, № 1114), czyli zapewne tożsamego z wymienionym przez Uruskiego Kazimierzem Stanisławem, dziedzicem Dolczy, który podpisał elekcję 1669 r. z województwem sandomierskim, sędzią deputatem z województwa sandomierskiego 1678 r., cześnikiem ciechanowskim 1679 r., podwojewódzkiem krakowskim 1684 r., pułkownikiem królewskim i chorążym Zatorskiego 1690 r., żonatym z Anną z Wielokurów (S. Uruski. *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*. — Warszawa, 1904–1931: T. 1–15 [dalej: *Uruski*]. — T. 9. — S. 47).

¹⁹ K. Niesiecki. *Korona polska*: wyd. II. — Lipsk, 1839 [dalej: *Niesiecki*]. — T. 4. — S. 406.

²⁰ Podkomorzym koronnym w latach 1688–1702 był Kazimierz Ludwik Bieliński h. Junosza (*Urzednicy*. — T. 10. — № 715).

²¹ S.J. Duńczewski. *Herbarz wielu domów Korony Polskiej y W. X. Litewskiego dla niepełnego opisanía, albo opuszczenia, y wielu odmiennosci nieprzyzwoitych, za dawnych y pozniejszych autorów, herby z rodowitością wyraziących, nie mało dotąd ukrzywdzonych, zebraniem wielu familii we dwa tomy, częściami rzezone*. — Kraków, 1757. — T. 2. — S. 388.

²² A. Boniecki, *Herbarz polski*: t. 1–16. — Warszawa, 1899–1913 [dalej: *Boniecki*]. — T. 2. — S. 107.

²³ *Urzednicy*. — T. 3. — Z. 2, № 634.

Mołdawii. Iskra, jak wynika z prac Niesieckiego i Duńczewskiego, był porucznikiem w chorągwi Bielińskiego (j.w.)²⁴. Uruski problem wątpliwości dotyczących imienia rozwiązuje określeniem Władysław vel Waclaw, datę śmierci kładzie na rok 1693, co jest raczej błędem, gdyż walki toczyły się w 1691 r. Według autora biogramu w PSB, matką miała być podstolanka, a nie stolnikówna buska. Jest to zatem kolejna rozbieżność związana z jej ojcem — znowu z powołaniem na przekazy (Boniecki²⁵, Pułaski²⁶). Wróćmy do kwestii, kim była żona owego Iskry. Boniecki podaje, iż była to Anna, córka Jerzego Kosińskiego h. Rawicz i jego pierwszej żony Jadwigi Kurdwanowskiej h. Półkocic, co okaże się istotne podczas analizy herbu, który pojawił się w druku wraz z kazaniem pogrzebowym. Drugą żoną według Bonieckiego była Jadwiga Kalinowska²⁷. Anna miała być najpierw żoną Waclawa Iskry (vel Władysława), a następnie Stanisława Minora-Ligęzy, kasztelana chełmskiego²⁸. Według o. Trześniewskiego «babką lego», czyli Piotra Branickiego była właśnie «Ligęzina Minorowa». Byłaby to zatem żona Ligęzy, ale dalej określa ją jako «Ligęziankę», a więc córkę Ligęzy (j.w.).

Już wcześniej zwróciłem uwagę w swoich badaniach (a po mnie także P. Stróżyk), że herby wielopolowe umieszczane m.in. na nagrobkach nie odpowiadają klasycznym układom genealogicznym, a mają jedynie odzwierciedlać ważne związki rodzinne. Zaproponowany przeze mnie termin «herb genealogiczny» oddaje także po części jego znaczenie. W przypadku wizerunku znajdującego się w przywoływanym druku mamy do czynienia z takim właśnie herbem genealogicznym prezentującym istotne powiązania genealogiczne rodziny Branickich z innymi rodzinami szlacheckimi. Herb ten nie przedstawia natomiast dokładnie genealogii zmarłego, a także jego dzieci.

Jest to dość dobrze wykonany miedzioryt z tarczą otoczoną panopliami zbliżonymi do tych znanych z zachowanego nagrobka. Pod tarczą został podwieszony na wstędze Order Orła Białego, w odróżnieniu od nagrobka tu oznaki orderowe są łatwe do odczytania i nie budzą wątpliwości, o jaki order może chodzić. Tarcza zwieńczona jest klejnotem herbu Korczak, tzn. jest to połupies w misie. Sama tarcza natomiast jest pięciopolowa z tarczą sercową, barwy nie zostały zaznaczone, jedynie pole i godła są cieniowane. W polu I umieszczono godło herbu Korczak rodziny Branickich. W polu II godło herbu Szembeków żony Piotra, a matki jego dzieci. Była nią Melania Waleria, córka Piotra, kasztelana oświęcimskiego, i Barbary Nielepcówny h. Prus I. W kazaniu o. Trześniewski, zwracając się do żony Piotra Branickiego, mówił «herbowe Twoje trzy Róże, przy trzech Korczaka Rzekach zasadzone», odwoływał się

²⁴ W. Konopczyński. *Dzieje Polski nowożytnej*. — S. 280 (przyp. 31) wymienia Waclawa Iskry, porucznika chorągwi husarskiej Ludwika Kazimierza Bielińskiego, i oddzielnie Michała Iskry, stolnika buskiego. Dodajmy, że w wykazie zawartym w *Urzędnikach* Michała brak.

²⁵ Boniecki. — T. 2.

²⁶ K. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy* [dalej: Pułaski]. — Brody, 1911. — T. 1. — S. 17.

²⁷ Boniecki. — T. 11. — S. 263–274.

²⁸ Urzędnicy. — T. 3. — Z. 2, № 1114.

jednocześnie do Pisma Świętego, w którym mowa: *quasi Rosa plantate super Rivos aquarum*²⁹. Teraz — prawił dalej kaznodzieja — owe róże «muszą omdlewać, gdy te Rzeki przy których w całym dotąd przepędzonym życiu w wszelakie opływałaś pociechy y ukontentowania Bog sprowadził y osuszył». Melania Szembek była damą Krzyża Gwiazdzystego, orderu przyznawanego kobietom przez Habsburgów. Otrzymała go 3 V 1749 r.³⁰

Kolejne pola to w III godło herbu Półkozic. Z tym polem wiązą się wyżej wyrażone wątpliwości odnośnie do przodków zmarłego. Herbem Półkozic pieczętowali się Ligęzowie, a jako «Babę Ięgo» wymienia kaznodzieja Ligęzinę (Annę). Czy była ona żoną czy córką kasztelana chełmskiego, to pytanie, na które trudno odpowiedzieć. Według herbu załączonego do kazania Półkozic pojawia się w polu III i choć brak herbu matki Topacz, powinien pojawić się herb babki, a nie aż prababki. Babką wg Bonieckiego była Kosińska h. Rawicz, ale tego herbu także brak. Jest natomiast Półkozic. Półkozicem pieczętowali się Kurdwanowscy, ale także Ligęzowie. Zatem jeśli jednak — tak jak pisze o. Trześniewski — babką Piotra była Minorówna-Ligęzianka, to Półkozic jest całkowicie w tym miejscu uzasadniony. Byłby to zatem — z pominięciem Teresy Iskrzanki — wywód genealogiczny dzieci Piotra, gdyż w polu II znajduje się herb Szembeków. Przychyliam się zatem do pomysłu zmieniającego genealogię Piotra Branickiego — wskazującego na Annę Ligęziankę (nie Ligęzinę) jako babkę matczyną, córkę Kazimierza Minora-Ligęzy, kasztelana chełmskiego.

W polu IV znajduje się godło herbu Pomian. Niewątpliwie należy je łączyć z Petronelą Bogatkówną, żoną dziada ojczystego, także Piotra, Branickiego. Petronela była córką Wiktoryna Bogatki i Katarzyny Karczewskiej h. Jasieńczyk. Informacje o rodzicach Józefa są rozbieżne. Według biogramu Józefa, kasztelana halickiego, ojca Piotra, jego rodzicami byli Piotr i Petronela Bogatkówna, natomiast według Bonieckiego, ojcem Józefa miał być Andrzej. Ponieważ autor biogramu powołuje się w literaturze na Bonieckiego, trudno odnieść się do tego przekazu, natomiast umieszczenie herbu Pomian rodziny Bogatków może przesądzać właśnie o takim układzie przodków, tj. Petroneli jako babce ojczystej³¹.

Ostatnie pole V jest niestety trudne do identyfikacji. Według znanych przekazów genealogicznych, brak wśród przodków Branickiego Ogończyków. Wiązanie tego herbu z wymienionym w kazaniu arcybiskupem lwowskim Wacławem Sierakowskim jest nieuzasadnione, choć o. Trześniewski wspomina o podniesionych rękach herbowych, a więc o klejnocie herbu Ogończyk w kontekście abpa Sierakowskiego. Jaki jednak miałby być związek genealogiczny pomiędzy tymi dwiema osobami? Nie potrafię wskazać żadnych sensownych relacji, jakie mogłyby pozwalać na umieszczenie herbu i wiązanie go z rodziną

²⁹ Biblia, Mądrość Syracha 39, 17 (w Biblii Tysiąclecia w. 13).

³⁰ J.S. Dunin-Borkowski. *Panie polskie przy dworze rakuskim. Damy Krzyża Gwiazdzystego*. — *Damy pałacowe*. — *Kanoniczki honorowe sabaudzkie i bernejski*. — Lwów, 1891. — S. 81.

³¹ Niestety K. Pułaski w swej *Kronice Podola, Wołynia i Ukrainy* nie podaje pokoleń wcześniejszych niż Józefa Branickiego (T. 1. — S. 17).

Sierakowskich (pomijam tu jakieś bardzo dalekie, średniowieczne relacje pomiędzy tymi rodzinami, i to poprzez Szembeków).

Przodków Piotra, czy też może raczej jego dzieci, a wśród nich Franciszka Ksawerego, w miarę możliwości już poznaliśmy. Zastanówmy się, co jeszcze ważnego wiemy o zmarłym Piotrze Branickim. Jego biogram w PSB przynosi sporo informacji³², miał postować na sejmy od 1722 r.³³ Został w 1729 r. jako towarzysz chorągwi królewicza chorążym halickim. W tym też roku był komisarzem ziemi halickiej na komisję skarbową radomską. W parę lat później (1732) ustąpił mu ojciec różne królewszczyzny w województwie bełskim, był właścicielem dóbr Kłodno. W 1733 r. wystawiono dla niego list przypowiedni na chorągiew pancerną. W 1736 r. wziął udział w sejmiku halickim³⁴. W 1739 r. otrzymał wspólnie z żoną, Melanią Walerią Szembekówną, córką Piotra, kasztelana oświęcimskiego, i Barbary z Nielepców h. Prus I, konsens królewski na wykupienie od matki żony starostwa berwałdzkiego. Kasztelanem braclawskim został 8 IX 1744 r. Order Orła Białego wręczono mu uroczystie 3 VIII 1754 r.³⁵ Należał do obozu francuskiego «republikanów». Z polecenia króla wydanego w obu przypadkach w Dreźnie miał brać udział 27 VI 1753 r.³⁶ w rozgraniczaniu dóbr starostwa winnickiego, a 17 XI 1753 r. w rozgraniczeniu dóbr królewskich w pow. rohatyńskim³⁷. Wraz z innymi senatorami i przedstawicielami najbardziej wpływowych rodzin magnackich kasztelan braclawski Piotr Branicki wziął udział w uroczystościach związanych z Bractwem Trójcy Przenajświętszej w kolegiacie żółkiewskiej 30 maja 1751 r., gdzie został określony przez ks. Szymona Kozłowskiego jako «w godności ziemskiej zacny z Antenatów Senator, dla wielkich zasług y nigdy nie nadwątloney *fidelitatem* przeciwko Oyczyźnie, tak y tu w Bractwie dla przykładowej żarliwości pierwszy w Senacie — y pobożnością y *dexteritate summa In rebus gerendis Praeclarissimus*»³⁸.

Jacek Staszewski opisuje wydarzenie z początków kariery politycznej, a raczej dworskiej, szambelana królewicza, a późniejszego króla Augusta III,

³² PSB. — T. 2 — S. 409.

³³ Za o. G. Trzeźniewskim, por. przyp. 13.

³⁴ *Nad społeczeństwem staropolskim: kultura, instytucje, gospodarka w XVI-XVIII stuleciu*. — Białystok, 2007. — T. 1 / Red. K. Łopatecki, W. Walczak. — S. 121.

³⁵ Podczas tej samej promocji orderzy otrzymali także późniejszy abp lwowski Wacław Hieronim Sierakowski oraz kilku książąt Rzeszy, Rosjan oraz Polaków: *Kawalerowie i statuty Orderu Orła Białego 1705–2008* / Oprac. M. Męclewska. — [Warszawa 2008]. — S. 183–184.

³⁶ W tomie 10 *Archiwum Grodzkiego i Ziemskiego z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie* (Lwów, 1884. — T. 10. — S. 424) [dalej AGZ] podano błędną datę — 1653 r.

³⁷ *Ibid.* — S. 425.

³⁸ Za S. Kozłowski. *Tron Pana Zastępów Boga w Troycy SSS. Jedyne na tronie [...] Sobieskich nigdy od [...] Jakoba krolewica polskiego erygowany a teraz [...] imieniem [...] Xiążąt Ichmościów Korybuthow, Radziwiłłow przy doroczney elekcyi, [...] na zaszczyt wiekom potomnym wystawiony w żułkiewskiej kolegiacie roku [...] 1751 dnia 30 maja*. — Lwów, 1752; K. Estreicher. *Bibliografia polska*. — Cz. 3: *Stólecie XV-XVIII w układzie abecadłowym* [dalej: Estreicher]. — T. 9 (20). — S. 193.

Piotra Branickiego, kiedy to doszło między nim a późniejszym kanclerzem wielkim koronnym, a wówczas jeszcze młodym szambelanem, do ostrego sporu³⁹. Wydarzenie miało miejsce w 1718 r., podczas obiadu wydanego przez królewicza dla kardynała Krystiana Augusta. Między młodymi szambelanami doszło do bójki zakończonej pojedynkiem na pistolety, w wyniku którego P. Branicki został ranny w rękę. Książę Fryderyk zabronił obu szlachlicom podejmowania służby do czasu pogodzenia się. J. Staszewski widzi winę po stronie Branickiego, opierając swoją tezę na twierdzeniu, że był Branicki «rubachą w starszszlacheckim, prowincjonalnym stylu», choć na poparcie tej tezy przytacza tylko inskrypcję na nagrobku i to, że był «skłonny do wypitki». W tym przypadku zdaje się posiłkować opinią Jędrzeja Kitowicza, który ewidentnie niechętny hetmanowi Franciszkowi Ksaweremu wypowiedział sąd o Piotrze, jego ojcu, bardzo negatywnie charakteryzując i ojca, i syna. Miał bowiem być Piotr Branicki «jowialistą» wielkim, który «talentem wiele profitował u możniejszych panów; miał substancją dostatnią»⁴⁰. Informacja ta pojawiła się także w biogramie w PSB. Niestety, brak akt Trybunału Koronnego uniemożliwia potwierdzenie informacji zawartej w kazaniu, że Piotr Branicki był wielokrotnie deputatem (sędzią) Trybunału Koronnego. Zmarł we Lwowie 14 II 1762 r., zyskawszy sobie pod koniec życia pobożnością i prawością charakteru powszechny szacunek⁴¹. Pozostawił syna Franciszka Ksawerego, późniejszego hetmana wielkiego koronnego, i córkę Elżbietę, zamężną 1° voto za Janem Józefem, wojewodzie smoleńskim, 2° voto za Janem, wojewodzie mściławskim, Sapiehami.

Kaznodzieja wspomina o tym, że treść epitafium na nagrobku sam zmarły przygotował, «gdy własną swoją ręką dla siebie nagrobek napisał wiersze, które ażeby na kamieniu wyrte były do tutejszego oddać kazał Kościoła». Porównuje tę inskrypcję do dzieła Chrystusa, który kazał namaścić ślepego błotem, aby przejrzał na oczy, a tekst inskrypcji wiąże z przewidywaniem śmierci i rozważaniem o niej, co miało być stale w głowie zmarłego.

Kaznodzieja twierdzi, że zmarły umierał z nadzieją spotkania z Bogiem. Wzgardził przed śmiercią godnością senatorską, kazał zdjąć się z łóżka i w prochu na ziemi miał leżeć, aby kapłan z wiatykiem mógł go deptać (!). Przez całą chorobę myślał nie o lekarstwach, ale o przygotowaniu się na śmierć, żonę i córkę oddał, zasłony z okien kazał zdjąć, aby po raz ostatni «nikczemność i podłość świata oglądać», a potem kazał podać sobie świecę i krucyfiks, i skonał. Takie przyjęcie śmierci było wskazywane wiernym jako ideał w duchowości katolickiej tamtych czasów. Czy było wynikiem przemiany naszego bohatera, czy wynikało raczej z typowej dla tej epoki pokory w obliczu majestatu śmierci? Opowiadam się za tą drugą interpretacją. Wszak nie tylko on zachowywał się w ten sposób. Wystarczy tu przypomnieć np. Michała Paca, który kazał się jako

³⁹ J. Staszewski. *August III Sas*. — Wrocław, 1989. — S. 88–89.

⁴⁰ J. Kitowicz. *Pamiętniki, czyli Historia polska* / Wyd. P. Matuszewska, komentarz Z. Lewinówna: wyd. II. — Warszawa, 2005. — S. 378.

⁴¹ To też jasno potwierdza wielokrotnie przywoływane kazanie o G. Trzeźniewskiego.

grzesznik pochować w przedprożu ufundowanego przez siebie kościoła w Wilnie, by wierni mogli po nim deptać. Czy zatem odczytanie inskrypcji nie powinno iść w takim właśnie kierunku?

Dalej w kazaniu następuje wyliczanie rodzin i osób spokrewnionych. Jest ono dość typowe dla tego rodzaju literatury. Osoby wymienione są często spokrewnione, czy też spowinowacone z głównym bohaterem tekstu bardzo iluzorycznie.

Rozpoczyna od Sebastiana Branickiego, referendarza koronnego, bpa chełmskiego, a na koniec poznańskiego, zasiadającego w senacie od 1538 r.; Jakub, jego synowiec — podstoli lubelski, jego córka Justyna — żona Wiesiołowskiego, kasztelana elbląskiego⁴².

Kiedy o. Trześniewski przechodzi do bezpośrednich przodków Piotra Branickiego, wymieniając Józefa, marszałka związkowego podczas Konfederacji Generalnej w 1717 r., następnie kasztelana halickiego urodzonego z Bogatkówny, a żonatego z Teresą Iskrzańską (!), stolnikówną buską, podaje informację jednoznacznie dotyczącą matki tejże. Miała nią być Ligęzianka-Minorówna, kasztelanka chełmska. Wskazuje, że była ona spółdziona z Ligęzów. Dalej w tekście wymienia Ligęzów, poczynając od abpa lwowskiego Feliksa, poprzez bpa płockiego Jana, kasztelana krakowskiego Dobiesława, wojewodę łęczyckiego Jana, Piotra urodzonego z kasztelanki krakowskiej Tarnowskiej⁴³ i kolejne związki, ale Ligęzów. Ma to charakter iście propagandowy, niewiele łączy się z przodkami zmarłego Branickiego. Mówiąc o Teresie Iskrzance, o. Trześniewski informuje słuchaczy, iż ta spółdziła syna Piotra i córkę Zofię za Janem Kantym Potockim. Był ów Jan Kanty Potocki, kasztelan braclawski, a następnie kijowski, synem Józefa (kasztelana kijowskiego) i Eleonory Reyówny.

Pisząc o przodkach żony Piotra, Szembekach, wyliczył o. Trześniewski wielu spośród nich, także chyba nie przejmując się tym, czy byli oni bezpośrednimi przodkami Walerii, postępując w tym przypadku w sposób typowy w odniesieniu do tego rodzaju tekstów.

Na zakończenie warto jeszcze zwrócić uwagę na fakt, że kompozycja zewnętrznych elementów herbu, jakie znalazły się na druku kazania poświęconego Piotrowi Branickiemu odpowiada kompozycji elementów herbowych na druku kazania dedykowanego Stanisławowi Potockiemu, wojewodzie poznańskiemu, ogłoszonego z okazji pogrzebu w Zbarażu 7 V 1760 r. Na owych panopliach znajdują się dwie tarcze — obie z herbami Pilawa⁴⁴.

⁴² O nim Boniecki (T. 2. — S. 106), a także *Urzednicy* (T. 4. — Z. 4, № 243), ale Boniecki nie zna jego córki za Wiesiołowskim.

⁴³ Zapewne informacja ta dotyczyła Zofii Tarnowskiej, córki Jana Amora młodszego, kasztelana krakowskiego (zm. 1500), żony Feliksa Ligęzy, burgrabiego krakowskiego.

⁴⁴ *Znak Na Niebie Tryumfującego Woyska w Którym p. J. W. Jegomosc Pan Stanisław Potocki, Wojewoda Poznański, Kawaler Orła białego, Rothmistrz Znaku Pancernego, niegdys Woysk Koronnych Regimentarz Generalny. Kołomyiski. Leżański, Sniatyński &c. Starosta. Po odprawioney życia tego Woynie przysłużyszy sie dobrze Bogu, Kościołowi, y Oyczyźnie z Świętym Stanisławem Szczepanowskim Biskupem Krakowskim, Patronem swoim, ktorego w życiu doskonale naśladował; w Poczec Wybranych pod ieden z Nim Znak Zaciągniony Kazaniem*

Славомір Гужинський

ПРО КОРИСТІ ВІД ЧИТАННЯ НАДГРОБНИХ ІНСКРИПЦІЙ

Автор дослідив пам'ятну дошку в замку Монтрезор, яка походить з костьолу Босих Кармелітів у Львові та присвячена Пьотру Браницькому (помер у 1761 р.). Предмет уваги дослідника склали напис на дошці, герб та промова, виголошена на похованні Пьотра Браницького. Аналіз трьох згаданих складових показує хитросплетіння генеалогічних зв'язків, ментальність епохи та джерельний потенціал епіграфічних студій.

Ключові слова: Пьотр Браницький, герб, інскрипція, предки, костьол Босих Кармелітів, надгробок.

Словомир Гужинский

О ПОЛЬЗЕ ЧТЕНИЯ НАДГРОБНЫХ ИНСКРИПЦИЙ

Автор исследовал памятную доску в замке Монтрезор, которая находилась в костеле Босых Кормелитов во Львове и была посвящена Петру Браницкому, умершему в 1761 г. Предметом внимания исследователя стали надпись на доске, герб и речь, произнесенная на похоронах Петра Браницкого. Анализ трех названных составляющих демонстрирует хитросплетения генеалогических связей, ментальность эпохи и источниковый потенциал эпиграфических исследований.

Ключевые слова: Петр Браницкий, герб, инскрипция, предки, костел Босых Кормелитов, надгробие.

Stavomir Hużyński

ABOUT THE USEFULNESS OF READING TOMB INSCRIPTIONS

The author has investigated the memorial plaque in the castle in Montrezor, which comes from the church of the Discalced Carmelites (or Barefoot Carmelites) in Lviv and is dedicated to Piotr Branicki who died in 1761. The inscription on the memorial plaque, the coat of arms and the epitaph proclaimed at the funeral of Piotr Branicki became the subjects of the researcher's attention. The analysis of the three mentioned components shows the intricacies of the genealogical connections, the mentality of the epoch and the quality of the sources of the epigraphic studies.

Keywords: Piotr Branicki, coat of arms, inscription, ancestors, the Carmelite Church, gravestone.

Pogrzebowym. Na konkluzji Pogrzebu w Wigilię tegoż Patrona S. Dnia 7. Maia Roku Pańskiego 1760. w Zbarazu mianym Ukazany. Przez X. Wenantego Tyszkowskiego Zakonu S. Franciszka Regularney Obserwancyi, Ex Prowincyała Prowincyi Ruskiej, całego Zakonu Deffinitora Generalnego. We Lwowie, w Drukarni Akademickiej Jego Krolewskiej Mći Societatis Jesu (1760), fol., k. tyt. i k. 27 nlb. (Estreicher. — T. 31. — S. 498).

**O NIEZNANYCH DZIECIACH MAGNATERII POLSKIEJ
W ŚWIEŁLE PARAFIALNYCH METRYK ZMARŁYCH
KOŚCIOŁA ŚW. KRZYŻA W WARSZAWIE Z LAT 1670–1801.
WYBRANE PRZYKŁADY**

Rejestracja chrztów, ślubów i zgonów wprowadzona przez władze kościelne po synodzie trydenckim, powszechnie nazywana metrykami parafialnymi, od dawna budziła ciekawość poznawczą badaczy różnych specjalizacji. Ze źródeł tych chętnie korzystają genealodzy, demografowie, językoznawcy, historycy Kościoła. Ostatnio obserwujemy wzmożone zainteresowanie wartością źródłową metryk, ich edytorstwem, indeksacją i digitalizacją¹.

W niniejszej pracy wykorzystano źródła metrykalne kościoła św. Krzyża w Warszawie — jednej z największych parafii warszawskich pod względem liczby mieszkańców i zajmowanego obszaru². Kościół świętokrzyski był także miejscem ważnych wydarzeń społeczno-politycznych, ten charakter świątynia zachowała do dnia dzisiejszego³. Tu warto zauważyć, że w kościele górnym przetrwały liczne zabytki kultury materialnej, w tym niezwykle interesujące, liczne dziewiętnastowieczne tablice pamiątkowe, dzięki którym można odtworzyć «panteon polskiej inteligencji»⁴. Osobną grupę stanowią współczesne inskrypcje poświęcone uczestnikom walk II wojny światowej i ofiarom komunizmu, uwagę zwracają także pomniki nagrobne pierwszego polskiego przełożonego zgromadzenia, wizytatora i jednocześnie proboszcza parafii świętokrzyskiej, a później biskupa poznańskiego Michała Bartłomieja Tarły (zm. 20 września

¹ O wartości źródeł metrykalnych, gdzie też stan badań cf. R. Kotecki. *Rejestracja metrykalna wiernych w świetle potrydenckiego ustawodawstwa kościoła katolickiego (ze szczególnym uwzględnieniem prawodawstwa diecezji chełmińskiej, gnieźnieńskiej, płockiej i włocławskiej)* // *Nasza Przeszłość*. — 2009. — № 112. — S. 35–75; G. Liczbińska. *Księgi parafialne jako źródło informacji o populacjach historycznych* // *PH*. — 2011. — T. CII. — № 2. — S. 267–282. Cf. też m.in. wydania ksiąg metrykalnych z Wojnicza, opracowane w latach 2006–2008 przez zespół współpracowników Józefa Szymańskiego; C. Kukło. *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*. — Warszawa, 2009. Wiele archiwów polskich i zagranicznych publikuje na swoich stronach internetowych indeksy lub zdjęcia cyfrowe metryk parafialnych.

² W 1771 r. w skład parafii wchodziło ok. 35 ulic oraz część Krakowskiego Przedmieścia od Pałacu Saskiego do Nowego Światu. Kompletność rejestrów metrykalnych wysoko ocenił C. Kukło, choć oczywiście, zwłaszcza w metrykach urodzonych, dane te nie są pełne, szczególnie liczne braki dotyczą wpisów z lat 1710–1719: C. Kukło. *Ocena wartości źródłowej rejestrów metrykalnych parafii św. Krzyża w Warszawie w XVIII wieku* // *Przeszłość Demograficzna Polski*. — 1991. — T. XVIII. — S. 205–227.

³ *Księga Pamiątkowa. Kościół Świętego Krzyża w Warszawie w trzechsetną rocznicę konsekracji 1696–1996* / Red. T. Chachulski. — Warszawa, 1996; *Serce miasta. Kościół Świętego Krzyża w Warszawie* / Red. K. Sztarbałło i M. Wardzyński. — Warszawa, 2010.

⁴ A. Biernat. *Dziewiętnastowieczne napisy epigraficzne na ziemiach Królestwa Polskiego*. — Wrocław, 1987. — S. 140–141.

1715) oraz prymasa Michała Radziejowskiego (zm. 13 października 1705). Kościół dolny kryje nisze grobowe fundatorów, arystokracji, ziemiaństwa. Najstarsze pochówki najbardziej znanych rodzin dawnej Rzeczypospolitej miały miejsce już w końcu XVII w. W kościele pochowani zostali «parafianie», mieszkańcy licznych pałaców, przede wszystkim kolejni właściciele Pałacu Czapskich⁵, Pałacu Błękitnego (Czartoryscy, Zamoyscy), Pałacu Gozdzkich (dzisiaj nieistniejący, przy ul. Dynasy), Grzybowa (Gutakowscy, Zabiełłowie, Grabowscy) i innych.

Jest to także miejsce ostatniego spoczynku gospodarzy kościoła — Zgromadzenia Księża Misjonarzy Świętego Wincentego à Paulo, osadzonego w kościele dzięki staraniom królowej Ludwiki Marii Gonzagi w 1653 r.⁶ Tu także chowano, sprowadzone razem z Misjonarzami, Siostry Miłosierdzia (szarytki), których zadaniem stała się pomoc Księżom Misjonarzom w służbie bliźniemu, przede wszystkim praca w szpitalach i przytułkach⁷.

Treści epitafiów i tablic nagrobnych, zestawione z informacjami zawartymi w metrykach parafialnych, są nieocenionym źródłem do badań genealogiczno-socjologicznych, ukazujących wzajemne powiązania i krąg towarzysko-rodzinny Warszawy XVIII i XIX w.⁸

Świętokrzyskie metryki parafialne były już przedmiotem analiz Cezarego Kukli, ale prawie wyłącznie w kontekście badań demograficznych. Autorowi udało się odtworzyć ok. 2 tys. rodzin warszawskich, określić m.in. wiek i stan cywilny nowożeńców, długość trwania związku małżeńskiego, płodność rodziny itp.⁹ Lektura źródeł metrykalnych przynosi o wiele więcej informacji, nie wykorzystanych w dotychczasowych badaniach naukowych. Na potrzeby

⁵ J. Mielezsko. *Pałac Czapskich*. — Warszawa, 1971.

⁶ Zgromadzenie Księża Misjonarzy zostało założone w 1625 r. we Francji przez św. Wincentego à Paulo (zm. 1660) (Congregatio Missionis — CM). Ludwika Maria Gonzaga sprowadziła misjonarzy do Polski w 1651 r. Zadaniem zgromadzenia była katechizacja wiernych, kształcenie duchowieństwa i opieka nad chorymi. W 1772 r. polska prowincja zakonu liczyła 30 domów i 252 misjonarzy, vide ks. S. Rospond CM. *Rola kościoła św. Krzyża w Warszawie w dziejach Polskiej Prowincji Zgromadzenia Księża Misjonarzy w XVII i XVIII-wiecznej Polsce // Księga Pamiątkowa*. — S. 27, 31–32; *Misjonarze św. Wincentego à Paulo w Polsce (1651–2001)*. I *Dzieje* / Red. S. Rospond CM. — Kraków, 2001. — S. 53–57. Dziejom zgromadzenia został poświęcony tom XI (1960) «Naszej Przyszłości».

⁷ Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo Służebnic Ubogich (szarytek) założono we Francji w 1633 r. Pierwsze siostry sprowadziła do Polski Ludwika Maria Gonzaga w 1652 r. Pracowały w założonych przez Księża Misjonarzy szpitalach: Świętokrzyskim, św. Rocha i Dzieciątka Jezus. W 1659 r. otrzymały własną siedzibę, przy ul. Tamka, gdzie do dzisiaj mieści się dom centralny Warszawskiej Prowincji Sióstr Miłosierdzia, dla którego przyjęta się nazwa Dom Centralny św. Kazimierza. Poza zarządem w miejscu tym znajdował się nowicjat i «dom spokojnej starości» dla sióstr, zakład dla sierot (do 1944 r.), szkoła dla dziewcząt (1693–1824) i szkoła powszechna dla sierot (1918–1949), vide S.H.A. Jurczak (SM). *Siostry Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo w parafii św. Krzyża w Warszawie // Księga pamiątkowa*. — S. 233, 238–243; A. Schletz. *Zarys historyczny Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia w Polsce // Nasza Przyszłość*. — 1960. — T. XII. — S. 59–168.

⁸ I.M. Dacka-Górzyńska. *Pamięć zaklęta w kamieniach — epitafia w kościele św. Krzyża w Warszawie // Serce miasta*. — S. 236–247.

⁹ C. Kuklo. *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*. — Białystok, 1991.

innej pracy — edycji inskrypcji znajdujących się w kościele św. Krzyża¹⁰ — zainteresowałam się zawartością ksiąg zmarłych¹¹. Okazało się, że w gronie warszawiaków zmarłych w XVII–XVIII w. znajduje się liczna grupa osób, których status majątkowy, pozycja społeczna oraz udział w sprawowaniu władzy pozwalają zaliczyć do elity społecznej Rzeczypospolitej. Akta te przynoszą informacje o personaliach i stanie rodzinnym zmarłych osób, ich narodowości, wieku, czasami o przyczynach śmierci oraz o miejscu ich ostatniego spoczynku. Ponadto *Libri mortuorum* mogą posłużyć do rekonstrukcji liczby służby i kręgu dworsko-klientalnego warszawskich pałaców usytuowanych na terenie parafii. Źródła te informują o liczbie osób zmarłych w szpitalach parafialnych, o śmierci duchownych, czyli ojcach misjonarzach, klerykach z miejscowego seminarium oraz o szarytkach. Wpisy z lat 1794–1795 zawierają liczne nazwiska kościuszkowskich «pikinierów» i «kosynierów». W przypadku cudzoziemców, spotykamy tak przedstawicieli elity społecznej, «zawodów artystycznych», jak zwykłych rzemieślników. Oczywiście pozostałe serie świętokrzyskich ksiąg parafialnych, które w niniejszej pracy wykorzystano sporadycznie, czyli *Libri baptisatorum* oraz *Libri copulatorum* ukazują szeroki obraz społecznego funkcjonowania rodziny.

Mnie szczególnie zainteresował los małych dzieci, pochodzących z rodzin elity społecznej Rzeczypospolitej XVII–XVIII w., których śmierć z jednej strony często odnotowano na kartach świętokrzyskich metryk parafialnych, a z drugiej o tych wydarzeniach mamy znikome przekazy źródłowe. Także miejsce pochowania małych arystokratów raczej nie było znane, choć rzecz dotyczy znaczących rodzin m.in.: Bielińskich, Czapskich, Czartoryskich, Lanckorońskich, Lubomirskich, Małachowskich, Mniszców i Poniatowskich.

Zdaję sobie sprawę, że niniejszy tekst, nie jest kompletny nie tylko dlatego, że wrywkowo korzystano z zachowanych metryk chrztów, by potwierdzić personalia zmarłych dzieci¹². Dla pełnej rekonstrukcji rodzin należałoby także uwzględnić metryki parafialnie, znajdujące się w posiadłościach rodzin, których

¹⁰ I.M. Dacka-Górzyńska, S. Górzyński. *Inskrypcje i herby w kościele św. Krzyża w Warszawie* (w druku).

¹¹ W pracy wykorzystano znajdujące się Archiwum Parafii św. Krzyża w Warszawie księgi zmarłych z lat 1670–1801: *Liber Defunctorum Ecclesiae Parochialis [sic!] Sanctae Crucis Varsaviensis ab Anno Domini 1670 inclusive* (księga zmarłych z lat 1670–1708, cyt. dalej: LD 1670–1708); *Liber Defunctorum Ecclesiae Parochialis Sanctae Crucis Varsaviensis in suburbio Cracoviensi sitae ab Anno D[omi]ni 1709 die 15 [decem]bris* (księga zmarłych z lat 1709–1774, cyt. dalej LD 1709–1774); *Liber Defunctorum Ecclesiae Parochialis Sanctae Crucis Varsaviensis ab Anno D[omi]ni 1709* (księga zmarłych z lat 1709–1733, brudnopis, cyt. dalej: LD 1709–1733); *Liber Mortuorum Ecclesiae Parochialis Sanctae Crucis Varsaviensis Congregationis Missionis ab Anno Domini 1775* (księga zmarłych z lat 1775–1801, cyt. dalej LM 1775–1801). Ponieważ z metryk ochrzczonych korzystałam wybiórczo określałam je jako LB i podaję daty graniczne.

¹² Księgi chrztów z kościoła św. Krzyża (1627–1802) zestawia w swoich pracach C. Kukło. Metrykami chrztów zainteresował się również K.P. Prokop. *Varia genealogiczne XVII–XVIII wieku ze staropolskich metryk kościelnych z Warszawy i Wotczyna* // *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*. — 2004. — T. LIV. — S. 153–175.

stan jest przedmiotem niniejszej analizy. Trzeba przy tym pamiętać, że większość z tych rodzin miała kilka siedzib głównych. Pochodzące z nich księgi parafialne mogły się nie zachować lub przetrwać w stopniu ograniczonym. Ponadto zazwyczaj pierwsze dziecko przychodziło na świat w majątku rodziców młodej mężatki. Rodziny o wysokim statusie społecznym często zmieniały miejsce pobytu, choćby z uwagi na okoliczności polityczne. Nie sposób zatem dotrzeć do tych wszystkich rozproszonych, bądź szczątkowo zachowanych źródeł. Jednak, jak się okazuje, nawet ograniczona ich eksploracja przynosi wiele nowych informacji genealogicznych.

Lektura świętokrzyskich metryk zmarłych pozwala dość łatwo zidentyfikować zmarłe dzieci pochodzące z elit społecznych. Wpisy o takich dzieciach i ich rodzicach zawierają zazwyczaj właściwe dla ich stanu łańskie określenia: *Magnificus Dominus, Magnificus Genorosus, Illustrissimus Dominus, Illustrissimus ac Magnificus, Illustrissima Excellentia Comitissa*; w przypadku rodzin książęcych konsekwentnie posługiwano się tytułem *Princeps*. Wpisy te często wymieniały imię zmarłego dziecka, imiona i nazwiska rodziców oraz sprawowane przez nich aktualne urzędy. Informowano o wieku zmarłego dziecka, przyjęciu przezeń sakramentu chrztu, miejscu pochowania, rzadziej o przyczynie śmierci (dopiero od roku 1798). Nie zawsze wymieniono jednocześnie wszystkie składniki formularza.

Oczywiście te «formularzowe» wpisy metrykalne nie pozwalają określić relacji emocjonalnych pomiędzy rodzicami a dziećmi. Dotychczas w literaturze powszechny był pogląd, zgodnie z którym narodziny i śmierć dziecka mało obchodziły rodzinę, a wszystkie akty rozpaczy należy rozpatrywać w kategoriach konwencji. Ostatnio odchodzi się od stanowiska negującego istnienie w epoce staropolskiej bliższych więzi rodzice-dziecko. Nie da się jednoznacznie określić, jak było naprawdę. Każdy akt śmierci dziecka inaczej dotykał najbliższych, zależało to przede wszystkim od wrażliwości, dojrzałości rodziców, sytuacji rodziny i jej poczucia stabilizacji w danym momencie dziejowym itd. Także w osiemnastowiecznej literaturze pięknej propagowano różne modele rodziny i wychowania. Prace poruszające temat roli dziecka w kulturze staropolskiej ukazują szeroki wachlarz relacji rodzice-dziecko, od postaw skrajnych — okrucieństwa i braku zainteresowania, po ogromną pobłażliwość i troskę o wychowanie¹³.

¹³ K. Bartnicka. *Dziecko w świetle pamiętników i powieści polskiego oświecenia* // *Rozprawy z Dziejów Oświaty*. — 1992. — T. XXXV. — S. 37–86; J. Tazbir. *Stosunek do dziecka w okresie staropolskim* // *Rodzina jej funkcje przystosowawcze i ochronne*. — Warszawa, 1995. — S. 153–166; D. Żołądź-Strzelczyk. *Dziecko w dawnej Polsce*: wyd. 1. — Poznań 2001; *ibid.*: wyd. 2. — Poznań, 2006; K. Wróbel-Lipowa. *Relacje dzieci-rodzice w polskiej rodzinie ziemiańskiej w XVIII wieku* // *Dziecko w rodzinie i społeczeństwie. Dzieje nowożytne* / Red. K. Jakubiak, W. Jamrozek. — Bydgoszcz, 2002. — S. 101–110; H. Żerek-Kleszcz. *Śmierć dziecka w kulturze staropolskiej* // *Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w Polsce*. — Warszawa, 2002. — Cz. 1: *Od średniowiecza do wieku XVIII* / Red. M. Dąbrowska, A. Klonder. — S. 285–300; A. Łysiak-Łątkowska. *O dzieciństwie w Polsce w XVIII wieku. Zarys problematyki* // *Między Barokiem a Oświeceniem. Edukacja, wykształcenie, wiedza* / Pod red.

Jak udało się ustalić, na podstawie źródeł metrykalnych i epigraficznych, warszawski kościół świętokrzyski był miejscem pochówków głównie dorosłych przedstawicieli elit, spokrewnionych ze sobą rodzin Czapskich, Czartoryskich, Gozdzkich, Lubomirskich, Małachowskich, Mniszchów, Poniatowskich, Tarłów, Zamoyskich i innych. Chociaż dysponujemy bogatą literaturą na temat działalności politycznej, ekonomicznej i kulturalnej najważniejszych rodzin dawnej Rzeczypospolitej, wciąż brakuje szczegółowych opracowań genealogicznych. Zmarłe dzieci chowano razem z najbliższymi krewnymi, bądź w ich pobliżu. W przypadku zmarłych potomków to właśnie zapisy metrykalne mają przewagę nad zachowanymi epitafiami świętokrzyskimi. To dzięki metrykom znamy miejsca, w których pochowano dzieci, gdyż inskrypcji im poświęconych zachowało się niewiele: dwie osiemnastowieczne dzieci z rodziny Czartoryskich (por. niżej), kolejna z 1777 roku Józefa Joachima (lat 8) i Marii (lat 3) Kochowskich¹⁴, dwie dziewiętnastowieczne, informujące o śmierci dziewczynek z rodziny Lubomirskich (por. niżej) i ostatnia z 1809 r. Marianny Tymowskiej (lat 8)¹⁵.

BIELIŃSCY

Pierwszą dygnitarską rodziną, która zwróciła moją uwagę z powodu utraty trojga małych dzieci byli Kazimierz Ludwik Bieliński (zm. 1713) podkomorzy i marszałek koronny¹⁶ i Ludwika Maria (zm. 1730) z Morsztynów (siostra Izabeli z Morsztynów Czartoryskiej)¹⁷. Wszystkie dzieci zostały pochowane w kościele dolnym: 13 kwietnia 1691 w katakumbach złożono czteroletniego Andrzeja¹⁸, a 28 lutego 1696 w piwnicy między wieżą i kaplicą św. Rocha pochowano drugiego syna o nieznanym imieniu¹⁹, 20 września 1700 pod wieżą «cum fratribus» złożono dwuletnią córkę Annę²⁰. Bielińscy mieli jeszcze sześcioro

A. Achremczyka. — Olsztyn, 2005. — S. 191-209; A. Skrzypietz. *Dziecko w rodzinie czasów nowożytnych. Studium przypadku Sobieskich // Mundus hominis — cywilizacja, kultura, natura. Wokół interdyscyplinarności badań historycznych* / Red. S. Rosik, P. Wiszewski. — Wrocław, 2006. — S. 357-373. — (Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia. — T. 175); A. Bołdyrew. *Matka i dziecko w rodzinie polskiej. Ewolucja modelu życia rodzinnego w latach 1795-1918*. — Warszawa, 2008; P. Kaczyński. *Rodzina w literaturze stanisławowskiej. Motywy — konwencje — poglądy*. — Wrocław, 2009.

¹⁴ Dzieci Bazylego Kochowskiego h. Nieczuja pułkownika wojsk rosyjskich i Konstancji z Brzostowskich, syn Józef Joachim zm. 29 VIII 1777 r., jego siostra Marianna zm. 12 VIII 1777 r.: LM 1775-1801, k. 17v, 18. Płyta znajduje się w kościele dolnym.

¹⁵ Córka Ignacego Tymowskiego h. Sas, pośta na Sejm Wielki z sieradzkiego i Kunegundy z Wodzińskich (1773-1840). Płyta choć w dobrym stanie nie eksponowana dotychczas w kościele, zachowana wśród ułomków w lapidarium przykościelnym.

¹⁶ K. Piwarski. *Bieliński Kazimierz Ludwik* // PSB. — Kraków, 1936. — T. II. — S. 53-55.

¹⁷ Ludwika Maria była córka Jana Andrzeja Morszyzna (1621-1693) podskarbiego wielkiego koronnego i Katarzyny Gordon (zm. 1691), cf. A. Przyboś przy współudziale L. Kukulskiego. *Morsztyn (Morstin) Jan Andrzej* // PSB. — T. XXI. — S. 814.

¹⁸ LD 1670-1708, k. 82 v.

¹⁹ Ibid., k. 102.

²⁰ Ibid., k. 123.

dzieci — Franciszka (1683?–1766) marszałka wielkiego koronnego²¹, Michała (zm. 1746) cześnika koronnego, Mariannę wydaną za męża za Ernesta Denhoffa, Katarzynę, żonę agenta francuskiego Besenvala, Teresę żonę Bogusława Łubieńskiego kasztelana sandomierskiego. Urszulę (1703 – 12 IX 1753), wydaną za Jana (Antoniego) Czermińskiego kasztelana małogoskiego (zm. 1729), dobrodziejkę warszawskiego szpitala podrzutków ks. Baudouina²².

LANCKOROŃSKI

W tym samym dniu, w którym poznaczono pierwszego syna Bielińskich (i w tym samym miejscu), pochowany został Jan Adam Lanckoroński, urodzony 8 marca 1691²³, syn Jana Kazimierza (zm. 1698), późniejszego kasztelana radomskiego i Jadwigi Tarłówny (zm. 1705), córki Karola wojewody lubelskiego i podkanclerzego koronnego (zm. 1703). Boniecki wspomina, że para ta miała «córkę Annę, l v. za Andrzejem Firlejem, kasztelanem kamińskim, 2 v. za Józefem Walentym Kalinowskim, chorążym halickim oraz synów: Jana zmarłego młodo i Stanisława»²⁴. Autor monografii rodu Lanckorońskich przypisuje tej parze jeszcze córkę Jadwigę, wydaną za męża za Hieronima Cikowskiego, nie wspomina zaś o Janie wymienionym w herbarzu Bonieckiego²⁵. Może wspomniany tu Jan jest tożsamy z naszym Janem Adamem? Matka dziecka była siostrą stryjeczną Michała Bartłomieja Tarły, pierwszego polskiego proboszcza kościoła św. Krzyża (od 1685 r.) i przełożonego zgromadzenia księży misjonarzy. Dla rodziny Tarłów kościół stał się z czasem rodzinną nekropolią. To może tłumaczyć pochowanie dziecka w katakumbach świętokrzyskich.

²¹ H. Waniczówna. *Bieliński Franciszek* // PSB. — T. II. — S. 47–50.

²² Ibid. — S. 47; K. Piwarski. Op. cit. — S. 54; *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego*. — Lipsk, 1839. — T. II. — S. 146; T. III. — S. 246. Niesiecki wymienia kasztelana małogoskiego Jana Czermińskiego, zaś autorzy *Spisu Urzędników Antoniego Czermińskiego* (kaszt. małogoski w latach 1706–1729, zmarły przed 15 czerwca 1729) cf. *Urzednicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy* / Oprac. K. Chłapowski, A. Falniowska-Gradowska, red. A. Gąsiorowski. — Kórnik, 1993. — S. 41, № 165, S. 175. Urszula z Bielińskich Czermińska wg J. Baroszewicza może uchodzić za współzałożycielką, razem z ks. Baudouinem, warszawskiego szpitala podrzutków. Od 1726 r. do końca życia Czermińska rezydowała w klasztorze warszawskich wizytek, i w ich kościele została pochowana. W 1737 r. na potrzeby szpitala zakupiła wieś Kręczi (Umiałów) i inne drobne posiadłości szlacheckie w tej okolicy, ponadto często bezimiennie zasilala szpital ofiarami w monecie, uczyniła też hojny zapis testamentowy, por. J. Bartoszewicz. *Historia szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie*. — Warszawa, 1870. — S. 26–31.

²³ LD 1670–1708, k. 82v; *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego*. — Lipsk, 1841. — T. VI. — S. 12.

²⁴ A. Boniecki. *Herbarz polski, wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*. — Warszawa, 1909. — T. XIII. — S. 347.

²⁵ S. Cynarski. *Dzieje rodu Lanckorońskich z Brzezia od XIV do XVIII wieku*. — Warszawa-Kraków, 1996. — S. 191–192, tablica genealogiczna «III. Linia Kurozwęcka», gdzie więcej też informacji o Stanisławie zm. 1747, staroście mukarowskim (1720), ożenionym z Franciszką Bidzińską (rozw. 1733) i z Anną Dembińską (1740).

CZARTORYSCY

Kościół św. Krzyża był nekropolią rodziny Czartoryskich. Pochowano tu najwybitniejszych jej przedstawicieli²⁶, pochodzących w prostej linii od Michała Jerzego (1621–1692) wojewody sandomierskiego²⁷ i Joanny z Olędzkich (zm. 1688), a więc ich syna Kazimierza (1674–1741) kasztelana wileńskiego²⁸ z żoną Izabellą Morsztynówną (1671–1758)²⁹, ich synów Fryderyka Michała (1696–1775) kanclerza litewskiego i Augusta Aleksandra (1697–1782) wojewodę ruskiego z żoną Marią Zofią z Sieniawskich (zm. 1771) oraz syna tej ostatniej pary Adama Kazimierza generała ziem podolskich (1734–1823).

Kazimierz i Izabela Morsztynówna cieszyli się pięciorgiem potomstwa; poza wymienionymi wyżej synami mieli jeszcze: syna Teodora (1704–1768) biskupa poznańskiego, Ludwikę Elżbietę (ok. 1694–1743) przełożoną klasztoru wizytek warszawskich i Konstancję (1695–1759) wydaną za mąż za Stanisława Poniatowskiego. Z metryk świętokrzyskich dowiadujemy się, że małżonkowie mieli jeszcze jedno dziecko — córkę Elżbietę, urodzoną 29 sierpnia 1699, zmarłą 10 lipca 1702³⁰ i pochowaną w katakumbach pod kaplicą Najświętszej Marii Panny w pobliżu swej zmarłej wcześniej półtorarocznej siostry stryjecznej Magdaleny Kazimiery Antoniny (zm. 20 lipca 1697)³¹, córki księcia Antoniego Dominika Czartoryskiego starosty lanckorońskiego (zmarłego w 1695 r. i pochowanego w katakumbach)³² oraz Ludwiki Łosiówny³³. W kościele św. Krzyża nie ma żadnych inskrypcji, które wskazywałyby na miejsce pochówku obu dziewczynek.

Michał Fryderyk kanclerz wielki litewski (zm. 13 sierpnia 1775, pochowany w kościele świętokrzyskim)³⁴ doczekał się z Eleonorą Moniką von Waldstein trzech córek: Aleksandry (1730–1798, 1 v. Sapieżyny, 2 v. Ogińskiej), Antoniny (zm. 1746) i Konstancji (zm. 1749) — żon Jana Jerzego Flemminga podskarbiego wielkiego litewskiego. Świętokrzyskie metryki przynoszą wiadomość (być może) o pięciu synach. W aktach zmarłych znajduje się wpisy informujące o śmierci szesnastomiesięcznego Jana Nepomucena w dniu 22 sierpnia 1742³⁵ i

²⁶ Epitafia nagrobne rodziny Czartoryskich zachowały się w krypcie pod kaplicą NMP, w kościele dolnym św. Krzyża w Warszawie. Obecnie zostały odrestaurowane i wkrótce zapewne będą dostępne zwiedzającym.

²⁷ K. Piwarski. *Czartoryski Michał Jerzy* // PSB. — T. IV. — S. 287–288. Pochowano go w katakumbach kościoła św. Krzyża razem z żoną Joanną z Olędzkich 1 v. Oleśnicką (zm. 1688).

²⁸ Książę Kazimierz Czartoryski zm. 31 sierpnia 1741, cf. LD 1709–1774, k. 79 v; S. Sidorowicz. *Czartoryski Kazimierz* // PSB. — T. IV. — S. 282–283.

²⁹ Idem. *Czartoryska Izabela z Morstinów* // PSB. — T. IV. — S. 241. Izabela była córką podskarbiego Andrzeja Morsztyna i Katarzyny Gordon.

³⁰ LD 1670–1708, k. 128 v.

³¹ Ibid., k. 107, 128 v.

³² Ibid., k. 100.

³³ Ludwika Felicjana była córką Władysława Łosia (zm. 1694) kasztelana chełmińskiego, wojewody pomorskiego i malborskiego oraz Barbary Guldenstern. Ludwika miała trzech mężów: Jana Działyńskiego, księcia Antoniego Czartoryskiego i księcia Fryderyka Wilhelma von Holstein-Beck, za: J. Wimmer. *Łoś Władysław* // PSB. — T. XVIII. — S. 438.

³⁴ LM 1775–1801, k. 5.

³⁵ LD 1709–1774, k. 81 v.

dziesięciomiesięcznego Józefa Andrzeja Stanisława Kostki, zmarłego 19 września 1744. Ten ostatni miał być pochowany obok brata, którego imion nie wymieniono, a który zmarł 24 sierpnia 1743³⁶. Jego identyfikację uniemożliwia brak zapisów pochówków z sierpnia 1743 r. Wszystkie dzieci zostały pochowane w katakumbach, w miejscu nie oznaczonym. Próba określenia dat urodzenia chłopców znanych z imion, poprzez metryki ochrzczonych w parafii, nie przyniosła rezultatu. Występują za to dwaj inni synowie, jeden, którego imion nie podano, urodzony 14 października 1731 i drugi, Antoni Dionizy, który przyszedł na świat 8 października 1744 o godz. 4.00 rano i został ochrzczony w domu tego samego dnia. Uroczystość powtórzono 9 października z udziałem rodziców chrzestnych: Hieronima Salariusza [*auditor nunciaturae*] i Marii Antoniny Rudzińskiej kasztelanowej czerskiej³⁷. Jak wiemy, Michał Fryderyk nie doczekał się męskich potomków, którzy osiągnęli lata sprawne.

W katakumbach świętokrzyskich pochowano głowę «Familii» — Augusta Aleksandra Czartoryskiego i jego żonę Marię Zofię z Sieniawskich. Znane, dorosłe potomstwo tej pary to: Adam Kazimierz generał ziem podolskich i Izabela (Elżbieta, 1736–1816) żona Stanisława Lubomirskiego. Ostatnio Katarzyna Kuras na podstawie źródeł epistolarnych podała informacje o jeszcze dwóch synach tej pary: Stanisławie (1740–1747) zmarłym na ospę i jeszcze jednym chłopcu urodzonym w 1747 r., który także wkrótce zmarł³⁸. Z archiwaliów parafialnych dowiadujemy się, że pierwszy z nich na chrzcie otrzymał imiona Stanisław Franciszek Kazimierz, sakramentu w dniu 6 lutego 1740 udzielił ojciec Jacek Śliwicki, zaś rodzicami chrzestnymi zostali: ciotka chłopca Konstancja z Czartoryskich i jej mąż Stanisław Poniatowski³⁹. W katakumbach kościoła świętokrzyskiego zachowało się epitafium grobowe Stanisława; dzięki temu oraz na podstawie wpisu w metryce zmarłych znana jest dokładna data jego śmierci — 22 lutego 1747⁴⁰.

Adam Kazimierz Czartoryski i Izabella z Flemmingów uchodzili za wzorowych rodziców, z powodzeniem przełamywali staropolskie wzorce wychowania, dbali o rozwój emocjonalny i staranne wykształcenie swoich dzieci⁴¹. Ich syn Adam Jerzy Czartoryski w swoich «Pamiętnikach» opisał wstrząs, jakiego doświadczyła rodzina na wieść o śmierci czternastoletniej Teresy (zm. 14 stycznia 1780)⁴², poparzonej od ognia z kominka i pochowanej w katakumbach świętokrzyskich

³⁶ LD 1709–1774, k. 85.

³⁷ Maria Antonina Rudzińska (zm. 10 marca 1753) była córką starosty łukowskiego Jana Nowosielskiego i Anny z Domaszewskich. Jej pierwszym mężem był kasztelan lwowski Wiktoryn Felicjan Cieszkowski, drugim Kazimierz Rudziński (Rudzieński) h. Prus III (ok. 1676–1759) kasztelan czerski, wojewoda mazowiecki; była blisko związana z «Familiją», cf. W. Majewski, W. Rudziński. *Rudziński (Rudzieński) Kazimierz* // PSB. — T. XXXIII. — S. 26.

³⁸ K. Kuras. *Współpracownicy i klienci Augusta A. Czartoryskiego w czasach saskich*. — Kraków, 2010. — S. 24.

³⁹ LB 1729–1750, k. 101 v.

⁴⁰ LD 1709–1774, k. 88 v.

⁴¹ K. Bartnicka. Op. cit. — S. 70–71.

⁴² Dziewczynka urodzona 30 maja 1765 na chrzcie otrzymała imiona: Teresa Maria Anna Petronela, LB 1765–1773, k. 10, 13v; LM 1775–1801, k. 32 v.

w Warszawie⁴³. Na dziesięcioletnim księciu to wydarzenie także zrobiło ogromne wrażenie. Przed matką, która urodziła wówczas córkę Gabrielę, tajono wiadomość o śmierci Teresy; gdy się o niej dowiedziała «była rażona paralizem z jednej strony i musiała na kulach przez długi czas chodzić i dopiero przez elektryczność odzyskała władzę w nodze», zaś ojciec dziewczynki nie chciał wierzyć pogłoskom o śmierci dziecka, a gdy powiedział mu o tym August Czartoryski «upał na ścianę w salonie i widziałem łzy jego oczów»⁴⁴. W «Pamiętnikach» relacja o narodzinach Gabrieli jest dość lakoniczna i nie do końca prawdziwa: «Moja matka w tymże czasie była słaba i dała życie córce, której dano imię Gabriela, ale która tylko kilka dni żyła»⁴⁵. Dziewczynka, urodzona na początku 1780 r. (brak księgi metryk chrztów z tego okresu w kościele świętokrzyskim), zmarła 28 lipca 1781. W metryce zmarłych wpisano, że miała wówczas półtora roku i pochowano ją w katakumbach, ale inskrypcja grobowa nie zachowała się lub nigdy jej nie było⁴⁶.

Oprócz zmarłych w dzieciństwie Teresy i Gabrieli udało mi się ustalić, że księstwo Czartoryscy stracili jeszcze dwoje dzieci. W rok po ślubie zawartym 19 listopada 1761 w Wołczyńcu⁴⁷, 10 października 1762 urodził się i został ochrzczony tego samego dnia w Warszawie Aleksander Jerzy Kazimierz. Uroczystą ceremonię chrztin, która miała miejsce 20 listopada 1762, odprawił przełożony misjonarzy, ojciec Jacek Śliwicki. Rodzicami chrzestnymi była najbliższa rodzina: dziadkowie Czartoryscy, Jerzy Fleming oraz rodzeństwo ojca z mężami i żonami⁴⁸. Chłopiec zmarł zapewne 27 grudnia 1763, chociaż w metryce zmarłych wpisano inne imiona zmarłego dziecka — Karol Aleksander⁴⁹. Nieco wcześniej, pod datą 3 listopada 1763, znajduje się wpis o śmierci nie wymienionej z imienia, sześciotygodniowej córce księcia Adama⁵⁰. Udało mi się odszukać metrykę chrztu dziewczynki urodzonej 2 września 1763, ochrzczonej «z wody» następnego dnia, o imionach Zofia Maria Eleonora⁵¹. W tym miejscu nie podano informacji o urodzeniu brata bliźniaka, stąd należy przyjąć, że zmarły w miesiąc po dziewczynce Karol Aleksander to pierworodny

⁴³ Gazeta Warszawska. — 1780, 15 stycznia. — №5 [doniesienie o śmierci Teresy Czartoryskiej]; Puławy (1762–1830). Monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego na podstawie archiwum ks. Czartoryskich w Krakowie / Oprac. L. Dębicki — Lwów, 1887. — T. I. — S. 206–207. Z inskrypcji, zapewne późniejszej, wynika, że we wspólnym grobie z Teresą, złożono także Zofię z Matuszewiczów Kicką (1796–1822), przysposobioną córkę księżnej Izabeli Czartoryskiej, vide: Ibid. — S. 213–214. W tzw. «krypcie szarytek» w kościele św. Krzyża znajduje się jeszcze jedna inskrypcja poświęcona Zofii Kickiej, sprawiona przez jej męża generała Ludwika Kickiego.

⁴⁴ A.J. Czartoryski. *Pamiętniki i memoriały polityczne 1776–1809* / Wybrał i oprac., wstępem i przypisami opatrzył J. Skowronek. — Warszawa, 1986. — S. 82–83.

⁴⁵ Ibid. — S. 83.

⁴⁶ LM 1775–1801, k. 44 v.

⁴⁷ Metrykę ślubu z Wołczyńcu wydał K.R. Prokop. Op. cit. — S. 171.

⁴⁸ LB 1758–1765, k. 135 v, 138.

⁴⁹ LD 1709–1774, k. 184–184 v.

⁵⁰ LD 1709–1774, k. 184.

⁵¹ LB 1758–1765, k. 160.

syn Adama Kazimierza i Izabelli, chociaż występuje pod innymi imionami, między urodzeniem Aleksandra Jerzego Kazimierza i Zofii Marii Eleonory nie mogło urodzić się już inne dziecko. Sam ojciec dzieci na uroczystym chrzcie otrzymał imiona Adam Józef Kazimierz Joachim Ambroży Marek, a posługiwał się tylko dwoma: Adam Kazimierz⁵².

Narodziny dzieci, które miały miejsce tuż po ślubie Adama Kazimierza i Izabelli, przeczą tezom o początkowej niechęci małżonków do siebie oraz nie pozwalają — wbrew obiegowym opiniom — uznać córki Teresy (ur. 1765) za pierwsze dziecko tej pary⁵³. Podsumowując, Adam Kazimierz i Izabela stracili czwórkę dzieci i doczekali się czwórki dorosłego potomstwa: Marii Wirtemberskiej (1768–1854), Adama Jerzego (1770–1861), Konstantego Adama (1773–1860) i Zofii Zamoyskiej (1779–1837).

PONIATOWSCY

Kościół św. Krzyża w Warszawie pełnił funkcję nekropolii dla innych potomków Kazimierza Czartoryskiego i Izabelli Morsztynówny, pochodzących z rodzin Poniatowskich i Lubomirskich.

Pochowano w nim dwóch synów i wnuczkę Konstancji Czartoryskiej i Stanisława Poniatowskiego (1676–1762), wojewody mazowieckiego i kasztelana krakowskiego⁵⁴. W historiografii utrwalił się obraz Konstancji z Czartoryskich — wzorowej matki, interesującej się wychowaniem i edukacją licznej gromadki dzieci⁵⁵. Dotychczas uważano, że Poniatowscy mieli ośmioro potomstwa. Byli to: Kazimierz (1721–1800) podkomorzy koronny⁵⁶, Franciszek Józef (1723–1749) proboszcz katedralny krakowski, Aleksander (1725–1744) przeznaczony do kariery wojskowej, Ludwika Maria (1728–1781) żona Jana Jakuba Zamoyskiego, Izabela (1730–1808) żona Jana Klemensa Branickiego, Stanisław Antoni, czyli późniejszy król Stanisław August (1732–1798), Andrzej (1734–1773) generał w służbie austriackiej⁵⁷ oraz Michał Jerzy (1736–1794) arcybiskup metropolita-gnieźnieński⁵⁸.

Krzysztof R. Prokop badający metrykalia wołczyńskie opublikował metrykę dopełnienia chrztu (z 5 września 1728) nieznanego dotychczas syna

⁵² LB 1729–1750, k. 83 v.

⁵³ S. Askenazy (*Z korespondencji rodzinnej // Studia historyczno-krytyczne*. — Kraków, 1897. — S. 142–144) za pierwotną córkę uznał natomiast Marię późniejszą księżną Wirtemberską (ur. 1768). Niesłuszne poglądy w kwestii relacji młodych małżonków i ich potomstwa powtarza A. Michalski. *Księżęca para Adam i Izabela Czartoryscy — przykładem oświeceniowej rodziny magnackiej // Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze / Red. C. Kukło*. — Warszawa, 2008. — S. 164.

⁵⁴ A. Link-Lenczewski. *Poniatowski (Ciótek Poniatowski) Stanisław // PSB*. — T. XXVII. — S. 471–481. Metryka ślubów tej pary zachowała się w kościele św. Krzyża

⁵⁵ Idem. *Poniatowska z Czartoryskich Konstancja // PSB*. — T. XXVII. — S. 409–411; K. Wróbel-Lipowa. *Op. cit.* — S. 107.

⁵⁶ Z. Zielińska. *Poniatowski Kazimierz // PSB*. — T. XXVII. — S. 444–453.

⁵⁷ E. Rostworowski. *Poniatowski Andrzej // PSB*. — T. XXVII. — S. 412–420.

⁵⁸ Z. Zielińska. *Poniatowski Michał Jerzy // PSB*. — T. XXVII. — S. 455–471.

Poniatowskich, Michała Ludwika, sugerując, że urodził się on w 1727 r. (przed Ludwiką Marianną ur. 30 listopada 1728), a zmarł ok. 1736 r., gdyż urodzony wówczas najmłodszy syn otrzymał na chrzcie imiona Michał Jerzy; miało to być pierwsze imię zmarłego już brata⁵⁹.

W badanych przeze mnie archiwaliach świętokrzyskich znalazłam wpis o śmierci jeszcze jednego syna tej pary — ośmioletniego Teodora (8 lipca 1740)⁶⁰. Poniatowscy zatem byli rodzicami przynajmniej dziesięciorga dzieci.

Dla porządku należy wymienić pochowanego w 1810 r. w katakumbach syna Poniatowskich (zwłoki przeniesiono z Jazdowa) — księcia podkomorzego Kazimierza (1721–1800)⁶¹. Wcześniej jednak, 23 listopada 1765 w krypcie pod ołtarzem św. Felicissimy złożono zwłoki sześciolatniej Elżbiety Poniatowskiej⁶², jego córki urodzonej z małżeństwa z Apolonią Ustrzycką (1736–1813). Para ta straciła jeszcze szesnastoletnią Katarzynę (25 sierpnia 1756 — 17 marca 1772) a tylko dwójka dzieci osiągnęła wiek dojrzały: Stanisław (1754–1833) podskarbi wielki litewski⁶³ i Konstancja Tyszkiewiczowa (1759–1830)⁶⁴.

LUBOMIRSCY

W omawianym kościele znajduje się kilka nisz grobowych przedstawicieli różnych linii rodu Lubomirskich, w tym oczywiście dzieci.

Małżonkowie Stanisław Lubomirski (ok. 1720–1783) strażnik wielki koronny, późniejszy marszałek wielki koronny⁶⁵ i Elżbieta (Izabela) z Czartoryskich (1736–1816, córka Augusta Aleksandra wojewody ruskiego, pani m.in. na Wilanowie i Łańcucie⁶⁶) mieli cztery córki: 1. Elżbietę (Izabelę, 1755–1783), wydaną za Ignacego Potockiego (1750–1809) marszałka wielkiego koronnego, 2. Aleksandrę (1758 lub 1760–1831), która poślubiła Stanisława Kostkę Potockiego (1755–1821) generała artylerii koronnej, 3. Konstancję Małgorzatę (1761–1840), żonę Seweryna Rzewuskiego (1744–1811) hetmana polnego koronnego i 4. Julię Teresę (1767–1794), żonę Jana Potockiego (1761–1815) krajczyca koronnego, pisarza i podróżnika⁶⁷. Tymczasem dzięki archiwaliom świętokrzyskim wiemy, że 25 stycznia 1763 urodziła się i została ochrzczona jeszcze jedna córka, Anna Teresa, która zmarła 2 sierpnia 1764 i została pochowana w katakumbach

⁵⁹ K.R. Prokop. Op. cit. — S. 155–156.

⁶⁰ LD 1709–1774, k. 78. Daty urodzin Teodora nie udało mi się ustalić na podstawie metrykaliów świętokrzyskich.

⁶¹ Archiwum m.st. Warszawy, Zbiór Walerego Przyborowskiego, t. VI: W. K. Z., Kościół św. Krzyża, s. 207.

⁶² LD 1709–1774, k. 193.

⁶³ J. Michalski. *Poniatowski Stanisław* // PSB. — T. XXVII. — S. 481–487.

⁶⁴ Z. Zielińska. *Poniatowski Kazimierz...* — S. 451.

⁶⁵ J. Michalski. *Lubomirski Stanisław* // PSB. — T. XVIII. — S. 53–56.

⁶⁶ Idem. *Lubomirska z Czartoryskich Izabela (Elżbieta)* // PSB. — T. XVII. — S. 625–629; B. Majewska-Maszkowska. *Mecenat artystyczny Izabelli z Czartoryskich Lubomirskiej 1736–1816*. — Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1976. — S. 18.

⁶⁷ PSB. — T. XVIII. — S. 56; T. Zielińska. *Poczet polskich rodów arystokratycznych*. — Warszawa, 1997. — S. 142–143; B. Majewska-Maszkowska. Op. cit. — S. 20, 21, 35, III: Tablica sukcesorów Izabelli z Czartoryskich Lubomirskiej.

kościół⁶⁸. Matka dzieci, Izabela z Czartoryskich Lubomirska nigdy nie darzyła swoich córek większym zainteresowaniem⁶⁹.

Wcześniej w kościele św. Krzyża obok krypty misjonarzy pochowano nowo narodzoną córkę innego Lubomirskiego — Aleksandra Jakuba (1695–1772) kuchmistrza i miecznika koronnego⁷⁰. Z małżeństwa z Karoliną Fryderyką von Vitzthum (zm. 1743?, wg PSB po roku 1758) miał on trzy córki. Fryderyka Konstancja wyszła za mąż za Rolanda des Alleurs (poseł francuski w Stambule), a po jego śmierci za margrabiego de Lireé; Karolina Henryka poślubiła Karola Fleminga (ministra gabinetu saskiego); Ludwika Amelia wyszła za mąż za feldmarszałka Augusta Rutowskiego (naturalnego syna Augusta II)⁷¹. Autor biogramu w PSB wspomina o czwartej córce, Mariannie Wilhelminie, zmarłej w stanie panieńskim. Ochrzczona 16 czerwca 1726 i zmarła dzień później Józefa Wilhelmina, mimo zbieżności imion z poprzednio wspomnianą córką, była według mnie piątym dzieckiem Lubomirskich⁷².

W tak zwanej «krypcie szarytek» zostali pochowani spokrewnieni ze sobą Lubomirscy, Potoccy i Zamoyscy. Tu złożono zwłoki jednorocznej Marii Kazimiery Lubomirskiej (4 marca 1851 – 2 marca 1852), o czym świadczy zachowana inskrypcja informująca, że było to jedyne dziecko Eugeniusza (1825–1911) i jego żony Krystyny z Lubomirskich (1825–1851)⁷³.

W «krypcie szarytek» zachowała się jeszcze jedna inskrypcja poświęcona dziecku, a mianowicie urodzonej 4 października 1858 i zmarłej 11 sierpnia roku następnego Elżbiecie (Izabeli), córce Jerzego Henryka księcia Lubomirskiego (1817–1872) i Cecylii z Zamoyskich (1831–1904)⁷⁴. Imię dziecka wymienia biograf ojca, który wspomina też o czwórce dorosłych dzieci: Teresie (1857–1883) żonie Karola Radziwiłła, Marii (1860–1942) żonie Benedykta Tyszkiewicza⁷⁵, Andrzeju (1862–1953) II ordynacie przeworskim, polityku i kuratorze

⁶⁸ LB 1758–1765, k. 142 v; LD 1709–1774, k. 187v.

⁶⁹ A. Łysiak-Łątkowska. Op. cit. — S. 191.

⁷⁰ M.J. Lech. *Lubomirski Aleksander Jakub* // PSB. — T. XVIII. — S. 1–2.

⁷¹ Ibid. — S. 1; T. Zielińska. Op. cit. — S. 145.

⁷² LB1723–1733, k. 52 v; LD 1709–1774, k. 38 v; LD 1709–1733, k. 43.

⁷³ Brak akt ASC z roku 1852 w APW; nekrolog jej poświęcony został zamieszczony w cztery miesiące po jej śmierci; znajduje się w nim informacja, że jej pochówek miał miejsce w kościele 6 marca 1852 (*Nekrologi «Kurier Warszawskiego» 1821–1939*. — Warszawa, 2004. — T. II: 1846–1852 / Oprac. A.T. Tyszka. — S. 362–363, № 9249). Eugeniusz Adolf Lubomirski, syn Eugeniusza i Marii z Czackich, działacz polityczny i gospodarczy, po śmierci pierwszej żony, ożenił się ponownie z Różą, córką Andrzeja i Róży Zamoyskich, z którą miał sześcioro dzieci, cf. O. Beiersdorf. *Lubomirski Eugeniusz* // PSB. — T. XVIII. — S. 8–9.

⁷⁴ APW, ASC św. Krzyż, 1859, nr aktu 1756, z dnia 17 sierpnia 1859: zmarła ks. Izabella (tak w akcie zgonu), córka ks. Jerzego Henryka i Cecylii hr. Zamoyskiej, o godz. 1.00 nad ranem, w wieku dziewięciu miesięcy, urodzona w Dreźnie. Jej ojciec Jerzy Henryk (1817–1872) był politykiem galicyjskim, ordynatem przeworskim, synem ks. Henryka (1777–1850) i Teresy ks. Czartoryskiej (1758–1868), matka Cecylia z hr. Zamoyskich (1831–1904), córka Andrzeja i Róży Zamoyskich, pochowanych w tej samej krypcie. M. Tyrowicz. *Lubomirski Jerzy Henryk* // PSB. — T. XVIII. — S. 25–26.

⁷⁵ Ibid. — S. 26; T. Zielińska. Op. cit. — S. 154.

literackiego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich⁷⁶ oraz Kazimierzu (1869–1930) prawniku i dyplomacie⁷⁷.

SAPIEHOWIE

Pochowany tymczasowo w kościele piętnastoletni starosta mielnicki książę Józef Kazimierz Sapieha, zmarły 6 czerwca 1732⁷⁸, syn Michała Józefa wojewody podlaskiego (zm. 1738) i Teresy Marii Ludwiki z Wielopolskich (zm. 1721) jest postacią znaną⁷⁹. Książę popełnił samobójstwo lub, według innej wersji, zginął czyszcząc broń. Wymieniam go w powyższym zestawieniu z uwagi na zachowane w kościele świętokrzyskim metryki śmierci i chrztu. W metryce zmarłych napisano, że była to śmierć przypadkowa (*morte casuali*), zaś z metryki chrztu dowiadujemy się, że dziecko urodziło się w pałacu swojej babki, kanclerzyny Wielopolskiej (Maria de la Grange d'Arquien zm. 23 czerwca 1735, jej inskrypcja grobowa zachowała się w kościele św. Krzyża) i 10 lipca 1717 nadano mu imiona Józef Kazimierz Fryderyk⁸⁰.

MNISZCHOWIE

Duża śmiertelność wśród dzieci panowała w rodzinie marszałka wielkiego koronnego Michała Jerzego Mniszcha (1742–1806)⁸¹ i siostrzenicy królewskiej Urszuli z Zamoyskich (ok. 1750 — po 1808)⁸², którzy zawarli związek małżeński 19 II 1781. Autorzy biogramów małżonków wspominają o trójce dzieci tej pary: synu Karolu Filipie (1794–1846), Elżbiecie (ur. 1792), żonie Dominika Radziwiła, a po rozwodzie z nim, Augusta markiza de Ville, i Paulinie, żonie Antoniego Jabłonowskiego⁸³. Według metryk świętokrzyskich Mniszchowie stracili czwórkę dzieci. Pierwsza córka Ludwika, żyła tylko cztery miesiące, zmarła 30 marca 1782 r., pochowano ją miesiąc później w katakumbach kościoła św. Krzyża⁸⁴. W 1785 r. marszałkowstwo stracili dwoje dzieci: 21 lipca zmarł 7-miesięczny — Michał Jan, pochowano go pod ołtarzem św. Aleksego⁸⁵,

⁷⁶ M. Tyrowicz, J. Zdrada. *Lubomirski Andrzej* // PSB. — T. XVIII. — S. 2–4; T. Zielińska. Op. cit. — S. 154.

⁷⁷ J. Zdrada. *Lubomirski Kazimierz* // PSB. — T. XVIII. — S. 30–31; T. Zielińska. Op. cit. — S. 154–155.

⁷⁸ LD 1709–1774, k. 55 v. Informacje o samobójczej śmierci w biogramie ojca Józefa — Michała Józefa, vide A. Rachuba. *Sapieha Michał Józef* // PSB. — T. XXXV. — S. 110.

⁷⁹ Sapiehowie mieli jeszcze syna Benedykta Augusta (zm. 20 czerwca 1730) starostę mielnickiego, cf. A. Rachuba. Op. cit. — S. 110.

⁸⁰ LB 1701–1729, k. 132 v.

⁸¹ A. Rosner. *Mniszech Michał Jerzy Wandalin* // PSB. — T. XXI. — S. 480–484.

⁸² Córka Jana Jakuba Zamoyskiego wojewody lubelskiego i Ludwiki z Poniatowskich, siostry króla, 1 v. Wincentowa Potocka, zob. H. Wereszycka. *Mniszchowa z Zamoyskich 1. v. Potocka Urszula* // PSB. — T. XXI. — S. 457–458.

⁸³ Syn urodzony 7 stycznia 1794 w Wiśniowcu, uczył się w Krzemieńcu, był członkiem komisji sądowej edukacyjnej, kolekcjonerem pamiątek narodowych i bibliofilem, podobno pozostawił w rękopisie kontynuację herbarza Kaspra Niesieckiego. Zmarł w maju 1846 w Wiśniowcu, zob. A. Rosner. Op. cit. — S. 483.

⁸⁴ LM 1775–1801, k. 52.

⁸⁵ Ibid, k. 77.

zaś 25 sierpnia zmarła 2-letnia córka Zofia⁸⁶. W następnym roku, 12 maja 1786 w katakumbach kościoła pochowano 2-tygodniową Marię Pelagię⁸⁷.

CZAPSCY I MAŁACHOWSCY

W kościele św. Krzyża zostali pochowani właściciele pałacu przylegającego do zabudowań kościelnych, w tym Maria z Czapskich (zm. 1774) 1 v. Potocka, 2 v. Czapska⁸⁸ i jej mąż Tomasz Czapski starosta knyszyński (zm. 19 marca 1784)⁸⁹. Z opisu pogrzebu zamieszczonego w «Gazecie Warszawskiej» dowiadujemy się, że Czapscy mieli dwanaścioro dzieci⁹⁰, z których wiek dojrzały osiągnęły dwie córki: Urszula (zm. 1782) i Konstancja (zm. 1791), obie były żonami referendarza koronnego Stanisława Małachowskiego (wszyscy zostali pochowani w kościele dolnym). O innych dzieciach niewiele wiadomo. Z korespondencji rodzinnej wynika, że 17 stycznia 1747 starościna knyszyńska urodziła syna; we wrześniu następnego roku była w ciąży; kolejne dziecko urodziło się we wrześniu 1763 r.⁹¹ Dzięki metrykom zmarłych możemy poznać imię jeszcze jednej córki Czapskich — 9 sierpnia 1776 pod ołtarzem św. Karola pochowano dziewięcioletnią Teresę⁹².

Warto jeszcze wspomnieć, że z małżeństwa Konstancji z Czapskich 1 v. Radziwiłłowej i Stanisława Małachowskiego (zm. 1809)⁹³ urodziła się córka o imieniu Konstancja (zm. 1 maja 1788), która żyła tylko jeden dzień, pochowano ją pod ołtarzem św. Aleksego (gratis)⁹⁴. Małachowski sprawdził się jako ojciec wychowując swoją pasierbicę Marię Urszulę Radziwiłłównę, którą nie interesował się jej własny rodzic — ks. Dominik z linii berdyczowskiej⁹⁵.

⁸⁶ LM 1775–1801, k. 77 v.

⁸⁷ Ibid, k. 83.

⁸⁸ L. Petrzyk. Op. cit. — S. 133.

⁸⁹ LM 1775–1801, k. 66 v, informacje o śmierci i pogrzebie Tomasza Czapskiego vide «Gazeta Warszawska», № 24 z 24 marca 1784; № 25 z 27 marca 1784. Informacje o Tomaszu Czapskim i jego rodzinie, vide E. Walczak. *Kariera rodu Czapskich w XVI–XVIII wieku // Rocznik Gdański*. — 1996. — T. LVI. — Z. 1. — S. 65–85. Monografię T. Czapskiego w wersji elektronicznej opublikowała M. Bielska: *Buntownik z wyboru — Tomasz Czapski, starosta knyszyński (1740–1784)*. — Białystok, 2007 (maszynopis pracy magisterskiej): http://pbc.biaman.pl/Content/3506/martyna_bielska.pdf (wejście 15 września 2008).

⁹⁰ Gazeta Warszawska. — 1774, 22 czerwca. — № 50. 19 czerwca tego roku w kościele św. Krzyża Tomasz Czapski z Bękowa starosta knyszyński uroczysty pogrzeb sprawił swojej małżonce Marii z Czapskich 1 v. Potockiej 2 v. Czapskiej.

⁹¹ M. Bielska. Op. cit. — S. 65.

⁹² LM 1775–1801, k. 11 v.

⁹³ Stanisław Małachowski pochowany został w kościele św. Krzyża, z uwagi na rozmiary zamówionego w Rzymie nagrobka nie stanął on w kościele, lecz w katedrze św. Jana, vide A. Badach. *O pomniku Stanisława Małachowskiego w katedrze warszawskiej // Kronika Warszawy*. — 1999. — № 3–4. — S. 163.

⁹⁴ LM 1775–1801, k. 98 v.

⁹⁵ M. Bielska. Op. cit. — S. 64. Marię Urszulę Radziwiłłównę w 1803 r. wydano za mąż za gen. Wincentego Krasieńskiego, była matką poety Zygmunta Krasieńskiego.

* * *

Analizowane źródła, jak powszechnie wiadomo, są niezwykle ważne przy ustalaniu faktów demograficznych i genealogicznych, ale niestety są niepełne. Poczynione spostrzeżenia na temat zmarłych dzieci, nawet na wybranych przykładach, pozwalają na dokładniejsze ukazanie składu najważniejszych rodzin dawnej Rzeczypospolitej i mogą przyczynić się do dalszego odtwarzania ciągów genealogicznych. Uderza wielodzietność najbogatszych i najbardziej wpływowych rodzin, co niegdyś zdecydowanie szło w parze z zamożnością⁹⁶. Analiza faktów genealogicznych i społecznych zestawiona z innymi relacjami, korespondencją oraz pamiętnikami przyniosłaby nowe informacje o stylu życia, miejscu pobytu i mobilności nie tylko kobiet, ale często całych rodzin oraz ich kontaktach towarzyskich. Tylko z lektury metryk wynika, że przedstawiciele magnaterii wielokrotnie byli świadkami chrztów dzieci elity społecznej, zatrudnianych w pałacach urzędników i służby, a także brali udział w niezwykle uroczystych chrztach neofitów. Pomimo bogatej literatury na temat działalności politycznej, ekonomicznej i kulturalnej najważniejszych rodzin dawnej Rzeczypospolitej, aktualnym postulatem badawczym, są badania genealogiczne. Na tym polu jest wiele jeszcze do zrobienia.

Iwona Daцька-Гужинська

**ПРО НЕВІДОМИХ ДІТЕЙ ПОЛЬСЬКОЇ МАГНАТЕРІЇ
У СВІТЛІ ПРАФІЯЛЬНИХ МЕТРИК ПОМЕРЛИХ КОСТЬОЛУ СВ. ХРЕСТА
У ВАРШАВІ (1670–1801). ВИБРАНІ ПРИКЛАДИ**

Дослідниця здійснила аналіз метричних книг померлих костьолу св. Хреста у Варшаві за 1670–1801 рр. на предмет виявлення невідомих дітей польських магнатів. Джерельний матеріал демонструє традицію багатодітності знаті, цікаві грані їхнього повсякдення, взаємини з іншими родами, а також урядниками і слугами. Авторка наголошує на важливості вивчення генеалогії магнатських родів з метою висвітлення їхньої економічної, політичної та культурної діяльності

Ключові слова: *костьол, парафіяльні метрики, Річ Посполита, Варшава, діти, потомство.*

⁹⁶ Marysienka Sobieska była w ciąży kilkanaście razy, cf. A. Skrzypietz. Op. cit. Do innych wniosków doszła M. Liedke. *Z badań nad prokreacją magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku // Przeszłość Demograficzna Polski. — 2010. — T. XXIX. — S. 7–27.* Wg autorki w XVI–XVIII w. w rodach Radziwiłłów, Sanguszków, Chodkiewiczów liczba wszystkich urodzonych dzieci wyniosła 321, średnio 2,8 dzieci na parę (mediana 2), natomiast średnia liczba dzieci dożywających wieku dorosłego wyniosła ok. 2 dzieci (1,98) na rodzinę. Sadzę, że przyjęta baza źródłowa — pamiętniki, listy, testamenty i literatura genealogiczna (ewidentny brak metryk parafialnych) — spowodowała poważnie zaniżenie danych demograficznych.

Ивона Дацкая-Гужинская

**О НЕИЗВЕСТНЫХ ДЕТЯХ ПОЛЬСКОГО МАГНАТСТВА
В СВЕТЕ ПРИХОДСКИХ МЕТРИК УМЕРШИХ КОСТЕЛА СВ. ХРИСТА
В ВАРШАВЕ (1670–1801). ИЗБРАННЫЕ ПРИМЕРЫ**

Исследовательница проанализировала метрические книги умерших костела св. Христа в Варшаве за 1670–1801 гг. на предмет выявления неизвестных детей польских магнатов. Источниковый материал демонстрирует традицию многодетности знати, интересные грани их повседневности, отношения с другими родами, а также чиновниками и слугами. Автор акцентирует внимание на важности изучения генеалогии магнатских родов с целью освещения их экономической, политической и культурной деятельности.

Ключевые слова: костел, приходские метрики, Речь Посполитая, Варшава, дети, потомство.

Ivona Dacka-Hużyńska

**ABOUT THE UNKNOWN CHILDREN OF THE POLISH MAGNATES
IN THE LIGHT OF THE PAROCHIAL METRICS OF THE DEAD
IN THE CHURCH OF ST CHRIST IN WARSAW IN 1670–1801.
THE CHOSEN EAMPLES.**

The researcher has analyzed the metrical books of the dead in the church of St Christ in Warsaw during 1670–1801 trying to find out the information about the unknown children of the Polish magnates. The source material presents the tradition of the noblemen of having many children, describes the interesting sides of their everyday life, their relations between other families, governors and servants in their own castles. The author emphasizes the importance of the research of the genealogical aspect of the history of the magnate families in the illustration of their economic, political and cultural activity.

Keywords: Polish Roman Catholic church, parish birth records, Rich Pospolyta, Warsaw, children, descendants.

ІСТОРІЯ РОДУ КОБРИНСЬКИХ З ЧЕРКАЩИНИ: СТРАТЕГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

У 2009 р. побачило світ друге видання книги «У дзеркалі родоводу», авторами якої є представники трьох поколінь Кобринських: мій дід Гавриїл Дмитрович, мій батько Юрій Гавриїлович і я, їх онук і син — Дмитро Юрійович.

У книзі проаналізовано 200-річну історію українського роду Кобринських з Черкащини (до 1954 р. — Київська губернія, а потім область). Книга містить 13 розділів, обсяг книги становить 404 сторінки, в ній розміщено понад 600 світлин та понад 130 різних документів.

Наша книга «У дзеркалі родоводу» в 2010 р. була представлена на Всеукраїнський пошуковий конкурс «У нас одне коріння» в номінації «Мій рід» і відзначена призом «За відкриття цікавих і науково важливих сторінок історії України, її міст і сіл, українських родин».

Позитивні відгуки на нашу роботу містилися у статтях «Українська родина в дзеркалі минушини» («Сільська правда»), «Батьків заповіт» («Культура і життя»), «У дзеркалі родоводу» («Шевченків край»), її також відзначено Подякою ради Черкаського земляцтва «Шевченків край» у м. Києві «за вагомий внесок у збереження та відродження історичної пам'яті Черкащини, славних народних традицій та активну співпрацю з Черкаським земляцтвом».

А починалася ця робота з того, що мій дід Гавриїл напередодні свого 80-річного ювілею заявив, що хоче запросити всіх родичів, а його фраза: «Мені квіти потім не потрібні. Мені треба бачити всіх за життя» — стала епіграфом книги.

На ювілей діда мої батьки зробили 10-метрову фотогазету, де були представлені фотографії родичів. Треба було бачити очі гостей, які багато цих світлин мали в своїх фотоальбомах, але навіть і не підозрювали, що при їх хронологічному розташуванні може виникнути фотоісторія роду! Може тоді і з'явилися думки про створення книги. Через деякий час після цього ювілею Гавриїл Дмитрович написав на аркуші імена та прізвища своїх предків, братів, сестер, інших родичів, про яких він знав. У цьому списку було 40 осіб. Після 15-річної роботи над книгою, що розпочалася з цього аркушу, нами зібрано інформацію про 336 представників роду.

Отже, як відомо з родинних переказів, Микола Кобринський всередині ХІХ ст. приїхав або, можливо, й прийшов із Західної України в Звенигородку і займався ковальством. Сином Миколи Кобринського був Григорій Миколайович (?–1920). Про нього відомо, що він був одружений з жінкою на прізвище Штанько, продовжував ковальську справу батька. Відомо, де стояла їхня хата, до початку ХХІ ст. там мешкав Прокопій Дмитрович Кобринський з родиною. Збереглося і фото хати початку

XX ст., воно розміщено на обкладинці книги «У дзеркалі родоводу». У Григорія Миколайовича були сини — Іван, Василь та Дмитро. Їхні діти — мій дід та його рідні і двоюрідні брати разом з сестрами, які взяли прізвища чоловіків, утворили родинні гілки. Саме ці прізвища потрапили до нашої уваги: Кобринські–Литвиненки–Івченки–Нестерови–Коцарі.

А всього на сьогоднішній день серед родичів зафіксовано 156 прізвищ. Прізвище Кобринський носять 23 особи. Проживають родичі у 60 містах та селах шості країн світу: України, Росії, Білорусі, Казахстану, Чехії, Іспанії, Німеччини. З огляду на те, де народилися родичі, вони умовно поділені на гілки: Звенигородська, Дніпродзержинська (Дніпропетровської обл.), Київська, Константинівська (Донецької обл.) та Північнокавказька (П'ятигорськ, Єсентуки (Росія)).

Ми склали родовий розпис, в якому на сьогоднішній день представлено вісім поколінь нащадків Миколи Кобринського. Ведеться робота над упорядкуванням генеалогічного древа. Ми використовуємо програму «Древо життя», а також поради та інформацію з генеалогічних сайтів, зокрема: Українського геральдичного товариства (<http://www.uht.org.ua/ua/>), Всеросійського генеалогічного древа (<http://www.vgd.ru/>) та ін.

Завдяки цій інформації, а також порадам науковців-істориків ми і вибудували свою стратегію дослідження, яка зрештою і призвела до появи книги «У дзеркалі родоводу». Ми почали з розмов та листування з родичами. Згодом склали анкету, яку розсилали родичам, і отримані дані, фотографії, тексти розміщували до розділів майбутньої книги.

Багато потрібних відомостей ми отримали під час роботи в архівах і листування з архівними, музейними та іншими установами, серед яких окрім вітчизняних, російські, литовські, румунські. Так, наприклад, дізналися про місце поховання мого двоюрідного діда — Захарія Кобринського, який у 1937 р. був засуджений і 11 вересня 1939 р. помер від паралічу серця у Магаданській області, де і був похований. Для порушення клопотання щодо перегляду кримінальної справи поки що не вистачає необхідних документів.

Важлива частина нашої роботи стосувалася дослідження походження та розповсюдження нашого прізвища, а також знаходження родичів та однофамільців, встановлення контактів з ними. Нас, безумовно, цікавила доля видатних носіїв нашого прізвища, зокрема, української письменниці та громадського діяча Наталії Кобринської (уродженої Озаркевич). Ми розпочали листування з Болахівським міським музеєм, дізналися і оприлюднили в книзі деякі маловідомі факти про неї та її родину, відвідали її місце поховання в Болахові. Справжнім відкриттям для нас виявився Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Йосафата Кобринського. Цей музей було відкрито в 1926 р., його директором був племінник Йосафата Кобринського — Володимир Васильович Кобринський. До речі, ми його відвідали нещодавно разом з однофамільцями з Калушського району Івано-Франківської області. Листуван-

ня з різними інстанціями допомогло знайти адреси багатьох родичів, однофамільців, серед яких Кобринські з Рахова, Івано-Франківська, Львова, Москви, з котрими у нас встановилися дружні відносини.

Інформації про походження, значення та розповсюдження нашого прізвища ми знайшли поки що не дуже багато. Головними джерелами цих досліджень були книги: Унбегаун Б. Русские фамилии. Пер. с англ. / Общ. ред. Б.А. Успенского. — М.: Прогресс, 1989 та Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. — К.: Наукова думка, 1966. В обох книгах прізвище «Кобринський» згадується, зокрема Б. Унбегаун пише про припустимість двох варіантів наголосу при вимові. Ю. Редько відносить прізвище «Кобринський» до українських і подає інформацію про географію розповсюдження прізвищ на «-ський». Завдяки цьому, а також іншим джерелам, ми з'ясували ареал існування нашого прізвища: хоча воно зустрічається в Білорусі, Росії і на всій території нашої держави, але все ж таки більш розповсюдженим воно є у західних та частково центральних областях України. Цікаво, що в інших слов'янських країнах однофамільців не знайдено. Це прізвище, ймовірно пов'язане з топонімом Кобрин, також носять представники єврейських родин. Також ми виявили споріднені прізвища: Кобрин, Кобринів, Кобринець.

Цікава інформація була отримана нами підчас досліджень топонімів, близьких до нашого прізвища. На території Східної Європи є декілька географічних назв, що містять корінь «кобр»: смт Кобринське і ріка Кобра в Росії, села Кобринове та Кобринова гребля на Черкащині і річка Кобринка та місто Кобрин у Брестській області (Білорусь). Назва і історія цього міста нас особливо цікавила, зокрема тому, що саме з містом Кобрин пов'язана перша згадка нашого прізвища — першим, хто став іменуватися Кобринським, був онук великого князя литовського Ольгерда — Роман Федорович. Треба зазначити, що цікаву і корисну інформацію ми отримали з листування з Кобринським військово-історичним музеєм імені Олександра Суворова. А заснував місто Кобрин (Кобринь), за літописними джерелами, нащадок київського князя Ізяслава, який підчас полювання натрапив на гарний острів, утворений річкою Мухавець та двома рукавами річки Кобринки. Але походження назви міста, як і річки Кобринки, достеменно невідоме. Невідомо також, яка з назв давніша. Істориками робляться припущення, що можливо назва походить від імені Кобр, людини, що оселилася тут, або від дієслова «кобрити» — ховати, приховувати, хоронити щось (за В.І. Далем). Історія цього міста цікава для нас і тому, що, можливо, саме звідси на Західну Україну переселилися Кобринські. Принаймні таку гіпотезу висувують співробітники Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Йосафата Кобринського. І хоча відомо, що рід князів Кобринських згас, але можливо, що прізвище отримали їхні челядники або інші городяни-переселенці.

Крім генеалогічних, антропонімічних та топонімічних досліджень, нас цікавила історія нашого родового міста — Звенигородки — та інших населених пунктів, де жили і живуть наші родичі, а також історичні події, в яких родичі брали участь. Ми встановили, що представники роду воювали на фронтах Першої світової і громадянської воєн. Родичі брали участь у ліквідації наслідків Куренівської трагедії (1961 р., м. Київ), аварії на Чорнобильській АЕС, землетрусу у Вірменії (1988 р.).

Особлива сторінка роду — це Велика Вітчизняна війна. 38 родичів захищали Вітчизну зі зброєю в руках. Спочатку відступали до Сталінграда, обороняючи Київ, Москву, Ленінград, а потім звільняли Росію, Україну, Білорусь, Прибалтику, Польщу від фашистських загарбників, дійшли до Берліну. 24 червня 1945 р. один з родичів — Василь Панченко — брав участь у параді Перемоги в Москві та був присутній на урядовому прийомі з нагоди Перемоги. Проте за Перемогу наш рід заплатив велику ціну: 11 осіб загинуло, зокрема сім — на фронті, один розстріляний у Бабиному Яру, один помер від ран у румунському шпиталі, один зник без вісті, один підірвався на міні.

Завдяки нашій пошуковій роботі і клопотанням перед міськрадою на Пагорбі Слави у Звенигородці Черкаської області викарбовано імена та прізвища двох родичів-звенигородчан, які загинули під час Великої Вітчизняної війни. Це — Федір Дмитрович Кобринський, який 3 січня 1944 р. запропонував показати радянським танкістам-розвідникам дорогу до Звенигородки, але танк був підбитий, а Федір Дмитрович загинув, а другий — Микола Іванович Бугайов — помер від ран 11 травня 1945 р. у шпиталі румунського міста Галац. Щорічні зустрічі родичів у Звенигородці розпочинаються саме біля цього Пагорба Слави.

Визначено також, які професії обирали представники роду. Якщо в XIX ст. вони були переважно ковалями та хліборобами, то в першій половині XX ст. — водіями, металістами, бухгалтерами, а в другій — інженерами, педагогами, лікарями, юристами, архітекторами. Якщо в XIX ст. родичі уславилися ковальською справою, то сьогодні вищим досягненням представників роду є винахід очисної системи «БІОТАЛ» (автор-кандидат технічних наук, член-кореспондент Міжнародної академії наук екологічної безпеки Олександр Тетеря, мати якого — Кобринська), яка визнана в багатьох країнах світу.

Різноманітний світ захоплень родичів. Це — література, декламування, театр, музика, малярство, колекціонування. Особлива сторінка — це поетична творчість. Наталія Кобринська, Наталія Лисова-Слинько, Олег Некраса, Людмила Кобринська видали свої збірки віршів.

Але найбільше захоплення — це спорт. Серед родичів є майстри спорту — Володимир та Юрій Кобринські. Родинною легендою стала зустріч на килимі у 1915 р. Федора Кобринського із всесвітньо відомим борцем — нашим земляком Іваном Піддубним. Футболом займалися і займаються багато родичів — Юрій Віталійович, Юрій Гаврилович, Віта-

лій Юрійович Кобринські, Сергій Іванович Тетеря грали в футбол за команди різних рівнів, брали участь в чемпіонатах міст і областей. Родичі займаються і такими видами спорту, як авіаспорт (Андрій Кобринський), мотоспорт (Володимир Кобринський), настільний теніс, вивчають східні единоборства.

Робота над книгою принесла багато радості від пошуку і знахідок, але крім цього утворилася особлива атмосфера в стосунках з близькими та далекими родичами. Люди різних поколінь, з різним громадянством, різних життєвих поглядів з цікавістю дізнавалися про спільне родове коріння. Зустрічі родичів стали традиційними, частіше за все вони відбуваються на гостинному звенигородському подвір'ї Ольги Щербак. Родичі листуються, запрошують на родинні свята, приїздять в гості, надсилаються нові фотографії та документи.

Поет-пісняр, доктор філософії Володимиром Олефіренком так відізвався на появу нашої книги: «Нерідко черпають у книзі сили для життя і перемог мов із життєдайного джерела людської пам'яті і вдячності». Це знаходить підтвердження й у відгуку на книгу родички Тетяни Щітківської: «Вона допомогла мені побороти хандрю».

Дмитро Кобринський

ІСТОРИЯ РОДУ КОБРИНСЬКИХ З ЧЕРКАЩИНИ: СТРАТЕГИЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття розповідає про генеалогічне дослідження, результатом якого став вихід книги «У дзеркалі родоводу» (2009). Її автори висвітлили історію восьми поколінь своїх предків і знайшли понад 300 родичів. Особливістю стратегії дослідження було залучення багатьох представників роду до співпраці. Важливим результатом такого підходу є розвиток традицій родинної взаємодопомоги і підтримки.

Ключові слова: історія роду, родовід, родинні зв'язки, топоніміка, родовідний розпис, генеалогічне древо.

Дмитрий Кобринский

ИСТОРИЯ КОБРИНСКИХ С ЧЕРКАЩИНЫ: СТРАТЕГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Статья рассказывает о генеалогическом исследовании, результатом которого стал выход книги «В зеркале родословной» (2009). Ее авторы осветили историю восьми поколений своих предков и нашли более 300 родственников. Особенностью стратегии исследования было привлечение многих представителей рода к сотрудничеству. Важным результатом такого подхода является развитие традиций взаимопомощи и поддержки.

Ключевые слова: история рода, родословная, родственные связи, топонимика, родословная роспись, генеалогическое древо.

Dmytro Kobrynskiy

**HISTORY OF THE KOBRYNSKIYS FROM CHERKASCHINA
(CHERKASSY SURROUNDINGS): STRATEGY OF RESEARCH**

This article covers a genealogical research regarding an issue in the book «In the Mirror of Lineage» (2009). The authors researched the history of eight generations of their ancestors and found more than 300 relatives. The main methodology of the research was to engage a significant number of representatives of this kin in a common work. An important result of this approach was the development of family traditions of mutual assistance and support.

Keywords: history of kin, lineage, family ties, toponymy, genealogical list, family tree.

РОДИНА ЄЛЬЦІВ НА КИЇВЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XV–XVI ст.

Напевно, першим генеалогом роду Єльців, як і інших найбільш значних боярських родів Київщини, був Бартош Папроцький. Він запропонував версію, яку цілковито прийняв представник роду Єльців — засновник Ксаверівського єзуїтського колеґіуму Олександр Ігнатій Єлець, генеалогія роду Єльців котрого була включена у середині XVIII ст. теж єзуїтом Каспаром Несецьким до своєї монументальної генеалогічної праці. Б. Папроцький вважав, що першим відомим представником роду був Григiр Воронович, який мешкав на Подiллі, згодом перебрався до Литви і поступив на службу до короля Владислава Ягайла. Син Григора — Олександр — служив князю Свидригайлу, займаючи посаду князівського гетьмана. Б. Папроцький вважав, що саме він побудував Вінницький замок, обіймав там посаду старости та мав сім синів. Олександр Ігнатій Єлець назвав лише одного сина Олександра — Григорія, або Гридка, а йому вже приписав сім синів. Першим сином був Петро, що залишив двох синів — Немиру й Черешню — предків Немиричів та Черленковських. Другий син Григорія — Тимша чи Тиша, якого звали Бик, став засновником роду Тишів Биковських. Третій син — Матвій, син якого Кмита став протопластом роду Кмитів Чорнобильських. Четвертий син — Олізар, великий войовник, прозваний Глухим Вовчиком, заснував рід Олізарів-Волчковичів. П'ятий син, невідомий за іменем, але прозваний Вороною, став засновником роду Вороничів. Шостий син — Голенка — дав початок родам Стрибилів і Гойських. Зрештою, сьомий син — Ігнат, прозваний Єльцем, започаткував рід Єльців¹.

Генеалогія Олександра Ігнатія переповнена різними вигадками і помилками, аналізу яких можна присвятити окреме дослідження.

На генеалогічну версію О.І. Єльця оперся домініканець Юзеф Антоній Лодзинський у своїй похвальній промові «Трибунал Божий з хреста Ісусового», виголошеній у 1723 р. в Люблінському костелі отців Домініка і згодом присвяченій парнавській хорунжиній Магдалені з Єльців Роевської. Тут він навів скорочений варіант генеалогії, створеної його попередником. Щоправда, є деякі відмінності, які викликані, ймовірно, неухважним прочитанням праці О.І. Єльця. Наприклад, Ю.А. Лодзинський вважав Ігнатія п'ятим сином Григора Вороновича, а О.І. Єлець — сьомим сином Олександра, сина Григора Вороновича. Домініканець стверджував, що саме Ігнатій додав до традиційного родового гербу Клямри герб Леліва, хоч Олександр Ігнатій такого не писав. Серед інших предків Магдалени Юзеф Антоній виділив Іпатія. Він сім разів потрапляв до

¹ *Niesiecki K. Herbarz Polski / Wyd. J.N. Bobrowicz. — Lipsk, 1839. — Т. IV. — S. 477–478.*

татарського полону, отримав 25 поранень під час боїв з татарами, помер у 95 років². З усього цього набору героїчних чинів Іпатія у О.І. Єльця знаходимо підтвердження лише віку, який він прожив.

Попри деякі реальні деталі генеалогії І.О. Єльця, дослідники зазначали³, що в цілому вона є в основі своїй вигаданою. Це інтуїтивно відчув і К. Несецький, а згодом на основі відомих йому київських шляхетських архівів частково підтвердив у другій половині XIX ст. відомий знавець історії Київщини Едвард Руліківський. Він вважав, що Єльці мешкали на Київщині ще в домонгольський період, а першим відомим представником роду назвав Івана Єльця, гетьмана князя Свидригайла⁴. Правдоподібно, що саме за підтримку Свидригайла київський князь Олександр (Олелько) Володимирович забрав вотчину Єльців — Лучин, Селище і Турбівку й приписав їх до Києва, тобто перевів їх під свою юрисдикцію.

Саме Іван вписав себе і своїх родичів до поменника Києво-Печерського монастиря. Вписав правдоподібно десь у 1580-х роках. Цей запис дозволяє гіпотетично встановити ім'я матері Івана — Василиса та діда й бабці — Ігнатій і Феодора. Поменник нараховує понад сотню чоловічих імен, що опосередковано підтверджує думку Е. Руліківського про існування роду в домонгольський період. Серед чоловічих імен найбільш популярними були Федір, Григорій, Іван⁵.

Іван (Івашко) Єльцович виступає як свідок укладення духівниці (заповіту) Івана Олехновича Юхновича, що мало місце наприкінці 1468 р. або у першій половині 1469 р. У цьому заповіті фігурує ще один Єльцович — Антон, якому І. Юхнович заповідав свою шаблю і поряд з Івашком Стрибилем, Ігнатом Дідовичем та Семеном Путятичем відносив до своїх найближчих бойових побратимів, передаючи їм свою зброю та обладунки⁶. Можна припустити, що Антон був братом Івана Єльцовича. Згодом,

² Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych ziem słowiańskich. — Warszawa, 1885. — Т. IV. — S. 408.

³ Див. наприклад: Яковенко Н. Україна аристократична // На переломі. Друга половина XV — перша половина XVI ст. — К., 1994. — С. 340.

⁴ Słownik geograficzny królestwa Polskiego... — 1885. — Т. V. — S. 798.

⁵ Древний помянник Киево-Печерской лавры / Подгот. С. Голубев // Чтения в Историческом обществе Нестора-Летописца. — К., 1892. — Кн. 6. — С. 8–9.

⁶ Російський державний архів давніх актів (далі — РДАДА), ф. 389, оп. 1, спр. 207, арк. 89 зв. - 90 зв.; копію цього заповіту бачив у архіві Росцишевських у Липівці Е. Руліківський. Його фрагмент він наводить у своїй праці (*Rulikowski E. Opis powiatu kijowskiego.* — Warszawa, 1913. — S. 147). На початку XX ст. його опрацював П. Клепацький і використав у своїй праці (*Клепацький П.Г. Очерки по истории Киевской земли.* — Біла Церква, 2007. — Т. I: Литовский период. — С. 300). Обидва історики уникли питання точного датування заповіту, який укладений 1-го індікта. Передача зброї і обладунків, в яких померлий брав участь у баталіях, за тодішнім рицарським епосом означала призначення таких осіб опікунами своїх малолітніх дітей. Так, польський хроніст Мартин Бельський повідомляв, що перед смертю київський князь Семен Олелькович надіслав королю Казимиру Ягеллончику в знак опіки над своїми синами коня, лук і шаблю, якими він воював проти татар (*Kronika Marcina Bielskiego / Wyd. K.J. Turowski.* — Sanok, 1856. — Т. II (Ks. IV, V). — S. 835).

у 1471 р. Іван купив у князя Юрія Борисовича його вислугу, отриману в 1465 р. від київського князя Семена Олельковича⁷ — селище Сіряків, що знаходилося неподалік від Києва, на берегах р. Котівка. У документі, де згадується цей факт, покупець названий ще й по-батькові «Ігнатович»⁸. Таким чином, батьком Івана був Ігнат Єльзович і саме його на сьогодні слід вважати першим відомим представником роду Єльців.

Іван, або Івашко, мав, очевидно, якісь заслуги перед великим князем Казимиром, оскільки у квітні й жовтні 1488 р. отримав від нього 20 кіп з овруцьких корчем та 8 кіп з київського мита і колоду прісного меду з Київського ключа⁹. Крім цього, Івашку якийсь час належала данина зі Звяголя (Взвяголя). За привілеєм Казимира Ягеллончика від 20 травня 1489 р., виданого братам Сангушкам — Андрієві та Олександрові, брацлавський намісник князь Андрій Сангушко мав отримати 30 кіп литовських грошів, 10 з яких джерелом мали Звягельську данину, що збиралася Єльцем¹⁰.

Про нащадків Антона не відомо нічого. Іван був одружений з Мариною, донькою Григорія Внучкевича. Одруження мало відбутися десь на переломі 1470-х і 1480-х років. Марина принесла після смерті батька у 1490-х роках до сім'ї дві маєтності — Корнин і Малин¹¹. Від шлюбу з Мариною народилися сини Яцко та Федір. Ще до одруження Іван виступав володільцем Народич в Овруцькому повіті. Е. Руліковський помилково відзначав, що на грунтах Народич Івашко заснував населені пункти Голяки, Ломлю та Ремезівку (Ремези)¹². В дійсності Голяки і Ломля були засновані на малинських грунтах, а Ремези — на півночі Овруцького повіту. Швидше за все, що це відбулося вже за життя сина Івашка — Федора. Той само автор на основі відомих йому документів стверджував, що Олельковичі забрали у Ігната Єльця родинні маєтності у зв'язку з активною його участю в акціях Свидригайла. Івашкові вдалося повернути ці маєтності внаслідок видання данини Казимира Ягеллончика. Як здається, мало це відбутися вже після 1470 р., тобто після усунення Олельковичів від князювання у Київській землі. Е. Руліковський також зафіксував усну легенду, що Яцко (син Івашка) у жодному з повернених сіл не мешкав, а обрав собі за осідок городище у лісовій пуші над Ірпенем, яке ще наприкінці XIX ст. місцеві жителі йменували «Єльцівським»¹³.

⁷ Українські грамоти XV ст. / Упор. В.М. Русанівський. — К., 1965. — С. 29.

⁸ РДАДА, ф. 389, оп. 1, спр. 192, арк. 124; *Грушевський М.* Кілька київських документів XV–XVI ст. // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Львів, 1896. — Т. XI. — С. 17.

⁹ Lietuvos Metrika. Knyga № 4 (1479–1491) / Parengė: L. Anuzyte. — Vilnius, 2004. — P. 72, 78.

¹⁰ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Wyd. przez B. Gorcza-ka. — Lwów, 1890. — Т. III: 1432–1534. — S. 21–22; Lietuvos Metrika. Knyga № 4 ... — P. 84.

¹¹ РДАДА, ф. 389, оп. 1, спр. 200, арк. 81 зв. – 83 зв.

¹² Słownik geograficzny królestwa Polskiego... — Т. V. — S. 634; 1887. — Т. VIII. — S. 89.

¹³ Ibid. — Т. V. — S. 798–799.

У цьому легендарному повідомленні очевидне поєднання сина та батька, якщо воно взагалі відображає реальний стан речей. Яцко як публічна людина (дворянин, намісник замків тощо) не міг бути відлюдником. Останні ж роки життя Івашка покриті сумерками. У зв'язку з цим невідомо, коли він помер. Напевно, це відбулося до 1500-х років, коли в документах появляється ім'я його старшого сина — Яцка.

Отчинні маєтності Єльців після смерті Івана досить довго перебували у спільному володінні Яцка і Федора. Лише 14 березня 1520 р. вони заявили перед київським воєводою Андрієм Немировичем про вічний поділ маєтностей між собою¹⁴.

Яцко народився, правдоподібно, на початку 1480-х років, а помер на початку 1530-х років. Яцко, імовірно, був двічі одружений. Однією з дружин, напевно була, княжна Марина Юріївна Глинська, шлюб з якою засвідчив високий статус і престиж родини Єльців. Існування першої дружини є гіпотетичним.

У підтвердному привілеї Сигізмунда I Видубицькому монастиреві на початку XVI ст. згадується «Зінов'їва Яголдаївна Яцковича Єльцевича», що передала обителі селище Ігнатове на Стугні¹⁵. Дослідники по-різному розшифровували цю фразу. П. Клепацький вважав, що йдеться про Зіновію Єльцову, дружину Яголдая Сарайовича і матір Романа Яголдайовича¹⁶. Н. Яковенко ідентифікувала дарувальника як Зіновія Яцковича Єльця, чоловіка Н Яголдаївни, доньки Романа Яголдайовича¹⁷. О. Русина запропонувала третє вирішення проблеми. На її думку, йдеться про доньку Зіновія, очевидно брата Романа Яголдайовича, другу дружину Яцка Єльця¹⁸. Перші дві версії викликають обґрунтовані заперечення. Про Зіновія нічого більше невідомо. Та й не міг бути перед 1500 р., коли Яголдаївна померла, у Яцка такий дорослий син; він сам нещодавно став повнолітнім. Для дружини Яголдая Сарайовича і для матері Романа Яголдайовича Яголдаївна була занадто молодою. Додатковим аргументом, на думку О. Русиної, на користь того, що донька Зіновія була дружиною Яцка, є факт передачі с. Левковичі, що належали Михайлу Гагіну до його втечі до Москви у 1507 р., саме йому. При цьому О. Русина приховано гіпотезує, що можливо донька брата Романа Яголдайовича Зіновія була дружиною Гагіна, а після його втечі стала дружиною Яцка¹⁹. Можна припустити, що О. Русина має рацію, але донька Зіновія не могла бути

¹⁴ РДАДА, ф. 389, оп. 1, спр. 192, арк. 124; *Грушевський М.* Вказ. пр. — С. 17.

¹⁵ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов (далі — АЮЗР). — К., 1883. — Ч. I. — Т. 6: Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1322-1648). — С. 31.

¹⁶ *Клепацький П.Г.* Указ. соч. — С. 293, 450.

¹⁷ *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. — К., 2008. — С. 367.

¹⁸ *Русина О.* До історії Київської землі у XIV-XV ст.: Яголдай, Яголдайовичі, Яголдайова «тьма» // Студії з історії Києва та Київської землі. — К., 2005. — С. 106.

¹⁹ Там само. — С. 106-107.

другою дружиною Яцка, такою, швидше всього, була Марина Юріївна Глинська, донька господарського дворянина Юрія Васильовича Глинського, що помер після 1522 р.²⁰. Як дружина Єльця вона згадується близько 1508 р., тому Яголдаївна могла бути першою дружиною Яцка. Ігнатове ж як віно могло бути записане доньці Зіновія, яка заповіла його Видубицькому монастиреві.

Другий шлюб — з княжною Мариною Юріївною Глинською — на деякий час включив до володінь Яцка Полтаву, яка королем Сигізмундом I була повернена Марині як її дідизна згодом після повстання Михайла Глинського²¹.

Не обходили стороною Яцка і земельні надання з боку великих князів литовських. Олександр надав йому селище Ождилів у Черкаському повіті. Відбулося це, правдоподібно, на початку XVI ст. і це свідчило, що вже тоді Яцко мав певний вплив на господарському дворі. Згодом, після 1508 р. Сигізмунд I, як вже згадувалося, надав Яцку с. Левковичі у Чорнобильському повіті, забране великим князем у «зрадці» (зрадника) Михайла Гагіна. 22 березня 1511 р. той само великий князь підтвердив право володіння цими населеними пунктами за Я. Єльцем, а, крім цього, за проханням останнього надав йому ще й с. Козаровичі у Київському повіті та двох чоловіків Демидівських — Гридка Фроловича і Юшка, які мешкали у цьому селі²². Е. Руліковський навів деякі додаткові деталі щодо надання Козарович Я. Єльцю. Місцеві мешканці до видання великокнязівської данини відбували повинність на користь київського воєводи — «сочили» мохнатого звіра. Ця їх повинність, звана у Великому князівстві Литовському осочницькою службою, була Сигізмундом I ліквідована. Таке рішення Андрій Немирович, що був іменованій на посаду київського воєводи у травні 1514 р., не визнав: він настоював на відбутті козарівськими мешканцями осочницької служби. Це спонукало Яцка до виклопотання ще одного князівського привілею.

На час отримання князівської данини 1511 р. Яцко названий дворянином, а протягом 1527–1529 рр. іменувався великим князем державцею Чорнобильського замку²³. Ще раніше, 31 березня 1525 р. Сигізмунд I надав дворянам своїм Яцку і Федору Єльцям право держання цього замку на чотири роки. У держання вони мали увійти після завершення держання Дмитра Івашенцевича і тримати замок почергово по року²⁴. Але

²⁰ Яковенко Н. Українська шляхта... — С. 364.

²¹ Słownik geograficzny królestwa Polskiego... — Т. V. — S. 798; *Rulikowski E.* Op. cit. — S. 119.

²² Lietuvos Metrika. Knyga № 8 (1499–1514) / Parengė: A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius. — Vilnius, 1995. — P. 440–441.

²³ *Boniecki A.* Poczet rodów w Wielkim księstwie Litewskim w XV i XVI wieku. — Warszawa, 1887. — S. XXVI; *Клепацкий П.Г.* Указ. соч. — С. 303; Яковенко Н. Українська шляхта... — С. 199.

²⁴ Lietuvos Metrika. Knyga № 14 (1524–1529) / Parengė: L. Karalius, D. Antanavičius. — Vilnius, 2008. — P. 296–297.

після останнього державцею замку став Іван Полоз (1527 р.)²⁵. Чи перед нами приклад подвійного обсадження уряду, чи у великого князя були якісь вагомні підстави відтермінувати входження Єльців у держання Чорнобильського замку? 19 червня 1527 р. Яцко Єлець отримує новий привілей на держання Чорнобильського замку терміном на два роки. Згідно з цим актом, перед ним замок тримав знову Дмитро Івашенцевич. Увести Яцка у держання замку мав здійснити великокнязівський дворянин Івашко Немирич²⁶. Знову виникає питання — чому був обійдений Федір, право якого згідно з попереднім привілеєм зависло?

Протягом 1526 р. (якраз після брата Федора) Яцко мав тримати тивунство Чечерське і Пропойське²⁷. 30 березня 1525 р. великий князь Сигізмунд потвердив Яцку Єльцю купівлю дворища у Києві у міщанки Мотрони Гайкової, дружини вже покійного Давида Киндєєвича, що розміщувалося біля Микільського монастиря. Яцко звільнявся від міських повинностей; натомість був зобов'язаний виконувати земську службу з цього дворища²⁸.

Буквально через декілька днів, 3 квітня, Яцко отримав землю Лосевщину на р. Тетерів, з якої раніше «звіра сочили» на київського воєводу. Своім листом Сигізмунд Старий зобов'язав воєводу Андрія Немировича звільнити цю землю від осочництва і передати Єльцю²⁹. Е. Руліковський наводить витяг з листа Сигізмунда I київському воєводі А. Немировичу, де великий князь застерігає воєводу від примушення людей у Козаровичах і Лосевщині до виконання осочництва³⁰. Як можна припустити, А. Немирович не погодився з подібним рішенням великого князя і продовжував чинити всілякі перешкоди щодо володіння Я. Єльцем, зокрема Козаровичами. Як наслідок, брат Яцка — Федір — у 1532 р. визнав за краще продати це село саме А. Немировичу³¹.

Часова близькість цих вищезазначених потверджень великого князя, а також надання у держання Чорнобильського замку, дозволяє припустити, що тоді Яцко перебував у Кракові та відвідував господарський двір з метою лобювання цих преференцій.

²⁵ *Клепацький П.Г.* Указ. соч. — С. 257; Н. Яковенко вважає, що між Івашенцевичем і Полозом державцею замку був Матвій Заморенок (1526 р.). Ця дослідниця також наводить інформацію про держання Чорнобиля протягом 1530–1531 рр. Яцком разом з Федором (*Яковенко Н.* Українська шляхта... — С. 199).

²⁶ *Lietuvos Metrika.* Knyga № 14 ... — P. 376.

²⁷ *Boniecki A.* Herbarz Polski. — Warszawa, 1906. — Cz. 1: Wiadomości historyczno—genealogiczne o rodach polskich. — T. VIII. — S. 384.

²⁸ *Lietuvos Metrika.* Knyga № 12 / Parengė: D. Antanavičius, A. Baliulis. — Vilnius, 2001. — P. 368–369.

²⁹ *Ibid.* — P. 369.

³⁰ *Słownik geograficzny królestwa Polskiego...* — T. IV. — S. 537–538.

³¹ *Клепацький П.Г.* Указ. соч. — С. 365–366; *Słownik geograficzny królestwa Polskiego...* — T. IV. — S. 537–538. Обидва дослідники (П. Клепацький і Е. Руліковський) вважали, що це був син Яцка Федір. На нашу думку, це був брат Яцка.

Яцко також фігурує у 1518 р. як свідок у справі між київською зем'янкою Суриноюю Духною, донькою Волчка Романовича, та матір'ю її двоюрідного брата Івашка Михайловича, яка за підтримки свого брата овруцького старости Семена привласнила маєтності — половини сіл Виступовичі, Ілінці, Шепеличі, Дмитровичі, села Мерилін, Рокитна, Ольшаниця та двох чоловік в Солтаєві, що мали б дістатися після смерті Івашка Михайловича саме Суриновій. Під час зізнання перед великокнязівською комісією Яцко разом з Кшиштофом Кмітичем свідчили, що Суринова та її діти дійсно «к тым именьям близшая...», що спонукало Сигізмунда I визнати її правоту³².

З початку 1530-х років ім'я Яцка зникає з сторінок юридичних актів, що засвідчує факт його смерті. Нічого невідомо про дітей Яцка. Е. Рупіковський, щоправда, твердив, що сином Яцка був Федір, який продав, як зазначалося вище, у 1532 р. Козаровичі А. Немировичу та, нібито, заснував поряд з Лучином с. Федорівку³³. Але ця інформація стосується, правдоподібно, Яцкового брата Федора. Саме брат успадкував земельні володіння Яцка.

Нам не відомі деталі розподілу отчинних маєтностей між братами, що відбувся у 1520 р., але загальна картина реконструюється логічно. Яцку як старшому сину дісталася з батькових володінь Лучинська волость, а Федорові — Народицька. Їх мати — Марія Гринківна Внучківна — свою долю у батьківських маєтностях Корнин і Малин записала відповідно Яцку і Федору. Останній, крім отчинних і материстих маєтностей, отримав і вислуги Яцка. Козаровичі разом з Лосевщиною він, як вже відзначалося, продав. Ождилів здавався у держання. Так, у 1552 р. це селище, основною економічною цінністю якого були боброві гони та 8 пасік, тримав канівський зем'янин Драб³⁴. Права на Полтаву якимось чином перейшли до Проскур-Суцанських. Теж саме стосується Корнина, хоч Федір зберіг за собою якусь частину цього населеного пункту³⁵.

Федір («Федор Ельцовичъ») теж був достатньо впливовою особою на Київщині. Повноліття він досягнув близько 1514 р., оскільки саме цим роком фіксується перше збережене на сьогодні засвідчення ним

³² Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków. — Т. III. — S. 175–176; Русская историческая библиотека. — СПб., 1903. — Т. XX: Литовская метрика. — С. 729; Литовська метрика. Князі Масальські. Документи і матеріали XVI ст. — К., 2007. — Вип. 1 / Підготовка до друку й авторський текст А. Блануци, Д. Ващука. — С. 44–45.

³³ Słownik geograficzny królestwa Polskiego... — Т. V. — S. 798–799.

³⁴ АЮЗР. — К., 1886. — Ч. VII: Акты о заселении Юго-Западной России. — Т. 1: 1386–1700. — С. 100.

³⁵ Див.: Кулаковський П. Федір Єлець — представник панів Київського воєводства першої половини XVII ст. // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 2010. — Т. ССLX: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. — Кн. 1. — С. 121.

документів³⁶. Зокрема, Федір 17 листопада того року разом з Солтаном Стецковичем і Станіславом Сурином засвідчив акт дарування Івашком Немиричем Київському Микільському монастирю свого підданого Олексія з братією, які володіли у Меленевичах в Узвишській волості бортною землею³⁷. Піддані Ельців були у жовтні 1514 р. звинувачені у загарбанні землі Київського Микільського монастиря в Овруцькому повіті, що заповідалися монастиреві Булгаком Лисичонком. У цій справі овруцький намісник Семен Полозович вислав на розслідування свого брата Рака Полозовича³⁸. На основі цього документа можна ствердити, що батьківськими маєтностями мати і сини володіли спільно.

Федору Ельцовичу його мати Марія Гринківна записала у духівниці свою отчину — дворище Малин. 17 березня 1516 р. на прохання Федора великий князь потвердив йому право на Малин³⁹. Менше ніж за рік, 17 січня 1517 р. київський воєвода Андрій Немирович писав до великого князя, що дав Федору Ельцовичу в Київському повіті, на Заушші, чоловіка Івана Ходотовича, з якого прибуток сорок грошей і два відра меду. Також в листі зазначалося, що надано Федору ще й дві пусті землі — Литвинівська і Сухарівська. Воєвода просив ув'язати Ельцовича у названі володіння⁴⁰.

Після поділу батьківських володінь у березні 1520 р. між братами почали виникати конфлікти. У 1524 р. Федько скаржився великому князю на свого брата, який порушує визначені межі у неназваній землі і навіть посягав на життя Федора. У листі Сигізмунда I до київського воєводи Андрія Немировича, датованому кінцем березня – початком квітня цього ж року, Яцко названий «зем'янином луцьким»⁴¹, що свідчить про те, що він мав вже якусь нерухомість і на Волині.

Федір на той час поріднився з луцьким зем'янином Мацеєм Скуйбе-дою, доньку якого взяв заміж⁴². Як віно Федір мав отримати маєтність Прибитковичі в Овруцькому повіті, яка оцінювалася у 24 копи грошей литовських. Але Мацей віддав село у заставу, тому зять на якийсь час був

³⁶ *Однороженко О.* Шляхетська геральдика Київської землі XV — першої половини XVII ст. за архівними джерелами та матеріалами сфрагістичної колекції Музею Шереметьєвих // Сфрагістичний щорічник. — К., 2012. — С. 203.

³⁷ АЮЗР. — К., 1876. — Ч. VI: Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVI-XVIII веках. — Т. 1. — С. 7-8; *Довгополова Л.* Історія фальшивого дворянства // Волинь — Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — Житомир, 2009. — С. 238—239.

³⁸ Каталог документів Київської археографічної комісії 1369–1899. — К., 1971. — С. 18.

³⁹ Lietuvos Metrika. Knyga № 9 (1511–1518) / Parengė: K. Pietkiewicz. — Vilnius, 2002. — P. 186.

⁴⁰ Ibid. — P. 326.

⁴¹ Lietuvos Metrika. Knyga № 14 ... — P. 157.

⁴² Ймовірно, саме дружина Федора фігурує в 1528 р. як пані Ельцова, що виставила одного коня з своїх волинських маєтностей (Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków. — Т. III. — S. 324). Вона, правдоподібно, якийсь час після смерті батька володіла родинною нерухомістю.

позбавлений права на цю маєтність. Про це Єлець скаржився великому князю, а останній писав наприкінці березня – на початку квітня 1624 р. до київського воєводи, щоб відновив справедливість⁴³.

Федір Іванович свою публічну кар'єру розпочав як дворянин на великокнязівському дворі. Цілий ряд доручень від великого князя Федір отримує у березні 1525 р. Так, йому доручається добитися від овруцької зем'янки Ганни Скобинкової передання Грицьку, Солтану і Богдану Стецковичам 10 срібних ложок, які їм дісталися від їх родички. Тоді ж великий князь уповноважує його домогтися від Ганни, невістки Костюшка Митковича і його дружини, щоб вона речі, які їй дісталися після смерті свого чоловіка, сина Митковичів, і які вона записала на церкву, повернула Митковичам⁴⁴.

Наприкінці вересня 1525 р. Федора як дворянина призначили, щоб здійснити розслідування справи щодо ігумена овруцького монастиря Пречистої Богородиці Гермогена. Антоній, перед цим архимандрит Києво-Печерського монастиря, вважаючи себе незаконно позбавленим цієї архимандрії, звернувся до великого князя з проханням надати йому згаданий монастир в Овручі. На його думку, місцевий ігумен Гермоген зі своїми обов'язками не справлявся. Ф. Єлець, висланий до Овруча, думку Антонія щодо Гермогена підтвердив. Як наслідок, Антоній отримав бажане ігуменство, а Федір був призначений відповідальним за його уведення у володіння монастирем і монастирськими маєтностями⁴⁵.

Довіра з боку Сигізмунда I незабаром принесла Федору чергові майнові здобутки. Восени 1525 р. він отримав право на тивунщину у Чечерському і Пропойському старостах на наступний рік, після Богдана Шаули. Великий князь відправив листа до місцевого намісника князя Федора Вишневецького, щоб той забезпечив реалізацію цього надання⁴⁶.

Згадується Федір і 1532 р., коли за розпорядженням великого князя разом з іншими панами Київської землі (Кмитичами, Іваншенцевичами, Солтанами, Волчковичами, Суринами, Немиричами та ін.) «головами своїми» мав прибути до оборони Київського замку⁴⁷. Згодом, у серпні 1539 р., він фігурує як учасник комісії разом з київським воєводою Андрієм Немировичем, господарським дворянином Марком Васильовичем та представниками панства і духовенства Київської землі, направленої до Черкас для розгляду справи за скаргою черкаських міщан на місцевого старосту Яна Петровича щодо впровадження нових повинностей, зокрема, сторожівлі Черкаського замку⁴⁸.

⁴³ Lietuvos Metrika. Knyga № 14 ... — P. 157.

⁴⁴ Ibid. — P. 296.

⁴⁵ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — СПб., 1863. — Т. 1: 1361–1598. — С. 68.

⁴⁶ Lietuvos Metrika. Knyga № 14 ... — P. 223.

⁴⁷ Lietuvos Metrika. Knyga № 15 (1528–1538) / Parengė: A. Dubonis. — Vilnius, 2002. — P. 252.

⁴⁸ РДАДА, ф. 389, оп. 1, спр. 30, арк. 104–105 зв.

Виконував повноваження господарського дворянина Федір і надалі. У вересні 1539 р. він за дорученням великого князя виїздив до Житомира, щоб поладити конфлікт між Грицьком і Юхном Вороничами та житомирським старостою князем Богушем Корецьким, який заборонив Вороничам спільно з ним гонити бобрів у їх отчинному селищі Крошенському⁴⁹.

Однак сфера ключових інтересів Федора зосереджувалася на околицях Овруча. Тут він входить до грона найбільш впливових панських родин субрегіону — Немиричів, Стецковичів, Суринів. Це дозволяло йому робити спроби розширити свої володіння за рахунок панцирних бояр. Зокрема, десь в 1530-х роках скаржилися на нього Давид і Федір Петровичі Лучичі (Виговські), що він намагався заволодіти їх отчиною — Виговщиною⁵⁰. Авторитет Ф. Єльця проявився і в частому запрошенні його до засвідчення різних юридичних актів. Так, у серпні 1544 р. Федір Єльцович фігурує як свідок у справі між міщанами і слугами Овруцького замку та місцевим старостою Криштофом Кмитичем щодо надмірних обтяжень перших з боку старости, який примушував їх опалювати свою лазню, рубати дрова, носити воду, копати ниви, орати ріллю, городити плоти, жати урожай на власному полі тощо. Ф. Єльцович разом з іншими зем'янами, які мали маєтності під Овручем, (Солтаном Стецковичем, Стасем і Немирою Суринами та ін.) засвідчили, що міщани і слуги овруцькі мають лише одну повинність — стерегти замкові ворота зі щитом та рогатиною, з чим великий князь Сигізмунд Август погодився⁵¹. Подібна справа тоді ж розглядалася на господарському дворі за позовом зем'ян Київського повіту Хоми Мошковича і Василя Ущапа щодо примушення їх старостою К. Кмитичем до виконання повинностей путних бояр, тоді, як їх обов'язки полягають лише у несенні кінної військової служби. Ті ж самі свідки, а між ними і Федір Єлець, знову дали покази на користь позивачів⁵². Це свідчить на користь того, що місцева панська верства була зацікавлена в емансипації овруцького боярства і вже в середині XVI ст. виступала на його захист.

Федір згідно з люстрацією Овруцького замку 1545 р. мав будинок в місті, при чому сусидив з Криштофом Кмитичем і Єсифом Немиричем. У замку Ф. Єлець також володів одним будинком, поруч з будинками панів Василя Дідька (Дідовича-Трипольського?) та Солтана. Як місцевий зем'янин Федір був відповідальним за стан двох городень Овруцького замку. Розташовувалися вони зліва від однієї з замкових брам, поруч з городнями пана Дідька і пана Оникія⁵³.

⁴⁹ АЮЗР... — Ч. VII. — Т. 1. — С. 53–54.

⁵⁰ РДАДА, ф. 389, оп. 1, спр. 192, арк. 95.

⁵¹ Метрыка Вялікага княства Літоўскага. — Менск, 2003. — Книга 43 (1523–1560) / Сост. В.С. Мянжынскі. — С. 45.

⁵² АЮЗР. — К., 1867. — Ч. IV. — Т. 1: Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России. — С. 33.

⁵³ Там же. — С. 36–37, 41.

14 вересня 1564 р. Федір виступав разом з овруцьким старостою князем Андрієм Тимофієвичем Капустою, панами Єсифом Івановичем Немиричем і Іваном Шишкою-Ставецьким свідком укладення змови між Іваном Олізаром-Волчкевичем і княгинею Ганною Любецькою-Монтовтовною щодо шлюбу, який мав відбутися наприкінці грудня цього ж року. Самі змовини відбулися у овруцькому будинку Єсифа Немирича⁵⁴.

Федір Іванович у 1565 р. виконував обов'язки намісника овруцького старости князя Андрія Тимофійовича Капусти. Як переконують прориси його печаток 1514 р. і 1565 р., наведені О. Однороженком⁵⁵, саме Федір додав до родового гербу Клямри герб Леліва, що Ю.А. Лодзинський приписував його дідові Ігнатію.

Федір Іванович мав синів Андрія та Дмитра і доньку Ганну — дружину київського земського підсудка Богухфала Павші, яка померла раніше 1607 р.⁵⁶

Помер Федір між 1567 р. і 1576 р., імовірно ближче до останньої дати. Останні роки він від публічної діяльності повністю відійшов.

Андрій одружився з Марією Романівною Гойською. При укладенні шлюбу записав їй з дозволу батька віно з привінком на третині маєтностей, які після смерті його батька Федора мали їй дістатися, а також деякі рухомі речі⁵⁷. 30 грудня 1565 р. великий князь Сигізмунд Август призначив Андрія Єльця земським суддею Мозирського повіту, що на той час входив до складу Київського воєводства⁵⁸. З невідомих причин обов'язки судді Андрій не виконував, а продовжував служити князеві Богушу Корецькому. На початку 1567 р., будучи вінницьким підстаростою князя, Андрій, зібравши служебників Б. Корецького з числа вінницьких зем'ян і міщан (всього кілька сотень кіннотників), здійснив наїзд на господу п'ятигорського князя Давида Кансанковича у Вінниці, забравши при цьому майно і челядь з числа полонених москвитинів. За дорученням Сигізмунда Августа писар українних замків Іван Волович мав розглянути цю справу на місці⁵⁹. Вже в середині 1567 р. Андрій був смертельно хворий. Відчуваючи близьку смерть, він склав 8 червня 1567 р. заповіт. Серед свідків заповіту був і його духівник — священник Покровської церкви у Вінниці отець Андрій. У своєму заповіті Андрій наголошує, що його

⁵⁴ Метрыка Вялікага княства Літоўскага. — Менск, 2006. — Кніга 46 (1562–1565). Книга записаў № 46 (копія канца XVI ст.) / Падр. В.С. Мянжынскі. — С. 150–152.

⁵⁵ *Однороженко О.* Вказ. пр. — С. 203.

⁵⁶ *Źródła dziejowe.* — 1894. — Т. XXI: *Ziemie Ruskie. Ukraina* / Wyd. A. Jabłonowski. — S. 98.

⁵⁷ АЮЗР. — К., 1893. — Ч. VIII. — Т. 3: Акты о браном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XIV–XVIII вв. — С. 140–143.

⁵⁸ Законодательные акты Великого княжества Литовського XV–XVI вв. / Подгот. И. Яковкин. — Л., 1936. — С. 94–95; *Bobiński W.* *Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. Studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej.* — Warszawa, 2000. — S. 19.

⁵⁹ *Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie (Dyplomatarysz gałęzi Niesuchoiejskiej. T. II).* — Lwów, 1910. — Т. VII. — S. 114–115; Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / Упор. М. Крикун, О. Піддубняк; вступ М. Крикуна. — Львів, 2008. — С. 151–152.

дружина Марія має після смерті його батька Федора отримати віно з привінком у сумі 300 кіп грошей литовських. При цьому заповідач зазначає, що Марія є вагітною від нього. Київському земському писарю Богухвалу Михайловичу Павші, якого Андрій називає своїм зятем, він дарує мишастого коня. Андрій заповідав похоронити себе в Овруцькому Спаському монастирі, а опікунами і виконавцями заповіту призначив брацлавського каштеляна й овруцького старосту князя Андрій Капусту та свого зятя — Б.М. Павшу. Тесть померлого Роман Гойський вніс цей заповіт у серпні 1568 р. до володимирських гродських книг, де Андрій названий небіжчиком⁶⁰. Чи означало б це, що він помер незадовго до цього? Як здається, Р. Гойський вніс заповіт після смерті дитини Марії від шлюбу з А. Єльцем. Останній же, напевно, помер попереднього року. У жовтні 1576 р. брат померлого Дмитро потурбувався про підтвердження своїх прав на народицькі маєтності Лучин і Турбів⁶¹; Малинський ключ належав йому ще за життя батька. Це могло означати, що пішов з цього світу його батько — Федір. Марія близько того часу вийшла заміж за волинського зем'янина Петра Хом'яка-Смордовського. Разом вони вимагали від брата Андрія Дмитра, щоб він передав Марії майно, обіцяне їй Андрієм як віно, а також нажите під час спільного життя⁶². Ця вимога, швидше всього, не була задоволена.

Так сталося, що Дмитро Єлець успадкував фактично всі маєтності свого батька. Він одружився з Марушею Олізарівною, донькою Олізара Волчковича і Богдани Немирянки, доньки київського воєводи й колись конкурента Єльців щодо Козаровичів Андрія Немировича.

Дмитро був близьким до родини Олізарів ще до одруження — саме йому та князеві Остафієві Ружинському у 1577 р. була доручена опіка над неповнолітнім Адамом Олізаром, племінником Маруші й сином Івана Олізара, що в тому ж році загинув у бою з татарами⁶³. Виконання функцій опікуна Дмитро разом з С. Костюшковичем продовжував навіть після досягнення Адамом повноліття, утримуючи маєтності підопічного. Лише 16 квітня 1590 р. вальний сейм, реагуючи на прохання А. Олізара і його «повинних» К. Ружинського та Я. Ленковича, визнав «літа зуполні» Адама і припинив вищезгадану опіку⁶⁴.

⁶⁰ АЮЗР. — Ч. VIII. — Т. 3. — С. 140–143; *Litwin H. Równi do równych: kijowska reprezentacja sejmowa 1569–1648.* — Warszawa, 2009. — S. 56.

⁶¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі — ІР НБУ ім. В.І. Вернадського), ф. I, спр. 4104, арк. 261.

⁶² РДАДА, ф. 389, оп. 1, спр. 216, арк. 72 зв. – 73; *Niesiecki K. Herbarz Polski.* — Lipsk, 1839. — Т. IV. — S. 479.

⁶³ *Pułaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołyńia i Ukrainy.* — Warszawa, 1991. — Т. 2. — S. 120.

⁶⁴ РДАДА, ф. 389, оп. 1, спр. 199, арк. 120 зв. – 121; про припинення опіки приблизно тоді згадує й інше джерело: Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / Упор. Г.В. Боряк, Т.Ю. Гирич, Л.З. Гісцова та ін. — К., 1991. — С. 84.

Шлюб з Марушею мав місце у 1581 р. Тоді Дмитро записав їй як віно 300 кіп литовських грошів на своїх маєтностях Народичах і Селець над р. Уша та Жерев⁶⁵. Того ж року він сплатив до коронного скарбу податок з Народич (4 дими осілі, 4 загородники), Малина (4 дими осілі, 2 загородники), Кухарів (3 дими осілі, 3 загородники), Ремезів (2 дими осілі, 2 загородники), Движка (1 дим осілий, 1 загородник), Голені (Голяки) (1 дим осілий, 2 загородники)⁶⁶.

Дмитро багато років займав посаду київського земського писаря: іменованій був на цю посаду 1 квітня 1574 р.⁶⁷ і тримав до своєї смерті у 1599 р. Крім цього, час від часу, виконував обов'язки намісника київського замку⁶⁸, 1585 р. представляв Київське воєводство на сеймі як його посол⁶⁹, 1587 р. обирався депутатом на Коронний трибунал⁷⁰, у 1597 р. був визначений на вальному сеймі 1595 р. одним з комісарів для відмежування Котельницьких ґрунтів, наданих князеві Кирикові Ружинському⁷¹. Як слушно відзначив Г. Літвін, Дмитро користувався довірою королівського двору. У 1581 р. він виконував обов'язки сурокгатора (заступника) київського підкоморія у справі розмежування маєтностей чинного підкоморія Щасного Харленського — Остроглядович, Плоского і Воротця від Брагинської волості князів Вишневецьких, а Соснового — від Слободищенської волості Тишкевичів⁷². У шляхетському середовищі вважався поміркованим і законслухняним. Відомим є випадок, коли Дмитро намагався,

⁶⁵ ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. І, спр. 4104, арк. 262; *Heleniusz E. Pamiątki polskie z różnych czasów.* — Kraków, 1882. — Т. 1. — С. 156.

⁶⁶ *Źródła dziejowe.* — 1894. — Т. XX: *Ziemie Ruskie (Kijów–Bractaw)* / Wyd. A. Jabłonowski. — С. 39.

⁶⁷ РДАДА, ф. 389, оп. 1, спр. 192, арк. 180–180 зв.

⁶⁸ *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie* (далі — АГАД), *Archiwum Publiczne Potockich*, sygn. 9, t. IV, k. 117.

⁶⁹ *Mazur K. W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648.* — Warszawa, 2006. — С. 419; *Litwin H. Op. cit.* — С. 56.

⁷⁰ *Akta grodzkie i ziemskie z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie.* — Lwów, 1884. — Т. X. — С. 153; *Boniecki A. Herbarz Polski...* — 1906. — Т. VIII. — С. 384. З цими повноваженнями Дмитра не все зрозуміло. Відомо, що Київське воєводство приєдналося до Коронного трибуналу в Любліні за конституцією вального сейму 1590 р., тобто на рік пізніше від Волинського і Брацлавського воєводств. Тоді, до якого трибуналу був обраний Єлець — до Луцького? Але він не діяв вже майже з десяток років. Більше того, навіть на першу сесію цього трибуналу Київське воєводство не направило своїх депутатів (див. співставлення інформації про трибунали — *Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій.* — Острог-Львів, 2002. — С. 55–59). Можна припустити, що всупереч офіційній конституції 1590 р. Київщина приєдналася до роботи Коронного трибуналу в Любліні раніше.

⁷¹ Книга Київського підкоморського суду (1584–1644)... — С. 86–87; *Litwin H. Op. cit.* — С. 57.

⁷² РДАДА, ф. 389, оп. 1, спр. 216, арк. 225–226; *Litwin H. Op. cit.* — С. 57.

хоч і безуспішно, зупинити спробу зівання у 1584 р. земських років з ініціативи Єсифа (до речі київського земського судді) і Матвія Немиричів⁷³.

Як зауважив Г. Літвін, Дмитро Єлець був постаттю, здатною до здійснення самостійної політики в межах Київщини. Найближчим союзником Дмитра був київський земський підсудок Богухвал Павша — чоловік його сестри Ганни. Г. Літвін також гіпотетично зауважив, що київський земський писар був ближчим до Вишневецьких, ніж до Острозьких⁷⁴. На нашу думку, до кінця XVI ст., відколи на Київщині почало зростати землеволодіння волинських князів, старе місцеве панство — Єльці, Павші, Сурини, Лозки, Стрибилі, Проскури-Сущанські, Немиричі, Олізари-Волчковичі — намагалися грати самостійну, хоч і не завжди узгоджену між собою, політичну гру.

Постанова Берестейського сейму 1566 р., що розширила можливості для шляхти Великого князівства Литовського щодо купівлі-продажу земельних володінь, дала можливість Дмитрові досить активно включитися у цей процес. У листопаді 1571 р. Дмитро продав за 60 кіп литовських грошів київському десятнику Маркові Поплавському селище Сіряків, яке було набуто в другій половині XV ст. Іваном Єльцем⁷⁵. За таку ж суму київський земський писар купив у Данила Змієвського частину с.Кліщі Заушської волості з селищем і будівлями⁷⁶. У тому ж Овруцькому повіті у 1586 р. Дмитро викупив за 100 кіп литовських грошів у Івана Солтана частину с. Ремези⁷⁷. Інша частина належала Єльцям вже раніше: зокрема, у середині XVI ст. тут поряд з службою, належною Суринам, знаходилися дві служби, що перебували у володінні Єльців⁷⁸. Згодом, у червні 1588 р., Дмитро купив у Івана Ліплянського за 3 тисячі кіп литовських грошів с. Радиевщину в Овруцькому повіті. Крім цього, київський земський писар додав до згаданої суми свій двір в Овручі, на Заріччі⁷⁹. Тоді ж Дмитро продав належні йому частини у с. Барахти, або Петричин над р. Стугна киево-печерському архимандритові за 100 кіп литовських грошів. Продану маєтність Д. Єлець 20 червня подав у посесію архимандритові⁸⁰.

⁷³ Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. / Підгот. М.К. Бойчук. — К., 1965. — С. 71–72; Яковенко Н. Українська шляхта... — С. 220.

⁷⁴ Litwin H. Op. cit. — S. 56–57.

⁷⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, спр. 192, арк. 123–124 зв.; Грушевський М. Вказ. пр. — С. 14–18.

⁷⁶ ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. І, спр. 4104, арк. 262; Heleniusz E. Op. cit. — Т. 1. — S. 220, 236.

⁷⁷ ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. І, спр. 4104, арк. 337.

⁷⁸ Клепацький П.Г. Указ. соч. — С. 208

⁷⁹ ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. І, спр. 4104, арк. 278.

⁸⁰ Там само, арк. 277 зв.; Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов 1470–1700. — СПб., 1897. — Т. 1. — С. 55; 1907. — Т. 2. — С. 102; Heleniusz E. Op. cit. — Т. 1. — S. 221, 236; Rulikowski E. Opis powiatu Wasilkowskiego pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym. — Warszawa, 1853. — S. 61 (Е. Руліковський помилково вказував на 1580 р. як рік трансакції і суму 1000 кіп як ціну за маєтність). Інший реєстр цього продажу датований 24 липня 1587 р. (Akta grodzkie i ziemskie... — Т. X. — S. 153).

Дмитро, будучи, очевидно, ревним православним, протягом всього свого життя виявляв тенденцію до мирного полагодження поземельних суперечок з церковними інституціями. Вже у 1577 р. виник конфлікт між Дмитром і печерським архимандритом щодо Розсох, розташованих над р. Уша. Предметом суперечки стали рудня, млини, а також гребля. Однак сторони незабаром полагодили суперечку полюбовно⁸¹. Й надалі Дмитро намагався врегульовувати конфлікти з церквою позасудово. Так, 25 грудня 1590 р. відбулося розмежування між маєтністю Києво-Печерського монастиря Дідовим та землями Турбова (Турбівки), належними київському земському писареві⁸². Не цурався київський земський писар й застави своїх маєтностей з метою отримання обігових коштів. Так, у жовтні 1576 р. київський гродський суд видав декрет, за яким Д. Єлець зобов'язувався повернути села Лучин і Турбів у заставу за 20 кіп Андрієві Стружці⁸³.

Позбувся Дмитро селища Ождилова, отриманого Ячком Єльцем від великого князя Олександра. Пізніша згадка про цю трансакцію засвідчує, що Дмитро навічно передав Ождилів Григорію Драбовичу, синові київського тивуна⁸⁴. Цей продаж був логічним кроком з процесу оптимізації управління належними йому маєтками. Ождилів знаходився далеко від основних маєткових комплексів (в околицях Канева) і вже батько Дмитра Федір здавав цю маєтність у держання.

Про досить інтенсивну господарську діяльність Дмитра свідчать також його заходи щодо заселення належних йому земель та надання своїм підданам привілеїв економічного характеру. Зокрема, 14 липня 1582 р. король Стефан Баторій на прохання київського земського писаря видав привілей, що дозволяв йому в маєтності Лучин, тобто «в добрах Турбівщина над р. Ірпенем» збудувати замок; його поселенці отримували право проведення ярмарку на Різдво, щотижневий торг у п'ятницю, збирати з купців торгове мито та будувати корчми⁸⁵.

Помер Дмитро у 1599 р. Похований у Києво-Печерській лаврі⁸⁶, що свідчить як про його вірність православ'ю, так і про значні пожертви на користь монастиря — в Успенському соборі лаври він зафундував каплицю⁸⁷.

⁸¹ АЮЗР. — К., 1871. — Ч. I. — Т. 4: Акты об уни и состоянню православной церкви с половины XVII века (1648-1798). — С. 83-84.

⁸² Описание документов... — Т. 2. — С. 98; принагідно слід відзначити, що оригінал, який дістався представникам монастиря, був відвезений до Васильківського замку і згодом там загинув під час пожежі.

⁸³ ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. I, спр. 4104, арк. 260 зв.

⁸⁴ Переписні книги 1666 р. — К., 1933. — С. 264; *Кривошея В.В.* До причини Національно-визвольної війни середини XVII ст. // *Гілея*. — К., 2009. — Вип. 23. — С. 5.

⁸⁵ Описание документов... — С. 47.

⁸⁶ *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. — Львів, 2000. — С. 83.

⁸⁷ *Słownik geograficzny królestwa Polskiego...* — T. V. — S. 799.

Від шлюбу з Марушею Олізарівною Волчківною, яка померла у першій половині 1613 р.⁸⁸, а перед цим виступала разом з синами як власниця маєтностей свого чоловіка і намагалася привласнити деякі маєтності свого брата Адама, зокрема села Раківщина та Волинець⁸⁹, київський земський писар залишив чотирьох синів (Філіпа (Філона), Яна, Костянтина, Федора (Теодора) та трьох доньок (Овдовію, Марію і Марину)*.

Панський рід Єльців належав до місцевих київських шляхетських родів. Його історія документально простежується з другої половини XV ст. До кінця XVI ст. представники цього роду займали чільні позиції на Київщині, мали високий майновий статус і авторитет в шляхетському середовищі регіону, поважно трактувалися на великокнязівському і королівському дворах. Шляхом вдалих шлюбів, монарших надань та поземельних трансакцій їм вдалося зібрати чималі земельні володіння, фякі стали основою до входження Єльців у першій половині XVII ст. до складу місцевої магнатерії.

Петро Кулаковський

РОДИНА ЄЛЬЦІВ НА КИЇВЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XV–XVI ст.

Стаття присвячена панському роду Єльців, який належав до місцевих київських шляхетських родів. Його історія документально простежується з другої половини XV ст. До кінця XVI ст. представники цього роду займали чільні позиції на Київщині, мали високий майновий статус і користувалися значним авторитетом в шляхетському середовищі регіону. Шляхом вдалих шлюбів, монарших надань та поземельних трансакцій їм вдалося зібрати чималі земельні володіння, що заклало основи до входження Єльців у першій половині XVII ст. до складу місцевої магнатерії.

Ключові слова: Єльці, маєтності, генеалогія, герб, Київська земля.

Петр Кулаковский

СЕМЬЯ ЕЛЬЦОВ НА КИЕВЩИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XV–XVI вв.

Статья посвящена панскому роду Ельцов, который принадлежал к местным киевским шляхетским родам. Его история документально прослеживается со второй половины XV в. До конца XVI в. представители этого рода занимали значительные позиции на Киевщине, имели высокий имущественный статус и пользовались большим авторитетом среди шляхты региона. Благодаря удачным бракам, монаршим пожалованиям и операциям с землей им удалось сосредоточить в своих руках огромные земельные владения, что стало основой для вхождения Ельцов в первой половине XVII в. в состав местной магнатерии.

Ключевые слова: Ельцы, имена, генеалогия, герб, Киевская земля.

⁸⁸ Źródła dziejowe. — 1894. — Т. XXI: Ziemia Ruskie. Ukraina / Wyd. A.J abłonowski. — S. 184.

⁸⁹ Ibid. — S. 63.

* Про подальшу історію роду Єльців автор готує окреме дослідження.

*Petro Kulakovskiy***THE YELTS IN KYIVSCHINA (KYIV SURROUNDINGS)
IN THE SECOND HALF OF THE 15^h - 16th CENTURIES**

This article is devoted to the noble clan of the Yelts, one of the local Kyivan noble clans. Its history is documented from the second half of the 15th century. Until the end of the 16th century, the representatives of the clan occupied senior positions in the area around Kyiv, had a high estate status and were in positions of significant authority among the nobility of this region. By means of successful marriages, monarch's grants and land transactions they managed to accumulate a definite number of estates that caused the Yelts accession to a local tycoon status by the first half of the 17th century.

Keywords: *the Yelts, estates, genealogy, coat of arms, Kyivan land.*

ДВОРЯНСЬКА РОДОВІДНА КНИГА ХАРКІВСЬКОГО НАМІСНИЦТВА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ КОЗАЦЬКО- СТАРШИНСЬКИХ РОДІВ СЛОБОЖАНЩИНИ

Аналіз історіографії доводить, що історія слобідського дворянства не ставала предметом спеціальних студій. Обмеженням є і коло введених до наукового обігу джерел, які дозволили б здійснювати відповідні дослідження. Значна частина архіву Харківського дворянського депутатського зібрання не збереглася. Ті ж документи, які збереглися до нашого часу і були виявлені, практично не введені до наукового обігу. Це, у першу чергу, окремі частини дворянської родовідної книги Харківського намісництва, абеткові дворянські списки і екстракти доказів дворянства.

Усі ці документи становлять єдиний джерельний комплекс, а тому і досліджуватись мають комплексно. Говорячи про комплекс джерел, безпосередньо пов'язаний з укладанням родовідної книги, ми маємо враховувати, що він формувався не одночасно, а поступово.

На першому етапі повітові предводителі дворянства мали скласти і надіслати губернському предводителю абеткові списки «дворянським родам, в том уезде именем недвижимым владеющих». Абеткові списки мали містити відомості про сімейний стан дворянина, чин та місце служби, місце проживання, кількість ревізійних душ, якими володів дворянин за останньою ревізією. Основним джерелом абеткових списків були «формуляри», які місцеві дворяни надсилали до повітових дворянських опік, а також дворянські списки, складені у попередні роки. В тому разі, коли особа, внесена до абеткових списків, доводила свої права на спадкове дворянство, усі ці відомості переносились до родовідної книги, яка складалась за тією ж формою¹. Ми маємо у своєму розпорядженні абеткові списки дворян 7 повітів Харківського намісництва: Білопільського, Богодухівського, Вовчанського, Ізюмського, Лебединського, Краснокутського, Миропільського і Чугуївського. Зберігаються ці списки у фонді Харківського намісницького правління (ф. 1709) Центрального державного історичного архіву в м. Києві².

Наступний етап був пов'язаний із необхідністю збирання доказів на дворянство, які надавали на розгляд дворянського депутатського зібрання претенденти на внесення до родовідної книги. На цьому етапі складались екстракти, які містили стислий виклад доказів, які надавав претендент. Після того, як справу було розглянуто, до екстрактів записувалось рішення дворянського депутатського зібрання щодо внесення (або відмови у вне-

¹ Полное собрание законов Российской империи. — СПб., 1830. — Т. 22. — С. 352 с.

² Центральный державный архив Украины у м. Києві (далі — ЦДАК України), ф. 1709, оп. 2, спр. 911, арк. 1–113; спр. 912, арк. 114–235.

сенні за недостатністю доказів) до родовідної дворянської книги. 52 таких екстракти, датовані 1792 р., були об'єднані в одну справу, озаглавлену «Записи родословности разных лиц», яка зберігається в фонді Харківського намісницького правління (ф. 1709) Центрального державного історичного архіву в м. Києві³.

Заключний етап характеризувався певними формальними процедурами документування приналежності до дворянського стану, а саме: складанням протоколу про внесення роду до тієї чи іншої частини родовідної книги. При цьому слід відмітити, що відповідний запис до родовідної книги міг бути зроблений значно пізніше. Так, у 1786–1795 рр. Харківське дворянське депутатське зібрання прийняло не менш як 1083 рішення про внесення дворян до родовідної книги, у той час, як сама родовідна книга була складена лише після 1797 р.⁴ Дворянська родовідна книга Харківського намісництва також збереглась лише частково. Перша, третя, шоста і два аркуші четвертої частини цієї книги зберігаються у відділі колекцій рідкісних видань і рукописів Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.

При цьому слід зазначити, що назва «Дворянська родовідна книга Харківського намісництва» не зовсім точна. Більшість записів у цій книзі стосується дворян, рішення про внесення яких до родовідної книги було прийнято між 1786 і 1795 рр. Разом з тим, родовідна книга також містить записи, які стосуються дворян, котрі були записані до неї у 1799–1819 рр., тобто у період існування Слобідсько-Української губернії. Ці записи були зроблені за іншою формою, не містили відомостей про вік, майнове становище дворянина, місце його служби і проживання, далеко не завжди містили відомості про дітей і дружину дворянина. Разом з тим, записи цього періоду містять описання доказів, згідно з якими дворянин був внесений до родовідної книги, що дозволяє нам отримати важливі генеалогічні відомості (у тому разі, коли дворянин посилався на дворянство своїх предків, або на докази, згідно з якими його родичі були внесені до родовідної книги).

Отже, записи у родовідній книзі, зроблені у період між 1786 і 1795 рр., абеткові списки і екстракти дають можливість оцінити матеріальне, сімейне і службове становище дворян Харківського намісництва, зокрема і нащадків колишньої слобідської козацької старшини.

Важливі відомості про становище колишньої старшини слобідських полків дають записи у абеткових списках, які стосуються матеріального становища дворян. Усього до абеткових списків було записано 442 дворянина, з них 165 осіб визначені нами як представники козацько-старшинських родів, що складає 37,3 % від загальної кількості дворян. При цьому 42 представники колишньої козацької старшини були великопомісними

³ ЦДІАК України, ф. 1709, оп. 2, спр. 2023, 64 арк.

⁴ Державний архів Харківської області, ф. 14, оп. 14, арк 1–40.

дворянами, тобто мали більш ніж 100 ревізійних душ, що складає 53 % від загальної кількості великопомісних дворян 7 повітів (79 дворян)⁵.

Важливі висновки щодо становища колишньої слобідської козацької старшини дають нам можливість зробити також і відомості про їхню службову кар'єру. При цьому слід зауважити, що абеткові списки, на відміну від записів у родовідній книзі, містять інформацію про службу дворян «по виборам». З цих записів ми бачимо, що представники слобідських козацько-старшинських родів займали майже всі ключові і найбільш престижні виборні посади. Так, згідно з відомостями абеткових списків, були обрані дворянами на посади:

повітовітових предводителів дворянства:

1. Білопільського повіту — майор Осип Петрович Куколь-Яснопольський;
2. Богодучівського — поручик Максим Іванович Павлов;
3. Краснокутського — майор Степан Омелянович Лесевицький;
4. Лебединського — капітан Андрій Іванович Кондратьєв;
5. Миропільського — поручик Василь Якович Романов;
6. Недригайлівського — поручик Павло Романович Романов⁶;
7. Чугуївського — секунд-майор Іван Іванович Зарудний⁷.

повітових суддів:

1. Лебединського повіту — секунд-майор Василь Іванович Кондратьєв;
2. Миропільського — артилерії поручик Костянтин Олександрович Безрученко-Висоцький;
3. Недригайлівського — підпоручик Михайло Романович Романов;
4. Чугуївського повіту — Дмитро Квітка⁸.

повітових ісправників:

1. Білопільського повіту — підпоручик Василь Куколь-Яснопольський;
2. Богодучівського — поручик Василь Васильович Курський;
3. Краснокутського — капітан Єфрем Кременецький;
4. Недригайлівського — підпоручик Степан Романович Романов⁹.

Важливу інформацію містять записи про сімейне становище дворян, а саме про походження дворянських дружин. Це дає нам можливість дослідити особливості «шлюбної політики» місцевого дворянства, зокрема

⁵ ЦДІАК України, ф. 1709, оп. 2, спр. 911, арк. 1–113; спр. 912, арк. 114–235.

⁶ Відомості про представників роду Романових містить абетковий список дворян Лебединського повіту

⁷ ЦДІАК України, ф. 1709, оп. 2, спр. 911, арк. 111 зв.–112; спр. 912, арк. 149 зв. – 150, 182, 195, 222, 235 зв.

⁸ Там само, спр. 911, арк. 111 зв.–112; спр. 912, арк. 125 зв.–126, 153 зв.–154, 179.

⁹ Там само, спр. 912, арк. 126 зв.–127, 195, 215 зв., 232 зв.–233.

колишньої слобідської старшини. Найчастіше представники слобідської старшини брали шлюб з жінками, які належали до одного з ними соціально-етнічного середовища: доньками представників слобідської старшини і старшини Гетьманщини, священників, козаків¹⁰.

Родовідна книга Харківського намісництва інформує про матеріальне становище представників тих козацько-старшинських родів, які були до неї внесені, генеалогічні зв'язки між ними, службове становище окремих осіб, їх місце проживання тощо. Аналіз відомостей дозволяє зробити певні висновки щодо внутрішньої ієрархії місцевого дворянства, з'ясувати деякі особливості нобілітаційного процесу. Так, ми вважаємо, що умовний поділ спадкового дворянства на «розряди», якщо і можна застосовувати щодо харківського дворянства, то дуже обмежено, оскільки факт внесення до тієї чи іншої частини родовідної книги далеко не завжди визначав місце, яке займав дворянин в суспільній ієрархії. Визнання приналежності роду до «древнього благородного дворянства» (і відповідне внесення його до шостої частини родовідної книги), далеко не завжди свідчило про приналежність цього роду до верхівки місцевого дворянства. Це пов'язано з тим, що згідно із «Жалуваною грамотою дворянству» право на спадкове дворянство мали всі нащадки осіб, шляхетство яких було доведено¹¹. Отже, право на дворянство, зокрема на внесення до престижної шостої частини родовідної книги, отримали не лише впливові слобідські фамілії, а й представники родів, які за своїм соціальним і матеріальним становищем були ближче до селян, ніж до дворян, або навіть встигли потрапити до категорії військових обивателів, проте мали серед своїх предків представників козацької старшини. Слід також враховувати, що внесення до більш або менш «престижної» частини родовідної книги залежало від багатьох факторів, зокрема і від бажання дворянина, котрий мав право на «действительное» або вислужене дворянство, відшукувати додаткові докази, які б могли свідчити про приналежність до «древних благородных дворянских родов».

До комплексу джерел, безпосередньо пов'язаних з укладанням родовідної книги Харківського намісництва, як вже зазначалось, належать і екстракти доказів дворянства. Вони містять важливі генеалогічні відомості, дозволяють визначити найбільш поширені серед місцевої еліти способи доведення прав на спадкове дворянство, а також оцінити особливості діяльності дворянських депутатських зібрань. Так, з'ясовано, що представники багатьох козацько-старшинських родів, доводячи своє право на внесення до родовідної книги, посилались на старшинську службу своїх предків. При цьому, найчастіше, доведення дворянського походження прохача відбувалось за наступним алгоритмом: 1) надання доказів, які б доводили належність хоча б одного з предків до козацької старшини;

¹⁰ ЦДІАК України, ф. 1709, оп. 2, спр. 911, арк. 1–113; спр. 912, арк. 114–235.

¹¹ Полное собрание законов Российской империи... — С. 354–355.

2) надання підписаних дворянами родовідних розписів або свідоцтв, в яких доводився генеалогічний зв'язок прохача з предками, дворянство котрих вже було доведене. З практики нобілітаційної діяльності Харківського дворянського депутатського зібрання видно, що дворянство визнавалось за козацькою старшиною, яка мала «ранги» від сотника і вище¹².

Отже, досліджений комплекс джерел дозволяє висвітлити персональний склад слобідського дворянства, його генеалогічні зв'язки, внутрішню структуру і становище. Так, нами встановлено, що лише у період між 1786 і 1795 рр. до родовідної дворянської книги Харківського намісництва було внесено 661 представника 248 слобідських козацько-старшинських родів, тобто майже 54% від загальної кількості спадкових дворян Харківського намісництва. При цьому, колишня козацька старшина Слобожанщини, зберігала певну замкненість, що відображалось у її шлюбній політиці. Колишня слобідська старшина також змогла зберегти свій вплив на внутрішнє життя регіону, у першу чергу через виборні установи. Про впливовість цієї етносоціальної групи свідчить і те, що представники козацько-старшинських родів Слобожанщини переважали серед місцевих великопомісних дворян. Таким чином, ми можемо упевнено стверджувати, що колишня козацька старшина Слобожанщини стала основою харківського дворянства, найбільш впливовою його частиною.

Микола Михайліченко

**РОДОВІДНА ДВОРЯНСЬКА КНИГА
ХАРКІВСЬКОГО НАМІСНИЦТВА ЯК ДЖЕРЕЛО
З ІСТОРІЇ КОЗАЦЬКО-СТАРШИНСЬКИХ РОДІВ СЛОБОЖАНЩИНИ**

У статті здійснено спробу дослідження інформаційного потенціалу Родовідної дворянської книги Харківського намісництва та джерел, пов'язаних з її укладанням. Зроблено висновок, що ці джерела є достатньо інформативними, їх інформаційний потенціал дає можливість дослідити соціальний статус, майнове становище і генеалогічні зв'язки місцевої еліти.

Ключові слова: Родовідна дворянська книга, козацька старшина, дворянство, Харківське намісництво.

Николай Михайличенко

**РОДОСЛОВНАЯ ДВОРЯНСКАЯ КНИГА ХАРЬКОВСКОГО
НАМЕСТНИЧЕСТВА КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ
КОЗАЦКО-СТАРШИНСКИХ РОДОВ СЛОБОЖАНЩИНЫ**

В статье предпринята попытка исследования информационного потенциала родословной дворянской книги Харьковского наместничества и источников, связанных с ее составлением. Сделан вывод, что эти источники являются достаточно информативными, их информационный потенциал позволяет исследовать социальный статус, материальное положение и генеалогические связи местной элиты.

¹² ЦДІАК України, ф. 1709, оп. 2, спр. 2023, 64 арк.

Ключевые слова: Родословная дворянская книга, казацкая старшина, дворянство, Харьковское наместничество.

Mykola Mykhailichenko

**THE NOBILITY GENEALOGICAL BOOK OF KHARKIV PROVINCE
AS A HISTORY SOURCE OF THE COSSACK STARSHYNA FAMILIES
OF SLOBODA UKRAINE**

The article presents an attempt to examine the information capacities of the Nobility Genealogical Book of Kharkiv province and its basic sources. It contains the conclusion on their adequate information content which allow for research of the local elite's social and property status, as well as genealogical relations.

Keywords: *the nobility genealogical book, the Cossack starshyna, nobility, Kharkiv province.*

СПИСКИ ТА ВІДОМОСТІ 1757–1767 РОКІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ГЕНЕАЛОГІЇ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ СЛОБІДСЬКИХ ПОЛКІВ

Предметні дослідження слобідської козацької старшини як невід'ємної частини української еліти ранньомодерної доби розгорнулися в останньому десятилітті ХХ ст. Піонерськими у цій ділянці стали роботи В. Маслійчука. Дослідник зосередив увагу на проблемах утворення і функціонування старшинського прошарку Слобідських полків та соціальної самоідентифікації старшин¹. Окремі розвідки вченого присвячено персональному складу старшин і біографіям окремих її представників². Генеалогію й соціально-економічне становище слобідської гілки старшинсько-дворянського роду Алфьорових дослідив О. Алфьоров³, а становлення, розквіт і згасання роду Кондратьєвих у загальних рисах реконструював В. Комаров⁴. Дисертаційне дослідження М. Михайліченка присвячено джерелам до історії слобідського дворянства⁵.

Однак попри помітні досягнення, багато дослідницьких завдань ще не вирішено. Серед них — нарощення актуалізованої джерельної бази історії старшини. Відповідні документи зберігаються головним чином у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (далі — ЦДІАК України). На сьогодні з фондів канцелярій п'яти Слобідських полків (ф. 1721 «Охтирська полкова канцелярія»; ф. 1722 «Ізюмська полкова канцелярія»; ф. 1723 «Острогозька полкова канцелярія»; ф. 380 «Сумська полкова канцелярія»; ф. 1725 «Харківська полкова канцелярія») найбільш опрацьованим є фонд 1725. Ще чекають на цілеспрямовану евристику фонд 1782 «Комісія про Слобідські полки» та фонд 1733

¹ *Маслійчук В.Л.* Козацька старшина слобідських полків другої половини XVII — першої третини XVIII ст. — Х., 2003. — 252 с. *Його ж.* Козацька старшина слобідських полків XVII–XVIII ст.: «родинний клан» та досягнення соціального статусу // *Маслійчук В.Л.* Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України XVII–XIX ст. — Х., 2007. — С. 76–104.

² *Його ж.* Козацька старшина Харківського слобідського полку 1654–1706 рр. — Х., 1999. — 124 с.; *Його ж.* Altera Patria: Нотатки про діяльність Івана Сірка на Слобідській Україні. — Х., 2004. — 72 с.; *Його ж.* Сумський полковник Герасим Кондратьєв // *Маслійчук В.Л.* Провінція на перехресті культур... — С. 158–173; *Його ж.* Федір Хомич Краснокутський // Там само. — С. 244–255; *Його ж.* Ілля Іванович Квітка — малознаний історик XVIII — початку XIX ст. // Там само. — С. 256–289.

³ *Алфьоров О.А.* Старшинський рід Алфьорових: генеалогія, соціально-політичне становище слобідської гілки другої половини XVII — початку XX ст. — Біла Церква, 2009. — 150 с.

⁴ *Комаров В. В.* Кондратьєвы. Род воинов и благотворителей. — Сумы, 2005. — 47 с.

⁵ *Михайліченко М.А.* Родовідна дворянська книга Харківського намісництва та матеріали, пов'язані з її укладанням, як джерело з історії слобідського дворянства: дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.06. — К., 2011. — 229 с.

«Комісія про утворення Слобідсько-Української губернії», які містять документи про реформування козацьких полків у 1762–1765 рр. На етапі опрацювання перебувають фонди Бригадної канцелярії Слобідських полків (ф. 1817), слобідських гусарських полків (ф. 1815 «Експедиція формування Слобідських гусарських полків»; ф. 2137 «Сумський гусарський полк»; ф. 2182 «Ізюмський гусарський полк»; ф. 2189 «Охтирський гусарський полк»), Слобідсько-Української губернської (ф. 1710, понад 2000 одиниць зберігання) та провінційних канцелярій (ф. 1584 «Ізюмська провінційна канцелярія»; ф. 420 «Сумська провінційна канцелярія»; ф. 1801 «Охтирська провінційна канцелярія»; ф. 1807 «Острогозька провінційна канцелярія»). Попри часткове використання, скрупульозна цілеспрямована робота з фамільними фондами слобідських старшинсько-дворянських родів також попереду (ф. 1717 «Кондратьєви»; ф. 2025 «Донці-Захаржевські»; ф. 1814 «Ковалевські»; ф. 2030 «Корнеєви»; ф. 2049 «Рахманови»; ф. 2053 «Самборські»). За великим рахунком, навіть таке безцінне джерело для історико-демографічних і генеалогічних досліджень, як перепис Слобідських полків майора Михайла Хрущова 1732 р., лише зараз отримало гідну увагу з боку фахівців⁶.

Водночас, все ж вдалося трохи просунути в напрямку опрацювання джерел. Так, в фондах слобідських полкових, Бригадної та губернської канцелярій було виявлено обліково-статистичні документи, які дозволили дослідити слобідське козацько-старшинське середовище в період реформування полків (кінець 1750-х – 1760-і роки). Йдеться про чотири комплекси джерел, які одержали такі умовні назви: «Щорічні списки» 1757–1764 рр., «Іменні списки» (I, II) 1765 р., «Відомості про старшинських дітей» 1765–1767 рр. та «Відомості про старшин і їхніх дітей» 1766–1767 рр. Нижче коротко зупинимося на особливостях укладання та інформаційному потенціалі цих документів і з'ясуємо проблеми, що постають перед дослідником під час роботи з ними.

1. «Щорічні списки» 1757–1764 рр. та комплекс супровідних документів до них. Підготовка цих документів розпочалася за розпорядженням Військової колегії у 1757–1758 рр. з метою посилення елементів «регулярності» в Слобідських козацьких полках, зокрема уподібнення старшинської козацької служби до «регулярної» офіцерської. Йшлося про усунення виборності як базового елементу механізму ротації козацьких урядовців. Ордером українського дивізійного генерала князя Костянтина Кантемира від 31 липня 1757 р. (підготовленого відповідно до указу

⁶ Це джерело (окрім матеріалів Острогозького полку, доля яких поки що лишається невідомою) також зберігається у фондах ЦДІАК України: ф. 1725, оп. 1, спр. 22, 1734 арк. (Харківський полк); ф. 1722, оп. 1, спр. 57, 1309 арк. (Ізюмський полк); ф. 380, оп. 2, спр. 7, 1658 арк. (Сумський полк); ф. 1721, оп. 1, спр. 224, 1646 арк. (Охтирський полк). Нещодавно опубліковано перепис Охтирського полку: Перепись Ахтырского слободского казачьего полка // Ред. совет: О.С. Гнездо, А.Ю. Група, В.Л. Маслийчук, Л.М. Момот, А.Ф. Парамонов. — Х., 2010. — 648 с.

сенатора, члена Військової колегії, генерала-фельдмаршала Олександра Бутурліна) слобідським полковим канцеляріям було наказано «для порядочного в Слободских полках в чины произвождения» кожного року надсилати до Військової колегії «единовременные списки» персонального складу урядовців (старшини, підпрапорних і канцеляристів) кожного полку з інформацією про всі здійснені і заплановані кадрові перестановки⁷. Відтепер ротації мали відбуватися виключно у залежності від «місця», «заслуг» і «старшинства» кожного в переліку старшини полку. Обов'язковою була атестація, результати якої та остаточний «список» затверджувала Військова колегія. Це усе іменувалося «единовременным порядком»⁸.

Як наслідок, щорічно восени протягом 1758–1764 рр. у кожній з п'яти слобідських полкових канцелярій (Ізюмській, Охтирській, Острогозькій, Сумській і Харківській) укладали список персонального складу старшини, підпрапорних і канцеляристів відповідного полку. Усталеної оригінальної назви ці списки не мали (найчастіше їх іменували «единовременные списки»⁹, також «годовые списки»¹⁰, «единовременные погодно списки»¹¹, «годовые единовременные списки»¹²), тому нами було їм надано умовну назву «Щорічні списки».

На сьогодні виявлено такі «Щорічні списки»: Ізюмського полку за 1759–1762 рр.¹³ і 1764 р.¹⁴, Острогозького — за 1762 р.¹⁵ і 1764 р.¹⁶, Охтирського — за 1762 р.¹⁷ і 1764 р.¹⁸, Сумського — за 1762 р.¹⁹ і 1764 р.²⁰, Харківського — за 1759 р.²¹ і 1762 р.²² Віднайдено уривки «Щорічних списків» і частково комплекси супровідних документів усіх п'яти полків за 1763 р.²³ та окремі супровідні документи списків Охтирського²⁴ і Харківського полків за 1761 р.²⁵

⁷ Еліта Слобідської України. Списки козацької старшини 60-х рр. XVIII ст. / Передм., упоряд. С.П. Потапенко. — К.-Х., 2008. — С. 137.

⁸ ЦДІАК України, ф. 1725, оп. 1, спр. 415, арк. 8–8 зв., 47–47 зв.; спр. 467, арк. 65–70, 118; ф. 1817, оп. 1, спр. 95, арк. 143; Еліта Слобідської України... — С. 137–142.

⁹ ЦДІАК України, ф. 1725, оп. 1, спр. 479, арк. 234; Еліта Слобідської України... — С. 137.

¹⁰ ЦДІАК України, ф. 1817, оп. 1, спр. 95, арк. 143.

¹¹ Еліта Слобідської України... — С. 137.

¹² ЦДІАК України, ф. 1817, оп. 1, спр. 95, арк. 218.

¹³ Там само, спр. 112, арк. 50–95 зв.; Еліта Слобідської України... — С. 110–125.

¹⁴ ЦДІАК України, ф. 1817, оп. 1, спр. 95, арк. 145–149 зв.

¹⁵ Еліта Слобідської України... — С. 62–68.

¹⁶ ЦДІАК України, ф. 1817, оп. 1, спр. 95, арк. 184–188.

¹⁷ Еліта Слобідської України... — С. 80–84.

¹⁸ ЦДІАК України, ф. 1817, оп. 1, спр. 95, арк. 8–15.

¹⁹ Еліта Слобідської України... — С. 48–54.

²⁰ Там само. — С. 155–160.

²¹ ЦДІАК України, ф. 1725, оп. 1, спр. 467, арк. 24–29.

²² Еліта Слобідської України... — С. 101–105.

²³ Там само. — С. 42–46.

²⁴ ЦДІАК України, ф. 1721, оп. 1, спр. 225, арк. 7–16 зв.

²⁵ Там само, ф. 1725, оп. 1, спр. 511, 117 арк.

Тож, яку інформацію про старшинський корпус Слобідських полків подають ці документи? По-перше, вони персоналізують особовий склад служилої (або, іншими словами, «комплектної») полкової старшини, сотників (їхні обов'язки могли виконувати поручики і прапорщики), підпрапорних (це був слобідський аналог значкових товаришів Гетьманщини) і канцеляристів кожного слобідського полку станом на поточний рік. По-друге, про кожну особу в цих переліках уміщено блок необхідної інформації, щоб показати її «достоїнство» чи, траплялося, «неудостоїнство» одержати підвищення. Зокрема, зазначали дату початку служби і одержання «дійсного» чину (рік, місяць, число), грамотність, можливе перебування «в штрафках» чи під слідством. У списках 1764 р. поруч з іменем і прізвиськом уміщено інформацію про вік кожного старшини.

Приміром, «Щорічні списки» п'яти полків за 1762 р. інформують про 5 полковників; 37 «комплектних» і 4 «понадкомплектних» полкових старшин; 103 «комплектних» і 17 «понадкомплектних» сотників і одного сотника на посаді молодшого полкового осавула; двох поручиків на посадах сотників; одного прапорщика на посаді сотника; одного капітана на посаді сотника; 236 підпрапорних; 15 «комплектних» канцеляристів.

Співставлення списків за кілька років дає можливість з'ясувати зміни, що відбулися у персональному складі. Проте значно більше інформації з цього приводу містить комплекс супровідних документів кожного «Щорічного списку». До комплексу супровідних документів належали: списки «понадкомплектної» старшини (такі старшини мали звання, але не обіймали відповідного уряду); відомості про прибулих і вибулих зі складу полку та про осіб, які змінили уряд; чолобитні про надання певного уряду та звільнення у відставку; атестати від полку про надання уряду та звільнення у відставку; атестати полкового лікаря про стан здоров'я осіб, які подали прохання про відставку; відомості про атестованих до надання уряду та до відставки; супровідні рапорти полкових канцелярій про надсилання списків; відомості про старшин, які не підписали «Щорічний список»²⁶. Украй важливу інформацію генеалогічного характеру уміщують чолобитні, адже старшини, прагнучи обґрунтувати прохання про надання того чи іншого уряду, дуже часто апелювали до «заслуг» предків²⁷.

2. «Іменні списки» (I, II) 1765 р. Ці документи є останніми переліками служилої старшини і підпрапорних Слобідських козацьких полків перед тим, як у липні 1765 р. ці полки розформували. Йдеться про два джерела, що містять загалом тотожну, але по-різному структуровану, інформацію.

²⁶ Про комплекс супровідних документів «Щорічних списків» ширше див.: *Потапенко С.П.* Передмова // *Еліта Слобідської України...* — С. 23–26.

²⁷ Про інформаційний потенціал чолобитних ширше див.: *Потапенко С.П.* Чолобитні — джерело з історії козацької старшини Слобідської України // *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів: Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризація.* — К., 2009. — Т. 19. — Кн. 1. — С. 288–291.

«Іменний список» (I) — умовна назва документа, який має такий запис на титульному аркуші: «Список имянной Слободских полков полковникам, полковым старшинам и сотникам да подпрапорным по полкам. Учinen в силе указа Камиссии о учреждении Украинской Слободской губернии 1765 году июня 20 д[ня]»²⁸. Це джерело — результат механічного зведення інформації, що надійшла з кожної з п'яти слобідських полкових канцелярії до Комісії з улаштування Слобідсько-Української губернії (її очолював прем'єр-майор Євдоким Щербінін). Про це свідчить структура документа: відповідно до кількості полків він поділяється на п'ять частин, рубрикація і діловодна мова яких дещо відрізняються. У межах кожної частини подано інформацію про полковника, «комплектних» полкову старшину і сотників, підпрапорних та «понадкомплектних» старшин відповідного полку. Стосовно кожної особи вміщено розлогу інформацію про службу (перелік усіх звань і урядів з відповідними датами, дані про участь у походах, баталіях, можливі поранення і відзнаки); соціальне походження (старшинське, козацьке, з духовництва тощо; часом етнічна приналежність); грамотність; перебування «в штраф» і під слідством; «достойнство» бути підвищеним. Загалом документ інформує про 417 осіб: Ізюмський полк — 74 особи, Острогозький полк — 87 осіб, Охтирський полк — 97 осіб, Сумський полк — 88 осіб, Харківський полк — 71 особа.

«Іменний список» (II)²⁹ — це уніфікований і злегка відредагований у тій же Комісії з улаштування Слобідсько-Української губернії «Іменний список» (I). Інформацію про всіх старшин, не розрізняючи їх на «комплектних» і «понадкомплектних», в «Іменному списку» (II) згруповано залежно від їхніх урядів, починаючи від полковників і завершуючи підпрапорними. Водночас опущено дані кількох малолітніх підпрапорних та полковника Миргородського полку Михайла Милорадовича. Як наслідок, «Іменний список» (II) інформує про 408 осіб: 4 полковників, 4 полкових обозних, 6 полкових суддів, 5 старших полкових осавулів, 5 молодших полкових осавулів, 5 полкових ротмістрів, 5 старших полкових писарів, 5 молодших полкових писарів, 3 полкових хорунжих, 114 сотників, одного прапорщика і сотника, одного капітана Молдавського гусарського полку, двох поручиків і одного прапорщика Слобідського драгунського полку, 247 підпрапорних.

Зрозуміло, що більшість записаних до «Іменних списків» осіб добре «знайомі» ще зі «Щорічних списків», хоча деякі ротації (наприклад, призначення нових підпрапорних наприкінці 1764 – на початку 1765 років) також помітні. Важливо, що «Іменні списки» суттєво розширюють дані «Щорічних» про службу старшин, інформують про соціальне й

²⁸ Еліта Слобідської України... — С. 164–290.

²⁹ ЦДІАК України, ф. 1817, оп. 1, спр. 3, 64 арк.

етнічне походження козацьких урядовців, дозволяють з'ясувати особливості функціонування уряду підпрапорних.

3. «Відомості про старшинських дітей» 1765–1766 рр.

Мета підготовки впродовж листопада 1765 – червня 1766 років «Відомостей про старшинських дітей»³⁰ полягала в тому, щоб взяти на облік дітей чоловічої статі колишньої місцевої козацької старшини та з'ясувати, ким були їхні батьки, якого віку був кожен із синів, хто з них умів читати, писати, чи вже десь служив, чи мав якісь захворювання, що б перешкождали службі³¹. У такий спосіб, на дітей слобідської козацької старшини вперше було поширено практику обліку осіб дворянського стану та їхніх нащадків і контролю за виконанням ними служби на користь держави.

Спершу відповідні переліки було укладено на місцях — в комісарських правліннях і провінційних канцеляріях, а потім у Слобідсько-Українській губернській канцелярії об'єднано у дві зведені відомості: «Ведомость, сколько Слободской Украинской губернии в Сумской, Изюмской, Ахтырской и Острогожской правинциях старшинских детей состоит»³² та «Ведомость, сколько Харьковского уезду в шести камисарствах старшинских детей состоит»³³. При цьому, тексти відомостей, підготовлених у місцевих канцелярських установах, зазнали суттєвого прорідження: з даних про 687 дітей, що надійшли до губернської канцелярії, до зведеного переліку по чотирьох провінціях було внесено інформацію про 303 особи, а по комісарствах Харківського повіту — про 162 особи³⁴. Ця обставина має обов'язково бути врахованою під час роботи з документами.

З відомостей дізнаємося про вік, освіту, стан здоров'я синів тих старшин, які фігурували у «Щорічних» та «Іменних» списках.

4. «Відомості про старшин та їхніх дітей» 1766–1767 рр.

Найбільш узагальнюючими з чотирьох різновидів джерел, про які йде мова, є «Відомості про старшин та їхніх дітей» 1766–1767 рр.³⁵ Мета підготовки цих документів полягала в тому, щоб зібрати інформацію про всіх мешканців Слобідсько-Української губернії, які походили із слобідської козацької старшини, та з'ясувати, як вони дістали старшинське звання³⁶.

Переліки було укладено відповідно до чотирьох зразків («форм»), що їх було розіслано до провінційних канцелярій та комісарських правлінь із

³⁰ Еліта Слобідської України... — С. 291–344.

³¹ Там само. — С. 291.

³² Еліта Слобідської України... — С. 297–318.

³³ Там само. — С. 335–342.

³⁴ Про ці документи більше див.: *Потапенко С.П.* «Відомості про старшинських дітей» 1765–1766 років як джерело з історії козацької старшини Слобідської України // Український археографічний щорічник. Нова серія. — К., 2009. — Вип. 13/14. — С. 90–111.

³⁵ ЦДІАК України, ф. 1710, оп. 2, спр. 115, 108 арк.; Еліта Слобідської України... — С. 345–452.

³⁶ ЦДІАК України, ф. 1710, оп. 2, спр. 115, арк. 1.

губернської канцелярії³⁷. Кожна «форма» відповідала певній категорії старшин: перша — тим старшинам, чиї предки служили старшинами під час перепису 1732 р. на Слобожанщині; друга — тим, чиї предки на час цього перепису служили канцеляристами й підпрапорними, а після указу 1733 р. про призначення підпрапорних із старшинських дітей завдяки власній службі досягли старшинських урядів; третя — тим старшинам, які були вихідцями з нестаршинських кіл і після згаданого указу 1733 р. одержали старшинське звання за службу чи за утримання підпомоги; четверта — сотникам і підпрапорним, які здобули ці звання поза службою, і тому мали платити подушне³⁸.

Таким чином, до «Відомостей про старшин та їхніх дітей» увійшла інформація не лише про родини старшин, які служили наприкінці 1750-х — на початку 1760-х років, але й про сім'ї тих козацьких урядовців, котрі вже тривалий час не служили і тому не потрапили до облікових документів першої половини 1760-х років³⁹.

5. Козацька старшина Слобожанщини у період ліквідації полково-сотенного устрою краю за даними обліково-статичних джерел. Якщо стисло узагальнити інформацію документів, про які мова йшла вище, матимемо такий «колективний портрет» еліти Слобідської України.

Старшинська верства нараховувала близько півтори тисячі осіб — полкових старшин, сотників і підпрапорних та членів їхніх родин чоловічої статі («Відомості про старшин та їхніх дітей» інформують про 1373 особи)⁴⁰. Близько 40 % з них (525 осіб, записаних до відомостей за першою «формою») становили представники місцевого питомо старшинського середовища, а 60 % припадало на вихідців із нестаршинських кіл (823 особи, записані до відомостей за другою, третьою та четвертою «формами»). Однак серед останніх переважали відставні сотники, підпрапорні й відставні підпрапорні. Ці особи могли вважатися старшинами досить умовно, адже відповідні звання вони одержували при відставці, у дійсності відслуживши козаками, чи, у кращому випадку, підпрапорними.

Тому не викликає подиву, що більшість ключових урядів (полкової старшини та сотників) у Слобідських козацьких полках в останні роки їхнього існування посідали нащадки місцевих старшинських родів, таких

³⁷ ЦДІАК України, ф. 1710, оп. 2, спр. 115, арк. 2 зв.–5.

³⁸ Там само, арк. 19–23 (Липцівське комісарство Харківського повіту), 26 а – 36 (Вільшанське комісарство Харківського повіту), 33–39 (Мереф'янське комісарство Харківського повіту), 64–101 (Ізюмська провінція), 105–110 зв. (Валківське комісарство Харківського повіту); Еліта Слобідської України... — С. 346–386 (Сумська провінція), 386–417 (Охтирська провінція), 417–440 (Острогозька провінція), 441–452 (Харківське комісарство Харківського повіту).

³⁹ Про ці документи більше див.: *Потапенко С.П.* «Відомості про старшин та їхніх дітей» 1766–1767 рр. як джерело з історії козацької старшини Слобідської України // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — К., 2008. — Т. 17. — С. 101–123.

⁴⁰ ЦДІАК України, ф. 1710, оп. 2, спр. 115, 108 арк.; Еліта Слобідської України.... — С. 346–452.

як: Алфьорови, Авксентьєви, Захар'яшевичі-Капустянські, Жуки, Донець-Захаржевські, Кондратьєви, Ковалевські, Квітки, Красовські, Куколевські, Лисаневичі, Сошальські, Черняки, Щербини.

Ці роди нараховували чотири-п'ять, а то і шість-сім поколінь, й засновниками їх були, як правило, переселенці з Гетьманщини. Про своїх предків слобідська старшина пам'ятала і покликала на їхні старшинські уряди, шляхетське походження і вірну службу з метою довести власну шляхетську гідність. Водночас, коли питання заходило про кар'єрний ріст, дворянський статус і пов'язані з цим вигоди, слобідська старшина охоче послуговувалася й категоріями зі словника російської служилої практики: «достоїнство», «недостоїнство» «старшинство», «першість», «лінія», «служба», «заслуга», «старший», «молодший», «пороки», «браті».

За інформацією «Іменних списків», з останніх п'яти слобідських полковників один був вихідцем з козацтва (ізіумський Федір Краснокутський), ще один — із духівництва (охтирський Михайло Боярський). Сумський полковник Роман Романов був представником місцевої старшинської родини, а решта двоє — острогозький Степан Тевяшов і харківський Матвій Куликовський — були нащадками іноземців, які свого часу осіли на Слобожанщині. З 38 полкових старшин 24 особи належали до місцевих старшинських родин, 9 осіб були вихідцями з козацтва, двоє походили з «канцелярських родин» і по одному — зі старшини Гетьманщини (Максим Горленський) та духівництва. А про харківського полкового писаря Івана Романовського знаємо лише, що він певний час викладав у Харківському колегіумі.

Вихідці із нестаршинських кіл служили головним чином сотниками і підпрапорними. З останнього складу сотників Слобідських полків (115 осіб) 77 осіб були нащадками місцевих старшинських родин. Двоє сотників (Іван Матюшинський та Іван Огронович) походили зі старшини Гетьманщини. Серед вихідців із нестаршинських кіл (38 осіб) переважали представники козацтва (17 осіб, переважно діти виборних козаків), також були вихідці з духівництва (7 осіб), діти підпрапорних (5 осіб), відставних сотників (2 особи) та офіцерів регулярних військових формувань (2 особи).

Серед підпрапорних так само домінували нащадки місцевих старшинських родів — 141 особа з 256 (55,07 %). При цьому, 16,8 % (43 особи) припадало на представників козацьких родин, 13,67 % (35 осіб) — дітей підпрапорних, 3,13 % (8 осіб) — вихідців з духівництва, 2,73 % (7 осіб) — дітей офіцерів регулярних військових формувань, 1,56 % (4 особи) — вихідців з купецтва та 1,17 % (3 особи) — дітей канцелярських службовців.

Безпосередній зв'язок зі старшинським корпусом полку мала група нижчих службовців полкової канцелярії (канцеляристів, канцелярських писарів і писців). Служба в полкових канцеляріях, починаючи від цих посад, дозволяла вихідцям з нестаршинських кіл досягати високих старшинських урядів або одержувати старшинські звання при відставці. Показовим у цьому сенсі є приклад вихідців з козацької родини — братів

Івана і Федора Павловичів Тимошенків, які здолавши один за одним кар'єрні щаблі в Острогозькій полковій канцелярії, досягли урядів острозьких полкових писарів.

Штат вищого керівництва кожного полку становили 9 осіб — полковник і 8 полкових старшин (обозний; суддя; старший, молодший осавули; ротмістр; старший, молодший полкові писарі; хорунжий). На сотенному рівні в кожному полку керували 20–25 штатних сотників. Останнім допомагали сотенні урядники: у кожній сотні служили отаман, сотенний хорунжий, два сотенні осавули, сотенний писар — у середньому 100–120 осіб на полк. Ще 3–5 полкових старшин і сотників знаходилися в полку «понад комплект», тобто мали відповідне звання, але не обіймали посади (15–20 осіб на всі полки). Наближеною до старшин була група підпрапорних. Середня кількість підпрапорних у кожному полку становила 45–50 осіб, тобто близько 250 осіб разом на всі полки.

Ротації козацьких урядовців здійснювалися відповідно до принципів «старшинства» і «першості». Ієрархія урядів («лінія») відповідно до їхнього «старшинства» виглядала наступним чином: по-перше, від найвищого по низхідній до найнижчого — полковник, полкові старшини, сотники (також поручики або прапорщики), підпрапорні, канцеляристи; по-друге, в межах групи однакових урядовців — від того, хто одержав цей уряд найраніше (а значить, і мав «першість» перед іншими, був «старшим») поступово до того, хто цей уряд отримав найпізніше («молодший»). «Старшинство» і «першість» впливали на «достойнство» особи бути підвищеною. Водночас обов'язковими складовими «достойнства» були грамотність; сумлінне ставлення до служби, складність і важливість виконаних службових завдань («заслуга»); неперебування під слідством («в штрафх і пороках»). В окремих випадках до уваги бралось і походження особи (нащадки старшин мали «краще достойнство», ніж вихідці із нестаршинських кіл). Недотримання принципів «старшинства» і «першості» під час призначення старшин на уряди заповдіювало їм «образу».

Хоча ядро старшинського загалу становили нащадки переселенців-українців, серед старшин були етнічні росіяни, греки, похрещені євреї, татари, молдавани. Згадуваний острогозький полковник Степан Тевяшов був онуком російського служилого стольника, воеводи на Бітюці Івана Івановича Тевяшова⁴¹. Таке ж етнічне походження мали сотник Охтирського полку Іван Горлов⁴² та поручик Яків Перепелкін, який очолював сотню в Сумському полку⁴³. Греками були сотник Острогозького полку Петро Пужковський (Пушковський), підпрапорні Харківського полку Василь Персіянинов й Ізюмського полку Михайло Греков, а також відставний сотник Іван Анастасієв і його брат підпрапорний Федір Анаста-

⁴¹ Еліта Слобідської України... — С. 164; *Маслійчук В.Л.* Козацька старшина слобідських полків другої половини XVII — першої третини XVIII ст... — С. 162.

⁴² Еліта Слобідської України... — С. 275, 401.

⁴³ Там само. — С. 195, 381.

сієв, сотники Ілля Черкес та Юрій Башнаков, які мешкали в Харківському комісарстві⁴⁴. Вихрестом був підпрапорний Ізюмського полку Андрій Меєр⁴⁵. Татариним чи черкесом був острогозький обозний Федір Татарчуков: його дід потрапив до російського полону під час Чигиринських походів 1677–1678 рр., хрестився (його хрещеним батьком став перший сумський полковник Герасим Кондратьєв) і служив потім полковим хорунжим у Сумському полку⁴⁶. З молдаван походив харківський полковник Матвій Куликовський і сотник Ізюмського полку Павнатій Ємандія⁴⁷.

Слобідський старшинський загал, як старше покоління, так і молодь, був освіченим. Відсоток неграмотних старшинських дітей був невисоким: в Ізюмській провінції — 11,49 % (10 із 87 осіб), в Острогозькій — 15,27 % (22 із 144 осіб), в Охтирській — 6,94 % (10 із 144 осіб), у Сумській — 4,8 % (5 із 105 осіб). Відсутність систематичності в освіті фіксується у родинах відставних сотників, котрі, як зазначалося, були вихідцями із нестаршинських кіл, служили підпрапорними і виходили у відставку сотниками. Середній вік осіб, які вчилися основам грамоти, був 7–14 років, хоча окремі діти починали навчатися в 5–6 і, навіть, 4 роки. Значна частина дітей старшини колишнього Харківського козацького полку у 12–16 років навчалася в Харківському колегіумі. Син колишнього сотника Сумського полку Івана Пустовойтова Василь (20 років) навчався в Московському університеті⁴⁸, а син охтирського полкового судді Олексія Кобеляцького Степан (18 років) — у Сухопутному шляхетському кадетському корпусі⁴⁹. Завадою в навчанні могли стати хвороби (німота, глухота, дитячий церебральний параліч, психічні й неврологічні захворювання та порушення опорно-рухового апарату).

6. Проблеми роботи зі списками і відомостями.

Попри очевидну інформаційну насиченість цих документів, робота з ними вимагає від дослідника особливої уваги, адже досить легко можна втрапити в ту чи іншу «пастку» джерела. Таких, найбільш «небезпечних» моментів, можна виокремити два.

По-перше, *збіг комбінації імені і прізвища у різних осіб*. Так, у Сумському полку служили два сотники Федори Алфьорови, сотник і підпрапорний Івани Красовські, дані про яких уміщено в одному «Щорічному списку» полку за 1762 р.⁵⁰ А «Відомості про старшинських дітей» Острогозької провінції згадують про сотника і двох підпрапорних Острогозького полку Андріїв Куколевських⁵¹:

⁴⁴ Еліта Слобідської України... — С. 243, 258, 428, 451–452; *Маслійчук В.Л.* Цікава звістка про греків у Харкові 60-х рр. XVIII ст. // *Його ж.* Провінція на перехресті культур... — С. 45–49.

⁴⁵ Еліта Слобідської України. — С. 233.

⁴⁶ ЦДІАК України, ф. 1817, оп. 1, спр. 20, арк. 62; Еліта Слобідської України... — С. 420.

⁴⁷ Еліта Слобідської України... — С. 128–129; 229–230.

⁴⁸ Там само. — С. 298, 353.

⁴⁹ Там само. — С. 306.

⁵⁰ Там само. — С. 48–52.

⁵¹ Там само. — С. 314, 316.

«У сотников ...		
Андрея Куколевского дети: Иван, Петр [...]	8 6	{Грамоти читать и писать обучаются.
У подпрапорных ...		
Андрея Куколевского сѣ Евстрат ...	10 недел	Ничему не обучен.
Андрея Куколевского дети: Яков, Павел, Петр, Иван.	7 4 3 2	Российской гармоти обучается. {По малолетству ничему не обучаются}

Розрізнити цих осіб можна лише залучивши інформацію всіх чотирьох різновидів документів, тобто порівнявши дані про службу і родини кожного з них. Так, згадані Алфьорови були двоюрідними братами: старший з них, Федір Якович, у 1763 р. вийшов у відставку полковим осавулом, а молодший — Федір Осипович — завершив службу в 1766 р. поручиком⁵². З Красовськими ситуація полегшується тим, що розрізнити їх можна завдяки вказівці на уряд.

А от усі згадані Куколевські були представниками одного відомого старшинського роду. Ім'я «Андрій» вони мали не випадково: засновник роду Андрій Скотченко, переселенець із Правобережної України, служив полковим суддею в Ізюмському полку. Вдова його сина Івана вийшла заміж вдруге за полковника Федора Куколевського, завдяки чому її сини від першого шлюбу Максим і Леонтій Івановичі, а згодом і онуки Сергій (відставний полковий ротмістр) і Андрій (сотник) Максимовичі та Андрій Леонтійович (відставний полковий хорунжий) почали іменуватися Куколевськими. Андрій Максимович почав служити 10 листопада 1748 р. козаком, 23 січня 1754 р. став підпрапорним, а 19 вересня 1760 р. — посів сотницький уряд. Його син — підпрапорний Андрій Андрійович — почав служити 29 квітня 1764 р., а з ліквідацією козацького устрою вийшов у відставку капралом. На той час він вже мав чотирьох синів — Якова, Павла, Петра та Івана. Нарешті, підпрапорний Андрій Сергійович почав служити 20 лютого 1765 р. і після ліквідації козацьких полків продовжив службу в Охтирському гусарському полку квартирмейстром. Його син — Євстрат — народився в другій половині 1765 р. (на кінець 1765 – початок 1765 рр. мав близько трьох місяців)⁵³.

Другою небезпекою є інформація про *вік*. Напевно, ці дані про записаних до списків і відомостей осіб є найбільш неточними, адже зіставлення відповідної інформації демонструє відхилення від кількох місяців до кількох років.

⁵² Еліта Слобідської України... — С. 300, 302, 351–352.

⁵³ Там само. — С. 64, 175, 186, 188, 419–420, 440.

Приміром, під час роботи над генеалогією Щербин — сотницького роду Харківського й Ізюмського полків — ми неодноразово зіштовхувалися з тим, що вираховуючи дату народження когось з представників роду за кількома джерелами, одержували, як наслідок, кілька різних дат. Це стосується як інформації «Щорічних списків» 1764 р., так і «Відомостей про старшин та їхніх дітей» (останнє джерело взагалі у всьому, що стосується біографій старшин, вимагає обов'язкової перевірки іншими документами). Дані цих джерел ми порівнювали між собою, а також з інформацією перепису Слобідських полків М. Хрущова 1732 р., «Абеткових списків» дворян 1786 р.⁵⁴ та Родовідної книги Харківського намісництва⁵⁵.

Так, про колишнього підпрапорного, відставного осавула Харківського полку Матвія Федоровича у переписі М. Хрущова вказано 35 років, а у «Відомостях про старшин та їхніх дітей» — 80 років, тобто одержуємо відповідно 1686 р.⁵⁶ чи 1697 р.⁵⁷. Те ж саме стосується його рідного брата Андрія, який народився між 1706 р.⁵⁸ і 1712 р.⁵⁹, та двоюрідного брата Павла Петровича — 1717 р.⁶⁰ чи 1722 р.⁶¹ Таку ситуацію спостерігаємо і з їхніми нащадками. Син Матвія Федоровича Іван, імовірно, народився близько 1738 р. («Відомості про старшин та їхніх дітей» Мереф'янського комісарства)⁶² чи 1742 р. (Родовідна книга Харківського намісництва)⁶³. Узагалі, порівняння інформації «Відомостей про старшин та їхніх дітей» з даними «Абеткових списків» чи Родовідної книги Харківського намісництва засвідчує, як правило, применшення віку в останніх двох документах. Наприклад, троюрідний брат Івана Матвійовича Іван Васильович за «Відомостями» на кінець 1766 р. мав 7 років і опановував основи грамоти⁶⁴, тоді як до Родовідної книги в 1792 р. він був записаний у, нібито, 25-річному віці⁶⁵. Така ж проблема виникла й під час ідентифікації двоюрідного брата Івана Матвійовича — мереф'янського священника Василя Яковича⁶⁶.

⁵⁴ ЦДІАК України, ф. 1709, оп. 2, спр. 911, 113 арк.; спр. 912, 253 арк.; ф. 1923, оп. 1, спр. 15, 173 арк. Статтю, присвячену генеалогії слобідського роду Щербин, підготовлено нами у співавторстві з М.А. Михайліченком. Вона побачить світ у «Генеалогічних записках» Українського геральдичного товариства (Вип. 9).

⁵⁵ Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (далі — ЦНБ ХНУ), Родовідна книга Харківського намісництва, ч. 6, 205 арк.

⁵⁶ ЦДІАК України, ф. 1725, оп. 1, спр. 22, арк. 1035 зв.

⁵⁷ Там само, ф. 1710, оп. 2, спр. 115, арк. 33.

⁵⁸ Там само, спр. 115, арк. 33.

⁵⁹ Там само, ф. 1725, оп. 1, спр. 22, арк. 1035 зв.

⁶⁰ Там само, ф. 1722, оп. 1, спр. 57, арк. 600 зв.

⁶¹ Там само, ф. 1710, оп. 2, спр. 115, арк. 73 зв. –74.

⁶² Там само, ф. 1815, оп. 1, спр. 2, арк. 35 зв. –36, 111 зв.

⁶³ ЦНБ ХНУ, Родовідна книга Харківського намісництва, ч. 6, арк. 193.

⁶⁴ ЦДІАК України, ф. 1710, оп. 2, спр. 115, арк. 72 зв. –73.

⁶⁵ ЦНБ ХНУ, Родовідна книга Харківського намісництва, ч. 6, арк. 196.

⁶⁶ ЦДІАК України, ф. 1725, оп. 1, спр. 22, арк. 1035 зв.; ф. 1710, оп. 2, спр. 1877, арк. 3; ЦНБ ХНУ, Родовідна книга Харківського намісництва, ч. 6, арк. 193 зв.

Беручи загалом, робота зі списками і відомостями, як і з будь-яким іншим джерелом, вимагає від дослідника дотримуватися правила — «довіряй, але перевіряй». У даному випадку цей вислів особливо актуальний, адже специфіка інформації документів дозволяє їх взаємно верифікувати.

Світлана Потапенко

**СПИСКИ ТА ВІДОМОСТІ 1757–1767 РР.
ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ГЕНЕАЛОГІЇ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ
СЛОБІДСЬКИХ ПОЛКІВ**

У статті з'ясовано інформаційний потенціал обліково-статистичних документів («Щорічних списків» 1757–1764 рр., «Іменних списків» (I, II) 1765 р., «Відомостей про старшинських дітей» 1765–1767 рр. та «Відомостей про старшин і їхніх дітей» 1766–1767 рр.) для генеалогічних досліджень козацько-старшинської верстви Слобожанщини.

Ключові слова: обліково-статистичне джерело, Слобідські полки, козацька старшина, генеалогія.

Светлана Потапенко

**СПИСКИ И ВЕДЕМОСТИ 1757–1767 ГГ.
КАК ИСТОЧНИК ПО ГЕНЕАЛОГИИ КАЗАЦКОЙ СТАРШИНЫ
СЛОБОДСКИХ ПОЛКОВ**

Статья посвящена учетно-статистическим источникам по генеалогии казацкой старшины Слобожанщины. Исследованы «Единовременные списки» 1757–1764 гг., «Именные списки» (I, II) 1765 г., «Ведомостей о старшинских детях» 1765–1766 гг. и «Ведомостей о старшинах и их детях» 1766–1767 гг.

Ключевые слова: учетно-статистический источник, Слободские полки, казацкая старшина, генеалогия.

Svitlana Potapenko

**THE 1757–1767 LISTS AND REGISTERS
AS A GENEALOGY SOURCE
OF THE SLOBODA REGIMENTS COSSACK STARSHYNA**

The article sheds light on the information capacities of the record and statistical documents («The Annual Lists» of 1757–1764, «The Names Lists» (I,II) of 1765, «The Registers of the Cossack Starshyna Children» of 1765–1766 and «The Registers of the Cossack Starshynas and Their Children» of 1766–1767) with a view of further genealogical research related to Slobozhanshchyna's Cossack Starshynas.

Keywords: record and statistical source, the Sloboda regiments, the Cossack starshyna, genealogy.

**ДА РАДАВОДА АДАМА МІЦКЕВІЧА,
ЦІ ЯШЧЭ РАЗ АБ ФАЛЬСІФІКАЦЫІ ДОКАЗАЎ
НА ШЛЯХЕЦТВА Ў ЗАХОДНІХ ГУБЕРНЯХ
РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ Ў ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ ХІХ ст.**

Хто такі Адам Міцкевіч, мяркуем, тлумачыць не трэба. Паэт памёр у 1855. Пасля смерці Адама яго сын Уладзіслаў выдаў падрабязную манаграфію аб жыцці бацькі, якая з шэрагам іншых даследаванняў, праведзеных рознымі гісторыкамі ў канцы ХІХ – пач. ХХ ст., здаецца, высветліла ўсе пытанні аб паходжанні Адама Міцкевіча. І калі з радаводам па бацьку (Міцкевічы) праблем амаль не было і сэння з большага няма. Гэта бедны шляхецкі род, праўда, так і незразумела адкуль паходзячы. З маці (Маеўскія) атрымалася наадварот. Перш за ўсё, таму што сам паэт у прыватнай размове нібыта засведчыў: «мой бацька з мазураў, а маці — з выхрыстаў». Тут, зразумела, гісторыкам давялося паспрачацца. Адны даказвалі ёе не яўрэйскае паходжанне, другія — яўрэйскае. Нарэшце і ў цэлым прадамінавала версія аб бедным шляхецкім родзе Маеўскіх.

У сяр. 1990-х «матчына» пытанне закранула і нашу ўвагу. Мы паспрабавалі вырашыць яго рэканструкцыяй максімальна поўнага радаводу Маеўскіх, у якім знайшліся б і Барбара, і яе бацька Матэвуш, эканом чомбраўскі паводле сямейнай і гістарычнай традыцыі. Вынікі гэтага даследавання былі апублікаваны¹. На згаданых Маеўскіх гербу Стары Конь у НГАБ ў Менску захавалася справа аб дваранстве, складзенае пры доказе шляхецкага паходжання ў Расійскай імперыі, звесткі з якога мы паспрабавалі дапоўніць незалежнымі актамі крыніцамі ХVІІІ ст., галоўным чынам, матэрыяламі Навагрудскіх земскага і гродскага судоў. Падрабязна спыняцца на выніках радаводу Маеўскіх не будзем. Нагадаем толькі, што там адшукаліся два цікавых дакумента. Уласна Міцкевічы сустрэліся са згадымі Маеўскімі мінімум двойчы. Першы раз Мікалай Міцкевіч у якасці адваката актываваў сведчанне, выдадзенае шляхтай Навагрудскага пав. Ігнацію Маеўскаму (гэта па версіі родны брат Барбары).

Вось яго змест, які не выклікае сумненняў. 5.11.1801 — ктыкацыя Мікалаем Міцкевічам сведчання ад ураднікаў і абывацеляў Навагрудскага павета на шляхецтва Ігнацію Маеўскаму служачага, выдадзенага 25.08.1801: «На жаданне Ігнація Маеўскага даём гэтае сведчанне, што згаданы яго моць ад бацькі Матэвуша і маці Ганны Арэшкавай, войскага мельніцкага дачкі, Маеўскіх, малжонкаў, быў урадзона, ад дзеда Міхаіла паходзячы і ёсць абывацелем Навагрудскага павета да сённяшняга дня.

¹ *Rybczonek S. Przodkowie Adama Mickiewicza po kądzieli // Blok-Notes Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza. — Warszawa, 1999. — № 12/13. — S. 177–187.*

Маладосць сваю правёў за навукамі ў школах павятовых навагрудскіх, быў дырэктарам многіх дзяцей абывацельскіх, бацька яго меў фальварак свой дзедзічны Равіны, які знаходзіўся ў тым жа павеце і парафіі цяпер Варанчанскай і які прадаў свайму сваяку Юзафу Маеўскаму, двараніну былога Скарбу Літоўскага. Годная фамілія Маеўскіх прыдомку Муравіч гербу Конь Стары ёсць шляхетнага паходжання і з годнымі фаміліямі параднёная, добра вядомая ў гэтым павеце. Пісана ў Навагрудку 25 жніўня 1801. Подпісы»².

Уласна Барбара была згадана ў сувязі з нашымі Маеўскімі толькі аднойчы. Ксэракопія гэтага дакумента была прадстаўлена ў той публікацыі і без каментарыеў. Мажліва, гэта і ёсць канчатковае рашэнне пытання, аднак цень незадаволенасці засталася. Тое, што Матэвуш быў эканомам чомбраўскім не даказана. Няма ні адной крыніцы, што засведчылі б роднасныя сувязі Маеўскіх з нашай Барбарай. А гэтыя два дакументы актыкаваў сам Мікалай Міцкевіч (асоба ў пэўнай ступені зацікаўленая), што выклікае розныя сумненні. Але пакінем Барбару і перайдзем да Міцкевічаў.

У НГАБ ў Менску захавалася справа аб дваранскім паходжанні і гэтага роду. Гэта даволі вядомая крыніца, аўтографу паэта там няма, але ў радаводзе ён згаданы. Зразумела, нам пашчасціла з ёй азнаёміцца, і напачатку гэтая крыніца не выклікала ніякіх вялікіх пытанняў. Аднак у працэсе даследавання радаводаў Маеўскіх, таксама сваякоў Адама Міцкевіча Стыпулкоўскіх³, гісторыі фальварка Завосся (радзіма паэта)⁴ адшукаліся новыя факты да генеалогіі Міцкевічаў і адпаведна неабходнасць звесці ўсё ў адну радаслоўную.

Тым часам уважлівы аналіз справы аб дваранстве роду Міцкевічаў паказаў, што не ўсё проста. У крыніцы прысутнічае пласт фальсіфікаваных дакументаў, падрабленых у працэсе доказу дваранства, які відавочна супярэчыць мяркуемай намі рэальнасці і блытае недасведчанага даследчыка. Аналіз гэтых матэрыялаў таксама быў апублікаваны⁵, таму падрабязна на ім не спыняемся. Але скажам некалькі слоў аб фальсіфікацыі доказаў на шляхецтва. Пытанне верагоднасці такой крыніцы як вывады шляхецтва перыяда Расійскай імперыі разглядалася намі ў кандыдацкай дысертацыі, а вынікі даследавання былі апублікаваны асобным

² Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Менску (НГАБ ў Менску), ф. 616, воп. 1, спр. 11, арк. 864–864 адв.

³ Рыбчонак С. Радавод Стыпулкоўскіх герба Дзях // Адам Міцкевіч і нацыянальная культура: Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 7–11 верасня 1998 г.) / Рэд. кал.: А. Мальдзіс (гал. рэд.) [і інш.]. — Мн., 1998. — С. 102–107.

⁴ Рыбчонак С.А., Пярэмышын У.М. 3 гісторыі Завосся Міцкевічаў // *Архіварыус*: 36 навук. паведамл. і арт. — Мн., 2007. — Вып. 5 / Рэд. кал.: Ю.М. Бохан [і інш.]. — С. 203–214.

⁵ Рыбчонак С. Справа аб дваранстве роду Міцкевічаў: спроба крытычнага аналізу // Павятовая шляхта ВКЛ: гісторыя, геральдыка, генеалогія, культура (XVI–XVIII ст.). Матэрыялы навуковай канферэнцыі, Горадня, 18 лютага 2005 г. / Рэд. А. Шаланда. — Горадня, 2006. — С. 49–57.

артыкулам⁶. Так намі былі выдзелены наступныя шляхі, што выкарыстоўваліся для карэкціроўкі (удакладнення) вывада: 1) «удакладненне» генеалагічнай схемы і стварэнне штучнага радавода на падставе чужога радавода, 2) «удакладненне» доказаў у межах уласнага вывада, і 3) аб'яднанне абодвух вышэйуказаных шляхоў — штучны радавод заснаваны на фальсіфікаваных доказах (маецца на ўвазе частка радавода, бо позні фрагмент, дзе пазначаны звесткі пра складальніка і яго бліжэйшых сваякоў у любым выпадку павінен быў быць праўдзівым, а таму верагодным).

Каб атрымаць больш поўнае уражанне аб маштабах верагоднасці вывадаў, былі зроблены падлікі аб колькасці вывадаў і зацвярджэнняў па Мінскім ДДС. Атрымалася (падрабязнасці з-за эканоміі месца апускаем), што неверагоднасць можа прысутнічаць у каля 80% вывадаў.

У асноўным усе недахопы вывадаў можна падзяліць на два віда. Першы звязаны з крыніцамі: дакументаў-доказаў шляхецтва (па імперскай норме) у складальнікаў не хапала, ці часцей проста не было, таму што большасць шляхты была дробнай, уласных маёнткаў не мела, тэстаментаў ці іншых актаў не пісала, на правядзенне даследванняў грошай не мела і г.д. Таму для стварэння радавода выкарыстоўвалі любыя адшуканыя дакументы, падганяючы іх нярэдка пад уласную генеалагічную схему. Другі звязаны з постаццю аўтара (складальніка), яго дзеянні маглі быць несвядомымі (памылковае ўяўленне радавода ўвогуле і генеалагічнай схемы (сваяцтва) у прыватнасці) і свядомымі (прамая фальсіфікацыя асобных дакументаў і як вынік фрагмента радавода). З першымі разабрацца прасцей — трэба прааналізаваць дадатковыя незалежныя крыніцы і адшукаць гістарычна верагодныя звесткі, а другія патрабуюць разумення дзеянняў аўтара, выпраўлення яго памылак, выкрыцця фактаў фальсіфікацыі, і затым стварэння рэальнага радавода. Для ранніх вывадаў характэрны несвядомыя дзеянні складальнікаў, а для пазнейшых — свядомыя, умоўным падзелам можна лічыць ўказы імператара пач. 1830-х.

Больш праўдзівай інфармацыі маюць пратаколы канца XVIII – пач. XIX ст., калі ўмовы прызнання былі дастаткова лёгкімі: прызнавалі нават па адных пасведчаннях ураднікаў і абывацеляў — шляхты таго павета, дзе пражываў складальнік вывада. Найбольш поўна і дакладна ў іх прадстаўлена генеалогія нядаўняга часу, верагоднасць ранейшых звестак патрабуе пацвярджэння. Неверагоднасць вывадаў паступова нарастае, пачынаючы прыблізна з 1820-х (адзінкавыя выпадкі, найчасцей сярод заможных родаў), і дасягае росквіту ў 1830–1850-х (практычна ўсе роды

⁶ Рыбчонак С.А. Праблема верагоднасці вывадаў шляхецтва ў першай палове XIX ст. (па матэрыялах Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу) // Праблемы крыніцазнаўства, архівазнаўства і археаграфіі ў Беларусі: матэрыялы «круглага стала», прысвеч. 60-годдзю з дня нараджэння У.М. Міхнюка (Мінск, 28 верас. 2007 г.) / Склад. В.С. Пазднякоў, П.П. Журкевіч, навук. рэд. У.І. Адамушка, А.Я. Рыбакоў. — Мн., 2008. — С. 95–109.

робяць карэктроўку радаводаў і доказаў, каб паспяхова прайсці зацверджанне Дэпартаментам Герольдыі). Адпаведна паўнотой і дакладнасцю ў іх вылучаецца ў лепшым выпадку інфармацыя імперскага часу. Таксама намі былі апісаны прыкметы магчымых фальсіфікацый. Такім чынам, вывады шляхецтва XIX ст. — гэта крыніца, якая патрабуе перад усім крытычнага стаўлення да сябе.

Цяпер вернемся да Міцкевічаў. Мы прыйшлі да высновы, што больш верагодна версія радавода, складзеная самім Мікалаем Міцкевічам (гэта вывад шляхецтва 1804). Нагадаем яе змест (цытата па справе аб дваранстве): «Крыштоф Міцкевіч, прыдомка Рымвід, сын Валенція, прадзед складальніка вывада, пакінуў сваю дзедзічную аселасць у Радуньскай парафіі Лідскага павета, перасяліўся ў Навагрудскі павет, дзе ажаніўся з Хрысцінай Закржэўскай і атрымаў у пасаг частку фальв. Вольца (Wolca), якую пазней прадаў Адаму Букрэю (прадажны запіс 23.04.1700, актыкаваны 19.09.1784 у Навагрудскім гродзе). Крыштоф пакінуў сына Яна, які валодаў земскімі застаўнымі пасэсіямі, а менавіта двума пусткамі ў Прудах (квітацыйны дакумент ад Верашчакі 20.03.1739). Ян з Лешчылоўскай⁷ прыжыў пяць сыноў: Якуба, Адама, Юзафа, Стэфана і Базыля. Потым Ян памёр, а ўдава з дзецьмі набыла правам вячымым фальв. Гарбатовічы ў Навагрудскім павеце ад Сасіновіча (прадажны запіс 20.04.1770, актыкаваны 14.08.1770 у Навагрудскім гродзе, пераносам актыкаваны 2.07.1781 у Навагрудскім земстве)⁸. А тое, што Міцкевічы плацілі падаткі з маёнтка, сведчыць табель абюраты інтраты (даходаў) фальв. Гарбатовічы, якую камісія 23.07.1789 падпісала. А тое што іх папярэднік з Лідскага павета перасяліўся, то тыя мясцовыя Міцкевічы сведчаць і навагрудскіх Міцкевічаў за сваіх сваякоў і нашчадкаў Яна прызнаюць, пра гэта даказвае лінія (генеалогія), актыкаваная ў ГТ ВКЛ 25.06.1789, а таксама сведчанне шляхецтва нашчадкаў Крыштофа і Яна 10.08.1789 датаванае, таго ж года 10.11. у Лідскім земскім судзе актыкаванае.

Якуб пакінуў сына Мікалая, які ёсць рэчаісным каморнікам мінскім і адвакатам навагрудскіх судоў. Мікалай ажаніўся з Барбарай Маеўскай і мае трох сыноў Францішка, Адама і Аляксандра. Другі сын Яна Адам мае сыноў Феліцыяна і Гіпаліта (выпіс з пратаколаў судовых Навагрудскага земства 15.02.1802)⁹. Астатнія сыны Яна Юзаф, Стэфан і Базыль беспатомныя памерлі. Гэтых Міцкевічаў за шляхту прызнаём і да 1-й часткі радаслоўнай кнігі ўносім...».

Як бачым набор доказаў невялікі, нагадаем іх яшчэ раз:

- прадажны запіс ад Крыштофа і Хрысціны Міцкевічаў і Грыгорыя і Марыянны Малюшыцкіх Адаму Букрэю на маёнт. Вольца Букрэўская Навагрудскага ваяв. за 200 зл. пол. ад 23.04.1700, актыкаваны 19.09.1784;

⁷ Вывад яе імя не згадвае, у квіце Верашчакі напісана Марыянна.

⁸ Гэты фальварак уключаў толькі зямлю (без прыгонных).

⁹ Гэта рашэнне аб прызначэнні апекі.

- дабравольны квітацыйны запіс ад Францішка Верашчакі Яну і Марыянне з Лешчылоўскіх Міцкевічам на выкуп у апошніх двух пустак у Прудах, што былі здадзены ў заставу Міцкевічам памерлымі Буткоўскімі, датаваны 20.03.1739 (арыгінал, прадстаўлены ў 1804);

- прадажны запіс ад Міхаіла Сасіновіча Марыянне, маці, Якубу, Адаму, Юзафу, Стэфану і Базылю, сынам Міцкевічам на фальв. Гарбатовічы ў Навагрудскім ваяв. за 1000 зл. пол. ад 20.04.1770:

- выпіс з пратаколаў судовых Навагрудскага земскага суда ад 15.02.1802 аб прызначэнні Барбары з Сапліцаў удаве па Адаму Міцкевічу і дзецям апекуноў;

- лінія (генеалогія) рода Міцкевічаў, датаваная 25.06.1789 (актыкавана ў ГТ ВКЛ ?).

Вось такая атрымліваецца пакуль рэальная генеалогія Міцкевічаў. Яна маленькая і вельмі простая. Іншыя (пазнейшыя) доказы трэба лічыць падробкамі (для раскрыцця і ўдакладнення вывада 1804, калі Міцкевічы мусілі шукаць дастатковыя доказы). На жаль, і гэтая генеалогія не выглядае пакуль праўдзівай і канчатковай.

Па-першае, яўна выклікаюць сумненні: актыкацыя продажы Вольцы (праз 84 гады) і генеалогія, актыкаваная ў ГТ ВКЛ у 1789. Гэта, скажам, некалькі не ўпісваецца ў схему нашага разумення першых (ранніх) вывадаў шляхецтва (аб гэтым было вышэй), але вельмі падазрона. Гісторыя называе бацьку Адама — адваката Мікалая Міцкевіча вельмі добрым, як гэта патлумачыць, адвакатам. Па-другое, Мікалай назваў усіх жонак па генеалогіі апроч свае маці. Тое, што Барбара з роду Маеўскіх гербу Стары Конь (а гэты род выглядае больш заможным) ён ведае з 1801, мог згадаць, але не згадвае. Увогуле ствараецца ўражанне, што гэта такая штучная карцінка: мінімум доказаў, якія ніхто не можа аспрэчыць, няма ніякіх сумніўных месцаў (забыўся на маці, не бяды).

Але мы забыліся яшчэ на адзін важны доказ. Гэта сведчанне абывацеляў Лідскага павета шляхецтва нашчадкаў Крыштофа і Яна, датаванае 10.08.1789, актыкаванае 10.11.1789 у Лідскім земскім судзе. У справе аб дваранстве арыгінала ці копіі гэтага дакумента няма. Замест яго Міцкевічы прадставілі (відавочна, не заўважыўшы на недакладнасць даты і месца актыкацыі)¹⁰ такі дакумент — тэстаманіяльны запіс шляхты і абывацеляў Лідскага павета Адаму, Юзафу, Стэфану і Базылю, дзядзькам, і Мікалаю, пляменніку, Міцкевічам аб паходжанні з Радуньскай парафіі Лідскага пав. ад Валенція Міцкевіча, датаваны 10.08.1787, актыкаваны ў ГТ ВКЛ Гродзенскай кадэнцыі 25.06.1789. Да гэтай крыніцы, якая падкрэслівае перасяленне нашых Міцкевічаў з Лідскага павета ў Навагрудскі, яшчэ вернемся.

¹⁰ Або заўважылі, але не маглі зрабіць дакумент з патрэбнай датай і месцам актыкацыі.

Вось вам, панове, і пытанне — у чым жа рэальнасць генеалогіі, складзенай Мікалаем Міцкевічам? Калі доказам, прадстаўленым пры вывадзе шляхецтва, верыць небяспечна, то застаецца адзіны шлях — пошук незалежных крыніц. Імі сталі, перш за ўсё, акты Навагрудскіх судоў, а менавіта земскага (захаваліся з 1765) і гродскага (у асноўным з пач. XVIII ст., хаця ёсць лакуны, асабліва за першую палову стагоддзя). Прагляд гэтых матэрыялаў даў нам некалькі новых момантаў.

Напрыклад, адшукаліся дакументы аб аспрэчванні шляхецтва Міцкевічаў. Гэта вельмі цікава, хаця і не адкрыццё, бо аб гэтым пісаў яшчэ перад другой сусветнай вайной гісторык Я. Лапацінскі (навагрудскія акты тады знаходзіліся ў Віленскім архіве, мы свядома не спасылаемся на сведчанне гэтага гісторыка, бо хацелі атрымаць уласнае меркаванне)¹¹. Абвінавачванне (па традыцыі) перамяшалася з наездамі мясцовага значэння (бытавымі, хаця ўсё адно ўспамінаецца «Апошні наезд на Літве») аднаго бока на другі. Гісторыя гэта вельмі цікавая, незалежна ад пытання аб паходжанні Міцкевічаў. Дарэчы ваенны пік супрацьстаяння (наезды са зброей) прыпаў на другую палову 1787, а эканамічны (крадзёж жывёлы і іншыя гаспадарчыя прыкрасці) на 1788. На жаль, не маем часу падрабязна яе апісваць, бо гэта штодзённасць дробнай шляхты¹². Што стала повадам не зусім зразумела. На нашу думку, хутчэй за ўсё, грошы, бо незадоўга перад тым Міцкевічы паклікалі ў суд некаторых мясцовых шляхцічаў, якія ім запазычылі.

Што тычыцца генеалогіі, то гэтая справа адкрывае нам два дакументы, у якіх закранаецца паходжанне Міцкевічаў. Першы — гэта пасквіль, апублікаваны мясцовай гарбатывіцкай шляхтай (у гэты час Міцкевічы валодаюць зямлёй у згаданай ваколіцы). Вось яго кароткі змест: 15.09.1787¹³ — позва Францішка Янішэўскага працавітым ... (далей імёны ў зняважлівай, халопскай форме — Адамку і г.д.) Міцкевічам.

Згодна з генеалогіяй паводле інвентара арыгінальнага (аўтэнтычнага) вёскі Буцёнкі дзедзіцтва жалуючагася Янішэўскага, «у якой няправага ложа падданага і падданага жалуючагася у той жа вёсцы народжаны Хведар Міцкевіч, дзед зараз жывых Міцкевічаў, які каб схаваць ад суседзяў сваё паходжанне, перасяліўся ў блізкую (а 4 мілі) каралеўскую вёску Цвіклі на жыхарства, з-за блізкасці месца, каб недаведана было аб ім. Адтуль у Слоніўскі павет удаўся, у Дзвяткавічах немалы час мешкаў, служачы за паштовага. Адтуль перасяліўся ў вёску кавалерскую Сліжэвічы, дзе прыжыў сына Яна Міцкевіча, бацьку цяперашніх Адамка, Юзэфка, Стэфанка, Базылька, Якуба бацьку Мікалайка. А адтуль перасяліўся ў вёску Пруды званую ў Навагрудскім ваяводстве. А з вёскі Прудоў прыбыў у ваколіцу

¹¹ Гэта вядомыя артыкулы Я. Лапацінскага за 1931–1932 гады.

¹² Пра гэтую справу трохі згадалася: *Рыбчонак С. Радавод Міцкевіча // Наша ніва. — 1993. — № 17. — С. 9.*

¹³ Гэта дата актыкацыі позы. Уласна распаўсюджанне пасквіля пачалося раней (у жніўні 1787).

Гарбатовічы, на пачатку ад паноў Сасіновічаў арэндай трымаў фальварак Гарбатовічы, дзе жыць перастаў, па смерці якога сыны Адамак, Юзэфка, Стэфанек, Базылек і Міколаек сын Якуба Міцкевічы дзедзіцтвам незаконным, таму што не ад уладальніка купілі, і той часткай зямлі нарэшце завалодалі...»¹⁴.

Другі дакумент — гэта сведчанне ўраднакаў і абывацеляў Лідскага павета. Яго пакуль рэальна не бачна. Нагадаем, яно павінна было быць датавана 10.08.1789 (гэта якраз перыяд справы аб аспрэчанні шляхецтва), актыкавана 10.11.1789 у Лідскім земскім судзе. Яго з'яўленне акурат трапляе на гэты канфлікт. Змест сведчання вядомы нам з справы аб дваранстве, хаця трэба яшчэ даказаць, што гэтыя дакументы цалкам ідэнтычны. Там фігуруе ў якасці родапачынальнага Валенці, які сярод іншых сыноў пакінуў Крыштофа, што перасяліўся з Радунскай парафіі ў Навагрудскі павет. Той Крыштоф меў сыноў Яна і Дамініка (беспатомнага, маляваны на генеалогіі ГТ ВКЛ), а ўжо Ян пакінуў пяцёх вядомых нам сыноў¹⁵. Нашыя пошукі згаданага сведчання пакуль поспеху не мелі. Захавалася толькі адна актавая кніга Лідскага земскага суда за 1788–1789¹⁶, і ў ёй гэтага дакумента няма.

У цэлым, справа аб аспрэчанні шляхецтва скончылася кампрамісам. Гарбатовіцкая шляхта не даказала мужыцтва Міцкевічаў, і абодва бакі суд прызваў да маўчання (дэкрэт 14.03.1789). Але паколькі Міцкевічы патрабавалі яшчэ вяртання пазычаных грошаў, то быў яшчэ адзін дэкрэт (14.12.1789)¹⁷, па якому Яновічы былі вымушаны да ўплаты пазыкі аддаць у заставу Завоссе. Вось паміж гэтымі дэкрэтамі і з'яўляецца нашае сведчанне. Можна меркаваць, што Міцкевічы, пачынаючы новы этап барацьбы (за вяртанне пазык), паспрабавалі забяспечыць сябе законным сродкам ад мужыцтва (па Статуту гэта якраз і ёсць сведчанне неаспрэчаных шляхцічаў аб належнасці да аднога рода). Зрэшты, пытанне ў іншым — рэальнае яно ці купленае? Так правам і хітрасцю (?) Міцкевічы адстаялі шляхецтва і дабылі Завоссе.

У выніку надзённым стала пытанне — з якога ж часу дакладна нашы Міцкевічы жывуць на Навагрудчыне, і хто менавіта? Гэта і стала нашай першай задачай. У выніку маем такія факты. Гэта найбольш раннія незалежныя згадкі пра Міцкевічаў, пакуль толькі 1744, праўда, рэч у ім ходзіць пра 1724: 14.04.1744 — працэс па справе паноў Міцкевічаў з Лешчылоўскімі і інш.

Ян і Марыянна з Лешчылоўскіх Міцкевічы скардзіліся на Марыянну з Гарбатоўскіх, 1 v. Міхаілаву Бародзічаву, зараз Янаву Лешчылоўскую з дакладам апякунам, Настассю з Сапліцаў, 1 v. Тамашаву Лешчылоўскую,

¹⁴ НГАБ ў Менску, ф. 1730, воп. 1, спр. 53, арк. 955–955 адв.

¹⁵ Там жа, ф. 319, воп. 1, спр. 1991, арк. 7–8 адв.

¹⁶ Там жа, ф. 1767, воп. 1, спр. 24. Між іншым, там ёсць 3 акты, што тычацца ўласна лідскіх Міцкевічаў.

¹⁷ Зразумела, дэкрэтаў было значна больш, гэта апошнія і галоўныя.

цяпер Станіслававу Гутаровічаву і Станіслава Гутаровіча як малжонка, таксама на Казіміра, скарбнікавіча, і Антонія, ротмістра, Туганоўскіх, для прыняцця арышта і ўтрымання сумы 200 зл. пол. да фінальнай расправы, таксама на пячатароў Базыля Гарбатыўскага, Антонія Зміеўскага і Уладзіслава Лешчылоўскага толькі для ведама¹⁸.

Коротка сутнасць справы паводле версіі Міцкевічаў. Яшчэ 1.09.1724 Ганна з Пржыгоцкіх Лешчылоўская, маці, Ян і Тамаш, сыны (тады яшчэ не жанатыя) пазычылі ў Яна Міцкевіча 40 зл. пол. срэбранай манетай за адпаведным аблігам з тэрмінам аддання 24.06.1725. Міцкевічы цяплява чакалі, узяўшыя грошы памерлі, а Міцкевічы судовы вырок так і не сыскалі. Цяпер Марыянна з Гарбатыўскіх, Янава Лешчылоўская, братавая жалуючайся (!), намовіла братаў сваіх, каб далі сястры сваёй фальшывы запіс, які самі па свайму жаданню склалі і прызналі, і нагла ад хворага Яна Лешчылоўскага хацелі прызнання, і доўг выплочваць нават не мысляць. Таму жалуючыся падалі ў суд аб выплаце доўга 40 зл. і працэнтаў з заручынамі 160 зл., і патрабавалі яго выплаты з узнагародай за праўныя выдаткі¹⁹.

Так як Марыянна з Лешчылоўскіх Міцкевічава называе Марыянну з Гарбатыўскіх Янаву Лешчылоўскую братавай (г.зн. жонка брата), то атрымліваецца, што Ян і Тамаш — браты Марыянны.

18.04.1744 запісаны пазвы Яна і Марыянны Міцкевічаў у суд гродскі:

1) Марыянне з Гарбатыўскіх Янавай Лешчылоўскай, у Гарбатывічах,

2) Казіміру і Антонію Туганоўскім, скарбнікавічам, у Тугановічах,

3) Настасі з Сапліцаў 1 v. Тамашавай Лешчылоўскай, зараз (2 v.?) Станіслававай Гутаровічавай.

Доўг Яну Міцкевічу фігуруе і яшчэ ў адным дакуменце. 13.10.1744 — актыкацыя пунктаў тэстаментавых памерлай Ганны з Пржыгоцкіх Янавай Лешчылоўскай за 27.02.1726. Сярод іншых крэдытараў, якіх павінны былі заспакоіць дзеці, згадваецца і доўг Яну Міцкевічу ў 40 зл. пол.²⁰

У гэтым дакуменце Ганна згадвае дзяцей: сыноў Яна і Тамаша, дачку Гелену, дзеліць паміж імі рухомасць, але дачку Марыянну не ўспамінае. Чаму — пакуль незразумела.

Вось і атрымліваецца. Не адпускаюць Міцкевічы гісторыкаў з таямніц сваіх, загадваюць адзін рэбус за другім. Дзякуй за ўвагу.

У завяршэнне прадстаўляем генеалогію рода Міцкевічаў, складзеную на падставе адшуканых намі матэрыялаў.

РАДАВОД МІЦКЕВІЧАЎ ГЕРБУ «ПОРАЙ»

На Беларусі існавала некалькі шляхецкіх родаў з адпаведным прозвішчам, але самы вядомы з іх род Міцкевічаў, з якога паходзіў знакаміты славянскі паэт і наш зямляк Адам Міцкевіч. Згодна з трады-

¹⁸ НГАБ ў Менску, ф. 1730, воп. 1, спр. 21, арк. 601–602 адв.

¹⁹ Там жа, арк. 601–602 адв.

²⁰ Там жа, арк. 623–623 адв., 310–310 адв.

цыяй указанья Міцкевічы ўжывалі родавы прыдомак Рымвід і карысталіся гербам Пораі зменены²¹. Генеалогія роду паэта была апублікавана Т. Вяжбоўскім²², і з таго часу ўсе даследчыкі больш-менш яе перапісваюць. Род быў прызнаны ў дваранстве Расійскай Імперыі па прашэнню бацькі паэта Мікалая Міцкевіча пастановай Гродзенскага дваранскага дэпутацкага сходу (далей — ДДС) 29.11.1804²³. Для стварэння радавода былі выкарыстаны персальная справа аб дваранстве роду, метрычныя кнігі, матэрыялы рэвізій і іншыя крыніцы, што захаваліся і знаходзяцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі, а таксама некаторыя публікацыі²⁴.

Адзначым, што ў радаводзе Міцкевічаў застаецца пакуль колькі белых плям, а пакуль не вызначаны дакладныя абставіны іх паходжання, застаюцца адкрытымі пытанні іх этнічнай і саслоўнай прыналежнасці. Асобна стаіць праблема з маці паэта. Кратка гісторыя спробы зацвярджэння роду Міцкевічаў у дваранстве імперыі выглядае так²⁵.

Міцкевічы былі прызнаны ў дваранстве вышэйуказанай пастановай Гродзенскага ДДС, аднак Правячы Сенат не зацвердзіў яе. На пач 1830-х высветлілася, што Гродзенскі ДДС дапусціў дужа злоўжыванняў і незаконных прызнанняў, таму была створана спецыяльная камісія для рэвізіі яго дзейнасці. 8.05.1836 гэтая камісія пастанавіла «...от их, Мицкевичев, документы (доказы на дваранства — С. Р.) препроводить обще с делом в сию же комиссию на ревизию». 3.08.1836 Іпаліт Адамавіч Міцкевіч прадставіў неабходныя дакументы ў ДДС. Аднак не ўсе, і ДДС 28.08.1836 паўторна запатрабаваў усе дакументы і метрыкі, «заверенные духовным начальством». Міцкевічы са зборам неабходных дакументаў зацягнулі, таму 15.11.1837 ДДС паведаміў камісіі, «что Мицкевичи не представили требуемых документов». Адпаведна Дэпартамент Герольдыі ўказаў ад 10.03.1839 за № 2228 скасаваў пастанову Гродзенскага ДДС 1804 г. аб прызнанні ў дваранстве Рымвід-Міцкевічаў і прадпісаў выключыць іх з радаслоўнай кнігі.

Але Міцкевічы захавалі за сабой права адшукваць дваранства. У жніўні 1841 Феліцыян Адамавіч Міцкевіч прадставіў тры неабходныя метрыкі, якія ДДС 28.10.1841 пастанавіў адправіць на паверку (засведчанне) у Вільню. У дадатак ён жа 17.10.1841 прадставіў тры новаадшуканых даку-

²¹ Бо меркавалі сваё паходжанне, нібыта, з княжаскага роду Рымвідаў, таму і ў клейноце герба размяшчалі княжаскую мітру. Гэта, зразумела, позняя традыцыя і некратычныя звесткі.

²² Яе прыводзіць С. Урускі ў сваім гербоўніку (гл. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. — Warszawa, 1913. — Т. 10. — S. 380–382).

²³ НГАБ ў Менску, ф. 319, воп. 2, спр. 1991, арк. 34–35 адв.

²⁴ Зрэшты, мы свядома абмежавалі выкарыстанне звестак з публікацый, каб даць перавагу дакументальным сведчанням.

²⁵ Падрабязней гл.: Рыбчонак С.А. Радаводная справа шляхецкага роду Міцкевічаў // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мн., 2006. — Вып. 7 / Рэд. кал.: У.К. Коршук (гал. рэд.) [і інш.]. — С. 109–120 (гэта больш поўная версія, чым даклад на Гродзенскай канферэнцыі).

менты як доказы на дваранства. 11.01.1842 камісія разглядзела прадстаўленыя доказы і прапанавала дапоўніць справу метрыкамі на Мікалая Якубавіча і яго сыноў і копіямі перакладаў дакументаў на гербавай паперы, засведчанымі па форме. Дарэчы, Навагрудскі павет з 1841 апынуўся ў складзе Мінскай губерні, таму далейшыя зносіны Міцкевічы трымалі ўжо з Мінскім ДДС. Так, у 1844 Феліцыян Адамавіч Міцкевіч хадайнічаў аб выдачы пасведчання, што дакументы накіраваны на разгляд камісіі, аднак атрымаў той жа (вышэйуказаны) адказ. Запатрабаваных папер Міцкевічы так і не прадставілі. І 20.05.1851 Мінскі ДДС зноў разглядзеў справу аб наблітацыі Міцкевічаў, у т.л. канстатаваў адсутнасць патрэбных дакументаў па справе аб дваранстве Міцкевічаў і абавязаў хадайнікаў іх прадставіць. На гэта Феліцыян і Іпаліт Міцкевічы, якія пражывалі ў вак. Гарбатовічы, далі 18.08.1851 распіску. Частка дакументаў была накіравана на праверку да гродзенскага і навагрудскага павятовых страпчых, што тья і зрабілі ў маі-чэрвені 1852. Астатнія дакументы не былі прадстаўлены, таму 7.12.1856 ДДС пастанавіў: «обязать Мицкевичей к немедленному представлению документов», на што 7.03.1857 Сузана Міцкевіч (самі хадайнікі, відавочна, ужо памерлі) дала распіску. Пад час праверкі аказалася, што маэнтак Міцькоўцы Гродзенскага пав., па валоданню якім Міцкевічы даказвалі дваранства, на самай справе знаходзіўся ў Ваўкавыскім пав. і належаў Сцыпіёнам²⁶, таму ДДС 4.02.1859 патрабаваў ад Сузаны Міцкевіч падаць дакладныя звесткі аб месцазнаходжанні маэнтка Міцькоўцы. На гэта Сузана Міцкевіч, якая пражывала ў маэнт. Дварэц ля Дзятлава Слонімскага пав., 27.06.1859 параіла звярнуцца да Юзафа, сына Феліцыяна Міцкевіча. 6.09.1859 непісьменны Юзаф Міцкевіч паведаміў, што ў ДДС прадстаўлены ўсе наяўныя дакументы і іншых няма. На гэтым справа аб зацверджанні Міцкевічаў у дваранстве і скончылася.

I калена

1. **Крыштоф**, жонка Хрысціна Закржэўская, па звестках са справы аб дваранстве пакінуў двух сыноў — Яна і беспатомнага Дамініка²⁷.

II калена

2/1. **Ян**, † да 1770²⁸, жонка Марыянна Лешчылоўская²⁹, з якой меў пяцёра сыноў.

²⁶ Можна меркаваць, што дакументы пра Міцькоўцы былі падраблены ў 1841 пад час бытнасці Феліцыяна Міцкевіча ў гасцях у маэнт. Кульбачына Лідскага пав. Сцыпіёнаў.

²⁷ Гэтыя імёны (Крыштоф, Хрысціна Закржэўская, беспатомны Дамінік), згаданыя ў справе аб дваранстве (вывадзе 1804), таксама як і звесткі пра валоданне Крыштофам і Хрысцінай з Закржэўскіх Міцкевічамі фальв. Вольца Букрэўская, які здавалі ў заставу Крыштофу і Марыянне з Яцковічаў-Ваўчэцкіх Дашкевічам у 1696, а ў 1700 прадалі Адаму і Хрысціне з Равінскіх Букрэям (прадажны запіс быў актыкаваны толькі ў 1784 ?) не пацвярджаюцца незалежнымі крыніцамі (магчыма фальсіфікат пач. XIX ст.).

²⁸ Па нашаму меркаванню, нарадзіўся каля 1705, а памёр, магчыма, да 1765.

²⁹ Згодна з альбомам «Adam Mickiewicz. 1798-1855» (Warszawa, 1998) — дачка Яна і Фларыяны з Дабржыньскіх (1 v. Пацэвічавай) Лешчылоўскіх. Пацвярджэння гэтаму пакуль не адшукана.

Вядомы судовы працэс, які вялі ў 1744 Ян і Марыяна Міцкевічы з Марыяннай з Гарбатоўскіх, 1 в. Міхайлавай Бародзіцавай, 2 в. Янавай Лешчылоўскай, і інш. з-за невяртання пазычаных у 1724 Ганнай з Пржыгоцкіх, маці, і Янам і Тамашам, сынамі, Лешчылоўскімі 40 зл. пол. срэбрам³⁰. Таксама Ян меў у закладзе ад Буткоўскіх дзве пусткі ў в. Пруды, якія ў 1739 выкупіў іх дзедзіч Францішак Верашчака (?)³¹.

3/1. **Дамінік**, † беспатомным.

III калена

4/2. **Якуб**, † каля 1773, жонка N.³², пакінуў сына Мікалая і дачку Барбару.

5/2. **Адам**, * каля 1729–1742³³, † 2(14).02.1802 пад час бойкі на шляхецкіх разборках, жонка Вікторыя Сапліца (* каля 1748–1758)³⁴, меў дачок Барбару і Апалонію і сыноў Феліцыяна і Іпаліта.

6/2. **Юзаф**, † 21.02.1798, беспатомны.

7/2. **Стэфан**, † у канцы 1794 ці ў пач. 1795³⁵, жонка Караліна N. (*1765, 2 в. за Петрашкевічам)³⁶, з якой меў адну дачку Юзэфу.

³⁰ НГАБ ў Менску, ф. 1730, воп. 1, спр. 21, арк. 601–602 адв.

³¹ Звесткі пра валоданне пусткамі, на нашу думку, малакрытычныя.

³² Літаратура называе яе Тэадорай Пянкальскай. Вывад 1804 жонку Якуба не называе. Намі адшуканы толькі адзін дакумент: 3.03.1798 — актыкацыя рээстра рухомасці спадчыннай па маці на панну Тэадору Пянкальскаю, дачку (НГАБ ў Менску, ф. 1774, воп. 1, спр. 27, арк. 329–329 адв.). Рээстр, складзены 25.02.1751 у Завулках апякуном капітанам ЯКМ Стэфанам Прыбароўскім, актыкаваў Вінцэнт Стыпулкоўскі, каморнік навагрудскі. У ім згадваецца той самы пярсцёнак дыямантавы і іншы хатні спрэнт, між іншым, уся медзь і абора засталася ў брата Сымона Пянкальскага «яшчэ не падзеленая». Падобна, што гэтыя звесткі малакрытычныя. У любым выпадку намі не адшукана ніякіх незалежных дакументаў, што б падцвердзілі сувязь нашых Міцкевічаў з якімі-небудзь Пянкальскімі.

³³ У 1795 — 66 гадоў (НГАБ ў Менску, ф. 333, воп. 9, спр. 148, арк. 92), але гэта можа быць недакладна. Магчыма, больш дакладны ўзрост пазначаны ў метрыцы аб смерці — «памёр 3 лютага 1802 ва ўзросце 60 гадоў. Пахаваны 5 лютага на дамініканскіх могілках» (НГАБ ў Менску, ф. 937, воп. 4, спр. 177, арк. 96). Між іншым, першае вядомае дзіця Адама і Вікторыі — дачка Барбара — нарадзілася ў 1782.

³⁴ З Вікторыяй пражывала яе сынавіца (дачка брата?) Марцыяна Сапліцоўна, што мела 7 гадоў у 1795. Узрост Вікторыі (у 1795 — 47), здаецца, недакладны. Паводле метрыкі аб смерці: «10 снежня 1803 у Гарбатовічах памерла Вікторыя Міцкевічова, шляхта, 45 гадоў. Пахавана 11 (?) ў Варончы» (НГАБ ў Менску, ф. 937, воп. 4, спр. 171, арк. 70).

³⁵ Што відаць з позваў: 1) арандатара гутоўскага, жыда Гірша Ізраелевіча да Адама і Базыля Міцкевічаў, асабіста ў Гарбатовічах, з арыштам цалкам маёнтка па памершым Стэфане М., у суд гродзкі, актыкаванай 13.05.1795 (НГАБ ў Менску, ф. 1730, воп. 1, спр. 58, арк. 264–264 адв.) і 2) жонкі Стэфана Караліны М. да Базыля і Мікалая Міцкевічаў, якую ўручыла ім асабіста ў Гарбатовічах 26.04.1795 (НГАБ ў Менску, ф. 1774, воп. 1, спр. 24, арк. 375–375 адв.). Дарэчы той жа Гірш Ізраелевіч паўторна вызываў Адама Міцкевіча ў Гарбатовічах 18.04.1797 у суд гродзкі, якая позва была актыкавана 25.04.1797 (НГАБ ў Менску, ф. 1730, воп. 1, спр. 59, арк. 157–157 адв.).

³⁶ У 1795 Караліна, удава, з дачкой Юзэфай пражывала ў вак. Шантыры (НГАБ ў Менску, ф. 333, воп. 9, спр. 148, арк. 88 адв.). Што яна была за Петрашкевічам відаць з яе другой пазвы ў суд гродзкі да Адама і Вікторыі з Сапліцаў М., спадкаемцаў Базыля М., асабіста ў Гарбатовічах, актыкаванай 23.10.1799 (НГАБ ў Менску, ф. 1730, воп. 1, спр. 59, арк. 267–267 адв.), хаця дзявочае прозвішча ў дакуменце не згадана.

8/2. **Базыль**, * 1745 (у 1795 — 50), † 6.05.1799, праз два тыдні пасля бойкі з Янам Сапліцам, беспатомны.

Якуб, Адам, Стэфан і Базыль Міцкевічы былі на паспалітым рушэнні 30.10.1765 і запісаны ў складзе 2-й харугвы (кампут генеральны Навагрудскага ваяв.)³⁷. Яны ж разам з пятым братам Юзафам і маці набылі 20.04.1770 ад Міхаіла Сасіновіча фальв. Гарбатовічы за 1000 зл. пол. Адам, Стэфан, Базыль і Юзаф разам з пляменнікам Мікалаем (№ 9) судзіліся з Янішэўскімі, Гарбатоўскімі, Яновічамі і інш. з поваду аспрэчання шляхецтва з 1787 і высудзілі ў Яновічаў фальв. Завоссе³⁸. Вышэйзгаданыя пяць асоб выдалі 5.04.1789 пленіпатэнцыю на вядзенне усіх спраў Міцкевічаў адвакату Людвіку Грычыхе (актыкавана 25.04.1789), прычым ўласнаручна падпісаліся Базыль, Юзаф і Мікалай, а Адам і Стэфан паставілі крыжыкі (бо непісьменныя)³⁹.

IV калена

9/4. **Мікалай**, * 1765, † 16.05.1812⁴⁰, Навагрудак. Жонка Барбара Маеўская (* 1767, † 9.10.1820, Навагрудак)⁴¹, дачка эканомы чомбраўскага (шлюб у 1794/1795), з якой меў пяцёра сыноў.

10/4. **Барбара**, у шлюбе (з 1797 дакладна) за Вінцэнтам Стыпулкоўскім (яе нашчадкаў — гл. радавод Стыпулкоўскіх).

11/5. **Барбара**, * 1782, узяла 16.11.1802 шлюб з Вінцэнтам Курачыцкім (з Святыцкай парафіі)⁴².

12/5. **Апалонія**, * 1785.

13/5. **Феліцыян**, * 1790 (у 1795 — 5), † каля 1851–1857, служыў аканомам у Шчорсах, меў некалькі шлюбаў, 1-я жонка Беата Катлубай, з вак. Сапліцы (шлюб 18.11.1806)⁴³, 2-я — Багуміла N. (* 1790, † 28.05.1815)⁴⁴, з ёй сын Юзаф, 3-я — Сузана Юзафаўна N. (* каля 1799), з ёй дачка Гартэнзія⁴⁵.

³⁷ НГАБ ў Менску, ф. 1774, воп. 1, спр. 2, арк. 596–603.

³⁸ Падрабязней пра атрыманне Завосся гл.: «З гісторыі Завосся Міцкевічаў».

³⁹ НГАБ ў Менску, ф. 1730, воп. 1, спр. 55, арк. 418–418 адв.

⁴⁰ Метрыка аб смерці падае: «16 мая памёр ад гарачкі шляхетны Мікалай Міцкевіч, 47 гадоў. Пахаваны 17 мая на дамініканскіх могілках» (НГАБ ў Менску, ф. 937, воп. 4, спр. 177, арк. 120).

⁴¹ Метрыка аб смерці падае: «у Навагрудку 9 кастрычніка па слабасці здароўя памерла шляхцянка Разалія Міцкевічова, удава, 53 гады. Пахавана 11 кастрычніка на дамініканскіх могілках» (НГАБ ў Менску, ф. 937, воп. 4, спр. 151, арк. 108).

⁴² НГАБ ў Менску, ф. 937, воп. 4, спр. 171, арк. 37.

⁴³ Там жа, арк. 45.

⁴⁴ 3 метрыкі аб смерці: «28 мая 1815 памерла Багуміла Міцкевічова, з Гарбатовіч, 25 гадоў, шляхта. Пахавана 30 мая на Варанчанскіх могілках» (НГАБ ў Менску, ф. 937, воп. 4, спр. 171, арк. 94 адв.).

⁴⁵ Пра Сузану і Гартэнзію вядома з працы Л. Акалова-Падгорскага: *Realia Mickiewiczowskie*. — Kraków, 1952. —S. 53.

Згодна з лістом Аляксандра Міцкевіча да брата Францішка ён расказаў пра нараджэнне паэта ў Завоссі, пры якім прысутнічаў 12-гадовым (?) хлопцам (ліст А. Малецкага).

14/5. **Іпаліт**, * 1795 (у 1832 — 37), † каля 1853, яго жонка Сузана Н.

15/7. **Юзэфа**, * 1784⁴⁶.

В калена

16/9. **Францішак** ці **Францішак-Браніслаў**, * 1796, Навагрудак, † 13.11.1862, Ражноў. Уланскі паручык, удзельнік студзеньскага паўстання і абароны Варшавы, калі быў узнагароджаны срэбраным крыжам «Virtuti militari» (1830), з 1831 пражываў у маёнт. Лукаў Познаньскага ваяв. у гр. Юзафа Грабоўскага, а калі гаспадар прадаў маёнтак, пераехаў у маёнт. Ражноў таго ж ваяводства да Бараноўскіх, дзе й памёр беспатомным;

У 1841 ён расказаў Антонію Малецкаму пра акалічнасці нараджэння Адама, а менавіта пра прыдарожную карчму пад назвай Выгода, што знаходзілася, як высветліў А.Малецкі, на перакрыжаванні дарог між Калдычавам, Скробавам і Міхнаўшчынай, за чвэрць мілі ад Завосся (ліст А. Малецкага).

17/9. **Адам-Бернард**, * 24.12.1798 (новага стылю 4.01.1799), Завоссе, хрышчаны 12.02.1799, Навагрудак, † 26.11.1855, Канстанцінопаль, пахаваны на Montmorency. Жонка Цэліна Шыманаўская (22.07.1812, Варшава, † 5.03.1855, Парыж, пахавана на Montmorency), з якой узяў шлюб 22.07.1834, пакінуў чатырох сыноў і дзвюх дачок.

Метрыка хросту Адама вядома: хрысціў кс. Постлет, канонік інфлянцкі, успрыемнікамі былі Бернард Абуховіч, суддзя земскі мазырскі (пэўна, у гонар яго паэт атрымаў другое імя), і Анэля Узлоўская, жонка суддзі гранічнага навагрудскага.

18/9. **Аляксандр** ці **Юліян Аляксандр**, * 11.08.1801 (хрышчаны 11.08)⁴⁷, Навагрудак, † 16.11.1871, Губерня. Выхаванец Віленскай школы (?), пасля працаваў у Крамянецкім ліцэі, з 1835 — у Кіеўскім універсітэце, з 1840 — у Харкаўскім універсітэце, дзе выкладаў курс лекцый рымскага права. Калі выйшаў на пенсію, пасяліўся ў в. Губерня Кобрынскага пав. Гродзенскай губ., дзе й памёр. Пакінуў тры навуковыя працы, што захаваліся ў рукапісах: 1) Курс права, выкладанага ў Крамянецкім ліцэі; 2) Энцыклапедыя права (на польскай мове) і 3) Курс права (на рускай мове). З друкаваных прац вядома адна: Jaki wpływ prawodawstwo rzymskie na polskie i litewskie mies moglo // Dziennik Warszawski. — R. 1825 (?). — Т. 1–2. Яго жонка Тэрэза Тараевіч (* 1813, † 31.12.1871, Губерня), з якой узяў шлюб 7.08.1840, меў сына Францішка і дачку Марыю.

⁴⁶ Мажліва, тая самая згаданая паэтам Юзэ (?).

⁴⁷ НГАБ ў Менску, ф. 937, воп. 4, спр. 148, арк. 2. У тэксце: «сын законных малжонкаў ураджоных Мікалая і Барбары з Маеўскіх Міцкевічаў, ротмістраў навагрудскіх». Ротмістрства, здаецца, ім памылкова прыпісалі. Між іншым, сярод асістэнтаў пры хросце згадана Марыянна Маеўская (магчыма, сястра Барбары?).

19/9. **Казімір-Юрый**, * 26.02 (новага стылю 4.03).1804 (хрышчаны 7.03.1804)⁴⁸, Навагрудак, † 1839, Адэса (?). Вывучыўся на лекара 3 класа, служыў ім жа на Чарнаморскім флоце расійскай службы, памёр ад сухотаў. Каля 1832 узяў шлюб з Мартай (Марфай) Пупажэнскай з Расіі. Паводле літаратуры меў сыноў Базыля і N. і дачку N., якія памёрлі ў Севастопалі⁴⁹.

20/9. **Міхаіл-Антоні**, * 29.04.1805 (хрышчаны 7.05.1805)⁵⁰, Навагрудак, † летам 1810 (*так у альбоме 1998*), на сам рэч метрыка аб смерці падае: «у Навагрудку 17 красавіка 1811 памёр шляхетны Антоні Міцкевіч, 6 гадоў. Пахаваны 18 красавіка на дамініканскіх могілках»⁵¹;

21/13. **Юзаф**, * 8.05.1814 (хрышчаны 10.05.1814)⁵² (спіс 1832 з справы аб дваранстве памылкова 7, павінна — 17), яшчэ жыў у 1859, непісьменны⁵³. З літаратуры вядома, што меў дзвюх жонак, аднак пра яго нашчадкаў (калі яны былі?) невядома.

22/13. **Гартэнзія**, * 1816, у шлюбе за Папроцкім.

VI калена

23/17. **Марыя Гелена Юлія**, * 7.09.1835, Парыж, † 26.11.1922, Парыж. У шлюбе (з 1857) за Тадэвушам Гарэцкім.

24/17. **Уладзіслаў Юзаф**, * 22.06.1838, Парыж, † 9.06.1926, Парыж. Жонка Марыя Малейская (* 7.12.1834, Пецярбург, † 17.12.1926, Парыж), з якой узяў шлюб 23.05.1863, меў шасцёра дзяцей, у т. л. двух сыноў, трох дачок і адно ненароджанае.

25/17. **Гелена Іганна Караліна**, * 24.05.1840, Лазанна, † 10.08.1897, Коснэ. У 1862 узяла шлюб з Людвікам Грынявецкім.

26/17. **Аляксандр Андрэй Стэфан**, * 3.05.1842, Парыж, † 27.11.1864, Берлін, пахаваны на Montmorency.

27/17. **Ян Габрыэль Данат**, * 17.04.1845, Парыж, † 23.04.1885, Чарнтон.

28/17. **Юзаф Тэафіл Рафал**, * 20.12.1850, Парыж, † 25.08.1938, Куістр-хэм. Жонка Луіза Фромент (* 3.12.1888, Парыж, † 3.05.1978, Лэйлі-эн-Валь), з якой узяў шлюб 7.12.1920, меў адну дачку Жэрмен.

29/18. **Францішак**, * 2.01.1842, Харкаў, † 6.02.1873, Губерня. Жонка Антаніна Касцюшка (1 в. за Рамуальдам Траўгутам, шлюб у лістападзе 1872), але дзяцей не пакінуў.

30/18. **Марыя**, * 1.06.1846, Харкаў, † 21.02.1913, Мінск. 20.04.1872 узяла шлюб з Зыгмунтам Свянціцкім.

⁴⁸ НГАБ ў Менску, ф. 937, воп. 4, спр. 177, арк. 7.

⁴⁹ З-за адсутнасці дакладных звестак гэтыя дзеці ў радавод не ўключаны.

⁵⁰ НГАБ ў Менску, ф. 937, воп. 4, спр. 177, арк. 9 адв.

⁵¹ Там жа, арк. 115 адв.

⁵² Там жа, спр. 171, арк. 28. Спіс 1832 у справе аб дваранстве паказвае яму памылкова 7 гадоў.

⁵³ Л. Падгорскі-Акалоў называе яго слабавумным.

VII калена

31/24. **Гелена**, * 8.04.1864, Парыж, † 15.09.1896, Парыж.

32/24. **Адам**, * 1866, † красавік 1866, пахаваны на Montmorency.

33/24. **Цэліна**, * 1867, † 15.12.1870, пахаваны на Montmorency.

34/24. **Марыя**, * 7.09.1868, Парыж, † 25.05.1952, Парыж.

35/24. **Адам**, * 2.05.1870, памёр немаўлём зімой 1870/1871.

36/24. **NN**, страта 1.04.1878.

37/28. **Жэрмен**, * 15.05.1909, Парыж, † 21.07.1972, Парыж. У 1966 узяла шлюб з Казімірам Крыжакам (* 1898, † 8.03.1985).

Сяргей Рыбчонак

**ДО РОДОВОДУ АДАМА МИЦКЕВИЧА, ЧИ ЩЕ РАЗ ПРО
ФАЛЬСИФИКАЦІЎ ДОКАЗІВ НА ДВОРЯНСТВО В ЗАХІДНИХ ГУБЕРНІЯХ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЎ У ПЕРШІЙ ПОЛОВІНІ ХІХ ст.**

Стаття присвячена родоводу відомого поета Адама Міцкевіча, в генеалогії якого існують ще білі плями. Основну увагу приділено шляхетському роду Міцкевичів, котрі проживали в XVIII ст. на території Новогрудського повіту ВКЛ. Зроблено стислий аналіз джерел, що торкаються визнання цього роду в дворянстві Російської імперії. Висвітлюються деякі новознайдені документи. На завершення наводиться повний поколінний розпис роду Міцкевичів, складений з урахуванням всіх нових відомостей.

Ключові слова: генеалогія, Адам Міцкевич, джерела, дворянство, нобілітація, Російська імперія.

Сергей Рыбчонюк

**К РОДОСЛОВИЮ АДАМА МИЦКЕВИЧА, ИЛИ ЕЩЕ РАЗ
О ФАЛЬСИФИКАЦИИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ НА ДВОРЯНСТВО В ЗАПАДНЫХ
ГУБЕРНИЯХ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ ХІХ в.**

Статья посвящена родословию известного поэта Адам Мицкевича, в генеалогии которого существуют еще белые пятна. Основное внимание уделено генеалогии шляхетского рода Мицкевичей, проживавших в XVIII веке на территории Новогрудского повета ВКЛ. Осуществлен краткий анализ источников, относящихся к признанию этого рода в дворянстве Российской империи. Освещаются некоторые новообнаруженные документы. В завершении приводится полная поколенная роспись рода Мицкевичей, составленная с учетом всех новых сведений.

Ключевые слова: генеалогия, Адам Мицкевич, источники, дворянство, нобилитация, Российская империя

Siarhei Rybchonak

**ON ADAM MICKIEWICZ' GENEALOGY, OR ONCE MORE
ON NOBILITY PROOFS FALSIFICATION IN WESTERN PROVINCES
OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE 1st HALF OF THE 19th CENTURY**

The article deals with genealogy of a famous poet Adam Mickiewicz and some of its blank spaces. The key emphasis is made on genealogy of the Mickiewicz' szlachta family living in the Navahrudak povit of the Grand Duchy of Lithuania. It contains a brief analysis of the sources related to the Mickiewicz' nobilitation within the Russian Empire; sheds light on some newly revealed documents; provides the Mickiewicz' complete ancestor table with regard for the new data.

Keywords: *genealogy, Adam Mickiewicz, sources, nobility, nobilitation, the Russian Empire.*

ФЕНИНЫ — ДВОРЯНЕ СЛОБОДСКО-УКРАИНСКОЙ, ХАРЬКОВСКОЙ И ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОЙ ГУБЕРНИЙ

Дворянский род Фениных известен уже более 500 лет. Впервые эта фамилия упоминается в рязанском монастырском акте 7018 (1509/1510) года. В нём говорится, что деревня Ройкинская Поляна близ Переяславля-Рязанского архимандритом Солотчинского монастыря Досифеем была дана во владение трём братьям — сыновьям Григория Фенина, по их челобитной: двум Фёдорам, старшему и младшему, и Григорию¹.

В XVI–XVII вв. Фенины владели поместьями в Тульском крае и несли службу на южных рубежах Московского государства, постоянно подвергавшегося татарским набегам. Они были стрельцами, казаками, рейтарами.

В 1649 г. Никита Фенин за ратную службу был пожалован царём Алексеем Михайловичем поместьем в Курском уезде². Именно от этой даты официально ведётся дворянская родословная Фениных, которые в 1798 г. были жалованы гербом (внесён во 2 часть «Общего гербовника»³), а род в 1819 г. был внесён в 6-ю часть дворянской родословной книги Екатеринославской губернии⁴. Кроме того, члены рода были внесены также в дворянские родословные книги Слободско-Украинской⁵ и Харьковской⁶ губерний.

Правнук Никиты Фенина — Андрей Макарович (1713–1774) — в 1733 г. стал секретарём канцелярии генерал-фельдмаршала графа Б. Миниха. К 1740 г. он стал полковником и рекетмейстером двора императрицы Анны Иоанновны. Падение Миниха явилось причиной его отставки⁷. Он имел 12 детей, которые породнились с такими известными фамилиями, как Завалишины, Сонцовы, Бехтеевы, Тутолмины, Раевские и др. Поэт-декабрист Владимир Федосеевич Раевский — внук Андрея Макаровича,

¹Грамоты и акты Рязанского края / Сост. А.Н. Пискарев. — СПб., 1834. — С. 10–11; Акты исторические. — СПб., 1841. — Т. 1. — С. 173–174.

²Российский государственный исторический архив (далее — РГИА), ф. 1343, оп. 31, д. 650.

³Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи. — СПб, 1798. — Ч. 2. — Л. 121.

⁴РГИА, ф. 1343, оп. 31, д. 650.

⁵Там же, оп. 51, д. 542, л. 113 об.

⁶Там же, д. 671, л. 108, 353 об., 532; Государственный архив Харьковской области, ф. 14, оп. 11, д. 5, л. 190 об. – 192.

⁷Российский государственный архив древних актов (далее — РГАДА), ф. 286, кн. 512, л. 263, 273; Российский государственный военно-исторический архив (далее — РГВИА), ф. 16, оп. 1/118, ед. хр. 832, л. 307–309 об.; Архив Санкт-Петербургского института истории РАН, ф. 143, ед. хр. 76, л. 2; Полное собрание законов Российской империи. — Т. XI. — СПб., 1830. — С. 302, 367; Сборник Русского исторического общества. — СПб., 1899. — Т. 106. — С. 167–168.

сын его дочери Александры. Известным поэтом стал также сын Андрея Макаровича — Пётр (род. 1864)⁸, офицер. Другой сын Андрея Макаровича — Иван (род. 1856), окончивший, как и Пётр, 2-й кадетский корпус в Петербурге, служил в Рязанском пехотном полку. Выйдя в отставку секунд-майором, он в 1790 г., по рапорту светлейшего князя Г.А. Потёмкина-Таврического, был утверждён Сенатом городничим г. Харькова и оставался в этой должности около 7 лет⁹. Иван Андреевич владел именьями в Славяносербском уезде Екатеринославской губернии, а также в Курской и Тульской губерниях.

Ещё один сын Андрея Макаровича — Александр Андреевич (1754–1821) — участвовал в осаде и штурме Бендер в 1770 г. и взятии Перекопской линии и г. Кафы. После отставки в чине майора именным указом Екатерины II был назначен директором Государственного ассигнационного банка. В 1797 г. стал товарищем министра уделов и обер-прокурором Правительствующего Сената, награждён орденами св. Владимира 4-й ст., св. Анны 1-й ст., св. Иоанна Иерусалимского. Он имел чин действительного статского советника, а в 1802 г. вышел в отставку¹⁰.

В XIX в. многие Фенины выбирали военную карьеру. Так, Владимир Валерианович Фенин (род. 1840), окончив Московский кадетский корпус, служил в Польше. Там вошёл в тайную революционную организацию русских офицеров, сочувствовавших польскому освободительному движению. После раскрытия организации бежал в Париж (июль 1862 г.), затем уехал в Швейцарию. Владимир установил контакты с русской революционной эмиграцией (А. Герцен, Н. Огарёв, М. Бакунин), а в 1863 г. участвовал в польском восстании. После его поражения вернулся в Швейцарию, работал в типографии в Клиши. Он писал стихи, которые посылал А. Пыпину для «Вестника Европы»¹¹. Умер Владимир в 1895 г. во Франции.

⁸ РГИА, ф. 1343, оп. 31, ед. хр. 650; Азбучный указатель имён русских деятелей, имеющих быть помещёнными в Биографическом словаре. — СПб., 1888. — Т. 62. — С. 380; *Мельцин М.О.* Новые данные о И.Ф. Башилове как результат атрибуции героя стихотворения П.А. Фенина // Единство гуманитарного знания: новый синтез: Материалы XIX Международной научной конференции. Москва, 25–27 января 2007 г. — М., 2007. — С. 222–224.

⁹ РГИА, ф. 1343, оп. 31, ед. хр. 650; РГАДА, ф. 286, кн. 785, л. 339; Историческое обозрение 2-го кадетского корпуса. — СПб., 1862. — С. III.

¹⁰ РГИА, ф. 1349, оп. 3, ед. хр. 2337, № 3; Петербургский некрополь. — СПб., 1913. — Т. 4. — С. 351; Список состоящим в гражданской службе чинам первых пяти классов на 1799 год. — СПб., 1799. — С. 56.

¹¹ РГИА, ф. 1343, оп. 31, д. 650, л. 51 об.; РГВИА, ф. 395, оп. 299, д. 234; Российский государственный архив литературы и искусства, ф. 2197, оп. 1, д. 287; Отдел рукописей Российской национальной библиотеки, ф. 621, № 932; *Дьяков В.А.* Деятели русского и польского освободительного движения в царской армии 1856–1865 гг. Биографический словарь. — М., 1967. — С. 175; Восстание 1863 года: Материалы и документы. — М.-Вроцлав, 1963. — Т. 1. — С. 401, 418, 483, 487; *Дьяков В., Миллер И.* Революционное движение в русской армии и восстание 1863 г. — М., 1964. — С. 56–58, 118, 367.

Его брат — Виктор Валерианович (1842–1917) — служил офицером на Кавказе, в 1875 г. вышел в отставку в чине капитана. Далее служил управляющим в ряде имений на юге Украины. Последние годы жизни жил в Харькове у сына Николая, занимался пчеловодством и художественной столярной работой, в которой достиг больших успехов (его работы выставлялись на выставках за границей). Кроме того, писал статьи для «Земледельческой газеты» и выпустил книжку «Разведение кукурузы на зерно» (СПб., 1880)¹².

Следующий брат — Валериан Валерианович (род. 1847) — тоже военный, участвовал в русско-турецкой войне 1877–1878 гг. Выйдя в отставку, уехал в Польшу, где служил в акцизном управлении. С 1915 г. — действительный статский советник, являлся церковным старостой Калишского православного церковно-приходского попечительства. После 1916 г. судьба его неизвестна¹³.

Участником русско-турецкой войны был ещё один их брат — Иван Валерианович (род. 1851). Он был ранен под Плевной, вышел в отставку штаб-капитаном. Умер в Изюме в 1899 г.¹⁴

Помимо военной службы, Фенины выбирали профессии врачей, юристов, инженеров. Особенно много среди них было горных инженеров, что не удивительно, так как большинство из них жило в районе Донбасса. Например, Александр Иванович Фенин (1886–1944) окончил Горный институт в Петербурге, работал в Рутченковском горнопромышленном обществе, у братьев Иловайских в Макеевке, на рудниках Веровский, Максимовский и других. Вместе с Келлером был совладельцем Кондратьевских рудников. В 1907 г. был избран заместителем председателя Совета Съезда горнопромышленников Юга России (СГЮР) и на эту должность постоянно переизбирался вплоть до 1918 г. С 1916 г. Александр Иванович одновременно занимал пост редактора газеты «Горнозаводское дело». С началом Первой мировой войны он вошёл в состав Военно-промышленного комитета. В начале 1918 г. вместе со всем Президиумом Совета СГЮР был арестован, однако вскоре освобожден. В 1918–1919 гг. А.И. Фенин входил в правительство генерала П.Н. Краснова, где был министром торговли и промышленности, а с 1919 г. был членом Особого совещания при главкоме ВСЮР А.И. Деникине — тоже по вопросам промышленности и торговли. В 1920 г. А.И. Фенин с семьёй был вынужден покинуть Россию. На переполненном пароходе они прибыли в Александрию, через два года перебрались в Чехословакию, где Александр Иванович преподавал в Горной академии в Пшибраме. В 1926 г. участвовал в Российском зарубежном съезде в Париже. Писал статьи по

¹² РГИА, ф. 1343, оп. 31, д. 650, л. 53 об.; Формулярный список В.В. Фенина (Архив автора).

¹³ РГИА, ф. 1343, оп. 31, д. 650, л. 93; Памятная книжка Калишской губ. на 1899 (...1907) г. — Калиш, 1899 (...1907) г.

¹⁴ РГИА, ф. 1343, оп. 31, д. 650, л. 93; РГВИА, ф. 400, оп. 17, п/с № 11431 (1886).

экономико-политическим вопросам и по вопросам культуры (о А. Чехове, о А. Пушкине и др.). Когда в 1928 г. в СССР было сфабриковано так называемое «Шахтинское дело», ОГПУ объявило А.И. Фенина одним из организаторов вредительства в Донбассе. В 1938 г. Александр Иванович выпустил в Праге на русском языке книгу «Воспоминания инженера», в которой описал события своей жизни до 1907 г. на фоне широкой картины событий в России (2-я часть воспоминаний не была опубликована и местонахождение рукописи неизвестно)¹⁵.

Его брат — Леонид (род. 1874), юрист и музыкант, окончил нежинскую гимназию и юридический факультет Харьковского университета, автор книг по морскому торговому законодательству и др. До 1906 г. и в 1914–1920 гг. жил и работал на Украине (Екатеринослав, Киев, Харьков), затем — в Ростове, в Москве, в Наркомате внешней торговли. В 1923 г. был арестован и сослан на четыре года на Север. Позднее работал в Москве, где и умер в 1943 г.¹⁶

Кроме Александра Ивановича, горными инженерами были его троюродные братья Павел и Николай Викторовичи. Павел (1871–1920) окончил Горный институт в Петербурге и служил на руднике «Ветка» Новороссийского общества каменного угля и рельсового производства. Умер в Екатеринодаре от тифа¹⁷.

Николай Викторович (род. 1880), служивший в Донбассе и владевший с 1915 г. рудником Нижняя Крынка в Славяносербском уезде, в 1920 г. умер на пароходе по пути в эмиграцию. Его сын — Юрий (род. 1916 в Харькове), оказавшийся с матерью в Италии, получил там высшее образование, во время Второй мировой войны участвовал в итальянском сопротивлении, в 1945 г. был награждён итальянским правительством орденом. Юрий стал видным кинокритиком, журналистом. После войны переселился в США, где стал президентом Ассоциации иностранной прессы в США, возглавлял жюри ряда кинофестивалей, писал книги по истории кино¹⁸. Умер Ю.Н. Фенин в 1983 г.

Сын Виктора Валериановича — Владимир Викторович (род. 1889) — окончил Технологический институт в Петербурге в 1914 г. и был призван в армию. Окончив Казанское военное училище в 1915 г., отбыл на фронт, находился на Украине в окружённой немцами крепости Новогеоргиевск. Попал под их газовую атаку. В 1916 г. Владимир был награждён Георгиевским крестом и откомандирован в Петроград, в распоряжение Главного артиллерийского управления (ГАУ). Там он в 1916–1918 гг.

¹⁵ РГИА, ф. 2476, оп. 11, д. 334; *Голиков Д.Л.* Крушение антисоветского подполья в СССР. — М., 1980. — Кн. 2. — С. 298–307; *Рыхляков В.Н.* Александр Иванович Фенин, его предки и потомки // Из глубины времён. — СПб., 2011. — Вып. 14. — С. 76–87.

¹⁶ РГИА, ф. 1349, оп. 2, д. 843, л. 96–97.

¹⁷ Список горным инженерам. Составлен по 25 марта 1915 г. — Пг., 1915. — С. 182.

¹⁸ Contemporary Authors. A bio-bibliographical guide to current authors and their works. — Detroit, 1974. — V. 9–10. — P. 149.

возглавлял отдел, ведавший применением удушающих и отравляющих веществ. В 1918 г. В.В. Фенин остался служить в Красной армии. В 1918 г. вместе с управлением переехал в Москву. С 1927 г. заведовал средствами химического вооружения СССР в Военно-химическом управлении РККА. В 1930 г. он был арестован вместе со всем руководством ГАУ и осуждён на 10 лет исправительно-трудовых лагерей. После освобождения работал инженером-конструктором в Рыбинске, с 1942 — начальником конструкторского бюро. В 1959 г. В.В. Фенин был реабилитирован, а в 1960 г. умер в Ленинграде¹⁹.

Его брат — Валериан Викторович (род. 1875) — окончил кадетский корпус в Оренбурге. Служил в Средней Азии, участвовал в русско-японской войне. Был ранен, награждён 4-я орденами. С 1906 г. Валериан откомандирован в Туркестан, где окончил курсы восточных языков и стал военным разведчиком. В начале Первой мировой войны командовал батальоном, в 1915 г. — подполковник. Был снова ранен. После госпиталя В.В. Фенин направлен на Памир. К 1917 г. произведен в полковники. В 1918 г. он готовил восстание против большевиков, но об этом стало известно красным, и в марте 1919 г. отряд В.В. Фенина и со своими семьями через заснеженные перевалы Памира ушёл через Афганистан в Индию. При этом погибли его жена и сын, а он с дочерью добрался до Бомбея. Там он два года заведовал электростанцией, потом перебрался в Иран, где был военным советником. Отправив дочь учиться в Англию, Валериан Викторович переехал в Ирак, где был председателем Русского дома в Багдаде и умер в 1933 г.²⁰ Как говорилось в некрологе, опубликованном в журнале «Часовой», «блестяще образованный, владеющий многими восточными языками, всегда скромный, отзывчивый, неизменно любимый своими сослуживцами, покойный был украшением полка»²¹.

По мужской линии род Фениных сейчас продолжается только в США и Германии. В советское время на Украине продолжали жить потомки Фениных по женским линиям (Киев, Славянск, Сватово, Луганск и др.). В России единственной представительницей рода является Светлана Владимировна Фенина (род. 1928), кандидат филологических наук, доцент Института русского языка и литературы им. А. Пушкина в Москве, автор ряда книг и статей.

В 1999 г. в Санкт-Петербурге была издана поколенная роспись Фениных, содержащая также портреты членов рода, выдержки из наиболее интересных документов²². В настоящее время готовится к изданию история этого рода.

¹⁹ Общий состав ГАУ по 15 мая 1917 г. — Пг., 1917. — С. 137; Справка о реабилитации В.В. Фенина Военной коллегии Верховного суда СССР (архив С.В. Салмановой, дочери В.В. Фенина).

²⁰ РГВИА, ф. 409, оп. 1, д. 131476, п/с 80053; Павлова Т. Лжецаревич из Багдада // Совершенно секретно. — 1991. — № 7 (26). — С. 28–29.

²¹ Лепехин Н. Полковник Фенин // Часовой. — 1933. — № 106. — С. 31.

²² Рыхляков В.Н. Фенины. — СПб., 1999. — 104 с.

Вадим Рихляков

**ФЕНИНИ — ДВОРЯНИ СЛОБІДСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ,
ХАРКІВСЬКОЇ ТА КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЙ**

У статті реконструюється генеалогія та історія відомого дворянського роду Феніних, одна з гілок якого з середини XVII ст. облаштувалася в Курській губернії, а згодом і на Слобожанщині. Окрім військової служби, Феніни обирали професії лікарів, юристів, інженерів.

Ключові слова: Феніни, Донбас, офіцер, гірничий інженер, рід.

Вадим Рыхлаков

**ФЕНИНЫ — ДВОРЯНЕ СЛОБОДСКО-УКРАИНСКОЙ,
ХАРЬКОВСКОЙ И ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОЙ ГУБЕРНИЙ**

В статье реконструируется генеалогия и история известного дворянского рода Фениных, одна из ветвей которого с середины XVII в. обосновалась в Курской губернии, а затем и на Слобожанщине. Помимо военной службы, Фенины выбирали профессии врачей, юристов, инженеров.

Ключевые слова: Фенины, Донбасс, офицер, горный инженер, род.

Vadim Rykhliakov

**THE FENINS ARE THE NOBILITY OF SLOBODSKO-UKRAINIAN,
KHARKIV AND EKATERINOSLAV COUNTY**

This article studies a reconstruction of genealogy and history of a famous noble clan, the Fenins. One of its branches settled in the mid 17th century in Kursk county and then in Slobozhanschina (the North-Eastern territory of Ukraine). Besides military service, the Fenins chose professions of doctors, lawyers and engineers.

Keywords: the Fenins, Donbass, officer, mining engineer, kin.

ПОЛТАВСКИЕ ИРЛАНДЦЫ ГРАФЫ О'РУРКИ: К ВОПРОСУ ОБ ЭТНИЧЕСКОМ СОСТАВЕ ДВОРЯНСТВА УКРАИНЫ

В апреле 1878 г. жители Полтавщины узнали о печальном событии: 2 апреля скончался видный общественный деятель Миргородского уезда граф Мориц Егорович О'Рурк, снискавший признательность, уважение, авторитет в широких кругах местного общества¹.

Каково же было происхождение носителя этой столь редкой фамилии, которая выглядела весьма экзотической даже в среде украинского дворянства, отличавшегося значительной неоднородностью своего этнического состава, каким образом появился и обосновался на Украине этот человек, какова была судьба его детей, внуков, правнуков?

Граф Мориц О'Рурк происходил из древнего ирландского рода. Не вдаваясь в подробности генеалогии², отметим лишь, что род происходит от древних королей Коннота и их потомков — владетельных князей Западного Брефне (в северо-западной части Ирландии), одним из которых в X в. был Руарк, чьи дети и внуки стали именоваться О'Рурками. О'Рурки играли видную роль в вооруженном сопротивлении, которое на протяжении столетий оказывали ирландцы английской экспансии. Когда в 1688 г. Яков II, король Англии, Шотландии и Ирландии из шотландской династии Стюартов, последний британский король-католик, был вынужден бежать во Францию, с ним вместе родину покинуло семейство Брайана О'Рурка. Во Франции его внуки, дети его сына Оуэна — Джон (Жан) и Корнелиус О'Рурки (иногда писались как де Руарки) — служили в шотландской гвардии Людовика XV, в которой первый получил чин майора, а второй — чин капитана.

¹ Некролог предводителя дворянства Миргородского уезда, графа Морица Егоровича О'Рурк, и речи, сказанные над ним в день погребения его, 4-го Апреля 1878 года. — Полтава, 1878 (перепечатано из «Полтавских епархиальных ведомостей» за 1878 г., №10, неофициальная часть).

² Древняя история О'Рурков обстоятельно изложена в монографии Эдуарда О'Рурка: *O'Rourke E. Documents and materials for the history of the O'Rourke family.* — Danzig, 1925. Кроме того, краткий, но содержательный очерк средневековой истории и генеалогии О'Рурков опубликован в предисловии к поколенной росписи этого рода, напечатанной в справочнике по генеалогии дворянства прибалтийских губерний Российской империи — в лифляндском родословце: *O'Rourke // Genealogisches Handbuch der Baltischen Ritterschaften. Teil Livland.* — Görlitz, 1929. — Bd 1. — S. 633–641. Наконец, полезные сведения по истории рода содержит материал, предоставленный герольдмейстером Ирландии и приведенный параллельно на английском и русском языках в архивном деле о праве российских О'Рурков на графский титул: Российский государственный исторический архив (далее — РГИА), ф. 1405, оп. 45, д. 7615, л. 7 об. – 12.

В 1760 г. оба брата были приглашены в Россию, причем в Высочайшем указе от 15 февраля 1760 г. о принятии их на службу они были названы ирландскими графами³.

Старший — Джон (во Франции Жан, в России иногда Иван) О'Рурк — служил в гвардейском Кирасирском полку в чине секунд-майора, принимал участие в Прусской кампании, но вскоре, в 1762 г., испросил позволения вернуться на французскую службу. По возвращении во Францию он состоял при дворе бывшего польского короля Станислава Лещинского (тестя Людовика XV) в Нанси в чине камергера, после смерти последнего в 1766 г. получил чин полковника французской конной гвардии и в августе 1771 г. был утвержден королем в графском достоинстве, а в 1780 г., испросив на то разрешение английского правительства, переселился в Великобританию и умер в 1786 г. в Лондоне.

Младший же брат — Корнелиус (Корнелий) О'Рурк (1736–1800) — окончательно связал свою судьбу с Россией, чему, надо думать, весьма способствовал тот факт, что здесь он нашел себе достойную супругу: его женой стала дочь российского генерал-майора графиня Марта Стюарт (она по матери своей Ханне Лауре, урожденной де Ласси, была родной внучкой генерал-фельдмаршала, губернатора прибалтийских губерний графа Петра Петровича Ласси⁴, который тоже был по происхождению ирландцем — его отец, как и Брайан О'Рурк и по тем же причинам, эмигрировал из Великобритании во Францию). Так в России, вдалеке от своей прародины, породнились носители двух древних ирландских фамилий.

В 1760–1762 гг., во время Семилетней войны, Корнелий О'Рурк (его имя писалось и как Корнелий, и как Корнилий, и эти разночтения соответственно нередко встречаются в отчестве его детей, фамилия же его писалась то О'Рурк, то на французский манер де Руарк или Дераурк) в чине ротмистра гвардии Кирасирского полка участвовал, как и старший брат, в прусском походе русской армии («в Силезии, Саксонии, Бранденбургии, Померании»), в 1767 г. был произведен в секунд-майоры, в 1770 г. — в премьер-майоры, в 1772 г. командовал отдельным отрядом в составе войск «против польских возмутителей», в 1774 г. был произведен в подполковники, в 1778 г. — в полковники, в 1785 г. — в бригадиры. В 1781–1787 гг., командуя полком, воевал на Кавказе (в том числе «в Кавказских снеговых горах»), провел ряд успешных операций против «горских черкесских народов» и в 1787 г. был произведен в генерал-майоры и определен комендантом в Дерпт. «Уволен от всяких служб» в 1789 г.⁵ Корнелий был награжден орденом св. Георгия и арендой с мызы Энге (в Перновском уезде Лифляндии). Умер в Дерпте.

³ Списки титулованным родам и лицам Российской империи. — СПб., 1892. — С. 163; РГИА, ф. 1405, оп. 45, д. 7615, л. 13 об.

⁴ Долгоруков П.В., кн. Российская родословная книга. — СПб., 1856. — Ч.3. — С. 210; *Dolgoroukow P., pr. Mémoires.* — Genève, 1867. — Т. 1. — Р. 206–207.

⁵ РГИА, ф. 1405, оп. 45, д. 7615, л. 14–14 об., 55–56 об.

Известны трое его сыновей — Георг Мориц, Иозеф Корнелий и Патрик⁶. Среди них особенно широкую известность приобрел Иозеф Корнелий, или Иосиф (Осип) Корнилиевич (1772–1849), прославленный российский военачальник, чей портрет украшает знаменитую Военную галерею в Зимнем дворце.

Однако нас интересует старший из трех названных братьев, так как именно один из его сыновей обосновался на Украине и положил начало украинской ветви рода⁷.

* * *

Георг Мориц (на русский манер его именовали Егором Корнилиевичем) О'Рурк (1770–1818) в службе числился с 1775 г. ефрейт-капралом и вахмистром в Нарвском полку. В 1779 г. он — корнет, в 1781–1787 гг. — воевал вместе с отцом на Кавказе «против горских черкесских народов», будучи поручиком и квартирмейстером Нарвского карабинерного полка. В 1788 г. переведен в Нашебургский пехотный полк, в 1789 г. — капитан. В 1794 г. участвовал в подавлении восстания в Польше. «За оказанные

⁶ Здесь и ниже информация о персональном составе рода и основные биографические сведения об отдельных его членах даны главным образом по трем генеалогическим источникам: O'Rourke // *Genealogisches Handbuch...* — S. 633–641; *Берг Б.Г., гр. Графы Орурки // Новик. Историко-генеалогический журнал.* — 1942. — Вып. 2 (34). — С. 19–25 (см. также: Дополнение к родословию гр. О'Рурк, по сведениям С.В. Пригары // *Новик.* — 1946. — С. 20); и поколенная роспись, составленная Н.Ф. Иконниковым: *Les comtes O'Rourke // Ikonnikov N. La noblesse de Russie: 2ème éd.* — Paris, 1960. — Т. L.1. — P. 211–222. Следует заметить, что в некоторых деталях указанные росписи противоречат друг другу. Ссылки на них даются только при сопоставлении подобных противоречивых или неверных данных. Кроме того, краткие биографические сведения о тех членах этого ирландского рода, которые служили в российской армии, содержит упомянутое выше архивное дело, хранящееся в РГИА: ф. 1405, оп. 45, д. 7615. Данные о тех из них, кто достиг генеральских чинов, содержатся в статье О.Н. фон Адеркаса, опубликованной в энциклопедии, посвященной российским немцам (Адеркас О. Орурки // *Немцы России. Энциклопедия.* — М., 2004. — Т. 2 (К–О). — С. 730–731); заметим при этом, что далеко не все российские О'Рурки, как мы увидим ниже, были сопричислены к лифляндской корпорации остзейского рыцарства, да и среди последних (в отличие от подавляющего большинства членов указанной корпорации) вряд ли находились лица, считавшие себя немцами — как правило, все они обыкновенно подчеркивали свою принадлежность именно к ирландскому по происхождению роду. Важные сведения содержит собрание материалов по семейной истории О'Рурков, которым располагает О.И. О'Рурк (Москва), и хотелось бы здесь выразить ему признательность за те дополнения и уточнения, которые с его помощью удалось внести в текст настоящей статьи. Наконец, особая благодарность — Марине Александровне О'Рурк (Санкт-Петербург), сообщившей нам ряд фактов из семейной истории, которые сохранила ее великолепная память, и особенно за книги и рукописи ее отца, подаренные ею Российской национальной библиотеке.

⁷ Подробные сведения о роде в целом и об отдельных его членах, в том числе о генерале О.К. О'Рурке и его многочисленном потомстве, см. в статье: *Сахаров И.В., Адеркас О.Н., фон. Графы О'Рурки — российский род ирландского происхождения // Санкт-Петербург — Ирландия: Люди и события.* — СПб., 2011. — С. 33–72, табл., ил.

отличные противу мятежников польских подвиги» в 1794 г. произведен в секунд-майоры и вскоре по состоянию здоровья вышел в отставку майором⁸.

Владел, после отца, арендой с имения Энге в Перновском уезде, арендовал ряд других имений, а в 1806 г. приобрел собственное имение Саарьерв.

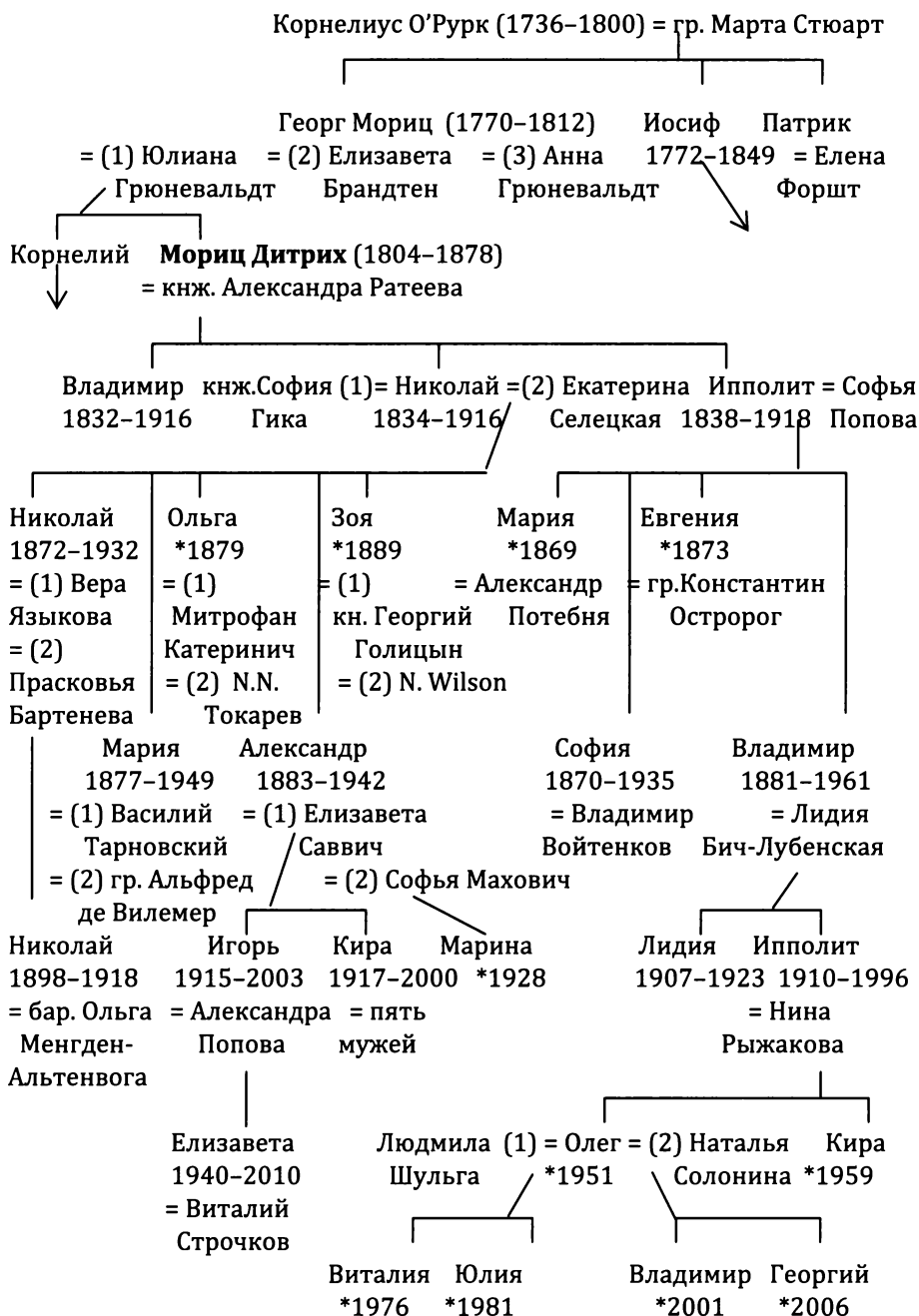
Георг Мориц О'Рурк был женат трижды, и все три его супруги принадлежали к среде остзейских немцев. Сам он, как и его отец, был католиком, жены же его — протестантками. Первой его женой стала Юлиана Иоганна (Ульяна) фон Грюневальдт (1778–1808), дочь отставного поручика; второй — Елизавета Клементина Маргарита фон Брандтен (1789–1813); третьей, в 1814 г., — старшая сестра его первой супруги Анна Елизавета фон Грюневальдт (1766–1817)⁹. Не приходится удивляться тому, что ближайшее потомство от этих трех браков оказалось в значительной степени не столько обрусевшим, сколько онемеченным (это нашло свое отражение, в частности, в том факте, что все дети, хотя их отец оставался католиком, принадлежали к евангелическо-лютеранскому вероисповеданию).

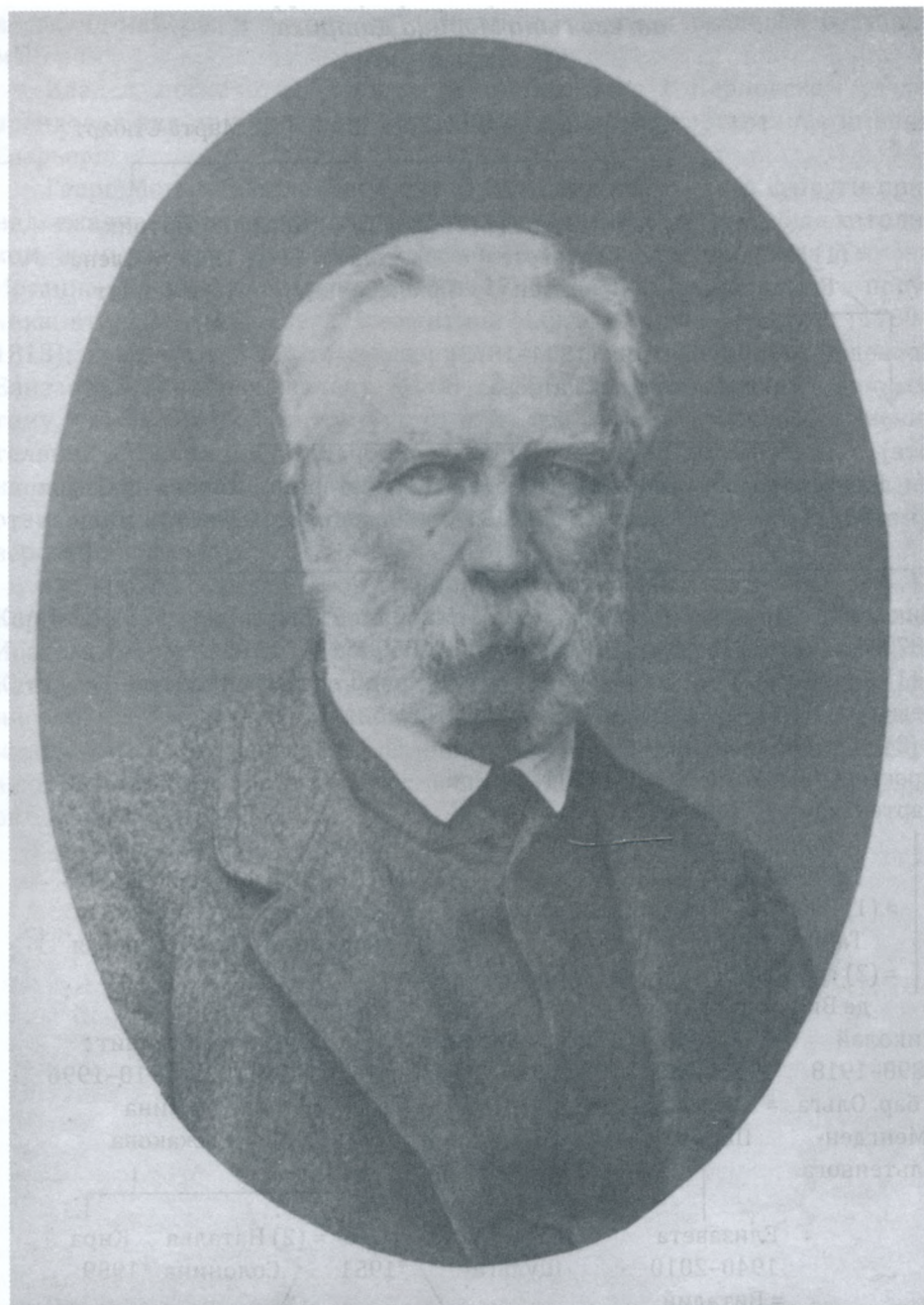
От первой жены у Георга Морица О'Рурка было пять сыновей — Корнелий Иоганн Мориц, Вольдемар Георг Рейнгольд, Людвиг Леопольд Иоахим, Георг Магнус Теодор, Мориц Дитрих, Карл Густав и дочь Марта Катарина Вильгельмина; от второй жены — сын Отто Густав Готтхард; и от третьей жены — дочь Жозефина Филиппина Катарина Луиза (здесь имена каждого перечислены полностью, но главным почти во всех случаях было первое из названных, и под этими главными именами ниже они и будут фигурировать).

⁸ Российский государственный военно-исторический архив, ф. 489, оп. 1, д. 7302 (сообщил О.Н. фон Адеркас).

⁹ Gruenewaldt // *Genealogisches Handbuch der Baltischen Ritterschaften. Teil Estland.* — Görlitz, 1930. — Bd. I.1. — S. 48.

**Потомство Георга Морица О'Рурка
от его сына Морица Дитриха.
Краткая схема**

Мориц Егорович О'Рурк

Все это многочисленное семейство решением Лифляндского ландтага в декабре 1818 г. было внесено в лифляндский рыцарский матрикул под № 319 (343)¹⁰.

Именно Мориц Дитрих (Мориц, иногда Маврикий, Егорович) О'Рурк и стал родоначальником полтавской ветви рода. Но прежде чем остановиться на его биографии, отметим, что его братья (кроме Георга и Отто, умерших в ранней юности), как и он сам, следуя семейной традиции, стали военными и оставили о себе память как храбрые офицеры, кавалеры многих боевых наград. Старший из них — Корнелий (Корнилий Егорович) О'Рурк (1796–1878) — вышел в отставку, по слабости зрения, в чине капитана; был женат на баронессе Доротее фон Бюлер, дочери барона Якоба Фридриха (Федора Яковлевича) фон Бюлера, камергера, действительного статского советника, дипломата, члена Коллегии иностранных дел. Вольдемар (Владимир Егорович) О'Рурк (1797–1857) завершил службу в чине генерал-майора, в должности командира 1-ой бригады 2-ой легкой кавалерийской дивизии; был женат на Флоре Гостынской. Полковник Людвиг Егорович (1799–1835) был командиром Клястицкого гусарского полка, женат не был. Не был женат и Карл О'Рурк (1805–1832), о котором известно лишь то, что он скончался молодым в чине корнета¹¹.

Что касается Морица Егоровича, то он родился в 1804 г.¹², поступил в Пажеский корпус, откуда в 1822 г. был выпущен корнетом в Волынский уланский полк. В чине поручика принял участие в подавлении восстания в Польше в 1831 г., участвовал в многочисленных сражениях под командой старшего брата. В 1834 г. произведен в штабс-ротмистры, в 1836 г. — в ротмистры, в 1841 г. за отличие — в майоры. Был награжден Польским знаком отличия за военные достоинства 4-й степени. В июне 1843 г. уволен от военной службы с повышением чина (подполковником), с мундиром и пенсионом одной трети оклада жалованья¹³.

В отличие от своих старших братьев, из которых, как показано выше, один был женат на немке-лютеранке, а другой на польке-католичке, М.Е. О'Рурк женился на православной: в 1830 г. он обвенчался с княжной Александрой¹⁴ Ивановной Ратеевой (1812–1851), дочерью князя Ивана Ивановича Ратеева (именно так писал последний свою фамилию), помещика Миргородского уезда, происходившего из рода обрусевших грузин-

¹⁰ Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen neu herausgegeben. Der Adel der Russ. Ostseeprovinzen / Bearbeitet von M. Gritzner. — Nürnberg, 1898. — Lieferung 423 oder Band III. — Abtheilung 11. — Heft 14. — S. 88. Здесь же, в табл. 20, — изображение одного из вариантов родового герба О'Рурков.

¹¹ Подробнее о них см.: Сахаров И.В., Адеркас О.Н., фон. Указ. соч. — С. 36–38.

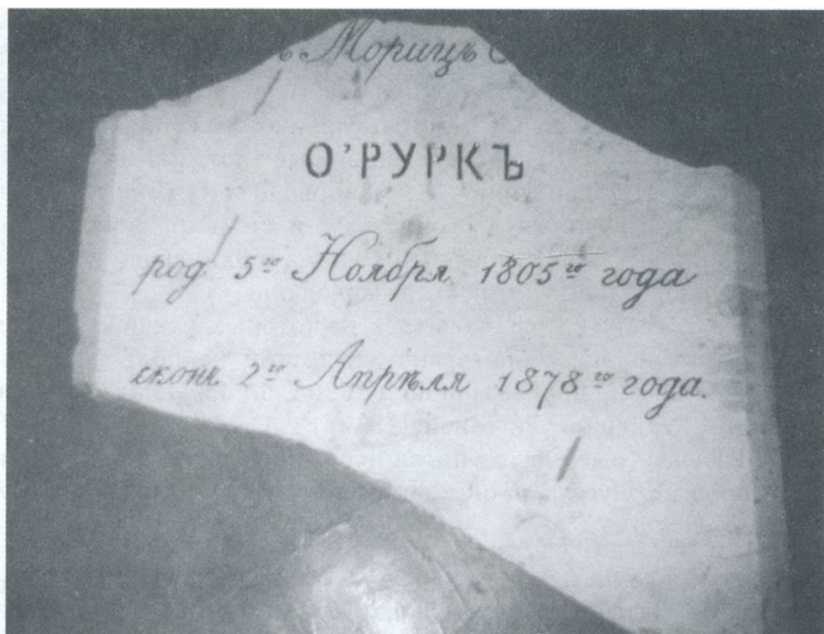
¹² РГИА, ф. 1405, оп. 45, д. 7615, л. 21, 60.

¹³ Там же, л. 17об. – 18, 58об. – 58б.

¹⁴ В упоминавшемся лифляндском родословце она ошибочно поименована Анной, без указания на ее титул: O'Rourke // Genealogisches Handbuch... — S. 640.

ских князей Ратиевых¹⁵ (один из них, князь Юрий Петрович Ратиев, между прочим, тоже воспитывался в Пажеском корпусе в те же годы, что и М.Е. О'Рурк).

Именно женитьба на Александре Ивановне Ратеевой, можно сказать, оказала определяющее влияние на судьбу Морица Егоровича О'Рурка. По выходе в отставку с военной службы он перебрался в родные края супруги — в Миргородский уезд Полтавской губернии, с которым связал всю свою дальнейшую жизнь. Супруги обосновались в имении Ярмаки, и М.Е. О'Рурк поступил на службу по выборам дворянства. В 1844 г. он был избран дворянством этого уезда на должность земского исправника, в 1850 г. — уездным судьей. М.Е. О'Рурк был членом губернского комитета по крестьянской реформе, а затем — председателем посреднической комиссии. В 1860 г. избран уездным предводителем дворянства, в какой должности состоял непрерывно 18 лет (шесть трехлетий подряд!), до дня своей кончины в 1878 г. Кроме того, с 1860 по 1865 гг. он председательствовал в уездной Межевой комиссии, в 1865 г. был избран председателем земской управы, а в 1869 г. — почетным мировым судьей и председателем съезда мировых судей¹⁶.

Фрагмент надгробной доски М.Е. О'Рурка

¹⁵ РГИА, ф. 1343, оп. 28, д. 663; Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. — Полтава, 1898. — С. 596.

¹⁶ Павловский И.Ф. К истории Полтавского дворянства. Очерки по архивным данным. — Полтава, 1906. — Т. I. — С. XXIV; Некролог предводителя дворянства Миргородского уезда, графа Морица Егоровича О'Рурк....

Граф М.Е. О'Рурк не только женился на православной, но и сам, принадлежа от рождения к евангелически-лютеранскому исповеданию, перешел в православие — случай для семьи графов О'Рурков уникальный. Тело его было погребено в с. Ярмаки, в склепе местной Воскресенской церкви, подле могилы его супруги. Церковь эта вместе с могилами была разрушена в 1963 г. Недавно местные краеведы отыскали фрагмент надгробной плиты графа Морица Егоровича О'Рурка, и он теперь хранится в краеведческом музее Ярмаковской школы¹⁷.

У Морица и Александры О'Рурков было трое сыновей — Владимир, Николай и Ипполит.

Владимир Морицович (Маврикиевич) О'Рурк (1832–1918), окончив дворянский институт в Ревеле, в 1851 г. поступил на военную службу в лейб-гренадерский Его Величества полк унтер-офицером, вышел в отставку поручиком в 1857 г. В 1868 г. избран депутатом от дворянства Миргородского уезда, в 1870 г. — мировой посредник, в 1874–1878 гг. — неперемный член миргородского по крестьянским делам присутствия, в 1873–1883 и в 1886–1892 гг. председательствовал в уездной земской управе. В 1880–1881, 1889–1890 и 1890–1892 гг., как некогда его отец, был предводителем дворянства Миргородского уезда¹⁸. Владимир Морицович имел чин статского советника и был совладельцем отцовского поместья Ярмаки. Женат не был. Убит большевиками в своем имении.

Николай Морицович (Маврикиевич) О'Рурк родился в 1834 г. В 1853 г. поступил на службу юнкером в Балтийский флот, в 12-й флотский экипаж. Во время войны 1853–1855 гг. на фрегате «Аврора» совершил кругосветное плавание (у его потомков сохранился дневник, который Н.М. О'Рурк вел во время этого путешествия¹⁹), в ходе которого перешел из Кронштадта на Камчатку и в 1854 г. участвовал при отражении нападения англо-французской эскадры на Петропавловск, за что был награжден знаком отличия военного ордена св. Георгия и произведен за отличие в мичмана. В 1855 г. на том же фрегате был в сражении против англо-французской эскадры в заливе Де-Кастри, за что был удостоен ордена св. Станислава 3-й степени. В 1856 г. возвратился на «Авроре» в Кронштадт. В последующие годы плавал на различных судах по портам Финского залива, затем перешел из Кронштадта в Средиземное море и плавал до Константинополя и обратно. В 1860 г. произведен в лейтенанты. В 1861 г. переведен в 3-й сводный черноморский экипаж, плавал по портам Черного моря и в 1863 г. был уволен от службы с чином

¹⁷ Сообщила Л.А. Стась, руководитель кружка «Родной край» в Ярмаковской школе, в своем письме О.И. О'Рурку.

¹⁸ Павловский И.Ф. Указ. соч. — С. XXV.

¹⁹ Дневник этот был недавно опубликован: О'Рурк Н. Записки участника кругосветного плавания фрегата «Аврора» 1853–1857 гг. — СПб., 2011. Ранее были напечатаны его фрагменты: Мадорская Н. Вокруг света под парусом. Кругосветное путешествие фрегата «Аврора» Николая О'Рурка // «Час пик». — 1995, 9 ноября. — С. 14, с портр.; О'Рурк Н.М. Петропавловский бой // Гангут: Научно-популярный сборник статей по истории флота и судостроения. — 1998. — Вып. 15. — С. 103–115.

капитан-лейтенанта²⁰. В 1866–1867 гг. определился на службу в должности старшего чиновника особых поручений при Киевском губернаторе. В 1872 г. вновь поступил на службу по Министерству внутренних дел, с откомандированием в распоряжение Киевского генерал-губернатора. В 1883–1901 гг. (то есть шесть трехлетних подряд!) занимал должность предводителя дворянства Пирятинского уезда. Много лет состоял почетным мировым судьей. В 1891 г. произведен в действительные статские советники, в 1895 г. получил орден св. Владимира 3-й степени, в 1898 г. — орден св. Станислава 1-й степени, а в 1902 г. произведен в тайные советники²¹. Последние годы был почетным мировым судьей в Киеве. Собрал известную коллекцию антиквариата и живописи. Владел приобретенным имением в Полтавской губернии (более 1,5 тыс. десятин земли). Умер в Киеве в 1916 г.²²

Н.М. О'Рурк был дважды женат. В 1863 г. его супругой стала княжна Софья Гика (1841–1864), православная, происходившая из знатного молдавского рода. Она рано умерла, брак был бездетным. Во второй раз он женился в 1869 г. на Екатерине Петровне Селецкой (1850–1905), дочери Петра Дмитриевича Селецкого (1821–1880), киевского вице-губернатора (1858–1866), действительного статского советника и камергера (с 1866 г.), киевского губернского предводителя дворянства (1866–1880), гофмейстера (с 1880 г.)²³. За женой получил в приданое имение Отрада в Пирятинском уезде, там и был погребен.

От второго брака у Николая Морицовича О'Рурка родилось восемь детей, из них дожили до взрослого возраста сыновья Николай и Александр и дочери Мария, Ольга и Зоя.

Старший из них — Николай Николаевич О'Рурк, родившийся в Киеве в 1872 г., служил в Особом корпусе жандармов, имел чин штабс-ротмистра. По воспоминаниям его племянницы М.А. О'Рурк, он умер в Ленинграде в 1932 г. и был похоронен на кладбище бывшего Воскресенского Новодевичьего монастыря²⁴. В июне 1894 г. Н.Н. О'Рурк женился на Вере Языковой. После ее кончины вторым браком был женат на Прасковье Борисовне, урожденной Бартеневой, дочери помещика Полтавской губернии Бориса Борисовича Бартенева²⁵.

²⁰ Общий морской список. — СПб., 1900. — Ч. XI: Царствование Николая I. Н-С. — С. 106–107.

²¹ Список гражданским чинам первых четырех классов. — СПб., 1902. — Ч. 1: Чины первых трех классов. Исправлен по 1-е августа 1902 г. — С. 741.

²² Извещение о смерти графа Николая Морицовича О'Рурка // Новое время. — 1916, 18 февраля (2 марта). — № 14349.

²³ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. — К., 1914. — Т. 4: П-С. — С. 596–597.

²⁴ В некрополе этого кладбища приведена дата его смерти — 28 февраля 1932 г., но сам он не назван по имени и отчеству, указаны только инициалы, причем они неверны: Орурк А.Н. (см.: Новодевичье кладбище. — СПб., 2003. — С. 307).

²⁵ Граф Б.Г. Берг ошибочно именует первую жену Языковой, а вторую Буткевой (Берг Б.Г., гр. Указ. соч. — С. 24).

От первого брака (второй остался бездетным) у Н.Н. О'Рурка был сын, тоже Николай. Николай Николаевич младший родился в Киеве в 1898 г. Воспитывался в Пажеском корпусе, по окончании которого в начале 1917 г. поступил в лейб-гвардии 4-й Стрелковый Императорской фамилии полк. Участник Белого движения, он погиб в Крыму в 1920 г. Был женат на баронессе Ольге Менгден-Альтенвога (брак остался бездетным), которая, овдовев, в эмиграции вышла замуж за американца Гарри П. Эдреджа.

Младший сын Н.М. О'Рурка — Александр Николаевич — родился в 1883 г. В 1894 г. был помещен в Киевский кадетский корпус, но через некоторое время переведен в Пажеский корпус. Однако А.Н. О'Рурк отказался от военной карьеры и, окончив VII-й общий класс, в 1900 г. ушел из Корпуса и поступил в Институт инженеров путей сообщения в Санкт-Петербурге (возможно, это решение было принято под влиянием его родственника — троюродного брата его отца инженера путей сообщения Эвареста Патрикеевича О'Рурка), который окончил в 1907 г. по 1-му разряду²⁶.

Поступив в 1909 г. на службу на Южную железную дорогу, А.Н. О'Рурк занимал должности заместителя начальника, а затем и начальника отделения службы движения. В 1914 г. он был переведен в Министерство путей сообщения, где ведал пассажирской частью всех железных дорог России. В 1915 г. он был назначен помощником начальника службы движения Петроградской сети Московско-Виндавско-Рижской железной дороги, летом 1917 г. переведен в Воронеж.

Трудовая деятельность А.Н. О'Рурка успешно продолжилась и после Октябрьской революции (граф Б.Г. Берг писал, что, оставшись в Советской России, А.Н. О'Рурк переменил свою фамилию на Огурков²⁷, но подтверждения этому факту обнаружить не удалось; впрочем, в ежегодно издававшемся списке жителей Ленинграда, опубликованном в 1924 г. (в этом году его имя появилось в указанном ежегоднике впервые), он значится под фамилией Орурков²⁸, в том же справочнике на следующий год он числится и как Орурк по служебному адресу, и как Орурков по адресу домашнему²⁹, но уже начиная с ежегодника за 1926 г. и во все последующие годы пишется как О'Рурк). В 1918 г. стал председателем Сопровождающего по перевозкам Воронежского округа путей сообщения. Осенью 1919 г. А.Н. О'Рурк был вызван в Москву в Народный комиссариат путей сообщения и вскоре был назначен управляющим делами Высшего совета по перевозкам при Совете Народных Комиссаров РСФСР. В последующие годы он занимал ряд ответственных постов в железнодорожном ведом-

²⁶ Орурк И.А. Профессор А.Н. О'Рурк: Личные воспоминания. Обучение в институте, служебная, научная и педагогическая деятельность на транспорте. — СПб., 1995.

²⁷ Берг Б.Г., *гр.* Указ. соч. — С. 24.

²⁸ Весь Ленинград на 1924 год. — Л., 1924. — С. 199.

²⁹ Весь Ленинград на 1925 год. — Л., 1925. — С. 294.

стве. Так, в 1922 г. он занял должность первого заместителя начальника Петроградского округа путей сообщения, а в следующем году — пост старшего инспектора Северо-Западного районного комитета, который занимал до 1930 г. (работая одновременно над проектированием внутри-заводского транспорта различных предприятий), после чего посвятил себя в основном научно-педагогической деятельности. В 1933 г. он организовал в Ленинградском институте инженеров промышленного транспорта (который в 1936 г. стал частью Ленинградского индустриального института) единственную в стране кафедру эксплуатации промышленного транспорта и стал ее заведующим, совмещая эту должность с постом декана одного из факультетов. В 1939 г. профессор А.Н. О'Рурк защитил докторскую диссертацию, посвященную методике составления графиков движения на транспорте промышленных предприятий.

За два десятилетия он опубликовал много статей и около сорока книг и брошюр как исследовательского характера, так и учебников и методических пособий для железнодорожных служащих по различным вопросам эксплуатации железных дорог, промышленного транспорта, а также истории техники. Особое место в научном наследии А.Н. О'Рурка занимают такие его работы, как «Эксплуатация железных дорог» (5-е изд., Л., 1925), «Специализация поездов и влияние ее на скорость продвижения грузов» (Л., 1925), «Справочник железнодорожника» (3-е изд., Л., 1926), вышедший под его редакцией коллективный фундаментальный труд «Железнодорожная энциклопедия» (Л., 1926), «Безопасность движения» (Л., 1932), «Использовании линий перегонов и подвижного состава» (Л., 1934), «Конспект курса Эксплуатация промышленного транспорта» (Л., 1936). Назовем также «Краткий путеводитель по Музею при Ленинградском институте инженеров путей сообщения» (Л., 1931) — автор ряд лет заведовал этим музеем.

Разносторонне одаренный человек, А.Н. О'Рурк оставил после себя и ряд художественных произведений. Так, в бытность пажом и при участии своего друга и однокурсника по Корпусу В.Н. Сухомлинова, он выступил в роли издателя появившегося в 1900 г. сборника рассказов и стихотворений³⁰, причем один из помещенных в нем рассказов («Обрывки воспоминаний»), подписанный псевдонимом «А. Круро», очевидно, принадлежит самому издателю³¹. В 1908 г. издательство М.О. Вольфа в Санкт-Петербурге выпустило сборник его рассказов³². В 1911–1913 гг. ряд его рассказов был помещен в разных газетах, прежде всего в газете

³⁰ Альманах. — СПб., 1900.

³¹ Учитывая его юный возраст, автор этих строк усомнился было в том, что за этим псевдонимом кроется именно А.Н. О'Рурк, однако упоминание автором старшего брата под именем Ника (Николай) и сестер Оси (Ольга) и Муры (Мария) и, главное, упоминание имени «Отрада» сняло всякие сомнения на этот счет. Авторство А.Н. О'Рурка было подтверждено и его дочерью М.А. О'Рурк.

³² О'Рурк, *гр.* Рассказы. — [СПб., 1908]. — Т. 1.

«Южный край» (Харьков). В 1918 г. в воронежском издательстве «Стожары» увидел свет второй сборник его сочинений «У стальной ленты» («У стальной ленты», «На церковном дворе» и др.) и роман «Угар» (с посвящением его жене — Е.П. О'Рурк), опубликованные под псевдонимом Олег Русанин³³ (под этим псевдонимом стали выходить и последующие художественные произведения А.Н. О'Рурка). Особенно активно развернулась литературная деятельность А.Н. О'Рурка в первой половине 1920-х годов. В 1923 г. появились вторая книга альманаха «Стожары», целиком составленная из его рассказов («Белая вилла», «Ночную порой» и др.)³⁴, и два рассказа («Час» и «Мечь») в изданной в том же году третьей книге того же альманаха. В 1924 г. увидел свет еще один сборник его рассказов — «Крымские эскизы» («Султанский уголок», «Слепой» и др.)³⁵. В 1924 г. А.Н. О'Рурк был избран членом Всероссийского союза писателей³⁶. Кроме того, А.Н. О'Рурк подготовил к печати продолжение «Угара» — оставшийся неопубликованным роман «В дыму пожара»³⁷. Наконец, он начал писать мемуары («Воспоминания старого путейца»), которые не успел окончить из-за преждевременной смерти; они хранились в семье его сына И.А. Орурка и были им частично опубликованы в его упомянутой выше брошюре.

А.Н. О'Рурк скончался во время блокады Ленинграда в больнице 23 февраля 1942 г.³⁸, похоронен на Богословском кладбище.

А.Н. О'Рурк был дважды женат. Согласно лифляндскому родословцу (и это повторено в поколенной росписи, составленной Н.Ф. Иконниковым), первой его женой была Мария Савич, умершая в 1920 г. Эти сведения неверны. На самом деле его женой в апреле 1908 г. стала Елизавета Саввич. Ее могилу случайно обнаружил автор этих строк на Никольском кладбище Александро-Невской Лавры, на надгробии значится: Елизавета Павловна О'Рурк, родилась 1 марта 1888 г., скончалась 5 июля 1921 г. Она была дочерью генерал-лейтенанта Павла Сергеевича Саввича, в 1908 г. начальника штаба Иркутского военного округа, который до того ряд лет служил в Киеве, в частности, в 1903–1905 и, после короткого перерыва, в

³³ Русанин О. У стальной ленты. Рассказы. — [Воронеж, 1918]; *Его же*. Угар. Роман. — [Воронеж], 1918.

³⁴ *Его же*. Рассказы. — Пг., 1923.

³⁵ *Его же*. Крымские эскизы. — Л., 1924.

³⁶ В архиве М.А. О'Рурк сохранились его членские билеты, выдававшиеся ежегодно и подписанные, между прочим, председателями Ленинградского правления Союза Федором Сологубом (21 марта 1925 г.) и Евгением Замятинным (25 февраля 1929 г.).

³⁷ Машинописный его текст, правленный автором, тоже сохранился в архиве М.А. О'Рурк.

³⁸ Орурк И.А. Указ. соч. — С. 35. В справочнике, посвященном жертвам блокады (Санкт-Петербург. Блокада 1941–1944. Книга памяти. — СПб., 2005. — Т. 22: Н–П (Николаева — Павлова). — С. 509), указано, что А.Н. Орурк, проживавший по улице Жуковского в доме 4, кв. 16, родился в 1884 г. и умер в марте 1942 г.

1905–1906 гг. занимал пост киевского губернатора³⁹. Их дети — сын Игорь (1915–2003) и дочь Кира (1917–2000).

В конце 1924 г. в Киеве А.Н. О'Рурк обвенчался, а в январе 1925 г. там же зарегистрировал свой брак в бюро ЗАГС с Софьей Каэтановной Махович (1897–1982), дочерью инженер-генерала в отставке Каэтана Власовича Маховича (1843–1927) и Софьи Спиридоновны, урожденной Палеолог. У них в 1928 г. в Ленинграде родилась дочь Марина. После смерти мужа в блокадном Ленинграде С.К. О'Рурк поступила на работу в Институт переливания крови, где проработала несколько лет; была дежурным донором, имела медаль «Почетный донор Советского Союза».

Представляют интерес сведения о том, где и в каких условиях проживал А.Н. О'Рурк. В середине 1920-х годов он поселился в доме 15 по улице Каляева (бывшей Захарьевской) в квартире № 1, в которой насчитывалось шесть комнат. По данным на 1925–1926 гг., он являлся ответственным квартиросъемщиком, и на его иждивении состояли следующие лица (многие из них выше уже упоминались): О'Рурк Софья Каэтановна (в документе ошибочно — Константиновна), 28 лет, домохозяйка (вторая жена А.Н. О'Рурка); О'Рурк Николай Николаевич, 56 лет, инвалид (родной брат А.Н. О'Рурка); О'Рурк Прасковья Борисовна, 47 лет (жена Н.Н. О'Рурка); Махович Каэтан Власович, 84 года (отец второй жены А.Н. О'Рурка); Саввич Павел Сергеевич, 70 лет (отец первой жены А.Н. О'Рурка); Бутусова Татьяна (Кузьминична), 38 лет, и Александрова Анастасия Александровна, 36 лет (бывшие горничная и кухарка первой жены А.Н. О'Рурка, прижившиеся в его семье и ставшие по существу ее членами). Кроме того, две комнаты в квартире снимали Евреинова Наталья Николаевна, 40 лет, член коллегии защитников (родная сестра Владимира Николаевича Евреинова, близкого друга А.Н. О'Рурка и крестного его младшей дочери Марины); и Идельсон Эвелина Леонидовна, 30 лет, служащая Главной яичной конторы Госторга «Плодэкспорт» (подруга Н.Н. Евреиновой, дочь банкира, бежавшего за границу)⁴⁰. Разумеется, в квартире проживали и не упомянутые в перечне жильцов дети А.Н. О'Рурка — Игорь и Кира (дети от первого брака), к которым позже добавилась дочь от второй супруги Марина (родилась в 1928 г.). Заметим, что отцов обеих своих жен и брата с женой (все они до того жили в Киеве) А.Н. О'Рурк поселил у себя, потому что в это время они лишились практически всяких средств существования. Вместе с тем это уберегло квартиру от вселения в нее совершенно посторонних лиц: как раз тогда в Ленинграде активно проводилась

³⁹ Список генералам по старшинству. Составлен по 1-е июля 1913 г. — СПб., 1913. — С. 143.

⁴⁰ Центральный государственный архив Санкт-Петербурга, ф. 1963, оп. 180, д. 6159, ч. 2, л. 493 об. – 494. Благодарю И.А. Анисимову, обнаружившую эти сведения и сообщившую их мне. Пояснения относительно упомянутых лиц принадлежат дочери А.Н. О'Рурка — Марине Александровне О'Рурк.

политика насильственного превращения отдельных многокомнатных квартир в коммунальные.

Позже А.Н. О'Рурк вступил в жилищный кооператив, который в 1932 г. построил благоустроенный дом для научных работников с квартирами, планировка которых проектировалась по заказу каждого владельца. В этом доме (адрес — улица Жуковского, дом 4, кв.16) А.Н. О'Рурк и проживал с семьей до своей кончины.

Приведем краткие сведения о детях А.Н. О'Рурка. Игорь Александрович Орурк (именно так он писал свою фамилию) стал видным ученым в области теории автоматического управления. Был профессором Ленинградского электротехнического института инженеров железнодорожного транспорта, а затем Ленинградского института инженеров железнодорожного транспорта — Петербургского государственного университета путей сообщения (на кафедре «Теоретические основы электротехники»). В 1962 г. защитил докторскую диссертацию на тему «Синтез линейных и некоторых нелинейных электрических систем по заданным переходным процессам». С 1965 по 1987 гг. заведовал кафедрой управления информатикой в технических системах в Ленинградском государственном институте авиаприборостроения (ЛИАП, ныне Государственный университет авиаприборостроения). Он — автор многочисленных научных трудов, среди которых монография «Новые методы синтеза линейных и некоторых нелинейных динамических систем» (М.-Л., «Наука», 1965). В 1995 г. опубликовал упомянутую выше брошюру, посвященную своему отцу. И.А. Орурк скончался в Санкт-Петербурге в 2003 г., погребен на Никольском кладбище Александро-Невской Лавры, рядом с женой. Женат был на Александре Александровне, урожденной Петровой (1915–2002), из купеческой семьи. У них была дочь Елизавета (1940–2010), состоявшая в замужестве за инженером Виталием Николаевичем Строчковым.

Дочь А.Н. О'Рурка — Кира Александровна — родилась в 1917 г. в Воронеже. Ее жизнь могла бы послужить основой для авантюрного романа. Училась в средней школе в Ленинграде, поступила на исторический факультет университета, но затем перешла в Институт иностранных языков, который и окончила по специальности «французский язык». Чтобы избежать распределения, вступила в фиктивный брак с Алексеем Вадимовичем Тизенгольдом, затем развелась и вышла замуж за Петра Николаевича Всеволожского, артиста Театра имени Ленсовета (театра С.Э. Радлова). После начала Великой Отечественной войны супруги вместе с театром, где К.А. Всеволожская стала работать костюмером, были эвакуированы в Пятигорск, который вскоре был оккупирован вермахтом. Муж умер от тяжелой болезни. В Пятигорске юная вдова сблизилась с немецким офицером Карлом Любером. Тем временем распоряжением германского командования в сентябре 1943 г. театральная труппа в полном составе во главе с С.Э. Радловым была отправлена в Германию. К. Любер направил К.А. О'Рурк к своим родителям, у которых она намере-

валась обосноваться, но соседи донесли о ней в Гестапо, и она оказалась в концлагере. Оттуда ей удалось бежать. Не имея никаких документов, она все же сумела добраться до оккупированного немцами Парижа, где жил ее дядя Дмитрий Павлович Саввич. В это время послом Ирландии во Франции был ее дальний родственник Джон О'Рурк, он оформил ей ирландский паспорт, и Кира смогла выехать в Ирландию, а оттуда в Англию, где проживала ее тетушка Зоя Николаевна О'Рурк. По окончании войны К.А. О'Рурк вышла замуж за Карла Любера, у них родился сын Джон. Через некоторое время семья эмигрировала в Аргентину, где вскоре супруги развелись. К.А. О'Рурк стала женой богатого антиквара в Буэнос-Айресе Давида Гвидо, грузина по происхождению. После его смерти она переселилась в Германию, где вышла замуж за Фридриха Якобса, другого своего старого знакомого по оккупированному Пятигорску. Жила в пригороде Гамбурга — городке Шнейдель, где и скончалась в 2000 г.

Младшая дочь Александра Николаевича О'Рурка (от второго его брака) — Марина Александровна — родилась в марте 1928 г. На ее судьбу повлиял тот факт, что в детстве и особенно после лишений, которые ей пришлось пережить во время блокады Ленинграда, он стала инвалидом по зрению. В 1949 г. она поступила в Ленинградский библиотечный институт им. Н.К. Крупской, на факультет детской и юношеской литературы, который окончила с отличием в 1953 г. и в котором работала в качестве внештатного сотрудника кафедры детской литературы. Время от времени вела занятия со студентами, читала лекции, опубликовала ряд статей, в основном по библиографии зарубежной детской литературы. Ушла из института в 1972 г. Читала лекции в обществе «Знание». В 2011 г. М.А. О'Рурк передала в дар Российской национальной библиотеке литературные произведения своего отца (в том числе опубликованные, но отсутствовавшие в фондах РНБ), а также текст оставшегося неопубликованным романа «В дыму пожара» и другие материалы. В настоящее время Марина Александровна живет в Санкт-Петербурге и является старейшей носительницей фамилии и титула графов О'Рурков.

Сестра Александра Николаевича О'Рурка — Мария Николаевна (родилась в 1877 г.), едва окончив Полтавский институт благородных девиц, в 1894 г. вышла замуж за Василия Васильевича Тарновского, из семьи богатых помещиков Черниговской губернии. В браке родилось двое детей — Василий, рано умерший, и Татьяна⁴¹. Однако супруги вели жизнь достаточно легкомысленную и нравственно далеко не безупречную и, в конце концов, разъехались. С М.Н. Тарновской была связана скандальная история, случившаяся в 1907 г. и выплеснувшаяся на страницы газет разных стран, вызвав в свое время немало пересудов. В нее страстно

⁴¹ Заметим попутно, что Т.В. Тарновская вышла замуж за кинорежиссера Алексея Яковлевича Каплера (сына модного киевского портного), прославившегося в свое время своим бурным романом с дочерью И.В. Сталина — Светланой Аллилуевой.

влюбился граф Павел Евграфович Комаровский, помещик Орловской губернии. Одновременно она вскружила голову молодому приятелю Комаровского — Николаю Александровичу Наумову (сыну А.П. Наумова, бывшего Пермского губернатора). Любовники обосновались в Венеции, куда явился Наумов и, одержимый ревностью, 22 августа 1907 г. смертельно ранил из пистолета П.Е. Комаровского. На следствии выяснилось, что это убийство было осуществлено по замыслу М.Н. Тарновской, которая задумала избавиться от П.Е. Комаровского после того, как тот составил завещание в ее пользу. Тарновская была арестована, и в мае 1910 г. суд в Венеции приговорил ее к восьми годам заключения в тюрьме⁴². По выходе из тюрьмы в 1915 г. (она была освобождена досрочно за образцовое поведение) М.Н. О'Рурк в Россию не вернулась. Сведения о ее жизни в последующие годы сбивчивы. Известно, что вскоре она перебралась в Аргентину, где, по некоторым данным, стала женой француза графа Альфреда де Вилемера, содержавшего в Буэнос-Айресе магазин шелковых тканей, парчи и фурнитуры из Франции. Затем супруги переехали в Санта-Фе, где Мария Николаевна и умерла в 1949 г.

Ольга Николаевна О'Рурк (1879–1963) в 1899 г. вышла замуж за Митрофана Кирилловича Катеринича, почетного мирового судью Пирятинского уезда Полтавской губернии, впоследствии пирятинского уездного предводителя дворянства (1901–1906), полтавского вице-губернатора (с 1906 г.), харьковского губернатора (с 1908 г.)⁴³, шталмейстера (с 1914 г.), сенатора (с 1915 г.)⁴⁴. Брак был бездетным. Овдовев, в эмиграции Ольга Николаевна вышла замуж за полковника Токарева⁴⁵. Умерла во Франции, погребена на кладбище в Ганьи. О ее кончине в 1963 г. сообщали сестры, племянники и племянницы⁴⁶.

Наконец, младшая дочь Николая Морицовича О'Рурка — Зоя Николаевна (1889–1986) — в 1911 г. стала женой князя Сергея Дмитриевича Голицына (1877–1939), сына князя Дмитрия Федоровича Голицына (1849–1893), действительного статского советника, предводителя дворянства Харьковского уезда (с 1884 г.), камергера, и Марии Александровны, урожденной графини Сиверс. Князь С.Д. Голицын, в прошлом офицер 124-го пехотного Воронежского, затем лейб-гвардии Преображенского полка, по

⁴² См.: *Евлев Л., Микс Э.* Дело Тарновской. — Одесса, 1910; *Лурье Л.Я.* Хищницы. — СПб., 2012. — С. 11–97, ил.; *Его же.* Дьяволица // *Story*. — 2012, апрель. — № 4. — С. 112–122, ил.; Аксакова (Сиверс) Т.А. Семейная хроника. — М., 2005. — Кн. II. — С. 207.

⁴³ *Модзалевский В.Л.* Малороссийский родословник. — К., 1910. — Т. 2: Е–К. — С. 348–349.

⁴⁴ *Мурзанов Н.А.* Словарь русских сенаторов. 1711–1917 гг. Материалы для биографий / Изд. подгот. Д.Н. Шилов. — СПб., 2011. — С. 200.

⁴⁵ Возможно, это Георгий (Григорий) Алексеевич Токарев (1881–1964, Нью-Йорк), полковник Донского казачьего войска, в эмиграции член Донского войскового совета, редактор «Атаманского вестника»: Незабываемые могилы. Российское зарубежье: Некрологи 1917–2001 / Сост. В.Н. Чуваков. — М., 2006. — Т. 6. — Кн. 2: Скр-Ф. — С. 404.

⁴⁶ Русская мысль. — 1963, 16 марта.

выходе в отставку служил по выборам дворянства в Харьковской губернии. У них родилось три сына — князя Никита, Федор и Борис. Через несколько лет супруги разошлись. В 1918 г. в Лондоне З.Н. О'Рурк вышла замуж за Джона Баптиста Себастьяна Компара⁴⁷. Умерла в Великобритании.

Младший сын Морица Егоровича О'Рурка — Ипполит Морицович, или Маврикиевич — родился в 1838 г., в службу вступил в 1859 г., в 1863–1864 гг. в рядах лейб-гвардии Литовского полка участвовал в подавлении Польского восстания. По окончании военных действий был назначен личным адъютантом начальника Гвардейского Варшавского отряда. Состоял воинским начальником в уездах Миргородском (1874–1878 гг.) и, в чине полковника (произведен в этот чин в 1878 г.), Старобельском (1879–1880 гг.), затем с 1880 по 1887 гг. командовал 61-м резервным пехотным батальоном. В 1882 г. стал начальником Харьковского военного госпиталя. С 1878 г. — харьковский уездный воинский начальник⁴⁸. Одновременно исполнял должность начальника расквартированной в Харькове 14-й пехотной резервной бригады. За время службы был удостоен ряда наград, в том числе орденов св. Станислава 2-й степени, св. Анны 3-й степени, св. Владимира 4-й степени, австрийского ордена Железной короны 3-й степени. В 1897 г. вышел в отставку генерал-майором с мундиром и пенсией. Скончался в 1920 г. в Харькове от тифа.

С 1869 г. И.М. О'Рурк был женат на Софье Петровне Поповой (1844–1928), дочери коллежского советника.

У них было четверо детей: Мария, Софья, Евгения и Владимир.

Мария Ипполитовна (родилась в 1869 г.) в 1893 г. вышла замуж за Александра Александровича Потебню (1868–1935) — математика и инженера-электротехника, в 1902–1923 гг. профессора Томского технологического института, а с 1923 г. профессора Харьковского технического, а затем электротехнического института, сына выдающегося лингвиста и теоретика поэзии Александра Афанасьевича Потебни (1835–1891)⁴⁹.

Мужем Софьи Ипполитовны (родилась в 1870 г.) стал Владимир Николаевич Войтенков. После 1917 г. беженские пути привели супругов в

⁴⁷ Les princes Golitzine // *Ikonnikov N. La noblesse de Russie: 2ème éd.* — Paris, 1958. — Т. D.2. — P. 564; *The Princes Galitzine. Before 1917 ... and Afterwards / Compiled and edited by A.A. Galitzine and Chr.H. Galitzine.* — Washington D.C., 2002. — P. 239, 252–255; *Galitzine // Ferrand J. Les familles princières de l'ancien Empire de Russie. Recueil généalogique: 2ème éd.* — Paris, 1998. — V. 2. — P. 125, 130–131 (по данным генеалогического справочника о лифляндском дворянстве, ее вторым супругом стал полковник английской армии по фамилии Уилсон; возможно, он был ее третьим мужем).

⁴⁸ Список полковникам по старшинству. Составлен по 1-е мая 1888 г. — СПб., 1888. — С. 217.

⁴⁹ *Павловский И.Ф.* К истории Полтавского дворянства. — Полтава, 1907. — Т. II. — С. 255; Профессор А.А. Потебня (некролог) // *Сборник научно-технических статей.* — Х.-К., 1936. — Вып. 2; Потебня А.А. // *Биографический словарь деятелей естествознания и техники.* — М., 1959. — Т. 2: М-Я. — С. 145.

Египет. С.И. Войтенкова скончалась в декабре 1935 г., ее муж — в феврале 1936 г.⁵⁰

Евгения Ипполитовна, родившаяся в 1873 г., вышла замуж за графа Константина Остророга. Судьба ее мужа остается нам не известной. Сама же Е.И. Орурк в 1941 г. проживала совместно с женой своего брата Владимира — Лидией Ивановной Орурк — в Москве и, будучи инвалидом, состояла на иждивении своего племянника — Ипполита Владимировича Орурка. Скончалась в Москве в январе 1943 г. и похоронена на Преображенском кладбище⁵¹.

Владимир Ипполитович О'Рурк (1881–1961) воспитывался в Харьковском реальном училище, в 1906 г. закончил Харьковский технологический институт и стал работать помощником механика Харьковских вагонных мастерских. В 1911 г. был назначен помощником начальника этих мастерских, а в 1915 г. — начальником Главных полтавских вагонных мастерских. В период Гражданской войны — начальник паровозных мастерских в Полтаве, затем в 1919 г. возглавлял паровозные мастерские в Харькове. В 1920 г. В.И. О'Рурк был назначен на Самаро-Златоустовскую железную дорогу старшим ревизором и начальником 1-го участка службы тяги. Позже возглавлял Московско-Киевско-Воронежскую железную дорогу. С 1928 г. исполнял должность заместителя главного инженера «Гипромеза» по проекту реконструкции Брянского завода. Преподавал на тяговом отделении Центральных профтехнических заочных курсов Наркомата путей сообщения. В 1929–1930 гг. в Москве были опубликованы четыре лекции, прочитанные им на этих курсах⁵². В 1929 г. В.И. О'Рурк был арестован и по постановлению коллегии ОГПУ в марте 1930 г. был приговорен к заключению в трудовые лагеря сроком на пять лет, но в августе 1931 г. дело было пересмотрено, он был освобожден и направлен в Наркомат путей сообщения, назначен инженером Управления вагонного хозяйства и получил назначение на должность начальника службы тяги в Главном управлении железных дорог Дальнего Востока. В 1934 г. снова был арестован и по постановлению Особого совещания при НКВД приговорен к пяти годам лагерей. Наказание отбывал на Беломоро-Балтийском канале, освобожден в мае 1939 г. С декабря 1940 г. — преподаватель в 1-м Полтавском ремесленном училище. С началом войны эвакуировался в Новочеркасск, где работал инженером в производственном отделе управления «Термоантрацит». В 1957 г. Военная коллегия Верховного суда пересмотрела дела 1930 и 1934 гг. и полностью реабили-

⁵⁰ Российский некрополь в Египте / Сост. В.В. Беляков. — М., 2001. — С. 15. В указанном списке С.И. Войтенкова ошибочно названа по отчеству Ивановной.

⁵¹ По документам семейного архива. Сообщил ее внучатый племянник О.И. Орурк.

⁵² О'Рурк В.И. Курс паровоза: Ч. V: Техническое содержание и обслуживание паровозов. — [М., 1929]. — Лекция 1-я. Уход за котлом паровоза. — 22 с.; Лекция 2-я. Промывка котла паровоза. — 16 с.; Лекция 3-я. Неисправности и повреждения котла во время его работы. — 12 с.; [1930]. — Лекция 4-я. Уход за паровой машиной и ходовыми частями и неисправности их. — 19 с.

тировала В.И. О'Рурка за недоказанностью обвинений и отсутствием состава преступлений. Скончался в Москве, похоронен на Ваганьковском кладбище. В.И. О'Рурк с 1909 г. был женат на Лидии Ивановне Бич-Лубенской (1887–1961).

В семье родились дочь Лидия (1907–1923) и сын Ипполит.

Ипполит Владимирович О'Рурк, по современным документам Орурк, родился в 1910 г., окончил среднюю школу в Харькове, в 1924 г. приехал в Москву и поступил в техникум путей сообщения, который окончил в 1928 г. После ареста отца жил на Урале, в Ирбите, где работал механиком. После освобождения отца в 1931 г. вернулся в Москву и в 1932 г. поступил в Московский механико-машиностроительный институт (будущее Московское высшее техническое училище — МВТУ) им. Н. Баумана на факультет тепловых и гидравлических машин, который окончил в 1937 г. Был направлен на автозавод им. Сталина (ЗИС), а затем в аспирантуру Научно-исследовательского автотранспортного института (НАТИ). 23 июня 1941 г. — мобилизован в ряды Красной Армии как артиллерист. Участник боев на Западном, Брянском, Центральном фронтах, был контужен в сражении на Западном фронте, ранен в сражении на Курской дуге. После окончания Великой Отечественной войны продолжил службу в качестве военного преподавателя спецдисциплин в Московском автомеханическом институте. В 1948 г. закончил полный теоретический курс аспирантуры в НАТИ. В 1950 г. получил назначение на военный завод в Кишиневе, в 1952 г. откомандирован в Запорожье для прохождения службы в автомобильных войсках, затем, после полной реабилитации отца, получил новое назначение в Москву. В 1964 г. в чине подполковника был уволен из рядов Советской армии в отставку. Поступил в НИИ «Гидромаш» на должность старшего инженера, затем работал в ряде других учреждений, преподавал в различных вузах и техникумах и в 1985 г. вышел на пенсию. Умер в сентябре 1996 г., похоронен в Москве на Ваганьковском кладбище. С 1950 г. был женат на Нине Ивановне Рыжаковой.

Их сын Олег Ипполитович Орурк, родившийся в 1951 г., в 1974 г. окончил Московский авиационный институт. Работал в различных научных учреждениях Москвы, в последние годы — заместителем директора и исполняющим обязанности директора НИИ развития налоговой системы Федеральной службы налоговой системы. В настоящее время — генеральный директор ОАО «НИИ шинной промышленности» в Москве. У него от первого брака (с Людмилой Александровной Шульгой) — дочери Виталия (родилась в 1976 г.) и Юлия (родилась в 1981 г.), от второго (с Натальей Александровной Солониной) — сыновья Владимир (родился в 2001 г.) и Георгий (родился в 2006 г.).

* * *

В завершение — несколько слов о праве российских О'Рурков на графский титул. Это право было даровано и затем неоднократно подтверждалось высшими органами государственного управления Россий-

ской империи. Так, 24 ноября 1848 г. Высочайше утвержденным мнением Государственного совета именоваться в России ирландскими графами было дозволено, среди прочих членов рода, и родоначальнику полтавской ветви подполковнику Морицу Дидриху Георгиевичу О'Рурку⁵³. Позже определениями Правительствующего Сената от 17 декабря 1851 г., 15 июля 1857 г., 3 октября 1873 г., 5 сентября 1883 г. и 7 октября 1885 г. были сопричислены к этому роду со внесением в 5-ю часть Родословной книги сыновья подполковника Морица Дидриха Георгиевича — Владимир, Николай и Ипполит и сыновья коллежского асессора Николая Морицовича — Николай и Владимир⁵⁴.

Игорь Сахаров

**ПОЛТАВСЬКІ ІРЛАНДЦІ ГРАФИ О'РУРКИ:
ДО ПИТАННЯ ПРО ЕТНІЧНИЙ СКЛАД ДВОРЯНСТВА УКРАЇНИ**

У статті розглядається родовід графів О'Рурків, родоначальником якого був ірландець Корнеліус О'Рурк. Від онука ж родоначальника — відомого громадського діяча графа Морица Егоровича — походить полтавська гілка роду. Автор детально дослідив також історію роду після загибелі Російської імперії.

Ключові слова: графи О'Рурки, граф Мориц Егорович О'Рурк, Полтавська губернія, Київ, Ірландія.

Игорь Сахаров

**ПОЛТАВСКИЕ ИРЛАНДЦЫ ГРАФЫ О'РУРКИ:
К ВОПРОСУ ОБ ЭТНИЧЕСКОМ СОСТАВЕ ДВОРЯНСТВА УКРАИНЫ**

В статье рассматривается родословная графов О'Рурков, родоначальником которого был ирландец Корнелиус О'Рурк. От внука — известного общественного деятеля графа Морица Егоровича — происходит полтавская ветвь рода. Автор детально исследовал и историю рода после крушения Российской империи.

Ключевые слова: графы О'Рурки, граф Мориц Егорович О'Рурк, Полтавская губерния, Киев, Ирландия.

Igor Sakharov

**POLTAVA IRISH PEOPLE — THE COUNTS O'RURKS:
TO THE QUESTION OF ETHNIC COMPOSITIONS OF NOBILITY IN UKRAINE**

This article highlights the lineage of the counts O'Rurks, whose progenitor was an Irishman Cornelius O'Rurk. From the progenitor's grandchild — a famous public personality count Moritz Egorovich — derives a Poltava branch of the kin. The author studies the history of the kin in details after the crash of the Russian Empire.

Keywords: the counts O'Rurks, count Moritz Egorovich O'Rurk, Poltava gubernia (province), Kyiv, Ireland.

⁵³ РГИА, ф. 1405, оп. 45, д. 7615; *Васильевич Сергей [Любимов С.В.]*. Титулованные роды Российской империи. Опыт подробного перечисления всех титулованных российских дворянских фамилий, с указанием происхождения каждой фамилии, а также времени получения титула и утверждения в нем. — СПб., 1910. — Т. II. — С. 174–175.

⁵⁴ Списки титулованным родам и лицам Российской империи... — С. 163–164.

РОДОВАЯ И ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ В РОДУ КНЯЗЕЙ ОЛЕЛЬКОВИЧЕЙ-СЛУЦКИХ

*Quamuis enim Magnus erroris magister sit Populus, tamen ea,
quae plerūque accidunt, & pluribus aliter sese habere
non posse creduntur, ut plurimum sunt vera*¹

Эти слова Соломона Рысинского², который одним из первых обратил внимание на разницу между представлениями народа (одной из форм исторической памяти) и зафиксированными на бумаге фактами, могут послужить эпиграфом к этому исследованию.

В последнее время тематика, связанная с функционированием исторической памяти, становится все более популярной среди исследователей истории Речи Посполитой. Сам термин «Erinnerungskultur» впервые появился в немецкой историографии как историческая и социологическая категория применительно к XIX–XX вв., то есть к периоду индустриального общества. Объективное сохранение далеких исторических событий на практике обеспечивают письменные источники, тексты, изображения, различные материальные носители. Поэтому под исторической памятью чаще всего понимают коллективные, групповые представления о прошлом³. В тоже время отмечается, что историческая память является видом сфокусированного сознания, которое отражает особую значимость информации о прошлом в тесной связи с настоящим⁴.

В 70–80 годы XX в. внимание таких исследователей, как К. Шмидт и О.Г. Эксле, привлекают различные аспекты функционирования феномена памяти об умерших (memoria)⁵. Они отметили, что процессе развития «memoria» оказывается тесно связан с идеологией государства, правящих слоев, отдельных родов и находится под влиянием мифологизации истории массами. Проблема функционирования памяти на землях ВКЛ

¹ Пусть даже народ большой мастер ошибаться, в основном является истинным то, что чаще всего наблюдается всеми и, по мнению многих, иначе истолковать нельзя // *Proverbiorum Polonicorum sol a Solomine Rysinio collectorum centuriae decem et octo.* — Lubecz, 1618. — S. 6.

² Рысинский Соломон (1560?–1625) — поэт, философ, пармеолог. С 1600 г. служил при дворе Кристофа Радзивилла «Перуна», а позднее его сына губернатором и секретарем.

³ Савельева И.М., Полетаев А.В. Знание о прошлом: теория и история. — СПб., 2006. — Т. 2: Образы прошлого. — С. 403.

⁴ Тощенко Ж.Т. Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния // Новая и новейшая история. — 2000. — № 4. — С. 38.

⁵ Oexle O.G. Memoria und Memoriaüberlieferung im früheren Mittelalter // *Frümittelalterliche Studien.* — 1976. — Bd. 10. — S. 70–95; *Idem.* Welfiscze Memoria. Zugliech ein Beitrag über adlige Hausüberlieferung und die Kriterien ihrer Erforschung // *Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter,* Hg.v. Schneidmüller. — Wiesbaden, 1995.

разрабатываются и белорусскими историками, в частности В. Кононовичем⁶.

По подсчетам российских историков, историческая память, особенно на устном уровне, существует не более 100–150 лет, то есть 3–4 поколений. Затем на смену одним героям приходят другие, а судьбы старых обрастают новыми легендами, и, конечно, искажениями, которые более соответствуют идеалам общества и требованиям государственной, религиозной идеологии. Поэтому достоверные сведения о далеких событиях сохранились только на уровне исторического знания и очень редко в массовом сознании. Свидетельством последнего является тот факт, что первая историческая песня, где фигурируют реальные персонажи и события, это казачья песня XVII в. о Яреме Вишневецком, который прославился во времена «Хмельниччины». Приписываемые этому, либо более ранним периодам, фольклорные произведения являются фальсификатами периода романтизма и национального возрождения, то есть XIX — начала XX вв.⁷

Отсюда возникает вопрос, можем ли мы говорить о существовании исторической памяти в отношении отдельных социальных групп общества периода Нового времени и на основании каких источников. Во-первых, это устные источники: различные предания, песни, сказки, мифы, поговорки и пословицы. Они формируют повседневные представления о прошлом, соответствия личности образцам. Как мы уже говорили, до нас они дошли только в записанном виде, про что подробнее мы поговорим ниже.

Во-вторых, мемориальные памятники. Такие объекты играют очень важную роль в организации индивидуальной памяти, влияют на формирование общественных представлений о прошлом. Для лучшего понимания их смысла они нередко сопровождаются надписями, гербовыми знаками, посвящениями либо актами фундации. В нашем случае, это как архитектурные памятники (часовни, крипты), так и надгробия, фрески, живопись, книжная миниатюра.

В-третьих, письменные источники: прямые свидетельства очевидцев, записки, замечания и, конечно, личная переписка. Кроме того, к этому кругу можно отнести синодики или памятные книги, документы, связанные с поминовением души — фундации, молитвенники, богослужебные рукописные книги. Наибольший комплекс источников всех типов остался после различных магнатских родов.

В тоже время, касательно XV — начала XVII вв. мы имеем дело не только и не столько с исторической памятью (ее остатки очень сложно

⁶ Канановіч У. Арыстакратычны род і сацыяльная памяць у Вялікім княстве Літоўскім у познім сярэдневеччы // *Silva rerum nova: Штудыі ў гонар 70-годдзя Георгія Я. Галенчанкі*. — Вільня-Мінск, 2009. — С. 133–145.

⁷ *Сасноўскі Дз. Гісторыя беларускай музычнай культуры ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя*. — Мінск, 2010. — С. 34.

выявить в документах), сколько с различными видами (родовой, литургической) политики памяти либо «тетога». Формирование родовой памяти как идеологии, которая функционировала в рамках сословия, начинается в XIV–XV веках для родов, ведущих свое происхождение от литовского боярства. Представители «русских» княжеских родов, выводящих себя как минимум от полоцких князей, насчитывали в своих родословных на десяток поколений больше. Ведь знатность рода подтверждает именно память, память о умерших предках и их славных деяниях — как представление и как практика — и на этом базируется и само понятие аристократического рода⁸.

Формирование исторической памяти именно в период Нового времени тесно связано с ренессансными процессами в обществе. Именно тогда возникла потребность в опоре на общие правила, ценности и общее прошлое. Уже в тот период пришло понимание, что память может сохранить далеко не все события и их подробности, как бы этого не хотелось тому или иному роду. Традиции Ренессанса, с его переработкой античности, культом истории и литературы попали уже на подготовленную почву уважения к письменному документу, как материальному закреплению памяти.

Поэтому основной проблемой становится определение, является ли указанный период временем началом проведения целенаправленной политики памяти, характерной для Ренессанса. В чем же разница между исторической памятью и политикой памяти? Обе дефиниции тесно связаны между собою, имеют общие источники формирования, но если исторической памятью управлять нельзя (процесс во многом стихийен), то политика памяти искусственно формирует необходимый образ исторического объекта. Отдельные факты отодвигаются на задний план или замалчиваются, другие выдвигаются вперед. Параллельно существует заказ на формирование конкретных сведений о прошлом рода или поступках отдельных лиц.

Изучение проблемы затруднено тем фактом, что нам не доступен широкий круг устной информации, преданий, которые и являются основными носителями исторической памяти. Мы имеем только ее письменную фиксацию, поэтому нам тяжело судить о реальном объеме фактов, передаваемых в шляхетском сословии из поколения в поколение в период Нового времени. В то время трансляция памяти, как и знаний, преимущественно шла не через изучение истории в классической форме, а с помощью устной традиции и практики создания мемориальных памятников.

Не случайно на конец XV–XVI вв. приходится всплеск местного летописания, создания исторических хроник, появление исторической литературы. Авторы исторических трактатов зачастую использовали не только имеющиеся у них источники, но и сведения, передающиеся из

⁸ Oexle O.G. *Welfische Memoria...* — S. 62.

поколения в поколение. Нередко инициаторами создания отдельных произведений выступали представители политической элиты. Фактически, шло конструирование прошлого в угоду сиюминутным потребностям мецената. Осуществлялось это при помощи нескольких приёмов: организации (фальсификации) документальной базы, актуализации античного и средневекового наследия (как пример можно рассмотреть легенду о Палемоне), «придумывания традиций»⁹.

Мы попробуем рассмотреть пути формирования исторической памяти и эффективности проведения политики памяти на примере одного из родов ВКЛ — князей Олельковичей-Слуцких. Очень многое, что известно про Олельковичей, является результатом родовой и исторической памяти (за исключением представителей последнего поколения этой семьи). Для нас важно решить, какие виды источников донесли до нас отголоски исторической памяти XVI–XVIII вв., в частности про князей Олельковичей-Слуцких.

Олельковичи на протяжении всей своей истории были ближайшими родственниками правящей династии, князьями крови. Как известно, князь Олельковичи долгое время рассматривались как реальные кандидаты на великокняжеский трон. Связано это было не только с их высоким происхождением. От Гедимины вели свой род большинство православных князей ВКЛ. От того же Владимира Ольгердовича вели свой род князья Бельские. Тем не менее, основную роль в заговорах против Казимира Ягеллончика, в создании внутренней оппозиции Сигизмунду Старому и Сигизмунду Августу отводили именно Олельковичам. Несомненно, тут сыграла свою роль память про уряды киевского князя, новгородского наместника, занимаемые первыми Олельковичами, и браки князей. В XV — начале XVI вв. Олельковичи породнились не только с представителями аристократических родов ВКЛ, в том числе с Гаштольдами, князьями Острожскими, Мстиславскими, Радзивиллами, но и великими князьями московскими и тверскими, молдавскими господарями¹⁰. Несмотря на казнь Михаила Семеновича Олельковича после заговора 1481 г., его потомки смогли сохранить за собой высокие позиции в обществе ВКЛ. Вплоть до 80-х годов XVI в. представители рода Олельковичей именовались «киевскими отчичами и дедичами»¹¹, и если по отношению к князьям Семёну и Василию Александровичам это справедливо, то князья Юрий Семенович (1492–1542) и Юрий II Олелькович (ок. 1531–1578) титулуются так только в память о столце предков. Здесь очень показательно

⁹ Савельева И.М., Полетаев А.В. Указ. соч. — С. 418.

¹⁰ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca XIV w. — Warszawa, 1895. — S. 327–328.

¹¹ LMAB RS, f. 21, № 699; Teratourgema lubo cuda, ktore były tak w samym świętoudotworonym monasteru piecarskim kiiowskim. Jako i w obudwu świętych piecharach, w ktorych po woli Bożey Błogosławieni Oycowie Pieczarscy pożywszy, i ciężary Ciał swoich złożyli. Wiernie i pilnie teraz pierwszy rozzebranej i światu podane przez w. ojca Athanasiusa Kalnofoyskiego. Z drukarni Kiiowopieczarskiej. — 1638. — S. 27–30.

сравнение с политикой памяти Радзивиллов. Януш Радзивилл после смерти своей жены, последней княжны Слуцкой Софьи, предложил несколько вариантов эпитафий, где на первое место было вынесено ее происхождение от Гедиминовичей и родство с королевской династией Ягеллонов¹².

Свидетельством памяти о киевском наместничестве Олельковичей может служить использование в гербовой символике князей Острожских личного знака Александра Владимировича (Олельки). Известна она лишь по его печатям 1422 и 1431 гг.¹³ Позднее, никем из его потомком этот знак в виде перекрещенной стрелы, острием вверх над полумесяцем, который лежит рогами вверх, не использовался. Он появляется почти через сто лет в гербах К.К. Острожского в 1578–1596 гг. В то же время, вся личная переписка и ряд листов, выданных Юрием Слуцким, его женой Екатериной Тенчинской и их сыновьями — Юрием, Александром и Яном Симеоном — с конца 60-х годов XVI в. запечатывается сигнетами с изображением «литовской Погони». Изображения всадника на печатях практически одинаковы, отличаются они только формой (овальной, круглой и восьмиугольной) и инициалами (расшифровкой титула) владельцев¹⁴. «Погоней» пользовалась и последняя княжна Слуцкая Софья Юрьевна (1586–1612). Появление знака киевского князя Олельки в гербовых изображениях К.К. Острожского могут быть как напоминанием о родстве с киевскими князьями, так и служить утилитарной цели — точно указать, с кем из Гедиминовичей они были в родстве. Интересно, что в двух вариантах мемориальных портретов князей Слуцких (групповой портрет из крипты Успенского собора монастыря св. Троицы в Слуцке) и портрете князя Яна Симеона Слуцкого (из иезуитского костела в Люблине) присутствует не герб Олельковичей, а личный герб Януша Острожского (из пяти щитов и его инициалами «IXO|HNT|KK|WB|FG|KBS»).

Хотя Олельковичи и не претендовали на высшие уряды, они продолжали активно участвовать во внутренней и внешней политике, нередко находясь в оппозиции правящей династии. Особенно ярко это проявилось в 30-е годы XVI в., когда Юрий I (1492–1542) стал одним из сторонников Альберта Прусского¹⁵. Положение рода подтверждает состав их клиентелы, среди которой были представители различных княжеских фамилий (кн. Свирские, Полубинские)¹⁶. На протяжении всего XVI в. Олельковичи выступают союзниками князей Острожских, с которыми их

¹² Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далее — AGAD), AR, dz. II, ks. 63, s. 2, 26–27; *Monumenta sarmatarvm beatae aeternitati / Simone Starovolscio primicerio tarnoviensi collectore.* — Kraków, 1655. — S. 313–314, 765; *Teratourgema lubo cuda...* — S. 28.

¹³ *Однороженко О.А.* Українські державні печатки доби пізнього середньовіччя (XIII – друга половина XVI ст.). — X., 2006.

¹⁴ AGAD, AR, dz. V, 14631, 14632, 14635

¹⁵ *Elementa ad Fontium Editiones / Red. K. Lanckorońska, W. Meysztowicz, W. Wychowska.* — Romae, 1981. — T. LII, LIII, LIV.

¹⁶ AGAD, AR, dz. VIII, 536, s. 44; *Русская историческая библиотека.* — СПб., 1903. — Т. XX. — С. 718.

связывали не только родство, но и общие позиции по религиозному вопросу и проблемам, касающимся унии с польским королевством.

На протяжении XV–XVI вв., после утраты киевского княжества, будучи владельцами значительных имений (Слуцкого, Копыльского и Пинского княжеств), Олельковичи не занимали ни одной государственной должности. Даже место в панской раде они занимали не соответственно должности, а по праву происхождения, по наследству, опираясь на «старину»¹⁷. В истории ВКЛ это единственный род, который апеллировал именно к исторической памяти, обосновывая свои претензии на политическое положение в структурах власти. При этом, несмотря на утрату наследственного места в сенате Речи Посполитой, сам факт принадлежности им первого места после виленского епископа под сомнение не ставился. В жалобах на решение Люблинского сейма 1569 г. князь Юрий Слуцкий ссылаясь не на право (королевский привилей), а на «старину»¹⁸. В решении по знаменитой протестации князей Слуцких о месте в сенате, принятым королем 20.04.1572 г., также было отмечено, что князья Слуцкие по дедичному праву его имели: «aby mu według prerogatywy zwykłej domu jego starożytnego i familiej miejsce w ławicy rad naszych zdawna zwykłe, od sławniej pamięci przodków naszych postanowione [...]». При этом, сам Сигизмунд Август также обращается не к привилею, а к памяти («Lecz my, aczkolwiek pamiętamy, iż zawsze książę Słuckie w radzie naszej podle księdza biskupa wilińskiego miejsce swe zasiadało według prerogatywy swej starożytnej[...]»¹⁹) для определения места заседания князей Слуцких в раде. Единственная попытка представителя этого рода — князя Яна Симеона Олельковича-Слуцкого — получить уряд дворного маршалка потерпела неудачу. Стефан Баторий отказался подтверждать даже номинацию на должность²⁰.

К середине XVI в., благодаря своему имущественному положению, князья Слуцкие продолжали находиться на высоких общественных позициях, но существенного влияния на политику не оказывали, не пользуясь значительным влиянием среди шляхты, что наглядно демонстрирует изменение состава клиентелы. Князей заменяют небогатые литовские (Володкевичи, Тризны, Булгарины, Стецкевичи, Баки, Гурские, Францковичи) и польские (Бояновский, Стрешковский, Барановский, Вержбицкий) шляхтичи, а также слуцкие бояре (Быховцы, Бокшы, Шлеки, Синлаки, Протасевичи, Копцевичи и др.)²¹ Несмотря на это, в 1575 г. князь Юрий Олелькович еще рассматривался как один из кандидатов на трон Речи

¹⁷ Любавский М. Литовско-русский сейм: опыт исторического учереждения в связи с внутренним строем и внешней жизнью государства. — М., 1900. — С. 304.

¹⁸ Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588. — Warszawa, 2002. — S. 41, 57.

¹⁹ Akta unij Polski z Litwą. 1385–1791 / Wyd. St. Kutrzeba i Wł. Semkowicz. — Kraków, 1932. — S. 392.

²⁰ AGAD, AR., dz. II, 226, t. 2, 151.

²¹ Ibid, XXIII, t. 143, 147, 148, 159, pl. 2, 160. pl. 1.

Посполитой благодаря родству с Ягеллонами. Изменение в положении вещей, утрата наследственного места в сенате Речи Посполитой вынудило Юрия II перейти к целенаправленному формированию родовой памяти, хотя и значительно позже представителей «новых» родов.

Историческая память об Олельковичах, кроме старины, представлена «*metoġia*» в классическом виде, а именно литургической памятью. Кстати, благодаря ей, до наших дней, то есть на протяжении более 500 лет, князья Слуцкие считаются опорой православия на землях ВКЛ, верными членами православной церкви, создателями ряда реликвий и даже православными святыми, невзирая на свое католическое вероисповедание. Традиция считать всех Олельковичей православными и рассматривать Киево-Печерскую Лавру как их место погребения привела к историческому казусу, давшему начало многим спорам о вероисповедании последних князей Слуцких. Несмотря на то, что последняя княжна Слуцкая была католичкой и была похоронена в Слуцке, надгробная плита с эпитафией по ней была помещена и в Лавре²².

Князья Олельковичи не были исключением среди современников и могут рассматриваться нами как характерные представители православной аристократии данной эпохи. При ближайшем рассмотрении позиции других православных родов в XV–XVI вв. (Острожских, Чарторыйских, Ходкевичей, Солтанов, Сангушек, Вишневецких) мало чем отличались от анализируемых нами. Приверженность одной из двух систем: литургической памяти или политике памяти была обусловлена среди прочего и разницей в мировоззрении. Если родовая память была присуща всей шляхте, как основа ее места в обществе, то остальные аспекты памяти были тесно связаны с изменениями в ментальности представителей различных конфессий. Традиции Ренессанса с его вниманием к отдельной личности и ее внутреннему миру содействовали пропаганде именно земных достижений, как отдельных людей, так и рода в целом. Тогда как для православной культуры в силе оставались более ранние, средневековые ценности, при которых духовная жизнь, служение Богу имело приоритет перед телесным, земным и поэтому, как и в более ранние периоды, основой памяти остается память литургическая, когда имя вспоминают, молясь за спасение души человека.

Одним из наиболее известных источников этого типа памяти являются поминальные книги. Традиция их ведения существовала во всех конфессиях, хотя поминальные книги костелов XV — начала XVII вв. на территории Беларуси практически неизвестны и мало исследованы. Анализ содержания поминальных книг позволяет утверждать, что именно память об умерших, их восприятие как членов семьи объединяло

²² Teratourgema lubo cuda... — S. 27–30.

род, позволяло человеку четко знать свое место в обществе, создавало «нерасторжимое сообщество живых и мертвых»²³.

Внесение имён умерших в синодики или патерики рассматривалось православными как необходимый элемент жизни. Делалось это самим человеком при жизни либо по его распоряжению, высказанном в тестаменте. Просьбы внести имена в синодики устойчиво сохраняются в завещаниях православной шляхты до XIX в. Деньги записывались не просто на помин души либо звонения, как это было принято у католиков, а на запись в поминальную книгу. Если по каким-либо причинам этого не было сделано самим человеком, то родные и близкие могли позаботиться об этом. Мотивом выступало именно желание сохранить память об усопшем. Вообще для общества этой эпохи связь между умершими и живыми была очень тесная, она активно присутствовала во всех сферах жизни и деятельности любого аристократического рода. Ярким примером является случай с киевским воеводою Д. Путятичем²⁴, который умер без завещания. Опекун его имущества — князь Михаил Глинский, «зрозумевши зестье его и теж родителей его с того света без жадное памятки», дал Киево-Печерскому монастырю часть земель умершего и по 10 коп грошей на запись в синодики их имен в крупнейших городах государства²⁵.

До наших дней дошло несколько поминальных памятников, связанных с князьями Олельковичами: Киево-Печерский патерик и Слуцкий памятник. Оба являются поминальными книгами, в которые были занесены имена фундаторов и их предков. Первый был создан в Киево-Печерской Лавре в 80-е годы XV — начале XVI вв.²⁶, ктиторами которой до угасания рода были князья Слуцкие. Именно там и были похоронены все православные представители этого рода. Владимир Ольгердович и князь Александр Владимирович (Олелько), его братья и их дети оказались вписанными в родословец великокняжеской семьи. После утраты ими киевского стольца, не смотря на продолжающиеся вклады в пользу монастыря, отдельного поминания князей Слуцких в опубликованной части нет.

Первая запись в Слуцком памятнике²⁷, созданном в монастыре св. Троицы, датируется 1517 г. Как и прочие памятники, список открывается перечислением духовных особ. Затем, за архимандритами монастыря, следуют имена членов княжеской фамилии — Александры (Олены)

²³ Арнаутова ЮЕ. Методія: «Тотальний соціальний феномен» и объект исследования // Образы прошлого и коллективная идентичность в Европе до начала Нового времени / Отв. ред. Л.П. Репнина. — М., 2003. — С. 20–37.

²⁴ Дмитрий Путятич (?–1505), киевский воевода, сын князя Ивана Семеновича Друцкого.

²⁵ Литовская метрика (1528–1547): Книга судных дел 6. — Вильнюс, 1995. — С. 63–64.

²⁶ Древний помянник Киево-Печерской лавры (конца XV и начала XVI ст.) // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. — К., 1892. — Кн. 6. — С. 7.

²⁷ LMAV RS, f. 21, № 699.

Олельковны, жены князя Федора Ярославича Пинского; Федора, писаря князя Пинского; князей Гольшанских²⁸, и лишь через несколько страниц — Олельковичей. Больше количество имен, чем известно в генеалогии, наводит на мысль, что к членам семьи причислялись не только рано умершие дети, но и дальние родственники, духовники, приближенные ко двору Олельковичей слуги, так как многие имена не удается связать с известными нам личностями. В тоже время, это могут быть имена детей, не доживших до совершеннолетия и поэтому не попавших в письменные источники. Так, наличие у Александры Олельковны и Фёдора Ярославича 12 детей, умерших в малолетстве, вспоминается лишь однажды в реляции Л. Сапеги на сейме 1632 г. (более чем через 100 лет после их смерти), а не в синодиках, вкладных записях и многочисленных фундушках этой супружеской пары²⁹.

Родословная князей Слуцких начинается с князя Юрия I и выводит род от великого князя литовского Ольгерда: «Род князя Юрия Семеновича, отчича киевского господаря слуцкого. Князя Дмитрия³⁰, князя Василия, князя Георгия, князя Андрея³¹, князя Василия, князя Дмитрия³², князя Владимира, князя Александра, князя Андрея, князя Иоанна³³, князя Василия, князя Георгия, князя Симеона, князя Михаила³⁴, князя Глеба³⁵, князя Иоанна³⁶, князя Василия, князя Георгия, княгини Агриппины, княгиню Софью³⁷ ..., княгини Настасии³⁸, княгини Настасии³⁹, княгини Евдокии⁴⁰, княжну Марию, князя Феодора, княгиню Марию⁴¹, царицы Анны, Григория Веры, Абрама Ульяны, Михаила, Игнатия, Домиана, Михаила, княжну Анну, княжну Феодору, Дорофея, княжну Апполинарию, инока Афанасия, священноинока Фелофея, князя Михаила, княгиню Анну⁴², князя Андрея, священноинока Киприана, княжну Марию, священноинока Фиогноста». Не совсем понятно, по какому принципу вписывались духовные лица, сведениями о которых мы не располагаем. Возможно, это были княжеские духовники, которые могли служить в замковой церкви. Кроме того, они позволяют уточнить данные по генеалогии князей

²⁸ LMAB RS, f. 21, № 699, p. 4.

²⁹ AGAD, AR, dz. II, ks. 63, s. 26.

³⁰ По Киево-Печерскому помяннику — Ольгерд.

³¹ Андрей Полоцкий.

³² Дмитрий Ольгердович.

³³ Владимир Ольгердович, его сыновья Александр (Олелько), Андрей, Иван (Бельский).

³⁴ Сыновья Александра (Олельки) — Василий, Георгий, Семён, Михаил.

³⁵ Сын Андрея Ольгердовича (Чарторыйские).

³⁶ Сын Ивана Бельского.

³⁷ Жена Михаила Тверского?

³⁸ Анастасия Васильевна Московская.

³⁹ Анастасия Мстиславская.

⁴⁰ Дочь Александра (Олельки).

⁴¹ Мария Гаштольд.

⁴² Анна, жена Михаила.

Оленьковичей, объясняя происхождение детских останков в крипте Успенского собора Киево-Печерской Лавры.

Князя Слуцкие неоднократно заказывали рукописные книги для церквей. Самой богато украшенной являлась рукопись учительного Евангелия, изготовленная в 1539 г. по заказу Юрия Семёновича Слуцкого «крстияном православнымъ на прочитание» для храма Успения Богоматери в слуцком замке. Автором этого фолианта (354x250 мм) был Василий Копыльский из Николаевского монастыря на Морочи⁴³. К таким памятникам литургического характера можно отнести знаменитое «Слуцкое евангелие»⁴⁴. Его написание, согласно записи на полях, приписывается князю Юрию Юрьевичу Слуцкому, который якобы начал переписку Евангелия в 1581 г. Богато украшенная миниатюрами рукопись предназначалась для престола Успенского собора монастыря св. Троицы в Слуцке, где и хранилась до 1917 г. Имя переписчика считается установленным благодаря записи княжеского исповедника протопопа Малафея (Милахвия)⁴⁵ на полях первой страницы: «Не чудися благоразсудительное читателю сие светлое Евангелии которое сам светое памяти Юры Юревичъ Оленько Княжа благочестивое Слуцкое року **ЇФІЄ** сам своею рукою власною переписав что починает золотом, а далее простым чернилом и миниею, бо тое учинилось не от скупости, Але от ревности великое ко благочестию светому, дабы такое переписане скоро до skutку своего прышло, а знову утаеваючи працы свои и кошты пред человеки, тое тот князь учинив йак мысьмо часто там бывали и видели и слышыли, а найвенцей што уже и хоруа приближалася, турбацыя Речи Посполитой укоротили жизнь тое княжати — умер, погребен в Слуцку в Соборней Успенъя Пресвиатыя БогоМатери церкви у правого клироса положен. Свядчим многогрешный поп Милахвей Светое Барборы в Слуцку церкви, княжети с.п. духовный отец»⁴⁶.

Однако исследование бумаги и водяных знаков указывает на другое время создания рукописи — 40-е годы XVI в. Кроме того, мужского погребения под правым клиросом Успенского собора в замке обнаружено не было. Не упоминают о захоронении Юрия в Слуцке и какие-либо другие документы. Когда и зачем была сделана эта запись от имени реального человека, связывающая рукопись с последним князем Слуцким, кому понадобилось подкрепить память о нем, как о защитнике православия, необходимо еще выяснить.

С литургической памятью тесно связано понятие фундаментов, богато представленных в наследии Оленьковичей. Внесение вкладов в монастырь,

⁴³ Отдел рукописей Российской государственной библиотеки, ф. 205, № 7.

⁴⁴ Святое Евангелие. — Слуцк, 1582; переиздано: Минск, 2009.

⁴⁵ Малафей Стефанович, иерей замковой церкви, получил церковь св. Варвары в Слуцке 2.01.1572 от Юрия III Юрьевича: AGAD, AR, dz. VIII, 528, s. 12.

⁴⁶ *Снитко А.К.* Описание рукописей и старопечатных книг в Слуцком (Минской губ.) Тройчанском монастыре // Минская старина. — Минск, 1911. — Вып. 2.

основание новых церквей (практически все церкви во владениях князей Олельковичей связывают с именами Олельки, Семена и Михаила Александровичей) часто сопровождалось необходимыми поминальными службами. Так, листом от 3.09.1501 князь Семен Михайлович Слуцкий и жена его Анастасия дали на церковь Успения Богородицы в слуцком замке 10 бочек ржи с условием, что за их здоровье еженедельно или во время службы каждым священником будет читаться акафист⁴⁷. Фактически, это был обмен дарами: материальной поддержки на молитвы, которые сохраняют память о роде. Обязательство церкви или монастыря также зависело от размеров вклада. По отношению к Киево-Печерской Лавре и слуцким церквям Олельковичи выступают в первую очередь ктиторами, обеспечивая основные нужды опекаемых церквей. Так, первоначальные пожалования Александра Владимировича (Олельки) 1439 та 1452 гг. касаются только выделения определённых продуктов с имений, чиншевых крестьян⁴⁸. К концу XV в. появляются земельные пожалования церквям и монастырям, что свидетельствовало об установлении патронатных отношений⁴⁹.

Наглядной памятью о славе рода, а не только местом захоронения тела должны были стать и крипты, погребальные часовни в Киево-Печерской Лавре, Тройчанском монастыре в Слуцке и часовне св. Станислава Костки (часовне князей Олельковичей) в костеле иезуитов в Люблине.

Долгое время родовой усыпальницей потомков Владимира Ольгердовича служил Киево-Печерский монастырь. Духовная грамота князя Андрея Владимировича 1446 г. свидетельствует о захоронении в монастыре Владимира Ольгердовича и его братьев⁵⁰. В то же время А. Калнофойский в своем описании пяти надгробий фундаторов из рода Слуцких начинает перечисление с князя Семёна Александровича Олельковича. Все надписи даны на польском, поэтому трудно установить на каком языке они были изначально созданы. К тому же неизвестно, весь ли текст изначально принадлежал к эпитафии либо частично был добавлен публикатором. В отличие от остальных памятников князьям Олельковичам в записи отмечаются заслуги Семёна в восстановлении церкви монастыря, бывшей в руинах более 200 лет. Все последующие плиты (князей Василия Семёновича, Юрия Юрьевича) несут лишь информацию о дате смерти. К сожалению, многочисленные разрушения собора уничтожили эти надмогильные плиты, что делает невозможным проверить истинность приведенных там сведений. Все последующие авторы (Ш. Окольский, М. Макси-

⁴⁷ AGAD, AR, dz. VIII, 530, s. 27.

⁴⁸ Ibid., 51, s. 83–86.

⁴⁹ Флоря Б.Н. Отношение государства и церкви и восточных и западных славян. — М., 1992. — С. 75.

⁵⁰ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. — СПб, 1846. — Т. I: 1340–1506. — С. 59.

мович), писавшие о захоронениях в Успенском соборе, использовали именно данное издание.

Антропологические исследования останков, обнаруженных в одной из крипт Успенского собора Киево-Печерской Лавры, не проливают свет на то, кто конкретно был там похоронен. К основным погребениям отнесено только шесть останков, которые гипотетически могли принадлежать князьям Олельковичам. Условно идентифицировать можно только одни останки мужчины со следами четвертования⁵¹. Как известно, так был казнен князь Михаил Александрович. Женское захоронение в том же саркофаге может принадлежать его жене Анне.

По письменным источникам известно, что в Лавре было похоронено не менее восьми мужчин из рода Олельковичей. Фактически, там не упокоились только представители последнего поколения семьи: Александр Юрьевич (?–1581) и Софья Юрьевна (1586–1612) были похоронены в Свято-Троицком соборе в Слуцке, а Ян Симеон Юрьевич (?–1582) в иезуитском костеле в Люблине. До сих пор точно не известно место захоронения князя Юрия III. Похороны прошли через два месяца после его смерти — в начале июля 1586 г., в то время, как тело отца было похоронено в Киеве через полгода. Хотя, возможно, здесь сыграло свою роль и время года. Летом проще добираться до места захоронения и траурному кортежу, и приглашенным. Как уже упоминалось ранее, его исповедник указывает на Успенский собор в Слуцке как место погребения. Эту версию можно принять, если учитывать данные антропологических исследований в Киеве. Надгробные плиты последних представителей рода — Юрия III Юрьевича и его дочери — были ярким выражением политики памяти. Обе плиты были положены не родственниками, членами семьи, а архимандритом Слуцкого Тройчанского монастыря Самуилом Залеским и митрополитом Петром Могилей. Интересен тот факт, что созданные через 50–70 лет после смерти князей, они имеют фактологические ошибки. Так на плите Юрия неправильно указано имя его жены Барбары Кишки, названа Екатериной. Надпись на плите в Лавре полностью совпадает с мемориалом, переписанным Яном Пекальским, и отличается в некоторых моментах от надписи на мраморном саркофаге из Слуцка, разбитом уже в первой половине XVII в.⁵² Все указывает на то, что С. Залеским были использованы записи Я. Пекальского. Надпись, составленная Я. Радзивиллом, доводит родословную князей Олельковичей до Витеня (Witenis), называемого отцом Гедимины. Фактически, мы можем признать две вышеназванные плиты (если они существовали) кенотафами, созданными именно в память о роде ктиторов.

⁵¹ Потехіна І.Д., Козак О.Д. Антропологічні дослідження поховань в Успенському соборі Києво-Печерської Лаври // Лаврський альманах. Києво-Печерська Лавра в контексті української історії та культурі. Збірник наукових праць. — К., 1999. — Вип. 2. — С. 92–93.

⁵² AGAD, AR, dz. II, ks. 63, s. 2, 27.

Только после Люблинской унии, которая фактически уничтожила опору Олельковичей на традиции «старины», под угрозой утраты своего положения в обществе Юрий II Олелькович обращается к политике памяти. Началом послужил допуск в княжескую библиотеку князей Слуцких Мацея Стрыйковского, работавшего над своей знаменитой «Хроникой»⁵³. Несомненно, основным мотивом такого допуска было желание более широко представить современникам и потомкам историю самого рода, сохранить в памяти их славные деяния. С этого момента целиком меняется вся культурная политика рода, которая в результате привела к отходу от православия и его традиций.

Заграничные путешествия, первые для представителей этого рода, совершенные молодыми князьями Слуцкими согласно последней воле отца⁵⁴, позволили им усвоить основные приёмы создания «меморий» на западноевропейский, католический манер. Проявлением литургической памяти в ее католической традиции в роду Олельковичей являются дошедшие до нас сказания на смерть Александра (1591 г.) и Яна Симеона (1592 г.), принявших католичество после поездки в Западную Европу.

Портрет, миниатюра, надгробие становятся дополнительным средством, чтобы оставить память о себе потомкам. Изображение становится одним из видов фиксации памяти для потомков, важным элементом групповой самоидентификации⁵⁵. Однако в XV в. они не носили личностного изобразительного характера. Память о деяниях князя Симеона (1420–1470) хранит надпись на триптихе в Успенском соборе Киево-Печерской Лавры, где изображена Оранта с Антонием и Феодосием по бокам. Его можно считать надгробным памятником основателю родовой крипты Олельковичей⁵⁶. Надгробные памятники, как и портреты, выполняют функции отражения памяти как об умершем, так и его семье⁵⁷.

Крупнейшим же мемориальным памятником князьям Слуцким является часовня Олельковичей в иезуитском костеле в Люблине. Она была закончена Софьей Мелецкой⁵⁸, которая выполнила последнюю волю Яна

⁵³ *Strykowski M.* O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemodzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia / Oprac. Julia Radziszewska. — Warszawa, 1978. — S. 14.

⁵⁴ Национальный исторический архив Беларуси, ф. 694, оп. 1, д. 122, л. 96 об. – 97.

⁵⁵ *Гуревич А.Я.* Позиция внаходимости //Одиссей: человек в истории. — М., 2005. — С. 125

⁵⁶ *Бартош А.Є.* Свідок відновлення Успенського собору в 1470 році // Лаврський альманах. — К., 1999. — Вип. 2. — С. 69–79.

⁵⁷ *Beyer N.* Künstlerischer Ausdruck der Ansprüche und Stellung der Mainzer Erzbischofe in der früheren Neuzeit: Beispiel von Grabdenkmälern, w: Kurmainz, das Reichskanzleramt und das Reich am Ende des Mittelalters und im 16. und 17. Jahrhundert / Hrsg. von Peter Claus Hartmann. — Stuttgart, 1998. — S. 173.

⁵⁸ Софья Мелецкая (?–1618), дочь подляшского воеводы Николая Мелецкого и Елизаветы Радзивилл, в 1-м браке (1586–1592) за Яном Симеоном Олельковичем-Слуцким, во 2-м браке (1593–1618) с Яном Каролем Ходкевичем.

Симеона Олельковича. Часовня стала не только местом его погребения, но и памятником перехода одного из старейших православных родов в лоно католической церкви⁵⁹. Наиболее выразительно политика памяти проявилась в наличии программы художественного оформления мавзолея. Его строительство предполагалось изначально и поэтому несколько лет тело умершего в 1592 г. князя находилось во временной часовне. Софья Мелецкая намеревалась согласно существующей традиции разместить в мавзолеи надгробие с фигурой, изображавшей усопшего. Однако эти замыслы не были реализованы из-за запрета иезуитов на размещение в их костелах изображений светских лиц. Иезуиты обратились к вдове с просьбой ограничиться установкой украшенной орнаментом каменной плиты с инскрипцией и гербом умершего мужа⁶⁰. С. Мелецкая выделила деньги на украшение часовни мрамором и резьбой, а также изготовление рисованного портрета князя Яна Симеона Слуцкого.

Для художественных фундаментов внешний эффект памятника был очень важен. Визуализация политической деятельности, амбиций, претензий просматривается во всех сохранившихся памятниках — от книжных миниатюр до надгробия. Стало возможным оставить память через изображение и благодаря им показать потомкам, чего добился человек при жизни⁶¹. Произведения искусства были призваны не только обосновывать претензии на власть, но и сохранять память про положение в обществе. Поэтому роскошь в этих случаях выступала средством закрепления памяти, гарантией того, что о человеке или роде не забудут.

В русле этой традиции в середине XVI в. к изобразительным средствам обратились и Олельковичи. Первым известным нам изображением представительницы этой семьи стал портрет вдовы князя Юрия Олельковича — Екатерины Тенчинской⁶². Возможно, тогда же были исполнены портреты молодых князей Олельковичей, позднее скопированные (в 1753 г.) и помещенные на единый холст с изображением прародителя — князем Александром (Олельком). Этот групповой портрет долгое время хранился в Тройчанском монастыре⁶³.

Наиболее интересным случаем переплетения литургической «мемории» и исторической памяти можно назвать память про последнюю

⁵⁹ *Wojtasik Z.* Sztukaterie kaplicy Olelkiewiczów — Sluckich w katedre lubelskiej // *Studia nad sztuką renesansu baroku.* — Lublin, 1989. — T. I. — S. 197–221.

⁶⁰ *Natoński B.* Geneza i budowa katedry lubelskiej (kościół pojezuickiego) 1580–1625 // *Nasza przeszłość.* — 1967. — T. 27. — S. 119–120.

⁶¹ *Кланш-Зубер К.* От священной истории к наглядному изображению генеалогий в X–XIII веках / Пер. Л.А. Пименовой // *Одиссей: человек в истории.* — М., 2002. — С. 202.

⁶² Екатерина Тенчинская (1544?–1592), дочь краковского воеводы Stanisława Tęczyńskiego i Bogowitinówny, в 1-м браке (1558–1578) — за Юрием Юрьевичем Олельковичем, князем Слуцким, 2-м браке (1581–1592) — за Кристофом Радзивиллом «Перуном». См. *Kurtyka J.* *Latyfundium Tęczyńskie. Dobra i właściciele (XIV–XVII wiek).* — Kraków, 1999. — S. 201–202.

⁶³ *Kałamajska-Saeed M.* *Portrety i zabytki ks. Olelkiewiczów w Słucku.* — Warszawa, 1996. — № 10, 12.

представительницу этого рода — княжну Софью Юрьевну Слуцкую⁶⁴. Рано осиротевшая девочка воспитывалась у опекунов и сама никаких действий по управлению своими владениями не предпринимала. Ее единственная фундація в пользу костела в Брановичах была опротестована и признана недействительной⁶⁵. События, связанные с ее браком, привлекли большое внимание к ней самой и к Слуцку. Несмотря на свое католическое вероисповедание, она как владелица взяла под опеку православные храмы в своих владениях, защитив их от захвата униатами. Вернее это сделала ее муж — Януш Радзивилл, которому она подарила все свои земли вскоре после заключения брака⁶⁶. Нам не известно, в силу каких причин Януш решил похоронить свою жену в православном монастыре св. Троицы в Слуцке и перенести туда тело ее дядьки — Александра Олельковича, желавшего быть похороненным в Краснике, вместе с Тенчинскими⁶⁷. Странно, но все Олельковичи-Слуцкие, похороненные в Слуцке в православном соборе, оказались католиками.

Несмотря на доказанность историками факта ее принадлежности к католической церкви, традиция и православная церковь продолжают поддерживать миф о ее православии, активной защите ею интересов православного населения ВКЛ. Сейчас трудно сказать, что послужило толчком к почитанию Софии как святой, помогающей при бесплодии, но, несомненно, историческая память связала воедино все воспоминания о владельцах этого города и дошла до наших дней. Результатом этого стало причисление княжны Слуцкой как местной святой к «Собору белорусских святых».

Таким образом, мы можем говорить о включенности родов ВКЛ в общеевропейский процесс по созданию «культурной памяти». Представители магнатории стремились доказать своё благородство, чтобы в дальнейшем опираться на традицию («старину»), а не выслугу. Возникшие под влиянием Ренессанса веяния развились и закрепились с середины XVI в. и среди православных родов, что четко видно на примере князей Олельковичей-Слуцких.

Анастасія Скеп'ян

РОДОВА ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ В РОДУ КНЯЗІВ ОЛЕЛЬКОВИЧИВ-СЛУЦЬКИХ

Стаття присвячена проблемам формування та збереження історичної пам'яті про роди ВКЛ, які згасли у XVI ст. Розглядаються форми існування історичної пам'яті у вигляді старовини, різних видів «тетогія», родової та

⁶⁴ Княжна Софья Юрьевна Олелькович-Слуцкая (1586–1612), последняя в роду, дочь князя Юрия III Слуцкого и Барбары Кишки. С 1600 г. замужем за Янушем Радзивиллом.

⁶⁵ Брановичи — деревня в Ивановском поместье Слуцкого княжества. См.: AGAD, AR, dz. VIII, 511, s. 80, 84.

⁶⁶ Ibid., dz. XXIII, t. 116, pl. 2, № 18.

⁶⁷ Ibid., dz. 1082.

літературної пам'яті. Перехід до проведення цілеспрямованої політики пам'яті був пов'язаний з відходом від традицій православної культури та зміною політичного статусу останніх представників роду. Перехід у католицизм останніх князів Слуцьких привів до змін способів збереження пам'яті про себе. Перевага була віддана створенню літературних, архітектурних та художніх пам'яток. У XIX ст., виходячи з вимог державної ідеології Російської імперії, починається міфологізація образу князів Слуцьких як оборонців віри та покровителів православного населення на території Білорусі, яка активно підтримується Російською православною церквою і зараз, що веде до фальсифікації історії.

Ключові слова: князі Олельковичі, родова пам'ять, політика пам'яті.

Анастасія Скеп'ян

Родовая и историческая память в роду князей Олельковичей-Слуцких

Статья посвящена проблемам формирования и сохранения исторической памяти о родах ВКЛ, которые угасли в XVI в. Рассматриваются формы существования исторической памяти в виде старины, различных видов «тетогия», родовой и литургической памяти. Переход к проведению целенаправленной политики памяти был связан с отходом от традиций православной культуры и изменением политического статуса последних представителей рода. Переход в католичество последних князей Слуцких привел к изменению способов сохранения памяти о себе. Преимущество было отдано созданию литературных, архитектурных и художественных памятников. В XIX в., исходя из требований государственной идеологии Российской империи, начинается мифологизация образа князей Слуцких как защитников веры и покровителей православного населения на территории Беларуси, которая активно поддерживается Русской православной церковью и сейчас, что приводит к фальсификации истории.

Ключевые слова: князя Олельковичи, родовая память, политика памяти.

Anastasiia Skep'ian

ANCESTRAL AND HISTORICAL MEMORY IN THE FAMILY OF DUKES OLELKOYCHIS-SLUTSKYS

The article deals with the issues of historical memory formation and preservation pertaining to the noble family lines of the Grand Duchy of Lithuania which failed in the 16th century. It examines the forms of historical memory, including antiquity, various «memoria» types, family and liturgical memory. Implementation of the purposeful memory policy was caused by break with the Orthodox cultural traditions and transformation of the political status of the last family representatives. Dukes Slutskys' Catholic conversion resulted in changing the memory preservation modes, with dominating literary, architectural and art monuments. In the 19th century the state ideological demands of the Russian Empire gave rise to mythologization of Dukes Slutskys as belief protectors and patrons of the Orthodox believers in Belarus; this view is still being actively supported by the Russian Orthodox Church and, thus, results in history falsifications.

Keywords: Dukes Olelkoychis, family memory, memory policy.

ФОРМУВАННЯ РОДІВ РУСЬКОЇ ШЛЯХТИ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ (XV–XVIII ст.)

Серед понятійного інструментарію кожного дослідника з генеалогії (й шляхетської генеалогії, зокрема) чільне місце відводиться такій категорії, як «рід» — певній сукупності осіб, поєднаних покровними зв'язками (якщо йдеться про шляхетські роди, то маємо справу з особами кількох поколінь, що походять від одного спільного предка по чоловічій лінії). На практиці для їх означення, як правило, використовують родові прізвища. Зручність та вигідність такого підходу була належно оцінена вже першими укладачами гербовників, зокрема Б. Папроцьким¹. У К. Несецького чи не востаннє поряд з виокремленими за прізвищами родами одночасно виділені геральдичні роди². Натомість, у роботах А. Бонецького, С. Уруського та інших менш відомих гербовниках та генеалогічних довідниках другої половини XIX–XX ст. вже цілком домінує єдиний підхід: генеалогічний матеріал згрупований під родові прізвища, подані в алфавітному порядку³.

Таким чином, шляхетський рід постає перед нами, власне, і як генеалогічний рід, що об'єднує нащадків різних поколінь однієї особи чоловічої статі, і як група осіб — носіїв одного родового прізвища. Втім, ці дві іпостасі роду не завжди тотожні. Без сумніву, кожен дослідник історії польсько-русько-литовської шляхти може навести чимало прикладів, де прізвище виходить за рамки роду, об'єднуючи кілька родів або кілька відгалужень різних родів, і навпаки, рід охоплює кілька прізвищ. Закономірно постає питання: з чим має справу історик, оперуючи словосполученнями на зразок «рід Кульчицьких», «рід Копистинських», «рід Яворських» і т.д.? Шукаючи на нього відповіді, спробуємо на прикладі руської шляхти Перемишльської землі продемонструвати, в який спосіб генерувалися родові шляхетські прізвища та що приховувалося за лаштунками останніх.

У XV–XVI ст. в Короні на приналежність до шляхетського стану вказувало не тільки відповідне походження, але й володіння земськими маєтками. Саме землеволодіння визначало коло обов'язків і повинностей, що накладалися на її утримувача, а звідси — його соціальний статус. За

¹ *Paprocki B. Herby Rycerstwa Polskiego.* — Kraków, 1858. — 964 s.

² *Niesiecki K. Herbarz Polski / Wyd. przez J.N. Bobrowicza: 10 t.* — Lipsk, 1839–1846.

³ *Boniecki A. Herbarz polski. Cz. 1. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich: 16 t.* — Warszawa, 1899–1913; *Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej: 15 t.* — Warszawa, 1904–1931; *Czarniecki-Łodzia K. Herbarz Polski: 2 t.* — Gniezno, 1875–1882; *Stupnicki H. Herbarz polski i imionopis zasłużonych w Polsce ludzi...: 3 t.* — Lwów, 1855–1862; *Żychlinski T. Złota księga szlachty polskiej: roczniki 1–31.* — Poznań, 1879–1908 etc.

таких умов означення земельної власності стає складовою частиною або основою прізвищевої назви особи в процесі її ідентифікації. Актові записи, на кшталт «Laczko Rogoszenki», «Hryczko de Cornelouicze», «Ryzconis de Krnycza», «Johannes de Vycothy», «Iwanko de Czyzcoucze», «Costhko de Rytherowicze», «Hryczko de Borzyslaw», «Lucas Baraneczsky» і т.д.⁴, не тільки зазначають місце проживання вказаних осіб, а фіксують їхню землевласність, характер якої, натомість, визначає їхній соціальний статус. Саме це зумовило формування абсолютної більшості шляхетських прізвищ від апелятивів з географічною основою⁵. Закономірно, що обіг землевласності міг спричинити зміну прізвищевої назви. З особливою очевидністю це прослідковується упродовж XV–XVI ст.: варто було котромусь шляхтичу позбутися маєтку в одному поселенні і набути в іншому, як зазнає змін його ідентифікація в документах, а також ідентифікація його нащадків. Аналіз таких випадків, виявлених в джерелах XV–XVII ст., вказує на кілька можливих варіантів формування руських шляхетських родів в Перемишльській землі у зазначений період, а механізми їх реалізації виглядали наступним чином.

Рід або сім'я на початках володіли нероздільним маєтком, тому творили єдину спільноту. На певному етапі наставало розмежування землевласності. Це траплялося за наявності у володінні двох і більше сіл, кожне з яких переходило до рук котрогось із членів родини, що започатковував власне відгалуження, прибравши часом собі нове прізвище, від назви виокремленого маєтку.

Наприклад, в такий спосіб з'явилися Ільницькі, Яворські, Турецькі, що мали спільне походження від Ванчі Волоха, першого відомого власника Турки та навколишньої місцевості. Сини Ванчі розділили батьківську спадщину на дві частини. Занко отримав землі, на яких розміщувалася Турка, Явора та якісь нелокалізовані на сьогодні, але згадані у поборовому реєстрі 1508 р. Баранчиці і Ясениця. Інший брат — Ходко, або Іванко, достеменно невідомо — володів землями, розміщеними південніше, де згодом виникли Ільник, Ільничок, Мельничне, Лосинець, Радич тощо. Це сталося у 1480-х роках. Власники Ільника та прилеглих поселень вже наприкінці XV ст. записані в актах характерним означенням «de Ilnik». Сини Занка продовжували ще на початку наступного століття спільно володіти Яворою, Туркою, Ясеницею і Баранчицями. Однак наступне покоління остаточно здійснило розмежування, яке звелось до того, що Дмитро, внук Занка, залишив за собою тільки частину Турки, а його

⁴ Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej z Archiwum t.zw. Bernardyńskiego we Lwowie, wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału krajowego (далі — AGZ). — Lwów, 1888. — Т. XIII. — № 1718, 1732, 1867, 2721, 2729, 3320, 4704, 6068 etc.

⁵ З-поміж майже півтора сотні родів, що є предметом нашого розгляду, тільки два не підпадають під це правило. Це — Татомири і Семаші (обидва прізвища утворилися від імені засновників роду).

двоюрідні брати отримали Явору та іншу частину Турки. На 1530-ті роки всі три роди виступають як цілком самостійні⁶.

Аналогічні процеси мали місце серед власників Тустанович, Борислава, Колодниць, Долголуки, Уличного, Кропивника. У 1447 р. брати Іван, Лько, Пилип (Лацко), Машко і Грицько здійснили поділ маєтків і найстарший Іван отримав Кропивник та, можливо, започаткував рід Кропивницьких. У 1460 р. вперше джерела повідомляють про Грицька з Борислава, що, на думку Л. Виростека, є одним з братів, який обрав місцем свого проживання одне із сіл обширних родових маєтків Тустанівських. Одночасно, Пилип (Лацко) осідає в Колодниці й з 1462 р. зветься «Laczko de Clodnicza», або «Philipus Laczko de Clodnicza». Таким чином, з'являються Бориславські та Клодницькі⁷.

Докладно вивчена Б. Барвінським рання історія вихідців з Уніхова вказує на те, що аналогічним чином з'явилися Устрицькі, Бережанські, Стебницькі, відгалуження Терлецькі Олехновичі, та, можливо, Смеречанські, котрі у кінці XVIII ст. йменувалися «Смеречанськими з Уніхова»⁸.

На межі XV–XVI ст. від Ступницьких виокремилися Новошицькі⁹.

Через інформативну скупість джерел кінця XIV–XV ст. важко докладно відтворити, як і коли розпалися родові спільноти власників Браткович і Добрівлян, Любенець і Заплата в Стрийському повіті. Їхнє спільне походження засвідчене пізнішим, датованим XVI–XVII ст., характерним написанням прізвищ: «Dubrowlanski als Brathkowsky», «Dubrowlansky de Bratkowice» та «Zapłatynski z Lubieniec»¹⁰.

Можливо, до цієї групи родів слід зарахувати також Ритаровських — Рогозинських, Корналовських — Радилівських, Турянських — Комарницьких — Височанських — Матківських. Припущення щодо їхнього спільного походження дозволяють зробити надавчі привілеї. Зокрема, це грамота князя Лева на Ритеровичі та Рогізно для братів Грицька та Івашка, підтверджена у 1389 р. Владиславом Ягайлом¹¹; привілей Владислава Опольського 1375 р. на Угерці, Радилівичі і Корналовичі для

⁶ Див. докладніше: *Смуток І.* Початки родів Яворських, Турецьких, Ільницьких (XV–XVI ст.) // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. — Львів, 2006. — Вип. V. — С. 55–64.

⁷ AGZ. — Lwów, 1888. — Т. 13. — № 475, 812, 978, 1503, 1504, 1562, 1943, 2003, 2004, 2005, 3116, 4555, 4557, 4770, 4826, 4846; *Wyrostek L.* Ród Dragów-Sasów na Węgrzech i Rusi halickiej. — Lwów, 1932. — S. 60–65; *Poczet szlachty galicyjskiej i bukowskińskiej.* — Lwów, 1857. — S. 230.

⁸ *Барвінський Б.* Конашевичі в перемиській землі в XV і XVI ст. Генеалогічно-історична монографія // *Записки НТШ.* — Львів, 1930. — Т. 100. — Ч. 2. — С. 25–49; *Poczet szlachty galicyjskiej i bukowskińskiej...* — S. 230.

⁹ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі — ЦДІАЛ України), ф. 13, оп. 1, спр. 325, арк. 737–738; ф. 14, оп. 1, спр. 9, арк. 201–202; спр. 12, арк. 319–322.

¹⁰ Там само, спр. 267, арк. 529; *Poczet szlachty galicyjskiej i bukowskińskiej...* — S. 291.

¹¹ *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. — Львів, 2004. — С. 794–797.

якогось Вроцлава¹²; втрачені наприкінці XV ст. під час татарського нападу листи та привілеї на Комарники, Висоцьке Верхнє, Тур'є, що на початку XVI ст. творили спільний маєтковий комплекс¹³. Інформаційна прогалина між вказаними надавчими актами та пізнішими документами, де з'являються перші відомі представники роду, на жаль, не дозволяє однозначно стверджувати, що перераховані групи родів — спільного походження¹⁴.

Виникнення нових родових відламків з власним прізвищем в результаті розмежування родинного гнізда на середину XVI ст. припиняється¹⁵, попри те, що упродовж середини XVI – кінця XVIII ст. чимало осідків руської шляхти складалося з кількох поселень, а отже, існували на перший погляд усі необхідні умови для формування нових родів¹⁶. Насправді, цьому перешкождали як специфічний принцип розподілу й успадкування землі, що передбачав наділення членів роду частками в усіх частинах маєтку, якщо це були кілька сіл, відповідно, у всіх селах, так і стрімке зростання чисельності співвласників упродовж XVI ст. Таким чином, якщо брати Тустанівські або Ступницькі ще змогли з цього приводу досягнути домовленостей, то кільканадцять або й кілька десятків сімей Ільницьких, Уруських, Яворських, Матківських і т.д., що на середину — кінець XVI ст. роїлися у своїх гніздах, нездатні були цього зробити, уникнувши при цьому взаємних претензій і звинувачень, що хтось отримав кращу ділянку, а комусь дістався гірший клопоть землі.

Паралельно з вищезазначеним способом виникнення нових родових відламків з власними прізвищами існував інший, пов'язаний з колоніза-

¹² Zbiór dokumentów małopolskich. — Wrocław etc., 1969. — Cz. IV. — № 1026.

¹³ Katalog dokumentów pergamentowych Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. — Wrocław-Warszawa-Kraków, 1966. — Cz. 1. — № 131.

¹⁴ Wyrostek L. Op. cit. — S. 54–55, 69–70. Пашин С. Самборские шляхтичи волошского происхождения во второй половине XIV — начале XVI века // Материалы научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения проф. П.И. Рошевского. — Тюмень, 2003. — С. 23–32; Его же. Перемышльская шляхта второй половины XIV — начала XVI века: Историко-генеалогическое исследование. — Тюмень, 2001. — С. 136–137.

¹⁵ Востанне таке явище спостерігаємо у випадку Височанських — Матківських: у 1538 р. сини і внуки Думки Височанського разом з Івашком Веригою Височанським розмежували с. Висоцьке Верхнє на дві частини. За верхньою, що опинилася в руках Івашка Вериги і його наступників, збереглася назва Верхнє Висоцьке, за нижньою закріпилася назва Матків, відповідно нащакі Думки з середини XVI ст. звуться Матківськими. (ЦДІАЛ України, ф. 14, оп. 1, спр. 12, с. 489–499, 518).

¹⁶ Наприклад, у Блажівських — села Блажів, Воля Блажівська, Звір і Жупа; у Бориславських — села Борислав і Мражниця; в Ільницьких — села Ільник, Радич, Лосинець, Мельниче; у Кропивницьких — села Кропивник і Східниця; Матківських — села Матків, Мохнате, Івашківці, в Ортинських — села Ортиничі і Биків; у Пацлавських — села Пацлав і Сопотник; у Попелів — села Попелі і Котів; у Ступницьких — села Ступниця, Воля Ступницька, Котоване, Котлава; у Терлецьких — села Терло, Любохова, Розсохи і Свинне; в Уруських — села Уріж, Лопушна, Заріччя тощо (Źródła dziejowe. — Lwów, 1902. — Т. XVIII. — Cz. 2. — S. 25–43; Rejestr poborowy ziemi Przemyskiej u 1628 roku / Wyd. Zd. Budzyński i Łazimierz Przyboś. — Rzeszów, 1997. — S. 35–39, 52, 70, 72, 77, 147, 153–155, 166, 170).

цією в гірській частині Самбірського, Стрийського і Перемишльського староств.

У міру того, як колонізаційний рух впродовж XV ст., а особливо XVI ст., набирив обертів, все більше вихідців з дрібної руської шляхти втягувалися в процеси створення нових поселень. Цікаво, що з-поміж двох форм колонізації — на німецькому та на волоському праві — вони віддавали перевагу останній. Найбільш помітна її присутність у Самбірському та Перемишльському старостах. Власне, туди відбувався відтік господарсько-активного елемента, якого не задовольняли частки у родовому гнізді, що мали властивість зменшуватися з покоління в покоління. В пошуках кращих умов життя вони погоджувалися виступати осадниками поселень на волоському праві.

Схема, за якою здійснювалося осадження села, загалом була типовою, втім не позбавленою певних локальних і часових особливостей. Особа, що бажала випробувати себе в якості осадника, отримувала від старости або через його посередництво від короля привілей на заснування поселення. Її обов'язки зводилися до кількох завдань: залучити поселенців; створити їм умови для життя і господарювання (виміряти землю, збудувати млин, церкву, корчму тощо, здійснювати адміністративне управління та врегульовувати правові відносини); забезпечити отримання прибутків з села для його власника. Також важливим обов'язком осадника було відбування військової повинності, що практикувалася у XV ст. (можливо й у XVI ст.). Звали такого осадника князем, а згодом — війтом.

Князівство надавалося в довічне володіння. Після смерті зазначених в королівському привілеї осіб воно ставало вільним («wakujaſum»). Однак з часом склалася практика, у відповідності з якою пріоритетне право на отримання чергового привілею надавалося спадкоємцям князя (війта). Як наслідок, вже на XVI ст. починають формуватися окремі князівсько-війтівські династії. Всього за період XV–XVIII ст. їх нараховувалося близько сотні, з них дві третини — шляхетського походження. Так само зустрічаються випадки осадження шляхти на попівствах в королівських церковних та шляхетських володіннях та виникнення священицьких династій, які ведуть своє походження від котрогось зі шляхетських родів¹⁷.

До кінця XVI ст. їхній соціально-правовий статус залишався абівалентним. З одного боку, характер землеволодіння засвідчував їхнє нешляхетське становище. Й в документах XVI ст. такі довічні землевласники в королівських та церковних маєтках справді зараховуються до категорії учтивих («providus, honestus, ucſiwu»). Однак, варто було котромусь із них набути земську власність, як він одразу ставав знову шляхетним («nobilis,

¹⁷ Докладніше: *Инкин В.Ф.* К вопросу о происхождении и эволюции волошского института «князя» (кнеза) в галицкой деревне в XV–XVIII вв. // *Славяно-волошские связи: Сб. ст. / Отв. ред. Н. Мохов.* — Кишинев, 1978. — С. 114–147.

szlachetny»)»¹⁸. Ця обставина безпосередньо впливала й на використання родового прізвища. Якщо князівсько-війтівська родина цілковито поривала з родовим гніздом, позбувшись в ньому своєї частки, й не володіла земськими маєтками, у документах вони йменуються за місцем осади, в якій вони утримували князівство-війтівство (або попівство). Однак, у тих випадках, коли такі родини продовжують залишатися одночасно і довічними власниками у королівських (церковних) маєтках й земськими землевласниками, в документах вони зустрічаються під двома прізвищами. Що цікаво, земські і гродські акти йменують їх первісним шляхетським прізвищем, натомість старостинські акти — новим прізвищем. Наприклад, князі с. Росохача в Перемишльському гроді відомі як Комарницькі Дудичі, а в актах Самбірського замку — як Росохачькі; князі-війти з с. Рикова відповідно — Комарницькі і Риківські, князі-війти з с. Лукавиці — Винницькі і Лукавські тощо¹⁹.

В першій половині XVII ст. інститут князівства-війтства зазнає змін. Відбувається відокремлення його адміністративно-судових функцій, які переходять до простих війтів, що обираються з громади, від матеріальної основи, що перетворюється на звичайне привілейоване довічне володіння в руках шляхти. За цих обставин остаточно викристалізувалося вживання родових прізвищ князівсько-війтівськими родинами. Частина з них, запобігаючи втраті своїх володінь в королівщинах, повертається до попереднього первісного прізвища. Таким чином, до середини XVII ст. остаточно зникають згадки про Росохачьких, Риковських, замість них документи повідомляють про окремі відгалуження Комарницьких. Гуснянські знову стають Ільницькими, Лукавські — Винницькими, Підбузькі — Татомирами, Ластовецькі — Добрянськими. Втім, ця група становить очевидну меншість. Більшість, а це до півсотні князівсько-війтівських династій, зберегла нове прізвище, увійшовши в історію, таким чином, не як родові відгалуження, а самостійні роди. З них частина в прізвищевій назві зберегла подвійні лексеми, що вказують як на попереднє походження, так і на нове місце осідку, наприклад, Бандрівські з Новоселець, Брилинські з Доброї тощо (див. таблицю).

¹⁸ *Смугак І.* Станова замкнутість/незамкнутість шляхти у XVI столітті (на прикладі дрібношляхетських родів Самбірського повіту) // Записки НТШ. — Львів, 2006. — Т. ССІІ: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. — С. 489.

¹⁹ Наукова бібліотека Львівського Національного університету ім. І.Франка. Відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф.П. Максименка, ф. «Самбірська економія», спр. 517/III, арк. 6, 33 зв. – 34, 36, 37 зв., 63, 73 зв., 74, 82 зв., 87–87 зв., 96, 98, 102, 118 зв., 175 зв., 193, 343 зв., 427–427 зв., 445 зв., 453, 487–487зв., 489 зв. – 490 зв., 495 зв., 540, 629 зв. – 630, 649 зв., 676 зв., 721 зв., 726 зв., 735, 754 зв., 793, 835, 881–881 зв., 885–885 зв., 863–863 зв., 876, 879, 897–897 зв.; ЦДІАЛ України, ф. 13, оп. 1, спр. 290, арк. 604–605; спр. 293, арк. 367; спр. 295, арк. 883; спр. 308, арк. 257; спр. 308, арк. 744; спр. 309, арк. 432; спр. 316, арк. 156.

	Рід	Місце попереднього осідку	Місце осідку в королівщині	Характер осади
1.	Арламовські	невідоме	Арламів, Мостийське староство	невідомий
2.	Бандрівські з Новоселець	Новосільці, Перемишльська земля	Бандрів, Перемишльське староство	Князівство / війтівство
3.	Бережанські	Унигів, Угорщина	Бережок, Перемишльське староство	Князівство / війтівство
4.	Боберські	невідоме	Боберка, Сяноцька земля / Лопушанка Лехнова, Самбірське староство	Князівство / війтівство
5.	Брилинські з Доброї	Добра, Сяноцька Земля	Брилинці, Перемишльське староство	Князівство / війтівство
6.	Вицьовські	Бачина, Перемишльська земля	Виців, Самбірське староство	Князівство / війтівство
7.	Вовчанські	Бачина, Перемишльська земля	Вовче, Самбірське староство	Князівство / війтівство
8.	Волосянські	Невідоме	Волосянка Велика і Мала, Самбірське староство	Князівство / війтівство
9.	Волошиновські з Тернової	Тернова, Перемишльська земля	Волошинова, Самбірське староство	Князівство / війтівство
10.	Волянські	Воля Блажівська, Перемишльська земля	Білич (Воля Стрільбицька), Самбірське староство	Князівство / війтівство
11.	Гвоздецькі	Невідоме	Гвоздець, Самбірське староство	Князівство / війтівство
12.	Гнилянські з Маткова	Матків, Перемишльська земля	Гнила, Самбірське староство	Князівство / війтівство
13.	Головецькі	невідоме	Головецьке, ?Самбірське / Стрийське? староство	Князівство / війтівство
14.	Грозьовські	невідоме	Грозьова, Самбірське староство	Князівство / війтівство
15.	Дністрянські з Бачини	Бачина, Перемишльська земля	Дністрик Дубовий, Самбірське староство	Князівство / війтівство

16.	Должанські	Добра, Сяноцька земля	Должки, Самбірське староство	Князівство / війтівство
17.	Должанські	Кропивник, Перемишльсь ка земля	Довге, Стрийське староство	Князівство / війтівство
18.	Жукотинські з Бачини	Бачина, Перемишльсь ка земля	Жукотин, Самбірське староство	Князівство / війтівство
19.	Залокоцькі	невідоме	Залокоть, Самбірське староство	Князівство / війтівство
20.	Зворські	невідоме	Звор, Самбірське староство	Князівство / війтівство
21.	Катинські	Телешниця, Сяноцька земля	Катинь, Перемишльське староство	Князівство / війтівство
22.	Коблянські	?Блажів, Перемишльсь ка земля?	Старе Кобло і Воля Коблянська, Самбірське староство	Князівство / війтівство
23.	Коростенські	невідоме	Коростно, Перемишльське староство	Князівство / війтівство
24.	Краснянські	Верецьке, Угорщина	Красне, Самбірське староство	Князівство / війтівство
25.	Кречківські з Пацлава	Пацлав, Перемишльсь ка земля	Кречків, Перемишльське староство	Князівство / війтівство
26.	Кривецькі	Добра, Сяноцька земля	Криве, Самбірське староство	Князівство / війтівство
27.	Кривецькі	невідоме	Кривка, Самбірське староство	Князівство / війтівство
28.	Липецькі зі Стемпкова	Стемпков, невідомо	Лип'є, Самбірське староство	Князівство / війтівство
29.	Лісковацькі	невідоме	Лісковате, Перемишльське староство	Князівство / війтівство
30.	Ліщинські	невідоме	Ліщина, Перемишльське староство	Князівство / війтівство
31.	Лодинські	невідоме	Лодина, Перемишльське староство	Князівство / війтівство
32.	Ломницькі зі Струтина	Струтин, Га- лицька земля	Лімна, Самбірське староство	Князівство / війтівство

33.	Лопушанські з Комарник	Комарники, Перемишльська земля	Лопушанка Хомина, Перемишльське староство	Князівство / війтівство
34.	Лужецькі	невідоме	Лужок Горішній, Самбірське староство	Князівство / війтівство
35.	Любохорські	Комарники, Перемишльська земля	Либохора, Самбірське староство	Князівство / війтівство
36.	Маковські	невідоме	Макова, Перемишльське староство	Князівство / війтівство
37.	Нанівські з Тернової	Тернова, Перемишльська земля	Нанів, Перемишльське староство	Князівство / війтівство
38.	Нанчуловські	Терло, Перемишльська земля	Нанчулка, єпископська власність	попівство
39.	Недільницькі	?Сілець, Перемишльська земля?	Недільна, Самбірське староство	Князівство / війтівство
40.	Прислопські	Бачина, Перемишльська земля	Присліп, Самбірське староство	Князівство / війтівство
41.	Розлуцькі з Маткова	Матків, Перемишльська земля	Розлуч, Самбірське староство	Князівство / війтівство
42.	Рудавські	невідоме	Рудавка, Перемишльське староство	Князівство / війтівство
43.	Смеречанські	Унигів, Угорщина	Смеречна, Перемишльське староство	Князівство / війтівство
44.	Смольницькі	невідоме	Смольниця, Перемишльське староство	Князівство / війтівство
45.	Спринські	Підгородці, Перемишльська земля	Сприня, Самбірське староство	Князівство / війтівство
46.	Староміські	Тернова, Перемишльська земля	Старий Самбір, Самбірське староство	попівство
47.	Старявські	невідоме	Старява, Перемишльське староство	Князівство / війтівство
48.	Стебницькі з Унигова	Уніхов, Угорщина	Стебник, Перемишльське староство	Князівство / війтівство

49.	Страшівські	невідоме	Страшевичі, церковна власність	попівство
50.	Стрілецькі	невідоме	Стрілки, Самбірське староство	Князівство / вйтівство
51.	Стрільбицькі з Кульчиць	Кульчиці, Перемишльська земля	Стрільбиці, Самбірське староство	Князівство / вйтівство
52.	Татомири	?Корчин / Тернова, Перемишльська земля?	Підбуж, Самбірське староство	Князівство / вйтівство
53.	Тершовські	невідоме	Тершів, Самбірське староство	Млинарство/вйтівство
54.	Тисовицькі	невідоме	Тисовиця, Самбірське староство	Князівство / вйтівство
55.	Устрицькі з Унигова	Унигів, Угорщина	Устрики, Перемишльське староство	Князівство / вйтівство
56.	Цішовські	невідоме	Цішова, Перемишльське староство	Князівство / вйтівство
57.	Черхавські	Підгородці, Перемишльська земля	Черхава, Самбірське староство	Князівство / вйтівство
58.	Яблонські	Бачина, Перемишльська земля	Яблінка Дубова, Самбірське староство	Князівство / вйтівство
59.	Яменські	Созань, Перемишльська земля	Ямна, Перемишльське староство	Князівство / вйтівство

Поряд з вищезазначеними випадками виокремлення родових відгалужень з власними прізвищами, можна спостерігати зворотній процес — об'єднання під одним прізвищем осіб різного походження.

Руські шляхетські роди перебували між собою в тісних відносинах майнового та родинного характеру. Очевидно, що за таких умов мала місце постійна міграція вихідців з одного шляхетського гнізда до сусіднього або більш віддаленого такого самого осідку. Переселення не призводило до негайної зміни прізвища, для прикладу, Білинські, опинившись в Маткові, продовжували залишатися Білинськими, а окремі представники Монастирських, Бориславських, Ступницьких, Височанських, що були землевласниками в Урожі, в документах не зветься Уруськими тощо. Однак в XV–XVI ст. такі прецеденти траплялися.

Для XVI ст. документи фіксують чимало таких випадків, з них на увагу заслуговують кілька. Йдеться про ті, де, інкорпоровані до складу роду через зміну прізвища особи, започаткували окремі відгалуження.

Зокрема, до таких належали Терлецькі Олехновичі, які виводяться від священника Яцька Кардаша. Він був одним з п'яти синів Кунаша Устрицького Янчовича — засновника родів Устрицьких, Бережанських, Стебницьких. Шлюб з Анною, єдиною дочкою перемишльського владика Арсенія Терлецького, та парафія в с. Терлі визначили місце постійного проживання Яцька впродовж 1540–1580-х років. Його нащадки продовжували мешкати у селах Терлі, Розсохах і Любохові до кінця XVIII ст. та йменувалися Терлецькими з Унигова²⁰.

Так само, в першій половині XVI ст. через шлюб з власницями с. Сілець відбувається формування кількох відгалужень Сілецьких, котрі по чоловічій лінії належали до інших родів. А саме, з єдиною дочкою Станка Сілецькою — Оленою — одружився шляхтич невідомого походження Федько Джурдж. Його нащадки — Сілецькі Джурджі — незмінно продовжували мешкати в родовому гнізді до кінця XVIII ст. Одночасно, на початку XVI ст. в Сільці з'являються Лазар Винницький та Андрій Яворський, одружені з дочками Федька Сілецького. Нащадки Лазара упродовж XVI–XVII ст. відомі як Сілецькі Шкребетичі, натомість Андрія — Сілецькі Цибульчичі-Наливайчаки, Голдичі, Масниковичі, Ворончаки (цікаво, що у XVIII ст. Голдичі, Масниковичі і Ворончаки повертаються до свого первісного прізвища Яворські)²¹.

У 1530-х роках у с. Бояри переселилися брати Попелі Платковичі. Упродовж століття, допоки джерела фіксують їхнє перебування в цьому селі, вони йменуються Попелями, а згодом — Боярськими²².

Руські шляхетські роди могли інкорпорувати до свого складу не тільки представників інших родів, а й вихідців з нижчих соціальних груп. Обставини, за яких це відбувалося, загалом були однаковими для кожного окремо взятого випадку, бо в їхній основі лежало подолання двох станових перешкод — кривна спорідненість з шляхетським родом та володіння земськими маєтками. Перша нейтралізувалася шляхом створення нерівноправного шлюбу нешляхтич — шляхтянка, друга — через набуття землі в якомусь з шляхетських гнізд. Втім, наявність обидвох факторів в кінцевому результаті не легітимізувала шляхетський статус чоловіка²³. Джерела на це вказують однозначно: на відміну від дружини, він продовжує зараховуватися до категорії «ucztywych», «providus», «honestus». І якщо його нащадкам вдавалося влитися до складу землевласників

²⁰ ЦДІАЛ України, ф. 14, оп. 1, спр. 16, арк. 269–270; спр. 17, арк. 344, 715; спр. 19, арк. 10–11, 187; спр. 24, арк. 1118; спр. 25, арк. 116а – 117; спр. 28, арк. 453–454; спр. 29, арк. 526–529; спр. 32, арк. 218; спр. 33, арк. 218–220, 742; спр. 34, арк. 250; спр. 36, арк. 810; спр. 37, арк. 825; спр. 66, арк. 233; спр. 107, арк. 402; спр. 116, арк. 641; ф. 165, оп. 3, спр. 4597–4600, 4612, 4613.

²¹ *Смуток І.* Вступ до генеалогії шляхти Самбірського повіту XVI — початку XVII ст. (шляхетські прізвиська). — Львів, 2008. — С. 223–225.

²² ЦДІАЛ України, ф. 13, оп. 1, спр. 19, арк. 227; спр. 323, арк. 1133; спр. 331, арк. 182; спр. 332, арк. 892; спр. 339, арк. 941–942.

²³ Згідно з тогочасними правовими нормами, подружжя та його нащадки належали до тієї соціальної групи, до якої належав голова сім'ї.

котрогось зі шляхетських гнізд на правах шляхти, то в значній мірі це досягалося через мовчазну згоду решти членів родини по материнській лінії та сусідами змиритися з дійсністю, яка суперечила офіційним правовим приписам. Очевидно, що ті особи, кому пощастило в такий спосіб потрапити до привілейованого стану, послуговувалися котримось з існуючих шляхетських прізвищ, як правило, успадкованим від матері.

У XVI — початку XVII ст. міжстанові контакти були доволі активними. Тогочасні документи фіксують більше сотні шлюбів не шляхтичів з шляхтянками та чималу кількість випадків участі вихідців з соціальних низів у земельних операціях руської шляхти. Однак з них лишень одиниці разом зі своїми нащадками зуміли закріпитися серед шляхетського стану, влившись до якогось з родів²⁴. До таких належали:

1) Комарницькі Татаринівичі-Беденики, що походять від якогось «учтивого» Симона Татарина, відомого з 1570-х років та одруженого з Маргаритою Комарницькою Сташкевич. Проіснували до кінця XVIII ст., мешкаючи в с. Маткові серед Матківських²⁵;

2) Кульчицькі Поповичі, що виводяться від Івана — священика в королівській частині Кульчиць²⁶. Єдина згадка про нього 1574 р. окреслює його статус як «релігійний» («*religiosus*»)²⁷. Вигасли на початку XVIII ст.;

3) Сілецькі Махньовичі (Калітчаковичі), представлені Іваном, Супруном, Петром Махньовичами та нащадками. До 1670-х років рід по чоловічій лінії згас. Маєток Махньовичів успадкувала єдина правнучка Івана Калічки — Марина. З її смертю наприкінці 1720-х років це відгалуження Сілецьких перестало існувати²⁸;

²⁴ *Смуга І. Станова замкнутість/незамкнутість шляхти у XVI столітті... — С. 477–490.*

²⁵ ЦДІАЛ України, ф. 13, оп. 1, спр. 214, арк. 119; спр. 222, арк. 560; спр. 237, арк. 436; спр. 306, арк. 1302; спр. 308, арк. 260–261; спр. 309, арк. 211–212; спр. 312, арк. 208; спр. 315, арк. 198, 221; спр. 315, арк. 221; спр. 324, арк. 1027; спр. 328, арк. 337; спр. 332, арк. 1573; спр. 356, арк. 1747; спр. 436, арк. 1439; спр. 596, арк. 2301; ф. 14, оп. 1, спр. 29, арк. 143–144; спр. 51, арк. 126–131; спр. 54, арк. 763–765; спр. 57, арк. 70–73; спр. 69, арк. 981–983; спр. 74, арк. 1291–1292; спр. 79, арк. 1162; спр. 82, арк. 249–250, 255–256; спр. 85, арк. 1051; спр. 87, арк. 1438, 1518; спр. 109, арк. 17–21; *Marcinek R., Ślusarek K. Materiały do genealogii szlachnty galickiej. — Kraków, 1996. — Cz. 1: A–K. — № 1687, 1688, 1714, 1715, 1716.*

²⁶ ЦДІАЛ України, ф. 13, оп. 1, спр. 291, врк. 677; спр. 316, арк. 51; спр. 317, арк. 106–107; спр. 318, арк. 154; спр. 319, арк. 992–993; ф. 14, оп. 1, спр. 53, арк. 682, 683–685; спр. 62, арк. 117–118, 119, 239–243, 246–247; спр. 86, арк. 28–30; спр. 89, арк. 291–294.

²⁷ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 291, арк. 677.

²⁸ Там само, спр. 99, арк. 362; спр. 101, арк. 123–124; спр. 104, арк. 263; спр. 104, арк. 1268–1269; спр. 112, арк. 836; спр. 118, арк. 1125; спр. 118, арк. 1151; спр. 132, арк. 1550; спр. 223, арк. 109; спр. 219, арк. 371; спр. 289, арк. 528; спр. 291, арк. 4–5; спр. 304, арк. 1248–1249; спр. 305, арк. 276; спр. 307, арк. 1073, 1116; спр. 315, арк. 334; спр. 316, арк. 124, 926; спр. 317, арк. 371–373, 393, 459; спр. 318, арк. 292; спр. 320, арк. 1516, 1579; спр. 321, арк. 1375; ф. 14, оп. 1, спр. 24, арк. 977; спр. 39, арк. 666; спр. 40, арк. 312–313; спр. 44, арк. 696, 703–704; спр. 47, арк. 9; спр. 48, арк. 962–963; спр. 49, арк. 92–94; спр. 50, арк. 473–474; спр. 55, арк. 363–364, 365–366; спр. 57, арк. 668–669, 760–761, 800–801; спр. 59, арк. 68–69, 219–220, 1037; спр. 62, арк. 1005; спр. 63, арк. 740–741; спр. 67, арк. 319, 2067–2068; спр. 70, арк. 163, 331–332, 422–423, 1394–1395.

4) Созанські Люті, відомі у XVII ст. ще як Поповичі та Іванчишаки, нащадки Василя, священника з Созані, та Марії, єдиної дочки Миська Созанського Ворони. Проіснували до кінця XVIII ст.²⁹;

5) Ступницькі Васькевичі, ймовірно, нащадки Федора-Василя, священника в Ступниці, та Настасії, дочки Івана Ступницького Сатурника, що жили у середині XVII ст. Проіснували до кінця XVIII ст.³⁰;

6) Уруські Литвинчаки виводяться від Стецька, міщанського сина з м. Яворова, одруженого з Фенною, дочкою Івана Уруського Куречича. Вигасли на кінець XVII ст.³¹;

7) Яворські Мриголоди. Засновник цього відламу Михайло Мриголод у 1560-х – початку 1570-х років одружився з Яворською. Його нащадки згадуються впродовж XVII ст.³²;

8) Яворські Цибовичі. Історію відгалуження Цибовичів розпочинає Павло Чиб, підданий спочатку Сенька, а згодом Івана Турецьких, осілий у с. Явора. Його дружиною була Кахна Терлецька. Нащадки Павла продовжували мешкати у Яворі, Турці та навколишніх селах до кінця XVIII ст.³³

²⁹ Там само, спр. 234, арк. 17, 22; спр. 248, арк. 659; спр. 250, арк. 16; спр. 260, арк. 442; спр. 467, арк. 2122–2123; спр. 591, арк. 2050–2054; спр. 592, арк. 217–228; спр. 594, арк. 477–479, 687–689, 773–778, 1232–1233, 1236–1238, 1759–1760; ф. 14, оп. 1, спр. 128, арк. 669–672; спр. 129, арк. 924–925.

³⁰ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 136, с. 491–494; спр. 151, арк. 548; спр. 218, арк. 19–20; спр. 488, арк. 2336–2337; спр. 489, арк. 146–147; спр. 491, арк. 774–775; спр. 511, арк. 717–718; ф. 14, оп. 1, спр. 109, арк. 251; спр. 124, арк. 139–142.

³¹ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 92, арк. 1010–1012; спр. 93, арк. 2–4; спр. 140, арк. 1468–1469; спр. 147, арк. 9–11; спр. 148, арк. 155–156; спр. 148, арк. 1370; спр. 305, арк. 269–270; ф. 14, оп. 1, спр. 56, арк. 571.

³² Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 108, арк. 1121–1122, 1126; спр. 136, арк. 885–886; спр. 139, арк. 315–316; спр. 146, арк. 1844; спр. 147, арк. 251–252; спр. 154, арк. 488–489; спр. 289, арк. 641; спр. 290, арк. 259–260; спр. 291, арк. 83; спр. 304, арк. 546; спр. 305, арк. 209; спр. 306, арк. 192; спр. 308, арк. 145; спр. 314, арк. 123, 133–134; спр. 315, арк. 191, 231; спр. 316, арк. 108, 114, 126; спр. 317, арк. 198, 201, 704–707, 725; спр. 319, арк. 164, 166; спр. 320, арк. 420, 719–720; ф. 14, оп. 1, спр. 19, арк. 828–829; спр. 24, арк. 960–961, 969–971; спр. 27, арк. 589; спр. 29, арк. 328–341; спр. 34, арк. 221–222; спр. 50, арк. 910–911; спр. 52, арк. 770–771; спр. 65, арк. 816; спр. 66, арк. 140, 608, 612; спр. 67, арк. 1524, 1525, 1526, 2279; спр. 69, арк. 236–237, 862; спр. 71, арк. 914, 915; спр. 72, арк. 140–141; спр. 73, арк. 114–115; спр. 74, арк. 110, 244–245, 580, 581, 621; спр. 78, арк. 4, 1623; спр. 81, арк. 1273, 1282, 1310–1311; спр. 81, арк. 1220–1221, 1680–1681; спр. 85, арк. 1103; спр. 86, арк. 71; спр. 90, арк. 796; спр. 91, арк. 235–236; спр. 92, арк. 1948–1949; спр. 93, арк. 2109; спр. 93, арк. 2106–2107, 2133, 2187–2188, 2190; спр. 96, арк. 236–237; спр. 114, арк. 387.

³³ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 128, арк. 80; спр. 131, арк. 2119; спр. 143, арк. 1282; спр. 299, арк. 1201; спр. 300, арк. 87–88; спр. 305, арк. 208–209; спр. 309, арк. 1081–1082; спр. 314, арк. 125; спр. 315, арк. 176; спр. 318, арк. 120; спр. 333, арк. 994–995; спр. 519, арк. 339–340; ф. 14, оп. 1, спр. 43, арк. 436–437; спр. 50, арк. 178–179; спр. 59, арк. 318; спр. 62, арк. 486, 1216–1217; спр. 65, арк. 806, 808–810; спр. 66, арк. 827–828; спр. 67, арк. 97, 318–319, 324–325; спр. 68, арк. 1159–1160; спр. 71, арк. 312, 936; спр. 72, арк. 287; спр. 78, арк. 116, 118, 121; спр. 85, арк. 1100; спр. 126, арк. 257–258; *Poczet szlachty galicyjskiej i bukowskińskiej*... — S. 96.

Згадане вище включення до шляхетського роду вихідців з інших родів або соціальних груп датуються добре задокументованим періодом з початку XVI ст. Закономірно постає питання, чи траплялися аналогічні випадки у попередніх століттях? Адже, історія близько двох десятків родів, а це — Бачинські, Білинські, Боярські, Винницькі, Городиські, Літинські, Луцькі, Кульчицькі, Копистинські, Монастирські, Крушельницькі, Криницькі, Негребецькі, Пацлавські, Підгородецькі, Ритаровські, Созанські, Терлецькі тощо — розпочинається з появи саме наприкінці XIV–XV ст. не одного, а кількох осіб, котрим судилося започаткувати від двох і більше відгалужень в межах роду, й які невідомо ким один одному доводилися³⁴. Певні міркування дозволяють зробити припущення, що тут так само в окремих випадках маємо справу із вихідцями з різних родів, з часом об'єднаних під одним найменуванням. На це може вказувати наявність шлюбів між носіями одного прізвища вже у першій половині XVI ст., зокрема, вони трапляються серед Винницьких³⁵, а також випадки звинувачення у нешляхетстві в середині роду. Так, в 1550-х роках Кульчицькі Тарасовичі звинувачували Кульчицьких Михалковичів (з середини XVII ст. більше відомих як Дашиничі) у плебейському походженні та відсутності прав на землеволодіння у Кульчицях³⁶. Подібне протистояння виникло у 1556 р. між Терлецькими³⁷.

Таким чином, певний час, принаймні до кінця XVI ст., шляхетські прізвища до певної міри віддзеркалювали не стільки покривні зв'язки всередині та між родами, як реальний стан землеволодіння серед руської шляхти.

Однак, з остаточною консолідацією привілейованого стану, зникненням специфічних службених груп в напівшляхетському середовищі, що збіглося з екзекуцією прав та ревізією землевласності в межах всієї Речі Посполитої у 1560-х роках, зростає роль особистого походження. Тепер прізвище стає основним критерієм приналежності до того чи іншого шляхетського роду та спільного з ним походження. Зміна землеволодіння вже не призводить до зміни прізвища. Навпаки, окремі роди на початок XVII ст. повертаються до своїх первісних найменувань або повністю відмовляючись від вже існуючих, або додаючи до них характерний компонент, що вказував на їхнє попереднє володіння земським маєтком, наприклад, Нанівські з Тернової і т.д. Втім, остаточного узгодження

³⁴ *Смугок І.* Вступ до генеалогії шляхти Самбірського повіту XVI — початку XVII ст... — С. 33, 101–102, 155–157, 183–184; *Wyrostek L.* Op. cit. — S. 51, 53, 55–58, 60, 65–66, 70–71; *Пашин С.* Самборские шляхтичи волошского происхождения во второй половине XIV — начале XVI века... — С. 23–32; *Его же.* Перемышльская шляхта второй половины XIV — начала XVI века... — С. 89–91, 107–109, 136–137.

³⁵ У 1544 р. Сенько Винницький Попович заставив свою частку у Винниках за 15 гривень своїй внучці Зофії, а дружинині Яцька Винницького (ЦДІАЛ України, ф. 13, оп. 1, спр. 13, с. 1226).

³⁶ ЦДІАЛ України, ф. 14, оп. 1, спр. 270, арк. 824; спр. 271, арк. 21–24.

³⁷ Там само, спр. 268, с. 1025–1026.

родової приналежності з використанням прізвищем не відбулося. Ситуація з побутуванням тих чи інших прізвищ на початку XVII ст. стабілізувалася. Як наслідок, більшість родів руської шляхти Перемишльської землі, об'єднаних одним найменуванням у XVII–XVIII ст., не є родами у звичному для генеалогії визначенні, тобто кровноспорідненими спільнотами, що виводяться від спільного предка по чоловічій лінії.

Ігор Смуток

ФОРМУВАННЯ РОДІВ РУСЬКОЇ ШЛЯХТИ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ (XV–XVIII ст.)

У статті на прикладі шляхти Перемишльської землі православного (згодом греко-католицького віровизнання) розглядається проблема відповідності кривних зв'язків вживаному тим чи іншим родом прізвищу. З'ясовано, що останнє до початку XVII ст. окреслювало не тільки межі роду, що об'єднував нащадків однієї особи по чоловічій лінії, а й власників певного маєтку. Тому, в межах одного найменування зустрічаються представники кількох родів і навпаки, один шляхетський рід може використовувати одночасно кілька прізвищ.

Ключові слова: рід, руська шляхта, Перемишльська земля, прізвище.

Ігорь Смуток

ФОРМИРОВАНИЕ РОДОВ РУССКОЙ ШЛЯХТЫ ПЕРЕМЫШЛЬСКОЙ ЗЕМЛИ (XV–XVIII вв.)

В статье на примере шляхты Перемишльской земли православного (впоследствии греко-католического вероисповедания) рассматривается проблема соответствия кровных связей используемой тем или иным родом фамилии. Выяснено, что фамилия к началу XVII ст. очерчивала не только пределы рода, что объединял потомков одного лица по мужской линии, но и владельцев определенного имени. Поэтому в пределах одного наименования встречаются представители нескольких родов и наоборот, один шляхетский род может использовать одновременно несколько фамилий.

Ключевые слова: род, русская шляхта, Перемишльская земля, фамилия.

Ihor Smutok

FAMILY FORMATION OF THE RUSSIAN SZLACHTA IN PEREMYSHL AREA (THE 15th–18th CENTURIES)

The article, through the example of Peremyshl Orthodox (later Greek-Catholic) szlachta, features the issue of blood relations compliance with family names. It proves that before the 17th century a family name identified both the person's descendants (male line) and landed property. Thus, a surname could cover several families or, vice versa, the same szlachta family could bear several surnames simultaneously.

Keywords: kin, Russian szlachta, Peremyshl area, family name.

STAN BADAŃ NAD RODAMI RYCERSKIMI W ŚREDNIOWIECZNEJ MAŁOPOLSCE

«Badania nad rodami rycerskimi, rodzinami szlacheckimi i elitami władzy średniowiecznej i nowożytnej Polski są obecnie jednym z najprężniej rozwijających się nurtów badawczych polskiej nauki historycznej». Zdanie to, rozpoczynające nieomal każdą pracę dotyczącą tych zagadnień, oddaje jednak rzeczywistość. Odrodzone i wyzwolone spod ideologicznego gorsetu przed niemal czterdziestu laty, badania te koncentrują się na odtwarzaniu składu i mechanizmów funkcjonowania rodów rycerskich i wywodzących się z tych ostatnich rodzin możnowładczych, na rozpoznawaniu reguł kształtowania się i ewolucji elit społecznych i centrów władzy, odtwarzaniu staropolskiej hierarchii urzędniczej, oraz zaplecza majątkowego i klientarnego środowisk rycersko-możnowładczych. Wreszcie skupiają się na poszukiwaniu zależności pomiędzy procesami społecznymi i politycznymi.

Badania te — obejmujące swym zasięgiem dużą część polskiego społeczeństwa średniowiecznego — prowadzone są między innymi pod hasłami eliminowania anonimowości jego przedstawicieli. Realizacja tego postulatu odbywa się między innymi poprzez studia nad specyficznym na gruncie polskim zjawiskiem rodów rycerskich. Dłuższy czas trwała dyskusja nad sposobem formowania się rodu rycerskiego. Część badaczy uważała, że powstał on na zasadzie przyjmowania przez niespokrewnione ze sobą rodziny tych samych znaków herbowych, co wytworzyło z czasem fikcyjną tradycję wywodzenia się od wspólnego przodka — tzw. teoria klientarna¹. Mimo gruntownej polemiki tej teorii podważającej jej zasadność, przeprowadzonej przez Janusza Bieniaka istnieje nadal wśród historyków grono jej zwolenników². Obecnie przeważa pogląd, że ród rycerski miał genealogiczny charakter, czyli powstał poprzez

¹ K. Tymieniecki. *Spółeczeństwo Słowian lechickich*. — Lwów, 1928. — S. 44–65; Idem. *Genytyzm (ustrój rodowy) czy feudalizm?* // *Przegląd Historyczny*. — 1961. — T. 52. — S. 547–561; J. Adamus. *Polska teoria rodowa*. — Łódź, 1958; A. Gąsiorowski. *Czynniki rozwarstwienia stanu szlacheckiego w średniowiecznej Polsce* // *Struktura feudałni społeczności na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16 století*. — Praha, 1984. — S. 65 i nast.; M. Cetwiński. *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Pochodzenie-gospodarka-polityka*. — Wrocław, 1980. — S. 11–58; Idem. *Pochodzenie etniczne i więzy krwi rycerstwa śląskiego*, w: *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*. — Warszawa, 1981. — T. 1 / Red. S.K. Kuczyński. — S. 40–85.

² J. Bieniak. *Rody rycerskie jako czynnik struktury społecznej w Polsce XIII–XIV w.* // *Polska w okresie rozdrobnienia feudalnego* / Red. H. Łowmiański. — Wrocław, 1973. — S. 161–200; Idem. *Heraldyka polska przed Długoszem* // *Sztuka i ideologia XV wieku*. — Warszawa, 1978. — S. 165–210; Idem. *Knight clans in Medieval Poland* // *The Polish nobility in the Middle Ages*. — Wrocław, 1984. — S. 123–176; Idem. *Jeszcze w sprawie genezy rodów rycerskich w Polsce* // *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*. — Warszawa, 1992. — T. V. — S. 45–55; Artykuły: 1, 2, 4 wydane zostały także w zbiorowej pracy autora: *Polskie rycerstwo średniowieczne. Wybór pism*. — Kraków, 2002. — S. 57–131.

stopniowe rozrodzenie się potomków możnych polskich działających we wczesnym średniowieczu. Nie wyklucza to jednak przyjmowania w poczet rodów elementów obcych, jednakże następowało to rzadko i dotyczyło grup słabych liczebnie, łatwych do wchłonięcia przez spokrewnionych ze sobą rodowców³. Z rodami sztucznymi mamy w Polsce średniowiecznej do czynienia z pewnością w dwóch przypadkach: Dragów-Sasów i Prusów, które to uformowały się na zasadzie nie genealogicznej, lecz wspólnoty pochodzenia rodowców z określonych terytoriów, leżących poza granicami państwa polskiego (Górne Węgry, Prusy)⁴.

Tak więc dziś, polskie rody rycerskie widzimy, nie jako wywodzące się z «pierwocin ustroju społecznego», lecz jako zjawisko typowe dla późnego polskiego średniowiecza, powstałe przez utrzymywanie świadomości wspólnego pochodzenia przez potomków dostojników znanych niekiedy ze źródeł wczesnośredniowiecznych. Od przełomu XIII/XIV wieku świadomość ta zaczęła wyrażać się w przyjmowaniu wspólnych herbów, zawołań i wreszcie nazw herbowych⁵.

Jednym z pierwszych historyków, który podjął tematykę polskich rodów rycerskich, w tym przede wszystkim małopolskich, w aspekcie genealogicznym i heraldycznym był Franciszek Piekosiński⁶. Część jego ustaleń dotyczących genealogii niektórych z nich zachowała swą wartość do chwili obecnej. Współcześnie z F. Piekosińskim działał Adam Boniecki, który zainicjował wydawanie pierwszego polskiego herbarza prezentującego wysoki poziom naukowy, a zawierającego dużą liczbę informacji genealogicznych, w tym także odnoszących się do osób z okresu średniowiecza⁷. Zaslugi A. Bonieckiego, w przypadku Małopolski, są tym bardziej cenne, iż sumiennie wykorzystał — nieistniejące już dziś — księgi sądowe niektórych powiatów województwa sandomierskiego (wiślickiego, radomskiego, opoczyńskiego, checińskiego)⁸.

Największe zasługi na polu organizacyjnym i teoretycznym nad polskimi rodami rycerskimi, w tym także małopolskimi, położył Władysław Semkowicz. Badacz ten postulował opracowanie w formie monografii najważniejszych polskich rodów heraldycznych. Zaproponował także schemat tych monografii, który zaprezentował w pracy o Pałukach (1907) a następnie doprecyzował w dziele dotyczącym Awdańców (1917–1920). Sprowadzał się on do opracowania rodu według następujących punktów: 1. Gniazdo i geneza rodu, 2. Genealogia

³ Zob. wyżej przyp. 2.

⁴ J. Chwalibińska. *Ród Prusów w wiekach średnich*. — Toruń, 1948; L. Wyrstek. *Ród Dragów Sasów na Węgrzech i na Rusi Halickiej // Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego* (dalej cyt.: RTH). — Kraków, 1932. — T. 11.

⁵ J. Bieniak. *Rody rycerskie...* — S. 161–200; Idem. *Wielkopolska, Kujawy, ziemia łęczycka i sieradzka wobec problemu zjednoczenia państwowego w latach 1300–1306*. — Toruń, 1969. — S. 9–25; J. Wroniszewski. *Ród Rawiczów. Warszowice i Grotowice*. — Toruń, 1992. — S. 3–4.

⁶ F. Piekosiński. *Rycerstwo polskie wieków średnich*: 3 t. — Kraków, 1896–1902.

⁷ A. Boniecki. *Herbarz polski*: 16 t. — Warszawa, 1900–1916.

⁸ Ibid. — T. 1. — S. V–IX; S. Kutrzeba. *Sądy ziemskie i grodzie w wiekach średnich*. Cz. II // *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*. — 1902. — T. 42. — S. 76 i nast.

i rozsiadanie rodu rozpisane na poszczególne terytoria (np. Wielkopolska, Małopolska, Kujawy, Ruś), 3. Herb i zawołanie, 4. Rola dziejowa⁹.

Na fali badań genealogicznych zainspirowanych przez W. Semkowicza powstała znaczna liczba całościowych lub częściowych monografii polskich rodów rycerskich, a nawet poszczególnych rodzin wchodzących w ich skład. Autorami, obok samego W. Semkowicza, byli jego uczniowie lub inni historycy, którzy akceptowali jego metody badawcze¹⁰. Z powstałych prac wymienię tylko te, które poświęcone były w całości, albo tylko we fragmencie rodom małopolskim; należy zresztą pamiętać, że duża część rodów polskich miała charakter wielodzielnicowy, więc nieraz trudno jednoznacznie określić, czy jest to ród «czysto» małopolski, wielkopolski, czy śląski. Władysław Semkowicz opracował rody Awdańców, Pałuków, początki rodu Gierałtów i Sulimów, oraz w zarysie rody: Amadejów, Drużynów, Śreniawitów i Dębnów¹¹. Zygmunt Wdowiszewski opracował ród Bogoriów¹², Jan Dąbrowski Amadejów (emigranci z Węgier, ale osiedlili się głównie w Małopolsce)¹³, Marian Friedberg Łabędziów¹⁴, Karol Górski Odrowążów¹⁵, Jadwiga Chwalibińska Prusów (byli rozsiadani także w Małopolsce o zawołaniu Turzyna)¹⁶, Ludwik Pierzchała Gierałtów¹⁷.

Nieco innymi metodami badawczymi posługiwał się Stanisław Kozierowski, który także — w przeciwieństwie do «szkoły semkowiczowskiej», polegającej przede wszystkim na wykorzystaniu źródeł drukowanych — swoje ustalenia opierał w dużej mierze na źródłach archiwalnych. Co prawda badacz ten zajmował się przede wszystkim rycerstwem wielkopolskim, publikując kilkanaście monografii¹⁸,

⁹ W. Semkowicz. *Ród Pałuków* // Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny. — 1907. — T. 49; Idem. *Ród Awdańców w wiekach średnich* // Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego. — 1917–1920. — R. 44–46 (wydane w całości, Poznań, 1920).

¹⁰ Całość tego dorobku zestawiał ostatnio S. Szybkowski. *Ród Cielepałów. Studium genealogiczne*. — Gdańsk, 1999. — S. 7–10; zob. też wcześniejsze podsumowanie W. Semkowicza: *Ćwierćwiecze badań monograficznych nad rodami rycerstwa polskiego* // Miesięcznik Heraklidy (dalej cyt.: MH). — 1933. — T. 12. — S. 177–183.

¹¹ W. Semkowicz. *Ród Pałuków...*; Idem. *Ród Awdańców...*; Idem. *O początkach rodu Gierałtów i fundacji klasztoru norbertanów w Brzesku* // MH. — 1909. — t. 2; Idem. *O pochodzeniu i rozsiadaniu rodu Amadejów w Polsce* // MH. — 1912. — T. 5. — S. 139–143; Idem. *Drużyna i Śreniawa* // Kwartalnik Historyczny. — 1900. — T. 14. — S. 200–219; Idem. *O początkach rodu Sulima* // MH. — 1910. — T. 3. — S. 4–8; Idem. *Przywilej rodu Dębno z r. 1410* // MH. — 1910. — T. 3. — S. 26–29, 45–48, 60–64, 76–82.

¹² Z. Wdowiszewski. *Ród Bogoriów w wiekach średnich* // RTH. — 1930. — T. 9.

¹³ J. Dąbrowski. *O pochodzeniu rodu Amadejów* // Przegląd Polski. — 1912. — T. 183.

¹⁴ M. Friedberg. *Ród Łabędziów* // RTH. — 1925. — T. 7.

¹⁵ K. Górski. *Ród Odrowążów w wiekach średnich* // RTH. — 1927. — T. 8.

¹⁶ J. Chwalibińska. *Ród Prusów w wiekach średnich...*

¹⁷ L. Pierzchała. *Pierzchałowie-Gierałtowie. Sprostowanie błędów Długosza* // MH. — 1936. — T. 15; Idem. *Pochodzenie rodu Gierałtów-Ośmiorogów. Przyczynek do osadnictwa Małopolski w XII w.* // MH. — 1938. — T. 17; Idem. *Gierałtowie współfundatorami klasztoru brzeskiego* // Ibid.

¹⁸ Zob. np. S. Kozierowski *Ród Bylinów* // MH. — 1913. — T. 6; Idem. *Ród Wczeliczów* // MH. — 1914. — T. 7; Idem. *Ród Nowinów* // Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego. — 1914. — T. 40; Idem. *Ród Jeleni-Niałków-Brochwoczów* // Rozprawy Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. — 1919 — T. 45; Idem. *Ród Szaszorów-Opalów-Orłów* // Ibid.; Idem. *Ród Doliwów*. — Poznań, 1923; Idem. *Leszczyce i ich plemiennik arcybiskup gnieźnieński św. Bogumił z Dobrowa*. — Poznań, 1926.

ale niektóre z nich zahaczały — z powodów już wymienionych — także o Małopolskę, dotyczy to przede wszystkim Porajów-Róźyców¹⁹.

Po zakończeniu drugiej wojny światowej, w związku ze zmianami politycznymi w naszym kraju, a co za tym idzie ideologizacją badań historycznych, nastąpił zły klimat dla studiów nad genealogią rodów rycerskich. Dopiero od schyłku lat pięćdziesiątych XX wieku badania genealogiczne nad rycerstwem polskim zostały podjęte na nowo. Prekursorem był Włodzimierz Dworzaczek, autor ogólnego opracowania dotyczącego genealogii jako nauki pomocniczej historii (w tej pozycji zamieścił kilkadziesiąt tablic genealogicznych rodzin możnowładczych, w tym kilka wywodzących się z Małopolski)²⁰. Dołączyli wkrótce kolejni badacze, głównie z kręgu uczniów Bronisława Włodarskiego (K. Jasiński, J. Bieniak, J. Powierski), chociaż ich zainteresowania badawcze dotyczące rodów skupiły się przede wszystkim na środkowych i północnych dzielnicach Polski²¹.

Spośród wymienionych największe zasługi dla odrodzenia się polskiej genealogii rycerskiej położył Janusz Bieniak, dzięki któremu metoda genealogiczna powróciła do prac poświęconych średniowiecznej historii politycznej. Badacz ten podjął też na nowo problem metodyki badań genealogicznych, poddając krytyce dużą część podstaw metodycznych «szkoły semkowiczowskiej», a mianowicie, niedoceniając przez jej przedstawicieli nie publikowanych źródeł archiwalnych i nadużywanie kryterium imionowego przy identyfikacji przynależności rodowej. Przede wszystkim krytykował jednak model monografii rodowych, w których poszczególne rody opracowywano według klucza terytorialnego. To natomiast nie uwzględniało międzydzielnicowego charakteru dużej części rycerstwa, wynikającego z posiadania dóbr w różnych ziemiach. Postulował zatem wprowadzenie schematu genealogicznego ułożonego «według linii rodowodowych, z uwzględnieniem zmian w stanie majątkowym każdej rodziny»²². Metoda ta nie była jednak w tym czasie całkowicie nieznaną w nauce polskiej, gdyż z powodzeniem zastosował ją Włodzimierz Dworzaczek w wydanej w 1971 r. pracy o Leliwitach Tarnowskich, jednak wyłącznie w odniesieniu

¹⁹ S. Kozierowski. *Ród Porajów-Róźyców* // RTH. — 1930. — T. 9.

²⁰ W. Dworzaczek. *Genealogia*: cz. 1-2. — Warszawa, 1959.

²¹ K. Jasiński. *Wyszelice. Z dziejów możnowładztwa pomorskiego na przełomie XIII i XIV w.* // Zapiski Historyczne. — 1956. — T. 22. — Z. 1/3. — S. 213 i nast.; Idem. *Rola polityczna możnowładztwa wielkopolskiego w latach 1284-1314* // Roczniki Historyczne. — 1963. — T. 29; J. Powierski. *Przyczynki do dziejów politycznych Pomorza Gdańskiego na przełomie XIII i XIV w.* // Acta Universitatis Nicolai Copernici (dalej cyt.: AUNC). Historia. — 1966. — T. 2; Idem. *Uwagi o wydarzeniach kujawskich w latach 1267-1271* // Prace Komisji Historycznej Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego. — 1968. — T. 5; J. Bieniak. *Wielkopolska, Kujawy, ziemie łęczycka i sieradzka wobec problemu zjednoczenia państwowego w latach 1300-1306.* — Toruń, 1969. — S. 122-218.

²² J. Bieniak. *Rody rycerskie jako czynnik struktury społecznej...* — S. 179; Idem. *Heraldyka polska przed Długoszem* // *Sztuka i ideologia XV wieku* / Red. P. Skubiszewski. — Warszawa, 1978. — S. 198; Idem. *Ród Łabędziów* // *Genealogia. Studia nad wspólnotami krewniczymi i terytorialnymi w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym* / Red. J. Hertel, J. Wroniszewski. — Toruń, 1987. — S. 9-10.

do części Leliwitów — potomków Spytka z Tarnowa, kasztelana krakowskiego²³. Trzeba także dodać, że możliwość taką rozważała już Jadwiga Chwalibińska, przedstawicielka szkoły semkowiczowskiej, autorka opracowania dotyczącego rodu Prusów (1948)²⁴. J. Bieniak uznał również — co postulował już wcześniej W. Dworzaczek — że przy badaniu polskich rodów rycerskich bardzo dobre rezultaty daje metoda retrogresywna. Pozwala ona bowiem, na podstawie stanu faktycznie istniejącego w XIV i XV w. (ówczesnej rzeczywistości genealogicznej i stanu posiadania rodu) dojść do funkcjonujących w XII i XIII w. przodków poszczególnych późnośredniowiecznych rodów heraldycznych²⁵.

Z inicjatywy toruńskiego historyka, w latach 1980–2003, odbyło się 7 konferencji naukowych poświęconych problematyce genealogicznej, gdzie, sformułowano zasady metodyczne oraz zaprezentowano konkretne już wyniki badań genealogiczno-heraldycznych²⁶. Pracę badawczą w tym kierunku podjęto bowiem wkrótce spore grono historyków, wywodzących się częściowo z grona uczniów J. Bieniaka (tzw. szkoła toruńska badań genealogicznych), a następnie dołączyły inne ośrodki akademickie, najpierw z Krakowa, Poznania, Wrocławia i Łodzi, a później z Gdańska, Lublina, Katowic, a ostatnio także z Rzeszowa.

Obecnie badania nad rodami rycerskimi rozwijają się w dwóch zasadniczych nurtach. Do pierwszego należą typowe studia genealogiczne poświęcone odtwarzaniu powiązań krewniaczych w obrębie poszczególnych rodzin i rodów²⁷. Zebrane w ich wyniku materiały stanowią punkt wyjścia do dalszych prac.

²³ W. Dworzaczek. *Leliwici Tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego. Wiek XIV–XV*. — Warszawa, 1971.

²⁴ J. Chwalibińska. *Ród Prusów w wiekach średnich...* — S. 29–31.

²⁵ J. Bieniak. *Rody rycerskie jako czynnik struktury społecznej...* — S. 179; Idem. *Rozmaitość kryteriów badawczych w polskiej genealogii średniowiecznej // Genealogia. Problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym / Red. J. Hertel*. — Toruń, 1982. — S. 132; W. Dworzaczek. *Genealogia...* — Cz. 1. — S. 32. Podobnie postulował w tym czasie też J. Pakulski. *Z metodologii i metodyki badań nad rodami rycerskimi w średniowiecznej Polsce // AUNC. Historia*. — Toruń, 1973. — T. 8. — S. 26.

²⁶ *Genealogia. Problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym / Red. J. Hertel*. — Toruń, 1982; *Genealogia. Studia nad wspólnotami krewniaczymi i terytorialnymi w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym / Red. J. Wroniszewski*. — Toruń, 1987; *Genealogia. Kręgi zawodowe i grupy interesu na tle porównawczym / Red. J. Wroniszewski*. — Toruń, 1989; *Genealogia. Polska elita polityczna w wiekach średnich / Red. J. Wroniszewski*. — Toruń, 1993; *Genealogia. Rola związków rodzinnych i rodowych w życiu publicznym w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym / Red. A. Radziwiński, J. Wroniszewski*. — Toruń, 1996; *Genealogia. Władza i społeczeństwo w Polsce średniowiecznej / Red. A. Radziwiński, J. Wroniszewski*. — Toruń, 1999; *Genealogia. Stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym / Red. J. Pakulski, J. Wroniszewski*. — Toruń, 2003.

²⁷ Zob. np. T. Jurek. *Panowie z Wierzbnej. Studium genealogiczne*. — Kraków, 2006; Idem. *Rodowód Pogorzelów*. — Kraków, 2005; A. Tarnas-Tomczyk. *Ród Wierzbnow do końca XIV wieku. Genealogia i rozsiedlenie*. — Wrocław, 1993; M.L. Wójcik. *Ród Gryfitów do końca XIII wieku. Pochodzenie-genealogia-rozsiedlenie*. — Wrocław, 1993; S. Szybkowski. *Ród Cielepałów. Studium genealogiczne*. — Gdańsk, 1999; B. Czwojdrak. *Jastrzębce w ziemi krakowskiej i sandomierskiej do połowy XV wieku*. — Kraków, 2007; J. Pakulski. *Ród Godziembów w średniowiecznej Polsce. Studium genealogiczne*. — Toruń, 2005. W przypisach podają tylko najważniejsze prace.

Do drugiego nurtu należą prace o charakterze prozopograficznym, wykorzystujące genealogię jak narzędzie w dziedzinie badań biograficznych i socjologicznych, których celem jest rozwiązanie kwestii z zakresu historii politycznej, społecznej, gospodarczej i kulturalnej. Współczesna polska prozopografia rycerska (szlachecka) zdaje się natomiast zmierzać w trzech kierunkach. Pierwszy z nich to próba opracowania całych rodów rycerskich lub ich wielkich gałęzi terytorialnych; w tym przypadku nieraz trudno sklasyfikować daną pracę, czy jest to praca jeszcze jedynie genealogiczna, czy już prozopograficzna²⁸. Drugi to badanie wyodrębnionych z całości konkretnych rodzin wyróżniających się uczestnictwem w elitach Królestwa Polskiego²⁹. W trzecim nurcie badań mieszczą się monografie poświęcone różnym środowiskom skupiającym przedstawicieli stanu rycerskiego (szlacheckiego) — od prac o prałatach i kanonikach (A. Radziwińskiego, M. Czyżak, L. Poniewozika, M. Kowalskiego, A. Jabłońskiej)³⁰, otoczeniu monarszym (A. Supruniuk, J. Sperki)³¹, o Polakach na

²⁸ Zob. np. J. Wroniszewski. *Ród Rawiczów. Warszowice i Grotowice*. — Toruń, 1992; Idem. *Ród Rawiczów. Współrodowcy Warszowiców i Grotowiców*. — Toruń, 1994; B. Śliwiński. *Lisowie Krzelowscy w XIV–XV wieku i ich antenaci. Studium genealogiczne*. — Gdańsk, 1993; B. Możejko. *Ród Świnków na pograniczu polsko-krzyżackim w średniowieczu*. — Gdańsk, 1998; A. Szweda. *Ród Grzymałów w Wielkopolsce*. — Toruń, 2001; J. Karczewska. *Ród Pomianów na Kujawach w średniowieczu*. — Poznań-Wrocław, 2003.

²⁹ Zob. np.: A. Sochacka. *Jan z Czyżowa namiestnik Władysława Warneńczyka. Kariera rodziny Półkozów w średniowieczu*. — Lublin, 1993; G. Lichończak-Nurek. *Wojciech herbu Jastrzębiec arcybiskup i mąż stanu (ok. 1362–1436)*. — Kraków, 1996; J. Kurtyka. *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*. — Kraków, 1997; J. Sperka. *Szafrancowie herbu Stary Koń. Z dziejów kariery i awansu w późnośredniowiecznej Polsce*. — Katowice, 2001; B. Czwojdrak. *Rogowscy herbu Działosza podskarbiowie królewscy. Studium z dziejów możnowładztwa w drugiej połowie XIV i w XV wieku*. — Katowice, 2002; Z. Wilk-Woś. *Władysław z Oporowa (ok. 1395–1453), podkanclerzy królewski, biskup wrocławski i arcybiskup gnieźnieński // Studia Claramontana*. — 2003. — T. 21. — S. 175–450; R. Trawka. *Kmitowie. Studium kariery politycznej i społecznej w późnośredniowiecznej Polsce*. — Kraków, 2005; W. Zawitkowska. *W służbie pierwszych Jagiellonów. Życie i działalność kanclerza Jana Taszki z Koniecpola*. — Kraków, 2005; zob. też J. Kurtyka. *Posiadłość, dziedziczność i prestiż. Badania nad późnośredniowieczną i wczesnonowożytną wielką własnością w Polsce XIV–XVII wieku // Roczniki Historyczne*. — 1999. — T. 65. — S. 161–194.

³⁰ Zob. np. A. Radziwiński. *Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I poł. XV w. Studium prozopograficzne*. — Toruń, 1991–1993. — T. 1. *Prałaci*, T. 2. *Kanonicy*; Idem. *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XV w. na tle porównawczym. Studium nad rekrutacją i drogami awansu*. — Toruń, 1995; M.D. Kowalski. *Prałaci i kanonicy krakowskiej kapituły katedralnej od pontyfikatu biskupa Nankera do śmierci biskupa Zawiszy z Kurozwęk (1320–1382)*. — Kraków, 1996; M. Czyżak. *Kapituła katedralna w Gnieźnie w świetle Metryki z lat 1408–1448*. — Poznań, 2003; A. Kowalska-Pietrzak. *Prałaci i kanonicy kapituły łęczyckiej do schyłku XV wieku*. — Łódź, 2004; L. Poniewozik. *Prałaci i kanonicy wiślicy w okresie średniowiecza*. — Lublin, 2004; Idem. *Prałaci i kanonicy sandomierscy w okresie średniowiecza*. — Toruń, 2004; A. Jabłońska. *Kapituła uniejowska do początku XVI wieku*. — Kielce, 2005.

³¹ A. Supruniuk. *Otoczenie księcia mazowieckiego Siemowita IV (1374–1426). Studium o elicie politycznej Mazowsza na przełomie XIV i XV wieku*. — Warszawa, 1998; J. Sperka. *Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370–1401. Studium o elicie władzy w relacjach z monarchą*. — Katowice, 2006.

Węgrzech (S. Sroki)³², po prace o szlachcie poszczególnych ziem: sieradzkiej (A. Szymczakowej), wschodnio-pomorskiej (K. Bruckiego), kujawskiej (S. Szybkowskiego), wieluńskiej (T. Stolarczyka)³³ urzędnikach małopolskich XIV–XV w. (A. Marca, P. Węcowskiego)³⁴, czy własności szlacheckiej, np. w ziemi lubelskiej (A. Sochackiej), łęczyckiej (T. Nowaka), czy w Wielkopolsce (Z. Górczaka)³⁵. Do tego ostatniego nurtu należą także pozycje omawiające elity polityczne (J. Gzelli, W. Fałkowskiego) i intelektualne (K. Ozoga)³⁶.

Jeśli chodzi o Małopolskę, to w pierwszym nurcie prac prozopograficznych, ale jednak o nachyleniu genealogicznym, mieszczą się następujące opracowania (wymieniam tylko najważniejsze): Jana Wroniszewskiego o Rawiczach (pełna monografia)³⁷, Janusza Bieniaka o Łabędziach (linia skrzyńska)³⁸, Krzysztofa Mosingiewicza o Gryfitach (linia sądecka, mielecka i nasiechowska)³⁹, o Gryfitach do końca XIII w. Marka Wójcika⁴⁰, także o Gryfitach (ale o linii kromotowskiej) Jacka Laberscheka, tegoż autora o Bielach⁴¹, Błażeja Śliwińskiego

³² S.A. Sroka. *Polacy na Węgrzech w czasach Zygmunta Luksemburskiego 1387–1437*. — Kraków, 2001.

³³ A. Szymczakowa. *Szlachta sieradzka w XV wieku. «Magnifici et generosi»*. — Łódź, 1998; K. Bruski. *Lokalne elity rycerstwa na Pomorzu Gdańskim w okresie panowania zakonu krzyżackiego. Studium prozopograficzne*. — Gdańsk 2002; S. Szybkowski. *Kujawska szlachta urzędnicza w późnym średniowieczu (1370–1501)*. — Gdańsk, 2006; T. Stolarczyk. *Szlachta wieluńska od XIV do połowy XVI wieku*. — Wieluń, 2005.

³⁴ P. Węcowski. *Działalność publiczna możnowładztwa małopolskiego w późnym średniowieczu*. — Warszawa, 1998; A. Marzec. *Urzędnicy małopolscy w otoczeniu Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego (1305–1370)*. — Kraków, 2006.

³⁵ A. Sochacka. *Własność ziemska w województwie lubelskim w średniowieczu*. — Lublin, 1987; T. Nowak. *Własność ziemska w ziemi łęczyckiej w czasach Władysława Jagiełły*. — Łódź, 2003; Z. Górczak. *Rozwój majątków możnowładztwa wielkopolskiego w drugiej połowie XV i początkach XVI wieku. Studium z dziejów wielkiej własności ziemskiej*. — Poznań, 2007.

³⁶ N.J. Gzella. *Małopolska elita władzy w okresie rządów Ludwika Węgierskiego w Polsce w latach 1370–1382*. — Toruń, 1994; W. Fałkowski. *Elita władzy w Polsce za panowania Kazimierza Jagiellończyka (1447–1492)*. — Warszawa, 1992; K. Ozóg. *Kultura umysłowa w Krakowie w XV wieku. Środowisko duchowieństwa świeckiego*. — Wrocław-Kraków, 1987; Idem. *Intelektualiści w służbie Królestwa Polskiego w latach 1306–1382*. — Kraków, 1995; Idem. *Elity intelektualne w Polsce średniowiecznej. Stan i perspektywy badań // Genealogia. Stan i perspektywy...* — S. 181–208; Idem. *Uczeni w monarchii Jadwigi Andegawskiej i Władysława Jagiełły (1384–1434)*. — Kraków, 2004. Zob. także: J. Grabowski. *Intelektualiści w kancelarii książęcej na Mazowszu w XIV i pierwszej połowie XV wieku. Ze studiów na średniowieczną elitą umysłową na ziemiach polskich // Genealogia. Stan i perspektywy...* — S. 211–230.

³⁷ J. Wroniszewski. *Ród Rawiczów. Warszowice...*; Idem. *Ród Rawiczów. Współrodowcy...*

³⁸ J. Bieniak. *Ród Łabędziów...* — S. 9–32.

³⁹ K. Mosingiewicz. *Ród Gryfów w ziemi sądeckiej do połowy XV wieku // Studia Historyczne*. — 1980. — T. 23; Idem. *Mieleccy herbu Gryf // Społeczeństwo Polski Średniowiecznej / Red. S.K. Kuczyński*. — Warszawa, 1985. — T. 3; Idem. *Gryfowie Nasiechowscy. Ze studiów nad rodem Gryfów w XIV–XV wieku // Studia Historyczne*. — 1988. — T. 31.

⁴⁰ M.L. Wójcik. *Ród Gryfitów do końca XIII wieku...*

⁴¹ J. Laberschek. *Gryfowie Kromotowscy w średniowieczu // RTH*. — 1997. — T. 3 (14). — S. 13–30; Idem. *Bielowie herbu Ostoja i ich zamek w Błesznie na tle polityki obronnej panujących w drugiej połowie XIV wieku // Prace Naukowe WSP w Częstochowie. Zeszyty Historyczne*. — 1993. — Z. 1.

o Lisach z Krzelowa i Odrowążach⁴², Mariana Wolskiego, o Trzecieckich herbu Strzemię⁴³, Bożeny Czwojdrak o Jastrzębcach⁴⁴, Bronisława Nowaka o Porajach⁴⁵. Z mniejszych prac na uwagę zasługują opracowania Kościeszów (linia Gniewoszków z Dalewic) Sobiesława Szybkowskiego⁴⁶, Szczekockich herbu Odrowąż Jacka Laberscheka⁴⁷, Dybaczy-Czuryłów herbu Radwan, Wielopolskich herbu Stary Koń i Grzymałów z Businy Franciszka Sikory⁴⁸, oraz kręgu rodzinnego arcybiskupa Janusza Suchywilka, herbu Grzymała Andrzeja Marca⁴⁹. W niewielkim zakresie Małopolski dotyczy natomiast ostatnia pełna monografia Godziembów Jana Pakulskiego⁵⁰.

Jeśli chodzi o drugi nurt badań, czyli dotyczący konkretnych rodzin ucześniejących w elicie władzy, w przypadku Małopolski, to kierunek ten zaczął rozwijać się już w połowie lat sześćdziesiątych XX w. Rozpoczął się, co jest ciekawe, od syntezy omawiającej możnowładztwo małopolskie w XIV–XV w., a napisanej przez Stanisława Gawędę (1966)⁵¹. Mimo krytyki, iż było to dzieło przedwcześnie (z czym należy się zgodzić) i wytknięciu mu wielu błędów, czy nieścisłości (F. Kiryk)⁵², na wiele lat pozycja ta stała się kompendium wiedzy dotyczącym tej grupy społecznej w Małopolsce. Dużo wyższy poziom prezentowała natomiast, opublikowana w tym samym czasie, monografia omawiająca karierę Jakuba z Dębna, kanclerza i kasztelana krakowskiego, pióra wspomnianego Feliksa Kiryka⁵³.

⁴² B. Śliwiński. *Lisowie Krzelowscy w XIV–XV wieku i ich antenaci. Studium genealogiczne*. — Gdańsk, 1993; Idem. *Krąg krewniaczy biskupa krakowskiego Iwona Odrowąza // Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego*. — 1984. — № 14: Historia; Idem. *Podsedek sandomierski Prandota i małopolscy Odrowążowie w II połowie XIV wieku // Ludzie, władza, posiadłości / Red. J. Powierski, B. Śliwiński*. — Gdańsk, 1994 (*Gdańskie studia z dziejów średniowiecza*. — № 1). — S. 217–244.

⁴³ M. Wolski. *Małopolska rodzina szlachecka XIV–XVI wieku. Trzeciacy herbu Strzemię*. — Kraków, 2005.

⁴⁴ B. Czwojdrak. *Jastrzębce...*

⁴⁵ B. Nowak. *Ród Porajów w Małopolsce w średniowieczu*. — Kraków, 2009.

⁴⁶ S. Szybkowski. *Gniewosz Młodszy z Dalewic i Elżbieta Warszówna. Szkic z życia szlachty małopolskiej // Polska, Prusy, Ruś*. — Gdańsk, 1995. — S. 173–175; Idem. *Przedmażeńskie i małżeńskie kłopoty młodszego Gniewosza z Dalewic z genealogią Szafranców w tle // S. Szybkowski. Studia z genealogii i prozopografii polskiej szlachty późnośredniowiecznej*. — Gdańsk, 2003. — S. 62–105.

⁴⁷ J. Laberschek. *Początki i rozwój miasta Szczekociny. Uwagi do genealogii Szczekockich herbu Odrowąż // Patientia et tempus*. — Kraków, 1999. — S. 105–120.

⁴⁸ F. Sikora. *Dybacze-Czuryłowie herbu Radwan w XV–XVI wieku // Patientia...* — S. 173–194; Idem. *Wielopolscy z rodu Starych Koni do początków XVI wieku // AUNC. Historia*. — 1992. — T. 26. — S. 143–155; Idem. *Grzymałowie z Businy w służbie Władysława Jagiełły // Polska, Prusy, Ruś / Red. B. Śliwiński*. — Gdańsk, 1995 — S. 149–162.

⁴⁹ A. Marzec. *Krąg rodzinny arcybiskupa Janusza Suchywilka // Genealogia. Studia i Materiały Historyczne / Red. M. Górny*. — 1996. — T. 8. — S. 9–25.

⁵⁰ J. Pakulski. *Ród Godziembów...*

⁵¹ S. Gawęda. *Możnowładztwo małopolskie w XIV i w pierwszej połowie XV wieku. Studium z dziejów rozwoju wielkiej własności ziemskiej*. — Kraków, 1966.

⁵² F. Kiryk. *Jeszcze o możnowładztwie małopolskim XIV i pierwszej połowy XV wieku // Studia Historyczne*. — 1969. — T. 12. — S. 109–120; zob. też recenzję J. Mitkowskiego: *Studia Historyczne*. — 1967. — T. 10. — S. 168.

⁵³ F. Kiryk. *Jakub z Dębna na tle wewnętrznej i zagranicznej polityki Kazimierza Jagiellończyka*. — Kraków, 1967.

Jednak standardy i kierunek w tym nurcie badawczym (stawiając bardzo wysoką poprzeczkę, jeśli chodzi o wykonaną kwerendę) wytyczył Włodzimierz Dworzaczek w klasycznym już dziś studium (powstającym jednak prawie od przed wojny) o Leliwitach Tarnowskich (1971), omawiając rodziny Tarnowskich, Melsztyńskich i Jarosławskich⁵⁴. Trzeba jednak było czekać ponad 20 lat, aby znaleźli się kontynuatorzy dzieła poznańskiego historyka. Kolejne monografie (pomijam drobniejsze artykuły) zapoczątkował Stanisław A. Sroka, niewielką monografią Kurowskich herbu Śreniawa (1990)⁵⁵, następnie Anna Sochacka, która szczegółowo opracowała rodzinę Czyżowskich herbu Półkoza (1993)⁵⁶. Następnie Stanisław Cynarski napisał książkę o Lanckorońskich z Brzezia herbu Zadora (tutaj jednak okres średniowiecza potraktowany został bardzo pobieżnie)⁵⁷, Mariusz Lubczyński omówił początki Ligęzów herbu Półkoza⁵⁸, Grażyna Lichończak-Nurek przedstawiła postać Wojciecha Jastrzębca i jego rodzinę,⁵⁹ a Maria Koczerska rodzinę Oleśnickich herbu Dębno⁶⁰. Wreszcie w 1997 r. Janusz Kurtyka, opublikował znakomitą monografię Tęczyńskich herbu Topór⁶¹, a następnie Jerzy Sperka opracował rodzinę Szafranców herbu Stary Koń (2001)⁶². Wymienione prace wypracowały ogólne wzorce, według których w następnych latach, powstawały kolejne pozycje stojące na wysokim poziomie naukowym, a mianowicie: Bożeny Czwojdrak o Rogowskich herbu Działosza (choć rodzina ta wywodziła się ze Śląska, a dobra posiadała nie tylko w Małopolsce), R. Bubczyka o Kurozweńskich (niestety urywa się ona na końcu XIV w.), Beaty Możejko, Sobiesława Szybkowskiego i Błażeja Śliwińskiego o Zawiszy Czarnym z Garbowa, Renaty Trawki o Kmitach herbu Szreniawa i poniekąd Wioletty Zawitkowskiej, o kanclerzu Janie Koniecpolskim (choć gniazdem rodziny była ziemia sieradzka, to jednak

⁵⁴ W. Dworzaczek. *Leliwici Tarnowscy...*

⁵⁵ S.A. Sroka. *Rodzina Kurowskich w XIV–XV wieku. Ze studiów nad dziejami możnowładztwa małopolskiego w średniowieczu*. — Kraków, 1990.

⁵⁶ A. Sochacka. *Jan z Czyżowa...*; Idem. *Problemy genealogii Półkozów Czyżowskich // Ludzie i herby w dawnej Polsce* / Red. P. Dymmel. — Lublin, 1995.

⁵⁷ S. Cynarski. *Dzieje rodu Lanckorońskich z Brzezia od XIV do XVIII wieku*. — Warszawa, 1996.

⁵⁸ M. Lubczyński. *Początki rodziny Ligęzów herbu Półkoziec // Roczniki Historyczne*. — 1999. — T. 65.

⁵⁹ G. Lichończak-Nurek. *Wojciech herbu Jastrzębiec arcybiskup i mąż stanu (ok. 1362–1436)*. — Kraków, 1996; Idem. *Wojciech Jastrzębiec i jego rodzina jako przykład kariery w czasach jagiellońskich // Cracovia-Polonia-Europa*. — Kraków, 1995. Polemicznie do ustaleń autorki B. Czwojdrak. *Jeszcze o rodzinie Wojciecha Jastrzębca // Studia Historyczne*. — 1997. — T. 40.

⁶⁰ M. Koczerska. *Rola związków rodzinnych i rodowych w działalności publicznej Zbigniewa Oleśnickiego // Genealogia. Rola związków rodzinnych...* Na temat średniowiecznych Oleśnickich zob. też J. Wroniszewski. *Ród Dębnow. Krąg rodowy Zbigniewa Oleśnickiego // Zbigniew Oleśnicki książę kościoła i mąż stanu* / Red. F. Kiryk, Z. Noga. — Kraków, 2006. — S. 39–52 oraz J. Pielas. *Oleśnicy herbu Dębno w XVI–XVII wieku. Studium z dziejów zamożnej szlachty doby nowożytnej*. — Kielce, 2007. — S. 23–82.

⁶¹ J. Kurtyka. *Tęczyńscy...*

⁶² J. Sperka. *Szafrancowie...*

dobra mieli także w Małopolsce)⁶³. Wymieniłem oczywiście najważniejsze prace — pomijam masę artykułów, czy przyczynków poświęconych znanym lub mniej znanym rodzinom. Wspomnę jednocześnie, że powstają kolejne monografie (np. w ośrodku katowickim: o Pileckich herbu Leliwa, Moskorzewskich-Kamienieckich herbu Pilawa, Włódkach z Charbinowic herbu Sulima); ciągle natomiast nie mają monografii np. Jordanowie h. Trąby, Wątróbkowie, h. Oksza⁶⁴.

W trzecim nurcie prac o charakterze prozopograficznym mieszczą się — jak wspomniałem — monografie poświęcone różnym środowiskom skupiającym przedstawicieli stanu rycerskiego. W pracach tych problematyka rodów małopolskich odgrywa jednak pierwszoplanową rolę. Bardzo ważne więc są publikacje dotyczące powstawania, składu osobowego i powiązań genealogicznych elit politycznych. Najstarszym przedstawicielem polskiej elity (XII w.) cały cykl rozpraw poświęcił J. Bieniak⁶⁵. Małopolską elitę władzy wobec zamieszek politycznych w Małopolsce w XIII w. omówiła Agnieszka Teterycz⁶⁶, Tomasz Nowakowski scharakteryzował małopolską elitę władzy w okresie walk o tron krakowski na przełomie XIII/XIV w., ostatnio, w nowym ujęciu, Andrzej Marzec przedstawił małopolską elitę czasów Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego, Jacek Gzella małopolską elitę w okresie panowania Ludwika Węgierskiego, a Wojciech Fałkowski polską (w tym także małopolską) elitę władzy w czasach panowania Kazimierza Jagiellończyka⁶⁷. Z elitą władzy wiążą się opracowania dotyczące ugrupowań politycznych. Z ważniejszych prac na ten temat należy wymienić następujące: o ugrupowaniach politycznych w czasach

⁶³ B. Czwojdrak. *Rogowscy...*; R. Bubczyk. *Kariera rodziny Kurozwęckich w XIV wieku. Studium z dziejów powiązań polskiej elity politycznej z Andegawenami*. — Warszawa, 2002; B. Możejko, S. Szybkowski, B. Śliwiński. *Zawisza Czarny z Garbowa herbu Sulima*. — Gdańsk, 2003; R. Trawka. *Kmitowie. Studium kariery politycznej i społecznej w późnośredniowiecznej Polsce*. — Kraków, 2005; W. Zawitkowska. *W służbie pierwszych Jagiellonów. Życie i działalność kanclerza Jana Taszki z Konięcopolu*. — Kraków, 2005.

⁶⁴ Wspomniane rodziny mają na swój temat jedynie krótkie artykuły: S. Gawęda. *Pilawici Moskorzewscy-Kamienieccy // Personae — Coligationes — Facta*. — Toruń, 1991; S. Szczur. *Negocjatorzy unii Polski z Litwą i ich kariery // Analecta Cracoviensia*. — 1987. — T. 19. — S. 188–190, 199–202 (o Charbinowskich), lub biogramy w Polskim Słowniku Biograficznym (dalej cyt: PSB), zob. J. Reczek. *Klemens ze Strzelec Wątróbka // PSB*. — 1967. — T. 12. — S. 590–591; J. Wyrozumski. *Jordan Jan z Zakliczyna h. Trąby (zm. 1507) // PSB*. — 1965. — T. 11. — S. 276–277; B. Wyrozumska. *Otto z Pilicy h. Topór // PSB*. — 1979. — T. 24. — S. 634–635; F. Sikora. *Pilecki (Granowski) Jan h. Leliwa (zm. 1476) // PSB*. — 1981. — T. 26. — S. 256–259; A. Kamiński. *Mikołaj z Michałowa // PSB*. — 1976. — T. 21. — S. 123–126; I. Sułkowska-Kuraś. *Kurozwecki Krzesław, biskup włocławski (zm. 1503) // PSB*. — 1971. — T. 16. — S. 272–273; A. Gąsiorowski. *Kurozwecki Krzesław h. Róża (Poraj) z Grzybowa i Kurozwek (zm. ok. 1459) // PSB*. — T. 16. — S. 271; zob. też: J. Ptaśnik. *Studia nad patrycjatem krakowskim wieków średnich // Rocznik Krakowski*. — 1913. — T. 15. — S. 40 (o Jordanach).

⁶⁵ J. Bieniak. *Polska elita polityczna XII wieku. Cz. 1–4 // Społeczeństwo Polski średniowiecznej*. — Warszawa, 1982–2007. — T. 2–11 / Red. S.K. Kuczyński.

⁶⁶ A. Teterycz. *Małopolska elita władzy wobec zamieszek politycznych w Małopolsce XIII wieku // Społeczeństwo Polski średniowiecznej / Red. S.K. Kuczyński*. — Warszawa, 2001. — T. 9. — S. 65–87.

⁶⁷ A. Marzec. *Urządnicy małopolscy...*; W. Fałkowski. *Elita władzy...*; J. Gzella. *Elita władzy...*

Leszka Czarnego Piotra K. Wojciechowskiego⁶⁸, o ugrupowaniach z czasów Władysława Łokietka, Kazimierza Wielkiego i Ludwika Węgierskiego, a następnie o stronnictwie tzw. panów krakowskich pióra J. Kurtyki (także A. Marca o ugrupowaniach w okresie panowania dwóch ostatnich Piastów, natomiast Tomasz Nowakowski o czasach Kazimierza Wielkiego)⁶⁹, o stronnictwach za panowania Władysława Jagiełły i pierwszych latach Władysława Warneńczyka J. Sperki⁷⁰. W tym nurcie badań prozopograficznych mieszczą się także prace o własności ziemskiej w ziemi lubelskiej A. Sochackiej, rycerstwie ziemi sandomierskiej do połowy XIII w. T. Giergieła, czy rycerstwie okolic Częstochowy Jacka Laberscheka⁷¹. Ponadto monografie dotyczące urzędników małopolskich w okresie panowania Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego napisał ostatnio A. Marzec, a P. Węcowski, o działalności publicznej możnowładztwa małopolskiego w późnym średniowieczu⁷². Problematykę tzw. klienteli możnowładczej na podstawie także przykładów małopolskich prezentowali: Jacek Laberschek, oraz polemicznie J. Kurtyka i M. Wilamowski⁷³.

⁶⁸ P.K. Wojciechowski. *Ugrupowania polityczne w ziemiach krakowskiej i sandomierskiej w latach 1280–1286* // Przegląd Historyczny. — 1979. — T. 70; na ten temat zob. też P. Żmudzki. *Studium podzielonego Królestwa. Książę Leszek Czarny*. — Warszawa, 2000. — S. 285 i nast.

⁶⁹ J. Kurtyka. *Kariera wojewody krakowskiego Andrzeja z Tęczyna na tle rywalizacji stronnictw za panowania Kazimierza Wielkiego* // *Cracovia — Polonia — Europa*. — Kraków, 1995. — S. 255–292; Idem. *Tęczyńscy...* — S. 151 i nast.; Idem. *Odrodzone Królestwo. Monarchia Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego w świetle nowszych badań*. — Kraków, 2001 — S. 89–105; T. Nowakowski. *Polityka północna Polski w latach 1356–1364 na tle polityki wewnętrznej* // Akademia Techniczno-Rolnicza w Bydgoszczy. Zeszyty Naukowe. — 1980. — № 72. Nauki Społeczne 10. — S. 75–103; A. Marzec. *Elita wobec władcy i władca wobec elity w królestwie Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego* // *Monarchia w średniowieczu, władza nad ludźmi, władza nad terytorium* / Red. J. Pysiak, A. Pieniądz-Skrzypczak, M.R. Pauk. — Warszawa-Kraków, 2002. — S. 139–168; Idem. *Urzędnicy małopolscy...* — S. 117–201.

⁷⁰ J. Sperka. *Szafrancowie...* — S. 260–316; Idem. *Biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki a ugrupowanie dworskie w okresie panowania Władysława Jagiełły i w pierwszych latach Władysława III* // *Zbigniew Oleśnicki książę Kościoła i mąż stanu* / red. F. Kiryk, Z. Noga. — Kraków, 2006. — S. 107–122; Idem. *Faworyci Władysława Jagiełły* // *Faworyci i opozycjoniści. Król a elity polityczne w Rzeczypospolitej XV–XVII wieku* / Red. M. Markiewicz, R Skowron. — Kraków, 2006. — S. 47–50; Idem. *Szafrancowie, Koniecpolscy, Koziegłowscy, Chrzęstowsky. Nieznane koligacje i ich wpływ na funkcjonowanie sceny politycznej w okresie panowania Władysława Jagiełły* // *Średniowiecze polskie i powszechne*. — Katowice, 1999. — T. 1 / Red. I. Panic. — S. 134–152.

⁷¹ A. Sochacka. *Własność ziemska...*; T. Giergiel. *Rycerstwo ziemi sandomierskiej. Podstawy kształtowania się rycerstwa sandomierskiego do połowy XIII wieku*. — Warszawa, 2004; J. Laberschek. *Rycerstwo Częstochowy i najbliższych okolic (przełom XIV i XV wieku)* // *Teki Krakowskie*. — 1997. — T. 5. — S. 103–112 (przedruk w: Idem. *Częstochowa i jej okolice w średniowieczu*. — Kraków, 2006).

⁷² A. Marzec. *Urzędnicy małopolscy...*; P. Węcowski. *Działalność publiczna...*

⁷³ J. Laberschek. *Klientela Koziegłowskich i Giebuttowskich herbu Lis do schyłku XIV do końca XV wieku* // *Kwartalnik Historyczny*. — 1993. — № 1. — S. 59–73; J. Kurtyka. *Problem klienteli możnowładczej w Polsce późnośredniowiecznej, w: Genealogia. Władza i społeczeństwo...* — S. 47–124; M. Wilamowski. *Familia dworska Piotra i Andrzeja Odrowążów Sprawskich, wojewodów i starostów ruskich* // *Polska i jej sąsiedzi w późnym średniowieczu*. — Kraków, 2000. — S. 273–322. Ze starszych prac zob.: M. Friedberg. *Klientela świecka biskupa*

Co sprawia, że rozpoznanie i opracowanie elit małopolskich wygląda tak dobrze w skali innych dzielnic naszego kraju? Podkreśla się zresztą powszechnie, że są one najlepiej poznane. Bez wątplenia historyków przyciąga atrakcyjność tematu, gdyż rodziny (rody) małopolskie (z racji historycznych, a także stołeczności dzielnic) współuczestniczyły w sprawowaniu władzy i wpływały na główne kierunki polityki Królestwa Polskiego, a więc pracuje się nad wielką historią. Jednak tak samo ważna jest szeroka i dostępna baza źródłowa; materiał dyplomatyczny do 1450 r. jest w większości wydany⁷⁴, z lat 1450–1500 dostępny w maszynopisie jako tzw. V tom Kodeksu Małopolskiego⁷⁵ (reszta w AGAD w Warszawie w zbiorze dokumentów pergaminowych oraz wpisane do Metryki Koronnej). Księgi sądowe — niezbędne do prowadzenia badań genealogicznych i osadniczych — opublikowane prawie w całości do 1400 r. (natomiast do 1500 r. w wypisach)⁷⁶. Pozostały materiał sądów grodzkich, ziemskich, królewskich i wiecowych z ziemi krakowskiej (czyli tzw. księgi sądowe) zgromadzony i dostępny jest w jednym miejscu, w Archiwum Państwowym w Krakowie; tylko księgi ziemskie lubelskie znajdują się w Archiwum Państwowym w Lublinie. Średniowieczny materiał archiwalny uzupełniają uporządkowane i bogate zbiory w krakowskich archiwach kościelnych: Kurii Metropolitarnej (Acta episkopalia, Acta oficjalatu krakowskiego), Kapituły Krakowskiej, klasztorów krakowskich, a także w Archiwum Państwowym, gdzie zgromadzone są akta miejskie Krakowa (księgi ławnicze, wójtowskie i radzieckie), sądów wyższych prawa niemieckiego. Uzupełniają to zbiory znajdujące się w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Biblioteki Jagiellońskiej, Biblioteki Czartoryskich i PAN w Krakowie. Ponadto badania ułatwiają znakomite pomoce naukowe, tzn. w pełni opracowane spisy urzędników małopolskich z okresu średniowiecza⁷⁷, następnie, wydawany

krakowskiego w w. XII–XIV. Ze studiów nad organizacją społeczeństwa w Polsce średniowiecznej // *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*. — Kraków, 1938. — T. 1. — S. 165–216.

⁷⁴ Zob. *Bibliografia źródeł drukowanych do dziejów Polski późnośredniowiecznej (1386–1506)*. — Warszawa, 1999. — Cz. 1 / Red. P. Węcowski.

⁷⁵ Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. *Materiały do V tomu Kodeksu dyplomatycznego Małopolski*. Ostatnio trwają przygotowania do wydania kolejnego tomu dokumentów małopolskich pozostających m.in. w zbiorach krakowskich archiwów kościelnych i klasztornych.

⁷⁶ *Antiquissimi libri iudiciales terrae Cracoviensis* / Wyd. B. Ulanowski // *Starodawne prawa polskiego pomniki* (dalej cyt.: SPPP). — Kraków, 1884–1886. — T. 8; *Inscriptiones clenodiales ex libris iudicialibus palatinatus Cracoviensis* / Wyd. B. Ulanowski // SPPP. — Kraków, 1885. — T. 7/2; *Z ksiąg rękopiśmiennych dotąd nie użytych, głównie zaś z ksiąg dawnych sądowych ziemskich i grodzkich ziemi krakowskiej* / Wyd. Z. Helcel // SPPP. — Kraków, 1870. — T. 2; *Zapiski sądowe województwa sandomierskiego 1395–1444* / Wyd. F. Piekosiński // Archiwum Komisji Prawniczej. — Kraków, 1907. — T. VIII. — Cz. 1. Zob. też. K. Piekarski. *Przegląd wydawnictw średniowiecznych zapisek i rot przysięg sądowych z ksiąg grodzkich i ziemskich*. — Kraków, 1919.

⁷⁷ *Urzędnicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy* / Opr. J. Kurtyka, T. Nowakowski, F. Sikora, A. Sochacka, P.K. Wojciechowski, B. Wyrozumka. — Wrocław, 1990; *Uzupełnienia do spisów urzędników małopolskich XII–XVIII wieku* / Opr. W. Bukowski, A. Falniowska-Gradowska, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, F. Sikora // *Burgrabiowie zamku krakowskiego XIII–XV wieku. Spisy* / Opr. W. Bukowski. — Kórnik, 1999.

Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego (doprowadzony do litery M), redagowany przez wiele lat przez Franciszka Sikorę, a ostatnio przez Waldemara Bukowskiego i powstający w Pracowni Słownika w PAN w Krakowie⁷⁸. Bez tych kolejnych tomów, znakomitych pod względem wyzyskania źródeł, trudno sobie obecnie wyobrazić badania genealogiczne czy osadnicze. W skrótovej formie opracowany jest też taki słownik obejmujący ziemię lubelską (autorstwa S. Kurasia)⁷⁹, natomiast ziemie sąsiadujące z Małopolską, częściowo także posiadają takowe (ziemia wieluńska — autorstwa Ryszarda Rosina, ziemia sanocka — Adama Fastnachta)⁸⁰. W Pracowni Słownika Historyczno-Geograficznego gromadzona jest także kartoteka, która obejmie ziemię lwowską. Na koniec należy jeszcze wspomnieć o dziesiątkach biogramów (ostatnimi laty bardzo rozbudowanych) dostojników małopolskich zamieszczonych w Polskim Słowniku Biograficznym⁸¹.

Prace dotyczące małopolskich rodów rycerskich stają się podstawą do wyjaśniania ważkich problemów z naszych dziejów oraz syntetyzowania pewnych procesów. W pierwszym przypadku należy przywołać np. znakomite studium Franciszka Sikory, który rozpracowując genealogię Roźnów herbu Gryf, wyjaśnił sprawę powrotu insygniów koronacyjnych z Węgier do Polski w 1412 r.⁸² Jeśli chodzi natomiast o drugi przypadek, czyli syntetyzowanie, to dla późnośredniowiecznej szlachty małopolskiej, najlepszym przykładem będzie monografia Jana Wroniszewskiego, dotycząca zagadnień społecznych i gospodarczych tej warstwy w ziemi sandomierskiej⁸³. Praca ta dowodzi, że dopiero znakomicie przygotowany badacz, genealog i prozopograf, jest w stanie wnieść coś nowego do historii gospodarczej Polski, która do chwili obecnej nie potrafi wyzwolić się z przestarzałych założeń metodologicznych, a przede wszystkim z przywiązania do wykorzystywania selektywnie zazwyczaj dobie-ranych źródeł drukowanych. Historyk ten podjął z wielkim sukcesem — co podkreślano w recenzjach⁸⁴ — próbę ukazania funkcjonowania środowiska szlacheckiego, wyjaśnienia i reinterpretacji przyczyn angażowania się w patronat parafialny, gospodarkę ziemską, funkcjonowania gospodarstwa pańskiego i folwarku, wreszcie podsumowania dyskusji o mechanizmach zabie-

⁷⁸ *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*. Cz. 1–4 / Oprac. W. Bukowski, J. Kurtyka, J. Laberschek, A. Marzec, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, J. Wiśniewski, M. Wilamowski, M. Wolski, M. Zdanek. — Wrocław-Kraków, 1980–2009.

⁷⁹ *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu* / Oprac. S. Kuraś. — Warszawa, 1983.

⁸⁰ *Słownik historyczno-geograficzny ziemi wieluńskiej w średniowieczu* / Oprac. R. Rosin. — Warszawa, 1963; *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu* / Oprac. A. Fastnacht. — Brzozów-Kraków, 1991–2002. — Cz. 1–3.

⁸¹ *Polski Słownik Biograficzny*. — Kraków-Warszawa-Wrocław, 1935–2008.

⁸² F. Sikora. *Sprawa insygnialna 1370–1412 a genealogia Roźnów* // RTH. — 1993. — T. 1 (XII). — S. 39–57.

⁸³ J. Wroniszewski. *Szlachta ziemi sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze*. — Poznań-Wrocław, 2001.

⁸⁴ J. Kurtyka. *Recenzja* // *Roczniki Historyczne*. — 2002. — T. 68. — S. 209–228; S. Szybkowski. *Studia z genealogii i prozopografii...* — S. 9–10.

gów o zastawy królewszczyzn. Powstał w ten sposób niezwykle interesujący model uniwersalny, dla którego inspiracją stała się ziemia sandomierska, ale liczne wątki poruszane przez autora powinny być nadal kontynuowane przez innych badaczy. Ta rozprawa wskazuje na możliwości badań nad środowiskami rycersko-możnowładczymi, w tym uzupełnienia ich o aspekty gospodarcze i społeczne. Wytycza ona kierunek i jednocześnie zachęca do powrotu do badań nad genezą i ewolucją rycerstwa od zróżnicowanej grupy wojowników w kierunku stanu szlacheckiego. To przejście od rycerza do gospodarza łączono do tej pory z rozkładem rodów rycerskich, umacnianiem się środowisk terytorialnych oraz przemianami ustrojowymi i rozwojem parlamentaryzmu. Problematyka ta pozostaje ciągle w sferze postulatów badawczych, ale, jak zauważył wspomniany historyk⁸⁵, tak wyraźnie zarysowane zmiany nie są widoczne aż do końca XV w., co wymusza potraktowanie tego zjawiska jedynie jako tezy i rozszerzenia badań w tym zakresie na XVI w.

Reasumując:

Trendy badawcze w dziedzinie genealogii i prozopografii pokazują, że historycy — nie tylko w przypadku Małopolski — skupiają się przede wszystkim na środowiskach elitarnych, i to w warstwach najwyższych. Wydaje się jednak, że właściwszym, chociaż o wiele trudniejszym, pracochłonnym i czasochłonnym zadaniem (i nieraz trudnym do zrealizowania ze względu na krótki czas przeznaczony na napisanie np. prac awansowych), byłyby powrót w szerszym zakresie do opracowywania całych rodowych środowisk rycerskich i szlacheckich, które obejmowałyby zarówno przedstawicieli najwyższej elity władzy państwa, elitę partykularną, szlachtę średnią i tę niezamożną⁸⁶. Tylko bowiem całościowe monografie rodowe mogą w znaczący sposób zwiększyć naszą wiedzę na temat funkcjonowania późnośredniowiecznego stanu szlacheckiego. Natomiast wyjaśnienie mechanizmów funkcjonowania rodów, prześledzenie wzajemnych relacji między różnymi rodami z dodatkowym uwzględnieniem czynnika terytorialnego, czyli badania porównawcze, to wszystko wydaje się jednym z ważniejszych zadań historii społecznej polskiego średniowiecza. Nie są to jednak badania proste, utrudnia je bowiem nie tyle brak źródeł, co paradoksalnie ogromna ilość zachowanego piętnastowiecznego materiału źródłowego.

Nie trudno też zauważyć, że większego zainteresowania wśród badaczy — w tym także jeśli chodzi o Małopolskę — nie budzi szeroko pojęta średniowieczna elita gospodarcza, której przedstawiciele w niewielkim stopniu zajmowali się działalnością polityczną, ale za to wywierali decydujący wpływ

⁸⁵ J. Wroniszewski. *Szlachta ziemi sandomierskiej...* — S. 206–207.

⁸⁶ Zob. np. J. Wroniszewski. *Rawicze...*; S. Szybkowski. *Ród Cielepatów...*; J. Sperka. *Postulaty badawcze do historii społeczeństwa Polski średniowiecznej // Spojrzenie w przeszłość.* — Warszawa, 2009. — T. 1: *Średniowiecze i nowożytność.* — S. 87–88.

na wzrost potęgi państwa. Słabo opracowane są także rodziny bogatej czy średniozamożnej szlachty, odgrywającej znaczną rolę na szczeblu lokalnym⁸⁷.

Ponadto brakuje prac dotyczących migracji rycerstwa. Jeśli mówimy o Małopolanach, to przede wszystkim chodzi mi o Ruś Czerwoną⁸⁸, a z drugiej strony, mam na myśli migrację do Małopolski, głównie ze Śląska⁸⁹ (pomijam problem migracji ze Śląska na Ruś — przygotowuję pracę na ten temat)⁹⁰. Potrzebne są także badania, które przedstawią także inne kontakty np. gospodarcze, kulturalne (np. fundacje), związki rodzinne między późnośrednio-wiecznym rycerstwem sąsiadujących z Małopolską dzielnic. Mimo, że jest to bardzo ważny problem naszych dziejów, do tej pory jest on bardzo słabo rozpoznany.

Tak więc, w przypadku Małopolski, mimo, że badania nad rodami rycerskimi są bardzo zaawansowane i rozwijają się z dużym rozmachem, to nigdy nie jest tak dobrze, aby nie mogłoby być jeszcze lepiej.

Єжи Сперка

СТАН ДОСЛІДЖЕНЬ РИЦАРСЬКИХ РОДІВ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ МАЛОПОЛЬЩІ

Автор аналізує процес вивчення генеалогії середньовічних рицарських родів Польщі у ХХ – на початку ХХІ ст., демонструє методи та тенденції студії цього напрямку. У висновках підкреслює важливість методи монографічного вивчення родів та застосування порівняльних досліджень у контексті вивчення суспільної історії середньовічної Польщі

Ключові слова: дослідження, генеалогія, рицарські роди, Польща.

⁸⁷ Zob. np. F. Sikora. *Wielopolscy...*; Idem. *Grzymałowie z Businy...*; M. Derwich. *Bostowscy herbu Bielina // Venerabiles, nobiles et honesti.* — Toruń, 1997. — S. 153-179; M. Wolski. *Małopolska rodzina...*; B. Czwojdrak. *Jastrzębce...*

⁸⁸ Na ten temat zob. np. A. Janeczek. *Polska ekspansja osadnicza w ziemi lwowskiej w XIV-XV w. // Przegląd Historyczny.* 1978. — T. 79; Idem. *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w.* — Warszawa, 1993. — S. 69-120; A. Marzec. *Kariery polityczne na Rusi Czerwonej za panowania Kazimierza Wielkiego (1340-1370) // Solum.* Almanach Socjalnoj Istorii. — Kijv, 2004. — T. 4; J. Sperka. *Otoczenie Władysława Opolczyka...* — S. 73-89; M. Wilamowski. *Familia dworska Piotra i Andrzeja Odrowążów...* — S. 271-332.

⁸⁹ Na ten temat zob. T. Jurek. *Krąg rodzinny starosty wielkopolskiego Wierzbiety (1352-1369), czyli początki rodu Niesobiów // Genealogia. Studia i Materiały Historyczne / Red. M. Górny.* — Poznań-Wrocław, 1993. — T. 1. — S. 11-42; B. Czwojdrak. *Powiązania genealogiczne Hanusza i Jana Mężyka z Dąbrowy herbu Wadwicz z Rogowskimi herbu Działosza i Długoszami herbu Wieniawa // Społeczeństwo Polski średniowiecznej / Red. S.K. Kuczyński.* — Warszawa, 2004. — S. 121-130; J. Sperka. *Andrzej Schony z Bobolic i Jan Schoff z Toplina. Z dziejów kariery i awansu rycerzy obcych w Polsce późnośredniowiecznej // Średniowiecze polskie i powszechne.* — Katowice, 2007. — T. 4 / Red. I. Panic, J. Sperka. — S. 188-191; Idem. *Otoczenie Władysława Opolczyka...* — S. 188 i nast.

⁹⁰ Zob. J. Sperka. *Borschnitzowie na Rusi Czerwonej do końca XV wieku // Miasta — Ludzie — Instytucje — Znaki. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Bożenie Wyrozumskiej w 75. rocznicę urodzin / Red. Z. Piech.* — Kraków, 2008. — S. 247-262; Idem. *Rycerstwo śląskie na Rusi Czerwonej w XIV-XV wieku (w przygotowaniu do druku)*

*Ежи Сперка***СОСТОЯНИЕ ИССЛЕДОВАНИЙ РЫЦАРСКИХ РОДОВ
СРЕДНЕВЕКОВОЙ МАЛОПОЛЬШИ**

Автор анализирует процесс изучения генеалогии средневековых рыцарских родов Польши в XX – начале XXI вв., демонстрирует методы и тенденции исследований этого направления. В выводах подчеркивает важность методы монографического изучения родов и использования сравнительных исследований в контексте изучения общественной истории средневековой Польши.

Ключевые слова: исследования, генеалогия, рыцарские роды, Польша.

*Jerzy Sperka***THE RESEARCH OF THE CHIVALROUS FAMILIES
IN MEDIEVAL LESSER POLAND**

The author analyzes the path of the study of the genealogy of the knights' families of Poland in the Middle Ages from the 20th to the beginning of the 21st century. The methods and the tendencies of the studies of this direction are pointed out. In his conclusion the author focuses on the importance of the monographic method of the research of the families and the application of the comparative research in the context of the studying of the social history of Medieval Poland.

Keywords: research, genealogy, the chivalrous families, Poland.

СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС КУПЦІВ-ХІОСЦІВ МАВРОГОРДАТО В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ПОШУКИ ДВОРЯНСТВА

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. в Одесі, яка на той час стала найзначнішим торговим містом Причорномор'я, оселилося кілька родин, що належали до впливового грецького роду Маврогордато. Всі вони походили від спільних пращурів — Лаврентіса Маврогордато та Елені Массімо (XVI ст.), які мешкали на острові Хіос в Егейському морі. Протягом століть Маврогордато відігравали визначну роль в історії різних держав — Греції, Італії, Румунії, Молдови, Російської та Османської імперії.

Багато представників роду Маврогордато належало до верхівки світової фінансової аристократії. Разом з іншими вихідцями з острова Хіос — Зігомала, Родоканакі, Петрококкіно, Раллі, Негропонті, Ксіда, Скараманга, Севастопуло, Аверіно — вони створили впливові родинні клани і протягом кількох десятків років практично контролювали середземноморську торгівлю, в тому числі азовські та чорноморські порти Російської імперії.

Однією з найбільш потужних та впливових в Одесі була родина Матвія Пантелійовича Маврогордато (бл. 1780, Хіос¹ — 22 березня 1868, Одеса²), яка належала до гілки Лакана. Він, старший із синів Пантелія Матвійовича від шлюбу з Марієттою, дочкою Лоренцо Скараманга, народився на Хіосі близько 1780 р.³ Відомостей про нього збереглося не дуже багато. Турецький підданий Матвій Пантелійович оселився в Одесі в 20-х рр. XIX ст. та був приписаний спочатку до 3-ї, а згодом до 2-ї купецької гільдії. 1866 р. він купив у графині Жозефіні Шембек маєток у с. Тирлівка Гайсинського повіту Подільської губернії, в якому налічувалося 276 ревізьких душ⁴. М.П. Маврогордато жертвував кошти на підтримку грецької культури, спонсорував видання книг. Так, 1834 р. разом з Ф. Родоканакі, Я. Раллі, Є. Севастопуло, М. Петрококкіно та іншими хіоськими купцями він фінансував видання в Одесі книги І.Г. Піципіу «Логічна граматика грецької мови»⁵. Імовірно, саме Матвій Пантелійович надав грошову допомогу у розмірі 600 рублів таємному грецькому товариству «Філікі Етерія»⁶. Помер він в Одесі 22 березня 1868 р. у віці 88 років⁷.

¹ *Argenti P.* Libro d'oro de la noblesse de Chio: 2 vol. — London, 1955. — V. 2. — P. 88.

² Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви / Авторы-сост.: Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова, Г.Л. Малинова, В.В. Харковенко. — Одесса, 2004. — Ч. III: 1863–1874. — С. 122–123.

³ *Argenti P.* Op. cit. — V. 2. — P. 84, 88.

⁴ Російський державний історичний архів (далі — РДІА), ф. 577, оп. 20, спр. 477.

⁵ *Αυγητίδης Κ.* Θεόδωρος Παύλου Ροδοκανάκης. — Χίος, 2004. — Σ. 110.

⁶ *Ibid.* — Σ. 29.

⁷ Греки Одессы.... — Ч. III: 1863–1874. — С. 122–123.

Найбільш відомим із дітей Матвія Пантелійовича Маврогордато був його старший син — Федір Матвійович, єдина дитина, народжена від першого шлюбу. Ім'я матері Федора Матвійовича невідоме. Вона належала до хіоської родини Франгіади та рано померла. Народився Федір Матвійович на Хіосі близько 1818 р.⁸, а помер в Одесі 16 квітня 1874 р. у віці 55 років⁹. Разом із своїм батьком він оселився в Одесі та займався торгівлею. 1866 р. із двадцяти комерційних фірм, що контролювали торгівлю південноукраїнською пшеницею, десять було засновано греками. Серед них — підприємство «Федір Маврогордато і К^о»¹⁰. 1869 р. торговельний дім одеського купця 1-ї гільдії Федора Маврогордато став одним із засновників Міжнародного торговельного банку, з центральним офісом у Санкт-Петербурзі та відділенням в Одесі¹¹. Важливим напрямком діяльності Федора Матвійовича була спекуляція земельними ділянками та спорудження прибуткових будинків. 1863 р. він — за обранням домовласників — член Комітету із спорудження бруківки, заснованого імператорським наказом у м. Одесі¹². Через кілька років він вже обіймав посади товариша старшини купецького стану в одеському міському громадському управлінні та іноземного гостя у Відділенні комерційної ради Одеси¹³. Величезний капітал, значні зв'язки у підприємницькій та банківській сферах, підтримка родичів та земляків, спритність та енергія зробили його помітною фігурою Одеси. Федір Матвійович був депутатом Міської одеської думи (1863–1873), спадковим почесним громадянином м. Одеси, що, без сумніву, сприяло успіху його справ¹⁴. 1867 р. Федір Матвійович очолив «Комітет з допомоги знедоленим критським родинам», до якого входили впливові одеські греки — Ф. Родоканакі, П. Куркумелі, М. Склаво, К. Каравія та ін. Члени комітету збирали кошти для своїх співвітчизників, які постраждали через антитурецьке повстання. Ймовірно, виконавши своє завдання, комітет був ліквідований 8 серпня 1868 р.¹⁵

1846 р. у Ліворно Федір Матвійович Маврогордато одружився з Євгенією (Жені) Матвійовною Маврогордато, яка також походила з гілки Лакана¹⁶. Наречена народилася 5 січня 1824 р. у Ліворно в родині Матвія

⁸ *Argenti P.* Op. cit. — V. 2. — P. 88, 94.

⁹ Греки Одессы... — Ч. III: 1853–1874. — С. 120–121.

¹⁰ *Αυυητίδης Κ.* Op. cit. — Σ. 59.

¹¹ *Ibid.* — Σ. 75.

¹² Новороссийский календарь на 1864 год, издаваемый от Ришельевского лицея. — Одесса, 1863. — Отд. III. — С. 3.

¹³ Адрес-календарь Херсонской губернии на 1866 год... [Електронний ресурс] // Родовое гнездо [сайт]. — Режим доступу: http://rodovoyegnezdo.narod.ru/Kherson/Adres-kalendar_1866_odesgrad.htm (25.03.2010). — Назва з екрану.

¹⁴ Одесса 1794–1894. Издание Городского Общественного Управления к столетию города. — Одесса, 1895. — С. 100.

¹⁵ *Piatigorskii G.* The Cretan uprising of 1866–1869 and the Greeks of Odessa // *Modern Greek studies yearbook.* — Minneapolis, 1998/1999. — Vol. 14/15. — P. 134.

¹⁶ *Argenti P.* Op. cit. — V. 2. — P. 94.

Георгійовича Маврогордато та Аргіро Павлівни Родоканакі¹⁷. Євгенія Матвіївна доводилася троюрідною сестрою своєму чоловікові, оскільки їхні діди були рідними братами. Євгенія Маврогордато уславилася в Одесі на ниві благодійництва, була дійсним членом Одеського жіночого благодійного товариства, що знаходилося під патронатом княгині Є.К. Воронцової¹⁸. Після смерті чоловіка Євгенія Матвіївна мешкала здебільшого в Парижі, де й померла 10 (22) червня 1897 р. у віці 74 років від прогресуючого виснаження. Тіло її було перевезене в Росію через прикордонний пункт Олександрівськ та 31 червня 1897 р. поховано в Одесі на Старому кладовищі¹⁹.

Єдиний син Федора та Євгенії Маврогордато — Матвій Федорович — був відомим меценатом і благодійником. Народився він в Одесі 6 вересня 1848 р., охрещений був в одеській грецькій Свято-Троїцькій церкві 3 жовтня 1848 р. Його хрещеними стали дідусь — одеський 1-ї гільдії купець Матвій Федорович Маврогордато та Орієтта Фомівна Родоканакі, уроджена Галаті, дружина почесного громадянина Федора Павловича Родоканакі, рідного дядька матери немовляти²⁰. Матвій здобув домашню освіту і виховання. 25 вересня 1873 р. він вступив на службу почесним піклувальником Байрамської вчительської семінарії. 6 лютого 1876 р. молодий М. Маврогордато посів місце директора Одеського піклувального комітету про в'язниці. 31 січня 1880 р. він затверджений Міністерством внутрішніх справ Російської імперії на поточний рік піклувальником Одеської арештантської № 32 роти цивільного відомства. 4 квітня 1880 р. Матвія звільнено з посади піклувальника вчительської семінарії, а 16 грудня 1880 р. призначено почесним членом Одеського міського опікунства дитячих притулків, що належало до відомства імператриці Марії. 15 травня 1883 р. М. Маврогордато отримав чин колезького секретаря. 13 січня 1884 р. Матвій Федорович — почесний піклувальник Херсонської гімназії терміном на три роки. 29 травня 1884 р. його призначено наглядачем Одеської Стурдзівської богадільні сердобольних сестер, що належала до відомства Канцелярії Ради Імператорського людинолюбного товариства. 15 травня 1886 р. Матвій став титулярним радником. 31 січня 1887 р. М. Маврогордато призначено почесним піклувальником Одеської 2-ї гімназії Міністерства народної освіти. 24 березня 1887 р. його звільнено від обов'язків наглядача Стурдзівської богадільні²¹. 1889 р. його коштом збудовано церкву св. Миколая при гімназії, що знаходилася під його патронатом. 1897 р. М.Ф. Маврогордато — дійсний статський радник, а почесним піклувальником Одеської 2-ї гімназії залишався аж до 1904 р.²²

¹⁷ *Argenti P.* Op. cit. — V. 2. — P. 88, 94.

¹⁸ Новоросійський календарь на 1864 год... — С. 142.

¹⁹ Державний архів Одеської області (далі — Держархів Одеської обл.), ф. 37, оп. 13, спр. 368, арк. 64 зв.-65.

²⁰ Греки Одессы... — 2002. — Ч. II: 1834–1852. — С. 172–173.

²¹ РДА, ф. 1343, оп. 25, спр. 15, арк. 5–10.

²² Там само, ф. 733, оп. 123, спр. 1, арк. 1–11, 130–130 зв., 155.

За свою діяльність Матвій Федорович був відзначений численними нагородами. Так, 25 грудня 1874 р. за сумлінне служіння на ниві народної освіти М. Маврогордато нагороджено орденом св. Станіслава 2-го ст. 22 грудня 1876 р. він отримав подяку за благодійний внесок 500 рублів на облаштування майстерні при Одеському в'язничному замку. 22 вересня 1878 р. Матвія відзначено темно-бронзовою медаллю на георгіївсько-олександрівській стрічці в пам'ять російсько-турецької війни 1877–1878 рр. 13 березня 1879 р. за самовіддану діяльність на користь нужденних він відзначений нагородою Російського товариства Червоного Хреста. 26 травня 1879 р. Матвій Федорович отримав імператорську подяку за невтомну людинолюбну діяльність. 22 липня 1880 р. за особливі заслуги та віддану роботу на користь Російського товариства Червоного Хреста він був нагороджений орденом св. Анни 2-го ст., а 1 січня 1887 р. — за ревну службу орденом св. Володимира 4-го ст.²³

Матвій Федорович був членом численних благодійних товариств, покликаних полегшити життя соціально незахищених верств російського суспільства: почесним членом Одеського відділення Опікунства імператриці Марії Олександрівни про сліпих, членом Правління, а згодом і почесним членом Одеського міського опікунства виправних (дитячих) притулків, Товариства для допомоги бідним м. Одеси, Одеського товариства красних мистецтв. На всіх посадах Матвій Маврогордато виявляв енергійність та сумлінність, жертвував значні кошти²⁴.

Так, обіймаючи посаду піклувальника Херсонської гімназії у 1884–1887 рр., він щорічно жертвував на потреби гімназії та пансіону при ній 1000 рублів²⁵.

Матвій Федорович чимало сил віддав і Одеському товариству виправних притулків. 1889 р. Матвій виступив з ініціативою власним коштом заснувати Одеський ремісничий притулок для дітей «робітничого класу», позбавлених можливостей для навчання будь-якому ремеслу. Притулок засновувався на таких принципах: дітям забезпечується повне утримання у притулку, де вони мають навчатися ремеслам та початковій грамоті. У зверненні на ім'я одеського градоначальника благодійник висловлює надію, що «подобного рода учреждение может способствовать к поднятию нравственного уровня молодых рабочих и вместе с тем дать им в руки средства для дальнейшего существования»²⁶.

Але особливу увагу Матвій Маврогордато приділяв Одеському училищу сліпих, що знаходилося у компетенції Одеського відділення Опікунства імператриці Марії Олександрівни про сліпих. Така зацікавленість Матвія Федоровича пояснюється особистими причинами. Ще замолоду

²³ РДІА, ф. 1343, оп. 25, спр. 15, арк. 5–10.

²⁴ Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1901 г. — Одесса, 1900. — Л. 219–221, 215, 235.

²⁵ РДІА, ф. 1343, оп. 25, спр. 15, арк. 5–10.

²⁶ Там само, спр. 1424, арк. 1–1 зв.

він почав сліпнути. Свою хворобу благодійник вважав покаранням за своє і своїх предків неправедне життя — прагнення до багатства і розкоші. Тому, розуміючи трагедію сліпих людей, він намагався всіляко полегшити їхнє життя та, таким чином, спокутувати свої гріхи.

Опікунство про сліпих було засновано 1881 р. за задумом та бажанням імператриці Марії Олександрівни, дружини імператора Олександра II. Воно було покликано взяти на себе турботи про сліпих, навчити їх грамоти та ремесел. Одеське відділення виникло наприкінці 1883 г., отримавши перші кошти, за пропозицією градоначальника П.П. Коссаговського, від штрафних санкцій за непродуктивний простій вагонів у порту. Ці штрафні гроші надходили у такій кількості, що вже до 1 січня 1887 р. зібралася сума у 7 тисяч 352 рублі. У квітні 1887 р. відбулося перше зібрання засновників, яке поклато початок фактичному існуванню товариства, що діяло під керівництвом Н.М. Зеленої. Училище сліпих було відкрито в грудні 1887 р. в орендованому приміщенні на Старопортофранківській вулиці. На оренду використовувалися кошти (1000 рублів), які пожертвував М.Ф. Маврогордато²⁷. 1892 р. Матвій Федорович відокремив для потреб училища частину території своєї дачі разом з будівлями на Французькому бульварі²⁸. Після перебудови споруд 25 жовтня 1892 р. відбулося урочисте відкриття школи, розрахованої на 60 дітей²⁹. 6 липня 1900 р. був закладений притулок з майстернями для потреб осліплених дітей та юнаків, котрі повинні були там мешкати і навчатися ремесел. Ця справа також знаходилася під опікою Матвія Маврогордато³⁰.

14 листопада 1897 р. Матвій Федорович заклав на території своєї дачі невеличкий храм³¹, нині більш відомий як Церква святих мучеників Адріана та Наталії. Місце під будівництво освятив єпископ елисаветградський Тихон. Спорудження храму обійшлося в 22 тисячі 787 рублів³². Автором проекту храму, ймовірно, був архітектор Л.Л. Влодек, а керував будівництвом відомий одеський інженер-будівельник Ф.О. Гайдуков.

²⁷ Отчет о деятельности Одесского отделения Мариинского попечительства для призрения слепых за 1887 г. — Одесса, 1888. — С. 3–4.

²⁸ Одесса 1794–1894... — С. 743–744.

²⁹ Отчет о деятельности Одесского отделения, состоящего под августейшим покровительством ея императорского величества государыни императрицы Попечительства императрицы Марии Александровны о слепых за 1892 г. — Одесса, 1893. — С. 6–7, 12, 20.

³⁰ Отчет состоящего под августейшим покровительством государыни императрицы Марии Федоровны Совета Одесского отделения Попечительства императрицы Марии Александровны о слепых за 1900 г. — Одесса, 1901. — С. 4; Отчет состоящего под августейшим покровительством государыни императрицы Марии Федоровны Совета Одесского отделения Попечительства императрицы Марии Александровны о слепых за 1903 г. — Одесса, 1904. — С. 4.

³¹ РДІА, ф. 759, оп. 34, спр. 770.

³² Отчет состоящего под августейшим покровительством государыни императрицы Марии Федоровны Совета Одесского отделения Попечительства императрицы Марии Александровны о слепых за 1899 г. — Одесса, 1900. — С. 5–6.

Церква є одноповерховою однобанною спорудою, побудована у формі характерного для візантійської архітектури хреста. Висота храму майже 20 метрів, а площа близько 60 кв. метрів. Церкву було освячено 31 жовтня 1899 р. архієпископом херсонським і одеським Юстином на честь святих Матвія та Євгенії, небесних покровителів засновника храму — Матвія Федоровича Маврогордато та його матері — Євгенії Матвіївни. 1909 р. благодійник пожертвував 10 тисяч рублів на утримання церкви. Цей храм кілька разів змінював назву, в ньому у різні часи розміщувалися музей атеїзму і підприємства громадського харчування, кілька разів церкву зачиняли і знов відкривали для віруючих. Сьогодні храм визнаний пам'ятником архітектури і є діючим.

Одним з найбільш відомих благодійних закладів Одеси була дешева їдальня в пам'ять Федора Матвійовича Маврогордато (вул. Старопорто-франківська, 30), заснована вдовою покійного Євгенією Матвіївною та їхнім сином Матвієм Федоровичем³³. Будівля їдальні збереглася й дотепер, однак, як і вся Молдованка, надзвичайно занедбана.

21 вересня 1885 р. Матвій Федорович склав присягу на підданство Російській імперії³⁴. Цьому кроку передували довгі сумніви, які стають зрозумілими з листа одеського градоначальника від 14 липня 1878 р. послу Російської імперії в Константинополі князю О.Б. Лобанову-Ростовському. В ньому повідомляється, що Матвій Федорович Маврогордато «с давних пор выражает намерение вступить в подданство России, но останавливается его исполнением по следующим причинам. ...Предки его принадлежали по происхождению своему к одному из благородных родов о. Хиос. Поэтому г. Маврокордато желал бы иметь уверенность в том, что с переходом в русское подданство он не утратит принадлежащих ему по рождению прав состояния и не будет вынужден при избрании рода жизни приписаться к одному из податных сословий»³⁵. До листа додавалося перекладене з грецької мови посвідчення, надане Матвію Федоровичу Маврогордато 4 квітня 1877 р. на о. Хиос і підписане представниками місцевої громади Михаїлом І. Зігомаласом, Леонідом І. Калвокареасом, Стельяном А. Ксантакі (написання прізвищ подається як у документі). Посвідчення сповіщає: «Мы ниже подписавшиеся представители Общины Хиоса сим удостоверяем, что благородный собственник господин Матвей Маврокордато, греческо-подданный, рожденный и живущий в Одессе, есть сын Федора, сына Матвея, сына Пантелея Маврокордатов и принадлежит к одному из древнейших благородных семейств острова Хиоса, к тому именно хиоскому семейству, от которого происходят также Маврокордаты, бывшие прежде великими драгоманами и статс-секретарями Блистательной Порты, а равно и бывшие князья и господа Молдавовой-лахии. В подтверждение чего и выдаем настоящее удостоверение, дабы

³³ Донцова Т. Молдованка. Записки краеведа. — Одесса, 2001. — С. 90.

³⁴ РДІА, ф. 1343, оп. 25, спр. 15, арк. 5–10.

³⁵ Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 2, спр. 1625, арк. 1–3.

все выше сказанное имело надлежащую силу при представлении такового, куда бы то ни было»³⁶.

Підписи представників хіоської громади завірені французьким і німецьким консулами в Константинополі у квітні того ж року. Німецьке консульство в той час представляло російські інтереси в Туреччині через військові дії між Російською та Османською імперіями³⁷.

Імовірно, Матвій Федорович дістав гарантії, оскільки він все ж вирішив прийняти російське підданство, а влітку 1887 р. звернувся до Дворянського депутатського зібрання Херсонської губернії з проханням визнати за ним права спадкового російського дворянства як кавалера російського ордена св. Володимира 4-го ст. 7 серпня 1887 р. Дворянське депутатське зібрання дійшло висновку: визнати Матвія Федоровича Маврогордато спадковим дворянином Російської імперії та внести його рід до третьої частини Дворянської родовідної книги Херсонської губернії. 14 серпня того ж року зібрання звернулося до Урядового Сенату з проханням затвердити це рішення та виготовити дворянську грамоту³⁸.

Рішенням Урядового Сенату від 5 грудня 1888 р. висновок Дворянського депутатського зібрання Херсонської губернії у справі М.Ф. Маврогордато було затверджено³⁹.

25 липня 1889 р. Матвій Федорович звернувся до Герольдії Урядового Сенату з проханням про затвердження родового герба. При цьому він надіслав і опис герба, яким уже користувався рід Маврогордато: «Золотое поле щита рассечено и пересечено червленим греческим крестом. В правой верхней части золотого поля щита изображена оторванная черная маврская голова вправо, повязанная серебряною с червленою повязкою и золотыми в ушах серьгами. Крест указывает на родину предков моих "Грецию", голова же — легенду в роде моем, что во время войны греков с сарацинами и маврами один из предков моих за победы над ними присоединил к своей фамилии еще прозвище "Мавро". Щит увенчан дворянским коронованным шлемом, в нашлемнике три страусовых пера, из коих среднее червленое, крайние золотые перья указывают на благородство дворянского сословия. Намет с права и лева червлёный, подложенный золотом. Девиз на золотой ленте червлёными буквами: "Преданность и любовь"»⁴⁰.

5 жовтня 1889 р. зібрання гербового відділення Департаменту Герольдії Урядового Сенату розглянуло проект герба і затвердило його⁴¹.

Матвій Федорович Маврогордато був, без сумніву, одним із найзаможніших людей Одеси. Однак треба підкреслити, що жодними

³⁶ Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 2, спр. 1625, арк. 2.

³⁷ Там само.

³⁸ РДІА, ф. 1343, оп. 25, спр. 15, арк. 12–13.

³⁹ Там само, арк. 16–17.

⁴⁰ Там само, арк. 19–19 зв.

⁴¹ Там само, оп. 49, спр. 1021, арк. 6–6 зв.

комерційними операціями він не займався, так само як і його мати — Євгенія Матвіївна. Вони жили з капіталу, що залишив їм Федір Матвійович, який був «представителем одной из наиболее уважаемых здесь (в Одеси. — В. Т.) торговых фирм»⁴². У 1878 р. фірми вже не існувало⁴³. Гадаємо, що вона припинила свою діяльність після смерті Ф.М. Маврогордато у 1874 р., а, можливо, і раніше. 5 грудня 1874 р. Матвій Федорович і овдовіла Євгенія Матвіївна поділили майно⁴⁴.

М.Ф. Маврогордато, імовірно, жив з відсотків з банківського капіталу та доходів з оренди прибуткових будинків. З документів відомо, що йому належали будинки на вулицях Преображенській, Московській, Князівській, 13 та Сабанєєвому мосту, ⁴⁵.

З 1901 р. Матвій Федорович постійно мешкав у Парижі. Але і тут він залишався активною людиною, що прагнула полегшити життя знедолених, перш за все російських емігрантів, більшість з яких після більшовицького заколоту опинилася за кордоном без жодних засобів до існування. 1927 р. разом з княгинєю В.К. Мещерською, князем П.М. Мещерським, С.Ф. Ванлярською, митрополитом Євлогієм та іншими колишніми співвітчизниками М.Ф. Маврогордато брав участь у заснуванні в Парижі Російського будинку для російських емігрантів похилого віку. Біля будинку поступово і виникло російське кладовище Сент-Женев'єв-де-Буа, на якому знайшов свій останній притулок і сам Матвій Федорович. Він помер у Парижі 21 грудня 1935 р.⁴⁶

В Одесі облаштувався і Микола Матвійович Маврогордато з гілки Нікола, син Матвія Миколайовича Маврогордато (1790, Хіос — 7 лютого 1850, Трієст) від шлюбу з Вірою Панделіївною Родоканакі (4 березня 1804, Хіос — 2 березня 1833, Константинополь)⁴⁷. Він народився 1830 р. у Константинополі, а 18 січня 1861 р. в одеській грецькій Свято-Троїцькій церкві вінчався з Аріадною Федорівною Родоканакі, дочкою Федора Павловича Родоканакі, власника торговельного дому, широко відомого за межами Одеси. Треба відзначити, що молодята були неодноразово пов'язані між собою спорідненням та посвояченням. Цей шлюб був традиційним для грецьких купецьких родин, особливо вихідців з острова Хіос. Свідками при вінчанні були одеський купець Костянтин Маріно і комерції радник Федір Родоканакі, батько нареченої⁴⁸. Родинні відносини, підкріплені шлюбом, сприяли успішній кар'єрі Миколи Матвійовича у фірмі

⁴² Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 2, спр. 1625, арк. 1.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само, ф. 35, оп. 1, спр. 27678, арк. 5.

⁴⁵ РДА, ф. 1343, оп. 25, спр. 15, арк. 4 зв.; Держархів Одеської обл., ф. 35, оп. 1, спр. 27678.

⁴⁶ *Арсеньев Ю.В.* Список лиц, похороненных в Сент-Женевьев-де-Буа с 1 июля 1935 по 1 июня 1936 г. // Новик. — 1936. — № 4. — С. 37; *Грезин И.* Алфавитный список русских захоронений на кладбище в Сент-Женевьев-де-Буа. — М., 2009. — С. 302.

⁴⁷ *Argenti P.* Op. cit. — V. 2. — P. 87.

⁴⁸ Греки Одессы... — Ч. III: 1853–1874. — С. 122–123.

тестя. Він був одним із засновників страхової суднової компанії «Чорне море», яку очолював Ф.П. Родоканакі, а згодом — співвласником і всієї родоконаківської торгово-фінансової імперії. До того ж Микола Матвійович користувався великою довірою тестя, проявивши себе досвідченим і талановитим комерсантом та порядною людиною. Так, згідно із заповітом власника торговельного дому від 15 вересня 1872 р., його душоприказниками на випадок смерті призначалися дружина Оріетта (Аргета) Фомівна Родоканакі, уроджена Галаті та син Перикл, а у разі смерті одного з них — зять Микола Матвійович Маврогордато. Після смерті Федора Родоканакі у 1882 р. Микола Матвійович спільно з Периклом Федоровичем керував банком, заснованим тестем⁴⁹. Микола Матвійович був вдалим підприємцем, з 1882 р. — записаний до одеської 1-ї купецької гільдії, в якій знаходився безперервно 12 років, до самої смерті, справно сплачуючи відповідні купецькі повинності⁵⁰.

Уславився Микола Матвійович і у громадському житті: разом з Григорієм Григоровичем Маразлі, відомим одеським громадським діячем та благодійником, та деякими іншими впливовими греками міста він був одним із засновників Одеського грецького добродійного товариства⁵¹, а також одним із засновників тимчасового притулку для покинутих дітей⁵². Родина Маврогордато сприяла і розвитку грязелікування в Одесі, на знаменитому Куяльницькому (Андріївському) лимані. Їхнім коштом було споруджено лікарню⁵³, а 1897 р. барак на 28 осіб для безкоштовного лікування бідних⁵⁴.

Грецький підданий Микола Матвійович Маврогордато помер в Одесі 27 травня 1893 р. у віці 63-х років від вади серця, а похований 29 травня на Старому кладовищі⁵⁵. Його дружина Аріадна Федорівна народилася в Одесі в 1842 р. і померла 1 лютого 1900 р. у Відні у віці 59-ти років від запалення дихальних органів. Тіло її було перевезене до Одеси і упокоїлося 16 травня 1900 р. на Старому міському кладовищі⁵⁶.

У Миколи Матвійовича і Аріадни Федорівни Маврогордато було два сини — Матвій і Федір і дочка Віра (Вероніка), однак найбільш відомий з них старший — Матвій Миколайович. Він народився 11 червня 1862 р. в Одесі, а 13 серпня того ж року був охрещений в одеській грецькій Свято-Троїцькій церкві священиком Миколою Ненно та дияконом Прокопієм Павліді. Хрещеними батьками дитини стали дідусь — комерції радник Федір Павлович Родоканакі та тітка новонародженого Іфігенія Федорівна

⁴⁹ Держархів Одеської обл., ф. 188, оп. 1, спр. 4, арк. 1–4.

⁵⁰ РДІА, ф. 1343, оп. 40, спр. 31066, арк. 8.

⁵¹ Держархів Одеської обл., ф. 765, оп. 1, спр. 3, арк. 6.

⁵² Там само, ф. 2, оп. 1, спр. 653.

⁵³ Там само, ф. 16, оп. 79, спр. 83, арк. 1–3, 9.

⁵⁴ Там само, ф. 4, оп. 1, спр. 579 (втрачена).

⁵⁵ Там само, ф. 37, оп. 13, спр. 238, арк. 79 зв.–80.

⁵⁶ Там само, спр. 467, арк. 58 зв.–59.

Агеласто, уроджена Родоканакі, дружина французького підданого Панделія Михайловича Агеласто⁵⁷.

Матвій Миколайович здобув домашню освіту і виховання. Кар'єру свою він почав компаньйоном у торговельному домі свого дідуся «Ф.П. Родоканакі» під наглядом батька Миколи Матвійовича⁵⁸. Разом з батьком перебував у 1-й гільдії купецтва м. Одеси з 1889 р., а після смерті Миколи Маврогордато самостійно ще майже 18 років, аж до січня 1912 р.⁵⁹ Матвій був душоприказником свого дядька Перикла Федоровича Родоканакі та після його смерті здійснював ліквідацію торгово-фінансової імперії Родоканакі⁶⁰. Згодом Матвій взагалі відійшов від комерційної діяльності, жив на відсотки від банківських внесків, доходи від маєтків і оренди прибуткових будинків. Вже в 1889 р. він в документах визначений як «*gantier, grand proprietaire*» — рантьє, великий власник⁶¹. М.М. Маврогордато був членом Одеського облікового банку, який очолював відомий одеський комерсант хіосець Степан Іванович Раллі⁶². Ймовірно, Матвій Миколайович був одним із співвласників банку. Крім того, 1897 р. він заявив себе власником такого нерухомого майна: чотири кам'яні будинки в Одесі, 2315 десятин землі в Бельцькому повіті Бессарабської губернії і 2520 десятин землі в Гайсинському повіті Подільської губернії. При цьому потрібно відзначити, що тільки невелика частина земель в Поділлі була придбана самим Матвієм Миколайовичем, а все інше він успадковував від батьків⁶³. Серед будинків в Одесі Матвію Маврогордато належали багатоповерхові і фешенебельні будинки по Казарменому провулку, 8, на розі вулиць Грецької, 21 і Рішельєвської, 10* та вулиці Грецькій, 25⁶⁴. Останній будинок добре відомий одеситам. У 1905 р. Матвій Миколайович купив у одеського багатія Менделевича будинок під знесення і за проектом архітектора Ю.М. Дмитренка збудував цей чудовий багатоповерховий архітектурний витвір, прикрашений ліпленням і балконами. Будівництво коштувало близько мільйона рублів. Саме сюди, на Грецьку, 25, переїхав жити Матвій Миколайович з батьківського будинку по Казарменому провулку, 8⁶⁵. У споруді містилися: магазин електричної арматури Р. Гейма, торговельний дім «Штраус і К°», представництва ризької меблевої фірми «Лютер», кондитерської фірми «Жорж Борман», тютюнової фірми

⁵⁷ РДІА, ф. 1343, оп. 40, спр. 31066, арк. 10.

⁵⁸ Там само, оп. 36, спр. 14817, арк. 4 зв.

⁵⁹ Там само, оп. 40, спр. 31066, арк. 6–7 зв.

⁶⁰ Держархів Одеської обл., ф. 188, оп. 1, спр. 4, арк. 7 зв.

⁶¹ РДІА, ф. 1412, оп. 12, спр. 11, арк. 5.

⁶² Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1901 г... — Л. 135.

⁶³ РДІА, ф. 1343, оп. 36, спр. 14817, арк. 6.

* Цей будинок споруджено 1900 р. також за проектом архітектора Ю.М. Дмитренка. Див.: Богданович О. Жизнь архитектора Дмитренко (1858–1918). — Одесса, 2011. — С. 95–96.

⁶⁴ Вся Одесса. Справочная и адресная книга на 1914 г. — Одесса, 1913. — Л. 255.

⁶⁵ РДІА, ф. 1343, оп. 36, спр. 14817, арк. 5 зв; оп. 40, спр. 31066, арк. 2.

Товариство «Асмолов і К°», відділення «Товариства чайної торгівлі "Брати К. і С. Попови"» та інші комерційні підприємства⁶⁶.

Відійшовши від економічної діяльності, Матвій Миколайович обрав державну службу. 18 червня 1889 р. імператорським указом його було призначено другим почесним попечителем Рішельєвської гімназії на три роки. Із 27 січня 1890 р. по 30 березня 1892 р. М.М. Маврогордато був почесним доглядачем з господарської частини при Одеській духовній семінарії. Із 7 лютого 1891 р. по 25 вересня 1897 р. він — почесний член Харківського губернського попечительства дитячих притулків. 18 вересня 1892 р. імператорським наказом по Міністерству народної освіти Матвій Миколайович затверджений на посаді почесного попечителя Рішельєвської гімназії на три роки, а з 10 листопада 1895 р. — знов другим опікуном тієї ж гімназії. 27 грудня 1900 р. М.М. Маврогордато за власним бажанням звільнений від служби та за вищезазначеними посадами приписаний до чиновників 5-го класу⁶⁷.

За свою діяльність Матвій Миколайович був нагороджений срібною медаллю на олександрівській стрічці в пам'ять царювання імператора Олександра III⁶⁸.

Матвій Маврогордато був активним членом благодійних і філантропічних товариств, жертвував значні кошти на їхню діяльність. Він був членом Ради Одеського відділення Опікунства імператриці Марії Олександрівни про сліпих, членом Правління Одеського грецького благодійного товариства, членом Товариства допомоги бідним м. Одеси⁶⁹.

Обіймаючи посаду попечителя Рішельєвської гімназії, Матвій Миколайович у 1889–1891 рр. щорічно жертвував на користь пансіону гімназії по 1000 рублів, а в 1892 р. — 1100 рублів, в 1893 р. — 1500 рублів, у 1894–1900 рр. — по 1000 рублів щорічно, що склало разом 12 тисяч 600 рублів. На потреби Одеської духовної семінарії він пожертвував 500 рублів, а в Харківському дитячому притулку заснував стипендію свого імені для вихованок, на що зробив внесок у розмірі 780 рублів. 1898 р. М. Маврогордато пожертвував 600 рублів на закупівлю палива для училища сліпих, заснованого Одеським відділенням Опікунства імператриці Марії Олександрівни про сліпих⁷⁰.

У травні 1896 р. Матвій Миколайович разом з одеським 2-ї гільдії купцем Стельяном Панайотовичем Тріархі узяли на себе витрати з перебудови двоповерхового будинку, що належав Одеському грецькому благодійному товариству і розташовувався на Мало-Фонтанній дорозі. Загаль-

⁶⁶ Александров Р. «Санатория для головы» [Електронний ресурс] // Пассаж. — 2002. — Режим доступу: http://www.odessapassage.com/passage/magazine_details.aspx?lang=rus&id=35770. — Назва з екрану. Богданович О. Указ. соч. — С. 117–118.

⁶⁷ РДІА, ф. 1343, оп. 36, спр. 14817, арк. 6–6 зв.

⁶⁸ Там само, арк. 6.

⁶⁹ Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1901 г.... — Л. 291–221, 235, 266–267.

⁷⁰ РДІА, ф. 1343, оп. 36, спр. 14817, арк. 6 зв.

ний кошторис, що включав вартість матеріалів і роботи, склав 7 тисяч 100 рублів⁷¹.

Як людина небайдужа в питаннях віри, Матвій Миколайович робив чимало для підтримки православної церкви. У січні 1898 р. «в пам'ять священної коронації Їх Імператорської Величності» Миколи II і дружини його Олександри Федорівни він пожертвував 1000 рублів на виготовлення іконостаса для Свято-Успенської церкви с. Серебрик Гайсинського повіту Подільської губернії⁷². 30 червня 1900 р. Матвій Маврогордато одержав дозвіл від Херсонської духовної консисторії на спорудження власним коштом домової церкви в ім'я святителя Миколая Мерлікійського Чудотворця і святої мучениці Аріадни, небесних покровителів його батьків. Церква будувалася на ділянці землі, що належала богадільні Одеського грецького благодійного товариства та знаходилась у кінці Удільного провулка, на Мало-Фонтанній дорозі. У храмі було дозволено влаштувати сімейний склеп і перенести прах родичів, похованих на Старому міському кладовищі⁷³. Церква була побудована за проектом Ю.М. Дмитренка та була п'ятибанною, витонченою, багато прикрашеною та гарно орнаментованою будівлею. Будівництво церкви коштувало 80 тисяч рублів. Ще 7 тисяч Матвій Миколайович пожертвував на її утримання⁷⁴. У серпня 1902 р. церкву святих Миколая і Аріадни було побудовано, освячено і внесено на баланс Одеського грецького благодійного товариства⁷⁵.

15 листопада 1889 р. Матвій Миколайович Маврогордато прийняв підданство Російської імперії⁷⁶. А 16 лютого 1900 р. патріарх єрусалимський Никодим звернувся на ім'я вдової імператриці Марії Федорівни, матері царюючого імператора Миколи II, з проханням про надання М.М. Маврогордато дворянської гідності Російської імперії⁷⁷. Лист патріарха був переданий в Канцелярію прохань Їого Імператорської Величності, де і винесений вердикт про необхідність клопотання з боку самого Матвія Миколайовича⁷⁸.

У 1903 р. Матвій Маврогордато спрямував документи до Департаменту Герольдії Урядового Сенату з проханням визнати його в російському спадковому дворянстві, аргументуючи свої претензії давністю роду:

⁷¹ Держархів Одеської обл., ф. 765, оп. 1, спр. 9, арк. 33–34 зв.

⁷² РДІА, ф. 1343, оп. 36, спр. 14817, арк. 6 зв.

⁷³ Держархів Одеської обл., ф. 765, оп. 1, спр. 7, арк. 141; РДІА, ф. 1343, оп. 36, спр. 14817, арк. 11 зв.

⁷⁴ Освящение церкви при греческой богадельне // Одесские новости. — 1902, 12 августа. — С. 2; *Богданович О.* Указ. соч. — С. 100–103.

⁷⁵ Держархів Одеської обл., ф. 765, оп. 1, спр. 13, арк. 1–4.

⁷⁶ РДІА, ф. 1412, оп. 12, спр. 11, арк. 5; ф. 1343, оп. 40, спр. 31066, арк. 9; оп. 36, спр. 14817, арк. 1, 4.

⁷⁷ Там само, ф. 1412, оп. 12, спр. 11, арк. 2–3 зв.

⁷⁸ Там само, арк. 1, 8–8 зв.

«Род, к которому я принадлежу, происходит из Черногории*, и две ветви этого рода вступили в минувшем столетии в российское подданство и за ними признан княжеский титул»⁷⁹. Як підтвердження свого старовинного аристократичного походження прохач додав грамоти, видані вселенськими константинопольськими патріархами Анфимом від 28 серпня 1896 р. і Костянтином від 14 серпня 1897 р. Підписи обох патріархів були засвідчені в Генеральному консульстві Російської імперії в Константинополі. У грамотах підкреслювалось, що рід Маврогордато або Маврокордато, «две ветви одного и того же фамильного древа», дворянський і знаменитий, відзначився багатьма значними послугами, наданими ним Православній східній церкві⁸⁰. Урядовий Сенат розглянув справу Маврогордато, ухвалив залишити її без наслідків, оскільки «иностранцы, присягнувши на подданство России и просящие о причислении в российское дворянство по дипломам от чужих государей им данным, производятся в российское дворянство не иначе, как по заслугам, оказанным российскому Государю и государству, или по достижении чинов, присвояющих сие звание коренным жителям, по порядку службы, а вне этого общего порядка... дворянское достоинство в России может быть приобретено лишь по особой монаршей милости, по непосредственному Его Императорского Величества соизволению. ...Проситель принадлежит к купеческому сословию, на действительной государственной службе не состоял и не имеет чина, присвояющего ему потомственное дворянство...»⁸¹

27 вересня 1911 р. Матвій Миколайович надіслав до Департаменту Герольдії Урядового Сенату прохання про зарахування його до стану спадкових почесних громадян Російської імперії та виготовлення диплома, що засвідчує цей статус⁸². До документів додавалося свідоцтво з Одеської купецької управи Міністерства торгівлі і промисловості, в якому наголошувалося на заслугах М.М. Маврогордато в галузі торгівлі і промисловості⁸³. 11 грудня 1911 р. було ухвалене позитивне рішення Сенату. 23 січня 1912 р. грамота на спадкове почесне громадянство, після сплати прохачем державного мита в 600 рублів за присвоєння звання почесного громадянина і 25 рублів за виготовлення диплома, була надіслана з Санкт-Петербурга до канцелярії одеського градоначальника для вручення Матвію Миколайовичу⁸⁴.

* Дивує, що Матвій Миколайович саме Черногорію називає прабатьківщиною князів Маврокордато. Жодна гілка Маврокордато, що облаштувалася в Російській імперії, не була пов'язана з цією балканською країною.

⁷⁹ РДІА, ф. 1343, оп. 36, спр. 14817, арк. 4.

⁸⁰ Там само, арк. 4–4 зв., 10–11.

⁸¹ Там само, арк. 14–15.

⁸² Там само, оп. 40, спр. 31066, арк. 6–7.

⁸³ Там само, арк. 8.

⁸⁴ Там само, арк. 2–5.

Разом з чоловіком до стану спадкових почесних громадян була долучена й Олександра Тимофіївна Маврогордато, що знаходилася з ним в одному становому купецькому свідоцтві⁸⁵.

З Олександрою Тимофіївною Марковою, київською купчихою, «дівицею 34-х років», 41-річний Матвій Миколайович повінчався 19 жовтня 1903 р. у Варваринській церкві с. Корбула Сорокського повіту. Свідками вінчання були титулярний радник Олексій Федорович Назаренко, колезький секретар Микола Семенович Якимчук і вчитель Іван Гаврилович Зелінській⁸⁶.

Помер Матвій Миколайович Маврогордато 28 червня 1912 р. в Одесі і був похований в родовій усипальні при церкві святих Миколая і Аріадни. 7/20 липня 1918 р. Олександра Тимофіївна Маврогордато в пам'ять свого покійного чоловіка Матвія Миколайовича запропонувала прийняти від неї в дар місту 100 тисяч рублів на спорудження сирітського землеробського притулку. Гроші передбачалося вносити на рахунок попечительської ради притулку в Одеську контору Державного банку таким чином: у 1918 р. — 40 тисяч на заготівлю будматеріалів, в січні 1919 р. — 35 тисяч на будівництво й облаштування притулку, а в січні 1920 р. — 25 тисяч як недоторканий капітал притулку⁸⁷. На жаль, задумка О.Т. Маврогордато не була реалізована унаслідок соціальних потрясінь, що знищили Російську імперію.

Таким чином, незважаючи на значний капітал і вплив на економічний розвиток Російської імперії та доброзичливе ставлення імперської адміністрації до купців-хіосців, далеко не всім з них вдалося домогтися російського дворянства. Окрім Матвія Федоровича Маврогордато, з хіоських купців дворянство отримали Перикл Федорович Родоканакі та Степан Іванович Раллі. Представники ж інших родів — Аверіно, Скараманга, Сканаві, Севастопуло, після невдалих спроб, цілком позитивно вирішували цю проблему в інших країнах.

Валерій Томазов

СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС КУПЦІВ-ХІОСЦІВ МАВРОГОРДАТО В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ПОШУКИ ДВОРЯНСТВА

У статті на значній джерельній базі розглядаються намагання представників хіоського купецтва, що облаштувалося на півдні Російської імперії наприкінці XVIII – початку XIX ст., отримати дворянство. Ці спроби не завжди увінчувалися успіхом, але деякі представники роду Маврогордато через власні заслуги були долучені до багатонаціонального російського дворянства.

Ключові слова: *рід, герб, хіосці, купецтво, дворянство, південь Російської імперії, Одеса.*

⁸⁵ РДІА, ф. 1343, оп. 40, спр. 31066, арк. 8.

⁸⁶ Там само, арк. 11.

⁸⁷ Держархів Одеської обл., ф. 16, оп. 123, спр. 1457, арк. 1–2 зв.

Валерій Томазов

**СОЦИАЛЬНЫЙ СТАТУС КУПЦОВ-ХИОСЦЕВ МАВРОГОРДАТО
В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ: ПОИСКИ ДВОРЯНСТВА**

В статье на значительной источниковой базе рассматриваются попытки представителей хиосского купечества, которое обосновалось на юге Российской империи в конце XVIII – начале XIX вв., получить дворянство. Эти попытки не всегда были успешными, но некоторые члены рода Маврогордато по своим собственным заслугам было причислены к многонациональному российскому дворянству.

Ключевые слова: род, герб, хиосцы, купечество, дворянство, юг Российской империи, Одесса.

Valeriy Tomazov

**THE SOCIAL STATUS OF THE CHIOS MERCHANTS MAVROGORDATOS
IN THE RUSSIAN EMPIRE: SEARCHING NOBILITY**

Using a significant number of sources, some attempts of Chios merchants which settled in the South of Russian Empire in the end of the 18th — the beginning of the 19th centuries to ascend to the nobility are highlighted. Those attempts were not necessarily successful, though some representatives of the Mavrogordatos, thanks to their own merits, were engaged in multinational Russian nobility.

Keywords: kin, coat of arms, Chioses, merchants, nobility, the South of the Russian Empire, Odessa.

ГЕНЕАЛОГІЯ КНЯЖОГО РОДУ ОСТРОЗЬКИХ: ПРОБЛЕМИ КОНСТРУЮВАННЯ ТА РЕКОНСТРУКЦІЙ

Поставлена проблема, ймовірно, виглядає дещо дивною або ж некоректно сформульованою. Тож, насамперед, пояснимо суть дослідницького завдання. Спочатку ми маємо намір показати, як самі князі Острозькі, наближені до них інтелектуали та зацікавлені особи творили генеалогію, чи хоча б певну уяву про генеалогію цього роду, зокрема, про його початки; в цьому сенсі йдеться про уяву, свідомо конструйовану генеалогію за часів фізичного існування княжого Дому (до смерті останнього з чоловіків — Януша Острозького). А з іншого боку — як дослідники (починаючи з XIX ст.) намагалися реконструювати реальну генеалогію Острозьких, і знов таки, насамперед, першовитоки роду. І якщо складники теми, подані в заголовку після двох крапок, таким чином нами якось пояснені, то перше формулювання «генеалогія княжого роду» в цьому світлі стає сумнівним: адже в обох випадках йдеться лише про витоки генеалогії Острозьких, а не про всю генеалогічну схему. Це і так, і ні. Дійсно, і за часів двох останніх поколінь Острозьких, і в студіях дослідників всі дошуковуються першопредка роду. Однак реальний безперервний ланцюг «дерева роду» розпочинається лише з XIV ст., а отже, і всі особи, включені до реконструкцій з XII ст., також є уявними, умовними, чи, принаймні, гіпотетичними. Тож все таки йдеться, нехай лише частково, про генеалогію кількох перших поколінь осіб, від яких виводився рід Острозьких.

I. Конструювання початків роду князями Острозькими, їх сучасниками та на замовлення княжого Дому

Про найраніше уявлення щодо свого походження князів Острозьких можуть промовляти їх печаті. Перша з них відома на угоді 1366 р. волинського князя Любарта-Дмитра Гедиміновича з польським королем Казимиром III про розмежування володінь¹. Цей договір був засвідчений печатками п'яти найвизначніших осіб князівства, серед яких «князь Данилий» перший серед світських осіб і другий після Луцького владики Арсенія². Печатка князя Данила мала напис «Печать князя Данила» і геральдичне зображення родового знаку: з'єднані стовпом два півмісяці, що лежать рогами дотолу над восьмипроменевою зіркою. О. Однороженко співставив цей герб із інформацією в книзі кастильського монаха-францисканця «Libro de Conscimiento» («Книга знань всіх королівств, країв і володінь, які є на світі, та стягів і гербів кожного краю й володіння, теж і королів і панів, які ними володіють»), котра датується 1350 р., де

¹ AS. Lwów, 1887. Т. 1. С. 1.

² Грамоти XIV ст. / Упор. М.М. Пещак. К., 1974. № 19. С. 38.

описаний герб «країни Роксі», подібний до символіки гербу князя Данила Острозького³.

Цей тип печатки з незначними видозмінами вживався представниками роду до часів великого гетьмана литовського Костянтина Івановича Острозького включно. При цьому у писемних пам'ятках генеалогічна легенда роду не була зафіксована. Сучасники князя також про це не говорять. Лише один із «конкурентів» князя литовський магнат Ольбрахт Гаштольд дозволив собі у листі до королеви Бони від 1 серпня 1525 р., критикуючи позицію Острозького стосовно політичної самостійності ВКЛ і проголошення великим князем малолітнього Жигимонта II Августа, коли слава великого гетьмана литовського була найгучнішою, зауважити, ніби Острозький — «син найбіднішого князька»⁴. Цей вислів був приватним і не поширювався навіть у придворних колах: документ адресувався тільки королеві й лише пізніше отримав деяке поширення, коли знову постало питання про персональну й загальнодержавну унію. Вочевидь, за часів гетьмана не було аж такої потреби доводити свою родовитість, а відтак у творенні генеалогічних легенд. Достатньо було офіційно вживаного герба*. Разом з тим, особливе шанування культу Святих Бориса і Гліба, про що детально скажемо далі, засвідчував однозначну позицію Острозьких, в тому числі Костянтина Івановича щодо свого походження по чоловічій лінії з Рюриковичів. Тим не менше, як справедливо зазначає Наталя Яковенко, якщо «у внутрішньому обігу» походження князів Острозьких «якось осмислювалося», то «назовні не виходило»⁵.

Артикульована генеалогічна традиція, словесно описана й виявлена публічно, стосовно генеалогії свого роду Острозькими була запозиціонована лише з другої половини XVI ст. Хоча відкрита «молитовна практика» роду* засвідчує більш раннє усвідомлення свого походження, принаймні,

³ *Однороженко О.* Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст. Х., 2008. С. 12–13.

⁴ *Bonee Sphortie Regina Poloniae Albertus Gastold palatini Vilmensis contra ducem Constantini de Ostrog et contra Radivillones.* 2.VI.1525 // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. Дідушицьких, спр. 393, с. 1–26 (публ.: *Acta Tomisiana.* — Poznań, 1859. Т. VII. S. 258–269); про цей випадок згадує Н.М. Яковенко (*Паралельний світ.* С. 244).

* Як стверджує О. Однороженко, за часів К.І. Острозького діяв герб «спрощеної» форми, відомий з часів кн. Данила Васильовича: два з'єднані стовпом півмісяці (півкола), що лежать рогами дотолу над восьмипроменистою зіркою — все це в готичному щиті німецької геральдичної форми, іноді над щитом вміщувався напис з ініціалів князя КІО. Всі ці висновки зроблені на підставі збережених печаток князя. *Однороженко О.* Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст. Х., 2008. С. 16–17.

⁵ *Яковенко Н.М.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної історії України. К., 2005. С. 207.

* Поширений серед генеалогів, запозичений із західних дослідницьких практик термін «літургійна пам'ять» видається нам доволі скомплікованим. По-перше, для православної традиції поняття «літургія» має жорсткі рамки: до літургії відноситься лише час служби Божої з освяченням Святих Дарів; увесь інший час церковних треб є «сакральним часом» і «сакральним простором», але не «літургійним». По-друге, до

з часів великого гетьмана литовського Костянтина Івановича Острозького (1460–1530). При цьому родова пам'ять простиралася найбільше до першого документально зафіксованого князя на Острозі Данила. Про це свідчать записи роду Острозьких у синодиках (поменниках) волинських та київських церков і монастирів. Майже в усіх місцевих поменниках значиться рід кн. К.І. Острозького: кількох списках поменника Дерманського монастиря⁶, списку поменника дубенської Воскресенської і Миколаївської церкви (вівся упродовж XVI–XVIII ст., містить запис про фундуш на церкву кн. К.І. Острозького 1492 р.)⁷, синодику Острозької соборної Богоявленської церкви⁸, поменнику церкви с. Сторожовецьке 1600–1630-х рр⁹. та двох невіднайдених нині місцевих синодиках¹⁰. Утім, в ряді випадків (особливо в Дерманському поменнику) «Род князя Константина Івановича Острожского» наповнений загадковими іменами, що не піддаються дешифровці. Зокрема, Дерманський поменник розпочинається з Лазаря, Фекли, Марії, інока Митрофана, архієпископа Іосифа, архієпископа Іони, архієпископа Іоасафа, інших церковних достойників та монашества. Звісно, серед них є і схимник Феодосій, котрого можна ідентифікувати з кн. Федором Острозьким, проте жодного Данила й інших представників Дому не зазначено*. Такі записи відображають, скоріше за

«літургійної пам'яті» відносять насправді лише поминальну практику (записи в синодиках/поменниках), але зроблені записи читаються на поминанні у храмі в день самого запису, надалі великий синодик з імена багатьох не читається увесь на поминаннях. І все ж подібні записи засвідчують індивідуальне поминання і молитву записувача стосовно перелічених осіб, тож це є по суті власне «поминальна/молитовна практика». Нарешті, по-третє, в записах далеко не всі імена є споріднені по крові, часто записували імена осіб, з якими мали духовне спілкування, взаємоповагу та інші зв'язки, тож не йдеться лише про кровну спорідненість і поминання лише членів роду. Записи в поменниках більше характеризують різнорівневі комунікації записувача, систему його релігійності, ніж просто пам'ять, а тим більше ефемерну (вимишену дослідниками) «літургійну пам'ять».

⁶ Памятники, изданные Временной Комиссией для разбора древних актов. К., 1859. Т. 4. Отд. 1. С. 107–109; Девятсотлетие православия на Волыни. Житомир, 1892. С. 585–598; Древние волынские православные «помянники» // ВЕВ. 1892. Часть неофициальная. № 15. С. 433–446; Держархів Тернопільської обл., ф. 258, оп. 3, спр. 1369, арк. 23–29; спр. 1368, арк. 26–51; ОІКЗ. Фонди. КН 961/VI. С. 565.

⁷ НБУВ ІР. Ф.VIII, спр.19/175, арк. 1–3, 8 зв. (запис фундуша 1492 р.); Памятники, изданные Временной Комиссией для разбора древних актов. Т. 4. К., 1859. Отд. 1. С. 109–117.

⁸ Девятсотлетие православия на Волыни. Житомир, 1892. С. 608–612.

⁹ Государственный музей этнографии (Санкт-Петербург). Архив, «Синодик кн. Острозьких», арк.5; *Мальшев В.И.* Заметки о рукописных собраниях Ленинграда, Черновиц, Риги, Двинска и других городов // ТОДРЛ. М.-Л., 1949. Т. 7. С. 455–456.

¹⁰ *Перетц В.Н.* Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Житомир. К., 1911. С. 130 (Волынское епархиальное древлехранилище, №85); Институт истории материальной культуры РАН (С-Пб.). Архив, Разр. III, ед. 656, арк. 12 зв. (згадка про два синодики).

* В публікації однієї з редакцій вказано, що князі подані в такій послідовності: Костянтин, Данило, Федір, Олександр (в монашестві Олексій) і т.д. Але й тут спочатку названі митрополити (Іосиф та Іона — сучасники К.І. Острозького), єпископи (Кирило, Василь, Арсеній), архімандрити, священноіноки, а вже потім князі й княгині. - Древние волынские православные «помянники» // ВЕВ. 1892. Часть неофици. № 15. С. 433–446.

все, персональну молитовну практику князя за шанованих осіб, котрі щось значили для нього особисто, й за яких він молився. Лише в окремих випадках князь записав власне свій рід, що починається із Данила. Подібну «подвійну» картину запису імен зустрічаємо й у київських монастирських поменниках, де значаться записи роду кн. К.І. та К.К. Острозьких: Михайлівського Златоверхого, Микола-Пустинного, Свято-Софійського, Межигірського монастирів, Китаївської пустині. Утім, у деяких пізніх київських поменниках (Св. Софії XVIII ст.) записи розпочинаються з Івана Васильовича (батька К.І. Острозького) та княгині Марії (матері гетьмана)¹¹. А в пізньому поменнику соборної острозької церкви Богоявлення в замку дослідники кінця XIX ст. відчитували імена князів Острозьких в такій послідовності: Георгій, Димитрій, Данило, Василь, Іоанн, Костянтин, Олександр та княгинь Варвари, Єлизавети (монахиня Василиса), Агафії (монахиня Аграфена)¹². Втім, цей список пізнього походження, часів, коли рід Острозьких цілком вигас.

Виняток становить лише поменник Києво-Печерського монастиря, що вівся з 1483 р. й містить запис не лише роду К.І. Острозького, але й окремих ранній (з попереднього синодика) запис роду Острозьких часів кн. Василя Федоровича (пом. 1446–1450), що починається також від кн. Данила — першого князя на Острозі¹³. Запис же під рубрикою «Помянник К.И. Острожского» фактично не складає виключно низки імен кровних родичів, але включає осіб, яких князь вирішив пом'янути, як наприклад королеву Олену (дружину польського короля і великого князя Олександра, доньку Івана III)¹⁴. Зазначимо, молитва за душі покійних родичів та близьких — дуже важливий показник «молитовної (і почасти історичної) пам'яті», генеалогічних зв'язків з іншими родами та особистісно-духовних пріоритетів особи, котра здійснювала запис. А відтак, маємо потвердити, що не лише Костянтин Іванович, але й Василь Федорович пам'ятали як про зачинателя роду саме про Данила князя на Острозі та Холмі. І лише за часів кн. Василя-Костянтина родовід Острозьких був логічно «продовжений» в ретроспективі принаймні до XIII ст. Саме це конструювання уявного/логічного давнього родоводу й має особливе значення для характеристики Василя-Костянтина Острозького, його оточення та доби. Процес такого конструювання показує не лише еволюцію «бачення»

¹¹ «Род князей Острозских. Князя Иоанна, князя Константина, князя Михаила, князя Илии, князя Василия, князя Александра. Княгини Марии, княгини Татианы, княгини Мавры, княгини Евдокии, княгини Пелагеи» — НБУВ ІР. Ф. Софійського собору, спр. 377/705 С, арк. 143. Копія синодика Китаївської пустині — Там само. Ф. І, спр. 147, арк. 7–8 зв.

¹² Древние волыньские православные «помянники» // ВЕВ. 1892. Часть неофициальная. № 16. С. 471.

¹³ Голубев С.Т. Древний помянник Киево-Печерской Лавры (конца XV и начала XVI ст.) // ЧИОНЛ. 1892. Кн. 6. С. 10–11, 79.

¹⁴ De-Bumte E.I. Комментарии к древнейшим помянникам Киево-Печерской лавры и Киево-Златоверхо-Михайловского монастыря // ЧИОНЛ. 1912. Кн. 23. Вып. 1. С. 49–58.

князем (через посередництво укладачів генеалогій) витоків княжого Дому, але й демонструє сильну русько-православну тенденцію цих генеалогічних пошуків, що диктувало найважливіші параметри самоідентифікації Острозького. Василь-Костянтин врешті залишився з старовинним елементом родового герба та однозначно схилився до ідеї походження Острозьких від Рюриковичів.

Дослідники неодноразово підкреслювали, що еліти ВКЛ почали «процес генеалогічних пошуків» у зв'язку з потребою доводити свою родовитість після Люблінської унії. Наталя Яковенко вказала на ще одну цікаву обставину: появу на видноколі руських князів і магнатів польських інтелектуалів, здатних втілити ідею древньої генеалогії на письмі, оскільки латинське письменство, на відміну від руського, вже оперувало значним досвідом і стандартними зразками творення «родових дерев»¹⁵. Це сприяло «розгерметизації» раніше «закритої для стороннього ока руської традиції», але водночас ця «руська традиція» під пером поляків-генеалогів «неминуче модифікувалася»¹⁶. Тож немає нічого дивного, що перші «генеалогічні версії» походження Острозьких з'явилися з-під пера польських авторів, були розраховані на іншомовного читача та на західне розуміння генеалогії як такої¹⁷. Зазначимо, що відлік «зовні», тобто в публічному прояві, починається від знакової для самого Василя-Костянтина дати — 1574 р., коли він нарешті зосередив у своїх руках усі родові маєтки Острозьких включно з його осередям — м. Острогом.

Саме 1574 р. (звісно, текст постав раніше, однак його оприлюднення співпало із означеною вище переламною подією в долі Острожчини) у Болоньї вийшла книга Яна Красинського «Польща», де про кн. В.К. Острозького говорилося як про людину великої гідності й досвідченого вояка, котрий «виводить свій блискучий рід від старих київських княжат, котрі колись панували на Русі»¹⁸. Ідея про «старих київських княжат», ймовірно, не належала самому автору, але може вважатися відправною точкою у її розпрацюванні самим князем Острозьким та його інтелектуальним оточенням. Адже, Красинський чітко вказав, що сам князь «виводить» свій рід від «старих київських княжат». Втім, ця ідея ще не знайшла значного поширення, оскільки у 1577 р. сповідник короля єзуїт Петро Скарга у тексті присвяти свого твору «Про єдність Церкви Божої під єдиним Пастирем» кн. В.К. Острозькому говорив лише про «рід великих предків», але не уточнював витoki цього роду¹⁹. Хоча, оскільки цей пасаж слугував лише для підтвердження особливої ролі князя серед

¹⁵ Яковенко Н. Паралельний світ. С. 244–245.

¹⁶ Яковенко Н.М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної історії України. С. 207.

¹⁷ Див.: Kazanczuk M. Staropolskie legendy herbowe. Wrocław, 1990.

¹⁸ Krasinski J. Polska czyli opisanie topograficzno-polityczne w wieku XVI ... Warszawa, 1852. S. 112; Наливайко Д. Очима Заходу: рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. К., 1998. С. 134–136.

¹⁹ РИБ. Т. 7. СПб., 1882. Стб. 230.

вірних «грецького закону», то це могло й не передбачати генеалогічних уточнень.

Детальніші ж інформації про походження Острозьких подали у своїх творах Бартоломей (Бартош) Папроцький (1578) та Мацей Стрийковський (1577, 1582).

У праці Папроцького 1578 р. щодо шляхетських гербів наводилася інформація, що рід Острозьких походить від нащадків Рюрика, зокрема володимиро-волинського князя Давида (Ігоревича), у котрого було відібране князівство, а навзаєм дані Острог, Люблін (так в тексті), Дорогобуж, Чарторийськ та ін. маєтності (це повідомлялося у «Повісті временних літ»)²⁰. Загалом родовід Острозьких у книзі Папроцького (1547–1614) був неймовірно перекручений, хоча самий початок його він «віднайшов» вдало, про що свідчить подальший розвиток саме цієї ідеї (стосовно кн. Давида). Дослідники вважають, що автор сам працював з джерелами²¹. Питання про отримання інформації від членів роду не ставиться, хоча ідея щодо Рюрикового потомства навряд чи могла бути витвором польського автора (побіжним доказом прямих контактів автора із К.К. Острозьким може слугувати відтворення портретів князів Острозьких, особливо ж самого Василя-Костянтина та усіх трьох його синів, включаючи малолітнього Олександра, а також Іллі — з якого розпочинається портретний ряд — та його доньки Гальшки). Однак конкретне розпрацювання ланцюга князів, котрі дали початок роду Острозьким, ймовірно, витвір самого Папроцького. Підтвердження тому — наступна (1584 р.) значно перероблена книга цього ж автора, де від «першокнязя» Давида з уточненням його володінь (замість Любліна — Дубин) іде знову таки значно уточнений ряд його спадкоємців. Автор особливо зупиняється на Данилові Галицькому, від сина якого Романа народився Василько — «князь острозький», а вже його сином був відомий джерелам Данило Острозький²². Отже, пошуки родоводу Острозьких однозначно привели Папроцького до галицько-волинських Рюриковичів. На наш погляд, питання про те, чи мав автор інформації від представників відповідних родів, котрі не могли не бути зацікавленими в подачі власного уявлення про генеалогію роду у загальному геральдичному довіднику шляхти, має бути вирішене позитивно. Одним із доказів цього є збережена серед паперів Острозьких (зокрема, інвентарів 1600, 1603, 1609 рр.) генеалогічна схема, яка цілком повторює схему Папроцького й називає кн. Василя Романовича першим власне князем Острозьким, спадкоємцем якого був кн. Данило Васильо-

²⁰ *Paprocki B.* Gniazdo cnoty skąd herby rycerstwa sławnego Królestwa Polskiego, Wielkiego księstwa Litewskiego, Ruskiego u inszych państw początek swój maia. Kraków, 1578; *pop.: Paprocki B.* Panosza, to jest wystawienie panow i paniąt ziem ruskich i podolskich. Kraków, 1575.

²¹ *Соболев Л.В.* Генеалогическая легенда рода князей Острожских // Славяноведение. 2001. № 2. С. 33.

²² *Paprocki B.* Herby rycerstwa polskiego na pięcioro ksiąg rozdzielone. Kraków, 1858. S. 448.

вич²³. Цю саму схему повторює й Алессандро Гваньїні²⁴. Л.В. Соболев також вказує на вторинні ознаки близького знайомства Папроцького з Острозькими: генеалог у деталях описує осаду татарами Дубна 1577 р., знає по іменах урядників Острозьких і навіть сімох козаків, добре обізнаний із топографією місцевості. Дослідник припускає, що Папроцький був безпосереднім свідком цих подій, але тоді він ще не знав легенди про походження Острозьких від Данила Романовича, яку вніс лише до свого другого твору, скориставшись або Хронікою Стрийковського, або ж новою усною інформацією, яка дозволила йому суттєво допрацювати версію галицько-волинського походження роду²⁵. Зазначимо цікавий факт: Папроцький чи не перший запропонував саму методику генеалогічних пошуків початку роду: завдяки систему землеволодіння та його успадкування; саме цю методику й понині застосовують професійні генеалоги як одну з класичних.

Що ж до Мацея Стрийковського однозначно можна стверджувати його прямі стосунки з руськими магнатськими дворами на предмет пошуку історичних матеріалів²⁶. Його твори водночас демонструють, що самі Острозькі на той час перебували в стадії пошуків найбільш «відповідної» їх маєстату генеалогії. Перша поема-хроніка Стрийковського була створена при дворі кн. Юрія Слуцького (1576–1578). В ній автор виводив Острозьких і Заславських від київського владаря Дмитра, котрий втік від татар до Друцька, заснував династію князів Друцьких, що дали початок двом названим родам²⁷. Постійно підкреслюючи походження Острозьких від «київського монарха» Дмитра та кн. Друцьких, Стрийковський уводить до свого тексту також інформацію про князя Давида, який отримав Острог та Дубин, але не «родичає» його з Острозькими. Це протиріччя автор не помічає, як і в ряді інших місць: перебуваючи в полоні різних джерел, він не завжди дає собі раду з їх нетотожною інформацією, від якої не відмовляється, але й не ув'язує її логічно. Втім, поема існувала лише в рукописі, а першим побачив світ у друці інший твір Стрийковського — «Хроніка польська, литовська, жмудська і всієї Русі» (1582). Цей масштабний твір становить просто шедевр для вивчення історії України «темних віків». Утім і тут автор не зміг випрацювати стрункої схеми генеалогії Острозьких. У першому томі Стрийковський пише про походження Острозьких від галицько-волинських Мономаховичів, називає кн. Давида (котрий до Мономаховичів не мав відношення) першим володарем Острога, але предком Острозьких виявляється Василь-

²³ Działy xsząt Ostrogskich // ЛНБ. ВР, ф. 91 (Радзиминьські), спр.181/VI-4, ч. 1-6, арк. 36-39.

²⁴ Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / Упор. Ю. Мицик. К., 2007. С. 404-405.

²⁵ Соболев Л.В. Генеалогическая легенда. С. 37.

²⁶ Wojtkowiak Z. Maciej Strykowski dziejopisarz W. Ks. Litewskiego / Kalendarium życia i działalności. Poznań, 1990.

²⁷ Strykowski M. O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego ... Warszawa, 1978. S. 167-168.

ко Ростиславич, осліплений за наказом того таки Давида. А в другому томі головним першопредком роду названий «монарх і цар усієї Русі» князь Данило Галицький. Поряд з цим автор знову пише про кн. Друцьких як предків Острозьких²⁸. Ці протиріччя знову ж таки пояснюються невмілим використанням різнорідних джерел Стрийковським.

Л.В. Соболев допускає, що Стрийковський у випадку з виведенням генеалогії Острозьких-Залавських від кн. Дмитра міг користуватися літописом князів Заславських, а відтак і сама легенда про походження роду від київських князів мала бути сформована в їх колі та бути добре відомою також Острозьким²⁹. При цьому не мало особливого значення, що Стрийковський послуговувався матеріалами білоруської гілки кн. Заславських. З іншого боку, дослідник схильний вбачати джерело інформації про цю версію у кн. Юрії Слуцькому, при дворі якого Стрийковський створював свою поему і який був двоюрідним братом кн. В.К.Острозького та саме в цей час перебував з ним у дружніх стосунках, а відтак мав знати й передати Мацею родову легенду Острозьких про спорідненість з князями Друцькими та походження останніх від київського князя Дмитра. Кн. Ю. Слуцький помер наприкінці 1578 р. і після цього Стрийковський відмовляється від даної інформації: у Хроніці він вийняв оповідь про кн. Дмитра як недостовірну й найбільше інформації привів щодо галицько-волинського походження Острозьких. Що спонукало його до цього? На думку Л.В. Соболева, кн. Василь-Костянтин та Януш Острозькі були серед тих, хто виступив меценатом видання книги Стрийковського. Посвяти обом князям зустрічаються якраз у тих розділах, де йде мова про їх походження. А відтак саме від Острозьких (через посередника Діонісія Палеолога-Раллі, котрий перебував у Острозі й водночас був знайомий зі Стрийковським) автор отримав нову інформацію про їх походження³⁰. Версія про походження від Данила Романовича найбільше відповідала завданню пошуку генеалогії від найвідомішого владаря території, на якій розташовувалися головні володіння Острозьких, що забезпечувало їх континуїтет. Окрім того, Данило отримав королівську корону від Папського престолу — це також мало відігравати важливу функцію у політичній opinio Острозьких, особливо в періоди безкоролів'я. Не варто також забувати, що названі твори поширювалися в середовищі польської еліти, яка, завдяки польським хроністам, мала уяву про державу кн. Данила Романовича та його зв'язки із Західною імперією й Польською короною. Вестернізація родової легенди Острозьких відразу «інтегрувала» їх в нове

²⁸ *Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi. Warszawa, 1846. T. I. S. 177, 179, 228, 249, 286, 291, 303; див.: Варонін В. Друцкія князі XIV стагоддзя // Беларускі гістарычны агляд. Мінск, 2002. Т. 9. Сшыткі 1–2 (16–17). С. 3–29; Древнему Друцку 1000 лет. Витебск, 2001; Друцк старажытны: Да 1000-годдзя ўзнікнення горада. Мінск, 2000; Друцк летапісны. Мінск, 2001.*

²⁹ *Соболев Л.В. Генеалогическая легенда ... С.35.*

³⁰ Там само. С. 35–37.

середовище польської католицької еліти³¹. Припущення, ніби сам Мацей Стрийковський створив, чи був причетним до творення «родової легенди» Острозьких від Романовичів, у світлі всього вказаного видається нам доволі штучним³².

Наступні польськомовні автори практично лише повторювали інформацію Папроцького та Стрийковського, не додаючи до родової легенди Острозьких ніякої нової важливої інформації (наприклад, Алессандро Гваньїні у «Хроніці землі Руської», що повторно вийшла друком 1611 р.). Це спостерігаємо і в генеалогічних схемах, створюваних в оточенні Сангушків³³ та спеціальній розвідці василіанок Дубенсько-Дубовецького монастиря (бл. 1811 р.)³⁴.

З усього сказаного випливає, що самі Острозькі упродовж початку 1570-х — початку 1580-х років перебували в стані пошуку коренів роду*. Повторимо, що це стало дуже актуальним після Люблінської унії, коли Волинь, Київщина і Брацлавщина увійшли до складу корони, а кн. Василь-Костянтин став першим за значимістю сенатором від Русі в Польському королівстві, зайнявши почесне чотирнадцяте місце серед усіх світських сенаторів, водночас з 1574 р. він перетворюється у найкрупнішого землевласника в усьому королівстві. В новому середовищі еліти князь потребував відповідно розпрацьованої генеалогічної легенди та її головного атрибуту — герба. Саме в цей час остаточно формуються основні символи герба Острозьких, представлені в стародруках та гербовниках: чотирипільний щит із символами й позашитовими шоломом, короною та нашоломником із трьома страусовими перами. У першій верхній частині щита — «Їздець» (Св. Георгій) — символ руських Рюриковичів; у другій верхній частині — «Пагонь» (кінний воїн з мечем у правиці) — символ литовських Гедиміновичів; в третій нижній частині — знак у вигляді стріли вістрям догори над півколом з кінцями додолу над променистою зіркою, оперезаною знизу півмісяцем (рогами догори); в четвертій нижній частині — перехрещена стріла вістрям догори над півколом з кінцями догори. Всі ці

³¹ Наявні в архіві Сангушків «історичні матеріали» 1579–1587 рр., ймовірно, можуть слугувати «слідом» пошукової діяльності в означеному напрямі: Archiwum Państwowe w Krakowie (Wawel). Archiwum Sanguszków. Gorczak (1902), Nr.32.

³² Dąbkowski D. Romanowicze w «Kronice polskiej, litewskiej, żmudzkiej i wszysrkiej Rusi» Macieja Strykowskiego. Przyczynek do badań nad genealogii i świadomości historycznej w Wielkim Księstwie Litewskim // Senoi Lietuvos literatura. 2006. Ks. 22. S. 174–180.

³³ Archiwum Państwowe w Krakowie (Wawel). Archiwum Sanguszków, teka 129, plik 26, k. 1, plik 27, k. 1.

³⁴ Archiwum Państwowe w Krakowie (Wawel). Archiwum Sanguszków. Gorczak (1902), Nr.1090, k.169. Див. також: Jablonowski J.O. Heraldica. Lwów, 1752 (руські роди автором описані окремо, до книги додані численні таблиці загального плану).

* Леонтій Войтович, натомість, впевнений, що у ВКЛ до Люблінської унії князі не могли не пам'ятати, Рюриковичі вони чи Гедиміновичі. На його думку, родинна традиція Острозьких була однозначною: князі походили від волинських Мономаховичів, власне від Романа Даниловича, сина короля Данила (Войтович Л. Князі Острозькі: спроба відтворення генеалогії династії // Наукові записки Національного університету «Острозька Академія». Історичні науки. Вип. 13. Острог, 2008. С. 45–46).

гербові знаки присутні також на печатках князя 1592–1602 рр. та знаменитій золотій медалі. Більш деталізований герб — на острозьких стародруках 1578–1607 рр. та в'їзній брамі Дубенського замку³⁵.

Розшифровка цих гербових знаків викликала численні дискусії. Якщо Їздець і Пагонь трактуються більш-менш одностайно: як символи Рюриковичів та Гедиміновичів, то інші знаки більшістю штучно «прив'язуються» до польських гербів — «Огончик», «Леліва» та «Ратулт». Нині знову відродилася ідея пов'язувати формування гербу Острозьких із впливами польської геральдики та датувати створення гербу через поєднання знаків Огончика й Леліви серединою XVI ст., за часів кн. Василя-Костянтина³⁶. З іншого боку, в новітніх геральдичних та сфрагістичних дослідженнях вказується на давність основного гербового знаку кн. Острозьких, тож походження самого герба роду не мало нічого спільного із польськими впливами та гербами Огончик і Леліва, оскільки сягає середини XIV ст.³⁷.

Ці спроби розшифровки символів герба знову продемонстрували складність «шляху до Острозьких» навіть на такому здавалося б досить чітко «відпечатаному» рівні. Спроби пояснити «герб Острозьких» натикалися на постійні проблеми з атрибуцією окремих частин та символів складного герба. Гадаємо, що цілковиту рацію має Н. Яковенко, відзначивши, що узагальненого «герба Острозьких» не існувало — були численні варіації, «де супровід основного родового знаку може містити різні генеалогічні репліки навіть для тієї самої особи»³⁸.

Герб Василя-Костянтина Острозького, відбитий на всіх острозьких і дерманських стародруках його доби та медалі, має типову конструкцію саме для цього конкретного князя і оскільки зображення герба часів його батька до сих пір не віднайдено (попри бездоказове твердження Б. Папроцького, ніби після повернення з московського полону, щоб не мати нічого спільного з ворогом, К.І. Острозький змінив свій родовий герб Св. Георгія на чотиричастний герб³⁹; зображення на печатках все ж є спрощеним символом, а не повноцінним гербом), то саме Василю-Костянтину можна приписати (в ідейно-родовому, а не графічно-геральдичному сенсі) конструювання того типу, який ми бачимо на стародруках. Усе поле герба поділене на чотири частини. Зображення Огончика, Леліви

³⁵ *Пожарський А.* Герби на стінах Дубенського замку // Четверта наукова геральдична конференція. Львів, 1994. С. 60–61.

³⁶ *Лекосинський Ф.* Источники русской геральдики // *Heraldica*. СПб., 1900. Т. 1. С. 96–109; *Назаренко Є.* Герб Острозьких і початок геральдичної поезії в Україні // *Знак*. 2000. Ч. 22. С. 3; *Його ж.* Зображення герба Острозьких на книгах і архітектурних пам'ятках // *Знак*. 2001. Ч. 24. С. 5; *Помазан І.* Інтерпретація герба князя Костянтина Костянтиновича Острозького в деяких знаках української поезії кінця XVI — початку XVII ст. // *Знак*. 2000. Ч. 22. С. 4–5.

³⁷ *Однороженко О.* Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст. Х., 2008. С. 10–12.

³⁸ *Яковенко Н.М.* Паралельний світ. С. 160, прим. 16.

³⁹ *Paprocki V.* Herby gycerstwa polskiego...1584. Kraków, 1858. S. 449.

та Ратулта традиційно інтерпретуються від часів польських геральдистів (Каспара Несецького) як запозичення родових гербів дружини Іллі Костянтиновича Беати Костелецької (Огоньчик) та дружини Василя-Костянтиновича Софії Тарновської (Леліва), а Ратулт (хрест під дахом) не пояснюється ніяк⁴⁰. При цьому саме собою напрошується запитання: чому Василь-Костянтин вносить до свого гербу символіку Костелецьких, адже саме з Беатою Костелецькою він вів довгу «війну» за родові маєтки?

В.К. Лукомський запропонував методика розшифровки цього герба через систему «складного герба висхідних предків»: на гербі зображується герб батька, його дружини — матері власника герба, бабки по батькові і бабки по матері (або замість неї батькової бабки — тобто, прабабки власника герба). А відтак батьків герб Іздець (Св. Георгій) виводив сам рід Острозьких від Рюриковичів; Пагоня — була родовим гербом князів Слуцьких, що належали до Гедиміновичів і з роду яких походила мати Василя-Костянтина (Олександра Семенівна Слуцька). У нижньому ж полі розміщувалися відповідно під головними родовими символами «приватно-родові герби» — для Рюриковичів — малюнок, який ніби нагадує сполучення Огончика з Лелівою (І.З. Мицько бачить у ньому тризуб — «герб Св. Володимира», який вживав також Лев Данилович і, вочевидь, вся галицька гілка Рюриковичів, котрий потім був видозмінений князями Острозькими «до невпізанного вигляду» — почав скидатися на острогу⁴¹), але саме цей тип приватно-родового герба зустрічається вже на печатці кн. Федора Даниловича Острозького, зображеній у збірнику типів родових печаток (1230-и) Яна Замойського (1541–1605)⁴², та навіть на печатці батька князя — Данила Васильовича. Він присутній також на печатках Костянтина Івановича, Василя-Костянтина Костянтиновича та Януша Костянтиновича Острозьких⁴³, що засвідчує тяглість приватно-родової символіки в позначенні конкретних представників роду різних поколінь (особиста печатка символізує не рід загалом, як у гербі, а конкретну особу та її прямий зв'язок з Домом, який в печатці має виключно особистісно-приватну форму) З іншого боку, зображення типу Ратулт зустрічається на печатці кн. Олелька Володимировича, від якого походять Слуцькі⁴⁴.

⁴⁰ З останніх публікацій, що містять означене пояснення, див.: *Назаренко Є.* Зображення герба Острозьких на книгах і архітектурних пам'ятках // *Острогіана в Україні. Старокостянтинів, 2001.* С. 135–138.

⁴¹ Святослав Галасливий (І.З. Мицько). Князі Острозькі — нащадки короля Данила Галицького // *Галицька брама (Львів).* 2000. № 9 (69). Вересень. С. 4–9.

⁴² *Halecki O.* Z Jana Zamoyskiego inwentarza archiwum koronnego. Materiały do dziejów Rusi i Litwy w XV wieku // *Archiwum Komisji historycznej.* 1919. T. XII. Cz. 1. S. 146–151.

⁴³ *Однороженко О.* Князівські печатки Волині XV–XVII століть // *Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія.* Т. 10. Харків, 2004. С. 299–300.

⁴⁴ *Лукомський В.К.* Медаль з гербом князя Костянтина Костянтиновича Острозького // *НБУВ ІР, ф. X, спр. 14964, арк. 14* (варіант статті російською та українською мовами, опублікованої в Науковому збірнику Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови. К., 1926. Вип. 1. С. 41–50)

І.З. Мицько пропонує інше трактування на підставі «великої печатки» Костянтина Івановича: перше поле — Св. Юрій — герб Рюриковичів; друге поле — литовська Пагоня — герб матері князя, доньки Івана Бельського з Гедиміновичів; двоголовий орел під трьома коронами — герб батькової матері Агафії Ямонтівни, він «натякав на кровні зв'язки з правителями Візантії; кентавр — герб маминої матері Василиси Гольшанської вказував на київського князя Івана Гольшанського; в центрі — родова «острога». Отже, в означених символах були присутні всі «актуальні» правлячі династії в руських землях ВКЛ. Дослідник вбачає подібну систему і в гербі В.-К.К. Острозького, зокрема в нижніх полях — «родовий герб та герб київського князя Олександра Володимировича (Ольгердовича), прадіда київського воєводи»⁴⁵.

Натомість геральдист Олег Однороженко вважає, що ключем до розуміння змісту всієї конструкції багаточастинного герба Острозьких є символ перехрещеної стріли над півколом. Вперше цей знак з'являється саме в гербі кн. Василя-Костянтина, тобто зв'язаний із його особою, як і сам чотиридільний поділ гербового щита й переміщення його знаків з однієї частини в іншу (варіації герба, котрі діяли одночасно), що унеможлиблює жорстку схему: герби батьків зверху та бабусь знизу. Дослідник вбачає потребу поділу герба не на чотири, а на два основні елементи: Їздець — старий родовий герб; Пагоня — перехрещена стріла над півколом, вони відображають через символи батька і матір. Тобто, загадковий знак зі стрілою мав би належати матері кн. Василя-Костянтина Олександрі Семенівні Слуцькій і самим князям Слуцьким загалом, що й підтверджується сфрагістичним матеріалом. Литовська ж Пагонь вказувала на належність матері князя (кн. Слуцької) до династії литовських князів Гедиміновичів, а руський Їздець вказував на належність батька до Рюриковичів. Гербовий знак Леліва з'являється у гербі кн. Януша Острозького як символ його матері Софії Тарновської, так само символ роду Одровож був власністю роду Шидловецьких, з яких походила бабка князя по материній лінії⁴⁶. При цьому О. Однороженко вказує, що ранні печатки кн. Василя-Костянтина 1551–1556 рр. містять лише родовий герб первісної (але видозміненої) форми із літерами вгорі КО, а на печатці 1555 р. — літери ВККО. Ці символи зустрічаються і на печатках 1559–1602 рр., тож ніяк не пов'язані (зокрема поява півмісяця) з польськими впливами та одруженням на Софії Тарновській⁴⁷. Символіка корон над гербом не є сталою, а відтак припущення, ніби князівська корона замінюється шоломовою після Люблінської унії 1569 р.⁴⁸, не діє, оскільки князівська корона

⁴⁵ Святослав Галасливий (І.З. Мицько). Князі Острозькі. С. 5.

⁴⁶ *Однороженко О.* Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст. Х., 2008. С. 24–32.

⁴⁷ Там само. С. 20–24.

⁴⁸ *Назаренко Є.* Зображення герба Острозьких на книгах і архітектурних пам'ятках // Знак. 2001. Ч. 24. С. 5.

використовується і надалі, й це ніяк не пов'язано із якимись політичними чи навіть хронологічними закономірностями. На одинадцяти виявлених печатках князя постійно присутні символи основного родового герба з певними деталями та позашитовими елементами (шолом чи шоломова корона, розміщення їх один над одним; дванадцяти-, восьми- чи шестипроменева зірка); на низці печаток зображення герба неповне (саме вони використані в перших друкованих гербах Острозьких в книгах Миколи Рея та Бартоша Папроцького), а повний герб стане дуже популярним в острозьких стародруках (чотиридільний щит з Георгієм — перша частина, Пагонню — друга частина, стріла вістрям вгору над півколом, що лежить кінцями дотолу над шестипроменевою зіркою, а внизу півмісяць рогами догори — третя частина, перехрещена стріла вістрям вгору над півколом — четверта частина). Тож на печатках саме Василя-Костянтина вперше з'являється знак перехрещеної стріли над півколом, як і сам чотиридольний щит. Олег Однороженко, попри всі видозміни й переміщення гербових знаків по полях щита, все ж виділяє дві пари: Георгій (або Пагоня руська) та старий родовий герб Острозьких — завжди в горішній або правій (найпочеснішій) частині щита, а Пагоня литовська (Їздець) та перехрещена стріла над півколом — в долішній та лівій половині. Отже, на гербі не чотири, а два компоненти — батькового та матиного гербів. Тож перехрещена стріла над півколом — з герба матері Василя-Костянтина Олександри Семенівни з Омельковичів Слуцької, а литовська Пагоня — засвідчує належність цього роду до Гедиміновичів. Ці символи використовували й діти В.-К. Острозького (Януш, Олександр, Катерина)⁴⁹.

Ми відволіклися на потрактування гербів і печаток Острозьких сучасними дослідниками з єдиною метою: спробою встановити, що саме самі князі Острозькі вкладали в геральдичну та сфрагістичну символіку. Адже вона мала промовляти не лише до Острозьких, але й до всієї гербової польської, а також литовської та руської шляхти, адекватно прочитуватися. Разом з тим, викладений матеріал дискусій наочно демонструє, що дослідницьке прочитання цієї символіки умовне, неточне, гіпотетичне. Вона не сприймається однозначно адекватно. Тож проблема: як сприймали та розшифровували цю символіку сучасники залишається відкритою.

Проте все вище зазначене стосувалося «західного вектору» конструювання основ роду — для «західного» читача/сучасника, тобто, коронної шляхти*. А яким був «східний вектор». Про це промовляють видання

⁴⁹ Детально див.: *Однороженко О.* Герб князів Острозьких // Наукові записки Національного університету «Острозька Академія». Історичні науки. Вип. 13. Острог, 2008. С. 65–71.

* Звісно, Річ Посполита була єдиною державою. Тож поняття «західний» нами вживається не лише у географічному сенсі польських земель як західної частини території Речі Посполитою, але в більшій мірі для позначення культурної різниці й самого «коду» культури між русько-православним «сходом» та польсько-католицьким «заходом». При цьому ми цілком віддаємо собі звіт у штучності будь-яких протиставлень подібного стибу.

острозької та германської друкарень. У острозьких та дерманських стародруках герби князя супроводжуються віршами чи прозовими текстами⁵⁰. Тож на острозьких стародруках варто зупинитися спеціально, оскільки в них Острозькі пропонували свою генеалогічну легенду для православної Русі. Вона була пов'язана із «старими князями» домонгольських часів. Вочевидь, православні автори текстів орієнтувалися на усталену історієписну традицію. Руські літописи мали й пропонували інші «параметри» значущості потомства та персоніфіковані історичні орієнтири, в яких першорядне місце посідав хреститель Русі святий князь Володимир Святославович, символ книголюба й інтелектуального просвітителя Русі Ярослав Мудрий та знаменитий звиятець, який пов'язав на персональному рівні Русь зі Східною православною імперією, Володимир Мономах, лише по тому персоніфікованим символом Русі західної старий літописець виводив князів Романа та Данила. «Генеалогічне обличчя» Острозьких для православної Русі, таким чином, практично виявилось «заданим» історичною традицією руської історії. Зазначимо, що у «пригербових» текстах та передмовах генеалогія відігравала службову роль — всі ці тексти творили загальний образ князя Василя-Костянтина Острозького через опис його чеснот, здобутків та підкреслення особливої ролі у піднесенні й підтриманні статусу Церкви й культури і всі вагомні історичні постаті, які при цьому згадувалися, виконували функцію «системи подobenств», в якій генеалогічний вектор у сенсі кровного зв'язку на ідейному рівні самого замислу тексту був відсутній.

Насамперед, мова має йти про римовану передмову Герасима Смотрицького (підскарбій князя) до Острозької Біблії 1581 р. Тут описані головні знаки гербу — Св. Георгій та Пагоня, які ніби символізують подвиг захисту від супостатів та оборони віри (підкреслюється потреба боротьби з «идольские лести» та «еретиков полки умовредняя»). Описуючи символи в нижніх полях гербу, автор говорить про біблійну зірку, яка вказала трьом царям з дарами шлях до Іскупителя, й зазначає — «твоя звезда ныне тому же последует цареви». У четвертому полі гербу («хрест під дахом») — автор пише про хрест і Розп'яття. Саме в цьому місці князь порівнюється із Костянтином Великим:

«И ты крестное знамение не туне носиши
 Великому Константину им ся подобииши
 Он бо на небеси сие видево победил съпостаты,
 Ты же побеждаи еретик и бесов тристаты
 Крест бо похвала царем,
 бесом же незноснии ярем
 Великая глубина богослова княже сименным,
 жда сподобит тя Господь Бог венец прияти нетленнии

⁵⁰ Помазан І. Інтерпретація герба князя Костянтина Костянтиновича Острозького в деяких зразках української поезії кінця XVI — початку XVII ст. // Знак. 2000. Ч. 22.

Во здравии же телеснем благообразно долгоденствовать,
и в царствии небеснем с избранными радостно милоствovati».

Таким чином, Смотрицький має завданням знайти східні християнські відповідники образу видавця-мецената Біблії. Звісно, що таким пробразом цілком усталено й логічно має виступати й виступає імператор Св. Рівноапостольний Костянтин Великий, котрий підніс християнство до рівня державної релігії. Це, так би мовити, вершина можливого для православного книжника порівняння з історичними (не біблійними) персонажами. Таке порівняння виступає у формі пояснення й звернення водночас. Поряд з цим, у тексті, де мова йде безпосередньо про Василя-Костянтина й ім'я його називається, система порівнянь має «пряму лінію» духовного спадкоємства:

«Ныне же Константин Острожское княжа,
Его же Бог сам избра, яко верна стража,
Праотец своих изволеню православныя веры,
В нем бося показали божественныя дары.
Нам же преславно явился всемирная радость,
Всесветлых Писаний неизглаголенная сладость,
Владимер бо свой народ крещением просветил,
Константин же благоразумия Писанием осветил,
Тогда многобожие упразднися идольская лести,
Ныне же славится божество единая власти.
Ерослав зиданием церковным Киев и Чернигов украси,
Константин же едину сборную церковь Писанием взвыси»⁵¹.

Таким чином, автор в якості прообразів Острозького на руському ґрунті виводить кн. Володимира Святославича та Ярослава Володимировича. Кого вони мали символізувати: безпосередніх «праотец» кн. Острозького, як на це вказують дослідники⁵², чи уподібнення було здійснено не за кровноспорідненим, а за духовно-спорідненим принципом? Контекст вірша, як і увесь цей текст загалом, на наш погляд, символізує духовну історичну спадкоємність справ руських князі «старих» і «нових» (в особі Острозького). Адже й самі геральдичні символи герба автор «розшифровує» не з точки зору генеалогічної, але застосовує християнську, навіть Христологічну символіку. А відтак мова йшла не стільки про генетику князівської крові, скільки про генетику духу, присутню у «золотій» князівській крові взагалі. І все ж, чи міг сприйматися цей текст його читачами як свідоцтво прямої генеалогії Острозьких? Не лише читачі Біблії не мали в цьому потреби, але й сама книга Святого Письма не

⁵¹ Вірши на герб князя К.К. Острозького Герасима Даниловича Смотрицького в Острозькой Библии. 1580 г. / Публ. В.Н. Перетца // ИОРЯС. 1899. Кн. 3. С. 871–873; Щеглова С.А. Вірши на гербы // НБУВ ІР, ф. 141, спр. 23, арк. 27–31; *Смотрицький Герасим*. На герб князів Острозьких // Українська поезія XVI століття. К., 1987. С. 252–254; Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст. К., 1978. С. 61–63.

⁵² *Соболев Л.В.* Генеалогическая легенда. С. 37.

надавалася для такої функції. Місце для «практичної» генеалогії, де б її шукали усі охочі, було визначеним — це спеціальні генеалогічні довідники та хроніки. У Острозькій Біблії лише символічно була присутня генеалогія Острозького у гербі, однак його текстове «обрамлення» пропонувало зовсім іншу площину релігійно-церковного (органічного для цього видання) звучання. Сам Смотрицький вказує на своє небажання говорити на тему походження Дому Острозьких та відсилає до джерел, де вона подається:

«Болше о сем недоумею ниже дерзаю писати,
Ии ибо о сем множае могут и лучше сказати.
Паче же польска кроника и руский летописец,
Свидетельствую Дом сеи яко победоносец».

Але все ж заслуги князя Острозького прирівнюються до двох видатних князів Давньої Русі саме по значимості акції видання друком Біблії, що могло інтерпретуватися як «нове хрещення» Русі (за прикладом Володимира) й нове її книжне «просвічення» (за прикладом Ярослава). У цьому сенсі «Володимирів комплекс» Василя-Костянтина, на який вказує С. Плохій⁵³, і який нібито підтверджується в «Палінодії», скоріше є «комплексом»/штампом православних книжників, котрі не бачили іншого аналога в руській православній традиції, ніж «комплексом» самого Острозького.

Так само автор віршів на герб, передмови та післямови до дерманського Октоїха 1604 р. Дем'ян Наливайко підкреслював православність, боголюбивість, матеріальне опікування Церквою, Дерманським монастирем, книжністю й Дерманською друкарнею з боку князя Острозького⁵⁴. Вірші, котрі супроводжують зображення герба князя, присвячені зображенню на ньому хресту як символу боротьби із противниками та поганями (в цьому сенсі наводиться праобраз імператора Костянтина), а також зображенню лицаря з оголеним мечем (Пагоні) як захисника «отчизни и Речи Посполитой». У другій частині віршованого твору автор знову звертається до зображення хреста, який «господствует днес во всем мире». Тут також не йдеться про родовід князя (попри наявність зображення герба), але автор фактично підкреслює богоданність князя та його сакрум, завдяки якому «тримається православіє» на Русі, попри всі нападки. Єдиним праобразом князя і тут виступає Костянтин Великий. Цей перегук у даному разі не несе того навантаження, що у Смотрицького, а швидше є перегуком «тезоіменитства». У тексті чується страх — страх втрати князя, богоспасенна особа якого є головною опорою Церкви та її вірних.

⁵³ Плохій С. Від князя до гетьмана: образ «протектора» в українському православному письменстві // Осягнення історії. Зб. наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. Острог, Нью-Йорк, 1999. С. 427; Його ж. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. К., 2005. С. 206.

⁵⁴ Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов. К., 1859. Т. 4. Отд. 1. С. 103–106.

Переспіви даного тексту спостерігаємо й у інших віршах на герб та передмовах Дем'яна Наливайка до дерманського видання послання Александрийського Патріарха Мелетія до Іпатія Потія (1605), острозьких видань «Лекарство на оспалый умысл чоловечий, а особливе на затверделые сердца людские, заведенные светом, албо якими грехами» (1607) та «Часослова» (1612)⁵⁵. Так у віршах на герб К.К. Острозького 1605 р. Наливайко знову пише про хрест як символ твердості у вірі і саме до цього «прив'язує» герб кн. Володимира («То герб предков его стародавних / Владимирера и потомков славных»), затим пише про Св. Георгія, що поражає змія — і хоч саме цей геральдичний знак має прямий зв'язок з Рюриковичами, автор не говорить тут про це, нарешті, йде опис зображення місяця й зірок на гербі — так сяють цноти роду, причому сильніше сонця (хоча мова про місяць і зорі), а особливо через твердість у вірі й набожність. Конспективно ці символи розглянуті й у вірші на герб «княжат Острозских» у виданні 1607 р. (Острог) «Лекарства на оспалый умысл чоловечий». Автор, вказуючи, що кожний герб «цноты Дому выражает», пише про символи лицаря з мечем (мужність); хреста, місяця й зірок («набоженство»).

У тлумаченні «гербу Острозьких», православні автори фактично не звертають увагу на його генеалогічну конкретику, але говорять про давність, міць та твердість у вірі. Як і в попередніх творах Смотрицького, у Наливайка мова йде про ідеологічну та релігійно-духовну «функцію» роду Острозьких загалом та Василя-Костянтина як діючого його глави. Те саме спостерігаємо у вірші Мелетія Смотрицького, що датується роком смерті Василя-Костянтина (1608 р.): слава Острозьких підноситься до небес завдяки вірності вірі православної та обороні Церкви⁵⁶.

Цікавим є осмислення роду Острозьких, висловлене у віршах «на старожитный клейнот ясне освещенных и велможных князят Острозских» у «Часослові» 1612 р. острозького друку. Автор розвиває ідею, що саме золото не сяє, коли на нього не падають сонячні промені. Так само і князі Острозькі «сяють» своїми цнотами завдяки славі роду й старовині предків, які передали їм свої клейноди. Острозькі «з славных предков маюг з даров Бозских»: богатырську мужність, цноти шляхетні та набоженство. В усіх цих гідностях і силі Острозькі випереджають Ахіллесів та Геркулесів, цей княжий рід «в Савроматех с кролми ровняют». Отже, після смерті Василя-Костянтина, хоч і підкреслюється набоженство Острозьких, але на перший план висуваються класичні шляхетські «цноти» (могутність, спроможність, військова доблесть та звитязтво), а також підкреслюється значимість серед політичної еліти, де Острозькі «с кролми ровняют». І все ж від початку автор маніфестує традиційний для православних «містичний ореол» княжого роду, давні предки якого послідовно передають свій сакрум і охороняють рід.

⁵⁵ Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII століття. К., 1978. С. 156.

⁵⁶ Марсове поле. К., 1988. Кн. 1. С. 148–149.

Лейтмотив православності князя, його вірності Східній Церкві та його обранництва, благословення Богом складає основний зміст усіх названих текстів, заради висловлення саме цієї ідеї вони й склалися. Автори цитованих текстів не стільки констатують минуле та сучасне, скільки постійно «заклинають» князя іменем Божим зберігати й примножувати традицію, яка на Русі мислилася лише під омофором Православ'я. Звідси й нав'язливий образ князя, зодягнутого в церковні шати, князя «на небесній хмарині», яку обрамлює напис: ПРАВОСЛАВІЄ. Всі ці слова могли бути перенесені на будь-якого іншого представника православної еліти. І лише зображення герба кн. Василя-Костянтина Острозького та його ім'я «прив'язувало» тексти до конкретної особи.

А відтак, на наш погляд, автори-інтелектуали, слуги й піддані Острозького не ставили за мету поширення серед православного люду інформації про генеалогію Острозьких. У цьому не було потреби: рід Острозьких на той час де-факто виступав для руського православного соціуму наймогутнішим родом «золотої» князівської крові з реальними неперевершеними можливостями економічної потуги, а глава роду єдиним патрональним главою всієї православної Русі. «Незалежний» доказ цьому від «простого слуги Божого» міститься у записі на книзі Мінеї на грудень, яку в 1507 р. К.І. Острозький подарував Дерманському монастирю. У записі, який не призначався для публічності, але був свідченням перед Богом (на церковнослужбовій книзі), говориться про кн. Василя-Костянтина як про «світило православ'я» («Константин Константинович светило православия») — це було основним в характеристиці постаті князя, до якого приміряли «німб» заступника Церкви⁵⁷.

Найбільш відчутно і в літературному, і в емоційному сенсі це фіксує на загал «Тренос» (Плач) Мелетія Смотрицького 1610 р., у якому Дім Острозьких згадує у тужних словах саме Мати-Церква: «Де тепер не оцінений той камінець, той карбункул, що саяв, наче світильник, який я між іншими перлами, наче сонце поміж зорями, в короні голови моєї носила — дім князів Острозьких, котрих блиском світлості старожитньої віри своєї над усіма іншими світив? Де й інші дорогі й однаково не оціненні тієї ж корони камінці — значні руських князів роди, не оціненні сапфіри і безцінні діаманти...»⁵⁸.

Але апофеозом творення «супергероя» руської історії, наділеного просто ідеальними рисами в усіх можливих проявах слід вважати «Палінодію» Захарії Копистенського (1621 р.). Тут є все: від оборонця віри до іменних (але служебних за своєю функцією щодо основної ідеї) уподібнень. Процитуємо основні висловлювання Копистенського про Василя-Костянтина: «Солодая бовем завжды того зацного княжати мает быти

⁵⁷ Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов. К., 1859. Т. 4. Отд. 1. С. 120; *Перетц В.Н.* Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Житомир 1910 г. К., 1911.

⁵⁸ Українські гуманісти епохи Відродження. Ч. 2. К., 1995. С. 313.

у нас память! И то, што о Иосии цари Израильском написано, беспечне и мы о том пресловутом княжати мовити можемо: «Память Василия православного княжати Острозского, як приправа вонности сотворенное миро от аптыкара в устех кожного, яко мед осолодеет памятка его, и як музыка при беседе вина!» (*Сирах 49:1-2 — В.У.*) солодка, правдиве память и вдячная вонность за всех сторон... Первый межи княжаты Роскими, великий заступ и потеха всего народу Роского; — мур железныи на Украйнах, страх и трепет татаром; — слава и свеча яснысветлая кролевства Полско-го, оздоба и окраса сеймовая, всех публичныхъ зъездов око и сила потужная; — притомность двору и люду его наполняла дороги и места: многополчный бовем светлый и стройный поезд отправовати был звыкл; — урода Гекторова; — красота лица и особы Иосифа Прекрасного; — постава вспаналая; — муж обычаев царских, ласкавости и цнот побожных полный ... муж словом, силою и делом, цнотами и добродействы преславный! ... был архиереев и священников велце шануючий, оборонце веры и церквий Божиих; — сильный мур медяный, от Бога благочестию нашему поставленный в России; в вере отчистой адамантова статечность. И то знаменитое добродейство церквам показал и учинил, же през магистерство типографии книг богословских выдал немало, през што церков Христова будуется не толко ту в России, але и по иных краинах спол-верных нам народов... в день прелести от еретик обернул сердце свое ко Богу, и за дний беззаконных отступников укрепил правую церкве восточней веру в России! ... Подобен в благочестии монарсе Роскому Василью-Володимеру: той народ Росский крестил, а той благочестия и веры под час апостасии оборонил. Подобен и Василю Македонианину, цару греческому..., подобен и оному благочестивому цару Андронику, который... веру...укрепил, а апостатов и папешников з Греции выгнал ... Кротко рекши: овшеки, на всем цнот всех полный был и всем любезный, так правоверным, яко и посторонным»⁵⁹. Отже, для читача «Палінодії» князь Василь-Костянтин поставав у прекрасному образі красеня, борця з татарами, знаменитого польського сенатора, оточеного значним почтом, але понад усе — дуже побожного оборонця Церкви і її слуг. Церкві присвячена більша частина похвали князеві. А от «родовід» Рюриковича ... відсутній. Натомість подана звична для руського читача система подобенств, в якій хреститель Русі займає «класичне» перше місце, тим більше, що Володимир тезоіменитий Острозькому по хрещальному імені — Василій. Василій Македонянин згаданий, вочевидь, також через тезоіменитство, а Андронік з «ідеологічних» міркувань, оскільки вигнав «апостатов и папешников». Окрім того, виявляється, що Острозький мав усезагальний успіх — і серед своїх (православних), і серед чужих. Знову ніякої генеалогії — потреби в ній немає ні у автора, ні у читача, і в цій сфері літератури вона в принципі непотрібна.

⁵⁹ РИБ. СПб., 1878. Т. 4. Стб. 1135–1139.

Ідею про княжі звичні чесноти та особливу ролі у житті Церкви на Русі підкреслював і противник Острозького унійний єпископ Іпатій Потій. У відкритому листі до князя від 3 червня 1598 р. Потій писав: «Светел еси зацностью, богатством, возможностью, величеством, достоинством и поважностью, — все то добре ведаю, вижу и величаю тебе над многими». Але оскільки завдання єпископа полягало у потребі переконати Острозького прийняти унію, він пішов іншим шляхом. Усі перелічені чесноти, які православні автори вважали особливими, Потій оголошував звичайними: «Ведь же сия вся суть тебе общая з многими смертельными», а от «несмертельного учинити можешь», коли князь погодиться припинити ворожнечу до уніатів. Потій розуміє значимість князя в православному світі: «Ото вси на тебе только единого смотрят: што ты учиниш, и иные учинят»⁶⁰. Належність князя до «славетних князів руських» Потію слугувала лише для підкреслення значимості князя в руському соціумі. Це був той самий засіб підкреслення знаковості постаті князя в церковних питаннях лише з іншим «поворотом» справи. Але саме лист Потія показує модель і технології творення образу князя Острозького авторами східної християнської традиції, для яких «реальна генеалогія» князя не має аж такого значення, щоб її нагадувати читачеві, а про її обговорення чи формування просто не йшла мова.

Інакшою є ситуація у латиномовних та польськомовних творах авторів, котрі не мають ніякого відношення до православної традиції як в ідеології, так і в літературі. Вона присутня в численних панегіриках та присвятах. Прикладом «нейтральної» присвята із возвеличенням Олександра та Костянтина Острозьких є присвята їм драми Іоана Йонкре «Болеслав Другий Сміливий» (кінець XVI ст.)⁶¹. У контексті словесних портретів великих князів литовських та визначних державних діячів постає Острозький і у віршованому творі в збірнику 1569–1616 рр.⁶² За підрахунками Н. Яковенко, упродовж 1553–1657 рр. було надруковано (чи точніше, нині відомо) 66 панегіриків Острозьким 47-ми авторів. З числа авторів: лише 13 осіб були шляхтичами (тобто, 28%); майже половина — слуги Острозьких (42%), інші — світські клієнти (28%) та церковні клієнти (30%); лише 6 русини (13%), а поляків за походженням чи «умовних поляків» (відповідних культурних навичок) — 87 %; переважна більшість католики (87%), протестантів всього 2 (4%), а православних три (Герасим та Мелетій Смотрицькі, Даміан Наливайко). Саме ці фактори, на думку Н. Яковенко, зумовили поєднання в панегіриках двох ліній — героїко-діяльної та містичної (представляє «Княжий Дім як причетний до трансценденту», «богоуподібнює»). «Латинський» вектор в них виявляється у річпосполитських культурних моделях (уявлення про публічне благо,

⁶⁰ Українські гуманісти епохи Відродження. Ч. 2. С. 139; РИБ. СПб., 1903. Т. XIX. Стб. 299.

⁶¹ *Eustachiewicz Ł.* «Boleslaus furens», nieznaný dramat łaciński z XVI wieku // *Pamiętnik Literacki*. 1952. R. 43. Z. 1/2. S. 529–532.

⁶² РГАДА, ф. XII, спр.6, арк.132–140 зв.

права і свободи «народу-шляхти», про «вітчизну» як абстрактну вартість). Однак при цьому панегіристи (особливо католики-поляки) відтворюють усталений «руський» образ княжого Дому з ореолом сакруму над ним, модифікуючи ці уявлення за допомогою західних літературних прийомів⁶³.

Це поєднання найбільш опукло проявляється в поемі Шимона Пекаліда «Про Острозьку війну під П'яткою з низовцями»⁶⁴, виданій 1600 р., а написаній, ймовірно, 1593 р. Її автор — вихованець Краківської Академії (1585–1589) і малопольський міщанин (народився бл. 1567 р. в родині райці м. Олькуша), клієнт Острозьких (дослідники стверджують, що він мешкав у Острозі принаймні з 1595 р.; наша думка щодо цього інша — див. далі)⁶⁵. У своєму творі автор використовує «західноєвропейські технології» й при цьому послуговується «містичною» ідеєю, витвореною руським оточенням свого патрона. Поема створена якщо не на замовлення, то при дворі Острозьких, «апробована» перед публікацією самими князями, вона, вочевидь, відображала, окрім усього іншого, новий рівень «генеалогічних пошуків». При цьому автор присвячує свій твір, головним чином, Янушу Острозькому, котрому й передає поему в Кракові з обіцяною написати ще не одну прославу краківського каштеляна (тож видається, що при краківському дворі Януша Острозького Пекалід і перебував та писав свій текст).

Зазначимо, що у виданні зображено герб князів Острозьких — синів Василя-Костянтина Януша та Олександра. Вірш, який супроводжує герб, належить не Пекаліду, а архідиякону Кипріану й написаний грецькою мовою. Самі обставини появи книги у 1600 р. виопуклюють закладені в ній ідеї, зокрема щодо старовинності, могутності й міці Дому Острозьких. На думку Н. Яковенко, з одного боку — це нове загострення навколоунійного конфлікту й вироблення спільної тактики дій православних на чолі з В.К.Острозьким та протестантів, очолюваних Кшиштофом Радзівілом-Перуном на Віленському з'їзді 1599 р., а з іншого — «воєнний» стан Острозьких-Радзівілів у конфлікті з Ходкевичами щодо шлюбу улюбленого онука Василя-Костянтина Януша Радзівіла з кн. Софією Слуцькою. В обох випадках поява чергового об'ємного панегірика Острозьким підносило їх авторитет як у питанні відстоювання свободи віровизнань, так і щодо родовитості та знатності в питанні шлюбних стратегій, а разом військовій потузі й звитязі. Гадаємо, що не можна оминати й ще однієї обставини: поширення чуток про зв'язки Острозьких з повстанцями-козаками («наливайками») та потреба засвідчення протилежної ідеї вірності «ойчизні» та героїчного захисту законного порядку (поема фактично присвячена війні Острозьких з козаками).

⁶³ Яковенко Н.М. Паралельний світ. С. 238–244, 258–269.

⁶⁴ Український переклад: Українська поезія XVI ст. К., 1987. С. 196–243; Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. К., 1995. Ч. 2. С. 40–77.

⁶⁵ У подальшому аналізі даного твору використовуємо блискучу розвідку Наталі Яковенко: Паралельний світ. С. 157–188.

Генеалогія Дому Острозьких представлена вже у першій «книзі» (всього в поемі чотири «книги») пекалідового твору. Автор подає 700-літню історію роду і розпочинає її від легендарного Руса, який заснував Руську державу й в польській (Великопольська хроніка, Хроніка Яна Длугоша) та чеській хронікальній традиції вважався першокнязем у цьому регіоні. Далі автор вибудовує ряд із 19 князів, де присутні і Кий, і Рюрик, і Аскольд з Діром та інші реальні київські і галицько-волинські князі. Особливий акцент зроблений на Романові, Данилові та Левові. Окрім того, що родовід Острозьких значно «удревнявся» й «прив'язувався» до легендарного першозасновника державної традиції, який «дав» ім'я самій державі, цей «першопредок» забезпечував паритетність влади нащадків Руса з нащадками Леха*. Вказана паритетність подвійно забезпечувалася через корону, яку отримали не лише польські королі, але й Данило Галицький з одного джерела. Однак при цьому, якщо польські королі втратили неперервність династичної влади, Острозькі зберегли її по крові від часів легендарного Руса безперервно. Що вже й казати про некоролівську польську магнатурію, оскільки вся вона виводила свої родоводи не від володарів, а від їх лицарів.

І.З. Мицько, прагнучи довести реальне походження Острозьких від князів Друцьких, вбачає, що в поемі відбита й ця ідея через підкреслення, що дружина Ягайла, котра дала йому спадкоємця, була княжна Софія з роду Друцьких (пізніше дослідник уточнив: Софія була донькою кн. Олександри Дмитрівни Друцької, сестри Семена Друцького та кн. Андрія Гольшанського), й від неї народжений перший Ягеллончик, а отже Острозькі мають пряме відношення до польської королівської династії й спадкоємців Києва водночас. Спочатку І.З. Мицько твердив, що цим спростовувалася родова легенда Гольшанських про походження Софії з роду Гольшанських. Надалі ж він вказав на подвійний вузол спорідненості — з Гольшанськими і Друцькими. Зв'язок із Ягеллончиками та Рюриковичами водночас давав «кровне, історичне право К.-В. Острозькому та його синам обіймати високі державні посади (Київ, Краків)». Із 1572 р., коли пряма династія Ягеллонів перервалася, спорідненість з нею могла розглядатися з політичних владних міркувань⁶⁷. Утім, маємо зазначити, що у великій генеалогічній канві Пекаліда цей сюжет дуже побіжний,

* Втім, ідея про Руса артикульовано представлена в панегириках Янушу Острозькому, вже після смерті його батька (*Яковенко Н.М.* Паралельний світ. С. 292). Зазначимо також, що подібні пошуки першопредків і міфологеми щодо них не є винятком. У XVI — перш. пол. XVII ст. лише з друкарень Великого князівства Литовського за приблизними підрахунками вийшло близько 400 панегириків, в котрих звичайною справою були сентенції та порівняння конкретних осіб та їх родів зі знаменитими історичними персонажами (*Саверчанка І.В.* Старажытная паэзія Беларусі XVI — 1 пал. XVII ст. Мінск, 1992).

⁶⁷ *Святослав Галасливий (І.З. Мицько).* Князі Острозькі. С. 4–5; *Мицько І.* Загадки родоводу князів Острозьких: Хто був протопластою роду? // Острозький краєзнавчий збірник. Острог, 2010. Вип. 4. С. 4.

зумисне не підкреслений, а отже далеко не є основним у порівнянні із значимістю для Острозьких споріднення з київськими та галицькими князями-династами. А отже, ні означений сам сюжет з королевою Софією, ні його «особлива» інтерпретація на загальному тлі родоводу Острозьких не можуть підкреслити, ніби сам князь Василь-Костянтин намагався «протягти» й «озвучити» (чи краще — оприлюднити) ідею походження роду від князів Друцьких. Принаймні, на цьому творі така ідея не може бути доведена. Окрім того, заманіфестоване І.З. Мицьком «кровне» право на «високі державні посади» в Києві і Кракові Острозькі ніколи й ніде не використовували, шлях Василя-Костянтина до уряду київського воєводи, а Януша до уряду краківського каштеляна ніяк не був пов'язаний з їх «кров'ю», а лише з протекторами, складною конкурентною боротьбою за ці уряди та королівською волею. В привілеях на уряди про «кров» та право мати владу в Києві й Кракові жодним словом не йшлося.

Послугуючись античними зразками риторики, Пекалід особливо розписує зв'язство великого гетьмана литовського К.І. Острозького, а Василеві-Костянтину присвячена прикінцева похвала у генеалогічній частині поеми:

«Тож, Костянтине, що батькове носиш ім'я і теж душу,
Тільки один ти береш і батьківську славу, й маєтки,
Дім, що почав вже валитись, лежить на тобі лиш одному.
Три твої сини, як доля веліла, - ці тіла частини
(Правда одного вже смерть до підземного царства забрала),
Вже твоє знатне ім'я і весь рід твій прославили всюди.
Мов півбоги вони всі ...»⁶⁸.

Подальший опис подій «Острозької війни» зорієнтований на «Енеїду» Вергілія як зразковий текст, звідки автор «черпав» не лише натхнення, але й саму структуру та конкретні описи. З огляду на сказане, солярна символіка щодо Острозьких, яку підкреслюють історики, не виглядає аж настільки однозначною та смислово навантаженою — тобто, такою, що передає руські уявлення про «найсвітліших» богоданних князів. Придивімося до контексту: першим «сяє» Януш Острозький та пов'язані з ним об'єкти. Сам князь сяє як сонце при дворі імператора між його баронами. А отже, князь тим самим вирізняється між придворними особами, котрі не мали князівського титулу й отримали свої титули баронів через інвеституру владаря. «Високе Сонце» осяває родовий маєток Острог та його околиці. Ця антитеза «місцю темному (чи затемненому)» — звичний літературний прийом і вживається досить часто в літературі доби Відродження. «Сонцем слави» наповнені дома Острозьких і Заславських. У даному випадку солярний символ найбільше міг означати Господнє покровительство цим Домам, «осяяним» Божою ласкою. «Світлі лики» князів знову виступають під час прийому козацьких послів. У цьому випадку, як

⁶⁸ Українські гуманісти епохи Відродження. К., 1995. Ч. 2. С. 53–54.

і в першому «світлом» князі «розмежовуються» з іншою елітою та соціальними верствами, котрі не належать до «князівської крові». То чи справді ці приклади солярної символіки «прокладали пряму дорогу до уподібнення князів Острозьких володарям-помазанцям», «уподібнювали князів королям-помазанцям (чи безпосередньо — іпостасі Христа-сонця?)»⁶⁹? Подальші згадки в тексті вказують, що таке уподібнення владарям стосується лише однієї ознаки — військового звитязтва й величі подвигів, що відповідає античній традиції основної чесноти вождя/правителя/героя. І навіть приклад з «Часослова» 1612 р., де Дем'ян Наливайко Острозьких «с королми ровняет», відповідає цьому загальнику, оскільки порівняння існує в контексті Ахіллесів та Геркулесів, яким Острозькі «плац заступають», а відтак «в Савроматех» рівновеликі королям. Ця рівновеликість не стільки генетична (а тим більше, не сакральна), скільки мілітарно героїзована. Казус вживання звернення щодо князя Василя-Костянтина Острозького скорочення «Ваша кр(олівська) милість» у першому виданні твору Петра Скарги «Про єдність Церкви Божої під єдиним пастирем» доводить швидше протилежну ідею, ніж симптом уподібнення королеві. Відомо, що тираж книги раптово щез. Сам Скарга у передмові до другого видання книги писав, ніби його скупила й спалила «православна русь». Однак не виключено, що тираж був знищений зовсім не «руссю» і саме через дванадцятикратне вживання означеного скорочення щодо Острозького. Не слід забувати й про протегування Острозького на виборах короля та можливості «відгомону» цієї ідеї.

Якщо ж повернутися до Пекаліда, то навіть його вислів про Острозьких — «всі напівбоги» — демонструє вживання античного зразку, який не сприймається як символ сакрального в християнському розумінні. І вже аж ніяк «синонімом до слова Бог»⁷⁰ (саме в християнському розумінні) не може бути слово «монарх». Це доводить і контекст його вживання: Косинський, припавши до землі, благає про милість «великих Монархів». А отже, в даному випадку «монархами» Острозькі є у власних володіннях, при власному війську і в цьому сенсі вони, як і інші магнати Речі Посполитої, є самовласними і самодостатніми повелителями «домашніх вогнищ». Втім, гадаємо, що і для автора, і для читача все це більше словесна гра та літературна риторика, ніж глибоко закладена й символічно висловлена ідея сакральності Дому Острозьких, їх «царственої крові» («Великодушний ваш рід цей, і царська кров пливе в ньому, титули славні його у країнах Європи сіяють»⁷¹). Звернення Косинського до «старого князя» Василя Костянтина з проханням про помилування, яке автор подає як парафраз Псалму «Помилуй мене, Боже» — ще один доказ літературних пріоритетів автора, радше саме Пекаліда, ніж Острозьких, козаків і т.д. Подібні речі (рецепції суто церковних текстів, молитов,

⁶⁹ Яковенко Н.М. Паралельний світ. С. 175, 179.

⁷⁰ Там само. С. 179.

⁷¹ Українські гуманісти епохи Відродження. Ч. 2. К., 1995. С. 41.

біблейних фраз) досить звичні для західної риторики тієї пори, котра назнаменовувала бароковий стиль, що розквітне в Україні пізніше. Висловлювання автора про «останній день» (Судний день) самої переможної битви з козаками, який символізує усправедливлення Божої кари над козаками за їх злочини/гріхи, так само не слугує «богообраності» Острозьких. Божа кара над «гріховними» козаками мала статися за будь-яких обставин. Острозькі здобули Божу поміч як оборонці своїх володінь і підданих. Як і «старі» руські князі, вони заступалися за «праву» справу, а відтак виконували свій християнський обов'язок. Це «закладало» від початку їх звитязну перемогу над силою «темною» й гріховною. І Косинський просив милості у князів через «усвідомлення» їх «істинно християнської» позиції та «злочинності» козацьких ватаг. «Богообраність/богоподібність» князів Острозьких як ідеологема поеми та відповідне її бачення автором, замовником, читачем, таким чином, на наш погляд, досить уявна. Так само уявним є порівняння Аполлон — Христос, котрий насадив Божий Сад — Острог⁷².

Все це дозволяє ще раз поставити проблему адекватності «розшифровки» символів у творах, де форма превалює над змістом і де автор більше думає про пишноту фраз, ніж про «кодування» значимих (тим більше, сакральних) ідей та символів. Якщо перечитати всі відомі нині панегірики цієї доби, то можна побачити подібні прийоми, символи й порівняння щодо шляхтичів різного рівня та «гатунку крові». Поетичні оспівування еліти існують у нереальній площині слова, яке не знає меж у похвалі, але яке не несе на собі карбу усвідомлених реальних ідей сприйняття цих словесних формул.

Реальними образами (і для Острозьких) є ті, які базуються на їх могутності та потужності, військової та економічній силі, політичній ролі. Не випадково у панегіриках Острозьких звучали сентенції: «О, знаменитий Острозький ДOME, ти слава Русі, ти втіха Польщі, ти пошанівок нашого народу»⁷³. Ректор Київської колегії Ігнатій Оксенович Старушич висловлювався ще більш вишукано: «Князеве их милость суть светилами провенций, очима тела политичного Речи Посполитой»⁷⁴. За словами Н.М. Яковенко, все це призвело до ідеї, що «сам факт фізичного існування Княжого Дому стає синонімом політичного буття «руського народу»... А княжий Дім — це фізично невіддільний елемент Русі»⁷⁵. «Острозьке поле» включає в себе не лише конкретні володіння княжого Дому, але «віртуальні землі», які тотожні не географічній території, а «обширу впливів Княжого Дому», «віртуальну землю», яка «охоплює всю Русь». Це легендарна «земля Руса», яка в розумінні авторів поч. XVII ст. охоплювала Волинь, Галичину, Київщину, Поділля, показує тогочасне просторове

⁷² Яковенко Н.М. Паралельний світ. С. 182, 186.

⁷³ Там само. С. 255.

⁷⁴ Там само. С. 255–256.

⁷⁵ Там сам. С. 245–251, 254.

уявлення «Русі-України як самодостатнього простору, котрий ... в політичному плані становить суцільне поле княжої влади — від Києва до Львова». При цьому самі князі Острозькі перетворювалися в символ тягlosti Русі та її владарів, так створювався «підмурок для руської ідентичності як паритетної польській», це слугувало підставою для концепту нового політичного суб'єкту — «старожитнього народу руського» з власною територією, давньою історією та цілісним етносом, «батьком» якого є Рус, а його прямими спадкоємцями — князі Острозькі⁷⁶.

Не розглядатимемо наступних панегіриків Острозьким, більшість з яких з'явилася по смерті Василя-Костянтина. Зазначимо лише, що через свою належність до світу «західної літератури» та орієнтації на польські зразки, ці твори відповідали річпосполитським стандартам, а відтак орієнтувалися на відповідне коло читачів. Їх форми, стиль і почасти зміст не відрізнялися особливою оригінальністю. Зокрема сама тема генеалогії Дому перетворилася на обов'язковий елемент панегіриків і орієнтувалася на потреби шляхетського суспільства, як і розміщення гербу конкретного діяча на початку панегірика. Все це дає підстави говорити про значимість польсько- та латиномовних панегіриків Острозьких для конкретного шляхетського соціуму й еліти, а відтак генеалогічні легенди формувалися в них, знову ж таки, з розрахунку на сприйняття їх у «коронному контексті». Для православних підданих князя та самої Церкви ці генеалогії були зайвими: достатньо було самого князівського титулу та «споконвічності» роду, його фактичної потужності й приналежності до «русинства» та православ'я.

Особливо промовистими є записи в регіональних літописах «патрональних» земель Василя-Костянтина. Вони подвійно показові, оскільки є записами на смерть князя й орієнтованими на нащадків, котрі мають зберегти образ для «слави» й наслідування. При цьому літописці зовсім не обговорюють «генеалогічної теми», не дошукуються коренів роду, не акцентують генеалогічну схему на жодному відтинку історії. Це спостерігається і в «Острозькому літописці»⁷⁷, і в «Київському літописі»⁷⁸. В усіх згаданих випадках їх автори не задавалися питанням про реальну генеалогію видатного княжого Дому Острозьких, але зосереджувалися на індивідуальних рисах суцього глави Дому, котрий продовжував у всьому родову традицію. Генеалогія потрібна була для інших випадків та інших людей.

Так що ж це за випадки і люди? Для кого потрібна була реальна генеалогія західного зразка? У 1856 р. один із дослідників, котрий мав доступ до дубенського архіву Острозьких, віднайшов там генеалогічне древо, складене, як він вважав, кимсь із Острозьких, чи їх спадкоємців-ординатів. Пряма схема виглядала в цій генеалогії так: Володимир

⁷⁶ Яковенко Н.М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної історії України. С. 208–209.

⁷⁷ Тихомиров М.Н. Малоизвестные... С. 213.

⁷⁸ Сборник летописей, относящихся... С. 78.

Романович (князь берестейський і володимирський, 1320 р.) → Василь-Георгій (Юрій) Володимирович → Данило Васильович, перший князь на Острозі (1340–1351 рр.) → Федір Данилович (пом. 1436 р.) → Василь Красний (пом. 1450 р.) → Іван Васильович (1453 р.) → Костянтин Іванович (пом. 1531 р.) → Ілля Костянтинович (пом. 1539 р.) → Костянтин Костянтинович (пом. 1608 р.)⁷⁹.

Перший документ, який фіксує послуговування самими Острозькими в офіційному порядку своєю генеалогією, є судовий процес за володіння Степанню з волостю, на частки якої претендували Заславські, Радзівіли, Гольшанські, Чарторийські (через жіночі лінії як материзну). На засідання Люблінського трибуналу 1590 р. в цій справі, щоб розплутати клубок спорідненостей, Острозькі надали свою генеалогію «по-полску писану». Наявність матеріалів цього процесу разом із генеалогією фіксує опис архіву Острозьких 1627 р. В ньому ж значиться, що фасцикул сьомий має «генеалогії всі»⁸⁰. Отже, вже на 1590-і рр. Острозькі прийняли одну з версій свого походження та оприлюднили її — після цього зміна генеалогічної легенди й самого дерева роду була унеможливлена. В родовому архіві зберігалися численні документи, які склали цілу добірку генеалогічних матеріалів, з котрими, вочевидь, працювали «професіонали», які й склали генеалогічні схеми та пропонували їх князям. Далі ці генеалогії перейшли до ординатів Острозьких, котрі також мали доводити своє право на ординацію родинними зв'язками з вимерлим родом. Нині в фондах Польської бібліотеки та Історико-літературного товариства у Парижі серед документів Ординації 1721–1756 рр. також віднайдені генеалогічні схеми Острозьких та споріднених з ними родів⁸¹.

Аналізуючи всю сукупність даних про формування генеалогічної легенди роду Острозьких, відомий гарвардський професор Сергій Плохій вбачає в них прояв «династичного легалізму», в котрий вкладає не лише зусилля цього аристократичного Дому (поряд з іншими аристократами) обмежити владу певного короля, «але й самим висунути претензії на королівську корону, посилаючись на власні династичні права». Дослідник підкреслює особливе поцінування в тогочасній Європі справжньої й навіть уявної генеалогії від династій, котрі втратили владу в той час, коли країна загубила незалежність, оскільки це дозволяло розвивати політичні ідеї щодо відродження втраченої державності завдяки «спадкоємцям» старих правителів. «В Україні XVI ст. саме рід Острозьких найактивніше намагався пов'язати своє походження з часами Київської Русі та претендував на близьку спорідненість із династією Рюриковичів»⁸². С.Плохій

⁷⁹ ЛНБ ВР, ф. 9, спр.181/VI-4, ч. 2, арк. 136, ч. 3, арк. 391.

⁸⁰ ЛНБ ВР, ф.5, оп. 1, спр. II.1802, арк. 4, 42.

⁸¹ *Krochmal A. Materiały do dziejów Ukrainy i stosunków polsko-ukraińskich w zbiorach Instytucji polonijnych // Biuletyn Ukrainoznawczy. Przemyśl, 2002. T.8. S. 207.*

⁸² *Плохій С. Наливайкова віра: козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. К., 2005. С. 203–204.*

особливо наголошує, що в панегіриках кн. В.-К.К. Острозькому його порівнюють із Володимиром Великим. Учений констатує, що Василь-Костянтин не успадкував цей інтерес до традицій Київської Русі від батька, але такий інтерес був «новотвором» другої половини XVI ст.: Костянтин Іванович порівнюється з персонажами Біблії та героями стародавнього світу, а його син — з Володимиром Святим та Ярославом Мудрим. У цьому дослідник убачає «виразне політичне забарвлення», оскільки Василь-Костянтин претендував на пряме походження від київських Рюриковичів, і його розглядали як кандидата на польський престол. С.Плохій називає це «Володимировим комплексом» Острозького, тим більше, що навіть хрещальне ім'я (Василій) їх співпадало. В ті часи «генеалогі» на замовлення могли вивести родовід Острозьких якщо не від інших правителів, то хоча б від Гедиміновичів, однак руські інтелектуали представляли його тільки як нащадка київських князів: це підкреслювало «незалежність влади Острозьких від влади польських королів і литовських князів», навіть загрожувало їм «уявною спорідненістю» з останніми Рюриковичами — московськими царями⁸³.

Вище ми вже вказували, що порівняння Острозького з Володимиром та Ярославом стосувалося видання Острозької Біблії, ця подія інтерпретувалася як «нове хрещення» Русі (за прикладом Володимира) й нове її книжне «просвічення» (за прикладом Ярослава) і так званий «Володимирів комплекс» Острозького, був аналогом власне книжників, а не самого князя; окрім того він мав яскраво виражену духовно-релігійну, а не політичну, підоснову, оскільки жодним чином не діяв на чільних представників Речі Посполитої, а мав лише внутрішньо руське поширення серед православного соціуму.

II. Дослідницькі конструкції генеалогії Острозьких

Після такого детального розгляду формування самими Острозькими генеалогічної легенди роду, а також уявлень про їх походження сучасників і представників руської й польської книжних культур можна перейти до проблеми «фактичної генеалогії» Острозьких — тобто, пошуків ученими реальних витоків роду, пропонованих схем-конструкцій.

«Західний» і «східний» погляди на особу князя Василя-Костянтина Острозького та його генеалогію спричинили до відповідного подвійного генерального поділу історіографії з цілим рядом розгалужень. Праці вчених ніби продовжують започатковані самими князями пошуки їх родо-воду, однак на відміну від залежних від патронів інтелектуалів, вони не шукають шляхів піднесення значимості роду Острозьких, а дошукуються реального кровного зв'язку та коренів «дерева роду». А відтак історіографія генеалогії Острозьких не має чітких розмежувань за національним, релігійним чи іншими принципами. В її основі — наукова аргументація та певні джерельні пріоритети авторів, саме тому однакові погляди мають представники різних епох, національних історіографій та наукових шкіл.

⁸³ Плохій С. Наливайкова віра. С. 204–206.

Першою в наукових публікаціях XIX ст. з'явилася ідея походження Острозьких від *Рюриковичів*. Її заманіфестував Михайло Максимович. Історик опирався на Києво-Печерський поменник, де згадані імена Георгій, Дмитро, Данило, Федір, княгиня Варвара, черниця Єлисавета і т.д. Максимович ідентифікував Григорія з пінським князем Юрієм Володимировичем (пом. 1292 р.), а кн. Данила Острозького — з сином Григорія. Таким чином, Острозькі виводилися від турово-пінських князів з династії Рюриковичів. У Дубенському поменнику історик побачив князів Гуровських, яких «ідентифікував» з Туровськими⁸⁴. Цю гіпотезу підтримали польські історики та генеалоги Юзеф Вольф (1854–1900), Александр Яблоновський та Оскар Галецький⁸⁵, а також сучасний білоруський дослідник Г. Саганович⁸⁶. Тобто, генеалогічний ланцюг вибудовувався таким чином: від Святополка Ізяславича, його сина Ярослава та онука Юрія, онуком же Юрія Ярославича був пінський князь Володимир, який і вважається протопластом Острозьких. А Едвард Рулікоський та Жигмунт Люба-Радзимінський висунули ідею про походження Острозьких від бічної лінії варязьких конунгів, котрі прийшли на Волинь у часи Рюрика⁸⁷. Підкреслимо, в основі всіх цих конструкцій лежало одне пріоритетне джерело — поменники, які використовувалися далеко не коректно (оскільки система запису імен в них не є послідовно генетичною та включає чимало неспоріднених осіб).

Нагадаємо, що ще польські генеалоги у 1574–1578 рр. розвивали ідею про походження Острозьких від Рюриковичів. Це повторювали за ними (чи за самими князями) й деякі іноземні дипломати, наприклад Еріх Лясота. Водночас ця ідея в певний момент стала також офіційною версією самого Василя-Костянтина. Томаш Кемпа віднайшов лист Ю.Бояновського до К. Радзівіла (від 13 липня 1595 р.) з інформацією про те, що по смерті останнього Рюриковича на російському престолі (царя Федора Івановича) Острозький мав намір добиватися своїх прав на Сіверську землю⁸⁸. Сам польський дослідник більш схильний до турово-пінської лінії генеалогії Острозьких, але не виключає також можливості ідентифікувати їх предків з бічними лініями князів чернігово-сіверських, слонімсько-новогрудських чи будь-яких інших у північно-західній Русі⁸⁹.

З кола Острозького походить й інший варіант родоводу від Рюриковичів — а саме, галицько-волинської князівської гілки. Знову нагадаємо, ідея

⁸⁴ Максимович М.А. Собрание сочинений. К., 1876. Т. 1. С. 191.

⁸⁵ Wolff J. *Kniazowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*. Warszawa, 1895. S. 342–343; Jabłonowski A. *Pisma*. Warszawa, 1911. Т. 4: Wołyń, Podole, Ruś Czerwona. S. 22; Halecki O. *Ostatnie lata Swidrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimira Jagellończyka*. Kraków, 1915. S. 116.

⁸⁶ Сагановіч Г. Айчыну сваю баронячы: Канстанцін Астрожскі (1460–1530). Мінск, 1992. С. 7.

⁸⁷ Rulikowski W., Radziwiński Y.L. *Kniazowie i szlachta między Sanem, Wieprzem, Bugem, Prypetią, Dnieprem, Sieniuchą, Dniestrem i północnymi stokami Karpat osiedleni*. Kraków, 1888. Т. 1. S. 11–14, 39–40.

⁸⁸ Kempa T. *Konstanty Wasyl Ostrogski*. S. 12.

⁸⁹ Kempa T. *Dzieje rodu Ostrogskich*. Toruń, 2003. S. 7.

походження Острозьких від Данила Романовича вперше з'являється у панегириках на честь Острозьких та в польських хроніках, що постали після 1578 р. (Мацея Стрийковського, Алессандро Гваньїні, Бартоша Папроцького). Панегірист Себастьян Шлешковський (1612 р.) писав щодо цього: «Данило... був королем, мав королівський сан і навечно передав це своїм нащадкам у Русі»⁹⁰. Ця ідея красиво вмонтована в поему Домбровського «Дніпрові камени» (1618/1619 рр.). Тут є спеціальна вставка про князів Острозьких та Заславських як нащадків Данила між оповіддю про Данила та Лева як «королів Русі та Галичини», які тримали навіть Київ: «Звідси започатковуються князі Острозькі й Заславські, істинна парость Данила, які пишуться таким славним родоводом і правлять замками до сьогодні за владою предків»⁹¹. Острозькі вмонтовуються у канву «київських володарів», при цьому на відміну від великих київських князів (навіть Володимира Великого, який лише «почав правити безпечно») вони просто «мудрі правителі»⁹². Василь-Костянтин — «володар, досвідчений у мирі й війні. А велич його лагідного обличчя була такою, що і свій, і ворог німіли з подиву, опиняючись віч-на-віч перед героєм»⁹³. Це була своєрідна «коронація» Острозьких через законно коронованого кн. Данила Романовича⁹⁴.

Цю версію генеалогії Острозьких розвивали як найбільш достовірну І. Шараневич, Н. Баумгартен та Г. Власьєв⁹⁵. Нині її підтримують львівські історики Леонтій Войтович та Ігор Мицько (погляди цього дослідника постійно еволюціонують). Л. Войтович доводить походження роду від сина кн. Данила Романовича — Романа Даниловича (бл. 1230 — бл. 1261) та його сина кн. Василька Романовича (1256/60 — поч. XIV ст.). Син Василька Данило був першим князем Острозьким. А відтак «родинна традиція» Острозьких щодо витоків свого роду є достовірною⁹⁶. Ігор Мицько (услід

⁹⁰ Яковенко Н.М. Паралельний світ. С. 283.

⁹¹ Українська поезія XVII століття (перша половина). Антологія. К., 1988. С. 93–119; Яковенко Н.М. Паралельний світ. С. 283; інше прочитання див.: Українські гуманісти епохи Відродження. К., 1995. Ч. 2. С. 212.

⁹² Яковенко Н.М. Паралельний світ. С. 285.

⁹³ Там само. С. 286.

⁹⁴ Соболев Л.В. Генеалогическая легенда. С. 42.

⁹⁵ Шараневич И.И. О первых князьях на Острогу Острожских // Галичанин. Литературный сборник. Львов, 1863. Кн. 1. Вып. 3–4. С. 226–229; Баумгартен Н.А. Вторая галицкая династия // Известия имп. Русского генеалогического общества. СПб., 1909. Т. 9; Власьєв Г.А. Происхождение князей Острожских // Записки имп. Русского генеалогического общества. 1906. Т. 3. С. 347–354; Его же. Князь Острожские и Друцкие // Там само. 1911. Т. 4; Баумгартен N. Halich et Ostrog // Orientalia Christiana Periodica. Roma, 1937. Vol. 3. P. 164–167.

⁹⁶ Войтович Л. Родина князів Острозьких // Записки НТШ. Львів, 1996. Т. ССXXXI: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 355–363; Його ж. Князьвіські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів, 2000. С. 232; Його ж. Князі Острозькі: спроба відтворення генеалогії династії // Наукові записки Національного університету «Острозька Академія». Історичні науки. Острого, 2008. Вип. 13. С. 45–47. Пор. критику: Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań-Wrocław, 2002. S. 271–275; Idem. Genealogia Mścistawowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). Kraków, 2008.

за М. Андрусяком)⁹⁷ виводить Острозьких від сина Данила Галицького Мстислава-Гліба, котрий володів Луцьком та Дубном і за заповітом волинського кн. Володимирка Васильковича (пом. 1288 р.) став господарем Волині. Саме на підставі прослідковування долі родових володінь Мстиславовичів та інформації монастирських поменників дослідник і доводить «пряму спорідненість Острозьких зі св. Володимиром»⁹⁸. І.З. Мицько застосовує також важливий принцип називання в роді волинських Мономаховичів онуків іменами дідів. Звідси: онук Данила Романовича — Данило Мстиславич, перший власник Острога Данило має бути його онуком, а значить сином Мстислава Даниловича. Дослідник вказує також на існування особливого культу св. Пантелеймона серед волинських Мономаховичів: Св. Пантелеймон був патроном Ізяслава-Пантелеймона Мстиславовича (саме цей князь збудував перший на Русі храм на честь Св. Пантелеймона). Другий на Русі храм Св. Пантелеймона побудував у Галичі (1188 чи 1199—1205 рр.) онук Ізяслава кн. Роман Мстиславович. І саме серед імен Острозьких у поменниках зустрічається Пантелеймон, котрого немає в списках жодного з відомих українських чи білоруських князівських родів*. Окрім того, між Дубном та Іванем здавна існував острів з церквою Св. Пантелеймона та Климента Охридського. А третій (і останній в Україні!) храм Св. Пантелеймона був заснований у Луцьку. Отже, після самого Ізяслава-Пантелеймона два храми на честь його патронального святого були засновані у маєтностях Мстислава Даниловича та його спадкоємців. Детальний аналіз синодиків та диптихів Холмської кафедри (з початку XIV ст., збереглася виписка), Києво-Печерського (з 1483 р.), Дерманського монастиря (пізніші списки), Дубнівської замкової церкви Воскресіння і Миколая, Слуцького Святотроїцького монастиря та практично всіх київських монастирів дозволили історику додатково підкріпити свою версію про походження Острозьких «від сина короля Данила, Мстислава-Гліба». З іншого ж боку, мати Данила Острозького (першого князя на Острозі) була турово-пінською княжною (сестра Юрія Турівського), що ріднить Острозьких з турово-пінською лінією Рюриковичів⁹⁹. Окрім того, в Острозі відома церква Бориса і Гліба (чи Глібо-Борисівська), що є рідкістю для Волині, й на думку дослідника, свідчить про її спеціальне патрональне значення — на честь Мстислава-Гліба. А кн. К.І. Остро-

⁹⁷ Андрусяк М. Останні Романовичі: нащадки Мстислава і Романа Даниловичів // Науковий збірник Українського Вільного Університету. Мюнхен, 1948. Т. 5. С. 1–12; Його ж. Походження князів Острозьких // Україна (Париж). 1972. Ч. 7. С. 596. Автор не наводить належної аргументації (лише цитує М. Стрийковського), тому І. Мицько практично вперше науково обґрунтовує цю версію.

⁹⁸ Мицько І.З. Статті, написані після вигнання з Інституту українознавства НАН України. Львів, 2000. С. 9–17.

* На відсутність хрестильного імені Пантелеймон серед Рюриковичів (після Ізяслава Мстиславовича) вказують також сучасні російські ономасти — Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. Сколько христианских имен могло быть у князя Рюриковича? // Оппозиция сакральное / светское в славянской культуре. М., 2004. С. 192.

⁹⁹ Мицько І.З. Статті, написані після вигнання з Інституту українознавства НАН України. Львів, 2000. С. 17, прим. 60.

зький добився у 1517 р. королівського привілею для Борисоглібського собору в Новогрудку, та в 1519 р. сам надав йому фундуш¹⁰⁰.

З усіх можливих версій походження Острозьких гіпотеза Ігоря Мицька могла б вважатися найбільш обґрунтованою завдяки авторському методу максимального зужиття різних видів джерел та їх явної й прихованої інформації. Утім, останнім часом історик уточнив свою гіпотезу, обстоюючи версію про походження Острозьких від князів Друцьких: онук кн. Мстислава Данило Данилович (народжений від турово-пінської княжни) титулується «князь Друцький та Острозький», його другою дружиною була вдова кн. Василя Друцького). І.З. Мицько, знаходячи відповідну ідею у творах Стрийковського (пряма вказівка) та Пекаліда (непряма вказівка), стверджує, що й самі князі Острозькі були переконані у своїй спорідненості «по мечу» (тобто, по прямій чоловічій лінії) від Данила Галицького та князів Друцьких-Четвертинських¹⁰¹. Утім, з огляду на розглянуті вище особливості означених творів та саму еволюцію уявлення В.-К.К. Острозького про свій родовід, ідеологічні тенденції його обґрунтування в різні періоди, нова ідея колеги виглядає мало обґрунтованою як з точки зору «переконання» Острозьких щодо своїх першопредків, так і з точки зору «реального» їх походження. У черговій версії дослідження протопласти князів Острозьких І.З. Мицько опирається на студії О. Однороженка щодо подібності гербів Острозьких та Четвертинських. Водночас дослідник бачить у поминальних записах кн. Друцьких, Четвертинських та Острозьких «спільне» ім'я «першопредка» - Данила. Окрім того, вчений констатує, що Острозькі однозначно мали корені серед київських князів, які пізніше «перебралися до Друцька та на Волинь»¹⁰². Слабкою стороною цих постулатів є довільне отождоження суголосних імен із записів поменників, порядок укладання рядів яких (рядів власне імен для поминання) далеко не відповідав послідовній хронології представників роду, містив імена абсолютно не споріднених, але близьких людей, духовних осіб тощо. Тож Данило в поминаннях роду Острозьких і Данило з Друцьких не обов'язково мали бути однією й тією ж особою. Поряд з цим, І.З. Мицько не заперечує й «Романової» версії споріднення Острозьких, однак тепер вказує, що це споріднення було по жіночій лінії: відомий кн. Мстислав Данилович мав сина Данила Мстиславича, котрий помер, ймовірно, безпотомно, тож його землі на Волині перейшли до його дядька Юрія Львовича, а «якийсь предок Острозьких» одружився на його донці та взяв у посаг якусь частину волинських володінь з Острогом. І.З. Мицько в даний момент (йдеться про публікацію 2010 р.) вважає, що Острозькі й споріднені з ними Друцькі та Четвертинські походили з сіверських князів, які в першій половині XIV ст. правили в Києві, а потім перебралися на Волинь, де

¹⁰⁰ Мицько І.З. Статті, написані після вигнання... С. 17, прим. 69; публ. привілею соборній церкві 1517 р.: Вестник Западной России. 1865/6. Т. 4. № 11.

¹⁰¹ Святослав Галасливий (І.З. Мицько). Князі Острозькі — нащадки короля Данила Галицького // Галицька брама (Львів). 2000. № 9 (69). Вересень. С. 4–9.

¹⁰² Мицько І. Загадки родоvodu князів Острозьких: Хто був протопластою роду? // Острозький краєзнавчий збірник. Острог, 2010. Вип. 4. С. 5–6.

поріднилися з Романовичами; власне Острозькі походять від доньки кн. Юрія Львовича, або його синів Андрія чи Лева¹⁰³. Умозірність означеної конструкції очевидна, однак запропонована вченим гіпотеза має право на існування, як і будь-яка інша, оскільки всі гіпотези про початку роду Острозьких доволі умозірні.

Загально скритикував версію про походження Острозьких від галицько-волинських князів Томаш Кемпа, оскільки потомство Данила і Василя відоме поіменно і ця династія вигасла в 20-х рр. XIV ст.¹⁰⁴

Кардинально іншою є гіпотеза про походження Острозьких від *Гедиміновичів*. Згідно з попередніми вислідами Ігоря Мицька, сестра Данила Острозького Анна була другою дружиною кн. Наримунта-Гліба, від якої народився єдиний син Патрикій¹⁰⁵. А дружиною кн. Данила Острозького була Василиса — як припускають, донька самого кн. Гедиміна¹⁰⁶. Ймовірно, цей родинний зв'язок пояснює появу версії про походження Острозьких від Гедиміновичів через Наримунтовичів. В історіографії цю версію найбільше обґрунтовував Юзеф Пузина. Вчений вважав, що кн. Наримунт Гедимінович, який у 1316–1317 рр. став турово-пінським князем, і є протопластою роду Острозьких, кн. Данило Острозький — його онук, син Давида Наримунтовича (свідчення тому — спільні гербові елементи Острозьких, Несвізьких, Збаразьких, Ружинських)¹⁰⁷. Цю версію підтримав Стефан Кучинський¹⁰⁸, а в наш час — Наталя Яковенко¹⁰⁹. Томаш Кемпа вважає, що дану версію заперечили самі Острозькі: в XVI ст. їм було б вельми вигідно позиціонувати себе як Гедиміновичів, проте князі не вдалися до такої акції¹¹⁰. А Л. Войтович вказує, що Анна-Єлизавета з Острозьких була в першому шлюбі дружиною невідомого пінського князя, і лише в другому — за Наримунтом-Глібом, котрий саме через неї отримав Пінське князівство, що й стало підставою для хибної думки відносно турово-пінського походження самих Острозьких¹¹¹.

Найбільш екстравагантною версією походження Острозьких є ідея Юліана Бартошевича про місцевий боярський рід¹¹². До цієї версії приймає й новітня гіпотеза О. Журка про болохівське походження Острозьких: витіснені Данилом Галицьким і татарами, болохівці перемістилися на

¹⁰³ Там само. С. 6.

¹⁰⁴ *Кемпа Т.* Dzieje rodu Ostrogskich. Toruń, 2003. S. 6.

¹⁰⁵ *Мицько І.З.* Статті, написані після вигнання з Інституту українознавства НАН України. Львів, 2000. С. 10, 17, прим. 68.

¹⁰⁶ Там само. С. 4.

¹⁰⁷ *Puzyna J.* Narymunt Gedyminowicz // Miesięcznik Heraldyczny. 1930. R. 9. S. 37–38; *Idem.* Daniło, ks. turowski, ostrogski, chełmski i jego potomstwo // Miesięcznik Heraldyczny. 1931. R. 10. S. 251–254.

¹⁰⁸ *Kuczyński S.* Fedor Danilowicz // Polski słownik biograficzny. Wrocław, 1948. T. 6. S. 382–383.

¹⁰⁹ *Яковенко Н.М.* Українська шляхта ... С. 89–90.

¹¹⁰ *Кемпа Т.* Dzieje rodu Ostrogskich. Toruń, 2003. S. 7.

¹¹¹ *Войтович Л.* Князі Острозькі: спроба відтворення генеалогії династії // Наукові записки Національного університету «Острозька Академія». Історичні науки. Острог, 2008. Вип. 13. С. 48.

¹¹² *Bartoszewicz J.* Ostrogscy // Encyklopedia powszechna Samuela Orgelbranda. Warszawa, 1865. T. 20. S. 155.

Турово-Пінщину, де й почався рід Острозьких, а через півтора століття вони знову повернулися на Волинь¹¹³.

Отже, як бачимо, історіографія XIX — початку XXI ст. переважно схиляється до заданої самими Острозькими версії про походження роду від Рюриковичів (нехай і різних їх гілок). Вочевидь, Острозькі не належали до тих князів, які мусили творити легендарні родоводи. Цей потужний князівський рід, який віддавна гніздився на Волині, мав «залізний» доказ свого давнього походження — родові маєтки, ретроспективний ряд власників яких прямо вів до руських Рюриковичів.

Василь Ульяновський

ГЕНЕАЛОГІЯ КНЯЖОГО РОДУ ОСТРОЗЬКИХ: ПРОБЛЕМИ КОНСТРУЮВАННЯ ТА РЕКОНСТРУКЦІЙ

У статті детально досліджено та співставлено уявлення про власну генеалогію самих князів Острозьких і кола наближених до них інтелектуалів та бачення пізніших істориків і генеалогів. Автор доводить, що історіографія XIX — початку XXI ст. переважно схиляється до заданої самими Острозькими версії про походження роду від Рюриковичів. Цей потужний князівський рід мав переконливі докази свого давнього походження.

Ключові слова: князі Острозькі, печатки, герб, Рюриковичі, генеалози.

Василий Ульяновский

ГЕНЕАЛОГИЯ КНЯЖЕСКОГО РОДА ОСТРОЖСКИХ: ПРОБЛЕМЫ КОНСТРУИРОВАНИЯ И РЕКОНСТРУКЦИИ

В статье детально исследовано и сопоставлено представления о собственной генеалогии самих князей Острожских и круга приближенных к ним интеллектуалов и видения позднейших историков и генеалогов. Автор доказал, что историография XIX — начала XXI вв. преимущественно склоняется к заданной самими Острожскими версии о происхождении рода от Рюриковичей. Этот мощный княжеский род, имел убедительные доказательства своего древнего происхождения.

Ключевые слова: князя Острожские, печати, герб, Рюриковичи, генеалози.

Vasyl Ulianovskiy

GENEALOGY OF THE PRINCELY KIN OF THE OSTROZKYS PROBLEMS OF CONSTRUCTION AND RECONSTRUCTION

This articles studies and compares in detail the image of the Princes Ostrozky genealogy, their cadre of intellectuals and some views of modern historians and genealogists. The author of the article proves that the historiography of the 19th – the beginning of the 21st centuries fails to describe the origin of the kin as a branch of the Rurykhovitches. The current version was made by the Ostrozky themselves. This powerful Princely kin has a very convincing proof of its ancient roots.

Keywords: the Princes Ostrozky, seals, coat of arms, the Rurykhoviches, genealogists.

¹¹³ Журко О.І. Болохівська Русь: нові можливості і проблеми осягнення феномену // Болохівщина: земля і люди. Хмельницький-Стара Синява- Любар, 2000. С. 3–8; Його ж. До питання про походження і роль Острозького роду в історії // Там само. С. 217–221.

STAN BADAŃ NAD ŚREDNIOWIECZNĄ GENEALOGIĄ DYNASTYCZNĄ W POLSCE W POCZĄTKACH XXI WIEKU

Jan Tęgowski, publikując prawie dekadę temu swój artykuł o analogicznych badaniach, ze zdziwieniem skonstatował, jak wiele osób zajmowało się badaniami nad genealogią dynastyczną w Polsce¹. Badacz ten nie przypuszczał nawet, że najbliższe dziesięciolecie przyniesie równie obfity plon inkryminowanych badań, tak, iż powstała potrzeba jego ponownego przeanalizowania. Jednakże dla pełnego obrazu badań nad genealogią dynastyczną w Polsce należy chociaż pokrótce streścić tezy artykułu Jana Tęgowskiego i przybliżyć najważniejsze dzieła związane z tym tematem, a które powstały przed 2000 rokiem. Zainteresowanych szczegółami odsyłam do tekstu Jana Tęgowskiego.

Największym zainteresowaniem w badaniach nad genealogią dynastyczną cieszą się od lat badania nad dynastią piastowską. Niewątpliwie wynika to z faktu, iż była to pierwsza a zarazem jedyna rodzima dynastia zasiadająca na tronie polskim, ale także i dlatego, że jej przedstawiciele rządili tym krajem ponad 400 lat (od ok. 960 do 1370 roku). Spora liczba opracowań poświęconych poszczególnym przedstawicielom tej dynastii wiąże się także z rozbiemem dzielnicowym, które — począwszy od śmierci Bolesława Krzywoustego w 1138 roku — zakończyło się dopiero oficjalnie z koronacją Władysława Łokietka w roku 1320. Przez ponad 180 lat Polska była podzielona na szereg większych czy mniejszych dzielnic (szczególnie rozdrobniony był Śląsk), co spowodowało mnogość książąt piastowskich władających poszczególnymi ziemiami. Fakt, że ich księstwa były niewielkie a czasem wręcz efemeryczne sprawiło, że badania genealogiczne są tu wyjątkowo trudne. Niedostatek źródeł do dziejów wczesnośredniowiecznej Polski także ich nie ułatwia. Dlatego też przy śledzeniu genealogii Piastów historycy dla odtworzenia faktów genealogicznych i prawidłowej identyfikacji osób sięgali często po badania onomastyczne, które były pomocne w związku z iteracją imion dynastycznych. Najwybitniejszym badaczem genealogii Piastów był nieżyjący już Kazimierz Jasiński, spod którego pióra wyszły szczegółowe opracowania poświęcone zarówno początkom dynastii piastowskiej jak i poszczególnym liniom dynastycznym². Wprawdzie plon jego prac został napisany i opublikowany w XX

¹ J. Tęgowski. *Stan badań nad genealogia dynastyczną w ostatnim półwieczu // Genealogia. Stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym / Red. J. Pakulski, J. Wroniszewski. — Toruń, 2003. — S. 11–20.*

² K. Jasiński. *Rodowód pierwszych Piastów. — Warszawa-Wrocław, 1992; Idem. Rodowód Piastów śląskich. — Kraków, 2007 (wydane poprzednio w trzech tomach w 1973, 1975 i 1977 roku); Idem. Genealogia Piastów wielkopolskich. Potomstwo Władysława Odonica. Kronika miasta Poznania. — 1995. — T. 2. — S. 34–66; Idem. Rodowód Piastów mazowiec-*

wieku, jednakże każdy badacz genealogii Piastów musi rozpocząć od zapoznania się jego z dziełami. Nie oznacza to naturalnie, że poza pracami Jasińskiego nie poświęcano Piastom więcej uwagi, jednakże są to w dużej mierze prace dotyczące poszczególnych władców, bez tak kompleksowego i dokładnego opracowania wszystkich faktów dynastycznych, jak to uczynił Kazimierz Jasiński w swoich dziełach. Nie można także zajmować się dynastią piastowską bez wzmianki o potężnym Leksykonie Piastów, wydanym w 1999 roku pod redakcją Krzysztofa Ożoga i Stanisława Szczura, a który zawiera biogramy wszystkich władców z tej dynastii łącznie z kompleksową bibliografią³. Leksykon nie pretenduje naturalnie do całościowego opracowania tejże dynastii, ale zawiera najważniejsze fakty, także genealogiczne, dotyczące wszystkich zidentyfikowanych do tej chwili przedstawicieli Piastów. Warto nadmienić, że niedawno ukazała się także praca Przemysława Wiszewskiego traktująca o tradycji dynastycznej pierwszych Piastów⁴.

W ostatniej dekadzie, uzupełniając artykuł Jana Tęgowskiego o te lata, ukazało się szereg monografii poszczególnych władców z dynastii piastowskiej, będących zarówno nowymi opracowaniami jak i wznowieniami dawnych, ale ciągle aktualnych prac. Zaliczyć do nich należy prace Marcina Hlebionka o Bolesławie Pobożnym († 1279), księciu wielkopolskim⁵, Błażeja Śliwińskiego o Leszku († 1339), księciu inowrocławskim⁶, Henryka Samsonowicza o Konradzie Mazowieckim († 1247)⁷, Bronisława Nowackiego o Przemyśle I († 1257), księciu wielkopolskim⁸, Andrzeja Jureczki o Henryku III Białym († 1266), księciu wrocławskim⁹, Agnieszki Tetrycz-Puzio o Henryku sandomierskim († 1166)¹⁰, Macieja Przybyła o Mieszku III Starym († 1202)¹¹, Magdaleny Binaś-Szkopek o Bolesławie Kędzierzawym († 1273), księciu Mazowsza¹², Wojciecha Dominiaka o Władysławie († 1281), księciu opolskim¹³, Norberta Miki o Mieszku († 1211), księciu raciborskim¹⁴, Klaudii Drózdź o Kazimierzu Odnowicielu¹⁵ czy Krzysz-

kich. — Poznań-Wrocław, 1998; Idem. *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich* / Wyd. M. Górny. — Poznań-Wrocław, 2001.

³ *Piastowie. Leksykon biograficzny* / Red. K. Ożóg, S. Szczur. — Kraków, 1999.

⁴ P. Wiszewski. *«Domus Bolezlai». W poszukiwaniu tradycji dynastycznej Piastów (do około 1138 roku)*. — Wrocław, 2008.

⁵ M. Hlebionek. *Bolesław Pobożny i Wielkopolska jego czasów*. — Kraków, 2010.

⁶ B. Śliwiński. *Leszek książę inowrocławski (1274/1275 - po 27 kwietnia 1339)*. — Kraków, 2010.

⁷ H. Samsonowicz. *Konrad Mazowiecki (1187/88 - 31 VIII 1247)*. — Kraków, 2008.

⁸ B. Nowacki. *Przemysł I*. — Poznań, 2003.

⁹ A. Jureczko. *Henryk III Biały, książę wrocławski (1247-1266)*. — Kraków, 2007.

¹⁰ A. Tetrycz-Puzio. *Henryk Sandomierski (1126/1133 - 18 X 1166)*. — Kraków, 2009.

¹¹ M. Przybył. *Mieszko III Stary*. — Poznań, 2002.

¹² M. Binaś-Szkopek. *Bolesław IV Kędzierzawy — książę Mazowsza i princeps*. — Poznań, 2009.

¹³ W. Dominiak. *Ostatni władca Górnego Śląska. Władysław I, pan na Opolu i Raciborzu (1225-1281)*. — Wrocław, 2009.

¹⁴ Mika N. *Mieszko syn Władysława II Wygnańca i pan Krakowa — dzielnicowy władca Polski*. — Racibórz, 2006.

tofa Benesykiewicza o Mieszku Bolesławowicu († 1089)¹⁶ oraz tegoż ostatnio nowe spojrzenie na rządy Bolesława Szczodrego i Władysława Hermana¹⁷. Ponadto w ubiegłym roku, w związku z obchodami 700 rocznicy urodzin Kazimierza Wielkiego, ostatniego władcy piastowskiego na tronie polskim, ukazała się praca zbiorowa, omawiająca różne aspekty działalności tegoż władcy¹⁸. Do grona prac omawiających działalność poszczególnych władców z dynastii piastowskiej należy także zaliczyć opracowanie Jerzego Sperki poświęcone otoczeniu księcia śląskiego Władysława Opolskiego († 1401)¹⁹. Należy także nadmienić, że badacz ten pracuje właśnie nad monografią tegoż księcia.

Wspomniana praca Jerzego Serki zwróciła także uwagę na inny aspekt badań genealogicznych, powiązany z działalnością polityczną poszczególnych władców. Takich opracowań pojawia się ostatnio coraz więcej. Do ostatnich zaliczyć należy pracę Andrzeja Marca o urzędnikach małopolskich w otoczeniu Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego²⁰. Szczegółowe opracowanie tychże pozwoliło na inne niż dotychczas spojrzenie zarówno na rządy dwóch ostatnich władców piastowskich jak i na ich politykę dynastyczną. Warto także wspomnieć o pracy Anny Supruniuk przedstawiający Mazowsze pod rządami tamtejszych władców, tradycyjnie noszących imię Siemowit, a panujących tam w latach 1341–1442²¹. Praca ta, kładąca wprawdzie nacisk na sprawy polityczne, omawia także szczegółowo genealogię poszczególnych postaci z dynastii mazowieckiej.

Należy zwrócić także uwagę na rosnące zainteresowanie kobietami w genealogii dynastycznej, czego wyrazem może być wydana niedawno monografia księżnej Kingi, żony Bolesława Wstydlwego pióra Barbary Kowalskiej oraz zorganizowana w 1993 roku sesja poświęcona świętej Jadwidze, żonie Henryka Brodatego, której materiały ukazały się dwa lata później²². Piastównami na dworze węgierskim zajął się ostatnio Stanisław A. Sroka²³

¹⁵ K. Dróżdż. *Kazimierz Odnowiciel. Polska w czasie upadku i odbudowy*. — Wodzisław Śląski, 2009.

¹⁶ K. Benesykiewicz. *Mieszko Bolesławowic 1069–1089. Źródła i tradycja historiograficzna*. — Kraków, 2005.

¹⁷ Idem. *W kręgu Bolesława Szczodrego i Władysława Hermana. Piastowie w małżeństwie, polityce i intrydze*. — Wrocław, 2009.

¹⁸ *Kazimierz Wielki historia i tradycja // Rocznik Niepołomicki / Red. M. Jaglarz*. — Niepołomice, 2010. — T. II.

¹⁹ J. Sperka. *Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370–1401. Studium o elicie władzy w relacjach z monarchą*. — Katowice, 2006.

²⁰ A. Marzec. *Urzędnicy małopolscy w otoczeniu Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego (1305–1370)*. — Kraków, 2006.

²¹ A. Supruniuk. *Mazowsze Siemowitów (1341–1442). Dzieje polityczne i struktury władzy*. — Warszawa, 2010.

²² *Księga Jadwiżańska. Międzynarodowe sympozjum naukowe: Święta Jadwiga w dziejach i kulturze Śląska / Red. M. Kaczmarek, M.L. Wójcik*. — Wrocław, 1995; B. Kowalska. *Święta Kinga. Rzeczywistość i legenda*. — Kraków, 2008.

²³ S.A. Sroka. *Piastówny na Węgrzech w dobie Jagiellońskiej // Ecclesia — Cultura — Potestas. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa / Red. P. Kras, A. Januszek, A. Nalewajek, W. Polak*. — Kraków, 2006. — S. 559–568.

Dynastia piastowska, jak wspominałam, zajmuje poczesne miejsce w badaniach nad genealogią dynastyczną w Polsce. Nie oznacza to bynajmniej, że brak takowych dla innych linii dynastycznych. Najślabiej w tej materii są rozwinięte badania nad książętami pomorskimi, do momentu opublikowania wspomnianego artykułu Jana Tęgowskiego poza pracami Edwarda Rymara niewiele było prac na ich temat²⁴. Ta sytuacja zmieniła się nieco w ostatniej dekadzie, kiedy to powstało kilka prac poświęconych linii książąt pomorskich, głównie pióra Błażeja Śliwińskiego i Marka Smolińskiego²⁵. Książętom Pomorza Zachodniego została natomiast poświęcona odrębna praca Joachima Zdrenki²⁶.

Badania nad węgierskimi Andegawenami, których przedstawiciele: Ludwik Węgierski (1370–1382) i jego córka Jadwiga (1384–1399) rządili w Polsce, znalazły zainteresowanie w pracach Stanisława A. Sroki. Badacz ten, świetnie znający język węgierski, stanowiący naturalną przeszkodę wśród naukowców chcących podjąć ten temat, opublikował kilka prac o tej dynastii z poczesną «Genealogią Andegawenów» na czele²⁷.

Dynastia Andegawenów w sposób naturalny łączy się z dynastią piastowską, bowiem Ludwik był synem Jadwigi, siostry ostatniego władcy piastowskiego na tronie polskim Kazimierza Wielkiego. W podobny sposób próbowano łączyć także i kolejną dynastię. Ludwik, wiedząc już, że nie doczeka się męskiego potomka zawarł w 1374 roku w Koszycach układ ze szlachtą polską. W zamian za spore przywileje panowie polscy zgodzili się na osadzenie córki Ludwika po jego śmierci. Kiedy Jadwiga zasiadła na tronie jej mężem z wyboru możliwych został wielki książę litewski Jogaiła, znany w Polsce jako Władysław Jagiełło. To on po śmierci Jadwigi zapoczątkował nową dynastię w Polsce, aczkolwiek pamiętać należy, że Jagiellonowie byli władcami elekcyjnymi, chociaż elekcja ta odbywała się w obrębie jednej dynastii.

Do tej pory najbardziej kompleksową pracą obejmującą genealogię Jagiellonów pozostaje opracowanie Zygmunta Wdowiszewskiego z lat sześćdziesiątych XX wieku²⁸. Naturalnie od tamtej pory powstało szereg uzupełnień do tej książki. Największym jest dzieło przywoływanego już kilkakrotnie Jana Tęgowskiego o dynastii Giedyminowiczów²⁹. Genealogia Jagiellonów zasiadających na tronie polskim jest jednak, z racji sporej ilości zachowanych źródeł, dosyć dokładnie poznana, dlatego też historycy zajmują się nimi w dużej mierze przez

²⁴ E. Rymar. *Rodowód książąt pomorskich*: 2 t. — Szczecin, 1995; Idem. *Rodowód książąt pomorskich. Supplement*. — Gdańsk, 2003.

²⁵ B. Śliwiński. *Poczet książąt gdańskich. Dynastia Sobiesławiców*. — Gdańsk, 1997; Idem. *Kilka uzupełnień do biografii księcia meklemburskiego Przybysława II, zięcia księcia wschodniopomorskiego Mściwoja II // Średniowiecze polskie i powszechne / Red. I. Panic, J. Sperka*. — Katowice, 2004. — T. 3; M. Smoliński. *Polityka zachodnia księcia gdańsko-pomorskiego Świętopętka*. — Gdańsk, 2000.

²⁶ J. Zdrenka. *Polityka zagraniczna książąt szczecińskich w latach 1295–1411*. — Słupsk, 1985.

²⁷ S.A. Sroka. *Genealogia Andegawenów węgierskich*. — Kraków, 1999.

²⁸ Z. Wdowiszewski. *Genealogia Jagiellonów i Domu Wazów w Polsce*. — Kraków, 2005 (poprzednie wydanie z 1968 roku).

²⁹ J. Tęgowski. *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*. — Poznań-Wrocław, 1999.

pryzmat działalności politycznej. Co ciekawe, szereg władców w tej dynastii nie doczekało się kompleksowej monografii bądź posiada takowe sprzed wielu lat, niewolne od błędów i wymagające nowego spojrzenia w świetle najświeższych badań. Do takich należy zaliczyć monografię Władysława Jagiełły, pierwszego władcy z tej dynastii pióra Jadwigi Krzyżaniakowej i Jerzego Ochmańskiego, wydanej w 1990 roku i już mocno nieaktualnej³⁰. Także synowie tego władcy nie doczekali się dobrej monografii, wprowadzie najnowsze ujęcie życia i działalności Władysława zwanego później Warneńczykiem autorstwa Karola Olejnika ukazało się w 1996 roku (późniejsze wznowienie z roku 2007 nie zostało należycie poprawione), ale nie uwzględniało szeregu znanych już wówczas prac pozwalających na ukazanie polityki tego władcy w całkiem nowym świetle³¹. Podobnie jego młodszy brat czeka na swojego autora, ciągle wznawiana praca Marii Boguckiej (pierwsze wydanie z roku 1981) jest już tak dalece nieaktualna i naszpikowana błędami i pomyłkami, że traktować ją należy tylko w charakterze ciekawostki bibliograficznej³². Badaczom dziejów Kazimierza Jagiellończyka pozostaje jedynie także już przestarzała praca stanowiąca zbiór artykułów o tym władcy pióra Karola Górskiego i Mariana Biskupa³³.

W przypadku dynastii Jagiellonów spore zainteresowanie historyków wzbudziły żony poszczególnych władców. Z racji niedawnej kanonizacji siłą rzeczy największe emocje skupiła na sobie Jadwiga Andegaweńska, pierwsza żona Władysława Jagiełły. Szereg prac, jakie powstały na jej temat, podsumował i zebrał w swoim opracowaniu Jerzy Wyrozumski³⁴. W przypadku genealogii tejsze królowej najwięcej kontrowersji wzbudza jej data urodzenia, której do dziś nie pozwalają jednoznacznie rozwikłać zarówno badania źródłowe jak i wykonywane w latach siedemdziesiątych XX wieku prace nad szczątkami Andegawenki³⁵. Podobnie zainteresowanie historyków wzbudzała trzecia żona Władysława Jagiełły, Elżbieta Granowska, której burzliwe życie przed mariażem z królem stało się przedmiotem badań szeregu historyków z Jerzym Sperką i Katarzyną Niemczyk na czele³⁶. Na temat czwartej żony tego

³⁰ J. Krzyżaniakowa, J. Ochmański. *Władysław II Jagiełło*. — Wrocław-Warszawa-Kraków, 1990.

³¹ K. Olejnik. *Władysław III Warneńczyk (1424–1444)*. — Szczecin, 1996; Kraków, 2007.

³² M. Bogucka. *Kazimierz Jagiellończyk i jego czasy*. — Warszawa, 1981 i nast.

³³ M. Biskup, K. Górski. *Kazimierz Jagiellończyk. Zbiór studiów o Polsce drugiej połowy XV wieku*. — Warszawa, 1987.

³⁴ J. Wyrozumski. *Królowa Jadwiga między epoką piastowską a jagiellońską*. — Kraków, 1997; por. opublikowana ostatnio monografię królowej Jadwigi pióra Jarosława Nikodema. *Jadwiga, król Polski*. — Wrocław, 2009.

³⁵ P. Sikora. *Badania antropologiczne szczątków kostnych królowej Polski Jadwigi* // J. Wyrozumski. *Królowa Jadwiga...* — S. 143–153.

³⁶ J. Sperka. *Elżbieta z Piłicy Granowska i król Władysław Jagiełło. Kulisy wielkiej miłości* // *Miłość w czasach dawnych* / Red. B. Możejko, A. Paner. — Gdańsk, 2009. — S. 107–120; K. Niemczyk. *Kilka uwag do genealogii Elżbiety Piłeckiej-Granowskiej i jej rodziny* // *Średniowiecze polskie i powszechne* / Red. I. Panic, J. Sperka. — Katowice, 2009. — T. 1(5). — S. 138–151; Idem. *Pierwsze małżeństwa Elżbiety Piłeckiej* // *Kobiety o kobietach, Studia i szkice. Średniowiecze i czasy nowożytne* / Red. W. Zawitkowska. — Rzeszów, 2010. — S. 66–75.

władcy, Zofii Holszańskiej, do tej pory powstała jedynie praca Ewy Maleczyńskiej, pisana w latach trzydziestych XX wieku³⁷. Obecnie przygotowywana jest pełna monografia tejże władczyni mojego autorstwa³⁸.

Niewiele poświęcono prac dynastii Przemyslidów, której przedstawiciele rządili w Polsce w latach 1291–1306. Krótki czas panowania, fakt, że rządy te w dużej mierze były sprawowane przez namiestników oraz fakt, że genealogia dwóch ostatnich władców z tej dynastii, Wacława II i Wacława III jest dobrze oświetlona źródłami spowodowały, że polscy historycy nie poświęcili im zbyt wiele opracowań. Do wyjątków zaliczyć należy prace Jadwigi Szymczak, która powstała jednak w latach siedemdziesiątych XX wieku³⁹. Dynastia ta, pod kątem genealogii, w dużej mierze interesowała badaczy z powodu małżeństwa Wacława II z Ryksą — Elżbietą, córką księcia piastowskiego Przemysła II.

Jan Tęgowski w swoim artykule zwrócił uwagę na badania nad imiennictwem charakterystycznym dla danej dynastii podając przykłady kilku prac. W ciągu ostatniej dekady ukazał się w tej kwestii artykuł Piotra Węcowskiego poświęcony imionom i liczebnikom w dynastii Jagiellonów⁴⁰.

Na koniec należy zaznaczyć, że nie tylko dynastie zasiadające na tronie koronnym zajmują polskich badaczy. Oprócz wspomnianych przez Jana Tęgowskiego prac o Podiebradach Stefana Głogowskiego⁴¹ czy Rurykowiczach Dariusza Dąbrowskiego, a właściwie ich linii halicko-wołyńskiej wywodzącej się od Romana Halickiego⁴² w ostatniej dekadzie ukazała się praca Anny Paner poświęcona dynastii Luksemburgów, gdzie autorka skupia się wprawdzie przede wszystkim na ich działalności politycznej, ale spora część książki zawiera także dane do genealogii tejże dynastii⁴³. Ostatnio ukazała się także praca Jana Tęgowskiego o książętach Świrskich⁴⁴.

Jan Tęgowski, podsumowując swój artykuł, stwierdził, że najwięcej prac nad genealogią dynastyczną w Polsce powstało w latach 70 XX wieku. Obecnie większy nacisk kładzie się na badania genealogiczne poszczególnych rodzin możnowładczych, co wynika z faktu, iż rzadko jeszcze można coś dodać do linii dynastycznych. Ze względu na swój prestiż i władzę są one najlepiej oświetlone

³⁷ E. Maleczyńska. *Rola polityczna królowej Zofii Holszańskiej na tle walki stronnictw w Polsce w latach 1422–1434*. — Lwów, 1936.

³⁸ B. Czwojdrak. *Zofia Holszańska † 1461. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce* (w druku).

³⁹ J. Szymczak. *Genealogia Przemyslidów z przełomu XIII i XIV wieku spokrewnionych z Piastami // Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia*. — Toruń, 1973. — T. 8. Reszta literatury do tej dynastii zbiera artykuł J. Tęgowskiego. *Polskie badania...* — S. 18–19.

⁴⁰ P. Węcowski. *Dwa przyczynki do Piastowskiej legitymizacji władzy Jagiellonów. Imiona i liczebniki w tytularze polskich Jagiellonów // Świat średniowiecza. Studia ofiarowane prof. Henrykowi Samsonowiczowi / Red. A. Bartoszewicz, G. Myśliwski, J. Pysiak, P. Żmudzki*. — Warszawa, 2010. — S. 562–576.

⁴¹ S. Głogowski. *Genealogia Podiebradów*. — Gliwice, 1997.

⁴² D. Dąbrowski. *Rodowód Romanowiczów halicko-wołyńskich*. — Poznań-Wrocław, 2002.

⁴³ A. Paner. *Luksemburgowie w Czechach. Historia polityczna ziem czeskich w latach 1310–1437*. — Gdańsk, 2004.

⁴⁴ J. Tęgowski. *Rodowód kniaziów Świrskich do końca XVI wieku*. — Wrocław, 2011.

źródłami. Naturalnie, do dziś trwają dyskusje nad postaciami kontrowersyjnymi w genealogii władców polskich, wspomnę tu tylko o tzw. Bolesławie Zapomnianym, rzekomym synu Mieszka II, którego do pocztu władców polskich wprowadził Oswald Balzer, i którego duch, co jakiś czas wypływa w badaniach kolejnych historyków⁴⁵. Tym niemniej badacze polscy skupiają się raczej na działalności politycznej danych władców, kwestie genealogiczne traktując jedynie jako jeden z czynników tejże.

Bożena Чвойдрак

**СТАН ДОСЛІДЖЕНЬ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ
ДИНАСТИЧНОЇ ГЕНЕАЛОГІЇ В ПОЛЬЩІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

Авторка проаналізувала генеалогічні дослідження династій в польській історіографії першої декади ХХІ ст. Дослідниця підкреслює важливість вивчення саме генеалогії династій, а не лише їхньої політичної діяльності (на чому фокусується більшість фахівців). Акцентовано також увагу на зростанні зацікавлення жіночим фактором у династичній генеалогії.

Ключові слова: генеалогія, династії, жінка, Польща.

Bożena Czwojdrak

**СОСТОЯНИЕ ИССЛЕДОВАНИЙ СРЕДНЕВЕКОВОЙ
ДИНАСТИЧЕСКОЙ ГЕНЕАЛОГИИ В ПОЛЬШЕ В НАЧАЛЕ ХХІ В.**

Автор проаналізувала генеалогічні дослідження династій в польській історіографії першої декади ХХІ в. Исследовательница подчеркивает важность изучения именно генеалогии династий, а не только их политической деятельности (на чем фокусируется большинство ученых). Акцентируется внимание на росте интереса до женского фактора в династической генеалогии.

Ключевые слова: генеалогия, династии, женщина, Польша.

Bożena Czwojdrak

**THE STATE OF RESEARCH ON MEDIEVAL DYNASTIC GENEALOGY
IN POLAND IN THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY**

The scholar has analyzed the dynastic genealogical research in the Polish historiography of the first decade of the 21st century. The researcher emphasizes the key importance of the research of the genealogy of the dynastic families but not only their political activity (most scholars focus exactly on the latter aspect). The author also pays attention to the women's growing interest in dynastic genealogy.

Keywords: genealogy, the dynastic families, woman, Poland.

⁴⁵ O. Balzer. *Genealogia Piastów*. — Kraków 2005 (pierwsze wydanie z 1895), dyskusje nad istnieniem Bolesława Zapomnianego podsumował Gerard Labuda. *Mieszko II król Polski (1025–1034)*. — Kraków, 1992.

КАРАФФА-КОРБУТИ ГЕРБА КОРЧАК НА КИЇВСЬКОМУ ПОЛІССІ ТА ПОРОССІ У XVIII–XIX ст.¹

Еліта українських (руських) князівств доби пізнього середньовіччя вивчена, на жаль, досить нерівномірно. Увага істориків прикута переважно до князівського прошарку², що пояснюється, в першу чергу, його значенням у житті тогочасного суспільства. Проте без ретельної реконструкції родового складу пізньосередньовічного боярства важко розраховувати на значний поступ у дослідженні українського середньовіччя.

Дослідження українського боярства і шляхти мають вже досить давню традицію, проте дискусія щодо характеру гербових родів лише починається і зосередилася вона на Корчаках, до яких належала значна частина автохтонної еліти Руського воєводства XV ст. Наталя Яковенко і Юрій Зазуляк висловилися на користь клієнтарної моделі формування гербового роду Корчаків, вважаючи, що давнє галицьке боярство імітувало структуру польських рицарських гербових родів³. Аналізуючи гербовий знак та герб Корчаків, цю позицію фактично підтримав Олег Однороженко⁴. Протилежну позицію зайняв Францишек Сікора, розглядаючи Корчаків як давній руський рід, який в середині XIV ст. вже був дуже розгалуженим та складався з впливової групи бояр (автор порівняв їх з польськими можними) і чималої кількості середньої шляхти⁵.

Маємо погодитися з Францишком Сікорою, принаймні в тій частині його позиції, в якій він констатував відсутність фундаментальних наукових спроб дослідження походження роду Корчаків. За понад двадцять років, що минули з часу публікацій Ф. Сікори, присвяченій Дмитру з Горая і його оточенню, було зроблено чимало щодо дослідження родів герба Корчак⁶. Проте масштабність задачі ще не скоро дозволить наблизитися

¹ Стаття написана завдяки інформаційній підтримці Володимира Корбута, сина Миколая (з Полідарівки).

² В цьому контексті не можна не згадати узагальнюючих праць Л. Войтовича. Див., напр.: Войтович Л.В. *Княжа доба на Русі: портрети еліти*. — Біла Церква, 2006. — 784 с.

³ Зазуляк Ю. *Нотатки на маргінесі сучасних російських досліджень з історії Галичини XIV–XVI століть (Дещо про грамоти князя Лева, перемиську шляхту та її генеалогію)* // Український гуманітарний огляд. — К., 2004. — Вип. 10. — С. 46.

⁴ Однороженко О. *Родова геральдика Руського королівства та Руських земель Корони Польської XIV–XVI ст.* — Х., 2009. — С. 84.

⁵ Sikora F. *Krąg rodzinny i dworski Dymitra z Goraja i jego rola na Rusi* // Genealogia — kręgi zawodowe i grupy interesu w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym / Pod redakcją J. Wroniszewskiego. — Toruń, 1989. — S. 55–80.

⁶ Найбільше нових даних про Корчаків з'явилося в різноманітних гербівниках. Згадаємо тут лише ті з них, що стосуються руських (українських і білоруських) земель та Люблінського воєводства: *Гербоўнік беларускай шляхты*. — Мінск, 2002. — Т. 1. — 496 с.; 2007. — Т. 2. — 672 с.; *Правобережний гербівник* / Укладач Є. Чернецький. — Біла Церква, 2006. — Т. I. — 160 с., іл.; 2007. — Т. II. — 204 с.; Т. III. — 192 с.; 2008. — Т. IV. —

до бажаного рівня узагальнень. Важливим лишається подальше вивчення окремих родів герба Корчак.

Ця розвідка присвячена роду Корбутів герба Корчак, частина яких додавала до свого прізвища також придомок Караффа. Корбути як стародавній рід згадуються вже в гербовнику Бартоша Папроцького (1584 р.) без будь-якої територіальної локалізації, проте серед інших Корчаків, які були пов'язані саме з Короною⁷. Дуже лаконічно згадав Корбутів Шимон Окоцький та зовсім не згадав Войцех Віук-Коялович⁸.

З XVIII ст. склалася традиція розглядати Корбутів чи Караффа-Корбутів у контексті білоруських земель Великого князівства Литовського. Саме так робив Каспер Несецький, який згадав кількох членів роду другої половини XVII — початку XVIII ст.: оршанського чашника, королівського секретаря Флоріана та стародубовського городничого Миколая. Видавець другого видання гербовника Несецького Ян-Непомуцен Бобрович додав до цього переліку новогрудського чашника Юзефа. Діяльність усіх цих Корбутів стосувалася Великого князівства Литовського. Окремою постаттю в цих даних виглядає лівський чашник Антоній Караффа-Корбут, який в 1703 р. був обраний комісаром для розмежування Мазовецького воєводства і Пруського князівства. Саме він і за своїм земським урядом, і в контексті сеймової конституції виглядає пов'язаним саме з Короною, а не з Великим князівством Литовським⁹.

Загальне розв'язання проблеми походження Корбутів відбулося завдяки даним, зібраними в гербовниках Бонецького та Уруського. З їхніх відомостей випливає, що Корбути як з Корони, так і з Великого князівства походили з маєтку Седлице в Холмській землі та користувалися придомком Караффа¹⁰. Звідси очевидним є висновок про походження

192 с.; Ciechanowicz J. *Rody rycerskie Wielkiego Księstwa Litewskiego*. — Rzeszów, 2001. — Т. II. — 404 с.; Т. III. — 482 с.; Т. IV. — 476 с.; Т. V. — 498 с. (том перший містить переважно огляд різних філософських систем у контексті роду як історичного явища); *Herbarz szlachty ziemi łukowskiej na Lubelszczyźnie* / Oprac. M. Woliński. — Szczecin, 2011. — Т. I. — 356 с. Публікації, присвячені окремим родам герба Корчак, з'являються у багатьох збірниках, а також окремими виданнями (напр.: Kogczak-Korey-Krzeczowski J.M. *Ród Korczak-Krzeczowskich*. — Kielce, 2000. — 147 с.). Загалом публікації про Корчаків потребують окремого бібліографічного опрацювання.

⁷ *Herby rycerstwa polskiego przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane r. p. 1584* / Wyd. K.J. Turowskiego. — Kraków, 1858. — S. 691.

⁸ Okolski S. *Orbis Poloni*. — Cracoviae, 1641. — Т. I. — S. 444 («Korburth antiqua domus»); Wijuk-Kojałowicz W. *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium czyli O klejnotach albo herbach których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Księstwa Litewskiego zażywają*. — Kraków, 1897. — 528 s.

⁹ *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S. J. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza*. — Lipsk, 1840. — Tom V. — S. 223.

¹⁰ *Herbarz polski. Część I. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich / Ułożył i wyd. A. Boniecki*. — Warszawa, 1907. — Tom XI. — S. 134–135; Rodzina. *Herbarz szlachty polskiej* / Oprac. przez S. hr. Uruskiego przy współudziale A.A. Kosińskiego, wykończony i uzupełniony przez A. Włodarskiego. — Warszawa, 1910. — Tom VII. — S. 203.

Корбутів з давніх галицьких гнізд Корчаків та пізніше їх розселення, зокрема, і на теренах Великого князівства Литовського.

Недавні публікації подекуди ще повторюють традиційний погляд про Корбутів як «стару литовську родину». Наприклад, Ян Цеханович вважав Корбутів давнім родом, який виводить своє походження з Новогрудського повіту та широко розселився по всьому Великому князівству Литовському¹¹, а з Гродненської землі вже потрапив на терени Росії¹². Проте є очевидним, що коріння Корбутів слід шукати не у Великому князівстві Литовському, а в традиційних гніздах Корчаків на Перемищині та по ареалах їхнього початкового розселення на Галичині та Малопольщі.

Появу придомка Караффа, яким згодом користувалися Корбути, слід віднести до XVI ст. і пов'язати, швидше за все, з Великим князівством Литовським. Саме тоді була зроблена спроба обґрунтувати римське походження шляхти Великого князівства. Загалом римська ідея поступилася згодом сарматському міфу, проте у випадку Корбутів залишила свій слід. Вочевидь, Корбути намагалися пов'язати своє походження з давнім італійським родом Караффа, який користувався гербом, що має з Корчаком певну подібність.

Таким чином, справжнє походження Корбутів слід шукати серед холмських Корчаків XVст., якщо враховувати розташування їхнього родового гнізда Седлище, в якому вони фіксуються вже на початку XVI ст. Разом з тим, не можна відкидати й іншу версію — про належність Корбутів до тої ж пралінії Корчаків, з якої вийшли Браницькі і Зюлковські. Перший відомий предок останніх жив наприкінці XIV — на початку XV ст. і, поза іншим, володів комплексом маєтків на річці Тисмениця у Лукувській землі. В XVI ст. частиною тих маєтків володіли і Корбути, що може бути свідченням їхнього спільного походження із Браницькими і Зюлковськими¹³.

Одним з найбільш відомих представників роду став Мар'ян-Габріель Караффа-Корбут (1862–1936), який народився в Санкт-Петербурзі в родині правника Юзефа і Амелії з Гуляницьких та став згодом істориком літератури, мовознавцем і бібліографом. Він уклав цінний бібліографічний довідник польської літератури, який згодом став основою для повоєнного фундаментального довідника «Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut»¹⁴.

* * *

На теренах Київської губернії Корбути мешкали переважно в Радомишльському та Васильківському повітах. Аналіз дворянських справ цих

¹¹ Ciechanowicz J. Op. cit. — Rzeszów, 2001. — Tom III. — S. 357.

¹² Idem. *Herbarz polsko-rosyjski*. — Warszawa, 2006. — Tom I. — S. 551.

¹³ Чернецький Є. *Браницькі*. — Біла Церква, 2011. — С. 31–76.

¹⁴ Budrewicz T. *Korbut Gabriel // Słownik biograficzny historii Polski / Pod red. J. Chodery i F. Kiryka*. — Wrocław-Warszawa-Kraków, 2005. — Tom 1. — S. 734.

родин показує, що у XVIII ст. ці гілки Корбутів належали до дрібної шляхти і розселилися з Київського Полісся. Всі Корбути Київської губернії, які доводили своє шляхетське походження, мали герб Корчак.

Корбути, які мешкали на Пороссі, також пам'ятали про своє походження з теренів Великого князівства Литовського. Про це свідчить, наприклад, факт виведення свого походження з Новогрудського воєводства тими Корбутами, що мешкали на початку XIX ст. на теренах Васильківського повіту. Загалом, це підтверджується також і родинними зв'язками, які ще на початку XIX ст. підтримувалися між Корбутами Київської та Мінської губерній. Характерно, що придомок Караффа фіксується як у Корбутів Радомишльського, так і Васильківського повітів, котрі контактували зі своїми родичами в Мінській губернії.

Найдавніші документи, що відкриті в дворянських справах Корбутів Київської губернії, сягають початку XVII ст. та фіксують належність принаймні частини з них до середовища шляхти, осілої в Слуцькому князівстві Олельковичів. Напевно, саме звідти й переїхали Корбути спочатку на Київське Полісся, а потім і на Поросся.

Слід додати, що частина Корбутів Київської губернії була затверджена в дворянській гідності указами Сенату по Департаменту Герольдії.

**Поколінні розписи гілок Караффа-Корбутів
з Київського Полісся та Поросся.
Перша гілка з Васильківського повіту
(Біла Церква, Матюші, Озерна, Шамраївка)**

Корбути Васильківського повіту Київської губернії були визнані в дворянстві рішеннями Київського дворянського депутатського зібрання від 30.05.1817 і 23.07.1841 рр. з внесенням спочатку до 1-ї, а потім до 6-ї ч. р. кн. дворян Київської губ. Рішення 1817 р. було визнане 2.11.1839 р. Київською губернською ревізійною комісією незаконним. Рішення 1841 р. було затверджене ТПГ 6.04.1842 р. (указ від 21.05.1842 р. за № 1872).

Своїм пращуром вважали Пйотра Корбутовського (1532 р. — шляхтич Слонімського пов., 1538 р. — службник князя Юрія Олельковича), який отримав привілеї короля Зигмунта I Старого на Бриковську землю в Слонімському пов. (Краків, 3.09.1532 р.; облята 17.02.1604 р. — Новогрудський земський суд) та князя Юрія Олельковича на Рожовську землю над р. Уша чи Ужа (Слуцьк, 3.01.1538 р.; обляти: 17.02.1604 р. — Новогрудський земський суд, 9.03.1659 р. — Новогрудський гродський суд, 8.06.1762 р. — Київський гродський суд). Походження від Пйотра Корбутовського Корбути з Васильківського пов. жодним чином не пояснили. Разом з тим із самих привілеїв видно, що про облятування просили: 1604 р. — Юрій Корбутовський, 1659 р. — Ян Корбутовський, 1750 р. — Теодор Корбутовський, скарбник Лідського (?) пов.

Антоній, син Шимона, стверджував, що походить з Новогрудського воєводства, а Ян, син Олександра, — зі Звенигородського (мабуть, йдеться

про повіт Брацлавського воеводства). В усіх документах, коли йшлося про їхній герб, стверджували, що користуються Корчаком.

Члени цієї гілки фігурують у більшості документів як Корбути. Караф(фф)а-Корбутами писалися в окремих випадках: Марцин-Флоріан — 1703, 1735 рр., Ян, син Марцина-Флоріана — 1735, 1745, 1747 рр., Олександр, син Яна — 1748, 1774 рр., Шимон, син Яна — 1774 р., Ян, син Олександра — 1774, 1785 рр., Антоній, син Шимона — 1817 р., Шимон, син Яна — 1841, 1857 рр. Православні родини цієї римо-католицької гілки походять від синів Геронима, сина Михайла, який мав православно дружину¹⁵.

I покоління

1. Марцин-Флоріан

Згадується в ролі оршанського чашника і королівського секретаря на сеймі, що відбувся 19.06–11.07.1703 р. в Любліні. Разом із сином Яном придбав у Яна Кулеші частину с. Клюковичі (купча облятована 1735 р. у Мельницькому гродському суді).

Зафіксований у документі «Genealogia Domu uur. Karaffow Korbutów» початку XIX ст.

Діти: Ян.

Джерела: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5589, арк. б/н, 41, 49–49 зв., 51–51 зв.

Література: Список дворян Киевской губернии. — К., 1906. — С. 127.

II покоління

2. Ян

Син Марцина-Флоріана.

Разом із батьком придбав у Яна Кулеші частину с. Клюковичі (купча облятована 1735 р. у Мельницькому гродському суді). 24.03.1745 р. підписав тестамент, яким заповів свій маєток, частину с. Клюковичі, сином Шимону і Олександру (облята 1747 р. — Мельницький гродський суд).

Зафіксований у документі «Genealogia Domu uur. Karaffow Korbutów» початку XIX ст.

Дружина: Анастасія з Рогальських. Померла до 1774 р.

Діти: Шимон, Олександр.

Джерела: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5589, арк. б/н, 41, 60.

Література: Список дворян Киевской губернии. — К., 1906. — С. 127.

¹⁵ Державний архів Київської області (далі — Держархів Київської обл.), ф. 782, оп. 1, спр. 5421, арк. 3; спр. 5543, арк. 4; спр. 5589, арк. 1, 2, 5–8, 13, 15, 25, 28–30 зв., 35–35 зв., 60, 75, 111; *Легітимована правобережна шляхта (кінець XVIII — середина XIX ст.)*. — Біла Церква, 2006. — Том II. Список легітимованої шляхти Київської губернії / Укладачі С. Лисенко, Є. Чернецький. — С. 100; *Список дворян Киевской губернии*. — К., 1906. — С. 127.

III покоління

3. Шимон

Син Яна.

По тестаменту свого батька від 24.03.1745 р. отримав разом з братом Олександром у спадок частину с. Клюковичі. 8.01.1774 р. отримав від брата Олександра його частину Клюкович в заставу на три роки за 3000 польських злотих із застереженням права отримати цей борг від Олександрової дружини Маріанни з Кулешів чи сина Яна (облята того дня — Мельницький гродський суд). 13.05.1785 р. купив у небожа Яна, сина Олександра, успадковану останнім від батька частину с. Клюковичі за 7000 польських злотих (облята того дня — Мельницький гродський суд).

Зафіксований у документі «Genealogia Domu uir. Karaffow Korbutów» початку XIX ст.

Дружина: Маріанна із Заманських (?).

Діти: Антоній.

Джерела: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5589, арк. 13, б/н, 41–41 зв., 60.

4. Олександр

Син Яна.

По тестаменту свого батька від 24.03.1745 р. отримав разом з братом Шимоном у спадок частину с. Клюковичі. Тоді згаданий як хорунжий коронної армії. Відставку отримав 21.06.1748 р. у м. Білосток від великого коронного гетьмана, графа Яна-Клеменса Браницького (облята 1749 р. — Мельницький гродський суд). 8.01.1774 р. віддав свою частину Клюкович брату Шимону в заставу на три роки за 3000 польських злотих із застереженням права сплатити цей борг дружині Маріанні з Кулешів чи синові Яну (облята того дня — Мельницький гродський суд).

Мешкав у с. Матюші Білоцерківського староства. Зафіксований у документі «Genealogia Domu uir. Karaffow Korbutów» початку XIX ст.

Дружина: Маріанна з Кулешів. Згадується 1774 р., коли її чоловік застеріг за нею право викупити частину с. Клюковичі у Шимона Караффа-Корбута.

Діти: Ян.

Джерела: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5589, арк. б/н, 33, 41–41 зв., 60.

Література: Список дворян Киевской губернии. — К., 1906. — С. 127.

IV покоління

5. Антоній

Син Шимона і Маріанни із Заманських (?). Народився близько 1761–1763 рр. Прізвище: Корбут (1799, 1803 рр.), Караффа-Корбут (1817 р.).

Зафіксований у документі «Genealogia Domu uir. Karaffow Korbutów» початку XIX ст.

Записаний по ревізії 1795 р. серед шляхти с. Озерна, а 1834 р. — серед дворян 2-го розряду м. Біла Церква Васильківському пов. (разом з родинами небожів та пасербицею Марією Робертівною Невман 12-ти років). В 1841 р. мешкав у Білій Церкві.

В 1803 р. подав з Васильківського пов. клопотання до КДДЗ про визнання його в дворянській гідності, на доказ якої додав свідоцтво 12-ти поміщиків та родинний список. Не пізніше 29.05.1817 р. доповнив ці докази привілеями короля Зигмунта I Старого, князя Юрія Олельковича та іншими документами. Був визнаний у дворянстві рішенням КДДЗ від 30.05.1817 р. з внесенням до 1-ї ч. р. кн. В 1841 р. клопотався щодо визнання дворянської гідності свого роду.

Помер у 1841–1842 рр.

Дружина: Анна з Голоських (?). Згадується 1799 р. Померла перед 1834 р.

Джерела: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5589, арк. 1, 2–2 зв., 13, 14, 15, 6/н, 24, 25–26, 41–41 зв., 73, 75, 98–98 зв.

6. Ян

Син Олександра і Маріанни з Кулешів. Народився близько 1751–1765 рр.

8.01.1774 р. згаданий у заставному записі, згідно з яким його батько Олександр віддав свою частину с. Клюковичі брату Шимону в заставу на три роки за 3000 польських злотих із застереженням права сплатити цей борг синові Яну (облята того дня — Мельницький гродський суд). 13.05.1785 р. продав успадковану від батька частину с. Клюковичі дядькові Шимону за 7000 польських злотих (облята того дня — Мельницький гродський суд).

Впродовж 51 місяця служив у Національній кавалерії (корогва князя Четвертинського). 18.12.1786 р. у Ходоркові отримав відставку від генерал-майора і кавалера ордену св. Станіслава, командуючого Українською і Подільською дивізією Національної кавалерії Стефана Любовідзького.

Під час ревізій 1795, 1811 і 1816 рр. записаний серед шляхти м. Біла Церква (згодом у Васильківському пов.) як Ян, син Яна. Згодом його син Шимон стверджував, що в 1795 р. помилка сталася через відсутність Яна в Білій Церкві («был в отлучке в Минской губернии у родных»). Під час наступних ревізій 1811 і 1816 рр. Ян «тоже за отсутствием для пропитания проживал в разных местах, а только числился в сказках по местечку Белой Церкви и в то время писавшие сказки смотря на ревизию 1795 года написали его Иваном Ивановым а не Александровым». Правдивість цих даних під присягою засвідчили дворяни с. Матюші Яків (60 р.) і Феодосій (35 р.) Студзінські (рапорт пристава 1-го стану Васильківського пов. Краковецького від 17.06.1841 р.).

Зафіксований у документі «Genealogia Domu uir. Karaffow Korbutów» початку XIX ст. Був визнаний у дворянстві рішенням КДДЗ від 30.05.1817 р.

з внесенням до 1-ї ч. р. кн. Затверджений у дворянстві указом ТПП від 21.05.1842 р. за № 1872.

Дружина: Аполлонія зі Студзінських. Народилася близько 1769 р. Вінчання відбулося 10.06.1787 р. (?) в Білоцерківському костьолі. Свідки: Олександр Домбровський і Вінцентій Міколовський. Під час ревізій 1795 р. записана серед шляхти м. Біла Церква (згодом у Васильківському пов.).

Діти: Шимон, Міхал, Анна, Адам, Францишек, Якуб.

Джерела: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5589, арк. 2-2 зв., 10, 11, 14, 15, б/н, 25-26, 33-33 зв., 41-41 зв., 60.

Література: Список дворян Киевской губернии. — К., 1906. — С. 127.

У покоління

7. Шимон

Син Яна і Аполлонії зі Студзінських. Хрещений 31.12.1787 р. в Овруцькому (?) костьолі.

Зафіксований у документі «Genealogia Domu uur. Karaffow Korbutów» початку ХІХ ст.

Записаний під час ревізій 1795, 1811 і 1816 рр. серед шляхти, а 1834 р. — серед дворян 2-го розряду м. Біла Церква Васильківського пов. В 1845 р. мешкав у с. Шамраївка, а 1857 р. — знову в Білій Церкві Васильківського пов.

Був визнаний у дворянстві рішенням КДДЗ від 30.05.1817 р. з внесенням до 1-ї ч. р. кн. Затверджений у дворянстві указом ТПП від 21.05.1842 р. за № 1872. 10.12.1857 р. звернувся до КДДЗ з клопотанням про визнання в дворянстві свого небожа Геронима, сина Міхала.

Дружина: Барбара з Буковських, донька Кшиштофа. Народилася близько 1796 р. Згадується в 1829–1834 рр.

Діти: Клементина.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5543, арк. 1, 4; спр. 5589, арк. 2 зв., 15, б/н, 25-26, 33, 41 зв. – 42, 69, 73, 103-103 зв., 111.

Література: Список дворян Киевской губернии. — К., 1906. — С. 127.

8. Міхал

Син Яна і Аполлонії зі Студзінських. Хрещення відбулося 28.09.1790 р. в Білоцерківському костьолі. Хрещені батьки: Станіслав Коєрський (?) і Йоанна Мацевичова.

Записаний під час ревізій 1795, 1811 і 1816 рр. серед шляхти, а 1834 р. — серед дворян 2-го розряду м. Біла Церква Васильківському пов. Зафіксований у документі «Genealogia Domu uur. Karaffow Korbutów» початку ХІХ ст. Був визнаний у дворянстві рішенням КДДЗ від 30.05.1817 р. з внесенням до 1-ї ч. р. кн. Затверджений у дворянстві указом ТПП від 21.05.1842 р. за № 1872.

Дружина: Юліана з Гловацьких, донька Павла (чи Якуба?). Народилася близько 1805 р. Згадується 1830 р.

Діти: Ян, Базиль, Єжи (Юрій), Юзеф, Героним.

Джерела: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5589, арк. 2–2 зв., 12, 15, б/н, 25–26, 33, 42, 71, 73.

Література: Список дворян Киевской губернии. — К., 1906. — С. 127.

9. Анна

Донька Яна і Аполлонії зі Студзінських. Народилася близько 1794 р.

Під час ревізії 1795 р. записана серед шляхти м. Біла Церква (згодом у Васильківському пов.).

Джерела: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5589, арк. 33.

10. Адам

Син Яна і Аполлонії зі Студзінських. Народився 1795 р.

Згадується 1799 р.

Джерела: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5589, арк. 15.

11. Францишек

Син Яна і Аполлонії зі Студзінських. Народився 1798 р.

Згадується 1799 р.

Джерела: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5589, арк. 15.

12. Якуб

Син Яна. Народився близько 1804 р.

Під час ревізії 1811 р. записаний серед шляхти м. Біла Церква Васильківського пов.

Джерела: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5589, арк. 33.

VI покоління

13. Клементина

Донька Шимона і Барбари з Буковських. Народилася 23.11.1829 р. в с. Шамраївська Стадниця Васильківського повіту. Хрещена 9.04.1830 р. у Білоцерківському костьолі. Хрещені батьки: дворянин Ян Смоленський і Юлія, дружина дворянина Амброзія Залевського. Свідки: дворяни Амбозій Залевський і Богумила, дружина Яна Смоленського, Фелікс Сесіцький і Гелена, дружина Юліана Хойновського, Вінцентій Островський і дівиця Маріанна Невманівна.

Записана під час ревізії 1834 р. серед дворян 2-го розряду м. Біла Церква Васильківського повіту.

Затверджена у дворянстві указом ТПГ від 21.05.1842 р. за № 1872.

Джерела: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5589, арк. 41 зв., 69–69 зв., 73.

Література: Список дворян Киевской губернии. — К., 1906. — С. 127.

14. Ян

Син Міхала. Народився близько 1819 р.

Під час ревізії 1834 р. записаний серед дворян 2-го розряду м. Біла Церква Васильківського пов.

Джерела: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5589, арк. 73.

15. Базиль

Син Міхала. Народився близько 1823 р.

Під час ревізії 1834 р. записаний серед дворян 2-го розряду м. Біла Церква Васильківського пов.

Джерела: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5589, арк. 73.

16. Єжи (Юрій, Георгій)

Син Міхала і Юліанни з Гловацьких. Народився 8.04.1830 р. в с. Шамраївка Васильківського повіту. Хрещений 9.04.1830 р. у Білоцерківському костьолі. Хрещені батьки: дворянин Бернард Стрембовський і дружина майора російських військ Анна Нікітинова. Свідки: дворяни Вавжинець Подгаєцький і Анна, дружина Бернарда Стрембовського.

Під час ревізії 1834 р. записаний серед дворян 2-го розряду м. Біла Церква Васильківського пов. Затверджений у дворянстві указом ТПП від 21.05.1842 р. за № 1872.

Джерела: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5589, арк. 41 зв.-42, 71, 73.

Література: Список дворян Киевской губернии. — К., 1906. — С. 127.

17. Юзеф

Син Міхала. Народився близько 1833 р.

Під час ревізії 1834 р. записаний серед дворян 2-го розряду м. Біла Церква Васильківського пов.

Джерела: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5589, арк. 73.

18. Геронім

Син Міхала і Юліани з Гловацьких. Народився в с. Шамраївка Васильківського пов. 23, а хрещений 24.07.1838 р. у Білоцерківському костьолі. Хрещені батьки: благородний Гжегож Медзяновський і Людвіка Новацька.

Мешканець будинку Здраєвського в м. Біла Церква Васильківського пов. (1883 р.), потім с. Озера (1884 р.).

Затверджений у дворянстві указом УС по ДГ від 30.06.1859 р. за № 6076. В 1884 р. через помічника присяжного повіреного Станіслава Жолондковського, сина Антонія, з Білої Церкви звернувся до КДДЗ про визнання дворянства своїх синів Яна і Петра. Доручення Жолондковському було юридично оформлене Михайлом Вівденком, сином Хоми, в. о. білоцерківського нотаріуса Костянтина Фіксена, сина Дмитра, в його

конторі (будинок Шульгіна на вул. Київській), а переклад з польської здійснив міщанин Віктор Шуберт, син Івана.

Дружина: Параскева. В 1862 р. записана як Олександрівна, а 1875 р. — як Олексіївна.

Діти: Іван (1862–1905?), Петро (1875–1887?).

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5421, арк. 1; спр. 5543, арк. 1, 4–4 зв., 8, 12, 14, 21–22; спр. 5589, арк. 120.

Література: Список дворян Киевской губернии. — К., 1906. — С. 127.

VII покоління

19. Іван

Син Геронима і Параскеви. Народився в с. Озерна Васильківського пов. 23, а був хрещений 24.06.1862 р. у церкві Різдва Пресвятої Богородиці парафіяльним священиком Тимофієм Каченовським.

Мешкав у с. Озерна Васильківського повіту (1905 р.).

Затверджений у дворянській гідності указом УС по ДГ від 23.10.1887 р. за № 3921. Дворянин (зг. 1905 р.).

13.07 та 18.10.1905 р. звертався з клопотаннями до «предводителя дворянства м. Києва» про запис до родовідної книги дворян Київської губ. своїх синів та видачу їм свідоцтв, необхідних для влаштування їх на навчання до різних міст. При цьому в першому клопотанні просив всі видатки здійснити за рахунок КДДЗ через свою убогість, а згодом сплатив все сам.

Дружина: Софія Іллівна.

Діти: Стефан (1887–1905?), Олександр (1892–1905?), Віктор (1894–1905?), Петро (1901–1905?), Павло (1903–1905?).

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5421, арк. 1–1 зв., 3, 7–7 зв., 18.

Література: Список дворян Киевской губернии. — К., 1906. — С. 127.

20. Петро

Син Геронима і Параскеви. Народився в с. Озерна Васильківського пов. 28, а хрещений 29.06.1875 р. в церкві Різдва Пресвятої Богородиці парафіяльним священиком Михайлом Горбачевським. Хрещені батьки: мешканець с. Озерна, солдат у безстроковій відпустці Олексій Мочульський, син Тимофія, і Агафія Леонтіївна, дружина казенного селянина м. Фастів Андрія Орловського.

Затверджений у дворянській гідності указом УС по ДГ від 23.10.1887 р. за № 3921.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5543, арк. 13.

Література: Список дворян Киевской губернии. — К., 1906. — С. 127.

VIII покоління

21. Стефан

Син Яна і Софії. Народився в с. Озерна Васильківського повіту 28, а хрещений 29.10.1887 р. в церкві Різдва Пресвятої Богородиці парафіяльним священиком Антонієм Куликовським за участі дядька Трохима Тараненка. Хрещені батьки: відставний солдат Кіндрат Садовський, син Лук'яна, і дівця Мотрона Никодимівна Мошковська.

Визнаний у дворянстві рішенням КДДЗ від 9.11.1905 р., затвердженого указом УС по ДГ від 27.03.1906 р. за № 1036.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5421, арк. 3, 7, 19.

22. Олександр

Син Яна і Софії. Народився в с. Озерна Васильківського пов. 10, а хрещений 15.08.1892 р. в церкві Різдва Пресвятої Богородиці парафіяльним священиком Антонієм Куликовським за участі дядька Трохима Тараненка. Хрещені батьки: житомирський міщанин Василь Поліщук, син Олександра, і Варвара Іллівна, дружина рокитнянського міщанина Василя Арцимовича.

Визнаний у дворянстві рішенням КДДЗ від 9.11.1905 р., затвердженого указом УС по ДГ від 27.03.1906 р. за № 1036.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5421, арк. 3, 7, 20.

23. Віктор

Син Яна і Софії. Народився в с. Озерна Васильківського пов. 11, а хрещений 13.11.1894 р. в церкві Різдва Пресвятої Богородиці парафіяльним священиком Антонієм Куликовським за участі дядька Михайла Горбачевського. Хрещені батьки: місцеві мешканці побілетний рядовий Леонтій Лінчевський, син Івана, і Варвара Іллівна, дружина рокитнянського міщанина Василя Арцимовича, сина Никифора.

Визнаний у дворянстві рішенням КДДЗ від 9.11.1905 р., затвердженого указом УС по ДГ від 27.03.1906 р. за № 1036.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5421, арк. 3, 7–7 зв., 21.

24. Петро

Син Яна і Софії. Народився в с. Озерна Васильківського пов. 15.06.1901 р. і був хрещений того ж дня в церкві Різдва Пресвятої Богородиці парафіяльним священиком Антонієм Куликовським за участі дядька Володимира Фіньковського. Хрещені батьки: місцеві мешканці побілетний рядовий Леонтій Лінчевський, син Івана, і Тетяна Титівна, дружина почесного громадянина Миколая Шемеранського, сина Андрія.

Визнаний у дворянстві рішенням КДДЗ від 9.11.1905 р., затвердженого указом УС по ДГ від 27.03.1906 р. за № 1036.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5421, арк. 3, 7 зв., 22.

25. Павло

Син Яна і Софії. Народився в с. Озерна Васильківського пов. 6, а хрещений 29.06.1903 р. в церкві Різдва Пресвятої Богородиці парафіяльним священиком Антонієм Куликовським за участі дячка Володимира Фінковського. Хрещені батьки: особистий громадянин, поліцейський урядник 5-ї Озерянської дільниці Федір Крижановський, син Арефи, і озерянська селянка з однодворців, удова Агафія Миколаївна Лінчевська.

Визнаний у дворянстві рішенням КДДЗ від 9.11.1905 р., затвердженого указом УС по ДГ від 27.03.1906 р. за № 1036.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5421, арк. 3, 7 зв., 23.

Друга гілка з Васильківського повіту (Потіївка)

Друга гілка Корбутів з Васильківського повіту мешкала в с. Потіївка. В 1802 та 1832 рр. вони подавали до КДДЗ клопотання про визнання в дворянстві та докази благородного походження, проте так і не були легітимовані. 31.12.1842 р. КЦРК вимагала від КДДЗ надіслати справу про визнання 1803 і 1811 рр. дворянської гідності Габріеля Корбути, сина Теодора, для об'єднання її зі справою, надісланою з ВДДЗ. У відповіді КДДЗ наголосило, що жодної легітимації Габріеля Корбути не відбувалося, а документи, згідно з проханням 1832 р., були йому повернуті.

Габріель, син Теодора, стверджував, що його гілка походить з Новоградського воєводства та користується гербом Корчак. В усіх наявних документах члени цієї гілки фігурують з прізвищем Корбут без згадки про придомок Караффа¹⁶.

I покоління

1. Стефан

Метрика про його смерть була видана 1756 р.

Діти: Теодор.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5422, арк. 3.

II покоління

2. Теодор

Син Стефана.

Метрика про його смерть була видана 22.01.1798 р. парохом із с. Самгородок Григорієм Корнеловичем.

Дружина: Анна з Чоповських.

Діти: Габріель.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5422, арк. 1, 3.

¹⁶ Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5422, арк. 3, 8, 9–9 зв.

III покоління

3. Габріель

Син Теодора і Анни з Чоповських. Метрика про його хрещення була видана 26.03.1774 р. парохом із с. Потіївка Яковом Скульським.

Наприкінці XVIII ст. не був одружений. Був неписьменним.

В листопаді 1802 р. збирав документальні докази свого дворянського походження. 12.12.1802 р. подав їх разом з клопотанням до КДДЗ. 18.10.1832 р. знову клопотався перед КДДЗ про повернення документів (за нього підписався Є. Пйотровський).

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5422, арк. 1, 3, 5, 8–9 зв.

Гілка з Радомишльського повіту (Чайківка)

Предки Корбутів з Радомишльського пов. мешкали в Слуцькому князівстві Олельковичів. 1688 р. Лобейки оскаржували шляхетське походження Корбутів у суді Новоградського воєводства.

Родичі Корбутів з Радомишльського пов., а, можливо, і частина цієї гілки подавали 1807 р. клопотання та докази дворянського походження до Мінського дворянського депутатського зібрання. Згодом вони були внесені до 1 ч. р. кн. дворян Мінської губернії. 1816 р. Теодор Корбут, син Базиля, подав до КДДЗ два клопотання та докази дворянського походження з Радомишльського пов., проте 1823 р. йому було відмовлено, а документи повернуті. Наступного року Шимон Корбут, син Станіслава, зробив ще одну спробу, проте 1825 р. забрав документи за власним бажанням.

Частина цієї гілки Корбутів мешкала згодом у різних селах Радомишльського пов., а також розселилася по інших повітах Київської губ. Наприклад, одна з родин цієї гілки мешкала в с. Яблонівка Васильківського пов.¹⁷.

¹⁷ Під час ревізії 1811 р. в с. Чайківка записані: «Дом 14. Антон Васильєв сын Корбут 38, Антона брат Матвей 35, двоюродный брат Антона Павел 18, племянник Антона Павлова Антон 18 и Дом 15. Николай Васильєв сын Корбут 25 от роду лет» (Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 7). Далеко не для всіх Корбутів з цієї гілки, які згадуються в чернетковій генеалогічній схемі початку XIX ст., вдалося знайти місце в поколінньому розписі. Лишається відкритим питання про походження: 1) Павла із сином Якубом й онуками Анджеєм і Давидом, 2) Дениса із синами Марцином (у якого син Томаш), Антонієм і Яном, 3) Героніма із сином Яном й онуками Анджеєм і Яном, 4) Базиля із сином Адамом й онуком Яном, 5) Даниеля із синами Гжегожем (у якого сини Бенедикт і Пйотр) й Олександром (у якого сини Сильвестр і Гжегож), 6) Якуба із сином Казимиром й онуками Яном (у якого син Габріель) і Геронімом (у якого син Теодор), 7) Базиля із сином Гжегожем й онуками Яном (старшим), Яном (молодшим), Анджеєм і Габріелем, 8) Базиля із синами Анджеєм (у якого син Юзеф), Шимоном (у якого сини Базиль і Ян) і Яном, 9) Пйотра із сином Теодором й онуками Стефаном і Пйотром («reszta dzieci w dekrecie»), 10) Яна із сином Павлом, 11) Остапа із сином Якубом й онуками Еліашем і Яном, 12) Самуеля, 13) Яна із сином Якубом й онуками Стефаном і Еліашем, 14) Міхала із сином Міхалом й онуком Теодором (Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 5 зв. – 6).

Члени цієї гілки іноді додавали придомок Караффа до прізвища Корбут: Теодор, син Базиля, — 1816 р., Шимон, син Станіслава — 1824, 1825 рр., Гжегож, син Даніеля — 1824 р.¹⁸.

I покоління

1. Габріель

28.05.1617 р. здійснив поділ землі в маєтку Ізрашов між своїми синами Сидором, Іллею і Григорієм (облята 1.03.1635 р. — Слуцький замковий суд).

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Діти: Сидір (Ісидор), Григорій (Гжегож), Ілля (Еліаш).

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 11, 16 зв.-17.

II покоління

2. Сидір (Ісидор)

Син Габріеля.

28.05.1617 р. отримав від свого батька ділянку землі в маєтку Ізрашов (облята 1.03.1635 р. — Слуцький замковий суд). 30.07.1674 р. мав у довічному триманні ділянку землі, на якій подарив разом із синами Іваном і Федором (облята певного документу того дня — Слуцький замковий суд).

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Діти: Іван (Ян), Федір (Теодор).

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 11, 16 зв.-17.

3. Ілля (Еліаш)

Син Габріеля.

28.05.1617 р. отримав від свого батька ділянку землі в маєтку Ізрашов (облята 1.03.1635 р. — Слуцький замковий суд).

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 11, 16 зв.-17.

4. Григорій (Гжегож)

Син Габріеля.

28.05.1617 р. отримав від свого батька ділянку землі в маєтку Ізрашов (облята 1.03.1635 р. — Слуцький замковий суд).

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 11, 16 зв.-17.

¹⁸ Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 1–2 зв., 9–9 зв., 11, 12, 15.

III покоління

5. Іван (Ян)

Син Сидора (Ісидора).

Разом з братом Федором допомагав батькові господарити на ділянці землі, яку останній довічно тримав (облята певного документу 30.07.1674 р. — Слуцький замковий суд).

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Діти: Стефан, Міхал, Анджей, Кіндрат.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 11, 16 зв.–17.

6. Федір (Теодор)

Син Сидора (Ісидора).

Разом з братом Іваном допомагав батькові господарити на ділянці землі, яку останній довічно тримав (облята певного документу 30.07.1674 р. — Слуцький замковий суд).

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Діти: Матвій, Гжегож, Олександр, Антоній.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 11, 16 зв.–17.

IV покоління

7. Стефан

Син Івана (Яна).

Разом з рідними братами брав участь у поділі землі й іншої власності (облята 27.04.1717 р. — Слуцький замковий суд).

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» та в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Діти: Базиль, Казимир, Гжегож, Даніель, Мацей.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6, 11, 16 зв.–17.

8. Міхал

Син Івана (Яна).

Разом з рідними братами брав участь у поділі землі й іншої власності (облята 27.04.1717 р. — Слуцький замковий суд).

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» та в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Діти: Гжегож (Григорій), Матеуш, Базиль, Якуб, Станіслав, Ян.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6, 11, 16 зв.–17.

9. Анджей

Син Івана (Яна).

Разом з рідними братами брав участь у поділі землі й іншої власності (облята 27.04.1717 р. — Слуцький замковий суд).

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст.

Діти: Міхал.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 11, 16 зв.-17.

10. Кіндрат

Син Івана (Яна).

Разом з рідними братами брав участь у поділі землі й іншої власності (облята 27.04.1717 р. — Слуцький замковий суд).

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст.

Діти: Гжегож.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 11, 16 зв.-17.

11. Матвій

Син Федора (Теодора).

Разом з рідними братами (окрім Антонія) брав участь у суді з іншими зем'янами Слуцького князівства за землю в маєтку Ізрашов (облята декрету 16.04.1698 р. — Слуцький замковий суд).

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст.

Діти: Ян.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 11, 16 зв.-17.

12. Гжегож

Син Федора (Теодора).

Разом з рідними братами (окрім Антонія) брав участь у суді з іншими зем'янами Слуцького князівства за землю в маєтку Ізрашов (облята декрету 16.04.1698 р. — Слуцький замковий суд).

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст.

Діти: Теодор.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 11, 16 зв.-17.

13. Олександр

Син Федора (Теодора).

Разом з рідними братами (окрім Антонія) брав участь у суді з іншими зем'янами Слуцького князівства за землю в маєтку Ізрашов (облята декрету 16.04.1698 р. — Слуцький замковий суд).

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст.

Діти: Ян.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 11, 16 зв.-17.

14. Антоній

Син Федора (Теодора).

16.03.1795 р. маршалок Слущького повіту Бернович видав родинний список, в якому засвідчено, що Антоній, син Теодора, записаний серед шляхти (облята 18.06.1823 р. — Слущький земський суд).

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» та в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Діти: Миколай, Стефан, Ян.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6, 11, 16 зв.-17.

V покоління**15. Базиль**

Син Стефана.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» та в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Діти: Шимон, Геронім, Теодор.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6, 16 зв.-17.

16. Казимир

Син Стефана.

Згадується в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Діти: Максиміліан.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6.

17. Гжегож

Син Стефана. Народився близько 1749 р.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст.

Під час ревізії 1811 р. записаний серед шляхти с. Чайківка Радомишльського пов.

Діти: Базиль, Мацей.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 7, 16 зв.-17.

18. Даніель

Син Стефана.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст.

Діти: Стефан, Гжегож.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

19. Мацей

Син Стефана.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Діти: Гжегож.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

20. Гжегож (Григорій)

Син Міхала.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» та в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Діти: Міхал, Якуб, Юзеф.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6, 16 зв.-17.

21. Матеуш

Син Міхала.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» та в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Діти: Ян, Анджей, Базиль, Олександр.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6, 16 зв.-17.

22. Базиль

Син Міхала.

Згадується в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6.

23. Якуб

Син Міхала.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» та в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Діти: Домінік.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6, 16 зв.-17.

24. Станіслав

Син Міхала.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Діти: Теодор, Шимон.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

25. Ян

Син Міхала.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Діти: Шимон

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

26. Міхал

Син Анджея.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Діти: Стефан.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

27. Гжегож

Син Кіндрата.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Діти: Олександр.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

28. Ян

Син Матвія.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Діти: Ян, Олександр.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

29. Теодор

Син Гжегожа.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Діти: Теодор.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

30. Ян

Син Олександра.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Діти: Гжегож, Теодор.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

31. Миколай

Син Антонія.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Діти: Гжегож, Міхал.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

32. Стефан

Син Антонія.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» та в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Діти: Якуб.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6, 16 зв.-17.

33. Ян

Син Антонія. Народився близько 1797 р.

Під час ревізії 1811 р. записаний серед шляхти с. Чайківка Радомишльського пов.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст.

Діти: Ігнацій, Стефан.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 7, 16 зв.-17.

VI покоління

34. Шимон

Син Базиля.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» та в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6, 16 зв.-17.

35. Геронім

Син Базиля.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» та в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Діти: Шимон.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6, 16 зв.-17.

36. Теодор

Син Базиля. Народився близько 1777 р.

Під час ревізії 1811 р. записаний серед шляхти с. Чайківка Радомишльського пов.

Радомишльський нижній земський суд на прохання Теодора видав 4.05.1816 р. випис з ревізських шляхетських сказок 1811 р. про Корбутів, записаних по с. Чайківка.

Згадується в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6, 7.

37. Максиміліан

Син Казимира.

Згадується в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6.

38. Базиль

Син Гжегожа. Народився близько 1791 р.

Під час ревізії 1811 р. записаний серед шляхти с. Чайківка Радомишльського пов.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 7.

39. Мацей

Син Гжегожа. Народився близько 1799 р.

Під час ревізії 1811 р. записаний серед шляхти с. Чайківка Радомишльського пов.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст.

Діти: Антоній.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 7, 16 зв.–17.

40. Стефан

Син Даніеля.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.–17.

41. Гжегож

Син Даніеля.

1824 р. мешкав у с. Яблонівка Васильківського пов.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст.

20.03.1824 р. звернувся до КДДЗ з проханням видати засвідчену копію сказок, наданих 21.07.1819 р. зі случьких повітових книг. Цей документ був йому потрібний для подання до Васильківського нижнього земського суду. Також у клопотанні йдеться про аналогічне прохання його двоюрідного брата Яна, сина Мацея.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 12, 16 зв.–17.

42. Гжегож

Син Мацея.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.–17.

43. Ян

Син Мацея.

1824 р. мешкав у с. Яблонівка Васильківського пов.

Згадується в клопотанні до КДДЗ свого двоюрідного брата Гжегожа, сина Даніеля, від 20.03.1824 р. Йшлося про прохання видати засвідчену

копію виписки з актової книги Слуцького земського суду від 18.06.1823 р. Цей документ був йому потрібний для подання до Васильківського нижнього земського суду.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 12.

44. Міхал

Син Гжегожа (Григорія).

Згадується в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6.

45. Якуб

Син Гжегожа (Григорія).

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» та в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Діти: Леон.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6, 16 зв.–17.

46. Юзеф

Син Гжегожа (Григорія).

Згадується в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6.

47. Ян

Син Матеуша.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.–17.

48. Анджей

Син Матеуша.

Згадується в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6.

49. Базиль

Син Матеуша.

Згадується в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6.

50. Олександр

Син Матеуша.

Згадується в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6.

51. Домінік

Син Якуба.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» та в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6, 16 зв.–17.

52. Теодор

Син Станіслава.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст. Згаданий у клопотанні свого рідного брата Шимона до КДДЗ від 4.02.1824 р., як одна з осіб, від імені якої цей документ був укладений.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 11, 16 зв.–17.

53. Шимон

Син Станіслава.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст., який ним же і був підписаний. 4.02.1824 р. від імені свого, рідного брата Теодора та двоюрідних братів подав до КДДЗ клопотання про визнання дворянства роду Караффа-Корбутів, а також документи на його доказ. 12.02.1825 р. звернувся до КДДЗ з проханням повернути всі документи, подані 1824 р., і того ж дня отримав їх.

Діти: Стефан, Леон.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 11–11 зв., 12, 15, 16 зв.–17.

54. Шимон

Син Яна.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.–17.

55. Стефан

Син Міхала.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.–17.

56. Олександр

Син Гжегожа.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

57. Ян

Син Яна.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

58. Олександр

Син Яна.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

59. Теодор

Син Теодора.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

60. Гжегож

Син Яна.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

61. Теодор

Син Яна.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

62. Гжегож

Син Миколая.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Діти: Базиль.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

63. Міхал

Син Миколая.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

64. Якуб

Син Стефана.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» та в чернетковій генеалогічній схемі роду Корбутів початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 6, 16 зв.-17.

65. Ігнацій

Син Яна.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

66. Стефан

Син Яна.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

VII покоління**67. Шимон**

Син Героніма.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

68. Антоній

Син Мацея.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

69. Леон

Син Якуба.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Kogczak» початку XIX ст.

Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.-17.

70. Стефан

Син Шимона.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст.

*Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.–17.***71. Леон**

Син Шимона.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст.

*Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.–17.***72. Базиль**

Син Гжегожа.

Зафіксований у документі «Genealogija uur. Karaffów Korbutow herbu Korczak» початку XIX ст.

*Джерело: Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 5867, арк. 16 зв.–17.***СКОРОЧЕННЯ**

ВДДЗ — Волинське дворянське депутатське зібрання

ДГ — Департамент Герольдії

зг. — згадка

КДДЗ — Київське дворянське депутатське зібрання

КЦРК — Київська центральна ревізійна комісія

ТПГ — Тимчасове присутствіє Герольдії

УС — Урядовий Сенат

ч. р. кн. — частина родовідної книги

*Євген Чернецький***КАРАФФА-КОРБУТИ ГЕРБА КОРЧАК
НА КИЇВСЬКОМУ ПОЛІССІ ТА ПОРОССІ У XVIII–XIX ст.**

На тлі дискусії про формування гербового роду Корчаків розглянуто походження роду Караффа-Корбутів. Наведені дані про гілки Корбутів, які мешкали наприкінці XVIII – на початку XIX ст. на теренах Київського Полісся та Поросся (переважно в межах Радомишльського і Васильківського повітів Київської губ.). Стаття доповнена поколіннями розписами.

Ключові слова: Караффа-Корбути, герб Корчак, Поросся, Полісся, джерела.

*Евгений Чернецкий***КАРАФФА-КОРБУТИ ГЕРБА КОРЧАК
НА КИЕВСКОМ ПОЛЕСЬЕ И ПОРОСЬЕ В XVIII–XIX вв.**

На фоне дискусии о формировании гербового рода Корчаков рассмотрено происхождение рода Караффа-Корбутов. Приведены данные о ветвях Корбу-

тов, которые жили в конце XVIII – в начале XIX вв. на территории Киевского Полесья и Поросья (преимущественно в границах Радомысльского и Васильковского уездов Киевской губ.). Статья дополнена поколенными росписями.

Ключевые слова: Караффа-Корбути, герб Корчак, Поросье, Полесье, источник.

Evhen Chernetskiy

THE KARAFFA-KORBUTS OF THE KORCHAK'S COAT OF ARMS IN THE KYIVAN POLISSIA AND POROSSIA IN THE 18 th – 19th CENTURIES

This article highlights the origins of the Korchak's coat of arms on the background of discussion about its formation. The database of the Korbut's branches are given in the article. These branches dwelled in the late 18 – early 19th centuries on the territory of Polissia (Woodlands) and Porossia (an area among rivers Ross and Stugna), mostly in Radomyshlsky and Vasylkivsky counties of Kyivan province. The article is supplemented with generation lists.

Keywords: the Karaffa-Korbuts, Korchak's coat of arms, Porossia, Polissia, sources.

УПЛЫЎ СВАЯЦКІХ СУВЯЗЯЎ НА ФАРМІРАВАННЕ СКЛАДУ РОТМІСТРАЎ НАЙМАНАГА ВОЙСКА ВКЛ У 1558–1579 гг.

Займаючыся вывучэннем структуры найманага войска ВКЛ ў гады Інфлянцкай вайны, мы прыйшлі да адной нечаканай пастаноўкі праблемы. Здавалася, вайсковая служба павінна ўздымаць уверх адпаведныя таленты, якія здольныя паказаць сябе ва ўсёй сіле ў баявых дзеяннях, абароне замкаў падчас аблогі і г.д. Аднак пры бліжэйшым знаёмстве з характарам рэкрутавання на найманую службу аказалася, што пратэктывізм, замешаны на крэўных сувязях, грае тут не менш фундаментальную ролю, чым пры прасоўванні «сваіх» людзей па дзяржаўна-урядніцкай лесвіцы.

Стаць ротмістрам (г. зн. узначаліць роту — асноўную адзінку найманага войска) было не так проста. «Ротмістр» азначала не толькі высокую пасаду ў вайскавай ерархіі, але абавязкова ўваходзіла ў «тытул» у пераліку дзяржаўных пасадак, валодання дзяржавамі і староствамі і інш. Званне ротмістра было пэўным сацыяльным авансам, азначала прасоўванне па лесвіцы сацыяльнай ерархіі. Яно было ў пэўнай ступені ганаровым званнем. Безумоўна, гэта таксама абумоўлівала прэстыжнасць вайскавай службы, бо дазваляла спадзявацца ў выніку ваенных поспехаў на пад'ём па ўрадніцкай лесвіцы і наданні (узнагароды) з боку гаспадара і дзяржавы.

Відавочным з'яўляецца факт, што пераход на ротмістрскую службу часта рабіўся з жадання надаць новы імпульс сваёй кар'еры, знайсці ў варунках вайны новыя магчымасці па ўзбагачэнню, атрыманню гаспадарскай альбо магнацкай ласкі, здзейсніць кар'ернае прасоўванне. Для таго каб стаць ротмістрам былі патрэбныя не толькі адпаведныя фінансава-матэрыяльныя сродкі, але і пэўныя сувязі з ураднікамі, якія адказвалі за арганізацыю вайскавай службы (перадусім гетманы, але таксама падскарбіі, ваяводы і інш.).

Асаблівую важнасць вайсковая служба набывала ў мясцовасцях, якія знаходзіліся ў ваенным становішчы падчас вайны альбо жылі ў сталым прадчуванні ваеннай пагрозы. Гэта, як правіла, памежныя рэгіёны, у нашым выпадку — раёны, якія суседнічалі з Маскоўскай дзяржавай, г. зн. уся паўночная і ўсходняя Беларусь. Тут вайсковая служба адыгрывала значную ролю не толькі ў справе абароны дзяржаўных межаў ад націску ворага, але таксама для абароны ўласных сямей і маёмасці. Неабходнасць пільнасці перад ваеннай пагрозай і сталай гатоўнасці да адпору праціўнікі рабілі са службы найважнейшы элемент публічнага жыцця. Калі ўзяць пад увагу рыцарскі этас, распаўсюджаны ў сярэднявечным грамадстве, то

становіцца зразумелым тое месца, якое займаў занятак вайсковай справай у самасвядомасці і жыцці сапраўднага шляхціча.

Трэба, аднак, адзначыць, што ў часы праўлення Жыгімонта Аўгуста подзвігі на ваенным полі не гралі той звыклай вырашальнай ролі пры здабычы міласці гаспадара. Апошні Гедымінавіч не быў ваяўнічым валадаром і больш увагі пры раздачы ўрадаў надаваў талентам і ўменням, якія праяўляліся пры службе на гаспадарскім двары. Добра відаць, што найлепшыя кар’еры ў гэты час рабіліся тымі, хто адчуваў сябе ў дворскім жыцці як рыба ў вадзе.

Удзел у Інфлянцкай вайне, здавалася, павінен крута змяніць характар кар’ернай палітыкі і даць дарогу тым, хто праявіць сябе напоўні ў ваенных чынах. Гэтым шанцам паспяшаліся скарыстацца многія, хто да гэтых пор знаходзіўся ў ценю вялікай палітыкі. Тэма выкарыстання разнастайных магчымасцяў, якія стварала ваеннае становішча, для ўзбагачэння і кар’ернага росту, вельмі шырокая і патрабуе дэтальных і част амарудлівых доследаў. Тут нас будзе цікавіць перадусім тая роля, якую адыгрывалі крэўныя сувязі ў кар’ерных авансах.

Уплывовыя ўраднікі імкнуліся ўладкаваць на вайсковую службу сваіх сыноў, братаў, пляменнікаў і г.д. Крэдыт даверу абумоўліваўся ў немалой ступені з латвейшай магчымасці кантактавання сваякоў, блізкага асабістага знаёмства. Мы ўбачым, што каардынацыя дзеянняў на ваенным фронце на падобным «сваяцкім» узроўні была вельмі эфектыўнай. Гэта асабліва відавочна па кантактах паміж Рыгорам Хадкевічам і яго зяцем Раманам Сангушкам, якія займалі пасады адпаведна найвышэйшага і дворнага гетманаў у другой палове 60-х гг. XVI ст.

Аднак каб адлюстраваць і выявіць значэнне гэтых папярэдніх высноў і, здавалася б, такіх відавочных ісцін, трэба ўсё ж такі адказаць на пытанні:

Якімі крэўнымі сувязямі былі павязаныя ротмістры і іншыя чыны войска ВКЛ?

Як уплывала ротмістрская служба на кар’ерны аванс? Якія былі патрэбныя перадумовы для паспяховай службы на пасадзе ротмістра з гледзішча кар’ерных (урадніцкіх, маёмасных) магчымасцяў?

Ці адкрывала ротмістрская служба шлях да ўзбагачэння? Ці было гэта матывам паступлення на службу?

«Засвяціцца» перад гаспадаром — ці існаваў такі матыў пры заступленні на вайсковую службу?

Ракіроўка 1566 г.: змена гетманаў ці замена сваяцкага клану?

Смерць Мікалая Радзівіла Чорнага ў траўні 1565 г. узрушыла палітычную сітуацыю ў краіне. Беспярэчны аўтарытэт гэтага палітыка быў гарантам стабільнасці ўрадніцкай ерархіі. Стаўшае вакантным месца канцлера і віленскага ваяводы — найважнейшых урадаў у ВКЛ, стварала сітуацыю, калі значныя перасоўванні па ўрадніцкай лесвіцы сталі рэальнымі як

ніколі. Гэтыя чаканні аказаліся доўгімі па часе — толькі ў сакавіку 1566 г. Жыгімонт Аўгуст вырашыў намінаваць кандыдатаў на вакантныя ўрады і, як наступства — на адпаведна вызваленыя пасады ў выніку руху ва ўрадніцкай структуры. На пакінуты Мікалаем Радзівілам Рудым урад найвышэйшага гетмана быў прызначаны дворны гетман (знаходзіўся на гэта пасадзе з 1556 г.) Рыгор Аляксандравіч Хадкевіч¹. Урад дворнага гетмана на некаторы час заставаўся незанятым... Але аб усім па парадку.

Цалкам чаканая ракіроўка гетманаў прывяла да адчувальных зменаў у арганізацыі абароны ВКЛ. Р. Хадкевіч энергічна ўзяўся за працу, што дыктавалася актывізацыяй дзеянняў маскоўцаў па ўмацаванні на тэрыторыі Полацкай зямлі ў сярэдзіне 1566 г.² Без пэўных новых кадравых рашэнняў пры новым гетмане, зразумела, не магло абыйсціся. Самым важным і цікавым прызначэннем стала перадача дворнага гетманства Раману Сангушку, які некалькі год таму ажаніўся з дачкой Рыгора Хадкевіча Аляксандрай. Хоць гэты ўкраінскі князь і вызначаўся відавочнымі ваеннымі талентамі, але для заняцця гэтак значнай пасады ён быў адназначна за малады. Невядома, якія аргументы перад гаспадаром высунуў найвышэйшы гетман, але далейшы час паказаў, што выбар быў цалкам слушным. Адзначым, што ў 1567–1569 гг., знаходзячыся ў раёне ваенных дзеянняў ва ўсходняй Беларусі, Р. Сангушка з'яўляўся «справцою» гетманскага ўраду (г.зн. выконваючым абавязкі). Толькі напрыканцы свайго нядоўгага жыцця, у лістападзе 1569 г. ён атрымаў намінацыйны прывілей на дворнае гетманства³.

На гэтым расстаўленне сваіх сваякоў Хадкевічам на важныя з ваеннага гледзішча пасады не скончылася. У 1566 г. адзін з самых актыўных ротмістраў Філон Кміта атрымлівае ўрад аршанскага старасты. Адрозна звернем увагу, што ён быў жанаты на другой дачцы Рыгора Хадкевіча — Сафіі (з 1563 г.). Орша займала найважнейшае месца ў сістэме абароны ВКЛ і яго дыпламатычных кантактах з Маскоўскім княствам. Яна была першым пунктам на тэрыторыі ВКЛ пры адпраўцы-прыёме пасольстваў у абодва бакі, першай значнай крэпасцю на шляху маскоўскіх войскаў, якія выступалі са Смаленска. Можна сказаць, што пасля 1514 г., калі Княства страціла Смаленск, Орша заняла яго месца ў сістэме абароны і камунікацый. Акрамя таго, Орша была галоўнай выведачнай базай і менавіта пры Філоне Кміце гэтая функцыя горада дасягнула значнага росквіту.

Як працавала сістэма сваяцкіх сувязяў, відаць на тым прыкладзе, што на кароткі час у канцы верасня 1567 г. менавіта Ф. Кміта быў прызначаны

¹ Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku: Spisy / Pod red. A. Gąsiorowskiego. — Kórnik, 1994. — Т. 11: Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba. — S. 42.

² Янушкевіч А. Вялікае Княства Літоўскае і Інфлянцкая вайна 1558–1570 г. — Мн., 2007. — С. 173–175.

³ Urzędnicy... — S. 45.

«старшим при людех служебных»у сувязі з ад'ездам да гаспадара Р. Сангушкі⁴.

Яшчэ адна дачка Рыгора Хадкевіча — Ганна — была жонкай кіеўскага кашталяна і любецкага старасты Паўла Іванавіча Сапегі (чарэйская лінія), у руках якога фактычна знаходзілася арганізацыя абароны Кіева і бліжачых зямель ад ворага. Зусім невыпадкова ён быў прызначаны на гэты ўрад у 1566 г. У далейшым часе ён трапіў пад забарону сойма 1568 г. сумяшчаць урады старасты і ротмістра, што, аднак, не перашкаджала яму займацца актыўнай ваеннай дзейнасцю.

Варта дадаць, нягледзячы, на наш погляд, неадназначныя адносіны Рыгора і Яна Геранімавіча Хадкевіча, што жонкай віцебскага ваяводы Станіслава Паца была Крысціна Геранімаўна Хадкевіча — пляменніца найвышэйшага гетмана. Такім чынам, С. Пац таксама не прыходзіўся чужым чалавекам Хадкевічам (намінацыя на ваяводскае месца, дарэчы, адбылася таксама ў 1566 г., хоць спраўцам ваяводства ён быў з 1564 г.⁵). У сістэме абароны ВКЛ Віцебск займаў вельмі важнае месца, з'яўляючыся найбуйнейшым пасля Полацка горадам у паўночна-усходняй Беларусі.

Гэты калейдаскоп крэўных повязяў добра бачны на прыкладах іншых ротмістраў. Ці так ужо выпадкова у красавіку 1566 г. пачаў службу князь Андрэй Пятровіч Масальскі? Яго маці Алена прыходзілася роднай сястрой Раману Сангушкі⁶. Нагадаем, што менавіта ў гэты час Рыгор Хадкевіч становіцца найвышэйшым гетманам, для якога Сангушка ўжо стаў блізім сваяком — зяцем. Цалкам магчыма, што на рашэнне стаць ротмістрам паўплываў тот факт, што брат А. Масальскага Іван знаходзіўся ў маскоўскім палоне з 1563 г. Існавалі спадзяванні, што ўдасца ўзяць у палон якога-небудзь маскоўскага ваяводу, каб потым можна было яго абмяняць на брата.

Як прасоўваліся сваякі вышэйшых чыноў ВКЛ, выразна відаць на прыкладзе Канстанціна Вішнявецкага. Канстанцін Іванавіч Вішнявецкі быў шваграм найвышэйшага гетмана Рыгора Хадкевіча (жанаты на яго сястры Катарыне). Ротмістрам ён стаў не з пачатку Інфлянцкай вайны, а толькі ў 1565 г., калі Жыгімонт Аўгуст, намякнуўшы на шчодрую раздачу «ласкі гаспадарскай», заклікаў радных паноў выстаўць за свой кошт роты ў найманае войска⁷. Адным з тых, хто адклікнуўся, быў як раз К. Вішнявецкі. Мяркуем, што гэты крок быў зроблены менавіта па кар'ерных матывах. Выхад на ротмістрскую службу, здавалася, рабіўся тым козырам, які мог вывесці кар'еру на якасна новы ўзровень. Цікава, аднак, што службыць ён распачаў толькі ў кастрычніку 1566 г. Прыпаведны ліст быў

⁴ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie (далей — AS) / Wyd. B. Gorczak i Z. Luba-Radziński. — Lwów, 1910. — Т. VII. — S. 198–201.

⁵ Wolff J. Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1795. — Kraków, 1885. — S. 87.

⁶ *Id.* Kniaziowie litewsko-ruscy od końca XIV wieku. — Warszawa, 1895. — S. 250.

⁷ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной России, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. — Вильна, 1867. — Т. 1. — С. 138–140.

выдадзены на конную роту колькасцю 200 чалавек⁸. З красавіка 1567 г. ён знаходзіўся ў Чашніках, дзе разам з ротай Януша Збаражскага ахоўваў «капец», на якім планавалася будаўніцтва замкавых умацаванняў⁹. Важны момант — на кароткі час, ад моманту намінацыі Р. Сангушкі на ўрад спраўцы дворнага гетманства да яго прыезду ў полацкі раён баявых дзеянняў (сакавік — травень 1567 г.), кіраваў абаронай Полаччыны замест полацкага кашталяна Юрыя Зеновіча¹⁰.

Адзначым некалькі фактаў. Па-першае, яго паяўленне на полацкім тэатры ваенных дзеянняў пасля рашэння аб прызначэнні Рамана Сангушкі дворным гетманам. Характар службы К. Вішнявецкага, яе «прывязанасць» да асобы новага гетмана, давер Р. Сангушкі ў выкананні важных ваенных аперацый і далікатных місій (паездка ў Гародню да гаспадара для прашэння аб адпачынку роты¹¹) паказваюць, што Вішнявецкі быў даверанай асобай двух гетманаў. На гэта ўказвае і тое, што пасля ад'езду Сангушкі з Полаччыны з'язджае адсюль і К. Вішнявецкі (магчыма, напрыканцы 1569 г. Вішнявецкага замяніў князь Леў Кашырскі, блізка павязаны з родам Сангушкаў¹²).

Паплечнікам Вішнявецкага быў яшчэ адзін украінскі князь — Януш Збаражскі. Ён выйшаў на службу вясною 1567 г.¹³ (разам з Р. Сангушкам) і амаль увесь час быў побач з К. Вішнявецкім. Дакладна вядома, што ўзімку 1569–1570 гг. ён пакінуў усходнюю Беларусь. Варта дадаць, што яго бацька быў жанаты на маці Р. Сангушкі — уроджанай Ганне Дэспот. Далёкімі крэўнымі сувязямі К. Вішнявецкі быў злучаны нават з Юрыем Зеновічам — ягоны дваюрадны брат Міхаіл Аляксандравіч Вішнявецкі быў жанаты на дачцы полацкага кашталяна — Гальшцы¹⁴.

Як бачым, прадстаўнікі сваяцкага клану Хадкевічаў-Сангушак бралі вядучыя ролі ў кіраванні найманым войскам ВКЛ пасля 1566 г. Менавіта гэта, напэўна, выклікала адгалоскі незадаволенасці Юрыя Зеновіча — аднаго з лідэраў полацкай шляхты, які са жніўня 1566 г. быў прызначаны

⁸ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Менску (далей — НГАБ ў Менску), ф. КМФ-18, воп. 1, спр. 267, арк. 82.

⁹ AS. — Т. VII. — S. 125–127, 141–142.

¹⁰ Ibid. — S. 128.

¹¹ Жаўнеры роты, нягледзячы на чыныны ўдзел у баявых дзеяннях, пагражалі разыходжаннем («службу выведвают и оттол отегнути волю мают»), што нават стала прадметам асаблівай увагі гаспадара. Жыгімонт Аўгуст раіў Р. Сангушку для затрымкі на службе спасылца на яго аўтарытэт: «именем нашим уживай, (...) кгдаж мы и сами, господарь, без мешканья у воиску, дасть богъ, щастливе будемо» (13.08.1567: AS. — Т. VII. — S. 177). Гэта не дапамагло, таму К. Вішнявецкі быў вымушаны адправіцца ў Гародню, дзе знаходзіўся прыкладна ў сярэдзіне жніўня 1567 г. Ён, у прыватнасці, прасіў найвышэйшага гетмана дазволіць адправіцца ротам, якія ўдзельнічалі ў «ваенных патрэбах», на кароткачасовы адпачынак (AS. — Т. VII. — S. 185).

¹² Ibid. — S. 358.

¹³ Цікава, што першы прыпаведны ліст ён атрымаў яшчэ ў кастрычніку 1566 г. У гэты час ён працягваў заставацца на Валыні. Гл.: НГАБ ў Менску, ф. КМФ-18, воп. 1, спр. 267, арк. 82.

¹⁴ Wolff J. Kniaziowie... — S. 558–559.

фактычным кіраўніком абароны на Полаччыне. На вестку аб прызначэнні Р. Сангушкі спраўцам дворнага гетманства полацкі кашталян неаднаразова пісаў да найвышэйшага гетмана, што «*вже болшей жольнерами справовати не хочеть*»¹⁵.

Бацькоўскія пратэццы і не толькі

Красамоўным прыкладам выкарыстання паспалітага рушэння 1567 г. як зручнага моманту для пачатку кар’еры з’яўляецца рота Крыштафа Зеновіча — сына ўжо згаданага намі полацкага кашталяна Юрыя. З лета 1567 г. ён атрымаў чын ротмістра ў гаспадарскай гвардыі — прэстыжнай групойцы рот, якія суправаджалі гаспадара пры яго знаходжанні ў войску. Вядома, што найм роты для яго рабіў бацька, які выступіў таксама пратэжэ пры звароце да гаспадара з просьбай выплаціць грошы са скарбу. Гаспадар міласціва ўпэўніў Ю. Зеновіча ў хуткім атрыманні фінансавых сродкаў¹⁶. Пасля прыняцця ўхвалы Гарадзенскага сойма 1568 г., якая Юры Зеновіч забараняла чынам мясцовай адміністрацыі (у тым ліку старастам, дзяржаўцам) узначальваць роты, перадаў камандаванне сваёй ротай сыну. Зрабіў у далейшым бліскучую кар’еру, дасягнуўшы сенатарскага ўраду — берасцейскага ваяводы.

Іншы красамоўны прыклад паяўлення новых, па свайму характару часта «выпадковых» ротмістраў падчас паспалітага рушэння 1567 г. звязаны са старэйшым братам Канстанціна Вішнявецкага Андрэем. Ён згадваецца ў якасці ротмістра ў канцы 1567 г., як раз пры стаянні паспалітага рушэння пад Маладзечнам, а ўжо ў 1568 г. пра яго роту нічога не чуваць¹⁷. Верагодна, ён таксама быў у гаспадарскай гвардыі. Падобныя ініцыятывы былі звязаныя з жаданнем паказацца перад гаспадаром і дамагчыся ад яго новых «ласак», спадзяваннямі атрымаць рознага роду авансы — ад фінансавых да кар’ерных. Як правіла, падобныя роты не паяўляліся выпадкова — як правіла, новыя ротмістры былі людзьмі, звязанымі крэўнымі сувязямі з чынамі вайскавай службы.

Другі прыклад выдатнай стартавай пляцоўкі службы ў рангу ротмістра паказвае сын наваградскага ваяводы Паўла Сапегі Мікалай.

Мікалай Паўлавіч Сапега¹⁸ (нар. каля 1529 г.) служыў у 1561–1562 гг. у Інфлянтах¹⁹. Месцам пастаяннай дыслакацыі яго роты быў Вендэн — сталіца Інфлянцкага Ордэна. Рота М. Сапегі выкарыстоўвалася досыць актыўна ў баявых аперацыях. Так, у траўні 1562 г. яна была накіравана на

¹⁵ 01.04.1567: AS. — Т. VII. — S. 118.

¹⁶ Archiwum Główne Aktów Dawnych w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów, dz. II Suplementum, sygn. 12 b.

¹⁷ Магчыма, гэта было звязана з атрыманнем ураду валынскага (луцкага) кашталяна.

¹⁸ Polski Słownik Biograficzny. — Warszawa-Kraków, 1994. — Т. 35. — S. 116–120.

¹⁹ Lietuvos Metrika. — Vilnius, 1996. — Kn. 564: (1553–1567) / Parengė A. Baliulis. — P. 40, 75, 100–101.

дапамогу абаронцам Пернавы²⁰. У лістападзе 1562 г. у шэрагу іншых рот атрымала «лежы»на Браслаўшчыне²¹. З гэтых пор была задзейнічана для абароны паўночна-усходняга памежжа ВКЛ. Вядома, што 21 верасня 1563 г. адбылося прыпаведванне службы для 300 коннікаў роты М. Сапегі²². Яна прыняла актыўны ўдзел у Ульскай бітве 1564 г.²³

У далейшым звестак пра ўдзел роты М. Сапегі ў баявых дзеяннях не захавалася. У якасці ротмістра «г(оспо)д(а)ра короля его м(и)л(о)сти» М. Сапега згадваецца 25 ліпеня 1565 г. пры разглядзе справы («угоды») паміж Янам Глядавіцкім (служэбнік А. Валовіча) і Янам і Мікалаем Тальвошамі. Ён выступаў «прыяцелем»(сведкам) з боку Я. Глядавіцкага²⁴. 16 верасня 1566 г. на дзеянні роты паступіла скарга ад сялян Магілёўскай воласці²⁵.

Цалкам верагодна, што менавіта ён з'яўляецца тым «панам Сапегам маршалкам», які згадваецца ў спісе ўраднікаў, выставіўшых роты па ўласнай ініцыятыве восенню 1565 г. І гэта было зроблена, безумоўна, з разлікам на гаспадарскую ласку.

Відавочна, што пасля атрымання пасады гаспадарскага маршалка ў 1566 г. М. Сапега адыйшоў ад ротмістрскай дзейнасці. На нашу думку, гэты аванс быў інспіраваны вайскавай службай. У далейшым М. Сапега зрабіў выдатную сенатарскую кар'еру, стаўшы спачатку менскім ваяводай (у 1576 г.), берасцейскім і віцебскім у 1588 г.²⁶

Пэўнымі ніцямі з уплывовым на Полаччыне Юрыем Зеновічам былі спакрывёныя князі Лукомскія. Жонка Багдана Андрэвіча Лукомскага, спалоненага пры захопе Полацка ў 1563 г., Соф'я Іванаўна Служка прыходзілася роднай сястрой жонцы Юрыя Зеновіча Ганне Іванаўне Служцы. Ганна Андрэўна²⁷. Князь Багдан Лукомскі прыходзіўся зяцем ротмістру Рыгору Баку. Вядома, што восенню 1566 г. Р. Бака прадпрымаў пэўныя захады па вызваленню з маскоўскага палону свайго зяця князя Багдана Лукомскага. Паводле гаспадарскага ліста для абмену ён павінен быў атрымаць ад стольніка Мікалая Кухмістровіча нейкага Нараватага (спалонены, верагодна, падчас Ульскай бітвы 1564 г.)²⁸. Цікава таксама адзначыць, што сястра Бакі Настасся была замужам за ротмістрам Станіславам Салагубам²⁹.

²⁰ Ibid. — P. 106–107.

²¹ Ibid. — P. 128–130.

²² Русская историческая библиотека. — Юрьев, 1914. — Т. 30: Литовская Метрика. Книги публичных дел. — С. 735–736.

²³ Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkich Rusi. — Warszawa, 1846. — Т. II. — S. 414.

²⁴ НГАБ ў Менску, ф. КМФ-18, воп. 1, спр. 263, Арк. 32–36 адв.

²⁵ Там сама, спр. 267, арк. 78–78 адв.

²⁶ Wolff J. Senatorowie i dygnitarze... — S. 9, 25, 87.

²⁷ Id. Kniazowie... — S. 216. Тэстамент з 1586 г.

²⁸ НГАБ ў Менску, ф. КМФ-18, воп. 1, спр. 267, арк. 70. 04.09.1566.

²⁹ Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius, f. 16, k. 416–418.

Астафій Яцыніч (бацька ротмістра Марціна Яцыніча) быў жанаты на Ганне Андрэеўне Лукомскай — з другой лініі князёў Лукомскіх (на Мялешкавічах)³⁰. Яе сястра Аграфена Андрэеўна Лукомская была жанатая на Сямёне Кміце. Іх сын — ні хто іншы як вядомы разведчык, аршанскі стараста Філон Кміта-Чарнабыльскі³¹. Мяркуем, што ў дадзеным выпадку сваяцкія сувязі таксама паўплывалі на пераход Марціна Яцыніча на ротмістрскую службу.

Высновы

Такім чынам, можна падвесці пэўныя папярэднія вынікі. Служба ў чыне ротмістра ў найманым войску стварала добрыя магчымасці для кар’ернага росту, што, аднак, магло быць рэалізавана пры пэўных умовах. Наяўнасць крэўных сувязяў сур’ёзна павялічвала шанцы атрымаць прывілей на урад альбо маёнтак. Вайсковая служба была асабліва спрыяльным пачаткам для кар’еры маладых прадстаўнікоў магнацкіх і буйных шляхецкіх родаў (Крыштаф Зеновіч, Мікалай Сапега і інш.).

У гэтым прасоўванні па кар’ернай лесвіцы можна вылучыць два тыпы: у першым выпадку новая прыступка пераводзіла ротмістра ў ранг звычайных (традыцыйных) ураднікаў, якія звальняліся фактычна з ваеннай службы, у другім — новы тытул альбо пасада давалі новы стымул для прафесійнай вайсковай дзейнасці. Менавіта такімі «профі» доўгі час былі Філон Кміта, Павел Сапега і інш.

Мы ўбачылі, як са зменай вайсковага кіраўніцтва ВКЛ змяняецца склад давераных асоб — найбольш прыбліжаных і выконваючых найважнейшыя функцыі ротмістры, тых паплечнікаў, якія стваралі «кола даверу», бліжэйшых партнераў гетманаў. Захоп Полацка і акупацыя тэрыторыі паўночнай Полаччыны карэнным чынам змяніла ваенна-стратэгічную сітуацыю. Была патрэбная рэарганізацыя сістэмы абароны на ўсходнім памежжы ВКЛ. Разуменне гэтай задачы не магло не прывесці да пэўных кадравых рашэнняў. Прыход Рыгора Хадкевіча на пасаду найвышэйшага гетмана пацягнула за сабой раздачу важных з ваеннага пункту гледжання ўрадаў на памежжы. У сваёй большасці яны былі абапертыя на крэўныя сувязі.

Для Жыгімонта Аўгуста тыя, хто шукаў шчасця на ваенным полі, не сталі фаварытамі пры раздачы ўрадаў ці ўзнагародаў за службу. Яны працягвалі круціцца ў ваенным катле, раз-пораз атрымліваючы падзякі за службу ўперамежку з «дымамі», сёламі і староствамі. Гэтыя ўзнагароды былі даволі сціплымі. Нездарма ўвесь час Інфлянцкай вайны нарасталася расчараванне адносінамі Жыгімонта Аўгуста да ваенных спраў. Гэта асабліва яскрава праявілася ў пазіцыі Рамана Сангушкі, які ўжо ў канцы 1568 г. выказваў намеры пакінуць вайсковую службу, бачачы недастатковае забеспячэнне і абьякавасць цэнтральных уладаў да патрэбаў войска.

³⁰ Wolff J. Kniazowie... — S. 218.

³¹ Ibid.

Можна сказаць, што нягледзячы на ўцягванне ў сур'ёзны і працяглы ваенны канфлікт, для кіроўных колаў ВКЛ вайна не стала падставай для перамены стаўлення да сапраўдных прадстаўнікоў рыцарскага саслоўя, якія імкнуліся праявіць сябе на полі бою з разлікам на відочны сацыяльны аванс. Гэтая неўвага паўплывала на пасіўныя дзеянні ўзброеных сіл, што, у сваю чаргу, паслужыла прычынай няўдалага, інэртнага ходу Інфлянцкай вайны 1558–1570 гг. для Вялікага княства Літоўскага.

Андрей Янушкевич

ВПЛИВ РОДИННИХ ЗВ'ЯЗКІВ НА ФОРМУВАННЯ СКЛАДУ РОТМІСТРІВ НАЙМАНОГО ВІЙСЬКА ВКЛ У 1558–1579 рр.

У статті здійснено спробу прослідкувати зв'язок між отриманням військової посади ротмістра найманого війська та спорідненням найвищих урядовців ВКЛ. Автор доводить, що зі зміною великого гетьмана у 1566 р. сталась ротація у складі ротмістрів. Новий гетьман Григорій Ходкевич лобіював перед королем призначення на ротмістрські посади своїх родичів, як кровних, так і по жіночій лінії. У такій поведінці криється один з основних тогочасних принципів — формування власного клану.

Ключові слова: ротмістр найманого війська, великий гетьман, Григорій Ходкевич, Велике князівство Литовське, кровно-свояцьке споріднення.

Андрей Янушкевич

ВЛИЯНИЕ РОДСТВЕННЫХ СВЯЗЕЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ СОСТАВА РОТМИСТРОВ НАЕМНОГО ВОЙСКА ВКЛ В 1558–1579 гг.

В статье осуществлена попытка проследить связь между получением военной должности ротмистра наемного войска и семейными связями наивысших должностных лиц ВКЛ. Автор доказывает, что смена великого гетмана в 1566 г. привела к ротации в составе ротмистров. Новый гетман Григорий Ходкевич лоббировал перед королем назначение на ротмистрские должности своих родственников, как кровных, так и по женской линии. В таком поведении кроется один из основных принципов того времени — формирование собственного клана.

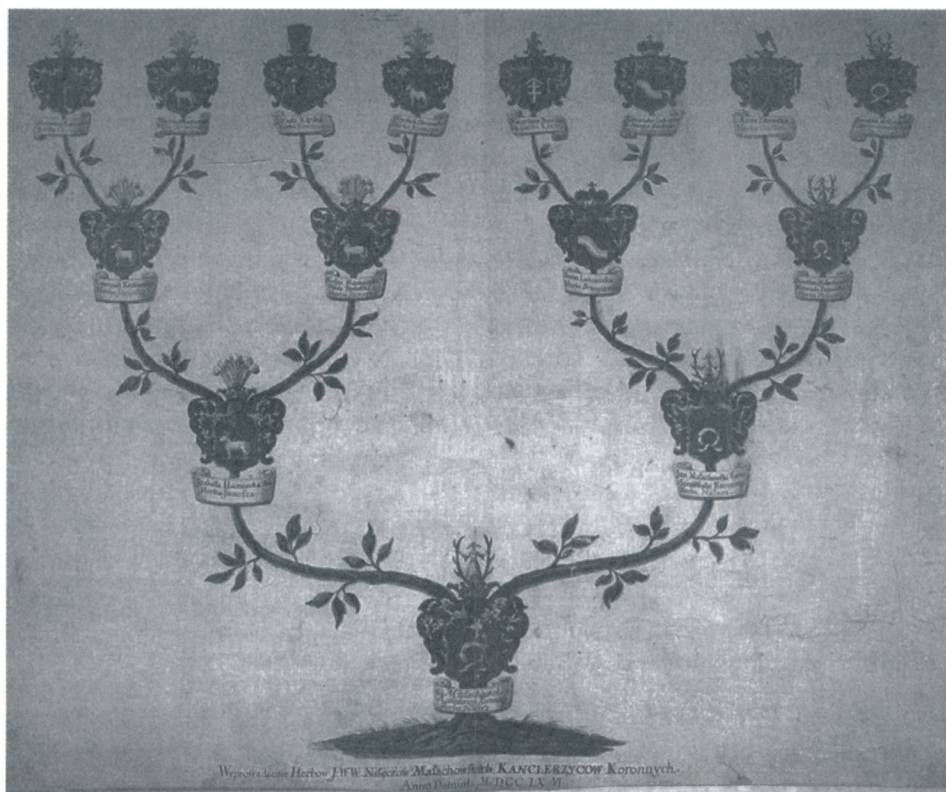
Ключевые слова: ротмистр наемного войска, великий гетман, Григорий Ходкевич, Великое княжество Литовское, кровное родство, свойство.

Andrey Yanukshevich

THE INFLUENCE OF FAMILY TIES ON FORMATION OF CAPTAINS STAFF IN A RECRUITING ARMY OF GDL IN 1558–1579

In this article the author made an attempt to trace the family relationships among captains staff in a private army and the highest officials in the GDL (Grand Duchy of Lithuania). The author proves that with the change of Grand Hetman (the highest military office in Ukrainian army) in 1566 there was an alteration in the staff officers. The new Hetman, Hryhoriy Khodkevich, promoted before the king his native relatives and in-laws to the positions of captains. In this kind of behaviour was one of the main principles of a powerful clan formation.

Keywords: captain of a recruiting army, Grand Hetman, Hryhoriy Khodkevich, Grand Duchy of Lithuania, native-in-laws relationships.

ГЕНЕАЛОГІЯ ТА РОДОВА ГЕРАЛЬДИКА: ДО ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ

ХРЕСТИЛЬНІ ІМЕНА ІЗЯСЛАВИЧІВ У СВІТЛІ НОВИХ СФРАГІСТИЧНИХ ПАМ'ЯТОК (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КОЛЕКЦІЇ О. ШЕРЕМЕТЬЄВА)

Результати останніх досліджень з антропонімії Рюриковичів перевершили очікування істориків. Родові імена виявилися цікавим та несподіваним джерелом розуміння процесів всередині княжих сімей Київської Русі. У добу середньовіччя ім'я володаря грало неабияку роль, а в певних моментах — визначальну. Ім'я дитини — важлива складова її інкорпорації у рід, визначення її місця в ньому. Дослідженням імен княжої династії Київської Русі займалися такі історики, як В. Янін, Ф. Успенський, А. Литвина, Л. Войтович. Дослідники у своїх працях відзначали існування родової стратегії у виборі імен для новонароджених дітей.

У «Повчанні» Володимира Мономаха є цікавий для генеалoga фрагмент: «дідом свої Ярославом, благословенним, славним, наречений у хрещенні Василієм, а руським іменем Володимир»¹. Ярослав Мудрий обирав самостійно імена для своїх дітей та онуків. Наприклад, на честь брата назвав онука — Мстислава Ізяславича; на честь дядьків, які були перепоховані згідно з християнською традицією, отримали імена онуки Ярополк Ізяславич та Олег Святославович. Навіть на честь свого супротивника — усиновленого Володимиром Святим Святополка Ярополковича — названий був онук із старшої гілки — Святополк Ізяславич (див. Табл. 1).

Табл. 1. Династичні імена надані Ярославом Мудрим своїм онукам

Разом із династичним кожен князь мав хрестильне ім'я, важливість якого сьогодні важко зрозуміти. Воно не тільки відбиває процес формування християнського культу в княжій сім'ї — ім'я правителя поминається у церквах під час літургії. Останній факт важливий у контексті розуміння тодішньої системи ієрархії. Недарма прецедент із відмовою

¹ Літопис руський / Пер. з давньорус. Л.Є. Махновця. — К., 1989. — С. 454.

поминати Святослава як правителя Русі призвів до непорозуміння у печерських ченців і потрапив на сторінки «Патерика»².

У писемних джерелах князі здебільшого фігурують під родовими іменами (хоча з XII ст. вони поступово витісняються календарними). Зрідка у літопису натрапляємо на згадку про святого патрона князя.

Одним із джерел історії Київської Русі є печатка. Ця рівнозначна графіті та берестяними грамотами пам'ятка матеріальної культури є носієм важливої історичної інформації.

Сфрагістичні пам'ятки з колекції О. Шереметьєва дозволяють реконструювати деякі хрестильні імена родини Ізяслава Ярославича. Більшість молівдовулів цієї гілки раніше вже була опублікована із відповідними атрибуціями. Подаємо короткі відомості про дітей та онуків Ізяслава Ярославича, із зазначенням хрестильних імен, які стали відомі завдячуючи печаткам.

Мстислав-Федір Ізяславич. У хрещенні отримав ім'я Феодор. Відомий його молівдовул із батьківським протогеральдичним знаком — розеткою³. Доказова база О. Артюхіна при публікації цієї пам'ятки переконує у правомірності атрибуції. Іконографічно зображення небесного патрона тягнє до св. Феодора Тирона більше, ніж до св. Феодора Стратилата.

Ярополк-Петро Ізяславич. За висунутою В.Л. Яніним гіпотезою, князь після народження був хрещений іменем Гавриїл. Перебуваючи в еміграції, у Римі, Ярополк охрестився наново і отримав ім'я Петро⁴. Ця двоіменність князя Гавриїла-Петра перекочувала у більшість історичних праць і стала стійкою історіографічною позицією. Ця гіпотеза виникла як наслідок неправильної атрибуції печатки із зображенням св. Олисави та архангела Гавриїла. Вчений вважав, що цей молівдовул належав матері Ярополка Ізяславича — Гертруді. Коли вона стала вдовою, то зобразила на печатці патрона свого старшого сина Ярополка. Цей сфрагістичний концепт міг існувати лише за тієї умови, що князь у хрещенні був Гавриїлом. З молитовника ж його матері нам відомо, що Ярополк у хрещенні був Петром⁵. Це підтверджує і поховання князя у збудованій ним церкві апостола Петра Димитрівського Київського монастиря⁶. На сьогоднішній день, відома низка печаток Ярополка Ізяславича. Всі вони мають на лицьовій стороні зображення апостола Петра⁷. Існують його печатки із зображен-

² Києво-Печерський патерик / Вступ, текст, прим. Д. Абрамович. — К., 1931. — С. 69.

³ Артюхин О. Печатка Мстислава Ізяславича (за матеріалами сфрагістичної колекції Музею Шереметьєвих) // Сфрагістичний щорічник. — К., 2012. — Вип. III. — С. 36–38.

⁴ Янин В.Л. Русская княгиня Олисава-Гертруда и ее сын Ярополк // Нумизматика и эпиграфика. — М., 1963. — Т. IV. — С. 142–164.

⁵ Висловлюємо свою щирю подяку за консультації з цього приводу А. Назаренко (Москва).

⁶ Полное собрание русских летописей (далі — ПСРЛ). — СПб., 1908. — Т. II: Ипатьевская летопись. — Стб. 275.

⁷ Эйдель Е. Буллы князей Ярополка-Петра и Владимира-Василия: атрибуция и датировка // Сфрагістичний щорічник. — К., 2012. — Вип. III. — С. 53–64.

ням на зворотній стороні самого князя і підписом його імені⁸. Варіанти печатки із зображенням апостола Петра на лицьовій стороні та св. мучеників Борисом і Глібом на зворотній слід датувати часом канонізації обох братів у 1072 р. Тобто за три роки до гіпотетичного перехрещення князя у католицизм та отримання ним нового імені.

Святополк-Михаїл Ізяславич. У «Повісті временних літ» згадується хрестильне ім'я Святополка — Михаїл⁹. Це підтверджується і даними сфрагістики¹⁰.

Слід акцентувати, що Мстислав, Ярополк та Святополк — не просто родові імена — це імена київських князів, всіх попередників Ярослава та Володимира Святого на головному столі з часу смерті Святослава Хороброго.

Ростислав Мстиславич. Хрестильне ім'я цього князя невідоме.

Ярослав-Георгій Ярополкович. Хрестильне ім'я цього князя встановлено за допомогою печатки, яка має на лицьовій стороні погрудне зображення св. Георгія, а на зворотній апостола Петра¹¹.

В'ячеслав-Іоанн Ярополкович. Хрестильне ім'я князя стало відомим завдячуючи його печатці. На її лицьовій та зворотній сторонах погрудне зображення св. Іоанна Хрестителя та апостола Петра¹².

Мстислав-Феодор Святополкович. Ім'я цього князя відоме з низки молівдовулів сфрагістичного типу «Дніслово»¹³.

Ярослав-Іоанн Святополкович. Його хрестильне ім'я було встановлене В. Яніним¹⁴. Нами аналізувалась специфіка палеографії майстра-різьбяря матриць буллатрія Ярослава Святополковича, що підтверджує висунуту російським вченим версію. Серед неопублікованих молівдовулів цього князя заслуговує на увагу екземпляр з колекції О. Шереметьєва. Подаємо його опис:

⁸ *Алфьоров О.* Печатка князя і коронованого короля Русі св. Ярополка Ізяславича // 1000 років українській печатці: каталог виставки. — К., 2013 (у друці).

⁹ ПСРЛ. — Т. II. — Стб. 198.

¹⁰ *Алфьоров О.* Молівдовули київських князів другої половини XI — кінця XII століття (за матеріалами сфрагістичної колекції О. Шереметьєва) // Сфрагістичний щорічник. — К., 2012. — Вип. II. — С. 53–54.

¹¹ *Його ж.* Печатки Ізяславичів (у друці).

¹² *Його ж.* Молівдовули київських князів... — С. 52–53.

¹³ *Його ж.* Хрестильне ім'я волинського князя Мстислава Святополковича (1097–1099 рр.) за даними руської сфрагістики // Генеалогічні записки. — Львів, 2011. — Вип. 9/3. — С. 1–4.

¹⁴ *Янин В.Л.* Актовые печати древней Руси X–XV вв. — М., 1970. — Т. I. — С. 83.

Рис. 1. Печатка Ярослава-Іоанна Святополковича

Кругла свинцева печатка. Канал для шнура розташовано вертикально, з незначним зміщенням по діагоналі. Заготовка одинарна, лита.

Л.С. Погрудне зображення св. Іоанна Хрестителя; навколо голови лінійний німб; права рука у жесті благословення. Обабіч стовпчастий напис:

Н	А
О	Н
В	О

[Іоанн]

З.С. Погрудне зображення архістратиґа Михаїла; навколо голови — лінійний німб; у правиці — жезл, обіпертий на праве плече, в лівій руці — сфера. Праворуч стовпчастий напис:

Н
Х
А

[Михаїл]

Навколо лінійний обідок.

Д. — 22x20 мм. *Т.* — 3 мм. *В.* — 12,4 г.

М.з. Чортківський р-н, Тернопільська обл.

М.зб. Сфрагістична колекція Олексія Шереметьєва, № VP-1153.

Датуючою ознакою цієї печатки слугує розміщення погрудних зображень на лицьовій та зворотній сторонах. На початку XII ст. така іконографічна риса зникає (винятком слугують, очевидно, лише печатки Рюрика Ростиславича).

Ізяслав Святополкович. Хрестильне ім'я цього князя невідоме.

Брячислав Святополкович. Хрестильне ім'я цього князя невідоме.

Таким чином календарні імена Ізяславичів можна відтворити у наступній генеалогічній схемці:

Табл. 2. Хрестильні імені Ізяславичів

Завдячуючи отриманим даним, спробуємо проаналізувати стратегію вибору хрестильних імен у сім'ї Ізяслава Ярославича. Прийняття обміркованого вибору святого патрона новонародженій дитині мало значну роль. Так, Ярополк Ізяславич названий на честь брата прадіда Ярополка Святославича, а хрещений Петром на честь його сина Святополка Ярополковича. Тут варто згадати, що срібники, карбовані Святополком, мали єдине ідентифікуюче ім'я — «Петрос». Таким чином, відбулась персоналізація двох поколінь в єдиному представникові, ще до народження його брата Святополка.

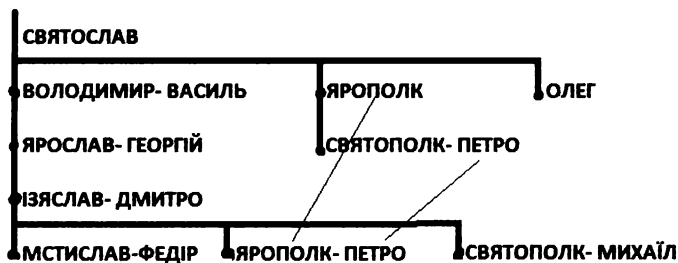

Табл. 3. Вибір хрестильного імені Ярополку Ізяславичу

Хрестильне ім'я старшого онука Ярослава Мстислава Ізяславича — Феодор. Названий цей князь був на згадку про брата Ярослава Мудрого Мстислава Хороброго (див. Табл. 1). Проте його хрестильним іменем було Костянтин¹⁵. У такому разі, відповідність хрестильного імені з династичним не простежується. Водночас, з'являється інша закономірність, яка, на нашу думку, є ключовою. Небесний патрон Ярослава Мудрого святий воїн Георгій. Свого сина Ізяслава князь хрестить на пошану святого воїна Димитрія. Двоє інших онуків отримали династичні імена від діда — Святополк та Олег, а хрещені під єдиним — на честь архістратига Михаїла.

¹⁵ Зотов Р. О черниговских князьях по любичскому синодику и о черниговском княжестве в татарское время. — СПб., 1892. — С. 24, 32–33; Лихачев Н.П. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики. — Л., 1928. — Вып. 1 — С. 157–158.

Архангел, що очолював небесне воїнство, мав патрунувати і воїнам земним. Можливо, таке ім'я отримали двоє інших онуків Ярослава — Ростислав Володимирович та Ростислав Всеволодович, проте ці відомості мають досить слабку джерельну базу¹⁶. Припускаємо, що один із синів або онуків Ярослава мав ім'я Прокопій. Низка руських молівдовулів другої половини XI ст. з цим іменем зафіксовано з теренів України¹⁷. Визначити, кому належав цей сфрагіс, поки не є можливим, але приналежність його власника до княжої родини Рюриковичів не заперечна. Прокопій так само вшановується як святий воїн. До них належав небесний патрон В'ячеслава Ярославича — св. Меркурій¹⁸.

На честь св. Миколая, єпископа Мірлікійського, Ярослав Мудрий хрестив свого сина Святослава. Цей святий належить до культу воїтелів за віру. Під час Вселенського собору (325 р.) святий Миколай задіяв силу проти еретика Арія.

Таким чином, частина хрестильного іменослову синів та онуків Ярослава Володимировича формувалась навколо культу святого воїна. Інший культ, який можна прослідкувати — Борисо-Глібський (Романо-Давидівський). Він не є темою цієї публікації, але його існування доводить про невідповідність вибору хрестильних імен Ярославом. На нашу думку, існував і третій напрямок вибору імен для своїх нащадків. Думаємо, що пов'язаний він із слов'янським простором. Один із Ярославичів — Всеволод — мав дуже непопулярне у християнському світі ім'я Андрій. З десятків тисяч візантійських молівдовулів нам відомий лише один, на якому власник зобразив цього святого (окрім митрополитів Патраса — міста святого Андрія)¹⁹. Літописна історія про встановлення апостолом Андрієм хреста на київських пагорбах — є однією з серцевинних у формуванні киеворуської православної церкви. Андріївський культ міг поширитись у часи Ярослава Мудрого. Непопулярним було ім'я у іншого згаданого Ярославича — Меркурій. Святий воїн Меркурій у житті за походженням названий скіфом. Русичів у Візантії називали тавро-скіфами. Припускаємо про невідповідний вибір імені і на цей раз. Другий православний святий воїн, що за походженням був слов'янином — Іоанн Воїн. Серед хрестильних імен дітей та онуків Ярослава це ім'я відсутнє. Проте у третьому коліні — сини Ярополка Ізяславича, Святополка Ізяславича і Володимира Всеволодовича названі у хрещенні Іоаннами. Хоча у всіх трьох випадках у дорослому віці, згідно з сфрагістичними пам'ятками, їх небесним патроном був Іоанн Хреститель. Проте останній факт, судячи з того, що князь

¹⁶ Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. Выбор имени у русских князей в X–XVI вв.: Династическая история сквозь призму антропонимики. — М., 2006. — С. 599.

¹⁷ Сфрагістична колекція Олексія Шереметьєва № VP-1007.

¹⁸ Янин В.Л. Актовые печати... — С. 16–17.

¹⁹ Mayerhofer W. Die Ikonographie der männlichen Heiliger auf byzantinischen Bleisiegeln. — Wien, 2007. — P. 12; Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art / Nesbitt J., Oikonomides N. — Washington, 1994. — Vol. II: South of the Balkans, the Islands, South of Asia Minor. — P. 90–91.

знаходився під патронатом усіх однойменних святих, може і нівелюватись²⁰. Ім'я Іоанна міг мати якийсь із синів Ярослава. У такому разі, це дозволило б припускати про формування культу святих, що мали стосунки до слов'янських теренів.

Не менш цікавою склалась ситуація навколо вибору імен у правнуків Ярослава. Ізяславичі — Ярополк та Святополк — намагались закріпити за своїми сім'ями старшинство у роді, ретельно підбираючи імена синам. Два Ярополковичі названі на честь діда та дядьки — Ярослав та В'ячеслав. Святополк, що мав чотирьох синів, назвав їх так само орієнтуючись на іменослов сім'ї діда — Ярослав, Мстислав, Ізяслав та Брячислав (див. Табл. 4).

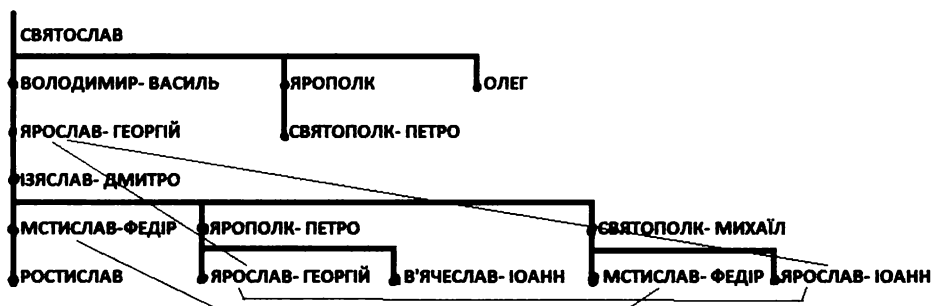

Табл. 4. Вибір династичних імен Ізяславичів

Хрестильні імена Ізяславових онуків привертають посилену увагу. Ярополк надає своєму первенцю Ярославу-Георгію династичне та хрестильне ім'я свого діда Ярослава. В'ячеслава він хрестить на честь Іоанна. Які мотивації привалювали у виборі цього хрестильного імені невідомо, але можливо Ярополком воно було лише повторене. Цікавішою ситуація виглядає з християнським іменословом у дітей Святополка Ізяславича. Старший син отримав княже ім'я Мстислав, а календарне Феодор. Таким чином, було повністю повторене ім'я старшого з Ізяславичів — покійного брата. Другий його син названий на честь діда і водночас старшого племінника Ярославом, а хрещений Іоанном, вірогідно на честь іншого небожа В'ячеслава Ярополковича. Таким чином, Святополк у своїй сім'ї повторив імена практично всіх Ізяславичів: старшого брата Мстислава-Феодора (який, як і син Святополка, так само був бастардом²¹), двох синів брата Ярополка (династичне ім'я Ярослав та хрестильне Іоанн), батьківське ім'я Ізяслав та дідового племінника Брячислава (що є відлунням спроби закріпити за своєю гілкою полоцький стіл Брячиславичів²²). З усіх Ізяславичів у родині Святополка не повторено лише імена Ростислав (хоча нам невідоме хрестильне ім'я цього князя) та Ярополк (див. Табл.

²⁰ Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. Указ. соч. — С. 408.

²¹ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. — Біла Церква, 2006. — С. 353, 357.

²² Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. Указ. соч. — С. 22–23.

5). Перше з імен належало синові Мстислава Ізяславича, який в дитинстві залишився сиротою до смерті діда, а отже, не отримавши батьківщини, став ізгоем. Практики називати на честь позбавленого спадку родича не існувало.

Табл. 5. Хрестильні імена Ізяславичів

Важливість вибору православного імені у Рюриковичів наочно демонструє поведінка Володимира Мономаха. Дослідники раніше вже висловлювали думку про «підтримку» князем у своїй сім'ї імен з гілки Ізяслава Ярославича²³. З урахування нової інформації складається враження, що Мономах «вростав» синівськими іменами у старших Ярославичів, міцно плутаючи «гордіїв вузол»: Мстислав, Ізяслав, Ярополк, В'ячеслав. Проаналізуємо династичні та хрестильні імена декотрих Мономаховичів і їх зв'язок із нащадками Ізяславичів (див. Табл. 6).

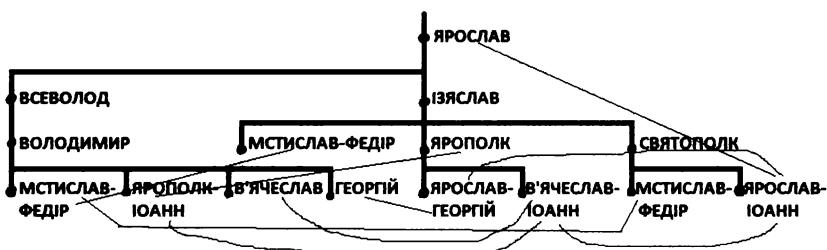

Табл. 6. Запозичення хрестильних імен Мономахом з гілки Ізяславичів

- Мстислав-Феодор Володимирович. Названий княжим та хрестильним іменами синів Ізяслава та Святополка Ізяславича. Разом із цим, втрачає актуальність давня дискусія на честь якого святого Феодора хрещений старший син Мономаха — Стратилата чи Тирона²⁴. Мстислав Володи-

²³ Там же. — С. 15.

²⁴ Гордиенко Э.А. Новгородское «Благовещение» с Федором Тироном // Древнерусское искусство: Зарубежные связи. — М., 1975. — С. 220–221; Кучкин В.А. Княжеский помяник в составе Киево-Печерского патерика Иосифа Тризны // Древнейшие государства Восточной Европы. — М., 1997. — С. 198–199; Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. Указ. соч. — С. 581–582.

мирович успадкував обидва імені від Ізяславичів вже як парні і до того ж вже такі, що оформились як династичні. Яскравим прикладом того, що святий воїн Феодор у подальшому не розрізнявся в княжій сім'ї персонально — Стратилат це чи Тирон — свідчать молівдовули Мстислава-Феодора Мстиславича-Феодоровича Удатного. Згідно з усталеною традицією оформлення княжої булли у другій половині XII ст. на них зображали святих патронів — на лицьовій стороні власника, а на звороті — батька. Маючи рідкісне повторення в імені та по-батькові, князь на своїй печатці позначає лицьову сторону св. Феодором-вершником, а зворотню — пішим²⁵.

- Ярополк-Іоанн Володимирович. Хрестильне ім'я князя, шляхом співставлення фактів, абсолютно правильно у свій час визначив А. Купраніс²⁶. Сьогодні відомі печатки з написом повного іменем цього князя «Іоанн-Ярополк»²⁷. Названо князя було на честь двоюрідного брата батька Ярополка Ізяславича (який мав стати Київським князем, як старший після Всеволода Ярославича). У святому хрещенні отримав ім'я Іоанна, очевидно повторюючи хрестильне ім'я другого сина Ярополка — нещодавно народженого В'ячеслава-Іоанна.

- В'ячеслав Володимирович. На жаль, встановити хрестильне ім'я цього князя за наявними джерелами допоки не є можливим. Зауважимо, що, на нашу думку, династичне ім'я княжич отримав на честь згаданого вище В'ячеслава-Іоанна Ярополковича у 1084–1085 рр., коли між Мономахом та Ярополком була «велика дружба».

- Георгій (Юрій) Володимирович. Мономах назвав свого передостаннього сина лише хрестильним іменем, скоріш за все на пошану діда Ярослава, що у хрещенні був Георгієм. Не виключено, що, окрім цього, князь-батько мав на увазі і хрестильне ім'я старшого з правнуків Ярослава — Ярослава-Георгія Ярополковича.

Ці приклади дозволяють унаочнити прагнення Мономаха пов'язати свою сім'ю із родиною старшого Ярославича — Ізяслава та його нащадками.

Отже, хрестильні імена Рюриковичів були важливою складовою князівського іменослова. Родина Ізяслава Ярославича є прикладом не тільки династичного антропонімікону, але й хрестильного. Очевидно, що Ярослав Мудрий закладав у імена Ізяславичів, своїх онуків, родову першість. Аналіз хрестильних імен цієї гілки Рюриковичі дозволяє припустити формування в межах родини культу святого воїна. Подальші дослідження з цієї тематики дозволять глибше проаналізувати процеси вибору хрестильного імені народженому князеві.

²⁵ Алфёров А. «Язык стяг — дружину водит» // Волонтер. — К., 2012. — № 2. — С. 56–58.

²⁶ Купранис А. Древнерусская вислая свинцовая печать из Белоозера // Восточно-европейский археологический журнал. — 2000. — № 2 (3).

²⁷ Алфёров О. Молівдовули київських князів... — С. 61.

Олександр Алфьоров

**ХРЕСТИЛЬНІ ІМЕНА ІЗЯСЛАВИЧІВ
У СВІТЛІ НОВИХ СФРАГІСТИЧНИХ ПАМ'ЯТОК
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ КОЛЕКЦІЇ О. ШЕРЕМЕТЬЄВА)**

Хрестильні імена Рюриковичів — одна з актуальних тем в генеалогії княжої династії. Нещодавно введені до наукового обігу сфрагістичні пам'ятки дозволили проаналізувати вибір цих імен у лінії Ізяславичів. Основними критеріями обрання імені під час хрещення своїх онуків Ярославом Мудрим були: 1) формування культу святого воїна; 2) ушановування святих, які мали зв'язок із слов'янськими теренами за своїм походженням або проповідницькими місіями; 3) передача хрестильного імені від попередників Ярослава, що повторювало традицію династичних імен.

Ключові слова: хрестильні імена Рюриковичів, Ізяславичі, сфрагістика, культ святого воїна, династичні імена.

Александр Алфёров

**КРЕСТИЛЬНЫЕ ИМЕНА ИЗЯСЛАВИЧЕЙ
В СВЕТЕ НОВЫХ СФРАГИСТИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ
(ПО МАТЕРИАЛАМ КОЛЛЕКЦИИ А. ШЕРЕМЕТЬЕВА)**

Крестильные имена Рюриковичей — одна из актуальных тем в генеалогии княжеской династии. Недавно введенные в научный оборот сфрагистические памятники позволили проанализировать выбор этих имен в линии Изяславичей. Основными критериями выбора имен во время крещения своих внуков Ярославом Мудрым были: 1) формирование культа святого воина; 2) почитание святых, которые были связаны со славянскими землями по происхождению или проповедническими миссиями; 3) передача крестильных имен от предшественников Ярослава, что повторяло традицию династических имен.

Ключевые слова: крестильные имена Рюриковичей, Изяславичи, сфрагистика, культ святого воина, династические имена.

Oleksandr Alfiorov

**THE PRINCES IZIASLAVYCHES' BAPTISMAL NAMES
IN ANALYSIS OF NEW SPHRAGISTIC ARTIFACTS
(A STUDY OF MATERIALS OF SHEREMETIEV'S COLLECTION)**

The Princes Iziaslavyches' baptismal names is one of the unexplored themes in genealogy of Grand Prince Dynasty. Some new sphragistic artifacts recently released into a scientific circulation allow the analysis of the choice of names in the Princes Iziaslavyches branch. The main criteria for choosing names during baptism of Yaroslav the Wise's grandchildren were: 1) formation of cult of a holy warrior; 2) worship of saints which were connected with Slavonic background or with evangelical missions 3) passing a baptismal name from Yaroslav's ancestors to follow the tradition of dynastic names.

Keywords: the Princes Rurykovyches baptismal names, the Iziaslavyches, sphragistics, cult of a holy warrior, dynastic names.

РУСЬКІ РОДОВІ ГЕРБИ XIV–XVI ст. ЯК ГЕНЕАЛОГІЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Тісний зв'язок між геральдиккою і генеалогією, що встановився ще у часи середньовіччя, обумовлений цілим рядом об'єктивних обставин. Родові герби, що становили основу геральдичної системи будь-якої країни Європи, у першу чергу виконували роль своєрідного репрезентанта певної родини та її соціального статусу¹. Вони виступали візуальним аналогом прізвища, які в рівній мірі окреслювали родинні спільноти. Не випадково у обов'язки перших знавців гербів — герольдів — входило також знання родоводів.²

Прикметно, що найдавніші генеалогічні збірки на теренах Східної Європи, являли собою власне гербовники з розлогими генеалогічними відомостями³. Подібний підхід збережено і історіографії Нового часу⁴.

¹ Однороженко О. Українська (руська) еліта доби Середньовіччя і раннього Модерну: структура та влада. — К., 2011. — С. 88–92; Однороженко О. Геральдичні традиції українського козацтва // Історія українського козацтва. Нариси у двох томах. — Том II. — К., 2006. — С. 178–180; Антонов В. Датская геральдика XII–XVII веков. — М., 2008. — С. 143–144.

² Kolář M., Sedláček A. Českomoravská heraldika. — Část I: Část všeobecná. — Praha, 1902. — S. 15; Арсеньев Ю. Геральдика. М., 2001. — С. 43–45; Черных А. Геральдика // Введение в специальные исторические дисциплины. — М., 1990. — С. 49–51; Vrtel' L. Osem storočí slovenskej heraldiky. — Bratislava, 1999. — S. 84–85; Znamierowski A. Wielka księga heraldyki. — Warszawa, 2008. — S. 26–31.

³ Paprocki B. Panosza, to jest herby znakowitych familij Wojewodstw ruskiego i podolskiego, z zalaczeniem wierszy na każdy herb. — Kraków, 1575; Paprocki B. Gniazdo cnoty skąd herby rycerstwa sławnego Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego y inszych państw początek swoy maia. — Kraków, 1578; Paprocki B. Herby rycerstwa Polskiego. — Kraków, 1584; Paprocký B. Zrcadlo slavného Markrabství Moravského, v kterémž jeden každý Stav dávnost, vzácnost i povinnost svou uhlédá. — Olomouc, 1593; Paprocký B. Diadochus, tj. posloupnost knížat a králů českých, biskupů a arcibiskupů pražských a všech třech stavů slavného království českého, to jest panského, rytířského a městského. — Praha, 1602; Paprocký B. Štambuch slezský. — Brno, 1609; Okolski S. Orbis Polonus. — Tomus I—III. — Cracoviae, 1641—1645; Kojalowicz W. Herbarz rycerstwa Wielkiego Księstwa Litewskiego zwany Compendium. — Kraków, 1897; Kojalowicz W. Herbarz rycerstwa Wielkiego Księstwa Litewskiego zwany Nomenclator. — Kraków, 1905; Niesiecki K. Korona Polska przy złotej wolności starożytnymi rycerstwa polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego klejnotami, najwyższymi honorami, heroicznym męstwem i odwagą, wytworną nauką a najpierwej cnotą, pobożnością i świętobliwością ozdobiona, potomnym zaś wiekom na zaszczyt i nieśmiertelną sławną pamiętnych w tej ojczyźnie synów podana. — Tom I–IV. — Lwów, 1728–1743; Niesiecki K. Herbarz Polski, powiększony dodatkami późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nepomucena Bobrowicza. — Tom I–X. — Lipsk, 1839–1845; Duńczewski S.J. Herbarz wielu domów Korony Polskiej y Wielkiego Księstwa Litewskiego. — Kraków, 1757.

⁴ Uruski S., Kosiński A., Włodarski A. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. — Tom I–XXI. — Warszawa, 1904–1938; Dziadulewicz S. Herbarz rodzin tatarskich w Polsce. — Wilno, 1929.

Приміром, найвизначніший генеалогічний твір польської історіографії має назву «Herbarz Polski»⁵.

У наших сусідів давно вже вкоренилася добра традиція супроводжувати генеалогічні дослідження опрацюванням відповідного геральдичного матеріалу.⁶ Не була вона чужою свого часу й для української історіографії⁷. Натомість, для сучасних українських істориків паралельний розгляд генеалогічних і геральдичних сюжетів є радше винятком.⁸

Між тим, залучення геральдичних джерел до генеалогічних та загальноісторичних (політична та соціальна історія, історія уявлень та ідей) студій криє в собі значні наукові можливості⁹, потенціал яких далеко не вичерпаний.

⁵ Boniecki A. Herbarz Polski. — Tom I–XVI. — Warszawa, 1901–1913.

⁶ Semkowicz W. Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskiem w unii horodelskiej 1413 roku // Polska i Litwa w dziejowym stosunku. — Kraków, 1914. — S. 393–446; Semkowicz W. O litewskich rodach bojarских zbratanych ze szlachtą polską w Horodle roku 1413 // Litvano-Slavica Posnaniensis. — Vol. III. — Poznań, 1989. — S. 7–139; Semkowicz W. Ród Awdańców w wiekach średnich. — Poznań, 1920; Białkowski L. Podole w XVI wieku: Rysy społeczne i gospodarcze. — Warszawa, 1920; Białkowski L. Ród Czamborów Rogalów w dawnych wiekach // Rocznik Towarzystwa Heraldycznego. — Tom VI. — Kraków, 1923. — S. 112–115; Białkowski L. Ród Biberszteinów a ród Momotów godła jeleniego rogu w wieku XIV–XVI. — Lublin, 1948; Friedberg M. Ród Łabędziów w wiekach średnich // Rocznik Towarzystwa Heraldycznego. — Tom VII. — Kraków, 1925. — S. 84–86; Górski K. Ród Odrowążów w wiekach średnich // Rocznik Towarzystwa Heraldycznego. — Tom VIII. — Kraków, 1928. — S. 87–91; Wdowiszewski Z. Ród Bogoriów w wiekach średnich // Rocznik Towarzystwa Heraldycznego. — Tom IX. — Kraków, 1929. — S. 66–71; Kozierowski S. Ród Porajów-Rożyców // Rocznik Towarzystwa heraldycznego. — Tom IX. — Kraków, 1929. — S. 178–181; Dunikowski J. O rodzie Świerczków na Rusi w wieku XV i początkach rodziny Dunikowskich // Miesięcznik Heraldyczny. — Tom X. — Lwów, 1931. — S. 202–210, 217–227; Wyrostek L. Ród Dragów-Sasów na Węgrzech i Rusi Halickiej // Rocznik Towarzystwa Heraldycznego. — Tom XI. — Kraków, 1932. — S. 104–129.

⁷ Барвінський Б. Конашевичі в Перемиській землі в XV і XVI ст. // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Том С: Юбілейний збірник на пошану академіка Кирила Студинського. — Частина II: Праці історичні. — Львів, 1930. — С. 19–175.

⁸ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. — К., 2008. — С. 52–57; Собчук В. Шляхетський рід Лідихівських у XV — середині XVII століть // Кризь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя. — Львів, 2012. — С. 122–123; Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. — К., 2012. — С. 63–110.

⁹ Маслійчук В. «Шляхетськість» слобідсько-української козацької старшини другої половини XVII–XVIII століть (ономастика, геральдика, генеалогія) // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Том CCLX: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. — Львів, 2000. — С. 236–246; Однороженко О. Родовий герб Донців-Захаржевських як зовнішнє відображення процесів формування нової соціальної еліти на землях Слобідської України в козацький період // Запорозька старовина. — Випуск III. — Запоріжжя, 2005. — С. 136–139; Однороженко О. Родова геральдика Русо-Влахії (Молдавського господарства) кінця XIV–XVI ст. — Харків, 2008. — 156 с.; Яковенко Н. Внесок геральдики у творення «території з історією» (геральдичні легенди волинської, київської і брацлавської шляхти кінця XVI–XVII ст.) // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Том CCLX: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. — Львів, 2010. — С. 274–298.

Неувага українських істориків (у першу чергу генеалогів) до геральдичних сюжетів, на тлі інтенсивності використання останніх, скажімо, в роботах чеських¹⁰ та польських¹¹ науковців, є тим більш прикрою з огляду на ту обставину, що руський геральдичний матеріал значно краще надається до генеалогічного аналізу ніж, приміром, комплекс польських родових гербів¹².

В середньовічній Польщі герб найчастіше виступав в якості знаку певного гербового роду, що складався зі значної кількості (десятків, а то і сотень) родин, як споріднених між собою, так і тих, що мали різне походження¹³. Водночас, на теренах Русі, як і в більшості країн Європи, певний герб був знаком окремої родини або кількох споріднених між собою родин. Таким чином, виразна зіндивідуалізованість руських родових (власне родинних) гербів дозволяє встановлювати або підтверджувати генеалогічні зв'язки між окремими особами або родинами, щодо спорідненості яких є певні сумніви або цілком відсутні відомості в інших джерелах.

Прикметно, що геральдичні аргументи відіграють вирішальну роль у встановленні походження не лише звичайних шляхетських родин, але й таких провідних княжих родів середньовічної Русі, як Острозькі, Заславські, Четвертинські, Вишневецькі, Збараські та ін.

Чи не найбільш відомим у цьому плані є приклад, щодо встановлення походження князів Несвіцьких та їх молодших галузей — князів Вишневецьких, Збараських, Колоденських, Порицьких, Воронєцьких та Тристен-

¹⁰ Valenta A. Dějiny rodu Kinských. — České Budějovice, 2004; Kotlárová S. Bavorové erbu střely. — České Budějovice, 2004; Papajík D. Páni z Holštejna: významný, ale zapomenutý panský rod. — České Budějovice, 2007; Šandera M. Páni z Dobrušky a z Opočna: kolonizátoři, dvořané a válečníci. — České Budějovice, 2007; Kotlárová S. Páni z Rožmitálu. — České Budějovice, 2008; Nováková S. Krajířové z Krajku: z Korutan do zemí České koruny. — České Budějovice, 2010.

¹¹ Dworzacek W. Leliwici Tarnowscy. — Warszawa, 1971; Bieniak J. Rody rycerskie jako czynnik struktury społecznej w Polsce XIII–XV wieku (uwagi problemowe) // Polska w okresie rozdrobnienia feudalnego. — Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1973. — S. 161–200; Pakulski J. Godziembowie w monarchii Jagiellonów. Desygnaty i skład rodu // Genealogia. Studia nad wspólnotami krewniczymi i terytorialnymi w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym. — Toruń, 1987. — S. 46–74; Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo Bełskie od schyłku XIV do początku XVII wieku. — Warszawa, 1991. — S. 330–370; Kurtyka J. Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu. — Kraków, 1997. — S. 33–44; Kurtyka J. Podole w czasach jagiellońskich. Studia i materiały. — Kraków, 2011. — S. 25–66; Czwojdrak B. Rogowscy herbu Działosza podskarbiowie królewscy. Studium z dziejów możnowładztwa w drugiej połowie XIV i w XV wieku. — Katowice, 2002. — S. 23–35; Trawka R. Kmitowie. Studium kariery politycznej i społecznej w późnośredniowiecznej Polsce. — Kraków, 2005. — S. 17–33; Rolska I. Firliejowie Leopardzi. Studia nad patronatem i fundacjami artystycznymi w XVI–XVII wieku. — Lublin, 2009; Nowak B. Ród Porajów w Małopolsce w średniowieczu. — Kraków, 2009. — S. 17–38; Sławiński T. Kretkowscy i ich dzieje od połowy XIV wieku. — Warszawa—Skrzeszew, 2011. — S. 17–32.

¹² Szymański J. Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego. — Warszawa, 1993; Szymański J. Herbarz rycerstwa polskiego z XVI-go wieku. — Warszawa, 2001.

¹³ Znamierowski A. Herbarz rodowy. Kompendium. — Warszawa, 2004. — S. 20.

ських. Свого часу наукова дискусія довкола цього питання переросла у цілу «генеалогічну війну»¹⁴. Відлуння цієї полеміки можемо спостерігати й у сучасній історіографії¹⁵.

Юзеф Пузина та його прибічники наполягали на походженні князів Несвіцьких від князя Федька Корибутовича, в той час як його опоненти заперечували подібну можливість. Аналіз наявних геральдично-сфрагістичних джерел не залишає сумнівів у правоті останніх та відсутності генеалогічного зв'язку між Корибутовичами та Несвіцькими. Річ у тім, що до нашого часу збереглися відомості про геральдичні знаки представників обох цих родів: Івана і Федора Корибутовичів та Івана і Федора Несвіцьких, які є цілком відмінними одні від інших.

В основі родового герба князів Корибутовичів лежить зображення хреста або стріли з подвійним розгалуженням здолу. Так, на печатці Івана Корибутовича від 1431 р. було вміщено знак у вигляді стріли вістрям вгору над колом з подвійним розгалуженням здолу¹⁶. Подвійні розгалу-

¹⁴ Puzyra J. O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego // *Miesięcznik heraldyczny*. — Tom IV. — Lwów, 1911. — S. 6–15, 43–47, 74–82; Luba Radziwiński Z. W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieświzkiego // *Miesięcznik heraldyczny*. — Tom IV. — Lwów, 1911. — S. 142–150, 182–185; Luba Radziwiński Z. Itinerarium kn. Fedora Korybutowicza i kn. Fed'ka Nieświzkiego // *Miesięcznik heraldyczny*. — Tom VI. — Lwów, 1913. — S. 194–200; Prochaska A. Czy możliwa jest identyczność kniazów Nieświeskich z Korybutowiczami? // *Miesięcznik heraldyczny*. — Tom V. — Lwów, 1912. — S. 88–924; Semkowicz W. Korybutowicze i Nieświzcy w świetle sfragistyki // *Miesięcznik heraldyczny*. — Tom VI. — Lwów, 1913. — S. 200–204; Sochaniewicz K. Przyczynki do rozwoju herbu książąt Zbarazkich // *Miesięcznik heraldyczny*. — Tom VII. — Lwów, 1914. — S. 118–120; Puzyra J. W sprawie Fed'ka Nieświzkiego. Odpowiedź p.Z.L.Radziwińskiemu // *Miesięcznik heraldyczny*. — Tom V. — Lwów, 1912. — S. 18–26, 58–65; Puzyra J. Nieco faktów do sprawy Fed'ka Nieświzkiego // *Miesięcznik heraldyczny*. — Tom VI. — Lwów, 1913. — S. 145–151; Prochaska A. O identyczności ks. Fed'ka Nieświzkiego z Fedorem Korybutowiczem // *Miesięcznik heraldyczny*. — Tom VI. — Lwów, 1913. — S. 192–194; Halecki O. Ostatnie lata Swidrigiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka. — Kraków, 1915. — S. 115; Halecki O. Z Jana Zamoyskiego inwentarza archiwum koronnego // *Archiwum Komisji Historycznej*. — Tom XII. — Kraków, 1919. — S. 201; Semkowicz W. Łosk i wygaśnięcie Korybutowiczów // *Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie*. — Tom VII. — Lwów, 1926. — S. 197–209; Puzyra J. Korybutowicze Nieświzcy. Moje ostatnie słowo w odpowiedzi Prof. Semkowiczowi // *Miesięcznik heraldyczny*. — Tom IX. — Lwów, 1930. — S. 105–119.

¹⁵ Wasilewski T. Pochodzenie i początek kariery domu Czartoryskich // *Litwa i jej sąsiedzi od XII do XX w.* — Poznań, 1994. — S. 50–51; Tęgowski J. Pochodzenie kniazów Iwana i Fiodora Nieświzkich // *Genealogia. Studia i materiały historyczne*. — Tom VII. — Poznań—Wrocław, 1996. — S. 125–135; Tęgowski J. Jeszcze o pochodzeniu kniazia Fiodora Nieświzkiego // *Genealogia. Studia i materiały historyczne*. — Tom VIII. — Poznań—Wrocław, 1996. — S. 87–90; Войтович Л. Князьвіські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.): Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. — Львів, 2000. — С. 328; Яковенко Н. Кого топчуть коні звитяжного Корибута: До загадки києво-могилянського панегірика 1648 р. «*Maiores Wiszniewiecciorum*» // *Journal of Ukrainian Studies*. — Vol. XXVIII. — Edmonton, 2004. — С. 191–217.

¹⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Perg. 4451; Archiwum Zamoyskich, Sygn. 33, st. 668; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne // *Studia, rozprawy i materiały z dziedziny historii polskiej i prawa polskiego*. — Tom VII. — Kraków, 1907. — S. 47; Puzyra J. O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego. — S. 43, 76; Radziwiński Z. W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieświzkiego. — S. 144; Semkowicz W. Korybutowicze i Nieświzcy w świetle sfragistyki. — S. 202.

ження бачимо також на обох видозмінах герба іншого сина Корибута Дмитра Ольгердовича — Федора Корибутовича, зображення яких було вміщено на печатках при документах від 1422 та 1432–1433 рр. Але якщо на першій з цих печаток княжий знак має вигляд подвійного розгалуження над половиною косого костурного хреста¹⁷, то на другій — бачимо знак у вигляді хреста з подвійним розгалуженням здолу¹⁸. Зображення на останній з цих печаток виразно нагадує знак, який знаходився на монетах Дмитра Корибута князя Новгородського та господаря Сіверської землі (1370–1392)¹⁹. Втім, й інші знаки на печатках Корибутовичів відрізняються від герба зі срібного гроша князя Корибута від 1386 р.²⁰ не надто суттєво. Принаймні, можемо констатувати їх походження саме від цього зображення на монеті.

Мал. 1: герб князя Івана Корибутовича з печатки 1431 р.

Мал. 2–3: печатки князя Федора Корибутовича 1422 і 1432 рр.

Пізніші герби князів Вишневецьких, Збаразьких, Порицьких та Воронецьких не мають нічого спільного з родовими знаками князів Корибутовичів, що має правити за безсумнівний доказ неможливості їх походження від Корибута Дмитра Ольгердовича. Зовсім іншу ситуацію спостерігаємо в разі з родовими знаками князів Івана та Федора Несвіцьких. Іконографія їхніх гербів має виразні паралелі з пізнішими геральдичними пам'ятками князів Збаразьких та споріднених з ними княжих родів.

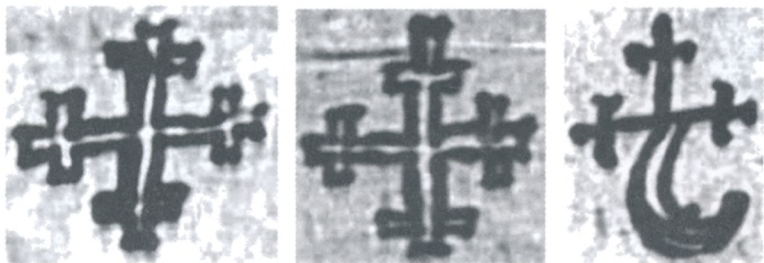
¹⁷ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin, XX. Hauptabteilung, Pergamenturkunden, Schiebl. 109, n. 68; Nowak P., Pokora P. Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju Mełneńskiego z 1422 roku. — Poznań, 2004. — S. 77.

¹⁸ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, Perg. 384; Muzeum Narodowe w Krakowie, Rkps 1458, karta 101, 103; Rkps 1713, karta 257; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą. 1385–1791. — Kraków, 1932. — S. 90; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich // Ateneum Wilienskie. — Rok VII. — Wilno, 1930 — S. 695; Gumowski M. Handbuch der polnischen Siegelkunde. — Graz, 1966. — S. 157; Piekosiński F. Heraldika polska wieków średnich. — Kraków, 1899. — S. 234; Semkowicz W. Korybutowicze i Nieświzcy w świetle sfragistyki. — S. 203; Sochaniewicz K. Przyczynek do rozwoju herbu książąt Zbarazkich. — S. 119.

¹⁹ Козубовський Г. Сіверські монети XIV ст. — К., 1992; Русина О. Україна під татарами і Литвою. — К., 1998. — С. 68.

²⁰ Шуст Р. НумізMATика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні. — К., 2007. — С. 94.

Первісною формою родового герба князів на Несвічу був, очевидно, знак у вигляді перехрещеного хреста («*crucis huius modi quadruplicatae more Ruthenorum*»)²¹. Він був присутнім на печатках Івана князя Несвіцького від 1387–1388 рр.²²

Мал. 4–5: герби князя Івана Несвіцького з печаток 1387 і 1388 рр.

Мал. 6: герб князя Федора Несвіцького з печатки 1434 р.

Безсумнівно, що саме це зображення послужило прототипом для пізніших гербів князів Збараських, Вишневецьких, Порицьких, Вороніцьких та Тристенських, в основі яких незмінно лежала фігура перехрещеного хреста. Останній з часом зазнав певних модифікацій, особливо в долішній частині, але навіть майже через двісті років первісна форма родового герба князів Несвіцьких все ще, хоч і спорадично, але перебувала у вжитку серед нащадків цього княжого роду. Про це свідчить, зокрема, інформація зафіксована в теребовельських гродських книгах XVI ст.: в одній з судових записок від 1565 р. вміщено малюнок клейма, що ним було позначено коня Юрія Андрійовича князя Збараського. Іконографія цього знаку («*ducis Zbarascensis ... signo*») практично повністю збігається з гербом на печатці Івана Несвіцького, відмінність полягає лише в наявності на гербі 1565 р. кола в середині знаку та півмісяця, що лежить рогами дотолу на горішньому рамені хреста²³.

Герб іншого несвіцького князя — Федора, який відомий з прорису печатки від 1434 р., є своєрідною перехідною формою між первісним гербом князів Несвіцьких та пізнішим гербом Збараських²⁴. Відмінність

²¹ AGAD, Archiwum Zamoyskich, Sygn. 33, st. 678, 679.

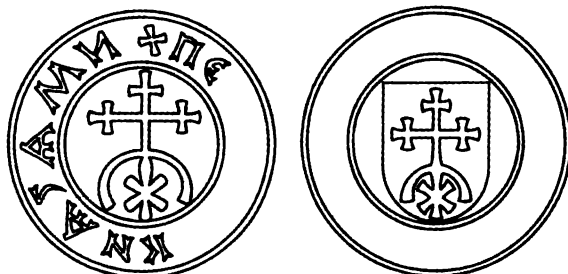
²² BCz, Perg. 1044; Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne. — S. 61–62; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego. — S. 77; Semkowicz W. Korybutowicze i Nieświzcy w świetle sfragistyki. — S. 202; Sochaniewicz K. Przyczyn do rozwoju herbu książąt Zbarazkich. — S. 118; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich. — S. 698.

²³ Sochaniewicz K. Przyczyn do rozwoju herbu książąt Zbarazkich. — S. 119–120.

²⁴ AGAD, Archiwum Zamoyskich, Sygn. 33, st. 679; Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne. — S. 63; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego. — S. 43, 76; Semkowicz W. Korybutowicze i Nieświzcy w świetle sfragistyki. — S. 202; Radziwiński Z. W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieświzkiego. — S. 144; Sochaniewicz K. Przyczyn do rozwoju herbu książąt Zbarazkich. — S. 119; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich. — S. 695.

від знаку з печатки князя Івана полягає в наявності в гербі 1434 р. замість долішнього рамена хреста — півмісяця, що лежить рогами вліво.

Згодом, півмісяць (півколо) незмінно бачимо на всіх видозмінах герба князів Несвіцьких-Збараських та їх відгалужень. Зокрема, Семен Васильович Несвіцький князь на Колодені користувався 1461 р. печаткою з зображенням знаку у вигляді хреста над півколом, що лежить кінцями дотолу. Дещо складнішу конструкцію має герб на печатці брата князя Семена — Василя Васильовича князя Збараського від 1461 р., що складається з перехрещеного хреста над півколом, що лежить кінцями дотолу над шестипроменевою зіркою²⁵.

Мал. 7: печатка Михайла Васильовича князя на Вишневці 1504 р.

Мал. 8: печатка Семена Васильовича князя на Збаражу 1475 р.

Його сини, Михайло князь на Вишневці (засновник роду князів Вишневецьких)²⁶ у 1504–1506 рр.²⁷ та Семен князь на Збаражу (засновник роду князів Збараських) у 1475 р.,²⁸ користувалися печатками з подібним гербом. Представники старшої галузі цієї родової спільноти — князі Вишневецькі — від першої половини XVI ст. закріпили за собою дану модифікацію родового герба²⁹. Натомість, представники молодших відгалужень у цей час внесли певні зміни у родовий герб, зберігши, втім, його основу.

На печатках князів Збараських герб має вигляд перехрещеного хреста над півколом, що лежить кінцями дотолу³⁰. В свою чергу за князями Порицькими закріпилося зображення родового герба у вигляді довгого перехрещеного хреста, який перетинає півколо, що лежить кінцями дотолу³¹.

²⁵ Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich. — S. 712, 716.

²⁶ Wolff J. Książowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 552–553, 608.

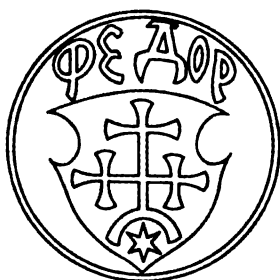
²⁷ Центральний державний історичний архів України у місті Києві, ф. 220, оп. 1, спр. 639; спр. 640.

²⁸ Haisig M. Sfragistyka szlachecka doby średniowiecza w świetle archiwaliów lwowskich. — Lwów, 1938. — S. 29.

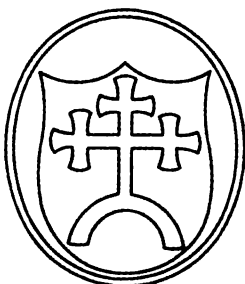
²⁹ AGAD, Perg. 4790; Perg. 7639; Perg. 7659; Perg. 7664; APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka V, Plik 42; BCz, Perg. 878; Perg. 1168.

³⁰ AGAD, Perg. 8407; APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka VI, Plik 43.

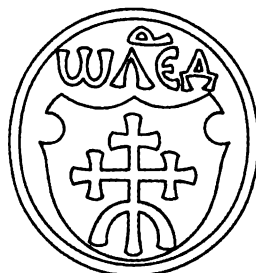
³¹ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka II, Plik 38; Plik 65; Teka V, Plik 69; Plik 71; Teka VI, Plik 43; Plik 51; Teka VII, Plik 33; Teka VIII, Plik 22; AGAD, Archiwum Zamoyskich, Sygn. 2633, st. 14; Perg. 4801; BCz, Perg. 850.

Мал. 9: печатка князя Федора Михайловича Вишневецького 1548 р.

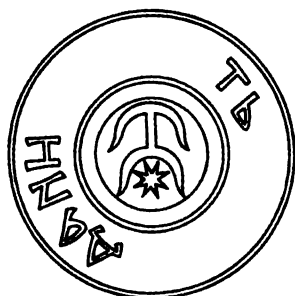

Мал. 10: печатка князя Миколи Андрійовича Збаразького 1549 р.

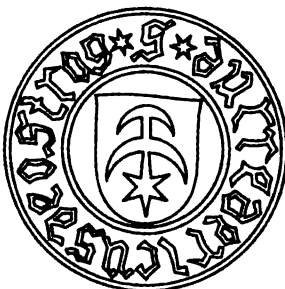

Мал. 11: печатка князя Олександра Федоровича Порицького 1546 р.

Суттєве, а в окремих моментах ключове, значення геральдичні відомості мають для встановлення походження князів Острозьких та їх молодших відгалужень. Упродовж другої половини XIV — першої половини XVI ст. князі з Острога незмінно користувалися гербом в основі якого перебувало зображення з'єднаних стовпом двох півкіл (або півмісяців), що лежать кінцями дотолу над восьми- (або шести-) променевою зіркою³².

Мал. 12: печатка князя Данила Острозького 1366 р.

Мал. 13: печатка князя Фридерика Федоровича Острозького 1438 р.

Мал. 14: печатка князя Костянтина Івановича Острозького 1520 р.

За своїм походженням це зображення напевно було видозміною родового знаку старшої гілки Мономаховичів (Романовичів — нащадків «самодержца всеи Русской земли»³³ Романа Мстиславича), що найвірогід-

³² BCz, Perg. 254; MNK, Rkps 1713, karta 180; AGAD, Archiwum Zamojskich, Sygn. 33, st. 609, 668, 678; Perg. 1212; Perg. 6181; Perg. 8409; Archiwum Radziwiłłów, Dział XI, Sygn. 17, st. 68; Sygn. 18, st. 1; APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Perg. 28; Teka II, Plik 39; Plik 41; Teka III, Plik 47; Plik 51; Plik 64; Plik 65; Plik 70; ЦДІАК, ф. 220, оп. 1, спр. 644; Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne. — S. 61–62; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fedka Nieswizkiego. — S. 77; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich // Ateneum Wileńskie. — Rok VII. — Wilno, 1930. — S. 692, 694.

³³ Полное собрание русских летописей. — Том II: Ипатьевская летопись. — М., 1998. — С. 715.

ніше складався з двох з'єднаних між собою півкіл кінцями догори³⁴. В пізніших канцелярських описах XV–XVII ст. родовий знак зображений на вислих печатках Льва I Даниловича незмінно фігурує під назвою «Zub» («pieczęci z zubem», «signum ad modum dentis», «sigillum dentale»)³⁵. Острозькі мали змінити цей знак шляхом роз'єднання півкіл і розташування їх одного над одним. Подібні відмінювання родових гербів молодшими галузями певного роду набули надзвичайного поширення в середньовічному руському герботворенні.

Спостереження зроблені на підставі аналізу геральдичного матеріалу³⁶, таким чином, узгоджуються з пізнішою родовідною традицією князів Острозьких та висновками сучасних українських вчених, щодо походження князів з Острога від молодшого сина короля Данила князя Романа³⁷. Водночас, використання князями Острозькими впродовж середини XIV–XV ст. в якості герба виключно родового знаку (в основі якого перебувало зображення двох півкіл) цілком унеможлиблює вивід їхнього походження від Наримунтовичів³⁸. Оскільки останні у цей час незмінно уживали в якості герба зображення рицаря на коні, що тримає в правиці меч³⁹.

Підтвердження руського родоvodu Острозького Дому є також використання його представниками герба, що фігурує у пізніших річпосполитських гербовниках під назвою Погоня руська — святий Юрій на коні, що влучає списом змія⁴⁰. Цей останній з'являється в руській геральдиці, очевидно, вже на початку XIV ст., за часів правління короля Юрія I Левовича, в якості одного з державно-династичних гербів Руського королівства та його правлячої династії. Вже 1324 р. він присутній на печатці столичного

³⁴ Однороженко О. Західноєвропейські джерела XIII–XIV ст. та походження герба князів Острозьких // Острозька давнина. Науковий збірник. — Випуск II. — Остріг, 2013. — С. 40–41.

³⁵ Дашкевич Я. Родовий знак Рюриковичів у Галицькому князівстві XIII ст. // Третя Наукова геральдична конференція. — Львів, 1993. — С. 32–33.

³⁶ Однороженко О. Західноєвропейські джерела. — С. 26–42.

³⁷ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи. — С. 229.

³⁸ Яковенко Н. Українська шляхта. — С. 275–277.

³⁹ Хорошкевич А. Печати полоцких грамот XIV–XV веков // Вспомогательные исторические дисциплины. — Випуск IV. — Л., 1972. — С. 132–134; Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі. — Мінск, 1993. — С. 33; Цітоў А. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі. — Мінск, 1999. — С. 134; Янин В., Гайдуков П. Актовые печати Древней Руси X–XV веков. — Том III. — М., 1998. — С. 172; Rimša E. Heraldika. Iš praeities į dabartį. — Vilnius, 2004. — S. 57; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą. — S. 11, 91; Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne. — S. 62; Halecki O. Ostatnie lata Swidrigieły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka. — Kraków, 1915. — S. 47; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich. — S. 690; Gumowski M. Handbuch der polnischen Siegelkunde. — Graz, 1966. — S. 157; AGAD, Archiwum Zamojskich, Sygn. 32, st. 869; Sygn. 33, st. 452, 609, 679; Perg. 651; APK, Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, Perg. 181; BCz, Perg. 384; MNK, Rkps 1458, karta 100, 102.

⁴⁰ Okolski S. Orbis Polonus. — Tomus II. — S. 447; Niesiecki K. Herbarz Polski. — Том VII. — S. 353–354.

Володимира⁴¹. А у другій половині XIV ст. його уживають володимирський та подільські князі Коріатовичі⁴², в якості геральдичного символу, що мав відображати легітимність їхніх прав на володіння частинами території колишнього Руського королівства.

Щоправда, святий Юрій з'являється у герботворенні князів Острозьких лише від останньої третини XVI ст.⁴³, що можна було б інтерпретувати як один з наслідків «уточнення» саме у цей час родовідної традиції княжого Дому⁴⁴. На заваді цьому стоїть та обставина, що молодша галузь Острозьких — князі Заславські задекларували своє руське походження шляхом використання герба зі святим-змієборцем значно раніше ніж з'явилися перші літературні версії, що виводили князів Острозьких (а разом з ними і Заславських) від киево-руської династії.

⁴¹ Грушевський М. Лист володимирської громади з 1324 року // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Том LXXII. — Львів, 1906. — С. 5–8; Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. — Львів, 2004. — С. 164.

⁴² AGAD, Archiwum Zamoyskich, Sygn. 32, st. 897, 915–916; Львівський національний університет ім. І. Франка, Збірка Павліковських, n. 296; APK, Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, Perg. 61; Luź. 90 (Sygn. 51); MNK, Rkps 1458, karta 101, 103; Rkps 1482, Tom 2, karta 5; Vossberg F. Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen. — Berlin, 1854. — S. 44; Piekosiński F. Pieczęcie polskie wieków średnich. — Kraków, 1899. — S. 320; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich // Ateneum Wileńskie. — Rok VII. — Wilno, 1930. — S. 689; Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. — Poznań—Wrocław, 1999. — S. 192; Прогорілець О., Саввов Р. Карбування монети на Поділлі в другій половині XIV ст. // Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність. — Львів, 2005. — С. 148.

⁴³ ЦДІАЛ, ф. 131, оп. 1, спр. 615; AGAD, Archiwum Radziwiłłów, Dział V, Sygn. 11078, st. 234, 236; Paprocki B. Gniazdo snoty. — S. 206; Paprocki B. Herby gycerstwa polskiego. — S. 348; Болсуновский К. Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края. — Выпуск II. — Киев, 1908. — С. 1–3; Грушевський М. Ілюстрована історія України. — К., 1992. — С. 199; Азбука Івана Федорова 1578. — М., 1983. — С. 1–2; Голубев С. Описание и истолкование дворянских гербов южно-русских фамилий в произведениях духовных писателей XVII века // Труды Киевской духовной академии. — Книга X. — Киев, 1872. — С. 348–349, 373–374; Перетц В. Историко-литературные исследования и материалы. — Том I. — Часть I. — СПб., 1900. — С. 66, 141–143; Чижевський Д. Українське літературне бароко. — К., 2003. — С. 227–232; Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст. — К., 1978. — С. 61–63, 154–156, 180; Українська література XIV–XVI ст. — К., 1988. — С. 199, 459–460, 514–516; Українська графіка XI — початку XX ст. Альбом. — К., 1994. — С. 116; Цітоў А. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі. — С.76; Помазан І. Інтерпретація герба князя Костянтина Костянтиновича Острозького в деяких зразках української поезії кінця XVI — початку XVII ст. // Знак. — 2000. — Ч. 22. — С. 4–5; Назаренко Є. Герб Острозьких і початок геральдичної поезії в Україні // Знак. — 2000. — Ч. 22. — С. 3; Назаренко Є. Зображення герба Острозьких на книгах і архітектурних пам'ятках // Знак. — 2001. — Ч. 24. — С. 5.

⁴⁴ Соболев Л. Генеалогическая легенда рода князей Острожских // Славяноведение. — М., 2001. — № 2. — С. 32–33; Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. — К., 2002. — С. 243–244.

Мал. 15: печатка Олександра Коріатовича князя Володимирського, князя і господаря Подільської землі 1375 р.

Мал. 16: герб князів Острозьких в гербовнику «Gniazdo spoty» 1578 р.

Мал. 17: печатка князя Василя Костянтина Острозького 1592 р.

У першій третині XVI ст. Заславські користувалися спільним з князями Острозькими знаком у вигляді з'єднаних стовпом двох півкіл над шестипроменевою зіркою⁴⁵. Але після того, як між цими княжими родинами у 1536 р. розгорівся довготривалий конфлікт, князі з Заслава розірвали геральдичний зв'язок зі своїми старшими родичами. Замість родового знаку на печатках князів Заславських у цей час з'являється зображення вершника-змієборця: на печатці князя Кузьми Івановича від 1546 р. — ангел з мечем⁴⁶, а вже на його печатці від 1551 р. — святий Юрій⁴⁷.

Мал. 18–19: печатка князя Кузьми Івановича Заславського 1533 і 1546 рр.

Мал. 20: печатка князя Януша Кузьмовича Заславського 1561 р.

Останній присутній також на печатках дітей князя Кузьми — Януша від 1557 р.⁴⁸ та Ганни від 1558 р.⁴⁹ і 1571 р.⁵⁰ Лише після полагодження

⁴⁵ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Perg. 138; Perg. 185; TeKa VIII, Plik 97; TeKa IX, Plik 1; Plik 3; Plik 23; Plik 28, st. 138, 142; AGAD, Perg. 4790.

⁴⁶ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, TeKa V, Plik 44.

⁴⁷ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, TeKa VII, Plik 64.

⁴⁸ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, TeKa VIII, Plik 67.

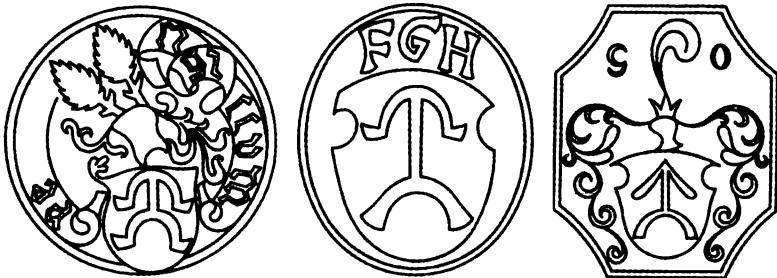
⁴⁹ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, TeKa VIII, Plik 109.

стосунків між князями Острозькими та Заславськими на початку 60-х рр. XVI ст., останні поновили використання спільного для обох родів знакоподібного герба. Так, на печатці князя Януша Заславського від 1561 р., поруч із зображенням святого Юрія бачимо нову модифікацію родового знаку Острозьких і Заславських⁵¹.

Таким чином, використання загальнодинастичного руського герба (святого Юрія) у герботворенні князів Заславських вже у середині XVI ст. ясно вказує на те, що руський родовід нащадками Данила князя з Острога усвідомлювався ще до того, як у літературних творах поунійної доби (після 1569 р.) з'явилися відповідні генеалогічні виводи.

Аналіз геральдичного матеріалу дає можливість встановити генеалогічний зв'язок з князями Острозькими ще двох волинських княжих родин — князів Острожецьких (Головнів Острожецьких) та Четвертинських.

На виявлених сфрагістичних пам'ятках князів з Острожця XVI ст. незмінно присутні родові знаки подібні до сучасних їм версій герба князів Острозьких, спочатку — у вигляді з'єднаних стовпом двох півкіл з кінцями загнутими дотолу (печатки князя Петра Михайловича Головні Острожецького від 1507–1533 рр.⁵² та його сина Федора від 1551 р.⁵³), згодом — стріли вістрям вгору над півколом, що лежить кінцями дотолу (печатка князя Андрія Федоровича Головні Острожецького від 1569 р.)⁵⁴.

Мал. 21: печатка князя Петра Михайловича Головні Острожецького 1507 р.

Мал. 22: печатка князя Федора Петровича Головні Острожецького 1551 р.

Мал. 23: печатка князя Андрія Федоровича Головні Острожецького 1569 р.

Ці висновки, зроблені свого часу на підставі виключно геральдичних джерел⁵⁵, знайшли своє підтвердження у виявленому Ігорем Тесленком

⁵⁰ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka XII, Plik 69; Plik 70; Plik 73; Plik 91.

⁵¹ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka IX, Plik 26.

⁵² APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka II, Plik 11; Teka III, Plik 16.

⁵³ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka VII, Plik 34.

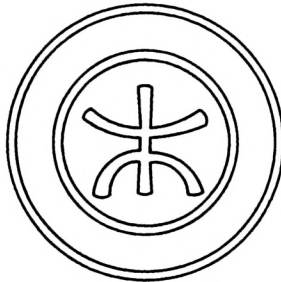
⁵⁴ ЦДІАК, ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 201 зв.

⁵⁵ Однороженко О. Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст. — Харків, 2008. — С. 67–73.

актовому матеріалі другої половини XVI ст., в якому йшлося про спорідненість Головнів Острожецьких з князями Острозькими⁵⁶.

У разі зі з'ясуванням родоvodu князів Четвертинських маємо подібну ситуацію. Ґрунтовані на аналізі монастирських синодиків висновки Ігоря Мицька щодо походження Четвертинських від князя Данила з Острога⁵⁷, дістали своє підтвердження на геральдично-сфрагістичному матеріалі⁵⁸.

В основі герботворення князів Четвертинських та їх галузей — князів Вишковських та Сокольських перебувало зображення двох півкіл, як і на ранніх гербах князів Острозьких, лише укладених у дещо інший спосіб. На печатці засновника роду Олександра Четвертні, що вірогідно був одним з молодших синів князя Данила з Острога⁵⁹, від 1387–1388 рр. зображено герб, складається з двох перехрещених півкіл кінцями додолу⁶⁰.

Мал. 24: герб князя Олександра Четвертні з печатки 1388 р.

Мал. 25: печатка Федора Михайловича князя на Вишкови 1477 р.

Мал. 26: печатка князя Василя Михайловича Сокольського 1528 р.

У подальшому численні модифікації цього знаку, з певними доповненнями або вилученнями, фігурують на печатках князів Олександра Івановича і Михайла Григоровича Четвертинських та Федора Михайловича Вишковського від 1477 р.⁶¹ Згодом, у XVI ст., — на сфрагістичних пам'ятках князів Сокольських⁶² та князів на Четвертні та Яровиці⁶³.

⁵⁶ Стаття І. Тесленка з цього приводу готується до друку, а її загальні висновки були озвучені під час конференції у Кременці у вересні 2011 р.

⁵⁷ Мицько І. Синодики монастирів як унікальне джерело української генеалогії: князі Острозькі // Мицько І. Статті, написані після вигнання з Інституту українознавства НАН України. — Львів, 2000. — С. 10–15.

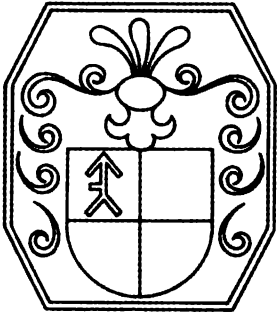
⁵⁸ Однороженко О. Князівська геральдика Волині. — С. 48–50.

⁵⁹ Мицько І. Синодики монастирів. — С. 11–13.

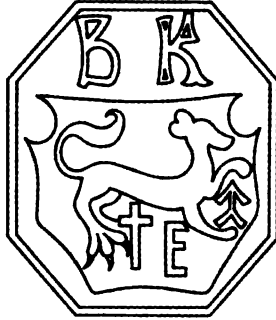
⁶⁰ AGAD, Archiwum Zamoyskich, Sygn. 33, st. 678, 679; Piekosiński F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne. — S. 61–62.

⁶¹ BCz, Perg. 1278; AGAD, Perg. 7375.

⁶² Болсуновский К. Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края. — Выпуск III. — Киев, 1914. — С. 3; ЦДІАК, ф. 256, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 56, 57; ф. 223, оп. 1, спр. 3, арк. 5, 57; AGAD, Perg. 4789; Perg. 7647; Perg. 7730; APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka IX, Plik 7; Teka XII, Plik 16; Plik 30; Plik 37; Plik 96; Teka XIII,

Мал. 27: печатка князя Андрія Прокоповича Дольського 1634 р.

Мал. 28: печатка князя Богуша Євфимія Федоровича Корецького 1547 р.

Мал. 29: печатка князя Михайла Івановича Ружинського 1553 р.

Серед інших прикладів уточнення за допомогою геральдичної інформації походження окремих княжих родин можна навести приклад князів Дольських, що гіпотетично виводилися від Наримунтовичів⁶⁴. Герб що ним користувалися представники цього княжого роду мав у своїй основі знак у вигляді роздвоєної здолу стріли вістрям вгору з напівперехрестям праворуч⁶⁵. На одній з найдавніших відомих на сьогодні печаток князів Корецьких, родовід яких традиційно пов'язують з Наримунтом Гедиміновичем⁶⁶, присутнє зображення подібного знаку у вигляді роздвоєної здолу стріли вістрям вгору (печатка Богуша Євфимія Федоровича Корецького від 1547 р.)⁶⁷. Слід зазначити, що гербом з зображенням стрілоподібного знаку у цей час користувалися й інші Наримунтовичі — князі Ружинські⁶⁸.

Не менше значення, ніж у випадку з княжими родами, має геральдична інформація і щодо з'ясування спірних моментів генеалогії шляхетських родин. Аналіз відповідного геральдичного матеріалу дає можли-

Плік 83, ст. 386; Алфьоров О. Особові печатки Правобережної України: кінець XVIII — перша половина XIX ст. — Біла Церква, 2005. — С. 75.

⁶³ ЦДІАК, ф. 256, оп. 1, спр. 1, арк. 1; AGAD, Perg. 4789; BCz, Perg. 1287; Perg. 1288; APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka V, Plik 69; Plik 71; Teka VI, Plik 51; Teka IX, Plik 23; MNK, Rkps 892, Tom 1, st. 2; Алфьоров О. Особові печатки Правобережної України. — С. 75.

⁶⁴ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. — Біла Церква, 2006. — С. 623.

⁶⁵ Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського Національної академії наук України, ф. 2, спр. 7386; Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі. — С. 100.

⁶⁶ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 172; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи. — С. 300–301.

⁶⁷ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka VI, Plik 62; BCz, Perg. 878.

⁶⁸ Paprocki B. Gniazdo cnoty. — S. 1145; Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego. — S. 835; Okolski S. Orbis Polonus. — Tomus II. — S. 649; Kojatowicz W. Compendium. — S. 266; Niesiecki K. Herbarz Polski. — Tom VIII. — S. 167–168; AGAD, Perg. 4791; Archiwum Zamoyksich, Sygn. 2633, st. 60; BCz, Perg. 588; Perg. 1168; APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka VIII, Plik 8; Plik 9; Teka XII, Plik 64; Teka XIII, Plik 76; Teka XIV, Plik 9; Teka XXIII, Plik 20; ЦДІАК, ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 261, 685; ф. 256, оп. 1, спр. 91, арк. 11; ІР НБУВ, ф. 301, спр. 656 Л, арк. 111.

вість дати відповідь на питання як щодо походження окремих родів, так і цілих груп nobilitetu.

У випадку з останнім, таким, наприклад, є висновок, щодо відсутності генеалогічного зв'язку між більшістю родин, які від кінця XVI ст. послуговувалися гербом Драго-Сас. Розгляд геральдично-сфрагістичної спадщини шляхетських родин галицького Підкарпаття XV — першої половини XVI ст. доводить, що у цей період більшість з них користувалося вповні зіндивідуалізованими родовими гербами (а отже мали різне походження)⁶⁹, які лише у річпосполитську добу були зуніфіковані до єдиного геральдичного зразка, під вирішальним впливом тогочасних гербовників⁷⁰.

Іншим прикладом подібного роду є використання геральдичної та генеалогічної інформації, у поєднанні з відомостями актових та літописних джерел, для з'ясування походження панівної верстви середньовічного Молдавського господарства (Русо-Влахії). Комплексний аналіз джерел дозволив встановити, що близько 2/3 титулованої аристократії цього державного утворення у другій половині XIV–XV ст. мала руське етнічне походження⁷¹.

Серед численних прикладів застосування даних геральдики для з'ясування або уточнення спірних питань генеалогії поодиноких шляхетських родин наведемо лише декілька. Перший сюжет стосується родини панів радних та хоруговних Солтановичів (Солтанів) — старшої галузі роду панів Стретовичів, яким у річпосполитських гербовниках XVII–XVIII ст.⁷², а також у сучасній історіографії⁷³, помилково приписано герб Сирокомля світла (Сирокомля відмінна, Солтан) — на червоному полі срібний знак у вигляді літери W під двораменним хрестом з шестипроменевою зіркою вгорі⁷⁴.

⁶⁹ Однороженко О. Родова геральдика Руського королівства та Руських земель Корони Польської XIV–XVI ст. — Харків, 2009. — С. 72–78.

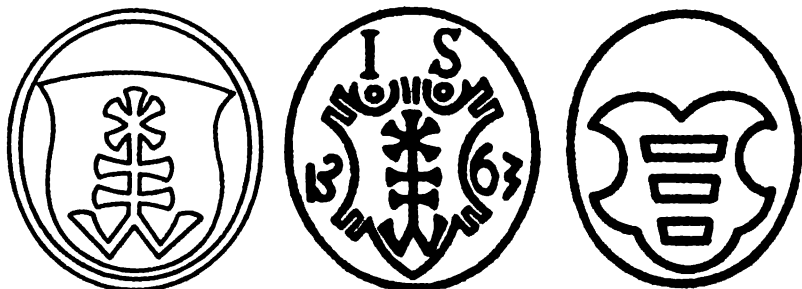
⁷⁰ Однороженко О. Руська родова геральдика напередодні та після Люблинської унії: до питання генези річпосполитської геральдики // Проблеми інтеграції і інкарпарації ў развіцці Цэнтральнай і Усходняй Еўропы ў перыяд ранняга Новага часу. — Мінск, 2010. — С. 135–148.

⁷¹ Однороженко О. Родова геральдика Русо-Влахії. — С. 144–151.

⁷² Okolski S. Orbis Polonus. — Tomus III. — S. 164–166; Kojatowicz W. Compendium. — S. 281–282; Niesiecki K. Herbarz Polski. — Tom VIII. — S. 457.

⁷³ Piwowarczyk D. Litewski Jazon // Mówią wieki. — Warszawa, 2002. — n. 12. — S. 24–30; Piwowarczyk D. Poczet rycerzy polskich XIV i XV wieku. — Warszawa, 2004; Яроўкін-Шэлюта У. Солтаны // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. — Том VI. — Кніга I. — Мінск, 2001. — С. 386.

⁷⁴ Paprocki B. Gniazdo cnoty. — S.1131; Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego. — S. 865.

Мал. 30: печатка пана Солтана Стецьковича Ставецького 1514 р.

Мал. 31: печатка пана Івана Федоровича Солтана 1563 р.

Мал. 32: печатка пана Івана Андрійовича Стретовича 1552 р.

Видозмінами цього герба впродовж XVI ст. користувалися волинські пани Ставецькі (Шишки Ставецькі)⁷⁵, в тому числі й пан Солтан Стецькович Ставецький (на печатках від 1514 та 1521 рр.)⁷⁶, який, вірогідно, був засновником роду київських панів Солтанів. Останні упродовж другої половини XVI — першої половини XVII ст. уживали печатки з подібним геральдичним сюжетом⁷⁷.

Натомість, на печатках панів Солтановичів та їхніх родичів панів Стретовичів вже від початку XVI ст. незмінно бачимо зображення трьох врубів. Зокрема, на печатках господарського маршалка (1514–1554) Олександра Солтановича від 1510 і 1522 рр.⁷⁸ та дворного підскарбія (1505–1554), державці мейшагольського і дубинського (1507–1508), утянського (1508) і віленського (1509–1554) Івана Андрійовича Стретовича⁷⁹. Власне використання панамі Солтановичами герба з трьома врубамі було зафіксовано свого часу ще в гербовниках Бартоша Папроцького⁸⁰, але згодом безпідставно визнано за помилку.

Таким чином, аналіз відповідних геральдично-сфрагістичних пам'яток, беззаперечно доводить, що пани радні та хоруговні Солтановичі не мали жодного генеалогічного зв'язку з київськими панамі Солтанами, оскільки користувалися цілком відмінними між собою родовими гербами.

⁷⁵ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka II, Plik 44; AGAD, Archiwum Zamoyskich, Sygn. 2633, st. 12; ЦДІАК, ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 293; Piekosiński F. Heraldika polska wieków średnich. — Kraków, 1899. — S. 305.

⁷⁶ ЦДІАК, ф. 220, оп. 1, спр. 655; APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka II, Plik 44.

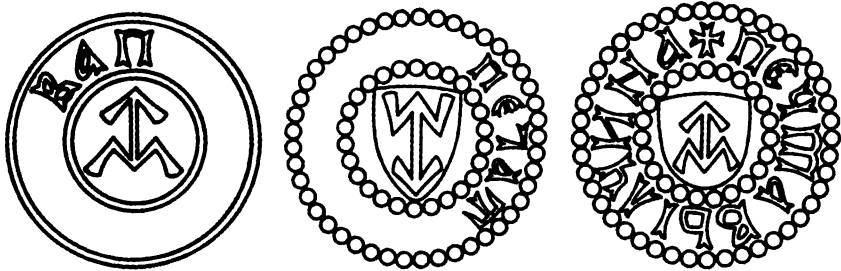
⁷⁷ ЦДІАК, ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 229, 236; ф. 221, оп. 1, спр. 21, арк. 1; спр. 63, арк. 6; ф. 223, оп. 1, спр. 34, арк. 2; спр. 208, арк. 1; ф. 256, оп. 1, спр. 19, арк. 3; APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka XVI, Plik 12; Teka XVII, Plik 34; Plik 72, st. 474; Teka XXIII, Plik 20; AGAD, Archiwum Zamoyskich, Sygn. 2633, st. 60; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника Національної академії наук України, Відділ рукописів, ф. 5, оп. 2, спр. 7444/II, арк. 19; IP НБУВ, ф. 2, спр. 20970.

⁷⁸ AGAD, Perg. 5919; APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka II, Plik 49.

⁷⁹ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka II, Plik 49; Teka III, Plik 16; Plik 44; BCz, Perg. 827; AGAD, Perg. 7616; ЦДІАК, ф. 220, оп. 1, спр. 28.

⁸⁰ Paprocki B. Gniazdo cnoty. — S. 1186; Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego. — S. 855.

Вирішальне значення геральдичні джерела мають також для встановлення походження київських панів Волчковичів, а також їхніх молодших галузей — панів Олізар Волчковичів, Горностаїв, Александровичів (Александровичів Кмітичів), Вороновицьких (Вороновичів), Кміт (Кміт Чорнобильських)⁸¹. Найдавнішою геральдичною пам'яткою цієї родової спільноти є зображення на печатці Михайла Волчковича від 1499 р. В її полі бачимо знак у вигляді літери М під вістрям стріли⁸².

Мал. 33: печатка пана Михайла Волчковича 1499 р.

Мал. 34–35: печатки Волчка (Вилчі) пана від Липника 1421 і 1434 рр.

Несподівану паралель це зображення знаходить в родовій геральдиці Русо-Влахії (Молдавського господарства), адже ідентичний геральдичний сюжет можемо спостерігати на печатках русо-влахійського пана радного (1407–1439), жупана і господарського маршалка (дворника) (1435–1436) Вилчі (Волчка) пана від Липника від 1421 і 1434 рр.⁸³ На першій з них в готичному щиті вміщено знак у вигляді перегорнутої літери М над вістрям стріли, що спрямоване дотолу, який, імовірно, було перегорнуто і у подібний спосіб пристосовано до форми щита. Друга зі збережених печаток має аналогічне зображення, але родовий знак пана Вилчі подано у звичному неперегорнутому вигляді у готичному щиті іспанської геральдичної форми.

Таким чином зображення герба на печатці Вилчі (Волчка) пана від Липника є цілком тотожним до геральдичного знаку на печатці Михайла Волчковича, що належав до старшої лінії родової спільноти, засновником якої був пан Волчко (Василь), а отже мав користуватися зображенням родового знаку в незмінному вигляді, як це бачимо на прикладі герботворення інших руських родів, коли лише представники молодших галузей роду відмінювали родові герби, змінюючи конструкцію знака або додаючи другорядні елементи.

Все це дає підстави зробити цілком вірогідне припущення про тотожність Вилчі (Волчка) пана від Липника та пана Волчка (Василя) —

⁸¹ Яковенко Н. Українська шляхта. — С. 170–171.

⁸² ЦДІАК, ф. 220, оп. 1, спр. 635.

⁸³ AGAD, Perg. 5308; Perg. 5317; Perg. 5339; Perg. 5343; Perg. 5367.

засновника роду панів Волчковичів, діяльність якого, на думку Н. Яковенко, мала припадати на кінець XIV ст.⁸⁴ Саме відтоді походять перші відомості про пана Вилчу, який згадується в якості свідка у двох документах «Ивашка сына Петра воеводы дѣдича земли Валаскоѡ» від 25 березня 1400 р.⁸⁵ Таким чином, можемо говорити про тяглість у використанні родового герба панів Волчковичів протягом всього XV ст. — від Вилчі (Волчка) пана від Липника (1421 р.) до його праправнука пана Михайла Волчковича (1499 р.).

Надзвичайно тісний зв'язок з генеалогією має комплекс гербів, які містили в собі генеалогічні програми. Це були складні геральдичні конструкції, що крім родового герба, одержаного у спадок по прямій чоловічій лінії, розміщували в окремих частинах багатодільного щита герби предків по жіночим лініям⁸⁶. Скажімо, якщо поле гербового щита було чотиридільним, то у першій частині розташовувався зазвичай батьківський герб, у другій — герб матері, у третій — бабки за батьківською лінією, тобто — матері батька, і відповідно у четвертій — бабки за материнською лінією. Поширеною конструкцією був також чотиридільний щит з середнім щитком, що давало змогу розмістити п'ять гербів предків: у середньому щитку — батька, у першій частині — матері, у другій — матері батька, у третій — матері матері, у четвертій — прабабки за батьківською лінією. Існували конструкції і зі значно більшою кількістю полів з відповідними гербами предків у багатьох поколіннях.

Масове розповсюдження гербів з генеалогічними програмами на руських теренах припадає на XVI ст. Ними охоче користувалися як представники княжих родів і титулованої аристократії, так і звичайне рицарство. Серед князів, одним з перших гербом з генеалогічною програмою користувався князь Ілля Костянтинович Острозький. На його печатці від 1535–1538 рр. зображено розтятий щит, в першій частині якого знаходився родовий герб князів Острозьких, в другій — герб матері — княжни Тетяни Семенівни Гольшанської — китаврус (кентавр), що тримає напрутий лук і цілить стрілою у власний хвіст у вигляді змії⁸⁷.

Більш розгорнута генеалогічна програма вміщена на гербі князя Януша Костянтиновича Острозького, який бачимо на печатці від 1595–1598 рр. В першій частині чотиридільного барокового щита присутній герб князів Острозьких, в другій частині — герб Леліва (шестипроменева зірка над півмісяцем) роду графів Тарновських, з якого походила мати

⁸⁴ Яковенко Н. Українська шляхта. — С. 168.

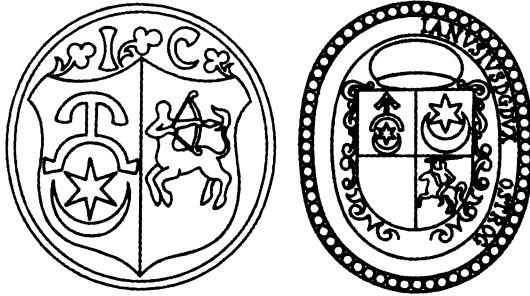
⁸⁵ AGAD, Perg. 5326 («панъ Вилча»); Perg. 5327 («с паномъ Вилчею и печать Вилчина привѣшена»). Відбитки печатки пана Вилчі, які було прикладено до цих документів мають незадовільний стан збереження.

⁸⁶ Конопка J. O polskich herbach złożonych // Miesięcznik heraldyczny. — Tom IV. — Lwów, 1911. — S. 82–84, 108–113, 134–137, 172–175; Konarski S. O polskich herbach złożonych // Miesięcznik heraldyczny. — Tom XI. — Lwów, 1932. — S. 35–37.

⁸⁷ AGAD, Perg. 6181; APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka III, Plik 47; Plik 51; Plik 64; Plik 65; Plik 70.

князя Софія Тарновська, в третій частині перебуває руський династичний герб (святий Юрій на коні, що влучає списом змія), яким користувалися представники руських княжих родів, в тому числі й Острозькі, в четвертій частині — рицар на коні, що тримає в правиці меч — герб бабки за батьківською лінією княжни Олександри Семенівни Олельковичівни Слуцької⁸⁸.

На тогочасній печатці князя Януша Янушовича Заславського від 1598–1599 рр. знаходимо герб з подібним змістом: у першій та другій частинах розташовані родові герби князів Заславських — знак і святий Юрій, натомість в третій частині зображений китаверс, герб бабки за батьківською лінією, княжни Анастасії Богдани Юріївни Гольшанської, а в четвертій частині — герб Кирдея, що належав матері, невідомої з імені Кирдеївни. Як бачимо, у даному випадку герби матері та бабки змінені місцями, що вірогідно пояснюється бажанням надати більш почесне місце гербу князів Гольшанських, генеалогічний зв'язок з якими був значно престижнішим, ніж з представниками волинського панства⁸⁹.

Мал. 36: печатка князя Іллі Костянтиновича Острозького 1535 р.

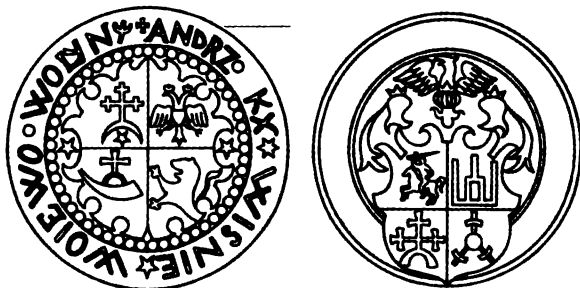
Мал. 37: печатка князя Януша Костянтиновича Острозького 1595 р.

Класичну схему генеалогічної програми, тобто з гербами батька, матері та обох бабок, спостерігаємо в чотиридільному щиті на печатці князя Андрія Івановича Вишневецького від 1582 р.⁹⁰ Першу частину займає родовий герб князів Вишневецьких. Натомість, в другій частині бачимо двоголового орла під двома коронами, на грудях у якого щиток, — герб матері князя Марії Магдалини Деспотівни Бранкович, в третій частині — мисливський ріжок під розширеним хрестиком (герб невідомої з імені бабки за батьківською лінією), в четвертій частині — виходить лев — видозміна герба роду сербських панів Якшичів, з яких походила бабка за материнською лінією Олена Якшич.

⁸⁸ ЦДІАК, ф. 2228, оп. 1, спр. 386, арк. 3; AGAD, Archiwum Radziwiłłów, Dz. V, Sygn. 11077, st. 30; APK, Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, Perg. 966.

⁸⁹ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka XXIII, Plik 36; Plik 64.

⁹⁰ Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі. — С. 76–77.

Мал. 38: печатка князя Андрія Івановича Вишневецького 1582 р.

Мал. 39: печатка князя Стефана Андрійовича Збаразького 1585 р.

Іншу ситуацію маємо у разі з гербом на печатках князя Стефана Андрійовича Збаразького від 1569 і 1585 рр.⁹¹ На ньому попри наявність чотиридільного щита вміщено лише герби батька та матері. Власне родовий герб князів Збаразьких (знак у вигляді перехрещеного хреста над півколом) знаходиться у третій частині щита. У четвертій — подано герб матері Анни Гербурт — яблуко пронизане трьома мечами в зірку. А ось перші два поля щита зайнято литовськими державно-династичними гербами — Погонєю і Колюнами, що мало вказувати на литовське походження князів Збаразьких. Очевидно, від князя Корибута Дмитра Ольгердовича, згідно з тогочасною родовідною легендою, як знаємо з попереднього викладу — цілком безпідставною.

Печатку князя Семена Фридриха Глібовича Пронського від 1548–1555 рр. прикрашає чотиридільний ренесансовий щит з зображенням у першій частині родового герба князів Пронських (рицар на коні, що тримає на лівій руці птаха), в другій частині міститься герб з невизначеною приналежністю (шестипроменева зірка над півмісяцем), натомість, в третій частині знаходить герб роду Підби́п'ятів (подвійна з'єднана кільцем лілія зі стрілою вістрям вгору посередині), з якого походила мати князя, в четвертій частині — герб Рава роду князів Соломирецьких, до яких належала бабка князя за батьківською лінією⁹².

У чотиридільному бароковому щиті на печатці князя Яроша Васильовича Мосальського від 1595 р. зображено: родовий герб князів Мосальських — у першій частині, герб матері, Анни доньки Івана Івановича Богдана (знак у вигляді літери П під хрестом і з вістрями стріл на кінцях) — в другій частині, герб бабки за батьківською лінією, княжни Ганни Іванівни Корецької (озброєний мечем рицар на коні) — в третій частині, герб невідомої з імені бабки за материнською лінією (піший рицар з мечем) — в четвертій частині⁹³.

⁹¹ AGAD, Perg. 5627; Archiwum Zamoyskich, Sygn. 270, st. 32; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą. — S. 348, 353, 412.

⁹² AGAD, Perg. 7659; Perg. 7713; APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka VIII, Plik 36; BCz, Perg. 898.

⁹³ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka XXI, Plik 64; Plik 65; Plik 66.

Мал. 40: печатка князя Семена Фридриха Глібовича Пронського 1548 р.

Мал. 41: печатка князя Яроша Васильовича Мосальського 1595 р.

Повністю «прочитується» генеалогічна програма на гербі князя Федора Григоровича Друцького Горського, який представлено на печатці від 1600–1602 рр. У першій частині чотиридільного барокового щита представлено родовий герб князів Друцьких — меч в супроводі чотирьох півмісяців, в другій частині зображений лев — герб матері князя, княжни Томили Богданівни Іжеславської, в третій — знак у вигляді перехрещеного хреста над півколом — видозміна герба роду князів Прихабських, з якого походила бабка князя за батьківською лінією, княжна Ганна Андріївна Прихабська, в четвертій — знак у вигляді перехрещеної роздвоєної здолу стріли вістрям вгору — герб бабки за материнською лінією, Аграфени Іванівни Ходкевич⁹⁴.

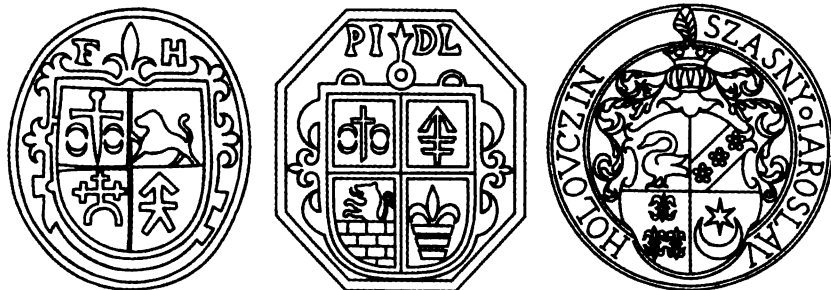
Дещо складнішим видається з'ясування змісту герба князя Павла Янушовича Друцького Любецького на його печатці від 1587–1592 рр. Перша частина чотиридільного щита має герб князів Друцьких, в другій частині знаходимо герб Лис — матері князя, Василіси Львівни, яка найвірогідніше походила з роду панів Сопіг, в третій частині — герб Заруба (мур, з якого виникає лев) — бабки за батьківською лінією, Софії Янівни Довойнівни), в четвертій — герб князів Лукомських (лілія над трьома врубамі) — бабки за материнською лінією⁹⁵.

Те саме стосується герба князя Щасного Ярославовича Головчинського на печатці від 1597 р. У першій частині чотиридільного ренесансового щита зображений лебідь — герб князів Головчинських, в другій частині — герб Долива (перев'яз, який обтяжено трьома трояндами) — матері, Дороти Венцлавівни Костевич, в третій — герб у вигляді трьох лілій — бабки за батьківською лінією, княжни Людмили Духнич, в четвертій — шестипроменева зірка над півмісяцем — вірогідно герб бабки за материнською лінією⁹⁶.

⁹⁴ Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі. — Мінск, 1993. — С. 93; Puzyna J. Niektóre pieczęcie litewskie z XVI i XVII wieku // Miesięcznik heraldyczny. — Tom XII. — Lwów, 1933. — S. 58.

⁹⁵ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka XVII, Plik 76; Teka XIX, Plik 43, st.129, 135; Plik 44.

⁹⁶ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka XXII a, Plik 67.

Мал. 42: печатка князя Федора Григоровича Друцького Горського 1600 р.

Мал. 43: печатка князя Павла Янушовича Друцького Любецького 1555 р.

Мал. 44: печатка князя Щасного Ярославовича Головчинського 1597 р.

Від середини XVI ст. генеалогічні програми незмінно присутні в герботворенні одного з найпотужніших литовсько-руських родів панів (згодом — князів) Радивилівичів (Радивилів, Радзивілів). Чотиридільний щит з відповідною генеалогічною програмою бачимо вже на печатці⁹⁷ та екслібрісі⁹⁸ пана Миколи Яновича Радивилівича від 1546 р. У першій частині розмістився герб Трубки, яким користувалися пани Радивилівичі, в другій частині — герб Дуброва роду панів Кишків, з яких походила мати Миколи Яновича, Ганна Кищанка, в третій — герб Вадвич роду панів Монтигирдовичів — бабки за материнською лінією, в четвертій — герб Леліва роду панів Монивидовичів — бабки за батьківською лінією, Софії Монивидівни. Як бачимо, герби бабок змінено місцями у порівнянні зі звичними принципами розміщення гербів предків у багатодільних щитах.

Той же порядок полів зберігся і на князівському гербі Миколи Яновича Радивилівича, який він отримав разом титулом князя Священної Римської імперії у 1547 р. Але на князівському гербі чотиридільний щит було вміщено на грудях чорного орла. Варто відзначити, що на зображеному в тексті привілею на князівський титул гербі відтворено кольори гербів предків Миколи Яновича Радивилівича князя на Олиці та Несвіжю, які суттєво відрізняються від забарвлення цих гербів, прийнятих у польській геральдиці. Приміром, герб Трубки панів Радивилівичів має вигляд трьох чорних мисливських ріжків з золотим оздобленням та срібними ремінцями в зірку на блакитному полі, герб Дуброва панів Кишків — срібною підкови кінцями додолу в супроводі трьох золотих хрестиків на червоному полі, герб Вадвич панів Монтигирдовичів — дві срібні риби на червоному полі, і лише герб Леліва панів Монивидовичів подіно у звичному вигляді — на блакитному полі золота шестипроменева зірка над золотим півмісяцем⁹⁹.

⁹⁷ AGAD, Archiwum Radziwiłłów, Dz. X, Sygn. 1, st. 2, 9.

⁹⁸ Rimša E. Heraldika. Iš praeities į dabartį. — Vilnius, 2004. — P. 135.

⁹⁹ Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя ў двух тамах. — Том II. — Мінск, 2007. — С. 503; Niesiecki K. Herbarz Polski. — Том VIII. — S. 58–59.

Мал. 45: печатка пана Миколи Яновича Радивиловича 1546 р.

Мал. 46: герб Радивиловичів князів на Олиці та Несвіжю з привілея 1547 р.

Мал. 47: печатка князя Миколи Яновича Радивиловича 1557 р.

Князівський герб Миколи Радивиловича у подальшому був відтворений на його меншій, від 1549–1564 рр.¹⁰⁰, та більшій, від 1557–1561 рр.¹⁰¹, печатках, а також в книзі Миколи Рея «Zwierzyniec»¹⁰². Сини першого князя на Олиці та Несвіжю також користувалися гербами з генеалогічними програмами.

Так, на печатці князя Миколи Криштофа Миколайовича Радивиля від 1577—1591 рр. в ренесансному щиті було зображено орла, що тримає на грудях чотиридільний щиток: в першій частині розміщено родовий герб Трубки, в другій — герб Одровос роду графів Шидловецьких, з якого походила мати князя, Єлизавета Шидловецька, в третій — герб Тарнава панів Тарговицьких — бабки за материнською лінією, Софії Тарговицької, в четвертій — герб Дуброва панів Кишків — бабки за батьківською лінією, Ганни Кищанки¹⁰³.

¹⁰⁰ ЦДІАК, ф. 220, оп. 1, спр. 33, арк. 1 зв.; AGAD, Archiwum Radziwiłłów, Dz. XI, Sygn. 19, st. 71; Archiwum Zamoyskich, Sygn. 2896, st. 8; Perg. 7737; APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka VI, Plik 39; Teka VIII, Plik 55; Plik 124; Teka IX, Plik 6; Plik 136; Zbiór Rusieckich, Perg. 221; BCz, Perg. 898; Perg. 903.

¹⁰¹ AGAD, Perg. 7722; Perg. 7723; Perg. 7728; APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Perg. 262; Perg. 263; BCz, Perg. 915; MNK, Rkps 1460, st. 104, 105.

¹⁰² Rej M. Zwierzyniec. — Kraków, 1562. — S. 93v; Rej M. Zwierzyniec. — Kraków, 1574. — S. 93v.

¹⁰³ ЦДІАК, ф. 2228, оп. 1, спр. 37, арк. 2 зв.; AGAD, Perg. 7849; Perg. 7850; Perg. 7890; Perg. 7912; Perg. 7922; Perg. 7923; Perg. 7958; Perg. 8434; Perg. 8444; APK, Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, Perg. 962; Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka XVI a, Plik 62; BCz, Perg. 1014.

Мал. 48: печатка князя Юрія Миколайовича Радивиля 1577 р.

Мал. 49–50: печатки князя Альбрехта Миколайовича Радивиля 1577 і 1591 рр.

Його молодші брати користувалися гербами з подібним змістом. Зокрема, на печатках Юрія від 1584¹⁰⁴, 1584–1585¹⁰⁵, 1592–1598¹⁰⁶ і 1599 рр.¹⁰⁷ та Альбрехта від 1577–1588 рр.¹⁰⁸ бачимо все той же чотиридільний щит з гербами Радивилів, Шидловецьких, Тарговицьких та Кишків на грудях орла. І лише на печатці князя Альбрехта Миколайовича від 1591 р. герби бабок змінено місцями, відповідно до звичної практики¹⁰⁹.

Спорідненим з князями Радивилями був рід панів Остиковичів. На печатці одного з представників цього роду, мстиславського (1566–1578) і смоленського (1578—1579) воєводи Юрія Юрійовича Остика, від 1567 р., бачимо чотиридільний ренесансовий щит з генеалогічною програмою: в першій частині — герб Трубки роду панів Остиковичів, в другій — зображення лева — герб матері, княжни Марини Михайлівни Іжеславської Мстиславської, в третій — вірогідно, рицаря з мечем на коні — герб роду князів Мстиславських — бабки за материнською лінією, княжни Юліани Іванівни Мстиславської, в четвертій — китавруса — герб бабки за батьківською лінією, княжни Олександри Петьковичовни Свирської¹¹⁰.

Ще один литовсько-руський рід з числа панів радних і хоруговних, який охоче уживав у власному герботворенні сюжети з генеалогічними програмами, були Кишки пани з Тихоновця. Так, на печатках господарського крайчого (1552–1555) і підчасого (1555–1569), старости дорогичинського (1558–1587) і більського (1569–1587) та підляського воєводи (1569–1587) Миколи Петровича Кишки пана з Тихоновця від 1567, 1569

¹⁰⁴ ЦДІАК, ф. 257, оп. 1, спр. 99; AGAD, Perg. 7903; Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Perg. 177.

¹⁰⁵ Rimša E. Heraldry. Past to present. — Vilnius, 2005. — S. 146.

¹⁰⁶ ЦДІАК, ф. 257, оп. 1, спр. 99; AGAD, Perg. 7977; Perg. 9040; Perg. 9041; APK, Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, Perg. 713; Dokumenty depozytowe, Perg. 82; Perg. 340; Dyplomy Perg. 125; Dyplomy Perg. 129.

¹⁰⁷ ЦДІАК, ф. 257, оп. 1, спр. 99; APK, Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, Perg. 95.

¹⁰⁸ AGAD, Perg. 7849; Archiwum Radziwiłłów, Dz. IV, Teka 1, Koperta 1, st. 7, 11, 15, 19, 33, 37; Archiwum Zamoyskich, Sygn. 270, st. 22; Perg. 7892; Perg. 7926; Perg. 7945.

¹⁰⁹ AGAD, Archiwum Radziwiłłów, Dz. IV, Teka 1, Koperta 1, st. 41, 45, 49, 53.

¹¹⁰ Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą. — S. 413.

і 1572 рр. незмінно присутній чотиридільний щит з гербом Дуброва роду панів Кишок у першій частині, гербом матері, Ганни Юрїївна Ілліничовни (три вруба) — в другій частині, герб Вадвич, бабки за батьківською лінією, що походила з роду панів Монтигирдовичів — у третій частині, та герб Леліва (найвірогідніше — роду панів Монивидовичів) — у четвертій частині¹¹¹.

Племінник пана Миколи — господарський крайчий (1569–1579) і підचाший (1580–1588), староста жмудський (1579–1589) і берестейський (1588–1592) та віленський каштелян (1588–1592) Ян Станіславович Кишка мав на своїй печатці від 1569 р. подібну геральдичну конструкцію. В першій частині чотиридільного ренесансового щита зображений герб Дуброва, в другій — герб Трубки матері Яна Станіславовича, Анни Янівни Радивилович, в третій — герб Долива бабки за материнською лінією, Ганни Венцлавівни Костевич, а в четвертій — герб Вадвич прабабки за батьківською лінією, з роду панів Монтигирдовичів. Як бачимо герб бабки за батьківською лінією замінив герб прабабки, що вірогідно було пов'язане з прагненням відтворити у геральдично-генеалогічній схемі зв'язок зі згаслим вже на той час родом панів Монтигирдовичів, що свого часу відігравав помітну роль у політичному житті Литовсько-Руської держави¹¹². Аналогічно представлено цей герб і у виданні «Нового заповіту» від 1574 р.¹¹³

Генеалогічна програма на печатці берестейського воєводи Яроніма Гавриловича Горностая від 1596 р. має наступний зміст: у першій частині чотиридільного щита перебуває видозміна родового герба панів Горностаїв — знак у вигляді хреста з колом над двома трикутниками, в другій частині — герб Кораб (човен під вежею) матері пана Яроніма, Барбари Ласької, в третій — герб Рава бабки за батьківською лінією, княжни Ганни Василівни Соломирецької, в четвертій — герб Пораї бабки за батьківською лінією, Анни Курозвенцької¹¹⁴.

На печатках володимирського підстарости Федора Петровича Загоровського від 1587–1593¹¹⁵ і 1587–1591 рр.¹¹⁶ герби його предків укладено у наступний спосіб: у першій частині чотиридільного щита — герб панів Загоровських (три вруба), в другій — рицар з мечем на коні — герб матері пана Федора, княжни Федори Федорівни Сангушківни, в третій — подвійна лілія — герб бабки за батьківською лінією, Уляни Юрїївни

¹¹¹ AGAD, Perg. 636; Perg. 8675; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą. — S. 332, 413.

¹¹² Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą. — S. 350, 353.

¹¹³ Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя ў двух тамах. — Том II. — С. 101.

¹¹⁴ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka XXII, Plik 23.

¹¹⁵ AGAD, Perg. 7931; APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka XVII, Plik 80; Plik 81; Plik 90; Plik 91; Plik 98; Teka XVII a, Plik 69; Plik 73; Teka XX, Plik 13; Plik 14; Plik 43, st. 314.

¹¹⁶ ЦДІАК, ф. 223, оп. 1, спр. 12, арк. 4 зв.; APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka XVIII a, Plik 5.

Бранської, в четвертій — двоголовий орел під трьома коронами — герб бабки за материнською лінією, Ганни Деспотівни Бранкович.

Суттєве доповнення до відомої на сьогодні генеалогічної інформації містить генеалогічна програма на гербі земського підскарбія (1580–1586), упітського старости (1584–1586), мінського (1572–1585) і троцького (1585–1586) каштеляна та троцького воєводи (1586–1590) Яна Яновича Глібовича пана на Дубровні, який бачимо на його печатках від 1582–1587¹¹⁷ і 1584 рр.¹¹⁸, а також на кахлі, знайденому в місті Заславлі (Іжеславлі)¹¹⁹.

В першій частині чотиридільного ренесансного щита розміщено герб Леліва роду панів Глібовичів, в другій частині — зображення лева, що був гербом матері Яна Глібовича, княжни Ганни Федорівни Іжеславської), в четвертій — рицаря з мечем на коні — герб бабки за материнською лінією, княжни Софії Андріївни Сангушківни, а от в третій частині вміщено герб незнаної з імені бабки за батьківською лінією — підкова кінцями додолу в супроводі трьох хрестиків, тобто герб Дуброва, яким серед литовсько-руської титулованої аристократії користувалися лише представники роду панів радних і хоруговних Кишок. Таким чином, зі значною часткою вірогідності можемо припустити, що саме до цього роду належала бабка Яна Яновича.

Аналогічну, частково «непрочитану», генеалогічну програму вміщено на гербі берестейського каштеляна (1585–1588) Криштофа Юрійовича Зеновича, що відомий за зображенням на печатці від 1587 р.¹²⁰ Крім чотиридільного поля герб має середній щиток, в якому, а також у першій частині представлено геральдичні знаки роду панів Зеновичів — знак у вигляді півкола кінцями додолу під хрестом — у першому полі, крук з кільцем в дзьобі, що являє собою клейнод родового герба — в щитку. В другій частині — герб Леліва матері пана Криштофа, Софії Янівни Глібовичовни, в третій — герб Трубки бабки за материнською лінією, Софії Станіславівни Михайличовни Петькевичовни, а в четвертій — герб Топор незнаної з імені бабки за батьківською лінією.

Цікавий приклад презентації певної особи в генеалогічних програмах різними гербами маємо у разі з печатками панів Мелешків і Скуминів Тишкевичів — троюрідних братів — Івана Івановича і Аврама Даниловича Мелешків та Федора Скуминовича Тишкевича, на яких герб їхньої бабки, доньки полоцького боярина Олехна Поддубенського, представлено цілком різними сюжетами. Так, на печатці мозирського підкоморія та слонімського войського Івана Мелешка від 1589 р. у першій частині

¹¹⁷ ЦДІАК, ф. 223, оп. 1, спр. 12, арк. 4 зв.; AGAD, Archiwum Radziwiłłów, Dz. X, Sygn. 23, st. 3; Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі. — С. 46.

¹¹⁸ AGAD, Archiwum Radziwiłłów, Dz. X, Sygn. 23, st. 5.

¹¹⁹ Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя ў двух тамах. — Том I. — С. 540.

¹²⁰ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka XVII, Plik 92; Plik 94, st. 606; Plik 96, st. 666; Plik 97, st. 673, 681; Zbiór Rusieckich, Pap. 46.

чотиридільного щита вміщено три вруба — герб панів Мелешків, в другій частині — герб матері, Анастасії Василівни Тишкевичівни, — шести-променева зірка над півмісяцем, в третій — рицарський хрест, що мав би відповідати гербу бабки за батьківською лінією, незнаній з імені доньки Олехна Поддубенського, в четвертій — рицар з мечем на коні — бабки за материнською лінією, княжни Олександри Семенівни Чорторийської¹²¹.

В свою чергу, на печатці слонімського маршалка Аврама Мелешка від 1593 р. в чотиридільному ренесансовому щиті розташовано: три вруба панів Мелешків — в першій частині, герб Лебідь княжни Ганни Матвіївни Микитиничовни Головчинської, матері Аврама Даниловича — в другій частині, напнутий лук зі стрілою вістрям вгору — герб, що мав представляти бабку за батьківською лінією Олехнівну Поддубенську — в третій частині, врешті, три лілії княжни Людмили Духнич, бабки за материнською лінією — в четвертій частині¹²².

Мал. 51: печатка пана Івана Івановича Мелешка 1589 р.

Мал. 52: лічильний жетон пана Федора Скуминовича Тишкевича 1586 р.

Мал. 53: печатка пана Федора Скуминовича Тишкевича 1591 р.

Врешті на двох печатках дворного (1576–1586) і земського (1586–1590) підскарбія, старости браславського (1579–1588), олітського (1581–1610) і городенського (1586–1618) та новгородського воєводи (1590–1618) Федора Скуминовича Тишкевича від 1590¹²³ і 1591–1598 рр.¹²⁴, а також на мідному лічильному жетоні від 1586 р.¹²⁵ представлено герб з чотириділним ренесансовим щитом, в першій частині якого зображений герб Леліва панів Скуминовичів Тишкевичів, в другій — герб матері Федора Скуминовича, Марини Мартинівни Мелешківни (три вруба), в третій — знак у вигляді літери N з колом на правій щоглі — герб бабки за батьківською лінією, Фекли, що вірогідно належала до роду панів Вла-

¹²¹ ІР НБУВ, ф. 2, спр. 8230.

¹²² APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka XX, Plik 41.

¹²³ AGAD, Archiwum Radziwiłłów, Dz. X, Sygn. 23, st. 9, 11, 13.

¹²⁴ Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі. — С. 71; Piekosiński F. Heraldika polska wieków średnich. — S. 330.

¹²⁵ Семянчук Г. «Лічман» Тэадора Скуміна Тышкевіча з Браслава // Герольд Litherland. — Год I. — № 3–4 (3). — Горадня, 2001. — С. 107.

дик (1559 р. печаткою з подібним гербом користувався господарський маршалок (1558–1578) Олександр Федорович Владика)¹²⁶. Нарешті, в четвертій частині представлено знак у вигляді кола з подвійними розгалуженнями згори та здолу (герб яким зазвичай користувався рід полоцьких панів Корсаків), що мав би презентувати бабку за материнською лінією, Олехнівну Поддубенську.

Ще один приклад несподіваної, з геральдичної точки зору, інформації можемо бачити на гербі Юрія Щасновича Іллінич графа на Миру, що відомий за відбитками печатки від 1566–1568 рр. В першій частині чотиридільного щита знаходимо три вруба (герб панів Ілліничів), в другій частині — герб Трубки матері графа, Софії Янівни Радивилівни), в четвертій — герб Леліва роду панів Заберезинських, з якого походила бабка за батьківською лінією, а ось в третій — знак у вигляді готичної літери М під хрестом, яким мала б користуватися бабка за материнською лінією, Ганна Станіславівна Кищанка, хоч з інших джерел відомо, що пани Кишки зазвичай користувалися гербом Дуброва¹²⁷.

Кольорову версію герба з генеалогічною програмою господарського мечника (1579–1588), восковничого (1584–1598) і деревничого (1589–1598) віленського, підскарбія дворного (1588–1590) і земського (1590–1598) Дмитра Осиповича Халецького пана з Халча представлено на одному з gobelenів кінця XVI ст. У першій частині чотиридільного щита знаходиться родовий герб панів Халецьких — на червоному полі срібний знак у вигляді літери W під вістрям стріли, в другій — герб матері пана Дмитра, Феодосії Копцівни — на червоному полі три коси в зірку під хрестиком, в третій — герб невідомої з імені бабки за материнською лінією — на червоному полі три срібних вруба, в четвертій — герб бабки за батьківською лінією, княжни Костянтинівни Крошинської — на червоному полі срібний знак у вигляді літер W та П в стовп, на яких довгий хрест¹²⁸.

Важлива геральдична інформація міститься в чотиридільному щиті на матриці печатки луцького ключника (1595–1610) та старости (1597–1610) і брацлавського каштеляна (1602–1610) Миколи Олександровича Семашка пана на Хупкові, що нині зберігається у сфрагістичній колекції Музею Шереметьєвих. У першій частині щита зображено герб панів Семашків (знак у вигляді літери М під хрестом), в другій — герб панів Воловичів (з якого походила мати пана Миколи Анна (Анастасія) Воловичівна), але у дещо незвичному вигляді — знак подібний до перехрещеної подвійної стріли, що має вістря спрямовані вгору і додолу. В третій частині вміщено герб князів Путятичів (до якого належала бабка за батьківською лінією Ганна Богданівна Путятянка), який невідомий за

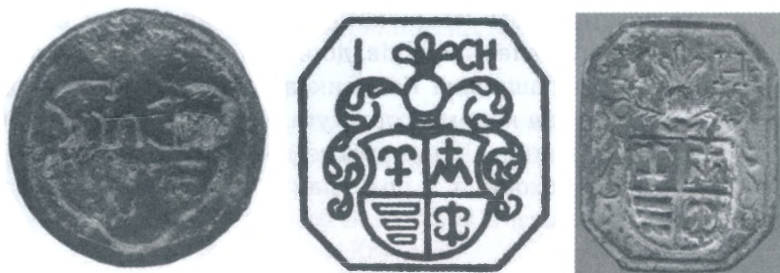
¹²⁶ AGAD, Perg. 8441.

¹²⁷ AGAD, Perg. 7779; Perg. 7796; Perg. 7802; Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі. — С. 45.

¹²⁸ Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя ў двух тамах. — Том II. — С. 711.

іншими джерелами — знак у вигляді хреста з подвійним хвилястим розгалуженням здолу¹²⁹.

На печатці кременецького старости та волинського хоружого (1599–1617) Василя Петровича Семашка пана на Добрятині від 1608 р. генеалогічна програма укладена у наступний спосіб: у першій частині чотиридільного барокового щита знаходиться герб панів Семашків, в другій частині — герб матері пана Василя, Софії Яківни Боговитинівни Шумбарської (лебідь), в третій — герб Гоздава бабки за батьківською лінією, Марії Сигнаторівни, в четвертій — герб бабки за материнською лінією, Софії Андріївни Лозчанки (знак у вигляді хреста з подвійним розгалуженням здолу над півколом, що лежить кінцями догори)¹³⁰.

Мал. 54: матриця печатки Миколи Олександровича Семашка пана на Хупкові

Мал. 55: печатка пана Івана Михайловича Хрінницького 1589 р.

Мал. 56: матриця печатки пана Івана Михайловича Хрінницького

Герб панів Семашків представлено також у другій частині чотиридільного щита на гербі луцького земського підсудка (1579–1602), згодом — судді (1602–1624) Івана Михайловича Хрінницького, що відображає походження його матері з роду панів Семашків Риканських. У першій частині складеного герба, що відомий за зображенням на цілому ряді печаток від 1575–1584¹³¹, 1584¹³², 1584–1589,¹³³ 1589–1602¹³⁴ і 1613 рр.¹³⁵,

¹²⁹ Музей Шереметьєвих, МЦ-1079.

¹³⁰ AGAD, AZ, Sygn. 2876, st. 64; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника Національної академії наук України, Відділ рукописів, ф. 5, оп. 2, спр. 7444/II, арк. 38.

¹³¹ IP НБУВ, ф. 2, спр. 6888; APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka XIII, Plik 83, st. 386; Teka XIV a, Plik 12, st. 62, 68; Teka XV, Plik 13; Plik 14; Plik 15; Plik 16; Teka XV a, st. 45, 47, 125; Teka XVI, Plik 1; Plik 3; Plik 16; Plik 17; Plik 22; Plik 65, st. 321, 323.

¹³² APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka XVI, Plik 14; Plik 24, st. 141.

¹³³ APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka XIII, Plik 92; Teka XVI, Plik 55, st. 280, 284; Teka XVI a, Plik 2; Plik 19; Plik 52; Plik 74; Plik 95, st. 655, 663, 665; Plik 96, st. 681; Teka XVII, Plik 22; Plik 44; Plik 49; Plik 55; Teka XVII a, Plik 16; Plik 17; Plik 47.

¹³⁴ ЦДІАК, ф. 221, оп. 1, спр. 30, арк. 3; ф. 223, оп. 1, спр. 22, арк. 3 зв.; ф. 256, оп. 1, спр. 1, арк. 143 зв., 221 зв.; APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, Teka XVIII, Plik 3; Plik 4; Plik 6; Plik 45; Plik 47; Teka XVIII a, Plik 18; Plik 73; Teka XIX, Plik 35, st. 101; Teka XX, Plik 8; Plik 11; Plik 12, st. 86, 90; Plik 16; Plik 17; Plik 18; Plik 19; Plik 20; Plik 21; Plik 24; Plik 26; Plik 43, st. 322; Plik 54; Teka XXI, Plik 21; Plik 23; Plik 49, st. 227, 249; Plik 98, st.

врешті, на матриці зі сфрагістичної колекції Музею Шереметьєвих¹³⁶, представлено родовий герб панів Хрінницьких — знак у вигляді хреста з подвійним розгалуженням вгорі. У третій частині перебуває герб бабки за батьківською лінією, Федори — три вруба, в четвертій — герб неznаної з імені бабки за материнською лінією — подвійна лілія.

Невідомі за іншими джерелами герби знаходяться на печатці кременецького войськового (1572–1595) Федора Грицьковича Сенюти Ляховецького від 1581–1592 рр.¹³⁷ Якщо у першій частині чотиридільного щита перебуває звичне зображення герба панів Сенют (знак у вигляді літери П з перехрещеною правою та загнутою в бік лівою щоголю), то в другій частині бачимо невідомий з гербовників герб роду Патрикіїв Курозвонських, з якого походила мати пана Федори, Євфимія (Мілка) Василівна, — знак у вигляді хреста з загнутими кінцями. В свою чергу в третій — розташовано герб роду Калениковичів, до якого належала бабка за батьківською лінією Ганна Дашковна Калениковичівна¹³⁸, — знак у вигляді перехрещеного хреста над колом, згори дуга. Врешті, в четвертій частині маємо знак у вигляді літери П під хрестом — бабки за материнською лінією, яка вірогідно походила з роду панів Єловицьких, що користувалися подібним гербом.

* * *

Проведений попередній розгляд геральдичних пам'яток руських княжих та шляхетських родів XIV–XVI ст., з точки зору наявної в них генеалогічної інформації, виразно вказує на значний потенціал подібного роду студій. Геральдичний матеріал відіграє вирішальну роль у з'ясуванні походження різноманітних княжих та шляхетських родів, як це бачимо на прикладі князів Несвіцьких та їх молодших галузей — князів Вишневецьких, Збараських, Порицьких, Воронецьких і Тристенських; князів Острозьких та їх галузей — князів Заславських, Острожецьких, Четвертинських, Сокольських і Вишківських; панів Солтановичів і Стретовичів; панів Волчковичів та їх молодших галузей — панів Олізар Волчковичів, Горностаїв, Александровичів (Александровичів Кмітичів), Вороновицьких (Вороновичів), Кміт (Кміт Чорнобильських) та ін. Взаємозв'язок між геральдиком і генеалогією чи не найбільш відчутно простежується

474, 481, 483, 489, 492, 503, 527, 547, 552; TeKa XXII, Plik 75; TeKa XXII a, Plik 52; TeKa XXIV, Plik 90; MNK, Rkps 892, Tom IV, karta 4, 7.

¹³⁵ ЦДІАК, ф. 256, оп. 1, спр. 90, арк. 21 зв.

¹³⁶ Музей Шереметьєвих, МЦ-1728.

¹³⁷ ЦДІАК, ф. 220, оп. 1, спр. 70, арк. 1; AGAD, Perg. 7931; APK, Archiwum Książąt Sanguszków w Sławucie, TeKa XV, Plik 25 TeKa XIX, Plik 52.

¹³⁸ Собчук В. Волинський шляхетський рід вірменського походження // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. — Випуск III. — Луцьк, 2004. — С. 379–380; Собчук В. Мережа оборонних споруд Південної Волині (середина XIV — перша половина XVII ст.) // Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині: Збірник наукових праць. — Кременець, 2006. — С. 49–50.

в комплексі родових гербів, що містять в собі генеалогічні програми — презентують у різних полях багатодільних щитів герби предків за чоловічою та жіночими лініями. Закономірності розташування гербів предків у відповідних частинах щита дозволяють також встановити зовнішній вигляд багатьох родових гербів, іконографія яких не відома за іншими джерелами.

СКОРОЧЕННЯ

ІРНБУВ — Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського Національної академії наук України

ЛНБ — Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника Національної академії наук України

МШ — Музей Шереметьєвих

ЦДІАК — Центральний державний історичний архів України у місті Києві

ЦДІАЛ — Центральний державний історичний архів України у місті Львові

AGAD — Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

АРК — Archiwum Państwowe w Krakowie

BCz — Fundacja Książąt Czartoryskich przy Muzeum Narodowym w Krakowie. Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie

BPAN — Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie

GStAPKB — Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin

MNK — Muzeum Narodowe w Krakowie

MNW — Muzeum Narodowe w Warszawie

ZNiO — Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu

Олег Однороженко

РУСЬКІ РОДОВІ ГЕРБИ XIV–XVI ст. ЯК ГЕНЕАЛОГІЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Різноманітні пам'ятки руської родової геральдики XIV–XVI ст. містять в собі значний обсяг генеалогічної інформації, науковий потенціал якої є практично не задіяним у сучасній українській історіографії. Використання руськими княжими та шляхетськими родинами виразно індивідуалізованих форм родових гербів дозволяє простежувати генеалогічні зв'язки між окремими родинами, що уживали подібні герби. В свою чергу, широке використання генеалогічних програм у родових гербах XVI ст. дозволяє встановлювати походження окремих осіб, а також з'ясовувати особливості генеалогічної свідомості руських князів та шляхти даного періоду.

Ключові слова: геральдика, генеалогія, родовий герб, генеалогічна програма, князі, руська шляхта.

Олег Однороженко

**РУСЬКІЕ РОДОВЫЕ ГЕРБЫ XIV–XVI вв.
КАК ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК**

Разнообразные памятники украинской родовой геральдики XIV–XVI вв. содержат в себе значительный объем генеалогической информации, научный потенциал которой практически не задействован в современной украинской историографии. Использование украинскими княжескими и шляхетскими семьями ярко индивидуализированных форм родовых гербов позволяет проследить генеалогические связи между отдельными семьями, пользовавшимися схожими гербами. В свою очередь, широкое использование генеалогических программ в родовых гербах XVI в. позволяет устанавливать происхождение отдельных личностей, а также выяснять особенности генеалогического сознания украинских князей и шляхты данного периода.

Ключевые слова: геральдика, генеалогия, родовой герб, генеалогическая программа, князья, русская (украинская) шляхта.

Oleg Odnorozhenko

**RUTHENIAN FAMILY COAT OF ARMS 14th–16th CENTURE
AS GENEALOGICAL SOURCE**

A variety of monuments Ruthenian family heraldry 14th–16th centuries contain a significant amount of the genealogy information, research potential is practically not used in modern Ukrainian historiography. The use of Ruthenian princes and the nobility family bright individualized forms of family coat of arms allows to track genealogical communication between families, used similarly coats of arms. In turn, the widespread use of genealogical programs in the family coat of arms of the 16th century, allows to establish an origin of individuals, and also to find out features of genealogical consciousness of the Ruthenian princes and noblemen of this period.

Keywords: heraldry, genealogy, family coat of arms, genealogy program, princes, ruthenian (ukrainian) noblemen.

ЛЁС КЛЕЙНАВЫХ ГЕРБАЎ ШЛЯХТЫ ВКЛ І ЯЕ ГЕРБАВЫ «СЕПАРАТИЗМ» У ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XVII–XVIII ст.

Пачынаючы з другой паловы XVII ст. саслоўная інтэграцыя ў рамках Рэчы Паспалітай выходзіць на якасна іншы ўзровень. У гэты час на базе сфарміраванай са шляхты ВКЛ і Польшчы сацыяльнай супольнасці, аб'яднанай адзінымі правамі і прывілеямі, складваецца адзіная палітычная супольнасць — «народ шляхецкі». У сувязі з тым, што згаданы працэс адбываўся на аснове каталіцкай рэлігіі і польскай культуры і мовы, ён выліўся ў паланізацыю беларускай і літоўскай шляхты¹.

Герб Тэадора Антонія
Ваньковіча, стольніка
і падстаросты менскага,
1698 г.

Важнае значэнне мела таксама перамога ў Рэчы Паспалітай у канцы яшчэ XVI ст. Контррэфармацыі. Пад уплывам яе поспехаў у грамадскай свядомасці кіруючых колаў ВКЛ адбыўся пералом, які прывёў да масавага пераходу беларускіх і літоўскіх магнатаў і шляхты ў каталіцтва. Змена веры вяла да змены культурнай арыентацыі ці да паланізацыі, бо як служба ў касцёлах, так і адукацыя ў даволі шматлікіх школах каталіцкіх Ордэнаў вялася на латыні і па-польску. У выніку, ужо

ў 1696 г. на ўсеагульнай канфедэрацыі саслоўяў Рэчы Паспалітай была прынята пастанова, якой прадпісвалася перавесці справаводства ў ВКЛ на польскую мову². Паводле ж «Канстытуцыі» 1699 г. кароль і вялікі князь Аўгуст II Сас павінен быў «...усе лісты, справы, легацыі друкаваць толькі мовай лацінскай або польскай, а не якой-небудзь іншай...»³. Па сутнасці, старабеларуская мова ў канцы XVII ст. была амаль цалкам выціснута са сферы дзяржаўнага справаводства ВКЛ, што сведчыць аб стане тагачаснай беларускай культуры ў цэлым.

Як лічыць беларускі геральдыст Анатоль Цітоў, змены ў грамадстве, якія адбыліся з перамогай Контррэфармацыі, негатыўна адбіліся на самабытнай клейнавай шляхецкай геральдыцы ВКЛ, бо «...большыня старажытных гербаў-клейнаў была выціснутая з абыходу»⁴. Сапраўды, у другой палове XVII ст. у клейнавай шляхецкай геральдыцы ВКЛ пачынаюць

¹ Лойка П. Незалежнасць пасля Любліна, або магнацка-шляхецкая «беларусізацыя» // Спадчына. — 1991. — № 5. — С. 16.

² Там сама. — С. 15.

³ Volumina legum: w 9 t. (далей — VL). — Petersburg, 1860. — Т. 6. — С. 17.

⁴ Цітоў А. Беларуская прыватная геральдыка // Спадчына. — 1995. — № 3. — С. 24.

праяўляцца крызісныя з’явы, якія прыводзяць да дысбалансу на карысць польскіх шляхецкіх гербаў. Наўрад ці цалкам можна пагадзіцца з тым жа А. Цітовым, што адзінай прычынай заняўдбаньня беларускай і літоўскай шляхтай сваіх клейнавых гербаў быў пераход у каталіцтва ці змена веры⁵. У другой палове XVII ст. тэндэнцыя да змяншэння колькасці клейнавых гербаў была абумоўлена шэрагам фактараў: вынішчэннем ў войнах старой беларускай і літоўскай шляхты, паланізацыяй большай яе часткі, пэўным ростам адукацыйнага ўзроўню шляхты ВКЛ і, асабліва, цеснай сувязю клейнавай геральдыкі са сфрагістыкай.

Вынішчэнне старажытнай шляхты ВКЛ у шматлікіх войнах, якія вяла Рэч Паспалітая ў XVII ст., спрыяла ўзвышэнню так званай «*новай*» ці наблітаванай шляхты, гербы якой былі бліжэй да польскай і заходняй геральдыкі, чым да клейнавай. У соймавых Канстытуцыях нярэдка прама ўказвалася, што наблітаваны дапускаўся «*да кляйнота шляхецтва Польскага*»⁶. Узрасла ў другой палове XVII – першай палове XVIII ст. у Рэчы Паспалітай у цэлым, і ў ВКЛ у прыватнасці, колькасць індыгенаванай замежнай шляхты. У гэты час індыгенаты і наблітацыі за рэдкім выключэннем надаваліся «*толькі асобам веры С[вятой] каталіцкай Рымскай*»⁷. У цэлым, шляхецкая геральдыка ВКЛ пры індыгенатах узбагачалася гербамі заходнееўрапейскага тыпу⁸.

Паланізацыя беларускай і літоўскай шляхты адбілася на лёсе яе клейнавых гербаў. Калі раней яны звычайна перажывалі пэўную натуралізацыю, то ў разглядаемы перыяд клейнавыя гербы адразу прыпісваліся да польскіх ці да іх варыянтаў. Вялікая заслуга ў гэтым належала аўтарам гербоўнікаў сярэдзіны XVII – пачатку XVIII ст. Шыману Акольскаму, Войцаху Віюку Каяловічу, Каспару Нясецкаму і іншым. Яны, імкнучыся аблегчыць сабе апісанне незразумелых клейнавых гербавых выяў, неяк класіфікаваць іх, шукалі ў клейнавых гербах падабенства да польскіх, часта даючы ім на польскі ўзор адвольныя назвы. У выніку шэраг гербаў шляхты ВКЛ штучна быў далучаны складальнікамі гербоўнікаў у Рэчы Паспалітай да польскай шляхецкай геральдыкі, што ў будучыні давала іх карыстальнікам падставы для далучэння да непасрэдна польскага герба.

Акрамя гэтага, у другой палове XVII – першай палове XVIII ст. працэс натуралізацыі клейнавых гербаў шляхты ВКЛ, які пачаўся раней, усё часцей суправаджаўся іх міфалагізацыяй. Звязана гэта было з пашырэннем у шляхецкім асяроддзі ВКЛ і ўсёй Рэчы Паспалітай ідэалогіі сарматызму і ўяўлення аб гербах не толькі як доказах шляхецтва, шляхецкага паходжання, але і як сведчанняў заслуг іх уладальнікаў перад Айчынай і манархам. Як пісаў у сваім геральдычным трактате ксёндз Дзмітры Францішак Коля (1741 г.): «*...гербы гэта нішто іншае, як толькі знакі*

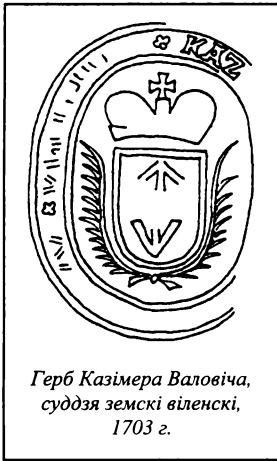
⁵ Цітоў А. Беларуская прыватная геральдыка // Спадчына. — 1995. — № 3. — С. 15.

⁶ VL. — Petersburg, 1859. — Т. 4. — С. 212, 297; 1860. — Т. 5. — С. 78.

⁷ Ibid. — Т. 5. — С. 79.

⁸ Ibid. — С. 219.

годнасці і зацнасці, праўдзівыя рыцарскія знамёна, сведчанні цноты і заслуг радавітых, а таксама дзеяў незвычайных награды...»⁹. Падобныя ідэі былі перанятыя з Заходняй Еўропы, бо менавіта ў заходняй геральдыцы герб з'яўляўся адлюстраваннем мужнасці, подзвігаў і грамадзянскіх годнасцяў свайго ўладальніка¹⁰. Нездарма Д.Ф. Коля далей адзначаў: «...гербы гэта кляйготы наданыя тым, хто асабліва для Айчыны і Манарха ў Рэчы Паспалітай цноту, мужнасць і заслугі заляцаюць на довад і знак зацнасці іх з цэлым Домам, а на заахвочванне нашчадкаў да падобных чынаў і спраў векапомных...»¹¹. Як вынікае, гербам надавалі вялікае выхаваўчае значэнне, што было сугучна з духам часу. У такой сітуацыі праявілася пэўная непаўнавартасць клейнавай шляхецкай геральдыкі ВКЛ, што паскорыла або палагізацыю клейнавых гербаў (польскія гербы ўжо мелі свае міфы), або іх натуралізацыю і міфалагізацыю.

Герб Казімера Валовіча,
суддзя земскі віленскі,
1703 г.

Гербавай міфатворчасцю займаліся ў ВКЛ як самыя шляхцічы, так і аўтары гербоўнікаў. Апошнія, характэрнызуючы ўласныя гербы шляхты ВКЛ, стваралі свае версіі іх узнікнення. У большасці гербавых гісторый і міфаў іх агучваліся, па сутнасці, два магчымыя шляхі паходжання гербаў шляхты ВКЛ, якія адрозніваліся ад польскіх.

Першы шлях — гэта наданне за заслугі, аб чым Ю.А. Ябланоўскі пісаў так: «...калі бачыш у гербах шаблю, падкову, лук, стралу, меч, то гэтыя знакі, атрыманыя за адважныя ўчынкi...»¹². Заўважым, што нават клейнавы герб князёў Агінскіх у выглядзе двухзуба Рурыкавічаў быў быццам бы наданы іх продку за тое, што ён «татараў прагнаў»¹³. Другі шлях — гэта іншаземнае паходжанне гербаў з Грэцыі (!), Сербіі, Малдавіі, Валахіі і г.д.

Такім чынам, як паланізацыя, так і натуралізацыя клейнавых гербаў беларускай і літоўскай шляхты, іх міфалагізацыя істотна знізілі іх колькасць, бо дзякуючы гэтым працэсам яны перацякалі ў польскі і заходні сектары шляхецкай геральдыкі ВКЛ. Але галоўным фактарам, які найбольш паўплываў на пазіцыі клейнавай геральдыкі ў ВКЛ, быў рост адукацыйнага ўзроўню і пісьменнасці беларускай і літоўскай шляхты, што прывяло да выцяснення ў справядстве гербавых пячатак подпісамі. У другой палове XVII–XVIII ст. гэты працэс, агульны для ўсёй Еўропы¹⁴,

⁹ Kola D.F. Traktat krótki o heraldyce, to jest o herbach rodowitych. — Warszawa, 1747. — F. 4.

¹⁰ Порай-Кошиц И. Исторический рассказ о Литовском дворянстве. — СПб., 1858. — С. 92.

¹¹ Kola D.F. Op. cit. — F. 4.

¹² Jabłonowski J.A. Heraldyka to jest osada kleynotów rycerskich. — Lwów, 1752. — F. 11.

¹³ Chmielowski B. Zbiór krótki herbów Polskich oraz wsławionych cnotą i naukami Polaków. — Warszawa, 1763. — S. 225.

¹⁴ Соболева Н.А. Русские печати. — М., 1991. — С. 39.

прывёў, па сутнасці, да знікнення прыватнай гербавай пячаткі ў асяроддзі дробнай і сярэдняй шляхты ВКЛ. На змену ім прыйшлі пячаткі розных дзяржаўных устаноў, дзе звычайна спалучаліся дзяржаўны герб «Пагоня» і ўласны герб шляхціча, які займаў тую ці іншую пасаду¹⁵. Цесная сувязь клейнавай геральдыкі са сфрагістыкай вызначыў яе лёс: праз заняўбанне вялікая колькасць клейнавых гербаў проста знікла, не знайшоўшы месца ў гербоўніках другой паловы XVII–XVIII ст.

Тым не менш, нельга гаварыць аб знікненні клейнавай шляхецкай геральдыкі ў ВКЛ увогуле. Асаблівасцю яе развіцця ў вызначаны час з'яўлялася заканчэнне працэсу геральдызацыі¹⁶. Клейнавыя гербы набылі кляйноты, іншыя дадатковыя гербавыя элементы, колеры. Сам працэс геральдызацыі ў другой палове XVII–XVIII ст. меў пэўную спецыфіку, агульную для ўсіх сектараў шляхецкай геральдыкі ВКЛ. У другой палове XVII ст. абавязковым элементам герба заставаўся гелм. Часта, будучы аздоблены кляйнотам, ён не меў кароны, як аб гэтым сведчыць сфрагістычны матэрыял¹⁷. І наадварот, калі над гелмам знікаў кляйнот, з'яўлялася карона¹⁸.

Тым не менш, у XVIII ст. выкарыстанне гелма ў гербах шляхты ВКЛ паступова звужаецца, саступаючы месца над тарчай каронам і мітрам. Выклікана гэта было тым, што рыцарскі гелм даўно знік з узбраення, у той жа час, увядзенне кароны павінна было засведчыць прыналежнасць ўладальніка герба да шляхецкага саслоўя¹⁹. Аб заканчэнні працэса геральдызацыі ў XVIII ст. сведчыць шырокае распаўсюджанне ў гербах шляхты ВКЛ такіх гербавых элементаў як арматура, тарчатрымальнікі і ордэны. Аднак, іх выкарыстанне моцна залежала ад густу самога ўладальніка герба. Заснаванне ў XVIII ст. у Рэчы Паспалітай двух ордэнаў — Белага Арла (1705 г.) і Святога Станіслава (1765 г.)²⁰ абумовіла іх з'яўленне ў гербах магнатаў і шляхты ВКЛ. Звычайна яны падаваліся на сужках вакол тарчы²¹. Часам да айчынных далучаліся і іншаземныя ўзнагароды²².

¹⁵ Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі: Нарысы сфрагістыкі. — Мн., 1993. — С. 50.

¹⁶ Крукоўскі У. Срэбная страла ў чырвоным полі // Спадчына. — 1995. — № 2. — С. 167.

¹⁷ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ) у Горадні, ф. 1663, воп. 1, спр. 1387, арк. 7; воп. 1, спр. 129, арк. 3; воп. 1, спр. 2036, арк. 24.

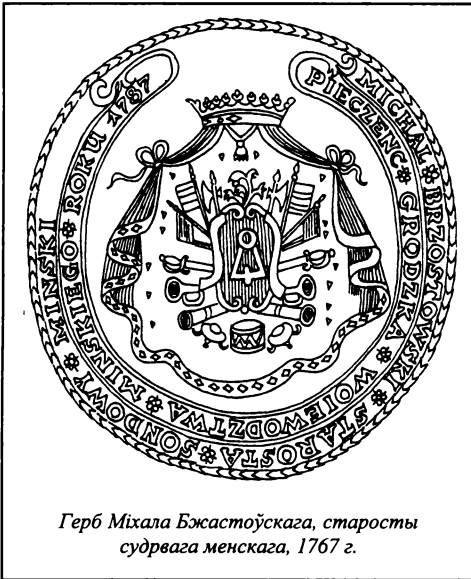
¹⁸ Там жа, ф. 1663, воп. 1, спр. 74, арк. 6; воп. 1, спр. 2131, арк. 17. Гарадзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей (далей — ГДГАМ), КП 9216, арк. 4.

¹⁹ Черных А. Геральдика // Введение в специальные исторические дисциплины: Учебн. пособие. Т. П. Гусарова, О. В. Дмитриева, И. С. Филиппов и др. — М., 1990. — С. 65.

²⁰ Карпівіч Д. Ордэны Рэчы Паспалітай // Беларускі гістарычны часопіс. — 1994. — № 2. — С. 88–89.

²¹ ГДГАМ, КП 8732/6, арк. 2.

²² Suchodolska B. Radziwiłowski tłok pieczętny z drugiej połowy XVIII wieku // Studia Źródłoznawcze. — Warszawa-Poznań, 1997. — Т. XXXVI. — S. 96–97, 98, мал. 4–6.

Герб Міхала Бжастоўскага, старосты
судрвага менскага, 1767 г.

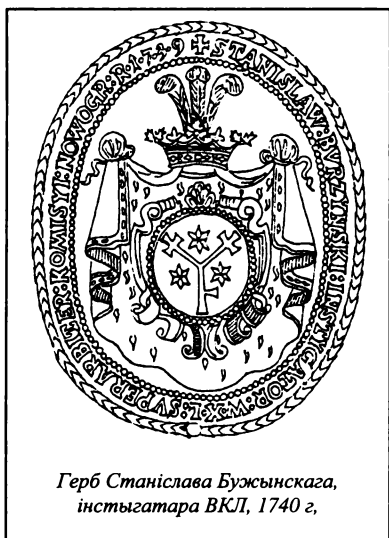
У другой палове XVII–XVIII ст. істотныя працэсы адбываюцца ў польскім сектары шляхецкай геральдыкі ВКЛ, які з’явіўся ў выніку Гарадзельскага прывілея 1413 г. Колькасць польскіх шляхецкіх гербаў у беларускай і літоўскай шляхты вырасла, як за кошт адопцыі і наблітацыі, так і за кошт паланізацыі і натуралізацыі клейнавых гербаў. Нягледзячы на даволі жывучую практыку змяненняў польскіх шляхецкіх гербаў у ВКЛ, у XVIII ст. узмацняецца і становіцца вызначальнай тэндэнцыя да іх уніфікацыі ці прывядзенне ў адпаведнасць з польскімі ўзорамі, зафіксаванымі ў гербоўніках. Паступова

губляе сваю актуальнасць тэорыя аб «рымскім» паходжанні шляхты ВКЛ, якая была сфармулявана і абгрунтавана яшчэ ў беларуска-літоўскіх летапісах першай паловы – сярэдзіны XVI ст. Паводле яе: «Ляхі не былі шляхтаю, а былі людзьмі простымі і не мелі гербаў сваіх, і за вялікія дары дамагліся іх у чэхаў. Атрымаўшы такія вялікія скарбы ад ляхаў, чэхі і гербы свае ім перадалі, і шляхтаю іх зрабілі, і ў свае гербы прынялі. Але мы — шляхта старая, рымская, продкі нашыя са сваімі гербамі прыйшлі ў гэтае гаспадарства і іх ужывалі, так і мы цяпер іх маем і ўжываем, а таму нам не трэба ніякіх новых гербаў, бо трымаем сваіх старых, што нам продкі пакінулі»²³. На змену ёй прыходзіць «сармацкая» легенда, дзе шляхта Рэчы Паспалітай (ВКЛ і Польшчы) выступае адзіным фронтам, абаронцамі перадавога бастыёна каталіцкай Еўропы перад варожай Азіяй. Адрозненні ў ёй паміж шляхтай засталіся толькі рэгіянальныя — адныя жывуць у Кароне, другія — у Княстве. Але нават гэтая адметнасць знайшла сваё адлюстраванне ў шляхецкай геральдыцы ВКЛ.

У разглядаемы перыяд вельмі папулярнымі ў гербах беларускай і літоўскай шляхты становяцца княжацкія мітры. Выкарыстанне іх ў гербах князёў Чартарыйскіх, Сангушкаў, Гедройцяў і іншых было цалкам апраўдана²⁴. Тлумачыцца гэта іх прыналежнасцю да старажытных княжацкіх дынастый ВКЛ. Разам з тым, мітру ў сваіх гербах выкарыстоўвала шляхта, якая на гэта не мела ніякіх падстаў, напрыклад: Ваньковічы,

²³ Беларускія летапісы і хронікі: Пер. са старажытнарускай, старажытнабеларус. і польск. Уклад. У. Арлова; прадм. В. Чамярыцкага. — Мн., 1997. — С. 124.

²⁴ НГАБ у Горадні, ф. 1663, воп. 1, спр. 590, арк. 6 адв.; ГДГАМ, КП 15111, арк. 1; КП 15118, арк. 2.

Герб Станіслава Бужынскага,
інстыгатара ВКЛ, 1740 г.

Булгарыны, Валовічы²⁵. Ю.А. Ябланоўскі лічыў падобныя факты адступленнем ад геральдычных правілаў, адзначаючы: «...у Вялікім княстве Літоўскім шмат хто са шляхты бярэ сабе мітру да гербаў сваіх, што так тлумачаць: карона належыць каронным, бо з'яўляюцца абывацелямі Каралеўства, ім жа, як абывацелям Княства, разумеюць, што мітра, як знак Княства [належыць]...»²⁶.

Такім чынам, выкарыстанне мітры было праявай сваеасаблівага беларуска-літоўскага гербавага «сепаратызму» ў Рэчы Паспалітай, які сведчыў пра захаванне памяці аб асобным паходжанні шляхты ВКЛ. Яшчэ яго адной прыкметай у разглядаемы час было адвольнае выкарыстанне

такога гербавага элементу, як княжацкая мантыя, плашч ці намёт. Цікава, што спалучаліся яны не з мітрай, а са шляхецкай каронай. У гэтым сэнсе паказальнымі з'яўляюцца гербы Станіслава Бужынскага, інстыгатара ВКЛ (1740 г.), Казімера Юзафа Валовіча, маршалка Слонімскага павета (1767 г.) ці Міхала Бжастоўскага, менскага судовага старосты (1788 г.)²⁷.

Такім чынам, негледзячы на амаль поўную паланізацыю шляхты ВКЛ у другой палове XVII–XVIII ст., набыццё ёю свядомасці нацыянальнай супольнасці з Каронай, а таксама пераканання аб генеалагічным адзінстве ўсёй шляхты Рэчы Паспалітай гаварыць пра поўнае заняўбанне тэорыі аб іх «рымскім» паходжанні, як гэта зрабіў у свой час Г. Лаўмяньскі²⁸, на нашу думку, нельга. Выразныя адметнасці ў шляхецкай геральдыцы ВКЛ выліліся ў выкарыстанне беларуска-літоўскай шляхтай спецыфічных дадатковых элементаў гербаў — княжацкіх мітраў, мантыяў, плашчоў і намётаў, што можна разглядаць як праяву мясцовага гербавага «сепаратызму» ў агульнай Рэчы Паспалітай.

²⁵ НГАБ у Горадні, ф. 1663, воп. 1, спр. 57, арк. 14; воп. 1, спр. 466, арк. 2; ГДГАМ, КП 8732/7, арк. 1.

²⁶ Jabłonowski J.A. Op. cit. — F. 2.

²⁷ НГАБ у Горадні, ф. 1663, воп. 1, спр. 10, арк. 14; воп. 1, спр. 59, арк. 46; ГДГАМ, КП 8597, арк. 2.

²⁸ Łowmiański H. Wykaz wywodów szlachectwa na Litwie przeważnie z lat 1773–1799 // Miesięcznik Heraldyczny. — Warszawa, 1939. — R. XVIII. — № 2. — S. 19–20.

Аляксей Шаланда

ДОЛЯ «КЛЕЙНОВИХ» ГЕРБІВ ШЛЯХТЫ ВКЛ ТА ЇЇ ГЕРБОВИЙ «СЕПАРАТИЗМ» У ДРУГІЙ ПОЛОВІНІ XVII–XVIII СТ.

У статті розглядаються фактори, які сприяли зменшенню кількості самобутніх «клейнових» гербів у білорусько-литовської шляхти, що призвело до домінування польської шляхетської геральдики у ВКЛ. Автор дійшов до висновків, що в умовах, коли польський герб становиться одним з головних доказів приналежності його носія до шляхетського стану Речі Посполитої, підвищення освітнього рівня білорусько-литовської шляхти, заміна у діловодстві печаток підписами та тісний зв'язок «клейнової» геральдики із сфрагістикою призвели чи до зникнення великої кількості «клейнових» гербів, чи до їх полонізації через натуралізацію, уніфікацію та міфологізацію. Разом з тим, використання білорусько-литовською шляхтою ВКЛ у своїх гербах таких елементів, як князівська митра та плащ, є виявом своєрідного гербового «сепаратизму», який свідчить про бажання підкреслити свій особливий статус у межах загальної з поляками Речі Посполитої.

Ключові слова: ВКЛ, Річ Посполита, народ шляхетський, «клейновая» геральдика, уніфікація та натуралізація геральдичних фігур, гербова міфотворчість, князівська митра, князівський плащ, гербовий сепаратизм.

Алексей Шаланда

СУДЬБА «КЛЕЙНОВЫХ» ГЕРБОВ ШЛЯХТЫ ВКЛ И ЕЁ ГЕРБОВЫЙ «СЕПАРАТИЗМ» ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVII–XVIII ВВ.

В статье рассматривает факторы, которые способствовали уменьшению количества самобытных «клеиновых» гербов у белорусско-литовской шляхты, что привело к доминированию польской шляхетской геральдики в ВКЛ. Автор приходит к выводу, что в условиях, когда польский герб становится одним из главных доказательств принадлежности его носителя к шляхетскому сословию Речи Посполитой, повышение образовательного уровня белорусско-литовской шляхты, замена в делопроизводстве печатей подписями и тесная связь «клеиновой» геральдики со сфрагистикой привели либо к исчезновению большого количества «клеиновых» гербов, либо к их полонизации путем натурализации, унификации и мифологизации. Вместе с тем, использование белорусско-литовской шляхтой ВКЛ в своих гербах таких элементов, как княжеские митра и плащ, являлось проявлением своеобразного гербового «сепаратизма», который свидетельствовал о желании подчеркнуть свой особый статус в составе общей с поляками Речи Посполитой.

Ключевые слова: ВКЛ, Речь Посполитая, народ шляхетский, «клеиновая» геральдика, унификация и натурализация геральдических фигур, гербовое мифотворчество, княжеская митра, княжеский плащ, гербовый сепаратизм.

Aliaksei Shalanda

THE FATE OF SZLACHTA KLEINOD COATS OF ARMS OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA AND ITS «HERALDIC» SEPARATISM IN THE 2ND HALF OF THE 17th – 18th CENTURIES

The article examines the factors which contributed to decreasing amount of the Byelorussian and Lithuanian szlachta original kleinod coats of arms; that resulted in dominating of the Polish szlachta heraldry in the Grand Duchy of Lithuania. The publication covers the Polish coats of arms as a key sign of szlachta estate in Rich Pospolyta; replacement of seals by signatures in record-keeping; kleinod heraldry-

sphragistics close connection; peculiar heraldic "separatism" of Byelorussian-Lithuanian szlachta as a display of its special status within Rich Pospolyta.

Keywords: *Grand Duchy of Lithuania, szlachta, kleinod heraldry, heraldic unification and naturalization, heraldic mythologization, prince's mitre, prince's cloak, heraldic separatism.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алфьоров Олександр — кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник сектору генеалогічних і геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України, науковий співробітник Інституту спеціальних історичних дисциплін Музей Шереметьєвих (Київ, Україна)

Білоус Наталія — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник сектору соціальної історії Інституту історії України НАН України (Київ, Україна)

Білоусова Лілія — кандидат історичних наук, заступник директора Державного архіву Одеської області (Одеса, Україна)

Богинський Олександр — секретар Центральної ради Російської генеалогічної федерації (Солнечногорськ, Московська обл., Російська Федерація)

Вінниченко Олексій — кандидат історичних наук, доцент кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

Ворончук Ірина — кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу історичних пам'яток Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (Київ, Україна)

Галубовіч Віталь — кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук УА «Гродненський державний аграрний університет» (Гродно, Білорусь)

Гречило Андрій — доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, член Міжнародної академії геральдики, голова Українського геральдичного товариства (Львів, Україна)

Груша Олександр — кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу історії Білорусі середніх віків і раннього нового часу Інституту історії НАН Білорусі (Мінськ, Білорусь)

Гужинський Славомір — доктор, голова Польського геральдичного товариства, член правління Міжнародної генеалогічної академії (Варшава, Польща)

Дацька-Гужинська Івона — доктор, співробітник відділу допоміжних історичних дисциплін та археографії Інституту історії Польської академії наук (Варшава, Польща)

Кобринський Дмитро — викладач кафедри гуманітарних дисциплін Навчально-наукового інституту права і психології Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Краско Алла — старший науковий співробітник Інституту генеалогічних досліджень Російської національної бібліотеки, віце-президент Російського генеалогічного товариства, керівник Школи практичної генеалогії при Російській національній бібліотеці (Санкт-Петербург, Російська Федерація)

Кулаковський Петро — доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри країнознавства Національного університету «Острозька академія» (Острог, Україна)

Легун Юрій — доктор історичних наук, директор Державного архіву Вінницької області (Вінниця, Україна)

Михайліченко Микола — кандидат історичних наук, старший викладач кафедри державно-правових дисциплін та українознавства Сумського національного аграрного університету (Суми, Україна)

Однороженко Олег — доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (Харків, Україна)

Потапенко Світлана — кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу історії і теорії археографії та споріднених джерелознавчих наук Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (Київ, Україна)

Рибчонак Сяргей — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Білоруського науково-дослідного центру електронної документації (Мінськ, Білорусь)

Рихляков Вадим — завідувач сектору генеалогії Всеросійського музею О.С. Пушкіна, головний редактор журналу «Генеалогический вестник» (Санкт-Петербург, Російська Федерація)

Сперка Єжи — доктор, професор, віце-директор Інституту історії Шльонського університету (Катовіце, Польща)

Сахаров Ігор — кандидат географічних наук, директор Інституту генеалогічних досліджень Російської національної бібліотеки, президент Російського генеалогічного товариства, віце-президент Міжнародної академії генеалогії (Санкт-Петербург, Російська Федерація)

Скеп'ян Анастасія — кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу історії Білорусі середніх віків і раннього нового часу Інституту історії НАН Білорусі (Мінськ, Білорусь)

Смуток Ігор — кандидат історичних наук, доцент кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка (Дрогобич, Україна)

Томазов Валерій — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору генеалогічних і геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України, член-кореспондент Міжнародної академії генеалогії (Київ, Україна)

Ульяновський Василь — доктор історичних наук, професор кафедри давньої та нової історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка, головний науковий співробітник Інституту археографії ім. М.С. Грушевського НАН України (Київ, Україна)

Целуйко Олександр — кандидат історичних наук, доцент кафедри давньої історії та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

Чвойдрак Божена — доктор, ад'юнкт Інституту історії Шльонського університету (Катовіце, Польща)

Чернецький Євген — кандидат історичних наук, завідувач відділу інформаційно-краєзнавчої роботи Білоцерківської міської ЦБС, старший науковий співробітник Білоцерківського краєзнавчого музею (Біла Церква, Україна)

Шаланда Аляксей — кандидат історичних наук, завідувач сектору геральдики і нумізматики Інституту історії НАН Білорусі (Мінськ, Білорусь)

Янушкевіч Андрей — кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та політології «БІП — Інститут правознавства» (Мінськ, Білорусь)

ЗМІСТ

Від редколегії	3
----------------------	---

ТЕОРІЯ, МЕТОДИКА І ПРАКТИКА ГЕНЕАЛОГІЇ

Лилия Белоусова. <i>Генеалогические исследования в Государственном архиве Одесской области: опыт и перспективы</i>	7
Александр Богинский. <i>Фонды ведомственных и некоторых государственных военных архивов России как источник для историко-биографических и генеалогических исследований</i>	27
Андрій Гречило. <i>Періодичні видання Українського геральдичного товариства «Генеалогічні записки» та «Реєстр особових гербів»</i>	35
Александр Груша. <i>Устные источники генеалогической информации в Великом княжестве Литовском в конце XV – первой трети XVI вв.</i>	41
Алла Краско. <i>Насущные задачи генеалогического просвещения: из опыта работы петербургских генеалогов</i>	49
Юрій Легун. <i>Генеалогічні матеріали у фондах Державного архіву Вінницької області та форми роботи з ними</i>	55
Олександр Целуйко. <i>Генеалогія у навчальному процесі студентів-істориків</i>	61

ГЕНЕАЛОГІЯ ОКРЕМИХ РОДІВ ТА СОЦІАЛЬНИХ ГРУП

Наталія Білоус. <i>«Багатоликі» Ходики: до генеалогії київського роду XVI – першої половини XVII ст.</i>	71
Олексій Вінниченко. <i>Звідки взялися князі Химські (Причинок до генеалогії брацлавської шляхти XV–XVII ст.)</i>	81
Ірина Ворончук. <i>Актові книги гродських і земських судів як джерело генеалогічних досліджень: складнощі та пастки практичних процедур</i>	105
Віталь Галубовіч. <i>Проблеми генеалогії шляхти Полацкага ваяводства XVI–XVII стагоддзяў</i>	115
Sławomir Górzyński. <i>O pożytkach płynących z czytania inskrypcji nagrobnych</i> .	125
Iwona Dacka-Górzyńska. <i>O nieznanach dzieciach magnaterii polskiej w świetle parafialnych metryk zmarłych kościoła św. Krzyża w Warszawie z lat 1670–1801. Wybrane przykłady</i>	135
Дмитро Кобринський. <i>Історія роду Кобринських з Черкащини: стратегія дослідження</i>	151
Петро Кулаковський. <i>Родина Єльців на Київщині у другій половині XV–XVI ст.</i>	157
Микола Михайліченко. <i>Дворянська родовідна книга Харківського намісництва як джерело з історії козацько-старшинських родів Слобожанщини</i>	175
Світлана Потапенко. <i>Списки та відомості 1757–1767 років як джерело до генеалогії козацької старшини Слобідських полків</i>	181

Сяргей Рибчонак. <i>Да радавода Адама Міцкевіча, ці яшчэ раз аб фальсіфікацыі доказаў на шляхецтва ў заходніх губернях Расійскай імперыі ў першай палове XIX ст.</i>	195
Вадим Рыхляков. <i>Фенины – дворяне Слободско-Украинской, Харьковской и Екатеринославской губерний</i>	211
Игорь Сахаров. <i>Полтавские ирландцы графы О’Рурки: к вопросу об этническом составе дворянства Украины</i>	217
Анастасия Скепьян. <i>Родовая и историческая память в роду князей Оленьковичей-Слуцких</i>	239
Ігор Смуток. <i>Формування родів руської шляхти Перемишльської землі (XV–XVIII ст.)</i>	255
Jerzy Sperka. <i>Stan badań nad rodami rycerskimi w średniowiecznej Małopolsce</i>	271
Валерій Томазов. <i>Соціальний статус купців-хіосців Маврогордато в Російській імперії: пошуки дворянства</i>	287
Василь Ульяновський. <i>Генеалогія княжого роду Острозьких: проблеми конструювання та реконструкцій</i>	303
Bożena Czwojdrak. <i>Stan badań nad średniowieczną genealogią dynastyczną w Polsce w początkach XXI wieku</i>	337
Євген Чернецький. <i>Караффа-Корбути герба Корчак на Київському Поліссі та Пороссі у XVIII–XIX ст.</i>	345
Андрэй Янушкевіч. <i>Уплыў сваяцкіх сувязяў на фарміраванне складу ротмістраў найманага войска ВКЛ у 1558–1579 гг.</i>	373

ГЕНЕАЛОГІЯ ТА РОДОВА ГЕРАЛЬДИКА: ДО ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОЗВ’ЯЗКІВ

Олександр Алфьоров. <i>Хрестильні імена Іяславичів у світлі нових сфрагістичних пам’яток (за матеріалами колекції О. Шереметьєва)</i>	385
Олег Однороженко. <i>Руські родові герби XIV–XVI ст. як генеалогічне джерело</i>	395
Аляксей Шаланда. <i>Лёс клейнавых гербаў шляхты ВКЛ і яе гербавы «сепаратызм» у XVII–XVIII ст.</i>	427
Відомості про авторів	435

Наукове видання

ГЕНЕАЛОГІЯ.
Збірка наукових праць

Випуск I

Відповідальний редактор та упорядник: *Валерій Томазов*

Дизайн обкладинки: *Марія Пуздровська*

Комп'ютерне макетування та верстка: *Світлана Блашук*

Технічне забезпечення: *Олександр Алфьоров, Олена Танцерєва, Валерій Томазов, Анастасія Халмурадова, Ольга Шаленко*

Г34 **Генеалогія.** Збірка наукових праць / Голова редколегії
В.А. Смолій; упорядник В.В. Томазов. — К.: ВД «Простір», 2013. —
Вип. I. — 440 с
ISBN 978-966-2068-33-7

УДК 929.5(082)
ББК 63.2я43

Підписано до друку 07.05.2013
Формат 70×100¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 35,75.
Тираж 500 прим.

Видавничий дім «ПРОСТІР»

02068, м. Київ, вул. Вербицького, 10-А, п. 51

Тел. (044) 361-16-36, E-mail: vdprostir@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 3359 від 29.12.2008 р.

Віддруковано ПАТ «ВПІОЛ». 03151, Київ, вул. Волинська, 60

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 4404 від 31.08.2012 р.

Зам. 13-381.

ISBN 978-966-2068-33-7

9 789662 068337 >